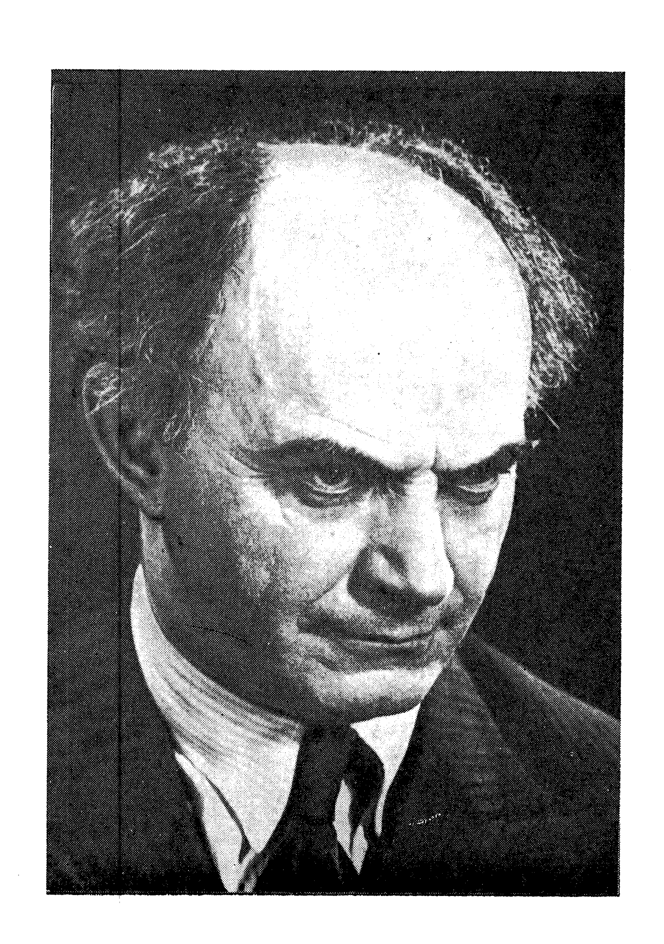
N. D. COCEA

N. D. COCEA

SCRIERI

I

Text ales şi stabilit,
studiu introductiv,
note şi bibliografie
de
VIRGILIU ENE

SCRIITORI ROMÂNI
EDITURA PENTRU LITERATURĂ
Bucureşti, 1969

STUDIU INTRODUCTIV

La 12 ianuarie 1897 ia ființă, în București, revista *Foaia interesantă*. De la 1 iulie, revista apare „sub îngrijirea d-lui George Coșbuc". În paginile acestui periodic publică și I. L. Caragiale cîteva schițe. Alături de poeziile sau „momentele" semnate de cei doi clasici ai literaturii române se tipărește, la 17 august, schița intitulată *Dezamăgire*, iscălită de un tînăr de șaptesprezece ani, cu pseudonimul : *Nelly*. Numele său adevărat era N. D. Cocea.

Văzuse lumina zilei în Bîrlad, la 29 noiembrie 1880 [1]. Era fiul locotenentului Dimitrie Cocea — născut la Bacău, în ziua de 17 martie 1850 — ofițer din corpul vînătorilor de munte, și al Cleopatrei Nicorescu — născută în Bîrlad, la 7 iulie 1856 — descendentă a unei familii de mari moșieri și viticultori, cunoscuți politicieni guvernamentali. Dimitrie Cocea provenea din numeroasa familie a serdarului Gheorghe Cocea — erau nu mai puțin de nouă copii — originară din Transilvania și venită în Moldova în jurul anului 1760.

N. D. Cocea — cel dintîi copil al soților Dimitrie și Cleopatra Cocea, căruia i-a urmat trei surori : Maricica, Florica și Alice — după ce termină clasele primare la școala din Bîrlad, părăsește această urbe, împreună cu familia, deoarece tatăl, în calitate de ofițer, era obligat — după cum mărturisește scriitorul în amintirile sale — să-și schimbe anual garnizoana. Copilul va fi lipsit astfel, în bună măsură, de statornicia unor prietenii din anii zburdălniciilor. El se va îndrepta de timpuriu — după cum arată în aceleași confesiuni — spre slova cărții, sub îndrumarea directă a mamei

[1] Cf. Extractului nr. 649 din registrul de născuți pe anul 1880 al primăriei orașului Bîrlad.

sale — o femeie de o rară fineţe şi de o adîncă sensibilitate : „Mama era o intelectuală cu o cultură vastă şi cea mai mare parte din timp şi-o petrecea printre cărţi". Învăţînd bine franceza de mic, N. D. Cocea va citi, la o vîrstă fragedă, în limba lui Voltaire, opere aparţinînd marilor clasici ai literaturii universale.

La nouă ani va face cunoştinţă cu drama lui Shakespeare *Romeo şi Julieta*, care-i va îneca ochii în lacrimi atît la prima lectură, cît şi la nenumăratele recitiri. „Alteori — istoriseşte N. D. Cocea[1] — fugeam cu cartea în bucătărie şi încercam să-i tălmăcesc frumuseţile ordonanţei noastre, un ţăran din Munţii Neamţului, voinic cît un brad, greoi în mişcări, ager la minte şi sfătos la vorbă ca un moşneag". De acest om, care-l va purta, pentru prima oară, în lumea zmeilor şi a Ilenelor Cosînzene, N. D. Cocea îşi va aduce aminte, peste ani, cu un deosebit respect şi o profundă admiraţie.

Fiinţa copilului va fi adînc zguduită atunci cînd brutalul ofiţer Cocea îşi va lovi ordonanţa.[2] N. D. Cocea nu va ezita să şoptească celui ce stătea în poziţie de drepţi şi primea palme : „De ce te laşi ? de ce nu dai şi tu în el ? Eşti tînăr, bate-l !"[3]

Era prima sămînţă de revoltă, care va încolţi curînd în sufletul tînărului N. D. Cocea. De aceea, probabil, pentru a-l mai tempera, tatăl a optat să-şi dea fiul, atunci cînd se afla cu regimentul în Bucureşti, la un liceu cu internat sever. Astfel se explică prezenţa lui N. D. Cocea la internatul liceului Sfîntul Sava. Acum, pe băncile liceului, se ivesc şi primele imbolduri scriitoriceşti. Şi, cum era şi firesc, apar şi primele convingeri în posibilităţile sale creatoare.

În această perioadă N. D. Cocea leagă strînsă prietenie cu Gala Galaction şi cu Tudor Arghezi, amiciţie ce va dăinui decenii. În bojdeuca de pe strada Semicercului nr. 3, pitulată lîngă Biserica Sfinţii Voievozi — unde locuia Gala Galaction — aveau loc discuţii literare interminabile, la care luau parte, pe lîngă cei trei prieteni, tinere talente ale vremii. Aici ei formaseră un fel de cenaclu literar. Serile şi le petreceau împreună la Şosea — unde discuţiile

[1] *Pagini din viaţa mea*, articol publicat postum în *Contemporanul*, 1949, nr. 122 (4 februarie), p. 4.

[2] Maiorul Cocea se va face cunoscut şi prin alte acte violente, reprobate de opinia publică, cum ar fi de exemplu devastarea redacţiei ziarului *Adevărul* — cotidian cu vădite tendinţe antimonarhice — şi maltratarea directorului ziarului, republicanul Beldiman.

[3] Ion Vinea, *N. D. Cocea — Gînduri şi amintiri*, în *Steaua*, 1960, nr. 12, p. 51.

lor continuau — la teatru sau la adunări socialiste.[1] Această prietenie trainică — spune tot Galaction — i-a ferit să intre în unele cenacluri literare „profitabile". Pe bună dreptate, directorii revistelor unde publicau au văzut în ei colaboratori liberi, independenţi de diferite „bisericuţe".

Chiar şi atunci cînd N. D. Cocea a fost nevoit să-şi urmeze părintele, mutat în garnizoana din Buzău, departe deci de prietenii din strada Semicercului, el nu-şi uită planurile literare. „Ţine conferinţe şi, culmea, organizează cu succes o expoziţie de pictură a lui Andreescu. Se poate afirma, fără posibilitate de dezminţire, că pe Andreescu, Cocea l-a descoperit."[2]

Dar pînă cînd N. D. Cocea se va face cunoscut în viaţa noastră literară aveau să mai treacă cîţiva ani.

În anul 1899 este trimis la Paris să studieze Dreptul — deşi această disciplină nu-l interesa cîtuşi de puţin. Era însă o dorinţă a familiei, în special a unchiului Neculai Nicorescu, care voia să-şi vadă nepotul urmînd aceeaşi meserie şi aceeaşi politică învîrtită de el. Dar, odată ajuns la Paris, N. D. Cocea îşi va petrece timpul după îndemnurile inimii.

Licenţa în drept N. D. Cocea nu şi-o ia la Paris — spre marea dezamăgire a unchiului său, care nu contenise să trimită nepotului nenumărate stipendii, cheltuite de acesta fără milă — ci la Bucureşti, în anul 1903, cu teza intitulată : *Asupra fundamentului pedepsei*. Curînd este numit judecător de pace într-un orăşel din provincie, la Panciu. Tudor Arghezi, vechiul său amic, îl va vizita într-una din toamnele următoare : „La Panciu, prietenul de totdeauna, entuziast, generos şi bun camarad, Nicu Cocea, fusese numit judecător de pace. Mi-a dat o toamnă de odihnă la gazda lui, o bătrînă preoteasă, într-o casă de şindrilă. Tînărul magistrat judeca procesele boierilor moşieri cu ţăranii, traşi în judecată chibzuită la «curte», dînd, fără şovăială şi fără greş, dreptate numai celor ce aveau dreptul la ea : ţărănimii. Era pătat încă de la început în opinia proprietarilor, arendaşilor, prefecţilor şi ministerelor, în mîhnirea unanimă că un fiu de general regesc nu putea face pe placul stăpînirii, că nu denunţa pe săteni cînd cîrteau, că nu da pedepse plugarului şi sărăcimii. Sfintele acuzări ale jandarmeriei, Cocea le anula în şedinţă. Nesimţitor la presiunile excelenţelor, a

[1] Gala Galaction, *Oameni şi gînduri din veacul meu*, E.S.P.L.A., 1955, p. 156.

[2] V. Demetrius, *Cîteva amintiri*, în *Viaţa românească*, 1934, nr. 158, p. 1.

şefilor, a urechilor, a deputaţilor şi a personalităţilor din preajma maiestăţii-sale, învoite să tempereze avîntul tînărului jude, indiferent şi la făgăduieli şi la ameninţări.“ [1]

În această perioadă N. D. Cocea publică în revista *Viaţa românească* cîteva nuvele. Scrierea acestor nuvele se datorează — după cum spune el, cu multă modestie, într-un interviu [2] — timpului liber cu duiumul pe care îl avea la dispoziţie, cu toate că „lua în serios“ magistratura, dar şi repulsiei ce o avea faţă de societatea anostă, pernicioasă a orăşelului de provincie. De la Panciu, N. D. Cocea este mutat la Fierbinţi, plasa Mostiştea, din judeţul Ilfov. „În 1906, N. D. Cocea fu permutat de la ocolul Mostiştea la ocolul Brăila, în calitate de ajutor de ocol.“ [3]

Curînd însă, mai precis în anul 1906, magistratul N. D. Cocea, care împărţise dreptate ţăranilor, tîrîţi în judecată la curtea boierească, care luase apărarea muncitorilor portuari grevişti şi ridiculizase atitudinea ministrului de justiţie, este dat afară din magistratură. El este nevoit astfel să renunţe şi la „migăloasa îndeletnicire a literelor“. Imediat după această dată N. D. Cocea s-a „înregimentat în partidul socialist“ şi „de-atunci — după cum mărturiseşte în interviul amintit — de la 1907 şi pînă acum cîţiva ani, n-am scris un rînd care să nu urle de deznădejde şi să nu clocotească de revoltă“.

Dar această rodnică activitate — întreruptă, totuşi, în ciuda afirmaţiei categorice a lui N. D. Cocea, de unele pagini discutabile — a fost precedată de incertitudini şi greşeli pe care scriitorul şi le va caracteriza, mai tîrziu, cu multă luciditate, ca „erori de-ale tinereţii“. Din categoria „erorilor“ fac parte şi unele dintre scrierile publicate în *Foaia interesantă*, care nu lăsau să se întrevadă pana incisivului pamfletar de mai tîrziu. Totuşi elanul tinereţii îi dă imbold. În anul 1898, N. D. Cocea — semnînd cu pseudonimul Nelly — scoate de sub teasc două volume : un roman, *Poet-Poetă*, şi un volum de schiţe şi nuvele, ce purta titlul primei bucăţi : *Copil din flori*. Lăsînd la o parte stîngăciile stilistice ale tînărului prozator, scuzabile pînă la un punct, N. D. Cocea, în acest al doilea volum, zugrăvea în numeroase pagini portretele unor femei pasionate (vezi schiţele : *Rahila, Ida, Cîntecul dragostei*), scriitorul fiind tot mai mult tentat să compună scene naturaliste, ce se vor repeta tot mai des în ultimele sale romane. La închiderea ultimei file a

[1] Tudor Arghezi, *Kri-Kri*, în *Contemporanul*, 1961, nr. 46 (788), p. 1.
[2] D. Mihail, *De vorbă cu N. D. Cocea*, în *Facla*, 1931, nr. 400, p. 3.
[3] S. Semilian, *Istoricul presei brăilene*, Brăila, 1927, p. 142.

neizbutitului, dar elegantului volum, cititorului abia îi mai stăruie în minte figura cîntăreţei Ida, nevoită să-şi vîndă trupul pentru a putea să-şi tîrască zilele de azi pe mîine, precum şi a Sarmizei — o femeie dîrză, din neamul dacilor, care, după ce-şi găseşte iubitul ucis de către romani, nu se încovoaie de durere, ci, dimpotrivă, ia armele celui mort şi în luptă aprigă omoară cîţiva soldaţi romani. Sarmiza îşi curmă zilele întocmai ca şi viteazul ei rege Decebal.

Şi totuşi în primele pagini ale volumului *Copil din flori* scriitorul lăsa să se întrezărească o înţelegere pentru problemele legate de viaţa imediată a ţărănimii. Astfel, în schiţa *Copil din flori* (care deşi e o tînguire artificială a unui flăcău voinic şi frumos), N. D. Cocea vorbeşte în cuvinte pline de căldură despre doina care închide în ea tot focul ce arde în sufletul celor necăjiţi. În cîntecul flăcăului „plaiurile noastre întregi îşi cîntau suferinţele de veacuri, şi adormite şi înăbuşite în lanţuri, le răspundeau în ecouri chinul munţilor, jalea codrilor, horcăitul sugrumatei ţărănimi.

Vorbea în graiul lui de buni străbuni, zvîrliţi în beciuri fără fund ; vorbea de prunci răpiţi din ochii şi de la sînul mamei, vorbea de răzvrătiri înecate în sînge şi robi cu răni în loc de haine ; vorbea de leşi, de tătărime şi de ieniceri.

Şi horile de la Olt şi pîn' la Dorna treceau rînd pe rînd în cîntul lui ; şi şi-au făcut prin fluier cale şi cînturi haiduceşti şi cîntecul lui Tudor.

Uimită, sara s-a oprit să le asculte.

Dar nu, înmărmurită de stat numai o clipă, şi-apoi... apoi... l-a îngînat.

Iar îngînarea ei spunea :

Şi de doru-i şi de jale
Se despică frunza-n vale.“ [1]

Astfel de rînduri, de autentică poezie, sînt însă puţine în volumul *Copil din flori*, ele constituind adevărate excepţii.

Asupra acestui prim volum de schiţe şi nuvele, însuşi N. D. Cocea va opina, peste ani, defavorabil : „Cu acelaşi vag, dar insistent sentiment de stinghereală, mi-aduc aminte şi de primul meu volum de nuvele, imprimat cam tot în zilele acelea“ [2] (adică în acele zile ale anului 1898, cînd s-a tipărit romanul *Poet-Poetă*).

[1] Nelly, *Copil din flori*, Buc., 1898, p. 14.
[2] D. Mihail, *De vorbă cu N. D. Cocea*, în *Facla*, 1931, nr. 400, p. 3.

Titlul pretențios al celei de a doua cărți — *Poet-Poetă* — obliga de la început pe autor. Romanul este prefațat de prietenul și colegul său de liceu Grigore Pișculescu (Gala Galaction), care-i aduce lui N. D. Cocea elogii nenumărate :

„Romanul tău, dragă Nelly, ca unul într-adevăr bine scris, îmi lasă-n urme luminoase cele două personalități de frunte ale lui." (p. 10) Galaction avea unele rezerve doar asupra sfîrșitului celor două personaje. El propunea, în locul deznodămîntului pe care îl alesese N. D. Cocea eroilor săi, o cale de iertare creștinească.

Aprecierile elogioase ale lui Gala Galaction aveau să fie primele și ultimele asupra acestui roman.

Încă de la cele dintîi pagini ale romanului, portretul Ersiliei ne apare respingător : mînată de patimi perverse, Ersilia necinstește trupul neprihănit al Mandei, o fată frumoasă și inocentă, servitoarea ei. Așadar, o primă trăsătură a „eroinei" apare limpede din acest dezgustător act. Lui i se vor adăuga altele. Vom trece peste scenele „tari", petrecute în baia special amenajată..., peste fapte, gesturi și expresii triviale etc., etc., ce culminează cu orgia indescriptibilă, în care se complace o lume descompusă, privită cu destulă îngăduință de autor, și în fruntea căreia se află Ersilia.

Și totuși, pentru N. D. Cocea, Ersilia este ființa capabilă să se îndrăgostească, bineînțeles, de un prieten de desfrîu — Iulius. „Iubirea" celor doi tineri ne apare complet animalizată, robită simțurilor. Autorul, în ciuda insistențelor, nu reușește să ne convingă de poezia iubirii dintre Ersilia și Iulius. În ultimele două capitole sînt înfățișate diferite drumuri pe care cei doi le străbat în căutarea unui refugiu etern : moartea.

Cu toate că spre finele romanului scenele brutale se răresc, autorul prezentîndu-ne uneori izbutite descrieri ale Munților Neamțului, el nu izbutește nici pe departe să sugereze iubirea celor doi „poeți". Zadarnic se străduiește să ni-i înfățișeze purificați în mijlocul naturii grandioase. Ei nu se sinucid pentru că sînt nenorociți, și nici pentru că nu-și pot trăi pe mai departe dragostea dintr-o pricină oarecare, ci pentru că sînt bolnavi de spleen, morbizi, pentru că viața nu le mai poate oferi nici o plăcere în plus față de cele încercate din plin pînă atunci. Sinuciderea lor este cu atît mai lașă, mai monstruoasă, cu cît în pîntecele Ersiliei se zămislise o nouă ființă.

Din cele de mai sus rezultă că această carte abundă în carențe, titlul : *Poet-Poetă* inducînd în eroare pe cititor. Puținele pagini interesante — printre care se numără episodul țăranului care doinește, ca și descrierea minunatei Bistrițe, ce cară neobosită plutele, strecurîndu-le printre bolte de verdeață — sînt înecate în noroiul orgiilor care îndeamnă la autoflagelare și mai ales preconizează sinuciderea ca o virtute, ca singura ieșire din spleen.

Peste mai bine de trei decenii, chiar N. D. Cocea își va aduce aminte cu dezgust de aceste „elucubrații" de adolescent, de aceste „erori de-ale tinereții"[1]. Păcat însă că aceste „erori", care marchează începutul carierei sale de romancier, se vor repeta și la finele activității lui N. D. Cocea în domeniul genului lung, vizibile mai ales în romanul *Nea Nae*. Dar pînă la această carte N. D. Cocea avea să scrie și altfel de pagini, cu totul opuse acestor prime și neizbutite încercări.

Schița *Urlătoarea*, scrisă în 1906, la Brăila, nu avea nici ea darul să releve un talent scriitoricesc remarcabil. Schița îi dă prilejul autorului să ne furnizeze cîteva date legate de propria sa viață și în special de trăsăturile sale de caracter. În această schiță mai găsim și cîteva palide referiri „asupra raporturilor strîmbe dintre oameni", sau despre „vremurile noi care s-au înrăit". Vînătoarea de lupi la care participă și autorul, mai mult ca spectator, nu reușește decît într-o mică măsură să capteze atenția cititorului. Remarcăm totuși unele portrete de țărani, dintre care amintim pe cel al lui Moș Onofrei și cel al lui Hîncu.

Schița *Pîne albă* creionează lapidar portrete negative aparținînd diferitelor trepte ale societății burgheze : politicieni venali, ofițeri vineți de invidie că alți camarazi de-ai lor (la fel de incapabili, dar cu proptele mai solide) le-au luat-o înainte (nu lipsesc din această categorie nici chiar generali imbecili, ajunși în acest înalt grad prin manevre de cabinet), ziariști șantajiști, profesori universitari care recomandă lingușirea ca unică soluție de avansare, pseudopoeți, naționaliști etc. În schița *Pîne albă* două personaje fac notă aparte în comparație cu cele de mai sus : preotul și țiganca floráreasă, care-i bruscată de un bogătaș și dată pe mîna poliției pentru că rîvnise la o bucată de pîine albă. În această schiță autorul se referă și la țăranii răsculați la 1888. Umanitarismul autorului este relevat de dezacordul cu principiile putrede ale personajelor, de compasiunea cu care îi privește pe cei în necaz ; totuși el nu sugerează forța care va acționa împotriva unei lumi nedrepte, puterea care va distruge inegalitatea și va crea o lume nouă, bazată pe echitate.

[1] D. Mihail, *op. cit.*

Unele dintre lacunele semnalate la aceste două schițe nu vor mai apare însă în nuvela *Visul lui Toană Ispas*, publicată în 1910, în *Viața socială*, în care N. D. Cocea manifestă vădit sarcasm și dezaprobare pentru clasele dominante, și înțelegere deplină pentru cei exploatați, din rîndul cărora face parte și Toană Ispas, om muncitor și plin de duioase vibrații sufletești. Asprimea vieții înconjurătoare și calitățile eroului său sînt redate, în a doua parte a nuvelei, cu menționabile mijloace artistice.

Paginile scrise pînă acum nu-i aduc lui N.D. Cocea împliniri sufletești pe măsura clocotului său lăuntric. El simțea că are un cuvînt greu de spus asupra epocii în care trăia, dar nu găsise încă forma de exprimare cea mai adecvată spiritului său. De aceea va părăsi domeniul schiței și nuvelei și se va dedica unui gen care-i va aduce reputația : pamfletul.

După mulți ani însă N. D. Cocea va fi ispitit să se reîntoarcă la speciile literare abordate cîndva. În interviul acordat în anul 1931 va spune : „Revin, deocamdată, la literatură. E o revenire de departe".

În anul 1931 N. D. Cocea dă la iveală o lucrare care se deosebea profund de restul scrierilor sale de pînă acum. Apare *Vinul de viață lungă*, operă proiectată cu mulți ani înainte, dar care fusese terminată — după cum singur mărturisește într-un interviu — în închisoarea de la Văcărești. *Vinul de viață lungă* este scris pe canavaua unor amintiri din anii cînd Cocea fusese judecător. De altfel, unul din personajele centrale ale cărții este un tînăr ajutor de judecător, „abia ieșit de pe băncile școalei", instalat într-un tîrgușor din preajma celebrelor vii de la Cotnari. Și cum notabilitățile urbei, care sînt primele cunoștințe ale ajutorului de judecător, beau doar din cînd în cînd și apă, tînărului nu-i este greu să-i întîlnească, mai în toate zilele și la orice oră, în jurul paharelor pline de nectarul adînc tulburător. Este un bun prilej pentru el de a-i observa pe acești oameni, de a le asculta relatările plate și mereu aceleași, de a le nota meschinăriile și invidiile care rod și irosesc timpul și forțele acestei societăți provinciale. N. D. Cocea se dovedește un foarte fin portretist. În numai cîteva trăsături, el reușește să înfățișeze cu exactitate pe unii dintre reprezentanții claselor exploatatoare ; iată, de exemplu, lapidarul portret al primarului, ai cărui ochi „erau mici ca două găuri de sfredel, negri ca tăciunii, neastîmpărați ca de viezure, isteți, mucaliți și vicleni. Ochi de primar

avar, care-ar mînca bucuros de la alții și-ar bea pe veresie"[1]. Tînărul magistrat nu are nici un fel de contingență cu cei de mai sus ; în locul lor el preferă o altă lume, cu alte preocupări : „de la unii dintre ei (de la țărani — n.n.) am aflat într-un ceas mai multă înțelepciune decît aleargă, într-un an, în automobilele Bucureștilor, și mai multă omenie decît se poate găsi, într-un veac, în sufletele cîrmuitorilor".

Pe aceste meleaguri tînărul ajutor de judecător are prilejul să cunoască un om deosebit de toți ceilalți — pe boierul Manole Arcașu, care a speriat pe cei din jur cu longevitatea sa. Faptul că trăiește izolat la conac, ignorînd societatea mai sus-pomenită, constituie încă un prilej pentru a se crea pe seama sa legende misterioase. În dezlegarea enigmei longevității lui Manole Arcașu este prins și ajutorul de judecător care, într-o zi, cu totul întîmplător, face cunoștință cu boierul. Împrietenindu-se, bătrînul îi dezvăluie secretul.

Apariția *Vinului de viață lungă* a constituit pentru publicul cititor din jurul anilor 1930 o plăcută surpriză. Criticul Perpessicius, într-un articol[2], va arăta că „excelența fără replică" a acestei scrieri constituie un adevărat debut literar al lui N. D. Cocea, demonstrînd apoi că deși autorul era un scriitor cunoscut la vremea respectivă, datorită talentului său ziaristic, „polemist și pamfletar din cea mai bună pulpă și de cea mai literară extracție", totuși el nu se dezvăluise pînă la vremea aceea ca un scriitor „așezat, idilic, atent la formă, oarecum clasic, urmărind umanitatea în ce are ea mai adînc ca simțire și poezie..."

Eroul cărții, bătrînul Manole Arcașu, este descris de N. D. Cocea cu o profundă simpatie. De altfel, între Manole Arcașu și autor există multe puncte comune. Amîndoi detestă aceeași societate, iar, la rîndul ei, această societate caută pe toate căile să-i îndepărteze cît mai mult, ca potrivnici ai intereselor și preocupărilor ei. Și dacă numai teama, lașitatea îi împiedică să acționeze împotriva puternicului boier, în cazul ajutorului de judecător ei vor întrebuința cele mai meschine mijloace. Pe Manole Arcașu autorul l-a înzestrat cu o fizionomie distinctă, care nu poate fi confundată cu alta în literatura noastră. El are o vitalitate cu totul deosebită, un spirit viu și liber, un umor sănătos, o ironie fină, un puternic optimism, calități care i-au făcut pe unii cercetători mai recenți ai

---

[1] N. D. Cocea. *Vinul de viață lungă*, *ediția* a III-a, Buc., 1946, p. 14.
[2] N. D. Cocea, *Vinul de viață lungă*, în vol. *Mențiuni critice*, vol. IV, Ed. Fundației pentru literatură și artă, Buc., 1938, p. 97—100.

operei lui N. D. Cocea să-l compare cu un Jérôme Coignard sau cu un Colas Breugnon. Dar cu toate că N. D. Cocea s-a aflat incontestabil sub influența lui Romain Rolland și a lui Anatole France [1], personajul său, Manole Arcașu, are un profund specific românesc. El se mai depărtează de cei amintiți mai sus și prin faptul că este lipsit, în cea mai mare parte, de scepticismul prezent la personajele citate. Nu trebuie să uităm că Manole Arcașu în tinerețea sa a avut năzuințe care se confundau, pînă la un anumit punct, cu cele ale revoluționarilor de la 1848, dar nici ulterior el nu a devenit un sceptic, ci a continuat să creadă în oameni. Viziunea sa optimistă asupra lumii se caracterizează printr-o concepție rousseauistă — afirma V. Moglescu în articolul citat — iar în ceea ce privește dragostea lui Manole Arcașu, ea, deși este carnală, este totuși pură. Este vorba de „o carnalitate umană, nu animalică“ (p. 207). Această afirmație însă nu-și află un suport stabil. În episodul Manole Arcașu — Rada se dezvăluie de fapt una din concepțiile eroului central al cărții. Este vorba de concepția retrogradă a boierului Manole Arcașu asupra unei categorii de oameni — robii țigani — ale căror drepturi elementare sînt contestate de boier, stăpîn absolut. [2] Manole Arcașu nu poate înțelege dragostea fetei pentru semenul ei — țiganul Lae. Mai mult decît atîta, în nesupunerea Radei își vede clătinată poziția sa de stăpîn. Și atunci Manole Arcașu, omul animat în tinerețe de idei umanitare, se transformă în moșierul neînduplecat: „Îndesîndu-i pumnul sub fălci, silind-o să-și dea capul pe spate și să-i vadă rînjetul, i-a suflat în obraji:

— Nu vrei să spui!... Să-ți spun eu atunci de unde vii!... Vii din brațele lui Lae!... Spurcăciune! Otreapă! Tîrîtură!... Tîrfă!“ (p. 113.)

Neoprindu-ne asupra unor trivialități de limbaj ale boierului, conchidem că scriitorul, cu toată evidenta simpatie ce o manifestă față de Manole Arcașu, nu a putut să nu prezinte realist o atitudine specifică anumitor reprezentanți ai clasei boierești: călcarea

---

[1] Cf. V. Moglescu, N. D. Cocea, *Vinul de viață lungă*, în *Viața românească*, 1957, nr. 12, p. 206. Vezi și Matei Călinescu, *Prefață* la vol. N. D. Cocea, *Pamflete și articole. Vinul de viață lungă și alte scrieri*, E.S.P.L.A., 1960, p. 22.

[2] Vezi și Cornelia Ștefănescu, *Prefață* la vol. N. D. Cocea, *Vinul de viață lungă*, E.P.L., 1963, p. XIII.

în picioare a oricărei demnități omenești, în dorința de a-și potoli poftele carnale.

Accente critice la adresa alcătuirii societății din acea vreme se mai găsesc și în alte pagini ale cărții, în afară de cele la care ne-am referit. După cum procedase și în nenumărate pamflete, lui N. D. Cocea îi repugnă și aici superstițiile, justiția burgheză, biserica. (v. p. 68)

Cu toate aceste accente critice, de care vorbeam mai sus, dragostea exagerată a lui N. D. Cocea pentru eroul cărții, pe care ni-l prezintă ca un om cult, înțelept, aspru cu oamenii, dar înțelegător și plin de bunăvoie și umanitate, îl duce către idealizarea personajului. Faptul este evident, Manole Arcașu apărîndu-ne — după cum s-a mai spus — ca un personaj de legendă, reprezentant al vremilor patriarhale și poetice, și nu ca un mare proprietar de pămînturi. De aci și anumite soluții utopice, idilice la care ajunge autorul. Dintre acestea ne mulțumim să amintim felul în care N. D. Cocea prezintă raporturile de muncă dintre boier și țăran. Munca la curtea boierului e descrisă ca o adevărată sărbătoare. (v. p. 80—81) Pe de altă parte, scriitorul creează situații, atribuie lui Manole Arcașu idei care îl prezintă ca pe un anacronic, cum ar fi de exemplu izolarea, retragerea din mijlocul frămîntatei vieți sociale într-o natură minunată, care îi dă bătrînului boier o liniște deplină și un echilibru al lucrurilor din preajma sa.

Este foarte interesant de urmărit felul cum aceeași paradisiacă natură, care formează pentru bătrînul boier echilibrul spiritual și liniștea deplină, pentru tînărul ajutor de judecător constituie o formă de protest la adresa unei societăți viciate, pe care el, inteligent și romantic, animat de idealuri înalte, o detestă. Tînărul scrutează și descoperă o serie de anomalii ale vieții sociale, le dă în vileag, fără a întreprinde vreo acțiune în vederea îndreptării răului. Totuși inadaptabilitatea sa la viața lîncedă în care trăia societatea care-l înconjura — și față de care, reamintim, are accente critice — merită reținută.

Este neîndoios că N. D. Cocea a transpus literar în *Vinul de viață lungă* multe momente petrecute în propria sa viață. Scena referitoare la transferarea ajutorului de judecător, ca rezultat al intrigilor țesute, ne poartă cu gîndul la demisia din magistratură pe care a fost nevoit să și-o dea, ca o consecință a atitudinii ce o luase în unele probleme sociale sau legate de justiția timpului.

Vinul de viață lungă, acest preludiu literar — după cum îl numea Perpessicius în articolul citat — angaja în egală măsură și viitorul

literar al lui N. D. Cocea, dar şi perspectivele romanului nostru. Se aşteptau cu optimism noile romane ale sale, anunţate de presa vremii.

Primul care a văzut lumina tiparului a fost *Fecior de slugă.*

N. D. Cocea — încurajat de succesul volumului *Vinul de viaţă lungă* şi convins, în egală măsură, că pînă în epoca sa nu s-a scris decît un singur roman valoros, cel al lui Nicolae Filimon: *Ciocoii vechi şi noi,* crezînd, poate, că pamfletul nu poate face celebru pe cineva — se retrage, în anul 1933, la Sighişoara, pentru a scrie romane.

În romanul *Fecior de slugă* scriitorul îşi propune, în primul rînd, să urmărească paralel viaţa a două personaje care au caractere şi năzuinţe diferite: Nelu Azan — odrasla unor oameni bogaţi — şi Tănase Bojoc, „feciorul de slugă". Nelu este o fire excesiv de blîndă, înclinată spre visare, uşor influenţabilă, gata oricînd să se lase dominată. Tănase este un copil plin de robusteţe, ager la minte, dar cu suflet aspru. Colonelul Hotnog, unchiul lui Nelu, intuind sufletul tare al lui Tănase, îl ajută să înveţe carte. Îl şi vede, peste ani, un brav ofiţer de jandarmi, păzindu-i cu străşnicie moşiile împotriva răsculaţilor. Prevederile i se vor adeveri.

Învăţînd cu deosebită îndîrjire, Tănase — care începuse şcoala mult mai tîrziu decît Nelu şi alţi copii de vîrsta lui, din cauza lipsurilor materiale — ajunge premiantul clasei, şi apoi reuşeşte să treacă cîte două clase într-un an. Setea de a ajunge cît mai sus îi munceşte sufletul din anii cei mai fragezi şi-i conduce acţiunile spre acest ţel. Năzuinţele-i ciocoieşti îl fac, deşi adolescent, să aprobe actele represive, din 1907, ale guvernului reacţionar, şi să-l dezaprobe pe Nelu care compătimea pe cei rămaşi fără părinţi şi fraţi în timpul răscoalelor. Este un merit deosebit al autorului, demn de subliniat, de a fi prezentat un tablou realist, şi deci plin de dramatice întîmplări, al acelor vremuri. [1]

Era suficient un simplu denunţ — şi nu erau mai puţin de trei mii de proprietari care denunţau zilnic — pentru ca „dreptatea" să fie imediat făcută. Printre aceşti proprietari denunţători se afla şi colonelul pensionar Hotnog, „opera partidului liberal" — după cum îl caracterizează un ministru. Aşadar actele sale represive: de a bate cumplit pe ţărani, de a înfunda puşcăriile cu alţii erau perfect explicabile, şi tot atît de condamnabile.

[1] Vezi N. D. Cocea, *Fecior de slugă*, roman, ediţia a II-a, Buc., 1933, p. 173, 175 etc.

N. D. Cocea acordă, spre mijlocul romanului, un mare număr de pagini caracterizării lui Hotnog. El va apare adeseori alături de arivistul Tănase, care ajunge mai întîi colaborator la o fiţuică oarecare (articolele mîzgălite de Tănase, lipsite de orice umbră de talent, dar în care foiesc idei naţionaliste, sînt apreciate de cei interesaţi). În viaţa celor doi prieteni din copilărie intervine un eveniment care-i va despărţi şi mai mult: primul război mondial. Nelu merge pe front şi săvîrşeşte acte de vitejie contra vrăjmaşului care ne invadase ţara — şi pentru care N. D. Cocea are cuvinte de profundă ură, nutrind în acelaşi timp simpatie vădită pentru puterile care luptau împotriva duşmanului agresiv. Tănase se fofilează în spatele frontului şi ajunge, prin metode reprobabile, căpitan la M.C.G. (Marele Cartier General), ducînd o viaţă desfrînată. El îi propune lui Nelu să lase frontul şi să ducă acelaşi trai ca el. Dar Nelu îl refuză. Sublocotenentul Ion Azan (Nelu), aflat pe front, are un moment de revoltă spontană împotriva învîrtiţilor de război. El văzuse lipsa de pregătire a armatei burgheze în faţa inamicului, mizeria ce stăpînea miile de ostaşi, foametea întinsă peste ţara grîului şi a porumbului. Nu se mai putuse abţine şi, la popota frontului, ridicase glasul revoltat. Aceasta îi atrage repedea chemare în faţa M.C.G., unde-l întîlneşte pe Tase, jovial şi cu pieptul plin de decoraţii. Tase, sperînd că prietenul său din copilărie va accepta să rămînă la M.C.G. — după cum îi propusese — îi aruncă, fără ezitare, dosarul cu reclamaţia la coş. Cu tot serviciul făcut, Nelu nu aprobă viaţa desfrînată pe care o duce acesta, dar nici nu se poate rupe de vechiul său amic. După terminarea războiului ei vor fi din nou împreună, Nelu lăsîndu-se tîrît de Tase într-o societate puţin onorabilă, care-şi duce viaţa în chefuri şi orgii. Există totuşi o mare deosebire în viaţa celor două personaje: pe cînd Tase — ajuns maior şi comisar regal, deci cocoţat spre vîrful piramidei burgheze la care năzuise întotdeauna — are ca scop chiverniseala, şi pentru aceasta îşi propune să termine cît mai curînd cu duşmanii dinăuntrul ţării, care nu sînt alţii decît „pensionari neplătiţi, funcţionari prost plătiţi, ţărani fără pămînt, muncitori fără lucru", „clasaţi şi definitiv etichetaţi sub rubrica elastică a bolşevismului!" (p. 347), pe Nelu îl animă idei luminoase, pe care, chiar dacă nu le înţelege în profunzimea lor, are meritul de a le considera apropiate. Două scurte episoade lămuresc pe deplin cele afirmate mai sus: în timp ce comisarul regal arestează şi brutalizează pe muncitori, forţîndu-i să recunoască că sînt comunişti, în casa lui Nelu se întîlnesc şi întreţin discuţii extrem de

interesante dr. Cantacuzino, C. I. Parhon, C. Dobrogeanu-Gherea și I. C. Frimu. La una din aceste întîlniri vine întîmplător și comisarul regal. Cînd privirea ageră a lui I. C. Frimu îi sfredelește toată ființa, maiorul caută să plaseze o glumă, care de fapt ascundea un negru adevăr : „Încîntat, d-le Frimu... Nu-mi lua în nume de rău surpriza. M-aș fi așteptat mai curînd să fac cunoștință cu d-ta la Curtea marțială." (p. 354.) În schimb, Nelu este puternic impresionat de felul de a gîndi și a se comporta al lui I. C. Frimu. El îl admiră sincer și-i pare rău că e atît de departe de calitățile și năzuințele acestui minunat om. (v. p. 395.)

Cu toate aceste profunde deosebiri dintre Tase și Nelu, cel din urmă rămîne în preajma comisarului regal. Nu se poate rupe nici cînd constată că Tase îi luase iubita, nici cînd este avertizat de către socialiști asupra pericolului ce-l pîndește din partea acestei bestii : „Nu poți să fii în același timp prietin cu muncitorii și cu călăii muncitorilor." (p. 388.) Legătura cu Tase îi va fi fatală : Tase, ajuns un personaj important în arena burgheză, mînă de fier a aparatului represiv al claselor exploatatoare, deși face unele concesii lui Nelu, acceptînd, la insistențele lui, să dea drumul din închisoare unei studente socialiste (pe care Tase, deși o crede iubita lui Nelu, încearcă să o siluiască, în cabinetul său, înainte de a o pune în libertate), îl denunță pe Nelu, în schimbul sumei de o sută de mii de lei, că ascunde, în grajdurile din fundul curții sale, o tipografie ilegală. Acest act îi aduce maiorului Tase Bojoceanu, pe lîngă importanta sumă de bani, prezicerea șefului : „O să ajungi departe..."

În concluzie, putem afirma că N. D. Cocea, în romanul *Fecior de slugă*, a reușit să prezinte aspecte interesante din anii 1907—1916, asupra cărora se aplecase adesea, dîndu-le în vileag în causticele sale pamflete. Avînd un enorm material faptic la dispoziție, N. D. Cocea s-a lăsat uneori furat de condeiul sprinten și plin de nerv al gazetarului. Astfel se și explică de ce unele pagini ale acestei scrieri trădează în prea mare măsură pe talentatul cronicar militant și mai puțin pe romancierul N. D. Cocea. Totuși, acest roman — după cum afirma Perpessicius [1] — „este, cu mai multă sau mai puțină aproximație, substanța romanului social de pretutindeni și implicit al nostru... Să ne grăbim să spunem că *Fecior de slugă* este totodată și un foarte bun roman".

[1] Perpessicius, *N. D. Cocea, Fecior de slugă*, în vol. *Mențiuni critice*, vol. V, Ed. Fundației pentru literatură și artă, Buc., 1946, p. 217.

Apreciem în mod deosebit în acest roman paginile referitoare la răscoala de la 1907 — în care se demască sîngeroasa represiune a statului burghez — precum și cele în care se denunță războiul de cotropire. Trebuie subliniat faptul că N. D. Cocea are cuvinte pline de entuziasm la adresa revoluției ruse, precum și la adresa lui Lenin. Un alt capitol extrem de important al cărții este acela în care se vorbește despre mișcarea socialistă de la noi din țară. Deși N. D. Cocea nu izbutește să ne înfățișeze amplu figura unui luptător socialist integru, el reușește să ne prezinte un aspect al luptei împotriva dominației capitaliste. Solidaritatea muncitorilor arestați, așa cum reiese din aceste pagini, și cum de fapt era în realitate, precum și portretele bine creionate ale unor conducători ai mișcării socialiste din țara noastră, sporesc interesul pentru lectura romanului și astăzi.

Pana lui N. D. Cocea, exersată în pamflet, îl duce însă spre reușită mai ales în portretele negative. Din această galerie fac parte vîrfuri ale guvernului burghezo-moșieresc, peste care tronează regele asasin. Scriitorul nu se sfiește să demaște direct, fără înconjur, aceste nume, — I. C. Brătianu aflîndu-se în fruntea listei ; îl urmează îndeaproape demagogul Take Ionescu și ministrul de interne Al. Constantinescu, care poartă cu seninătate porecla de Porcu.

O frecvență mai mare în cadrul romanului o au Nelu Azan, colonelul Hotnog, dar mai ales Tase, personaj făurit cu reale mijloace literare. N. D. Cocea a luat incontestabil ca model, pentru crearea acestui personaj, pe Dinu Păturică al lui Nicolae Filimon. Tănase Bojoc, alias Tase Bojoceanu, este tipul arivistului care se folosește de toate tertipurile pentru a-și atinge ținta. El este înrudit — păstrînd însă scara valorilor — cu Julien Sorel al lui Stendhal, cu Dinu Păturică din romanul *Ciocoii vechi și noi* de Nicolae Filimon, cu Tănase Scatiu al lui Duiliu Zamfirescu, cu Nicachi Săcară din *Comoara regelui Dromichet* de Cezar Petrescu etc., toți avînd — după cum remarcă Perpessicius în *Mențiunile critice* citate — „un aer de rudenie", o „ciocoinicie" comună.

În romanul lui N. D. Cocea, noțiunea de „slugă" nu se referă în mod strict la o categorie socială, ci are un sens generic, definește o anume mentalitate, o anume stare psihologică. Scriitorul stigmatizează starea de slugărnicie, de servilism, de parvenitism.

În galeria personajelor negative ale romanului, în apropierea lui Tase Bojoceanu se află și colonelul pensionar.

Pentru a-și defini unele personaje negative, N. D. Cocea mai folosește și procedeul clasic al tipizării prin nume. Astfel, un maior

cu o josnică purtare şi un caracter hain se numeşte Haită. În romanul *Fecior de slugă*, un personaj, cu mania imitaţiilor, primeşte numele de Coco. El îşi va găsi în romanul *Andrei Vaia* un corespondent mult prea asemănător.

În acest roman, *Fecior de slugă*, autorul aduce în discuţie — aşa cum va proceda şi în scrierile următoare — şi problema naţionalismului burghez. Într-un episod destul de succint, dar bine realizat, scriitorul arată falsitatea problemei evreieşti, pe care o agitau anumite cercuri burgheze. Colonelul Hotnog — stîlp al vechiului regim — are cuvinte de ocară la adresa ziariştilor evrei numai atîta vreme cît aceştia nu-i acordă atenţie. Cînd aşa-zisele sale articole apar într-un ziar aparţinînd unor evrei, problema dispare cu totul; mai mult chiar, colonelul finanţează ziarul prin cumpărare de acţiuni.

Alt merit al romanului *Fecior de slugă* constă în faptul că în el este descrisă, realist, protipendada acelor vremuri, faţă de care N. D. Cocea are puternice accente de critică.

Romanul — mai ales prima sa parte — se citeşte şi azi cu interes. Jumătatea a doua lîncezeşte datorită faptului că autorul deplasează accentul de pe cele două personaje centrale — Nelu şi Tănase — înspre relatarea anumitor evenimente şi discuţii mai puţin interesante, care fac ca deznodămîntul romanului să fie amînat inutil.

Dacă mai adăugăm la cele de mai sus şi anumite expresii triviale, precum şi paginile care descriu orgii respingătoare (care vor abunda în romanele următoare), ne apare cu claritate pentru ce am fi preferat ca acest roman să nu fie atît de întins. O deficienţă a lui, peste care nu putem trece, constă în faptul că viaţa şi acţiunile celor două personaje nu sînt tipice pentru clasele din care provin. Nu putem să nu admitem că în societate sînt şi excepţii. O spune şi N. D. Cocea la începutul capitolului XIII, p. 121: „natura omenească e într-adevăr inexplicabilă". Nelu Azan este, în comparaţie cu ceilalţi membri ai familiei boiereşti din care provine, o excepţie; este un om înclinat spre bunătate, dar lipsit de ambiţie şi personalitate, atras de ideile înaintate ale vremii, dar incapabil să lupte pînă la capăt pentru ele, şovăiala fiind caracteristică acestui om.

La celălalt pol scriitorul îl plasează pe Tănase, veritabilul tip al arivistului.

Discutabil poate din punctul de vedere al tipologiei, romanul *Fecior de slugă* reprezintă o contribuţie la cunoaşterea unei părţi a

vieţii sociale din primele decenii ale secolului XX. Păcat însă că în roman, în afară de figura luminoasă a lui I. C. Frimu, nu se află amplu prezentaţi şi alţi conducători ai proletariatului nostru; de asemenea proletariatul este pomenit doar în treacăt, accentul căzînd mai mult asupra vieţii ţărănimii.

Întorcînd ultima filă a cărţii apărută în 1934, cu un titlu licenţios, ce lasă să se întrevadă din capul locului intenţiile autorului, constatăm cu regret că romanul *Pentr-un petec de negreaţă* — deşi cronologic urmează volumului *Fecior de slugă* şi deci ar fi fost normal ca experienţa acumulată în scrierea anterioară să fie transmisă în romanul proaspăt tipărit — este sub nivelul celui publicat înainte, atît ca problematică, cît şi ca realizare artistică.

În romanul *Pentr-un petec de negreaţă*, intitulat la ediţia a treia *Andrei Vaia*, scriitorul ne prezintă drumul pe care-l parcurge eroul său în jurul anilor 1933. Trebuie reţinut de la început faptul că acţiunea se desfăşoară în preajma unor ani deosebit de agitaţi pentru istoria poporului nostru.

Andrei Vaia este fiul bătrînului Alexandru Vaia — arendaş întreprinzător, om voinic, cu trei rînduri de guşi, rotund la burtă şi la pungă. După ce trece destul de greu ultimul prag al liceului — bacalaureatul — Andrei se înscrie la Medicină — pe care o va părăsi după un an — apoi la Facultatea de ştiinţe-naturale. Dar nici aceasta din urmă nu-l va reţine decît doi ani. Ulterior îl aflăm student la Litere şi la Drept — ultima facultate urmînd-o din îndemnurile practice ale rudelor, fiind, după ei, o facultate care „netezeşte aşa de lesne toate drumurile şi deschide, fără muncă, toate porţile."[1] Primul război mondial l-a găsit licenţiat în Litere şi absolvent a două examene la Drept. Era suficient să ai o diplomă pentru a nu pleca pe front. Aşa se şi întîmplă pentru o perioadă oarecare. Însă, după ce o bună parte din ţară fusese ocupată de nemţi, şi văzînd cum tinerii se jertfesc pentru dreapta cauză a apărării patriei, Andrei are mustrări de cuget şi se hotărăşte să plece pe front. Este de două ori rănit. Întors acasă, după zece luni de tranşee, Andrei se simte alt om, renăscut. Această transformare sufletească a lui coincide cu mari frămîntări şi schimbări pe plan mondial: „Era epoca marilor prefaceri. Revoluţia rusească zguduise lumea din temelie. Un aer proaspăt, cu miros de brazde răsturnate, cu putere de uragan sufla dinspre răsărit. Oamenii îşi umflau plămînii. Muncitorii revendicau drep-

[1] **N. D. Cocea, *Andrei Vaia*, roman, ediţia a III-a, Buc., 1936, p. 11.**

turi. Țăranii vroiau pămînt."... „Andrei a înțeles, a simțit mai mult decît a înțeles, că o singură lovitură de măciucă, numai să fie bine aplicată, în moalele capului, ar fi fost de ajuns ca să se isprăvească odată pentru totdeauna cu toate erorile, tîlhăriile și momîile vechiului regat." (p. 12—13.)

Andrei își închipuia, în mod greșit că dărîmarea regimului nedrept, consolidat în secole, se va putea face atît de ușor. N. D. Cocea ni-l arată, în continuare, străbătînd diferite căi în căutarea acelei forțe care să aplice lovitura de măciucă... Primul drum îl face la partidul social-democrat. În cele din urmă, însă, Andrei Vaia este tîrît de puhoi în partidul țărănist.

Curînd, Andrei ajunge să-și dea seama de ce era în realitate partidul țărănist în care-și pusese într-o vreme speranțele : o adunătură de șarlatani, de aventurieri, de pseudointelectuali, de hoți de toate categoriile, începînd cu borfași de rînd și sfîrșind cu marii rechini financiari, care vindeau țara trusturilor străine. Și toată această drojdie a societății își aranja nestingherită afacerile sub oblăduirea legilor făcute de ei și pentru ei, paza asigurîndu-li-o implacabilul jandarm. În fața acestei situații Andrei este cuprins de o profundă dezamăgire. El nu poate să lupte împotriva politicii țărăniste în care se înglodase, ci, dimpotrivă, este asimilat de această cloacă, pierzîndu-și treptat-treptat și cele mai vagi urme de umanitate de care dăduse dovadă la început. Se lansează temeinic în cursa rapidă a afacerilor necinstite, și numai în cîteva săptămîni devine „om" de cîteva sute de mii de lei. Mai mult chiar, un gînd îi zăbovește cu îndărătnicie în minte : să cîștige două milioane și apoi să se lase de toate și să se retragă la țară. Mai devreme de cum ne-am fi așteptat, dorințele i se realizează. Ajuns boier, Andrei se închide pentru o perioadă în conacul său și intenționează să scrie. Curînd însă abandonează munca și se complace în excese erotice. După ce se plictisește de aventurile erotice de aici, Andrei pleacă să-și revadă prietenii de la oraș.

Partea a II-a a romanului — care începe cu sosirea lui Andrei în București — este inferioară, pe toate planurile, părții întîi și în special primelor o sută de pagini, care se citesc și astăzi cu destul de mare interes.

La începutul romanului N. D. Cocea descrie succint, în culori sumbre, orașul București, oraș lăsat în paragină de regimurile care s-au perindat la cîrma țării. Este înfățișată însă, cu lux de amănunte, viața unei lumi interlope, ce se tîrîie dintr-o speluncă în alta. Sînt creionate portretele unor stîlpi de cafenele, ale

unor politicieni burghezi, ale unor pseudopoeți, precum și ale unor ziariști de toată mîna ; în această galerie sînt prezente și multe, multe femei, însă dintr-o singură categorie... Chefurile și orgiile se țin lanț. Romancierul umple cu descrierea lor zeci și zeci de pagini.

Încăput într-o asemenea Sodomă, Andrei Vaia își vinde sau își amanetează averea pentru Mira — o femeie foarte frumoasă, dar depravată, care simulează că-l iubește. În cele din urmă Mira este surprinsă în brațele unui cocoșat de o rară hidoșenie, Bergher, bunul său prieten. În primul moment Andrei se năpustește ca o fiară asupra lui Bergher și puțin a lipsit ca ghemul de carne să rămînă inert. După ce Bergher își revine din leșin, iar Andrei din nebunia care-l azvîrlise asupra lui, cei doi prieteni își strîng mîinile, convenind că nu e cazul să se certe pentru ceea ce dăduse primul titlu al romanului.

Principala deficiență a cărții o formează însă faptul că Andrei Vaia, acest inadaptabil la societatea vremii, bine intenționat, la început, nu găsește nici pînă la urmă calea adevărată, drumul de luptă ce duce la schimbarea nedreptei societăți. „Comunismul era prea departe" — afirma el la începutul carierei sale și de aceea i-a fost mult mai comod să intre la țărăniști, deși își dădea seama că din socialism francezii au făcut „o victorie a umanității", iar „rușii forța care va domina mîine pămîntul". (p. 35.) Mergînd pe drumuri laterale și încîlcite, era normal ca în cele din urmă Andrei să fie cuprins de o adîncă deznădejde. Crezuse în țărănism, crezuse în oameni (dar într-un anumit tip de oameni), crezuse în femeie (însă dintr-o anume categorie), crezuse în tineret etc., etc. Mocirla în care se afundă Andrei este sugestiv descrisă de N. D. Cocea, fără însă a se observa că, dincolo de aceste noroaie se află adevărații oameni, animați de înalte idei și idealuri. Din acest punct de vedere N. D. Cocea rămîne tributar reflectării realității, romanul rezumîndu-se să ne prezinte numai o latură a societății, și nu cea mai caracteristică, și nu întotdeauna descrisă obiectiv.

Într-un interviu publicat în *Facla* din 16 aprilie 1933, romancierul N. D. Cocea spunea : „Lucrez la un roman social pe care sper să-l pot da pînă într-un an : *Nea Nae*". La 6 martie 1935, în aceeași revistă, N. D. Cocea va preciza că în romanul mai sus-amintit a intenționat să prezinte viața de huzur a unui îmbogățit din perioada imediat următoare celui dintîi război mondial. Această lăudabilă intenție a rămas însă nerealizată. Realitatea socială

este, cu unele excepţii, absentă din roman sau prezentată deformat, iar omul — după cum s-a mai făcut observaţia — este redus la scara instinctelor. Aşadar, de „roman social" nici nu poate fi vorba, deoarece în afară de cîteva slabe aluzii şfichiuitoare la adresa unor politicieni burghezi ai acelor vremuri, romanul *Nea Nae* este o înlănţuire de respingătoare obscenităţi. În această scriere — intitulată roman! — nu se poate vorbi de o acţiune închegată, de un conflict. În cele peste 250 de pagini sînt înşirate o serie întreagă de capcane, urzite cu mii şi zeci de mii de lei — pe care Nea Nae îi obţine din afaceri fabuloase pe spinarea statului, şi deci implicit a poporului — în care sînt atrase — sau abia aşteaptă să fie atrase — femei de pe diverse trepte sociale. În filele romanului mişună o faună dubioasă: lichele de diferite categorii, beţivi, femei a căror imoralitate este afişată cu ostentaţie ca un titlu de glorie, perverşi, hoţi şi alte exemplare aparţinînd lumii interlope, drojdiei societăţii. Şi toate aceste hidoase figuri, care se bălăcesc în viţiu, sînt descrise într-un limbaj abject. Stilul — chiar atunci cînd nu este îmbibat cu unele cuvinte triviale — este cenuşiu, abundînd în expresii şi comparaţii banale.

Romanul *Nea Nae* a fost respins pe drept cuvînt de critică chiar de la apariţie. În acest roman, în care nu se află nici un personaj pozitiv demn de relevat, puţine sînt rîndurile, de felul celor de la p. 122—123, unde autorul descrie un minunat colţ de natură. Simţind parcă şubrezenia temeliei romanului său, N. D. Cocea încearcă în cîteva rînduri să definească atmosfera socială din acele timpuri: „Guvernele noastre de clasă au izbutit să nemulţumească toate clasele. Ţărănimea e îndîrjită. Muncitorimea e exasperată. Pînă şi bogătaşii: industriaşi, financiari, petrolişti, milionari ca domnul Nae se ridică hotărîţi împotriva regimului... Numai revoluţia..." (p. 90.) Cîteva fraze din finalul cărţii ne reţin totuşi atenţia. Căutînd să explice bestialităţile lui Nea Nae, doctorul Daniil — în discuţia purtată cu prinţesa Isolda Ghica — ajunge la unele concluzii interesante: „— De vină e legea absurdă, perimată, stupidă a societăţii. Ea ne-a făcut ceea ce sîntem. Ea ne-a secătuit vlaga şi entuziasmul. Ea ne-a stîrpit idealul. Ea a aruncat în fiecare dintre noi, în marasmul din sufletele noastre, nu sămînţa din care cresc şi rodesc Pasteurii, ci sămînţă de Nea Nae." (p. 279.) La întrebarea prinţesei: care este calea ce trebuie urmată pentru ieşirea din acea situaţie cu totul nefirească, doctorul Daniil „i-a arătat cerul. I-a descoperit orizontul în flăcări"... (p. 281.)

Faptul că N. D. Cocea a văzut — deşi abia în ultima filă a volumului său — în ce parte trebuie orientată opinia publică, este un lucru meritoriu, dar insuficient pentru ca această scriere să se susţină. N. D. Cocea nu a înţeles în profunzime, în vremea aceea, că exista în ţara noastră o forţă incontestabilă — proletariatul — care va clădi o societate bazată pe dreptate şi adevăr.

Concomitent cu activitatea de nuvelist şi romancier, N. D. Cocea se va afirma în publicistică. Numele său începe să fie întîlnit, la început destul de rar, apoi tot mai frecvent, în coloanele ziarelor vremii. El îşi face pentru prima dată apariţia la cotidianul *Adevărul,* în anul 1906, la 16 mai.

Tînărul magistrat este şocat de strîmbătatea „justiţiei" din vremea sa, şi de aceea se hotărăşte să pornească o campanie pentru reformarea ei. N. D. Cocea deschide focul împotriva acestei instituţii prin articolul intitulat: *Justiţie şi Dreptate,* în care arată că: „un om nevinovat poate fi osîndit, cei vinovaţi pot fi scăpaţi, averile pot fi luate şi cinstea dăruită celor care n-o merită, dar o condiţie trebuie respectată: invocarea unui articol". Magistraţii şi avocaţii, „alcătuiesc o castă", închisă între zidurile unor texte mucegăite, ferită de înrîurirea vreunei concepţii noi. N. D. Cocea nu se mulţumeşte numai să arunce anatema asupra acestei caste, ci face şi o analiză a celor care o formează. El demonstrează că magistratura este „un adăpost al nevoilor materiale imediate", în care îşi găsesc refugiul, mai ales, feciori de bani gata, dezertorii din faţa luptei cu greutăţile vieţii, viitori politicieni etc. Mai rar se întîmplă să se rătăcească printre ei cîte un literat, cîte un „contemplativ". Dar, aceştia din urmă, ori vor fi eliminaţi din castă, ori vor pleca singuri, scîrbiţi de falsitatea justiţiei.

La cele de mai sus mai trebuie adăugată incultura crasă a magistraţilor şi avocaţilor. N. D. Cocea ajunge la concluzia că în societatea din vremea sa prăpastia dintre dreptate şi justiţie se adînceşte mereu.

Cu toată această sumbră realitate, el nu-şi pierde speranţa că situaţia se poate îndrepta. În finalul articolului N. D. Cocea aduce o serie de argumente logice care pledează pentru reformarea justiţiei. El face un cald apel la oamenii de bunăcredinţă, îndemnîndu-i să lupte pentru punerea dreptăţii la locul ce i se cuvine, şi nu uită să formuleze şi o ameninţare, care va fi părut cu totul revoltătoare ministrului justiţiei din timpul acela: „Nicidecum

pasivitatea magistraților nu va împiedica îndelung pe oamenii cu mintea cumpănită și tot limpede să vază odată tot ceea ce este învechit, pernicios și trist din justiția actuală și să-și dea seama că se impune prefacerea acestei justiții, dacă mai e posibil, și dacă nu, dărîmarea ei".

Căutînd parcă să mai atenueze din drastica formulare de mai sus, N. D. Cocea mai adaugă cîteva rînduri, în care îmbie pe magistrați ca să pornească elaborarea unor noi legi, menite să descătușeze justiția de legile existente, pline de prejudecăți. El promite că va reveni în alte articole asupra chestiunilor abordate mai sus. Și într-adevăr, în celelalte articole publicate în *Adevărul*, el se referă la chestiuni economice și sociale, la situația literaturii din vremea aceea, dar în primul rînd la probleme juridice. Majoritatea titlurilor articolelor din această ultimă categorie — publicate în lunile iunie-august — care sînt însoțite de subtitluri care alcătuiesc succinte rezumate ale articolelor, vorbesc de la sine și nu mai au nevoie de nici un comentariu : *Reforme în justiție, Să ușurăm pedepsele, Pedeapsa proporțională, Reforma necesară în justiție, Judecător și Om* etc., etc. Un interes deosebit stîrnește articolul intitulat *Stăpînul se crede pe cuvînt*, apărut în *Adevărul* din 22 octombrie 1906. Articolul este important din două puncte de vedere : pentru că el — după cum mărturisește N. D. Cocea — se referă la prima sa ședință de tribunal, pe care n-o va uita niciodată, dar mai ales pentru demascarea justiției de clasă.

O altă serie de articole, publicate în *Adevărul*, se referă la lupta proletariatului pentru un trai mai omenesc (v. art. *Asigurarea muncitorilor, Dreptul grevei* etc.).

Atitudinea curajoasă, adoptată de N. D. Cocea față de unele probleme care frămîntau societatea în acei ani, pe care le va dezbate în scrierile sale, se explică prin înrîurirea mișcării socialiste asupra unor oameni de literatură și artă. Așa cum arată tovarășul Nicolae Ceaușescu : „Sub înrîurirea ideilor mișcării socialiste, numeroși oameni de știință, artă și cultură se orientează în operele lor după ideile materialiste, iau poziție împotriva nedreptăților sociale, își manifestă simpatia față de cauza poporului muncitor." [1]

---

[1] *Expunerea* tovarășului Nicolae Ceaușescu la a 45-a aniversare a Partidului Comunist Român : *Partidul Comunist Român — continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român, al tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste din România*, în *Scînteia*, 1966, nr. 6973 (8 mai), p. 2.

Atitudinea curajoasă adoptată de N. D. Cocea, amintită mai sus, i-a atras îndepărtarea din postul de judecător : „Am fost dat afară din magistratură pentru niște articole cam ireverențioase la adresa ministrului de justiție, apărute în *Adevărul*" [1]

Îndepărtarea lui N. D. Cocea din magistratură nu a avut darul să-l demobilizeze pe tînărul publicist, ci, dimpotrivă, să-i stimuleze activitatea gazetărească și să-l apropie tot mai mult de mișcarea socialistă. După cum declară în interviul mai sus amintit, el s-a „înregimentat în partidul socialist", scriind, de pe această poziție, articole deosebit de valoroase. La începutul anului 1907 îi întîlnim semnătura, sau vreunul din pseudonimele sale, în coloanele ziarelor *Dezrobirea* — „organ sindicalist săptămînal" și *România muncitoare* — „organ central săptămînal al sindicatelor și organizațiilor social-democratice". La ziarul *Dezrobirea* N. D. Cocea va desfășura o activitate mai puțin fecundă, în comparație cu aceea de la *România muncitoare*. Aceasta se datorește și faptului că ziarul, numai după șase numere, mai precis după numărul din 8 martie 1907, a fost nevoit să-și întrerupă apariția : izbucnise marea răscoală țărănească, care „a jucat același rol, în ceea ce privește îmbunătățirea situației lor (a țăranilor — n.n.), ca revoluția din 1905—1907 din Rusia".[2] *Dezrobirea* va reapare, cu nr. 7, la 5 aprilie. De remarcat este faptul că, după marile evenimente, ziarul *Dezrobirea*, deși are o orientare reformistă, nu va fi totuși scutit de prigoniri și în cele din urmă de suspendare. Orientarea reformistă a ziarului se va repercuta și asupra lui N. D. Cocea.

Dacă în articolele de pînă la răscoală N. D. Cocea milita deschis și curajos pentru organizarea tot mai strînsă a muncitorilor în vederea luptei de clasă, veștejind nedreptatea și abuzurile burgheziei, articolele publicate în luna aprilie, precum și altele ce vor apare în lunile următoare, vădesc unele idei confuze. Semnificativ în această direcție este articolul *Socialismul și răscoalele țărănești*, publicat în nr. 7. Autorul caută să dovedească că socialiștii nu au avut nici un fel de amestec în răscoalele din 1907, că socialiștii luptă pe căi legale, și dintre aceste căi, forma cea mai bună de luptă este greva. N. D. Cocea pornește de la raționamentul că cei de la conducere formează o clasă puternică și bine înarmată, și ca atare nu are rost o răzvrătire împotriva lor, aceasta ducînd la

---

[1] D. Mihail, *De vorbă cu N. D. Cocea*, în *Facla*, 1931, nr. 400, p. 3.
[2] *Texte din lucrările lui V. I. Lenin cu privire la România*, E.S.P.L.P., 1960, p. 31.

un fel de sinucidere. Deci — se întreba el — cum puteau îndemna socialiştii la răscoală ? N. D. Cocea afirmă că ar fi fost foarte bine dacă ţăranii ar fi aşteptat venirea secerişului, şi atunci să fi stat cu toţii acasă, în grevă, pînă cînd moşierii s-ar fi învoit cu ei...

Trecînd peste vădita dezorientare politică a lui N. D. Cocea asupra evenimentelor din primăvara lui 1907, nu putem totuşi merge mai departe fără să amintim marele său merit de a fi demascat, printre cei dintîi, barbariile săvîrşite de clasele exploatatoare în reprimarea răscoalei.

Activitatea democratică din această perioadă i-a adus lui N. D. Cocea săptămîni de prevenţie la Siguranţa din Brăila, iar în toiul răscoalelor din 1907 două luni de „răcoare“ la închisoarea din Buzău. Asasinarea celor peste 11 000 de săteni va reveni, ca un leit-motiv, zeci de ani, în paginile lui N. D. Cocea.

În această perioadă el pledează pentru răspîndirea culturii în rîndul exploataţilor şi pentru „întărirea spiritului de solidaritate, de frăţie, între muncitori“... „Socialismul a înţeles că ceea ce face slăbiciunea muncitorilor e lipsa lor de unire, de solidaritate.“ De aceea N. D. Cocea cheamă la înscrierea în sindicate. Este evident că aceste articole, care merg pe o linie general-democratică, nu pot anula părerea dăunătoare a scriitorului N. D. Cocea, care susţine că revoluţia este nefolositoare celor exploataţi şi că numai greva şi luminarea celor flămînzi ar duce la victorie. Pînă la clarificarea cît mai deplină a acestor teze, N. D. Cocea avea să parcurgă un drum lung, anevoios. El îl va străbate totuşi, deoarece era însufleţit de multe dintre ideile avansate ale vremii sale. De asemenea, faptul că îşi petrece o bună parte din timp „în mijlocul tovarăşilor de la *România muncitoare*“ îl ajută în lămurirea unor probleme. Aici desfăşoară o activitate susţinută. Scrie articole, ţine conferinţe şi cursuri asupra istoricului socialismului etc.

În articolele scrise în această perioadă N. D. Cocea atacă probleme care preocupau intens opinia publică. Ele se refereau la revendicări sociale, la lupta socialiştilor împotriva celor care acuzau mişcarea ca fiind antipatriotică, la naţionalismul guvernanţilor, dar mai ales la soarta ţăranilor. În revista *Viitorul social*, el publică unele articole care redau *Ecouri din răscoală* (v. nr. 1), sau *Cîteva cuvinte în chestia ţărănească* (v. nr. 4). Cel mai important articol de aici este cel intitulat : *Problema creării imaşurilor* (v. nr. 5), unde autorul ajunge la concluzia că relele nu pot fi stîrpite decît prin înfăptuirea socializării mijloacelor de producţie. Autorul îşi încheie articolul afirmînd că mîntuirea stă numai în voinţa şi puterea claselor muncitoare. N. D. Cocea devine tot mai activ, tot mai mult absorbit de evenimentele zilei. În 1907, alături de dr. C. Racovski, Alecu Constantinescu şi A. Ionescu, N. D. Cocea face parte din delegaţia socialiştilor români care a participat la Congresul de la Stuttgart. Contribuţia delegaţiei noastre la dezbaterile congresului şi la elaborarea hotărîrilor este remarcabilă. Poziţia înaintată a socialiştilor români s-a relevat mai ales în discutarea problemelor emigrării şi imigrării, în problema colonială, dar mai ales în problema militarismului. „În comisia care a discutat problema raporturilor dintre partidele socialiste şi sindicate, unii delegaţi români, şi mai ales N. D. Cocea, s-au declarat de acord cu rezoluţia propusă de delegaţii belgieni şi susţinută de bolşevici, care sublinia rolul conducător al partidului politic al clasei muncitoare“. [1]

Dintr-o informaţie culeasă din ziarul *România muncitoare* (v. nr. 45), aflăm că N. D. Cocea ia parte la Conferinţa sindicatelor şi cercurilor socialiste, ţinută în Bucureşti, la 6—7 ianuarie 1908, şi că este raportor la *Programul reformelor politice*. Este aşadar din nou în primele rînduri.

Ziarul *România muncitoare* îşi va deschide, în anul 1908, larg coloanele sale scrierilor lui N. D. Cocea. Aria problemelor abordate va fi cu mult mai largă în comparaţie cu aceea a anului precedent. Articolele se vor referi atît la cele mai importante fapte şi evenimente desfăşurate în ţară, cît şi la unele probleme externe.

Pornind de la convingerea că ziarul este un bun mijloc de informare şi de educaţie a maselor (v. nr. 26), Cocea acordă importanţa cuvenită unor volume apărute în străinătate, care au în centrul lor proletariatul şi problemele lui. În paginile ziarului întîlnim şi o recenzie pe care N. D. Cocea o face la o carte, apărută în străinătate, în care sînt demascate represaliile guvernului împotriva ţăranilor răsculaţi [2].

În articolele în care se discută anumite evenimente interne, N. D. Cocea fie că reia unele dintre problemele pe care le dezbătuse în anii precedenţi — de exemplu articolele referitoare la justiţia burgheză — fie că abordează teme noi, în ambele cazuri, tonul şi competenţa semnatarului lor vestesc, de pe acum, pe

[1] *Presa muncitorească şi socialistă din România*, Buc., 1966, Editura politică, p. 201.

[2] *Politica românească după răscoalele din 1907*, în *România muncitoare*, 1908, nr. 45, p. 1—2, (semnat : N.D.C.).

temutul pamfletar. Principala țintă a articolelor sale sînt guvernanții zilei. Liberalii și conservatorii — ca reprezentanți ai burghezo-moșierimii — sînt priviți cu același dispreț.

La rubrica intitulată „Politică măruntă" — ce apărea pe prima pagină a ziarului *România muncitoare* — N. D. Cocea va creiona cu talent satiric portrete ale reprezentanților burghezo-moșierimii (a se vedea, de exemplu, acela al lui Take Ionescu și al lui P. Carp — v. nr. 35), va înfiera naționalismul burghez *(Pentru naționaliștii noștri* — v. nr. 49), va da în vileag fariseismul partidelor de guvernămînt *(Veșnica fățărnicie* — v. nr. 42) etc. Unora dintre problemele mai sus citate, N. D. Cocea le va acorda importanța cuvenită și-n alte articole, publicate în afara rubricii „Politică măruntă". Astfel, asupra naționalismului, de exemplu, N. D. Cocea revine și-n articolul intitulat *Înfrățirea de la Arad* (v. nr. 51), unde se vorbește despre înfrățirea proletarilor români și maghiari, demascînd în același timp naționalismul ca fiind o diversiune a claselor asupritoare, cu scopul de a dezbina pe cei exploatați, pentru a-i putea domina mai ușor.

Înscriindu-se în frontul de luptă al epocii, N. D. Cocea va desfășura o campanie susținută pentru votul universal. El va dezbate această problemă în numeroase articole, abordînd-o din mai multe puncte de vedere. Într-unul din aceste articole — *Sînt pregătiți țăranii ?* — (v. nr. 36), el combate tezele celor de la conducere, care susțineau că țăranii nu sînt pregătiți pentru votul universal, ei constituind, chipurile, în marea lor majoritate, o masă de bețivi, mistici etc., care nu vor ști să folosească acest drept. Problema votului este studiată de N. D. Cocea și la alte popoare. În articolul *Votul universal în Ungaria* (v. nr. 49), el arată că lupta proletariatului din țara vecină este aceeași ca și a celor exploatați în România. Tot în acest articol autorul rediscuta problema naționalismului propovăduit de clasele conducătoare. El își încheie articolul susținînd că numai lupta unită a celor exploatați va duce la victorie.

Dintre articolele mai însemnate, pe care le publică N. D. Cocea în acest an la *România muncitoare*, mai amintim : *Războiul* (v. nr. 39), (un elogiu al luptei pentru independență a Bulgariei și Serbiei, și totodată o critică a tendințelor anexioniste ale Austriei), *Un nou mesaj — o veche comedie* (v. nr. 54), (articol referitor la monarhie, căreia N. D. Cocea îi va consacra acide pamflete) și *Creștinism și socialism* (v. nr. 64) (o încercare de definire a noțiunii de religie, prezicîndu-se dispariția religiei).

URLĂTOAREA

Schițe vînătorești

Ca prin vis, mi s-a părut că se cutremură casa, și cînd am deschis ochii mari, speriați, Bate-Lup zgîlțîia patul din răsputeri, rîzînd vesel și strigîndu-mi :

— Scoală, leneșule, că ne-apucă noaptea nemîncați !

Zvîrli cu o pernă în mine, să mă dezmeticească, și se duse liniștit la sobă să-și aprindă luleaua. Apoi se lipi cu nasul de geamul înghețat și-mi dădu vestea cea mare :

— Știi, a nins astă-noapte. S-a așternut zăpada pînă la brîu.

Am sărit ca ars din așternut, am aburit fereastra și-am văzut grădina albă și brazii cu umerii încovoiați de greutatea nămeților. Bate-Lup pufăia des din lulea, privindu-mă șiret pe sub gene. Eu l-am întrebat, necăjit :

— Și-ați avut inimă să vă îmbrăcați și să nu mă sculați și pe mine ? Dușmanilor !...

Cît ai bate din palme, eram îmbrăcat, spălat și cu pușca pe umăr. Mă pironisem vitejește în mijlocul odăii, trăgînd cu coada ochiului înspre oglindă și așteptînd un semn de admirație din partea lui Bate-Lup. Dar prietenul meu pufăia tacticos ca mai înainte și eu stam așa de țanțoș, încît nici n-am prins de veste cînd s-a deschis ușa și cînd ceata de zurbagii dădu năvală peste mine, clintindu-mă din loc. Veneau de afară, cu obrajii îmbujorați de ger, cu ochii limpeziți de aer curat, scuturîndu-și căciulile și cizmele de omăt.

— Încotro așa de dimineață, voinicule ?

Mă priveau toţi cu admiraţie prefăcută şi mă ameţeau cu întrebări şugubeţe. Numai gazda, un zaplan [1] de român cît un munte, îmi luă partea şi, bătîndu-mă bătrîneşte peste umeri, îmi spunea :

— Ascultă-mă, tinereţă, dragostea s-o faci pe nemîncate, dar la vînătoare să nu porneşti niciodată flămînd.

Eu am socotit tare :

— A nu ştiu cîtea la număr !...

Căci, nou venit între dînşii, nici unul nu scăpa un prilej să nu-mi rostească, cu glas evanghelic, adevărurile vînătoarei. De cinci zile, de cînd pîndeam cerul vînzolit de fumul nourilor, doar o prinde să ningă, nu făcusem altceva, în serile lungi întîrziate în preajma focului din sobă, decît s-ascult poveşti minunate de vînătoare, isprăvi care-mi zburleau părul din cap, în pacea tihnită a mesei, pe care clocotea surd samovarul. Boierul Vladimir le încheia pe toate cu un sfat înţelept, bătîndu-mă pe umeri şi privindu-mă pe sub sprincenele stufoase, ca două hăţişuri înzăpezite.

— Aşa, tinereţă, să ţii minte şi pe asta.

Dar în dimineaţa aceea, strînşi în sufrageria luminată roşiatec de jaratecul sobei, ascultam crivăţul şuierînd în horn şi la ferestre şi priveam frunţile tăcute ale vînătorilor. Toţi sorbeau din pahare, îngînduraţi. După aşteptarea înfrigurată din zilele din urmă, parcă se lăsase peste toate sufletele siguranţă şi linişte. Numai pe mine mă strîngea de gît o emoţie ciudată, simţeam nevoia să vorbesc, să rîd, să fac zgomot şi s-alung astfel cîteva din povestirile mai înfiorătoare ale prietenilor, care îmi reveneau acum în minte cu o claritate plicticoasă. Am aruncat o glumă, dar care căzu baltă în mijlocul mesei. Singur moş Ghiduş îmi răspunse de lîngă uşă :

— Fără supărare, da mi se pare straşnic că boierului îi e cam frică.

Se înţelege că rîsetele înveselite ale vînătorilor nu m-au împiedecat să protestez cu ultima energie. M-am înălţat bine pe scaun, am rotit o privire superbă de îndrăzneală, şi-n mintea mea visam haite de lupi repezindu-se la mine

[1] Zaplan — lungan, vlăjgan.

din toate colţurile pădurii ; pe cînd eu, cu un sînge răce admirabil, îi luam la ochi unul cîte unul, îi culcam la pămînt după aceeaşi măsură şi rîdicam cu ei o movilă cît...

Dar uitasem să vă spun că imaginaţia a fost totdeauna partea mea cea mai tare şi o slăbiciune, pe care am cultivat-o cu îngrijire şi cu dragoste. Ceea ce pentru alţii e un fapt neînsemnat sau o întîmplare, în ochii mei, printr-o înlănţuire stranie de imagini, oricît de ridicol ar părea, ia proporţiile uriaşe ale unui cataclism. N-am putut niciodată să trec pe lîngă o casă mai artistic zidită decît celelalte, sau printr-o pădure şerpuită de poteci prielnice visurilor, fără să mi le însuşesc în imaginaţie, fără să alcătuiesc cu ele un întreg roman de moşteniri, de danii, de înzestrări a cine ştie cărei copile uimitor de frumoasă şi care mi-aducea în dar de nuntă casa, pădurea şi ochii ei. Trei părţi din viaţă mi-am trecut-o stăpînind avutul şi fericirea altora. Povîrnişul acesta al temperamentului meu m-ar fi putut acri de timpuriu în faţa sărăciei, care, ea, mi-a fost pururi credincioasă, dacă în acelaşi timp n-aş fi avut caracterul cel mai nestatornic de pe lume şi o inimă largă, care n-a ştiut vreodată ce-i părerea de rău după bunurile lumeşti risipite sau pierdute. Desigur, în ceasurile mele nemulţumite de soartă, am recunoscut adesea că aş fi avut poate şi eu cel puţin tot atîta drept ca şi alţii să mă bucur de toate plăcerile vieţii şi să mă înfrupt din roadele pămîntului. Nu mă ştiu nici prost, nici viclean, nici leneş. Dacă aş fi fost ales în Cameră, bunăoară, cred că nu m-aş fi mulţumit să bat cîmpii în struna băncii ministeriale ; şi tot aşa aş fi fost un moşier cu durere pentru ţărani, ori un magistrat cu dragoste pentru victimele advocaţilor. Urăsc însă îmbrînceala după putere, şi libertatea mea neînfrîntă nu-mi dă pas să mă gudur pe lîngă mai-marii zilei. Toţi cei de-o samă cu mine mi-au luat înainte, îi privesc cum trec spre măriri fără să mă mai cunoască, şi eu mă feresc în lături, silindu-mă să-mi ascund amărăciunea îndărătul zîmbetului sceptic că toate sînt deşărtăciuni.

Dar, şi-o mărturisesc spre cinstea mea, ceasurile astea trec răpezi, ca visurile urîte. Speranţele îmi zîmbesc iarăşi, stăpînesc domenii întinse şi iubesc o femeie care ştie să şi

înțeleagă ; și viața mă poartă mai departe, pe drumuri înflorite de povești și de minciuni.

Pînă ce, iată, într-un revărsat de zori, cum mă străduiam să scot o luntre din papura unui iaz, deodată aud îndărătul meu că mă strigă cineva, de departe. Mă întorc, îmi pun mîna streșină peste ochi și zăresc coborînd dealul doi cîni de vînătoare, și-n urma lor un om cu pușcă. Omul îmi făcea semne cu mîna să-l aștept. Ce să fac ? Resemnat, mi-am răsucit o țigară, am scăpărat amnarul și mă gîndeam melancolic că poate o fi vreun păzitor al moșiei sau proprietarul bărcii. Și-această bănuială răscolea în mine toate pornirile generoase de dreptate și de răzvrătire împotriva stării sociale de astăzi, întemeiată pe dreptul de proprietate al unei minorități. Am un spirit filozofic predispus să vadă problemele mari ale vieții în linii largi, și, ca Newton, din căderea unui măr, obicinuiesc să trag din întîmplările zilnice cele mai vulgare consecințe logice și îndrăznețe. De aceea discutam cu mine însumi asupra raporturilor strîmbe dintre oameni și, în dimineața aceea minunată de vară tîrzie, admirînd cîmpul acoperit dintr-o parte cu holde, de cealaltă cu snopi nenumărați de grîu, nu mă puteam opri în același timp să nu plîng soarta oamenilor care au făcut din toată această bogăție prilej de certuri, de lupte și de dureri ; aceiași oameni care au pus o stăpînire jignitoare pe bărcile iazurilor. Eram așa de adîncit în preocupări sociale, încît am tresărit cînd cînii mi-au dat tîrcoale cu oarecare sfiiciune și cînd omul cu pușca, oprindu-se în fața mea cu șapca în mîni și cu figura zîmbitoare, mi-a vorbit în termeni curtenitori :

— Mă veți ierta, domnul meu, dacă, fără să am cinstea să vă cunosc, am îndrăznit să vă strig și să vă întrerup astfel din ocupațiile dumneavoastră.

Cum se oprise, așteptînd un răspuns, m-am sculat cu cea mai mare grabă, arătîndu-i cît mă socoteam de fericit să-i pot fi de vreun folos, mai ales că, privindu-l de aproape, mă încredințasem îndată că n-am de-a face nici cu un vătaf de moșie, nici cu stăpînul bărcii.

— Sînteți vînător, după cît văd ?...

— Da, și tocmai de-aceea, zărindu-vă de departe că vă pregăteați să scoateți luntrea asta din stuh, mi-am zis în mine : „Iată, desigur, proprietarul acestor locuri, care se

va plimba pe lac, și-o ocazie neașteptată pentru tine să vînezi ceva păseri de baltă". Și am venit, domnul meu, să vă cer această voie.

Nu vă veți îndoi că i-am răspuns cu cea mai mare nevinovăție :

— Întrucît mă privește, cu dragă inimă. Însă trebuie să vă mărturisesc cu sinceritate că nici ținuturile astea cu iazul de pe dînsele nu-s ale mele și, din nefericire, nu sînt nici macar proprietarul bărcii.

— O scoteați totuși din stuh ?

— Fără îndoială !

— Ca să vă suiți într-însa ?

— Desigur.

— Sînteți atunci prietin cu proprietarul.

— N-am cinstea să-l cunosc.

— Oh, în cazul ăsta, lucrurile se potrivesc de minune.

Ne-am privit o clipă în ochi unul pe altul, am rîs înveseliți și, după ce ne-am strîns mînele cu nădejde, prieteni ca de cînd lumea, ne-am pus voinicește pe muncă și-am izbutit, cu oarecare osteneală, să tragem luntrea la larg. Băgînd de seamă abia atunci că proprietarul luase cu el lopețile sau că le pitise pe undeva, n-am pierdut multă vreme și, cu două frînturi de scînduri, ne-am depărtat, cum am putut, de mal. Munceam din zor, cu mînecile suflecate, băgam mînele pînă la cot în apa limpede și rece și, răcorindu-mi brațele, îmi simțeam sufletul ușor, plutind ca luntrea deasupra apei. Prietenul meu a ales un loc potrivit și ne-am pus la sfat în șoapte, adăpostiți de papură și putînd privi tot întinsul iazului. Întăi, ne-am spus fiecare numele și genealogia. Pe-ale mele le știți. Pe tovarășul meu, îmi dați voie să vi-l prezint. Îl chema Ilie, feciorul Gahiei al Sitarului și al comisului Stavăr Bucium. De loc de prin Munții Sucevei, fuseseră vînători din neam în neam. Cînd răposatul tătîne-său i-a pus pușca în mîni, i-a arătat pădurile și văile cîte se întindeau la poalele satului natal și i-a spus : „N-am pămînt să-ți las moștenire, căci ni l-au încălcat boierii divanului ; cît vezi cu ochii, însă, dragul tatei, să știi că-i al tău și al urmașilor tăi Bucumeni". Și, de-atunci, din zori de zi, umblau amîndoi la vînătoare, se întîrziau în pădurile boierești cu săptămînile și cu lunile, și-n casa lor n-au lipsit niciodată blănile de

urs şi mistreţul de Crăciun. Dar într-o iarnă, pe sub seară, i-a apucat viforniţa în pădure, s-au rătăcit unul de altul, şi numai cînd prinsese bine să se topească omătul, a găsit cizmele comisului Bucium, cu carîmbii roşi de dinţi şi culcate, lîngă puşca descărcată, pe un aşternut de brînduşe. Pe urmă, vremile noi s-au înrăit. Odraslele boiereşti au trecut graniţa, sătenii, ajunşi de nevoi, îşi vindeau ştejărişul şi jidovii tăiau pădurile bătrîneşti cu nemiluita. Ca să dea de-o capră, trebuia să suie tocmai în susul apelor şi să colinde munţii pleşuvi pînă în codrii Vrancei. Dar vremurile noi nu i-au înrăit inima. Vesel, cum îl făcuse, în sărbătorile Paştelui, Gahia Sitarului, îşi găsise prietini prin locurile umblate şi n-avea pînă atunci un fir de păr alb pe cap. Scutura luleaua de margina bărcii, cerceta iazul prin perdeaua de papură şi povestea, rîzînd, întîmplări de vînătoare, minunate ca basmele.

Într-un rînd l-am întrebat :

— Prin locurile astea ai mai umblat ?

— Uite, chiar pe iazul ăsta pe care-l vezi. Prin 65 mi se pare, da, în 65 şi, ca şi-acum, era înspre toamnă. Cutreierasem tot Bărăganul, de-o lună nu făcusem nimic şi nu aveam lăscaie în pungă. Mi-aduc aminte ca acu. Se lumina de ziuă şi stam culcat cu faţa în sus pe un purcoi de mei, pe muchea dealului. Cum îmi întindeam oasele pătrunse de roua dimineţii, aud deodată în văzduh un fluierat de aripi. Sar ca fript şi văd un şirag lung de raţe lăsîndu-se deasupra iazului. Dau la vale într-un suflet, mă pun la pîndă şi, ce să-ţi mai spui, nu se ridicase bine soarele, şi descărcam la mal o luntre plină de vînat.

Dar de-abia isprăvise, şi auzim deodată o sfîrîitură lungă de aripi şi-un plescăit uşor de ape în apropiere. Eu îmi ţin răsuflarea. Tovarăşul Ilie dezbină încet două mănunchiuri de stuh, şi toată faţa i se luminează. Mă uit şi eu într-aceeaşi parte. Şi parcă le văd ; în liniştea dimineţii, pe apa întinsă şi lucie ca sticla, un cîrd de raţe sălbatice veneau înspre noi mişcînd capetele vesel, ca şi cum ar fi vorbit între ele. Pînă ce a luat puşca la ochi, mi s-a părut un veac. Apoi pocnetul înfundat al puştii, semnalul de argint al raţelor speriate şi, din toate părţile iazului, stoluri-stoluri ridicîndu-se în fîlfîitul spăimîntat al aripelor în cerul dimineţii limpede, fără fund. Pe lac se legăna o biată

pasăre rănită, zbătîndu-se cu moartea. Cu chiu, cu vai, am putut s-o prindem. Era o lişiţă. Tovarăşul meu mi-a explicat că bizuindu-se prea mult pe bătaia puştii, ochise prea departe. Dar că erau altele rănite, şi-mi arată zborul cîtorva care, îmi spunea el, sînt desigur aripate. Şi-n ziua aceea a trecut soarele bine după-amiază fără să se mai arate picior de raţă. Un hultan se învîrtea deasupra noastră ; broaşte cîntau în cor, undeva, în depărtare ; peste oglinda apelor, peşti vioi desemnau curbe de argint în bătaia soarelui. În căldura umedă şi moleşitoare, numai urmaşul Buciumenilor, păstrînd seninătatea adevăraţilor filozofi în faţa soartei neprielnice, îmi povestea fapte extraordinare de vînători îmbelşugate. Tîrziu, alungaţi de ţînţari, am tras la mal şi am coborît lişiţa din barcă, cu tot alaiul cuvenit oaspeţilor rari. Lihniţi de foame, am pregătit prînzul împreună, la umbra unui bordei părăsit. N-aveam lucru mare. Mămăligă, ceapă, puţină brînză şi vînat la frigare. Dar niciodată ospăţ domnesc n-a fost mai cinstit ca al nostru. Lăudam aroma cepei şi găseam lişiţei o frăgezime şi o dulceaţă deosebită. După masă ne-am întins la rădăcina unei sălcii. Făcîndu-mi vînt cu vîrfuri uscate de trestie, mă gîndeam la puterea întăritoare pe care ţelul cel mai neînsemnat îl varsă în sufletele oamenilor. Eu, care hoinărisem pînă atunci numai de dragul frumuseţilor naturii şi care mîncasem fără foame şi băusem fără sete, schimbat dintr-o dată, mă simţeam înviorat şi sănătos, numai pentru că aşteptasem la pîndă o biată lişiţă, adică simbolul unui ideal. Spiritul meu filozofic se silea să împărtăşească aceste credinţi tovarăşului lungit în iarba răcoroasă, şi vă închipuiţi că, asemenea tuturor teoreticianilor, nu l-am iertat cu una, cu două. Îi spuneam :

— Pentru aceste cuvinte, frate Ilie, am luat hotărîrea nestrămutată să mă fac vînător.

Dar fratele Ilie înţelegea, probabil, farmecul vînătoarei din alte puncte de vedere. Ascunzîndu-şi un căscat în dosul mînii şi întinzîndu-şi oasele, mi-a răspuns :

— Nu uita însă, dragul meu, că vînătoarea nu se face palavragind. Toate cîte le spui sînt bune, dar soarele se lasă în timpul ăsta, şi prepeliţele or să iasă acuşi din porumbişte.

Se sculă hotărît în picioare şi, vrînd-nevrînd, a trebuit să fiu de părerea lui. Urcînd dealul, el aduna în traistă popuşoi de pe marginea holdei şi eu cugetam la ciudăţenia firii omeneşti, capabilă să urmărească atîtea ţeluri, fără să preţuiască însemnătatea lor, pe cînd tocmai cei care nu le urmăresc, ca mine, de pildă, şi ca toţi filozofii în genere, sîntem cei în stare să le înţălegem, să le discutăm şi să le propovăduim.

Mergeam aşa ca de un ceas, cînd un drumeţ ne-a ieşit înainte, ne-a dat omeneşte bună ziua şi ne-a întrebat dacă am găsit ceva de-ale vînatului. Tovarăşul meu şi-a bătut tolba umflată cu ştiuleţi şi i-a răspuns cu nepăsarea oamenilor cărora toate le merg cu plin :

— Ia, acolo, pentru o zi de mîncare, moşule...

Mai încolo, un cosaş, proptindu-se în coasă, ne-a făcut aceeaşi întrebare, şi tot Ilie i-a răspuns :

— Dă, aşa şi aşa... azi-dimineaţă ne-au ieşit cîteva răţe, dar de-atunci n-am mai întîlnit nimic.

Omul ne-a spus să căutăm un cuib de potîrnichi mai în sus, pe culmea dealului, ne-a dorit noroc bun, şi noi ne-am văzut de cale pînă ce, lîngă o fîntînă, o fată, dîndu-ne să bem apă din cofiţă, ne-a întrebat, sfioasă :

— Dumneavoastră umblaţi la vînătoare ?...

Era naltă, sprintenă, cu mijlocul strîns în fotă şi cu nişte sîni care împungeau cămeşa ca două coarne tari de ciută. Bucium o sorbea din ochi uitînd de apă şi-i vorbi prinzînd-o ştrengăreşte de bărbie :

— La ce mi-s bune răţile şi potîrnichile ! Aşa vînat ca tine să-mi cadă în bătaia puştii, şi n-aş mai umbla la vînătoare cît e lumea !

A rîs fata, bătîndu-l cu palma peste mînă, şi noi am plecat uitîndu-ne tot înapoi şi povestind, întineriţi, întîmplări de dragoste.

De acolo, de cîte ori ne întreba cineva de vînat, sporeau numărul raţelor ucise, şi cu cît umpleam desagii cu porumb de pe marginea drumului, cu atît se adăogeau potîrnichile şi şoldanii. Iar puterea credinţei e aşa de mare, că sara, întinşi unul lîngă altul într-un aşternut mirositor de fîn, până să ne prindă somnul, unde am prins amîndoi să vorbim de raţele noastre ucise, de potîrnichile împuşcate, de şoldanul acela care zbughise de la botul cînilor şi pe care îl aveam în traistă, deşi se făcuse nevăzut, cu alicele în coadă. Iar cînd pleoapele mi s-au lăsat grele, cu fruntea în adierea vîntului şi cu trupul ghemuit bine în căldura dulce şi miresmuitoare a fînului, mi se părea că se apleacă peste mine copila de la fîntînă, cu fota prea strînsă şi cu sînii îmboldind cămeşa. Trudit de-o zi întreagă de alergătură, aveam încă puterea să deschid ochii ca s-o văd ; şi privind ca în vis deasupra mea sclipirea nenumărată a stelelor, îmi simţeam inima îmbunată şi sufletul împăcat. Şi în ziua aceea spiritul meu filozofic, învingînd pentru cea din urmă dată preocupările celelalte, cîntărea puterea minunată a iluziei şi încă o dată luam în mine însumi hotărîrea nestrămutată să mă fac vînător.

Iar de-atunci viaţa mea a luat întorsătura pe care mi-o cunoaşteţi astăzi. Fără odihnă, am bătut toate ţarinele, am speriat liniştea tuturor păserilor sălbatice şi am cunoscut faptele şi oamenii cei mai extraordinari din cîţi sînt pe lumea asta. Îndemnat să le spun odată şi-odată vorbele şi întîmplările, îmi perindam prin minte zilele pline petrecute printre dînşii şi auzeam nelămurit şuierul crivăţului în horn şi pe la geamuri cum acoperea glumele mesenilor. Apoi mă gîndeam că venise ziua de încercare, că trecuse vremea părerilor netemute şi că de data asta aveam să dau ochii cu lupii. Mi se părea că aud urletul lupilor prin viforul de afară şi am tresărit cînd un şervet făcut mototol îmi trecu glonţ pe lîngă ureche.

Am întrebat grăbit :

— Plecăm ?

— Ca mai va, voinicule.

Necunoscînd datinele vînătoarei de lupi, am aşteptat liniştit semnalul de plecare. Dar toate zilele de peste săptămînă, la un loc, mi s-au părut mai scurte ca ziua aceea. După-amiază se muiase vîntul ; un soare roş, fără căldură, se arătă printre nouri, şi toată valea învesmîntată în alb scînteia, parcă ar fi fost stropită cu pietre scumpe. Numai munţii, în haina lor de brazi, se înălţau în jurul satului negri, plini de zgomot, mai sumbri ca altădată. Apoi, şi freamătul lor, pornit parcă din măruntaiele pămîntului, se potoli încet-încet ; nici un nour nu mai întristă cerul, şi în liniştea satului întroienit se ridicară doar colonadele subţiri de fum de pe acoperişuri şi lătratul de-

părtat al cînilor. Iar peste munți, luna plină, străvezie ca un sloi de gheață, stăpînea tăcerea și singurătățile.

Atunci toaca ropoti la biserica din deal și, cum se dăduse vorbă, începură să se adune în ogradă hăitași și vînători din sat. Ai noștri coborîră și ei în bătătură, înfundați în cojoace pînă la urechi și veseli ca la nuntă. Se uitau la cer și prevesteau o zi îmbelșugată. Boierul Vladimir dădea porunci în dreapta și în stînga, îngrijea de toate, purta clondirul cu rachiu din sătean în sătean și lua seama să se închiză cîinii. Apoi, cînd toți eram în păr, ne-a adunat în jurul lui, ne-a împărțit cîte zece, sub conducerea a patru vînători, care cunoșteau potecile, și mai ales ne-a dat în seamă nici să nu crîcnim cît vom sta la pîndă. Vorbea scurt, cuprinzător și încruntat. Omul acesta, bun ca pîinea caldă, nu mai era de recunoscut cînd începea vînătoarea. Știa să poruncească și nu îngăduia nici o abatere. Nici neștiința mea, unită cu oarecare simptome de frică, nu reușeau să-i descrețească sprincenele. Cînd eram gata de plecare, mama Chiva, o țigancă de pe vremea robilor, a adus un purcel ca de patru săptămîni, legat cobză, și l-a trîntit în traista unui sătean. Boierul Vladimir îl privi cum leagă traista la gură și-i vorbi din capătul celălalt al ogrăzii :

— Ei, Hîncule, ți-ai dres glasul ?...

Hîncu își așeză bine godacul din sac pe spinare, își netezi mustățile cu dosul mînii și-i răspunse :

— De, cucoane, sărutăm dreapta, dacă ar mai fi un strop de rachiu în ploscă, mai că nu m-aș da bătut.

Însuși boierul Vladimir îi aduse clondirul la gură și-l bătu pe umeri, cum îi sta în obicei.

— Să te vedem astăzi, Hîncule !

— Las' pe mine, cucoane !

Și pe cînd un hăitaș îmi spunea că Hîncu știa să latre ca lupii, argații au împins porțile în lături, și noi ne-am făcut drum prin zăpada fără pîrtie. La început a mers mai ușor, apoi mai greu, și ne încălziserăm bine pînă să trecem dincolo de sat. Mergeam înșirați unul cîte unul, fără să schimbăm o vorbă, aproape fără să ni se simtă pașii. Și-am mers așa cale de un ceas și mai bine. Soarele se lăsase

de mult după munți, și o stea scăpăra de ger deasupra lunii. Apucase să înnopteze, cînd cei din fruntea șirului s-au oprit locului. Moș Onofrei a fluierat ușor și ne-a făcut semn cu mîna să ținem stînga, după dînsul. Ne-am strecurat cum am putut prin stejăriș și, după ce-am mai mers o bucată bunicică, am văzut deodată cîmpul gol înaintea noastră. Se întindea cale ca de-o bătaie de pușcă pînă la poalele pădurii și era luminat ca ziua. Moș Onofrei se apropie de mine, cătă din ochi un tufan și mă așeză îndărătul lui.

— Stăi nemișcat și n-ai teamă, sîntem și noi prin apropiere.

La vreo cîțiva pași, în dreapta, rămăsese Bate-Lup și moș Onofrei cu Hîncu se opriră după niște tufani, în stînga. De la mine vedeam lămurit toate mișcările lor. S-au așezat turcește în zăpadă, moș Onofrei și-a cătat pușca, și Hîncu mîngîia pesemne purcelul, cu mîna în fundul traistei. Eu am tușit de vreo două ori, să-mi dau curaj, mi-am încărcat pușca, și-un simțimînt ciudat îmi grăbea bătăile inimii în fața pădurii aceleia de la marginea poienii, neagră, imensă, plină de necunoscut. Și nu se auzea nimic. Liniștea era grea, ca de plumb. Apoi, deodată, cineva a fluierat ascuțit, în apropiere. În liniștea înghețată eram numai ochi. Hîncu a scos fără grabă mîna din traistă, s-a uitat peste cîmp și, după ce s-a convins de bună seamă că fiecare era la locul lui, a zgîlțîit binișor sacul. Dinăuntru i-a răspuns godacul, un guițat prelung, deznădăjduit. A mai așteptat cîtva și-a zgîlțîit iarăși traista. Și pe urmă, la fiecare cîteva minute, zgîlțîia scurt sacul, și țipa purcelul cît îl ținea gura. Cît au ținut țipetele astea, nu știu, poate un sfert de ceas, poate mai mult. Îmi recăpătasem încet-încet sîngele răce și priveam țintă înainte.

Pădurea se întindea neagră, nepătrunsă, ca un brîu de smoală. Cu mintea neobicinuit de lucidă, urmăream toate mișcările lui Hîncu și nu mă săturam să admir fosforescența teatrală a zăpezii sub lumina vie a lunii. Cum sfredeleam cu privirile întunericul pădurii, mi s-a părut o dată că două puncte luminoase, ca doi licurici, sclipesc în noapte. Dar cînd m-am uitat mai bine, n-am mai văzut

nimic. Mă înşelasem, desigur. Apoi, cum purcelul ţipă încă o dată, de data asta îi răspunse dinspre pădure un urlet lung, un urlet care trecu peste cîmp ca un lătrat de cîine şi ca un miorlăit de pisică în acelaşi timp. Acum nu mă mai înşelasem. Licăriri de lumină sclipeau ici şi colo şi dispăreau la poalele pădurii. Cu cît ţipa mai des purcelul, cu atît se înmulţeau sclipirile, răpezi, lăptoase, alteori fixe, aţintite înspre noi. Parcă o procesiune religioasă ar fi trecut, cu lumînările aprinse, într-o noapte de Paşti. Stingher, un lup urla departe, undeva, în fundul pădurii. Şi tîrziu, altul îi răspunse, apoi altul şi altul, pînă ce pădurea întreagă clocoti ca la apropierea furtunii.

Moş Onofrei glumea cu Hîncu :

— Auzi dihăniile, îşi cîntă prohodul, vere...

Bate-Lup mă cheamă înăduşit :

— Pst... pst... şi făcu un semn cu mîna în vînt, de bucurie.

Dar pe cîmpul alb, în zare tocmai, pete negre apăreau încet, se înmulţeau, forfoteau, abia înaintau, parcă codindu-se. Din ce în ce mai lămurit, se strecurau tot mai mulţi în bătaia lunii. Îi vedeam acum bine, apropiindu-se cînd cu paşi mărunţi, cînd în salturi, strîngîndu-şi rîndurile, oprindu-se deodată locului, cu urechile ciulite, cu cozile şi cu nările în vînt şi, după ce se îndemnau, risipindu-se, înaintînd iarăşi.

Moş Onofrei clătină din cap :

— Le miroase a iarbă de puşcă necuraţilor...

Apoi, cam pe la mijlocul drumului, se adunară toţi grămadă, se aşezară pe picioarele de dinapoi şi, cu ochii în lună, prinseră să urle, un urlet care-mi încreţea carnea, un urlet care-mi zbîrlea părul, un urlet lung, nesfîrşit, a pierzanie, a moarte, a pustiu. Din vale, din sat, răspunseră mugetele vitelor înfricoşate şi rînchezatul cailor. Hîncu nu mai zgîlţîia sacul, vitele tăcură, şi-o bucată de vreme numai urletul lupilor se ridica singur, puternic, spăimîntător, în noapte, spre lună. Atunci un vînt trecu prin tufani, pădurea gemu departe ca trezită de bucium, şi cînd lupii tăcură, se lăsă peste pămînt o linişte mai grea şi mai înfricoşătoare decît urletul lupilor.

În liniştea aceea, Hîncu, fără să mai zgîlţîie sacul, lătră el, plîngător, încet, ca un tovarăş care s-apropie de pradă. Un lup îi răspunse. Hîncu tăcu, şi tîrziu miorlăi dulce, a foame. Atunci lupii făcură cîteva sărituri înainte, se opreau urlînd, ascultau răspunsul şi-o porneau iarăşi, împinşi de foame, neîncrezători, pîndind tufanii. Puneau în joc toată iscusinţa şi tot şiretlicul lor şi se apropiau cu cotituri nesfîrşite, întinşi pe burtă, gata să sară pe pradă sau s-o ia la fugă. Cînd întîrziau prea mult, Hîncu zgîlţîia sacul cu nădejde şi se plîngea într-un fel de lătrat momitor şi jalnic. Lupii răspundeau în cor, şi duetul acesta între lupi şi Hîncu se prelungea în noaptea îngheţată, prietenos, tot mai plin de încredere, dintr-o parte şi din-tr-alta.

Acum haita se apropia grăbită. Curgeau din toate părţile cîmpului, săreau uşori în zăpada afînată, se îndemnau parcă unii pe alţii şi, în acelaşi timp, neîncrezători în tovarăşi, o luau cînd şi cînd unii înaintea altora. Erau la două sute de paşi, la o sută. Îi vedeam lămurit, cu părul vîlvoi, cu cozile în vînt, cu ochii aprinşi. Veneau urlînd. Dar cînd au fost ca la o sută de paşi, mai tare decît urletul lor, urlă de data asta Hîncu, un urlet de izbîndă, de pradă sfîşiată, pe cînd purcelul ţipa ca în gură de şarpe.

Atîta le-a fost de ajuns. Din toate părţile cîmpului, şi cei mai întîrziaţi s-au pornit înspre noi în goană nebună, o fugă pe întrecutele. Cu puşca înţepenită în mîni, cu carnea zbîrcită, îi vedeam cum vin, şi nu mai auzeam nimic de spaimă şi de urlet. Urla Hîncu, urlau lupii, urla noaptea, şi mi-a venit atunci ca o nebunie să mă rîdic cu ochii în lună şi să urlu. Dar n-am avut timp. Din tufişuri, ca la un semn, au pocnit toate puştile. Un trosnet scurt, însoţit de urlete de moarte. Pe omătul alb, i-am văzut pe unii căzînd ca trăsniţi, pe alţii zvîrcolindu-se şi muşcînd zăpada, pe ceilalţi, toată haita, ca înnebunită, luînd-o la fugă în toate părţile, în dreapta, în stînga, îndărăt, înspre noi. Dar din lături, hăitaşii le-au ieşit înainte. Veneau în rînduri strînse, învîrteau ciomegele pe deasupra capetelor, şuierau, chiuiau, strigau : „Na, lup, na, na, na !“ Pierduţi, lupii se întorceau în bătaia puştilor, puş-

tile au pîrîit înainte cîteva clipe. Apoi, din tufişuri, puşcaşii s-au arătat unul cîte unul, cercetau cîmpul cu luare-aminte, şi boierul Vladimir, zvîrlind căciula în sus, a tras un chiot. Hăitaşii veneau chiuind, chiuiau vînătorii, chiuia acum toată valea. De bucurie, eu m-am pomenit că slobod puşca în vînt. Chiotele acopereau în sfîrşit urlătoarea, pe cînd în depărtare numai, înspre pădure, doi lupi treceau ca nişte umbre, lungiţi în lungul cîmpului.

Brăila, 1906

Viaţa românească, an. I (1906),
nr. 10 (decembrie), p. 553—562.

PÎNEA ALBĂ

— Băiete, plata !

Vecinul meu bătu nervos în masă cu o piesă de cinci lei ; dar în zîngănitul tacîmurilor, în larma mesenilor, în strigătele care se încrucişau de la un capăt al sălii la celalt capăt, nu era chip să mai pui mîna pe chelnerii grăbiţi, asudaţi, zăpăciţi.

Unul trecu pe lîngă noi cu paşi de struţ, cu farfurii înşirate pe braţ pînă la gît.

— Iordane ! plata, că plec.

— 'ndatăăă...

Iordan dispăru în fumul de ţigări, pe cînd vecinul meu, adresîndu-se tovarăşului său de masă, un tînăr oacheş, spilcuit, cu mişcări sacadate, parcă l-ar fi strîns hainele la încheieturi :

— Hotărît, nu mai e posibil să fii bine servit nicăiri în Bucureştiul ăsta infect ! Se uită la ceas. Am întîrziat cu trei sferturi de oră.

— Te-o mai fi aşteptînd ?

— O, de asta sînt sigur. Nu-ţi închipuieşti cum mă iubeşte biata fată. Alaltăieri m-a aşteptat în ploaie vreo două ceasuri. Margareta mă oprise la masă, bărbatu-său era dus în provincie, şi cînd mă întorceam spre casă, fără grabă, cu ţigara în colţul gurii, am găsit-o în stradă, leoarcă de ploaie, cu ochii plini de mustrări. Dar pricepi şi tu dacă din braţele Margaretei mai poţi avea chef de dragoste. I-am îndrugat cîteva minciuni, afaceri, un un-

chi de pe la Severin de pe undeva și-am scăpat numai cu sărutări.

— Tu, să te mulțumești cu atît !...

— Nu mai spune, dragă, am început să mă fac cuminte.

Și-și răsuci o musteață rară sub doi ochi de-o albăstrime spălăcită, naivă sau proastă.

Dar atunci își aduse iar aminte, trînti piesa de cinci lei în masă și strigă nerăbdător :

— Plata, băiete !

În sfîrșit, un chelner veni, luă socoteala și dădu restul. Prietenii își strînseră mînele.

— La revedere, pe mîni.

— La revedere... dar, apropo, dacă vezi pe Aglaia, să nu-i spui că am prînzit împreună. Mă crede la băi...

— Ce !... ai rupt-o cu dînsa ?

— Nu încă... da știi cum îs femeile, pînă să te dezbari de ele, te trec toate nădușelile.

— Craiule !

Celălalt, zîmbind mulțumit, îi făcu un semn vag cu mîna la gură : „Tăcere".

Abia plecat, un alt tînăr, de la o masă vecină, se sculă și luă locul celui dus.

— Ce mai e nou, Iorgule ?

— Nimic, *caro mio*, doar că am luat leafa pe luna viitoare...

— Asta-i poveste veche !... Cu cine erai la masă ?

— Zi-i un pîrlit oarecare, și-i destul. M-a pisat ca totdeauna cu femeile lui. Dar tu cu cine ești ?

— Zi-le mai mulți pîrliți, care fac politică. Învîrtim un pocher, după masă, la Nae. Vii și tu ?

— Sînt de-ai noștri ?

— Desigur. Numai de-ar mîntui odată cu politica lor.

Într-adevăr, de la colțul acela al sălii, o discuție furtunoasă se ridica și copleșea larma obișnuită a birtului.

— Te-nșeli, domnule, ți-o spun eu că mergem spre pieire. Un partid care nu-și îngrijește partizanii e pentru mine un partid mort. Unde-s făgăduielile din opoziție, cîți au pus în slujbe ? Oamenii ăștia înșelați crezi d-ta că-s nebuni să mai lupte pentru noi ? Nu vorbesc de mine, slavă Domnului, am cu ce trăi ; dar sînt ceilalți, grosul partidului, cei care au alergat prin mahalale, care au

aplaudat la întruniri, singurii, domnule, care au muncit, și sătui, și flămînzi, și pe vreme bună, și pe vreme rea. Cu aceștia ce facem ? Să nu le dăm nimic ?... E ușor. Dar să se gîndească bine guvernul că va mai da ochii cu dînșii, că va mai avea nevoie de votul lor, și-atunci să nu ne spună că nu l-am prevestit. Eu fac politică, domnule, de 18 ani. Și-ascultă-mă pe mine, cu ăștia se cîștigă alegerile, nu cu proiecte de legi, nu cu programe, nu cu gogorițe.

— Bine, știu, ai și d-ta dreptate, dar ce să facă și guvernul, cum să-i împace pe toți, nu-s zece, douăzeci, o sută, sînt zece mii...

— Să-i dea afară pe toți cei din opoziție. Nici unul să nu rămîie. Să nu ne mai rîdă în nas, ca acum, în birourile ministerelor. Să-ți spun numai un caz, domnule. Umblu de două luni să fac controlor la băncile populare pe un nepot al meu. Din ziua întîi am avut făgăduiala ministrului. Și de-atunci am bătut pe la toate ministerele, m-au trimes unul de la altul, m-au tot purtat cu vorba, pînă cînd astăzi, exasperat, după ce i-am strîns cu ușa, știi ce mi-au răspuns, domnule ? Ți-o dau într-o mie ! N-o să ghicești ! Mi-au răspuns dulceag că țin să n-amestece politica la băncile populare ! ! Parcă ce sîntem noi, copii, să ne ungă ochii cu tirade de astea ? Nu fac politică ? Ba or fi muncind acolo, așa, numai de dragul țăranilor. Că de țărani le arde lor inima ; nu-mi cunosc eu oamenii !... Dar le-am spus-o și eu pe de-a-ntregul, m-am răsuflat încaltea : „așa ne trebuie, bine ne faceți, și cine o mai face ca noi, ca noi să pățească."

Un domn scurt, gros, cu lanț de aur greu peste rotunzimea pieptului, sosit atunci, exclamă lîngă mine :

— Coane Costache !... La București, pe căldurile astea ?

Domnul de la masa de-alături, nalt, binefăcut, puțin cărunt pe la tîmple, îmbrăcat aproape cu eleganță, se sculă cu o amabilitate exagerată.

— A, ce plăcere neașteptată să ne întîlnim aici !...

Pe cînd îi oferea un scaun, se întrebau de sănătate, de familie, de recolta moșiilor. Toate mergeau strună. Ceea ce mergea mai prost era politica locală. Certuri, dezbinări, povestea veche a luptelor și intrigilor pentru șefie.

— Şi ceea ce e mai grav e că guvernul nu ne dă nici un sprijin. Săptămîna asta e a doua oară că viu în Bucureşti. Le-am spus-o ieri lămurit în consiliu : ori ne satisfac cererile, ori alminteri nu mai răspundem de rezultatul alegerilor comunale. Şi ce le pretindem, boierule ? Nimica toată ! Două-trei schimbări în magistratură, premenirea poliţiei şi permutarea unui învăţător. Cunoşti pe X, procurorul. Face pe cinstitul, lucrează cu uşile închise, şi zilele trecute a dat rechizitor de urmărire pentru omor contra celui mai devotat om de încredere al meu. Opoziţia jubilează. Dar dacă d-lor cred că politica se face zvîrlind în închisori pe toţi cei care muncesc pentru partid, n-au decît s-o facă şi pe asta, eu mă spăl pe mîni.

Domnul sosit de curînd îşi încreţi fruntea.

— Da, am auzit şi eu ceva de afacerea asta. Mi se pare că un evreu ar fi fost omorît !...

— Nimica toată, boierule, nimica toată ; un pîrlit de jidan, beat, rahitic, făcea zgomot în stradă. Comisarul i-a tras o palmă. Şi jidanul n-a găsit altceva mai bun de făcut decît să moară, tocmai acum, în ajunul alegerilor. L-am certat eu pe Alecu îndestul, l-am ameninţat, dar iarăşi nu pot consimţi să-l bage în puşcărie. Vor să-l bage cu orice preţ ? Eu le-am spus-o : nu dau afară pe procuror, pierdem patruzeci de voturi ca o para. Mi-am făcut datoria, d-lor, n-au decît să aleagă.

Şi-i vorbea mai departe, aproape şoptind, înfuriat, amărît, revoltat. De membrul de şedinţă care, într-un proces de revendicare al lui cu nişte ţărani, se dăduse de partea ţăranilor ; de primarul comunii de pe moşie, care se lasă moale cu executarea tocmelilor agricole, de învăţător, care agită printre săteni să ia ei cu arendă moşia statului.

— Dacă mergem aşa, să lăsăm pe toţi desculţii să-şi facă mendrele cum vor crede de cuviinţă, te întreb pe d-ta, unde o să ajungem ? Azi rîvnesc la moşiile noastre, mîne or să ne dea nouă la cap. Dar miniştrii dorm, ori se ceartă între dînşii. Primejdia bate la uşă, şi d-lor nu vor s-o audă. Aş vrea să fiu profet mincinos, însă mi-e teamă că zile răle aşteaptă ţara asta.

Boierul scurt şi gros goli un pahar, se uită în dreapta şi în stînga şi, punîndu-şi coatele pe masă, se apleca la urechea domnului cu aer distins :

— Eu v-am spus-o : nu merge, cucoane, cu libertăţile, cu socialismul. După revoltele din 88, le-aţi dat pămînturi, le-aţi deschis poftele. Ia să se fi împuşcat atunci cîteva sute de derbedei mai mult, n-am mai avea azi o chestie ţărănească ! Cînd v-am vorbit în Cameră, nu m-aţi ascultat. Dumneavoastră v-aţi aşternut, să vă vedem cum o să dormiţi...

Domnul cu aer distins ridică braţele în văzduh, cu deznădejde.

Un maior ciocănea cu cuţitul în farfurie :

— Imbecilule, am spus o porţie de struguri, de azi-dimineaţă !

— Vineeee...

Chelnerul pieri, şi maiorul urmă convorbirea întreruptă :

— Înaintări îs astea, dreptate e asta, hal de armată ! Munceşti de cu ziuă şi pînă seara, îţi scuipi sufletul cu toţi stropşiţii, cu chiu, cu vai, ajungi la vechime, şi atunci, cu mîna la chipiu, smirna, te uiţi cum alţii îţi iau înainte. Unul e rudă cu ministrul, altul cu nu ştiu care deputat, şi în jurul ministrului e un stat-major de căpătuiţi şi de înfumuraţi care taie şi spînzură cum le vine la socoteală. Noi ne supunem, răbdăm în tăcere, dar încet, încet şi sigur, se seamănă în rîndurile oştirii dezbinarea, invidia, dezgustul. Astăzi nu se simte nimic ; să nu dea Dumnezeu însă un război, şi vom vedea atunci cum pot să-şi apere ţara cei care au fost nedreptăţiţi şi cum ştiu s-o apere generalii care îşi pierd capul şi la manevre.

Intră apoi în amănunte : cutare colonel, care nu comandase în viaţa lui o companie, strecurat cine ştie cum în misiuni, prin birourile ministerului, pe la palat, şi care fusese deodată înaintat general de brigadă. La manevrele regale îşi aruncase brigada întreagă pe flanc, în focurile artileriei vrăjmaşe. Şi altele : generali înaintaţi prin protecţie, duşmănindu-se între dînşii, desfăcînd ce făcuseră ceilalţi, trecîndu-şi nopţile la cărţi şi zilele la moşii. O slujbă rutinară, birocratică. Armata ţării lăsată pe mînele nevolnicilor, fără muniţii, fără instrucţie, fără disciplină. Pe cînd cei buni, cei destoinici, rămaşi în umbră, striviţi în îmbrînceala după trese şi după lefuri mari.

Vorbea acum amar, înveninat de ură neputincioasă :

— Pe mine m-au sărit de două ori. Liberalii, fără motiv; conservatorii, pentru că am un frate care face politică liberală. Nu-i nimic. Mîni, poimîni, o să ies la pensie, și-un singur gînd mă mai ține în viață: să fac politică, să lovesc în dreapta și-n stînga, să mă răzbun cu-aceeași armă cu care m-au lovit ei pe mine.

Un cetățean fără musteți, cu privirea provocătoare, probabil un student, strigă în stînga mea:

— Pîne, băiete!...

Cu impetuozitatea guralivă a tinereții, povestea unor prieteni, strînși roată împrejurul lui, cum se trec examenele la facultate, cîte scrisori împărțise în ajunul licenței, cît luptase pentru guvern la întrunirile studențești.

— Măi, le-am ținut un discurs la „Dacia", de m-au purtat băieții pe brațe ca în triumf! Cînd le-am strigat: „Voi, creierul acestui popor, urmașii Romei, ai lui Mihai și-ai lui Ștefan cel Mare, vă veți lăsa ademeniți de clevetirile opoziției"... a fost un adevărat delir în sală, nu altăceva. Păcat că n-ați fost și voi. Sara m-a poftit șeful la masă, m-a strîns în brațe și mi-a spus că viitorul e al meu.

Unul îl întrebă:

— Și-acum ce ai de gînd să faci?

— Nu știu încă, deocamdată îmi fac socotelile. Șeful ar vrea să rămîn aici, în București. Vor să mă numească șef de birou la Finanțe. Cred, mai curînd, c-o să-mi aleg o provincie. Să vă spun drept, capitala nu prea îmi surîde, sînt prea mulți, răzbați cu greu. În provincie e altceva. Oameni puțini; ca magistrat, ești deodată în rîndul întîi. Substitut în Ploiești, în Craiova, într-un centru comercial oarecare. Zîmbea sub umbra vagă a musteților: Știți, oameni chiaburi, vreun negustor ieșit din afaceri, cu o singură fată, proastă, pretențioasă, și zestre cîteva sute de mii de lei. Mă cunoașteți, aș ști să mă învîrt.

Se răsturna pe speteaza scaunului, făcea rotocoale de fum și haz de prostia omenească.

— Vizite la colegiul întăi și-al doilea; gogoși patriotice, interes nevoilor locale, ploconeli celor puternici, dispreț aristocratic celor mici, victimă în opoziție și deputat guvernamental.

Dar un preot, care de cîtva timp umbla aiurit printre mese, întrebînd ceva pe toți chelnerii, deodată dădu cu

ochii de dînșii și veni glonț înspre noi, cu mînecile antereului fîlfîind în aer:

— Costică!...

Costică, studentul cu discursul de la „Dacia", se sculă într-un avînt de dragoste, potolit într-o clipă. Cu ochii în lături, se supuse resemnat îmbrățișărilor bătrînului preot. Îi șopti în barbă:

— Ce cați în București?

— De azi-dimineață alerg după tine. Pe-acasă, pe la școala voastră, pe unde nu te-am căutat!

Îi vorbea răpede, întinerit, cu ochii umezi de fericire negrăită. Îl găsea mai slab, se plîngea că le scria rar și, cu un zîmbet bun, numai cînd avea nevoie de parale. Că pînea fusese proastă, viile așa și-așa, oamenii tot mai dîrji și mai răi. Preoteasa muncise trei zile la bucătărie să-i pregătească merinde, și soră-sa îl dorea din inimă.

Prietenii ceilalți tăceau, ca înghețați. Unul, mai începat, într-un guler de-o șchioapă, se sculă, înclină puțin capul în fața bătrînului și întinse mîna prietenului, cu răceală.

— Cînd ne vedem, George?

— Nu știu sigur... zilele astea [sînt] foarte ocupat... poate duminică, la curse...

Dar preotul n-avea ochi decît pentru fecioru-său.

— Ce mare te-ai făcut, și ce frumos!...

Ceilalți, unul cîte unul, cereau socoteala, plăteau, plecau tăcuți, zîmbind ironic.

Un gînd posomorît umbrea fruntea îngustă a feciorului de preot.

Cînd rămaseră ei singuri la masă, îl întrebă:

— Nu iai nimic, tată?

— Ba aș lua ceva, că n-am mîncat de azi-dimineață... privi însă în jur, la bogăția oglinzilor aurite, la lumina îmbelșugată a globurilor electrice, la bogăția mesenilor și adăogă: Da, o fi scump tare aici.

Atunci feciorul preotului, băgînd de seamă că-l observ, răspunse cu nepăsare:

— Nu face nimic, plătesc eu.

Însă preotul avea mișcări comune, sorbea zgomotos din ciorbă, se slujea mai mult cu mîna decît cu furculița și se ștergea pe barbă cu colțul feței de masă. Feciorul lui,

tot mai stingherit, vorbea puțin, răspundea vag, privea aiurea, parcă ar fi fost la masă cu un străin.

Un tînăr trecu pe lîngă dînșii, îl salută, și el se sculă, îi vorbi îndelung. Glumeau nu știu de ce, rîzînd, și preotul uitase friptura, privindu-l cu admirație.

— Ce multă lume cunoști tu aici ! De aceea nu te înduri să vii pe la noi. În sat, cînd ne strîngem toți frunțașii la un loc, ne umbrește bine pe toți cireșul din poarta bisericii. Anul ăsta să-l fi văzut, se încovoia de rod. Preoteasa și Măndica nici nu m-au lăsat să gust dintr-însul ; te-așteptau să vii și le păstrau pentru tine. Cînd au văzut că trece și Sînt Petru, le-au pus la uscat pe casă. Ți-am adus o buccea întreagă.

Îi spunea de toate : de juncanul care murise în postul mare, de sărbătorile Paștelui cu lumea de pe lume, de fata lui Gavrilă Pîslarul, care se măritase în primăvară. Cînd i-a pomenit numele fetei, ochii preotului zîmbeau cu dragoste iertătoare, așteptînd o lumină de veselie pe fața feciorului. Dar feciorul sta nemișcat, tăcut, cu-aceeași brazdă posomorîtă de-a curmezișul frunții.

— Tu nu ești în toate apele tale ; la ce te gîndești, tată ?

El răspunse cu nepăsare, printre dinți :

— Că viața e grea și că printre sorții de nereușită trebuie să socotești și cu dragostea părinților...

Un domn de la masa de alături strigă :

— Pîne, băiete, ți-am spus de-un ceas !...

Domnul era mic, slab, aproape chel și cu mustețile pe oală.

Lăsă ziarul din mîni și se adresă tovarășului de masă :

— S-a adjudecat asupra lui Blum.

— Nu se poate !

— Citește.

Îi arătă cele două rînduri cu știrea imposibilă.

— Vezi, ți-am spus-o eu ; ne-am strădănit degeaba.

— Bine, dar asta nu se poate, o fi o greșală, ar fi ceva nemaipomenit, furt ziua-n amiaza mare.

— Nimica toată ! De zece ani de cînd sînt silvicultor, am văzut multe.

— Dar răzeșii or să se revolte, or să puie foc pădurilor.

— Fii fără grijă. Lor li-e totuna, ori d-ta, ori Blum ; ei n-aveau nimic de cîștigat.

— Nu-i așa ! Eu le făgăduisem oarecari înlesniri. Le-aș fi dat voie să-și coboare lemnele pe apă, le-aș fi plătit mai bine la cherestea. Blum o să-i exploateze fără milă.

— Ce să-i faci ? Prefectul e bine văzut la centru, și nu ne putem pune împotriva lui. Era avocatul lui Blum, și a luat în afacerea asta cel puțin 40 de mii de lei.

— Și mie îmi făgăduise ministrul, personal. O să-l întreb hotărît cum rămîne cu cuvîntul dat. Vrea să-și bată joc de mine, — am și eu ac de cojoc. O să-i pregătesc o interpelare la toamnă, să nu mai știe pe unde să scoată cămașa ! Dar până atunci trebuie agitat, trebuiesc ațîțați răzeșii. Să le-arătăm pericolul evreiesc, primejdia despăduririlor fără socoteală. D-ta, personal, ești interesat în cauză. Nu poți privi nepăsător cum se taie pădurile noastre bătrînești. Un român, calea-valea ; dar sindicatele astea jidovești, care acaparează totul, care trec ca lăcustele... ei, dragul meu, nu mai e vorba de-o afacere bănească, ci de o chestiune națională. Strigă exasperat : Pîne, băiete, că n-o să mînînc cu apă !

— Iordaaane... pîine la domnul !

În larma birtului, în cîntecele lăutarilor, încruntat, înădușit, punea la cale o mișcare sănătoasă din partea țăranilor. Să iscălească o petiție către rege, să ceară tăierea pădurilor pe seama lor, s-amenințe pe jidan cu moartea.

— Înțălegi, pentru mine nu mai e vorba de cîștig ; e chestie de ambiție, de patriotism. Cînd cu taxa pe prune, în opoziție, le-am făcut o revoluție, s-o ție minte ! Vor să mai aibă încă una ? Or s-o aibă !...

Chemă plata și plecă bufnind, trăsnind, strîngînd nervos brațul domnului mic și chel, silvicultorul.

Locurile goale le ocupară doi domni cu cheotorile înflorite, cu fețile zîmbitoare, cu mișcări flexibile de oameni deprinși să se strecoare printre scaune și printre întîmplări. Se uitară în jurul lor cu ochi mici, salutînd prietinește cu vîrful degetelor. Un chelner se grăbi să le șteargă masa, cu intenție vădită să-i servească „prompt", pe cînd ei își aruncau privirile nepăsătoare pe lista de mîncări.

— Am o maioneză faină !

— Fie pentru maioneză.

— Şi pîne.

Şi, concediindu-l cu un gest, urmară în şoapte conversaţia întreruptă :

— Şi crezi că o să dea ?

— Parcă ursul joacă de voie ! Aseară, cînd am ieşit de la redacţie, mă aştepta în stradă. S-a ţinut de mine un ceas întreg. Mai întîi m-a luat pe coarda sentimentală, ameţindu-mă cu „sanctuarul familiei", cu „morala publică", cu „menirea moralizătoare a presei". L-am ascultat cu o răbdare de înger ; mi-am şters o lacrimă pe furiş şi i-am răspuns, frîngîndu-mi mînele : „Aşa e, dragă doctore, ca om, te compătimesc din suflet, dar ca ziarist, nu-mi pot face decît datoria. Soţia d-tale a fost surprinsă în împrejurări extraordinare. Dacă d-ta ai iertat-o, şi dacă noi n-am pomeni nimic în ziar, celelalte ziare ne-ar lua-o înainte şi ne-ar aduce o pagubă incalculabilă. Gîndeşte-te şi d-ta, cu o ştire ca asta, ziarul s-ar vinde ca pînea caldă..." „Cheltuielile le-aş suporta eu..." „Oh, dragă doctore, să nu vorbim de asta, sînt mii de franci în joc..." Doctorul plecă fruntea în pămînt şi, după o pauză, ca la teatru, şopti : „...O mie aş putea da..." Era prins. Am discutat pănă tîrziu. Pentru dînsul, şi numai pentru dînsul, puteam să jertfim interesele superioare ale presei, pentru două-trei mii de lei. Ne-am strîns mînile cu căldură. Diseară, cel mai tîrziu, aşteptăm răspunsul...

— Şi-o să dea oare ?

— Ca popa !... I-am pus dinaintea ochilor spectrul „opiniei publice". Şi-l ştii. E un spectru care nu se tîrguieşte...

— Ce canalie eşti !

— Face o sticlă înfundată, nu-i aşa ?

Comandară veseli :

— O sticlă înfundată, băiete !

— Şi pîne !

Apoi ziaristul se aplecă peste masă cu-o mişcare felină şi-l privi întrebător în ochi :

— Dar tu ?

Celălalt întinse braţele.

— Nimic ?

— Ceva mai mult decît atît... Sînt pe pragul celebrităţii.

— Tu ?

— Cum mă vezi, în carne şi oase. Dacă nu te-aş şti tare de înger, aş întîrzia să-ţi mărturisesc, cu modestia orgolioasă a unui apostol, că de ieri-dimineaţă sînt naţionalist.

— Cine ?... Glumeşti !... Tu, şi naţionalist ? !

— Da, dragul meu... şi naţionalistul cel mai intransigent din cîţi au văzut lumina zilei în scumpa noastră patrie. Toată noaptea am cetit istoria românilor. Din paginile *Vulturului românesc* mi-am dat seama că neamul nostru are de toate, numai adevăraţi patrioţi n-are... şi săptămîna viitoare plec în Transilvania, să ţin un ciclu de conferinţe...

— Cu intrare ?

— Fireşte... Poporul trebuie obişnuit să facă jertfe pentru marea cauză a românismului...

— Băiete !... O sticlă înfundată ! Orice alte cuvinte de admiraţie ar fi meschine...

Prietenii ciocneau paharele cu veselia învingătorilor. În larma clocotitoare a sălii, cuvintele mari : „a patra putere în stat", „naţionalismul mîntuitor", „rolul opiniei publice"... se împreunau adesea, se înlănţuiau ca un laitmotiv, cu strigătele ridicîndu-se aproape de pretutindeni :

— Pîne !...

— Pîne, băiete !...

— Adă pîne !...

Şi cînd ultimele picături de vin străluciră ca rubinele în fundul paharelor, filozofia, care vine totdeauna la sfîrşitul mesei, aprinse în ochii lor o rază de ironie supremă.

— Ah, opinia asta publică !...

— Ce adevăr evanghelic !...

Ziaristul îşi întinse un braţ alene pe speteaza unui scaun.

— Cînd mă gîndesc, iubite, că toţi cîţi sîntem trăim de pe urma acestei gogoriţe sociale. Nimic nu se mişcă în lumea asta fără ştirea ei. Priveşte-o bine. Pentru dînsa, oamenii cei mai inteligenţi, ca şi cei mai mărginiţi, îşi chinuiesc zilele, îşi vînd liniştea, îşi amanetează fericirea. Privind-o mai profund, vei vedea că talentele, aurul, gloria sînt slugile ei plecate. Ea e motorul civilizaţiilor, temniţa mediocrităţilor, trambulina inteligenţelor, pămîntul mănos, îngrăşat cu băligaruri, pe care creşte hrana de toate zilele a ziariştilor, a politicianilor, a patrioţilor, a tuturor marilor exploatatori ai marei şi infinitei prostii

omenești. Ah, dragul meu, eu care trăiesc dintr-însa, îmi vine cîteodată, în ceasurile mele de cinste revoltată, să-mi bat joc de ea cu cruzime, asemenea acelor traficatori ai babelor sentimentale care-și răzbună vînzarea lor zilnică, terfelindu-le numele în cloacele cafenelelor de răspîntie...

Cu ușurința obicinuinții, făcea teorii paradoxale, presărate cu piperul sarcasmului dezamăgit. Glumea, făcînd calcule, și amesteca spiritul practic al omului gonit de nevoile vieții cu lustrul specific vieții de ziarist.

Și urma astfel, cînd, doi tineri gravi, îmbrăcați cu eleganță, veniră spre noi salutînd în dreapta și-n stînga cu-o politeță excesivă. În dreptul mesei de alături, amîndoi strînseră mîna prietenește unuia din cei doi prietini, celuia care, din convorbirea de adinioarea, înțălesesem că era ziarist.

— Ce mai nou, d-le Glodeanu ?

— Mai nimica... Pe căldurile astea, și știrile de senzație stau la umbră... Dar d-tră, d-le Neagu ?

— Foarte bine, mulțumesc, tot cu vechea îndeletnicire : cărțile și scrisul.

— Scrieți ceva important ?

— Da, tocmai ; dacă ai cîteva rînduri la îndămînă, anunță, te rog, în ziar că pregătesc o lucrare vastă pentru la toamnă.

— Cum nu, cu cea mai mare plăcere. Asupra ?

— Asupra art. 151 din procedura civilă. O problemă juridică din cele mai interesante. Dacă aveți nevoie de cîteva lămuriri, vi le pot da eu însumi.

— Minunat !... ne-ați face un adevărat serviciu. Și dați-mi voie să vă mulțumesc de pe acum în numele cetitorilor ziarului.

Își strîngeau mînile cu cordialitate, spunîndu-și amabilități. Apoi ocupară două scaune la o masă din fața mea.

— Cine sînt ? întrebă în șoapte naționalistul.

— Cum, nu-i cunoști ? Frații Neagu. Cel mai în vîrstă, avocat, deputat, profesor universitar. Cel de-al doilea, doctor în Drept de la Paris, din anul ăsta. Candidează acum pentru un loc la Universitate. Elemente de valoare, cu vederi înaintate. Într-o discuție la „Capșa“, au declarat categoric că sînt pentru acordarea de drepturi cetățenești străinilor născuți în țară.

Pe cînd dădea aceste lămuriri, un zgomot infernal izbucni lîngă ușa din stradă. Zîngănit de farfurii sparte, de tacîmuri căzute la pămînt, probabil vreo masă răsturnată. Toată lumea, sculată în picioare, se uita într-acolo. Chelnerii se adunaseră grămadă în jurul cuiva, și-un domn cu monoclu striga în gura mare :

— Dați-o afară !... S-o ducă la poliție !...

O doamnă se ștergea pe rochie cu șervetul, și un roi de tineri se învîrteau în jurul ei, silindu-se să-i ajute. Cîțiva exclamau :

— Bine, dar asta-i imposibil !...

— Curată bătaie de joc !

— În mijlocul Bucureștilor !

— Și poliția, care doarme !...

Peste îmbulzeala chelnerilor, se ridică un cap despletit, vînăt, cu privirile rătăcite.

— Lăsați-mă... dați-mi florile... că merg singură !...

Un vardist se arătă în cadrul ușii. Urmă o explicație scurtă, și alaiul ieși în stradă, în amenințările domnului cu monoclu. Mesenii își ocupară locurile, și un băiat povestea la o masă alăturată cum florăreasa, trecînd cu flori printre scaune și crezînd că n-o vede nimeni, a pus mîna pe un colț de pîne. Dar din răpezeală, a răsturnat un pahar cu vin peste rochia unei cucoane ; un domn, vrînd să puie mîna pe hoață, a răsturnat masa, și de-aici toată larma. Chelnerii se întorceau cu trandafiri la ureche, veseli, ca de la nuntă. Lăutarii cîntau să rupă coardele, naiul își făcea de cap, strigătele se înmulțeau, creșteau, umpleau sala :

— Pîne, băiete !...

— Adă pîne !...

— Pîne !...

Domnul care era candidat de profesor la Universitate se întoarse către frate-său :

— Nu înțăleg cum nu se iau măsuri radicale să se stîrpească odată cerșitorimea asta, care ne apropie de Orient. În centrele mari ale Apusului mizeria e mult mai groaznică, și totuși nu se vede spectacolul ăsta, trist și dezgustător, al cerșitoriei. Ar trebui să veniți cu o lege în Parlament în acest sens ; ar trebui să se scrie o operă asupra acestei stări sociale morbide.

— Legile și volumele nu-s de nici un folos. Ne trebuie mai curînd o magistratură conștientă de datoriile ei și-o administrație care s-o secondeze cu energie. Cîteva pedepse salutare celor vinovați de delictul de vagabondaj și-o execuție răpede, fără tărăgăniri, ar fi îndeajuns. Dar magistrații noștri încep să vorbească de milă, sînt atinși de vîntul pierzător al socialismului ; și administrația e moale, preocupată de politică sau de gheșefturi, fără o linie de conduită hotărîtă, fără ideal.

Preotul bătrîn întrebă :

— Dar ce-a făcut de-o duc la închisoare ?

— N-ai auzit ?... A vrut să fure o bucată de pîne.

— Însă dacă i-o fi fost foame, tată ?

— Trebuia să ceară ; nu trebuia să fure !

— Să ceară ?... Nu i-ar fi dat nimeni.

— I-ar fi dat cineva cinci parale pe-o floare. Dar toate zdrențuroasele astea sînt vițioase. Nu vor să mai mînînce pîne neagră... le cere inima pîne albă.

— Și vor condamna-o ?

— Art. 306 și 308 sînt categorice. Oricine își însușește pe nedrept lucrul altuia are drept de la 15 zile pînă la doi ani de închisoare.

— Ce bine cunoști tu legea !

Și fruntea bătrînului preot se plecă în farfurie, îngîndurată sau fericită.

Iar viitorul profesor, de la masa din față, urma :

— Va trebui o muncă încordată, o luptă de toate clipele, ca să scoatem țara asta din mocirla impasibilității, a lîncezirii în care au aruncat-o libertăți nepotrivite cu starea înapoiată a poporului. Utopiile socialiste nu sînt pentru noi. Necunoscînd valoarea libertății, ne jucăm cu ea cum se joacă copiii cu focul și ne obișnuim să nu mai respectăm și să nu ne mai temem de nimic. De aceea crimele și delictele se înmulțesc pe zi ce trece, și fiecare se crede în drept să întindă mîna spre bunul altuia.

— Sînt adevăruri astea care trebuiesc spuse și care îți vor deschide mai răpede porțile Universității.

— Dacă aș scrie un articol în acest sens, pentru *La nation ?*

— O idee nimerită. Să citezi într-însul din discursurile lui M. și G. ; am colecția *Monitorului* acasă. Vom răsfoi-o diseară împreună și o să găsim ceva care să se potrivească...

După o clipă de gîndire :

— Strecoară în treacăt și cîteva rînduri în sprijinul marei proprietăți, singura putere civilizătoare a statelor moderne. Din principiu, în toate articolele tale, să nu uiți niciodată marea proprietate. Zîmbea ușor : În politica noastră, e cuvîntul magic, iarba-de-fier care înduioșează toate inimile guvernamentale. E, dacă vrei, demagogismul aristocratic.

— Dar crezi că M. și G. îl vor citi ?

— Un prieten al meu le va atrage atenția asupra lui. Aseară, la club, M. mi-a vorbit de ultimul tău articol. Mi-a cerut lămuriri asupra studiilor tale și mi-a spus că ai vederi sănătoase și rare, cu atît mai meritorii cu cît tineretul de astăzi se lasă tîrît spre umanitarismul vag al cîtorva șarlatani. Lucrează în aceeași direcție, fără să te pripești. Zilele astea, cred, cu oarecare probabilitate, că-mi va cere să i te prezint. Va căuta să te descoase. Să nu-i ceri nimic. Să ai aerul că lupți numai pentru convingerile tale personale, că toată mulțumirea ta ar fi să știi că-ți împărtășește și el vederile, și să-i arăți, fără să insiști, că-i cunoști opera legislativă și oratorică și că numai datorită acestei opere gîndurile tale au luat calea pe care o urmezi astăzi. Oamenii cei mai puternici și mai inteligenți vor să fie tămîiați.

— Mi-am dat seama de mult de adevărul ăsta. Cu-aceeași sinceritate însă trebuie să-ți mărturisesc că adeseori îmi vine peste mînă. Cînd aduc cuiva o laudă nemeritată, ori cînd îi spun tocmai ceea ce nu cred despre dînsul, simt bine că roșesc și mi-e teamă vecinic că individul o să mă înțăleagă, că o să mă pătrundă cu privirea până în fundul sufletului. În loc să mi-l fac binevoitor, mi-e în grijă să nu mă disprețuiască.

Fratele mai mare zîmbi :

— Ești tînăr încă. Mai tîrziu o să te convingi că oamenii primesc laudele cele mai exagerate fără să clipească din ochi, ca un tribut de admirație ce li se datorește pe sfînta dreptate. Am cunoscut imbecili și oameni inteligenți, cu situații sociale mediocre sau strălucite, toți deopotrivă de vanitoși și de ușor de prins de nas cu un-

dița admirației. Fii fără cea mai mică grijă. Spune-le toate enormitățile, minunează-te, rămîi cu gura căscată în fața unui cuvînt de duh sau a unei teorii stupide, compară-i cu cine socoți tu din oamenii de geniu că le-ar fi mai plăcut să semene, cîntă-le osanale, măgulește-i mai ales pînă și în slăbiciunile lor și fii sigur că niciodată spusele tale nu vor fi mai prejos de părerea pe care ei înșiși o au despre dînșii. Oamenii, în unanimitatea lor, sînt asemenea poeților. Le place să le vorbești mereu de ei și să le slăvești opera. Chiar cei rari, care își vor da seama că nu ești sincer, ori că-i lauzi din interes, se vor feri să-și arăte bănuielile și vor căuta să-ți fie folositori. Organizația socială e astfel alcătuită, încît cu cît cineva e mai sus pus, cu atît are nevoie de-un concert mai numeros de laude, ca să poată zvîrli cu pulberea clientelei în ochii potrivnicilor, fără să se sinchisească dacă laudele sînt meritate și pornite din convingere, sau nu. Jumătate din situațiile înfloritoare de astăzi, ale acelora pe care o să-i cunoști la Universitate, în parlament, în fruntea instituțiilor mari ale țării ori pe banca ministerială, sînt datorite acestei filozofii a vieții, cunoscută de toți, pusă în practică de cîțiva numai. Intransigenții, firile rigide și supuse orbește adevărului strîmt, incapabile să recunoască meritele altora, au drept la dragostea noastră, dacă-ți place, însă sînt menite veșnic să rămîie la jumătatea drumului. Mi-aduc aminte, cînd eram în liceu, că profesorul nostru de română, care era șchiop, scoțîndu-mă într-o zi la tablă, mi-a spus între altele să-i dau un exemplu de superstiție populară. Eu, fără să mă gîndesc, am scris cu literele cursive cele mai frumoase : *Să te ferești de omul însemnat*. Profesorul a încruntat numai din sprincene, n-a zis nimic, dar de atunci, în ora lui stăteam mai mult în genunchi decît în bancă, și la examen m-a lăsat corigent. Profită de pățania mea. Cînd îi vorbi cu un șchiop, admiră pe Vulcan ca pe cel mai frumos dintre zei, și aruncă vestmîntul frumos al laudei peste toate uriciunile oamenilor. Șchiopul, inteligentul și prostul te vor crede totdeauna pe cuvînt.

— Dar ceea ce mă sfătuiești tu să fac are mare asemănare cu lingușirea !

— Cuvintele nu importă și nu trebuie să te sperie. Ceea ce te interesează e cunoașterea exactă a vieții, fără înflориturile pe care i le dăruiesc artiștii și adolescenții. În viață, ca să răzbești, una din forțele de căpetenie e lingușirea. Recunoaște-o fără înconjur și folosește-te de ea dacă te simți în stare. Dacă nu, declară-te mai bine învins de la început.

Au mai vorbit mult, dar prea încet, astfel că nu i-am mai auzit ce spun. Curînd, păreau înțăleși și și-au strîns mînile. Un chelner trecu pe lîngă dînșii, și amîndoi îi cerură pîne.

Gazetarul de lîngă mine strigă și el :

— Pîne, băieți !...

Apoi, cu un gest discret, arătă naționalistului pe-un domn mărunt, uscățiv și chel, care vorbea cu aprindere la o masă apropiată :

— Îl cunoașteți ?... E T., directorul Bibliotecii Naționale... un om extraordinar. Acum vreo optsprezece ani se spune că ar fi pus bazele unei biblioteci prin subscripție publică. Imediat a fost numit director, i s-a alocat o leafă princiară, a făcut să i se voteze bugete nesfîrșite, s-a menținut sub toate guvernele, și te desfid să-i descoperi biblioteca în tot Bucureștiul. Pentru noi, ziariștii, deprinși să iscodim toate crimele, viața lui, ca și instituția fundată de el sînt taine nepătrunse. Ziarele l-au atacat, deputații au anunțat interpelări în Cameră, s-au iscălit petiții kilometrice, studenții i-au cerut capul, o lună nu se mai știa nimic de dînsul, pînă ce se potolea furtuna, și-n urmă îl vedeai iarăși apărînd în antecamerile autorităților, pe scările Ministerului de Instrucție, furișîndu-se fără să supere pe nimeni, cu surîsul gata pe buze, cu ochii incolori de vicleșug. Cum se învîrte, cine-l sprijină, mister !

Domnul T. vorbea acum ceva mai tare. Ziaristul adăogă încet :

— Să-l ascultăm ce spune. Pun gîtul c-a dat încă de-un manuscris rarisim și foarte scump.

În adevăr, domnul T. vorbea cu căldură, dar, vădit, cu-o dezinteresare de artist :

— 130 de pagini, in-folio, pe pergament, minunat păstrate. Trei șnururi groase, cu peceți negre, imposibil de descifrat. Caracterele din cea mai frumoasă epocă slavă.

Anticariul care mi le-a adus, un ovreu, le-a cumpărat, desigur, pe-un preț de nimic de la niște răzeși din Putna. Mă silește să-i dau răspuns până peste-o săptămînă ; altfel, le vinde unui frate din Moscva. Gîndiți-vă, ar fi un dezastru. Avem așa de puține izvoare istorice ! Să le pierdem și pe cele cîte se mai găsesc ici și colo... Dar un manuscris poate revoluționa toată știința ! Un manuscris... știți d-tră ce poate însemna un manuscris pentru istoria întunecată a poporului nostru ? Ah, dacă aș avea eu bani ; dacă m-aș putea împrumuta măcar... să știu bine că aș lua pînea din gura copiilor !... Gîndiți-vă, d-lor, sînt ocazii care nu se mai întîlnesc.

— Știm, domnule T. ...dar dă, știți și d-tră... ministrul se opune... deputații i-au făcut zile amare... ar vrea să vadă o dată deschizîndu-se biblioteca asta... De-atîția ani de cînd tot ne făgăduiți !...

— Firește, firește... aveți și d-tră foarte multă dreptate. Ziarele de scandal nu scapă niciodată prilejul să vă supere și să asmuțe publicul. Dar publicul nostru e incult, nu știe cît de scump se plătesc cărțile și manuscrisele. El nu-și dă seama că cele cîteva zeci de mii de franci pe an abia ajung să cumpărăm volumele strict trebuincioase. Deschiderea bibliotecii presupune paznici, lumină, încălzit, atîtea cheltuieli accesorii, pe care nu le acordă nimeni. E ușor să spui : „Deschideți biblioteca" ; dar numai eu știu cît lupt ca să smulg sumele ridicole cu care întîmpin nevoile cele mai grabnice. Nu zic, o voi deschide. La anul, desigur, la anul. O să cer să mi se sporească bugetul. Dar până atunci sînt manuscrisele astea, d-lor... gîndiți-vă... o săptămînă, și se vînd aiurea. Ar fi o lipsă de patriotism strigătoare la cer !...

— Și cît cere ovreiul ?

— Nimica toată, d-lor, nimica toată. Vreo două mii și ceva de lei... Ei, băiete !... nu servește nimeni aici ?... Am spus niște lichioruri... D-tră ce luați ?... Vă rog, sînteți invitații mei... Cum vă spuneam, o sumă ridicolă...

Dar două glasuri tinere strigară lîngă mine :

— Pîne, băiete !

Birtul gemea acum de lume. Lăutarii cîntau pe întrecutele, chelnerii strigau comenzile în fund, rîsetele plu-

teau în larma neîntreruptă a sălii ; de pretutindeni se auzea :

— Pîne, pîne...

Domnul T. vorbea ca mai înainte, fără să-l mai aud. Tinerii, noi veniți, vorbeau prea tare :

— Roman e ăsta, literatură e asta ? Unde mergem ? E destul să îmbraci un erou cu suman și să-l încalți cu opinci, ca să fii consacrat poet. Barbarie și sălbătăcie !

— Ai văzut cum a fost primit volumul meu ? Criticii mari — tăcuți ; publicul — nepăsător ; numai mîrîitul gazetărașilor. N-au putut să-mi găsească nici o imperfecție, și s-au legat de erotismul cîtorva strofe. Auzi, eu, decadent ! Vra să zică, să nu mai pomenești de dragoste, să alungi comparațiile rare, să nu mai fii sufletește ca o senzitivă, ci să-ți pui cușma pe-o ureche și să sudui ca surugiii. Dar pot ei să se izbească cu talentul lor de pămînt cît or vrea, n-or să scrie ei versuri ca ale mele.

Recita cu tremur divin în glas :

În ochii tăi, o mare de moarte și-ntuneric,
Alunec ca o navă cu pînzele umflate
De uraganul sumbru al dorului himeric,
Spre dragostea suavă, cu frunți nesărutate...

Aproape cînta, înainte, dar prietenul lui, fără să-l asculte, îi vorbea :

— Cu versurile tale, încă n-ar fi nimic. Poeziile nu se mai citesc în vremea de azi. Recunoaște și tu că rima își trage sufletul. Dar proza, dragă, proza, maturitatea civilizațiilor, epopeea modernă, haina largă în care cugetarea nu se dezarmează !... Nuvelele mele, într-o limbă cum nu s-a scris pînă acum în țara asta, cu fraze plesnind de gînduri profunde, cu subiecte de-o varietate și de-o bogăție neîntrecută...

— Dar încă cealaltă, *Inelul de opal*. Cu cîtă măiestrie am asemănat dragostea pierzătoare a femeii cu piatra nefastă, opalul. Ți-aduci aminte versul acela minunat :

Cînd rîzi, pe dinții tăi, petale de opale,
Respir durerea lumii și viața mea pierdută ;
Pe gura ta, clavir cu clape de opale,
Apăs gura mea arsă de pofte animale,
Și...

— Am pus în nuvelele mele psihologice, filozofie, nemulţumirea sufletelor moderne, săturate de ştiinţă şi însetate de necunoscut...
— De pildă: „petale de opale", l-ar fi găsit dumnealor?
— Arta nu se poate mulţumi cu sentimente trecătoare, îi trebuie patimi, ori gînduri eterne...
— Ce evocatoare e gura din care sărutul scoate, ca dintr-un clavir, profunzimea simfoniilor sufleteşti...
— Filozofia vieţii, într-o frază!
— Frumosul, un vers impecabil...
N-am cum să transcriu, căci vorbeau amîndoi deodată.
— Şi, totuşi, îmi voi prezinta volumul la Academie.
— Voi concura pentru premiul cel mare...
— Şi voi fi bătut de autorul cutărui roman...
— De poetul chiotelor ardeleneşti!...
Ura îi făcu să se asculte. Vorbeau acum pe rînd:
— În toamna trecută, premiul cel mare ei l-au luat. Şi-au împărţit toate premiile. Editori sînt numai pentru dînşii. Slujbele cele mai bune, tot lor.
— Şi dacă, încaltea, ar lucra ceva prost, dar original. Nici atît. Plagiază, fură de sting pămîntul. În romanul lui R. am găsit pagini întregi, luate de-a gata, din Gogol. L-am pus pe două coloane... o să apară în *Tot românul, sireacul*, de duminecă.
Prietenii îşi frecau mînele.
— Să le mai dea ministerul comenzi şi bani cu nemiluita.
— A venit desculţ din Ardeal, şi-acum nu-şi mai încape în piele.
Împărţeau un fel de mîncare, frăţeşte, şi sfîrşindu-li-se pînea, strigară:
— Pîne, băiete!
Din toate colţurile sălii se ridicau glasuri:
— Pîne!...
— Pîne!...
Vioarele ţipau, basul gemea, naiul sfredelea aerul opac de fumul ţigărilor, chelnerii, aiuriţi, alergau cu paşi de struţi, mesenii băteau cu cuţitele în farfurii şi strigau:
— Pîne!...
— Pîne!...

Glasuri revoltate scrîşneau din toate părţile:
— Politică e asta!...
— Pe fiu-meu l-au lăsat fără slujbă!...
— M-au sărit la înaintare!...
— O să-mi scot paguba la pocher...
— Magistrat în provincie...
— Pe miniştri îi am în buzunar!...
— Numai aşa vei ajunge profesor la Universitate!...
— Două mii de lei manuscrisul, d-lor, ne-am înţeles...
— Nuvelele mele!...
— Versurile mele!...
— Oh, dacă ne-ar plăti şi nouă ministerul!...
— Pîne!...
— Pîne!...
Sala imensă, geamurile, zidurile, clădirea întreagă strigau, gemeau, clocoteau, cerînd pîne... Vioarele nu se mai auzeau, basul nu se mai auzea, nimica parcă nu se mai auzea în lume; naiul singur ţipa ca o nebunie despletită, ţipa peste gurile deschise, peste ochii înfriguraţi, peste poftele dezlănţuite, ţipa...
— Pîne!... Pîne!...

Viaţa românească, an. III (1908), nr. 7 (iulie), p. 25—40.

VISUL LUI TOANĂ ISPAS

De cu seară se lăsase un pui de ger, de mama focului. Pămîntul, uscat troscot, suna sub călcîile potcovite ale cizmelor lui Toană Ispas, parcă strada s-ar fi întins pe spinarea unui gang. El se uita la stele şi se gîndea că pînă la schimbul de dimineaţă mai este mult. Silindu-se să înfrunte mînia crivăţului care-i biciuia şi-i ustura faţa, înfundîndu-şi bine mustăţile pleoştite în băierile glugii încolăcite pe după gît şi ghemuindu-şi mîinile în mînecele mantalei, el măsura strada cu paşi rari, simţind în sufletul lui oropsit şi bun o tristeţă dulce, de om fără parte. Trecu pe lîngă crîşma din colţ, cu ochiurile de geam îngheţate, abia luminînd în întunericul nopţii. Amestecate cu şuierul vifornitei, veneau cînd şi cînd cîntecile unui beţiv întîrziat şi hangul cobzei. Ispas îşi lipi urechea de fereastră, dar auzi numai zgomote nelămurite, rîsete, ciocniri de pahare, strigăte răguşite şi scîrţîitul firmei „La roşiorul călare", care se mişca de vînt drept deasupra capului lui. Îi era frig şi se gîndea cu jind, ca la o bucurie mare, la un pahar de vin cald. Dar îşi aduse îndată aminte că purta haina statului, se înălţă dîrz în picioare şi fluieră lung din semnal. Vîntul se înteţise parcă mai tare, copacii gemeau aidoma ca oamenii şi şuierul lui se pierdu fără răspuns. Atunci veghere lui singuratecă se prefăcu în tristeţă, se lăsă pe-un colţ de ladă răzimată de un zid şi se adăposti, cum putu mai bine, de mînia furtunii. Pînă la schimbul de dimineaţă mai era mult.

Număra ceasurile şi socotea, una cîte una, amărăciunile vieţii. Întru tîrziu o dezlănţuire de vînt mai aprigă îl făcu să închidă ochii. Cu ochii închişi, auzea, pierdut şi blînd, hangul cobzei. I se păru că în mintea lui se amestecă întîmplări şi amintiri una peste alta.

O clipă se văzu în satul de pe malul Argeşului, învîrtind hora în bătătura hanului boieresc, chiuind cît îl ţinea gura şi strîngînd, s-o sfarme, mîna Bălaşii a morăriţei. Bătea şi-acolo crivăţul iernii, dar inima îi era veselă şi fruntea îi brobonea de sudoare. Dar de atunci zilele se pierdeau ca într-o pîclă ; pe el îl luaseră la oaste şi, după un an de miliţie, a primit scrisoare de acasă, precum că mica lor epistolie să-l găsească în momentele cele mai fericite ale vieţii d-sale, că maică-sa închisese ochii şi că Bălaşa se măritase cu Voican al Lupei pe la Sîntă-Mării. A simţit bine el atunci că ceva se rupsese în inima lui şi că nu mai avea ce să caute în sat. S-a prins cu dinţii de instrucţie, era cel dintîi la front, dar nu cunoştea slovele, şi, cît s-a muncit de mult cu ele, nu intrau în capul lui de creştin sărac cu duhul. În trei ani a învăţat să se iscălească şi a pus galonul de fruntaş. La liberare a plecat din ograda cazărmii cu ochii în lacrimi, cu sufletul posomorît, pe două cărări, din care nici una nu ducea spre sat. Căpitanului îi fusese drag omul ăsta supus, blînd, îndurător la muncă şi, făcîndu-i-se milă de el, i-a dat o scrisoare către un prietin al lui, slujbaş înalt la direcţia tramvaielor.

Doi ani Ispas a mînat un biet cal, oropsit ca şi dînsul, flămînd ca şi dînsul, stingher ca şi dînsul. Şi-l făcuse frate de cruce şi-l lăsa să meargă mai mult în voie. La vale o lua trepegior, pe loc întins îl îndemna cu vorbe bune, la deal mai pocnea din bici cînd şi cînd, fără să-l atingă. De la o vreme calul n-o mai urnea din pas. Călătorii strigau la conductor, conductorul se răstea la vizitiu, Ispas se văieta în fundul sufletului de răutatea lumii şi trăgea hăţurile : „Hi, tată, hi !" Dar din pricina lui erau mari întîrzieri pe linie şi-au ajuns plîngeri pînă la direcţie. Directorul, un om blajin, l-a chemat şi l-a sfătuit să-şi bage minţile în cap. În ziua aceea Ispas a dat cu biciul în cal, şi călătorii, dacă n-au mers ca vîntul şi ca gîndul,

n-au avut totuși motive să se plîngă. Spre seară, Murgul — așa îl chema pe cal, deși era alb sadea — cum își luase vînt la vale, tîrînd după el tramvaiul în goană nebună, ca o nălucă, fie că pierduse obiceiul, fie de bătrînețe, fie din orice altă cauză, s-a poticnit în mijlocul drumului, a căzut lat la pămînt, și roatele tramvaiului i-au trecut, cu un trosnet surd, peste picioarele de dindărăt. Jalea lui Ispas a fost mare. A predat tramvaiul conductorului, și el a mers pe jos, după cotiga în care au suit calul, pînă la marginea orașului, la haznale. Acolo, cînd s-a apropiat cu capul de grumazul calului și cînd i-a trecut mîna prin coamă, Murgul l-a privit lung, cu ochi rotunzi, dulci și umezi, parcă l-ar fi înțeles. El și-a adus aminte de ochii Bălașii, din seara cînd și-a luat rămas bun de la dînsa, și a oftat din băierile inimii. Viața lui n-avea parte de dragoste.

A doua zi, directorul l-a fulgerat cu privirea și, socotindu-l om rău și răzbunător, l-a întrebat dacă are cu ce să plătească calul, că, de unde nu, o să-l mănînce pușcăria. Ispas n-avea bani, nu înțelegea și nu s-a dezvinovățit. Un comisar a venit în urmă, l-a sucit și l-a învîrtit în toate felurile și l-a pus să iscălească o declarație precum că el, Toană Ispas, într-adins a mînat calul iute, că doar i s-o întîmpla vreun neajuns și să-și răzbune astfel pe director pentru că îl certase în ajun. La judecată el a spus altfel, așa cum era adevărat; dar judecătorul, roșu de mînie, i-a pus sub nas iscălitura, și el a recunoscut-o, că n-avea încotro. De aici s-a pornit sfadă mare în sală; vreo trei domni, îmbrăcați nemțește, s-au amenințat pentru dînsul, și n-a lipsit mult să se încaiere de păr. Judecătorul însă i-a liniștit pe toți, trimițîndu-l pe Toană Ispas la dubă. Acolo, mîncînd pîine cu apă și privind lung printre zăbrelele ferestrei, a avut timp să-și adune gîndurile și să cugete asupra relelor învățăturii.

Dar dacă el nu știa să-și scrie decît numele, îi era lui scris să pătimească și altele.

Cînd a ieșit din închisoare, da înspre toamnă, o dimineață de toamnă rece, tristă, ca o casă părăsită. Pierduse parcă obiceiul să umble și se uita uimit la lumea vorbăreață, grăbită din jurul lui. Olteni treceau pe lîngă el, izbindu-l cu coșurile încărcate, strigînd mărfurile într-o

limbă neînțeleasă. În ușa prăvăliilor, băieți veseli frigeau mititei, lovind cu cleștele în grătare. Fumul, risipindu-se de pe jăratecul aprins, îi aduse aminte că nu mîncase din ajun și intră într-o crîșmă de pe cheiul Dîmboviței. Acolo se așeză la o masă pe care fărămituri de pîine înotau în urme de vin roș. Pe cînd mînca, nemaifiind alți mușterii în sală, crîșmarul se așeză lîngă dînsul, îl bătu cu mîna pe spate și-l întrebă dacă vine de la țară. Dar crîșmarul părea om bun, și el îi povesti întîmplarea lui, liniștit, pe îndelete, fără să se plîngă de nedreptatea care i se făcuse, mulțumit că-l mai asculta cineva din ziua judecății. Crîșmarul clipea des din ochi și-și spunea: „Omul ăsta nu cunoaște viața, n-a putut omorî calul cu dinadins, o să-l iau slugă la mine". Cînd Ispas mîntui de spus, el îl căină cu un potop de cuvinte și-l întrebă:

— Și acum ce ai de gînd, așa, fără bani cum ești, și cu rușinea închisorii în spinare?

Ispas se mulțumi să ridice din umeri și plecă ochii în pămînt. Simțea și el că oamenii aveau să-l privească altfel după ce vor afla că a fost pușcăriaș. De aceea i s-au umezit ochii și n-a putut scoate o vorbă cînd crîșmarul i-a spus că, făcîndu-i-se milă de el, îl va lua slugă la dînsul. Deocamdată, fără simbrie, să vadă cum se poartă; mai tîrziu, dacă va fi mulțumit, îi va plăti munca omenește.

Pînă la prînz, Ispas învățase tot ce avea de făcut și alerga prin ograda dindărătul crîșmei ca o slugă veche. Nu se da în lături de la treabă, se scula în zori și se culca tîrziu, după miezul nopții. Și treburi erau din belșug. Poloboace de descărcat și de coborît în pivniță, lemne de tăiat, curtea de măturat, blide de spălat, să nu le mai sfîrșești toată ziua.

Trecuse postul cel mare, rupsese trei rînduri de opinci, și era cu îndemn la muncă și cu spor ca în ziua dintăi. Zilele treceau repezi și nopțile dormea pe aceeași parte pe care se culcase. Vara, cînd s-au mai rărit mușteriii, avea cîte un ceas liber în toiul căldurii, și atunci scotea fluierul din traistă și cînta la umbră, pe paiele grajdului. Cîteodată băieții din prăvălie veneau să-l asculte și să facă glume, slobozi de grija stăpînului. Vorbeau de chefuri, de petreceri, dumineca, la horă, de fete cu nume dulci, neliniștitoare. Într-un rînd au adus cu dînșii pe Zulnia, sluj-

nica de peste drum, au rîs cu ea și s-au tăvălit în fîn. Ispas o zărise de multe ori prin ogradă, fără s-o bage în seamă; dar niciodată ca în după-amiaza aceea n-o văzuse — de plină la trup, de sprințară și de guralivă. Cînd venea ceasul odihnei, de atunci pîndea ușa grajdului cu neastîmpăr și cînta din fluier mai cu foc și mai tare. Zulnia trecea pe acolo, îi arunca o vorbă, două, din ușă, și-și vedea de drum. Lui Ispas îi murea inima și nu îndrăznea s-o cheme înăuntru.

Dar într-o zi ploua cu găleata. În grajd era aproape întuneric, băieții erau în prăvălie, de pe streșine curgea apa șiroaie, și sufletul lui Ispas era trist de moarte. Lăsase fluierul lîngă dînsul și asculta cum bubuia cerul, ca un munte care se dărâmă. Deodată Zulnia, cu fustele sumese, cu barizul desfăcut, cu bluza udă leoarcă, trecu prin ploaie și se adăposti în pragul grajdului. Ispas simți cum i se topesc puterile și abia putu s-o cheme:

— Zulnio... Zulnio...

— Aici erai, Toană?... M-am făcut totuna de apă.

Fata se dădu lîngă dînsul, își întinse fustele pe picioare, să și le zvînte, dar abia apucă să și le așeze, și Ispas, îndrăzneț ca niciodată, o prinse în brațe și o strînse să-i curme răsuflarea.

— Astîmpără-te... O să ne vază cineva.

Dar ploaia ropotea mai tare, tunetele zguduiau pămîntul, un miros dulce, ațîțător, plutea în întunerecul grajdului. Zulnia se lăsă moale, slabă, învinsă, în înfundătura paielor. Șoptea numai, alintătoare:

— Să-mi dai o brățară, Toană, brățara din fereastra prăvăliei.

A doua zi, Ispas se codi pînă seara, se scărpină în cap, intră în prăvălie, se uită pe geam la amaneturile din galantar, intră înăuntru, ieși iarăși și nu-și găsea astîmpăr. Tocmai cînd jupînul se pregătea să închidă obloanele, el își luă inima în dinți, îi ațînu calea în ogradă și-i ceru simbria. Jupînul s-a uitat mai întîi mirat la dînsul, i-a spus apoi o vorbă bună, să n-aibă nici o grijă, și l-a trimes să se culce. Ispas a așteptat cît a așteptat, și peste cîteva zile i-a cerut iarăși bani de cheltuială. Dar acum crîșmarul s-a răstit la dînsul, l-a sfătuit să-și vază mai bine de treabă, căci de-o bucată de vreme se lăsase pe

tînjală, și a isprăvit spunîndu-i că o să-i dea cînd i-o fi la îndemînă. Și zilele treceau lungi, încete, pline de trudă și de ocări. De cîte ori jupînul îl prindea stînd răzimat de ușa grajdului, cu ochii pierduți ca în visuri, se făcea foc de mînie și-l amenința că nu-i trebuiește slugă leneșă pe lîngă casă. Degeaba alerga Ispas de dimineață pînă noaptea, degeaba se învîrtea după treburi, iute ca o sfîrlează, crîșmarul nu mai avea o vorbă bună pentru dînsul, și de plata simbriei, iarăși, nici vorbă. Apoi o săptămînă Zulnia nu s-a mai arătat prin ogradă, și cînd întîmplător el îi ieșea în drum, ea îl ocolea, parcă nici nu l-ar fi cunoscut. Cînd se arunca seara, îmbrăcat, pe patul de scînduri din podul caselor, lui Ispas îi sîngera inima, ca și cum i-ar fi intrat un ghimpe adînc în carne. Își strîngea capul în pumni și se întreba singur, cu glas tare în întuneric:

— Ce i-am făcut, Doamne?... Ce i-am făcut să mă urască?

Nu-și găsea nici o vină, dar ca un rotocol de foc sclipea în noapte brățara din galantarul prăvăliei. Se silea să doarmă și nu putea. Atunci cobora scările tiptil, se ghemuia lîngă ușa grajdului și aștepta să se facă o minune, să se deschidă poarta și să treacă Zulnia prin ogradă. Însă poarta rămînea mereu închisă, și Zulnia, ca toate cele dorite, dormea dusă. Așa, în frămîntări și în nopți nedormite, trecură două săptămîni și sărbătoarea sfîntului Ilie. În noaptea de sfîntul Ilie crîșma a stat deschisă pînă înspre dimineață. A doua zi băieții din prăvălie dormeau pe picioare, și jupînul, culcîndu-se și el mai devreme, i-a lăsat vorbă să închidă el ușile înainte de miezul nopții. Rămas singur, Ispas privea în lungul cheiului întunecos și pustiu și se gîndea la viața lui amărîtă. Un ceas bătu undeva, în fundul orașului, de unsprezece ori, și bătăile acelea lungi, trăgănate, îi intrară în suflet ca tăiușuri de cuțit. Felinarul din stradă lumina geamul, și-n geam sclipea cu mii de lumini, galbenă și rotundă, brățara. Îi vîjîiau urechile și i se deschidea un gol în cap, ca o prăpastie.

„Ah, dacă ar veni Zulnia în noaptea asta!“ Ceasul din fundul orașului bătu douăsprezece, bătu unu, bătu două, și el tot aștepta, cu obloanele deschise. Ceasul bătu trei,

un zgomot surd de căruțe încărcate veni dinspre hale, gazul se mîntuia în lămpi, și Ispas abia atunci se urni de lîngă ușă și-și simți viața prea grea și prea fără de folos. Mergînd ca în vis, suflă în lămpi, trase obloanele, zăvorî ușa din față, vru să iasă în ogradă, dar un gînd smintit îl țintui locului, îi aprindea capul, ca de friguri. Dacă s-ar uita de aproape la brățară, dacă ar lua-o în mîini, să vadă numai cum e făcută, s-o pipăie numai, și pe urmă s-o puie la loc, îndărăt. Se strecură în vîrful picioarelor pe după tejghea, deschise geamul cu grijă, apăsînd pe țîțîni ca să nu scîrțîie, și dibui cu mîna prin întuneric. Cînd a dat cu mîna de brățara rece, a simțit deodată o liniște mare într-însul și parcă o mînă i-a trecut pe frunte, răcorindu-i mintea. Ar fi vrut acum s-o vadă, dar era întuneric ; să frece un chibrit, ar fi putut da de veste cuiva. Se gîndi că era mai bine s-o ieie sus, cu dînsul, s-o privească la lumînare și s-o aducă dis-de-dimineață înapoi. În dreptul scărilor s-a desculțat și s-a urcat în pod pe brînci, ascultînd cum îi bătea inima să-i spargă coșul pieptului. Cînd s-a văzut lîngă patul de scînduri, îl dureau oasele, parcă ar fi urcat un butoi plin în spinare. „O s-o văd mîine..." Și, punîndu-și-o sub căpătîi, adormi greu, un somn adînc ca moartea.

A doua zi îl zgîlțîi Marin, băiatul cel mai mic din prăvălie :

— Scoală, Ispase !... S-a făcut de ieri ziuă, și jupînul înjură jos de toți sfinții.

Ispas uită de brățară, coborî scările sărind cîte cinci trepte deodată, primi jos un potop de sudalme și nu-și aduse aminte de isprava din ajun decît după ce tîrguise în piață și da să intre cu coșurile încărcate pe ușa crîșmei. I se păru că pămîntul îi fuge de sub picioare cînd jupînul îi ieși înainte, cu cuțitul în brîu și cu mîinile în șolduri.

Dar jupînul îl zori să coboare niște poloboace în pivniță, băieții își vedeau grăbiți de mușterii, crîșma gemea de lume, și nimănui nu-i ardea de brățară. După-amiază el luă brățara la dînsul și se gîndea cum s-o puie la loc mai bine, fără să-l vază nimeni. Se învîrti prin crîșmă, mai ieși, mai se întoarse, își făcu de treabă în stradă, lîngă fereastra în care locul gol strălucea acum mai viu

decît brățara, se făcea că se uită mirat în lungul străzii, însă ca un făcut, Marin sta neclintit la tejghea.

„O s-o pun diseară..." se gîndi el și se adăposti de arșița soarelui în umbra grajdului.

Dar ceasul rău îl pîndea. Cum sta așa, pe-o rînă, Zulnia se ivi în privazul ușii, Zulnia, rumenă și înădușită de căldură, cu cămașa abia-abia întredeschisă pe sîni. Ispas n-o mai văzu decît pe dînsa. O chemă, și pentru că fata, șireată, făcea nazuri :

— Baiu... Ispase... unde mi-e brățara ? el desfăcu brățara din batistă și i-o dădu, cum i-ar fi dat viața. Trei zile și trei nopți Ispas n-a mai avut ceas tihnit. Nimeni nu băgase însă de seamă că brățara lipsea din fereastră, și după o săptămînă, dacă Ispas n-ar fi avut niște dureri groaznice mai jos de pîntece, s-ar fi putut socoti scăpat. Muncise săptămîna întreagă ca un cîine, și cum jupînul l-a găsit într-o dimineață încolăcit de dureri pe paiele grajdului, i-a spus că ridicase desigur ceva prea greu în spinare și l-a lăsat să se hodinească. Dar nici în ziua aceea, nici a doua zi, nici a treia zi nu i-a fost mai bine, ci tot mai rău și mai rău. Scrîșnea din dinți pe paie și uitase brățara. Cînd iată că într-o dimineață Marin a intrat în grajd ca furtuna, s-a uitat speriat la dînsul și i-a spus :

— Ce-ai făcut, Ispase ? !... Jupînul a văzut adinioarea brățara din galantar pe mîna Zulniei, a chemat vardistul și ea spune că i-ai dat-o tu. E un tămbălău sus în prăvălie !

Abia mîntuise vorba, și jupînul păși grav în grajd, cu vardistul de-a dreapta lui și urmat de slujnică, de băieți, de toată mahalaua.

Ca de-un vis urît, Ispas și-aduce aminte de răcnetele crîșmarului, de ochii rugători ai Zulniei, de mărturisirea lui răpede, desăvîrșită.

— Pușcăriașule, ai să înfunzi ocna !

Îl durea mijlocul, dar mai tare îl dureau cuvintele stăpînului. A vrut să se ridice, să-i ceară iertare, să-i spuie tot, dar un cuțit i-a străpuns măruntaiele, a urlat de durere și n-a mai știut ce se face cu dînsul !

S-a trezit într-un așternut curat, într-o odaie largă și răcoroasă, cu multe alte paturi înșiruite pe două rînduri

lîngă păreţi. Un domnişor tînăr, cu ochelari, sta lîngă dînsul şi-i ţinea mîna.

— Ei, te simţi mai bine, Ispase ?

Ispas a răspuns cu mintea turbure :

— Da, mai bine...

Dar din cînd în cînd [îl] înţepeneau durerile, şi cum din dojana domnişorului şi din glumele vecinilor înţelesese că boala i se trage de la o muiere, şi-a adus aminte cu tristeţă de Zulnia şi se gîndea cu amărăciune la rălele dragostei.

Ispas a ieşit din spital iertat de stăpînu-său, în schimbul simbriei pierdute, şi cu un grăunte de înţelepciune mai mult în mintea lui slabă şi întunecată. Îşi spunea în el : „Nici cartea nu-i bună, dar mai rea decît cartea e dragostea Zulniei“.

Şi cugetînd astfel, păşea încă cu greu pe strada străbătută la ceasul acela de lume îmbrăcată bine, veselă şi mulţumită, şi de trăsuri în goana cailor. Uimit de atîta frumuseţe şi uluit de zgomot, se rezămase de un felinar şi se uita lung în urma trăsurilor. Parcă nu mai văzuse lumea de un veac. Dar un sergent de stradă, văzîndu-l zdrenţăros şi oprit prea mult în loc, astfel că împiedica circulaţia, se răsti la dînsul şi-l împinse de umeri, spunîndu-i să-şi caute de drum. El îşi aşeză traista în spinare, obişnuit să se supuie, şi-o porni împleticindu-se. Mergea prin puhoiul de oameni ca în vis, tîrîndu-şi paşii pe străzi necunoscute, pînă ce dădu într-o piaţă mare, pe care i se păru că o mai văzuse cîndva. Acolo se simţi obosit, cu picioarele aşa de înmuiate la încheieturi, că abia putea să umble. Se rezemă de un zid şi aşteptă să vază ce-i, căci se auzeau şuierături de vardişti din toate părţile, oameni peste oameni se îmbulzeau ca la urs, şi-n fundul pieţii, de pe o stradă care se deschidea în faţa lui, se revărsa un puhoi negru de capete, cu steaguri şi cu muzică în frunte. Abia avu vreme Ispas să se întrebe ce o mai fi şi asta, şi deodată, dintr-un gang din dreapta lui, ieşi soldăţime multă, care se aşeză la marginea pieţii, de-a curmezişul drumului. Acum puhoiul se apropiase şi se ridica în aer un zgomot surd ca un clocot de ape. Auzea strigăte, huiduieli şi şuierături nesfîrşite. Privea nedumerit, cînd, din mijlocul mulţimii, începu să curgă înspre piaţă o ploaie de pietre, de cărămizi, de frînturi de lemne. Sub ploaia de pietre, soldaţii stăteau nemişcaţi, cu baionetele la arme. Un ofiţer călare ieşi înaintea rîndurilor, vorbi ceva, dar fugi repede înapoi, speriindu-se calul, pesemne, de strigătele oamenilor. Gîlceava ţinu mult, pietrele curgeau droaie, soldaţii înaintau acum încet, cu puştile la mînă. Înaintaseră aşa o bucată bună, cînd dintr-o stradă alăturată năvăliră în piaţă alţi oameni înfuriaţi şi armaţi cu bolovani şi ciomege. Veneau în fugă, ţipau, huiduiau, curgeau acum din trei-patru străzi deodată. Din ogrăzi, şiruri-şiruri de vardişti ieşeau în pas gimnastic, se înşirau în faţa mulţimii, şi cînd răzbeau înainte, cînd încovoiau rîndurile înapoi. Zăpăcit, Ispas se uita în dreapta, în stînga, înainte, îndărăt, împins din toate părţile, ghiontit, strivit aproape, neştiind nici el pe ce lume se găseşte. Femei ţipau în jurul lui, copii plîngeau, bărbaţii ridicau bastoanele în vînt şi huiduiau cît îi ţinea gura. Dar înghesuiala creştea, toată piaţa era o mare de capete. Lemne zburau pe sus, geamuri mari cădeau în ţăndări, pietre se izbeau cu zgomot de pereţi, şi era o zarvă în aer, încît nu se mai auzea nici în cer, nici pe pămînt. „Ce-o mai fi şi asta ?“ se gîndea mereu Ispas, purtat de colo-colo, mînat în neştire ca un pai de furia apelor revărsate. N-avu vreme să se gîndească mai mult, căci deodată îmbrînceala crescu, şi un strigăt de alarmă se ridică din mijlocul mulţimii : „Jandarmii ! Vin jandarmii !...“ Coifuri albe sclipiră în aer, tropot de copite zgudui caldarîmul, urlete de durere spintecară văzduhul. Ispas simţi cum îi pîrîie băierile traistei şi, purtat, împins, lovit de pumni, se găsi lîngă un gard, cu un vardist în spinare. Cîţi ghionţi a mîncat, numai el ştie. Între oameni bine îmbrăcaţi şi între desculţi, abia avînd timpul să se mire că se găseşte în tovărăşia lor, au pornit-o cu toţii la secţie. Acolo numai s-a dezmeticit că ţinea strîns în mîini băierile traistei, dar că traista nu era nicăieri. Îngrămădiţi într-o odaie joasă şi întunecoasă, toţi păreau veseli şi făceau glume zgomotoase. Singur Ispas s-a lăsat lîngă zid, văitîndu-se în fundul inimii şi găsind viaţa prea grea şi prea duşmănoasă. Un comisar veni tîrziu, se uită la toţi grav şi încruntat şi dădu ordin unui vardist să-i scoată afară. Acolo, în curte, un domn gras, îmbrăcat milităreşte, le luă interogatoriul

pe rînd, îi descusu din fir în păr, ascultă pentru fiecare depunerea unui sergent și celor mai mulți le dădea drumul. Cînd veni rîndul lui Ispas, el ieși din locul lui împleticindu-se. Comisarul zbieră la el :

— Nu te-ai trezit încă, mocofane ?... Las' că te trezesc eu... Cum te cheamă ?

— Toană Ispas, să trăiți !

— Uite, îi curg zdrențele de pe dînsul și-i trebuie politică... Sergent, ce-i cu individul ăsta ?...

Un vardist îl măsură de sus pînă jos, se întoarse apoi spre comisar și, smirna, cu mîna la chipiu, vorbi răspicat :

— Pe individul în chestie l-am surprins aruncînd cu bolovani și alte corpuri cotondente dintr-o traistă. După ce l-am arestat în numele legii, a proferat de trei ori : „Jos guvernul !"

Comisarul își răsuci mustața.

— Aha ! Jos guvernul ! Vra să zică facem politică ? N-avem ce mînca și facem politică !

O înjurătură înăbușită, ca un mîrîit, îi descoperi dinții.

— Hai, ce-mi căutai la întrunire ?

Ispas se întreba : „Ce-o fi vrînd să spuie domnul comisar ?"

— Taci ?... Faci pe surdul !... Sergent, ia ia-mi-l pe dumnealui și destupă-i urechile !

Cu alți patru inși, pîrliți ca și dînsul, Toană Ispas a coborît din nou în odaia joasă și întunecoasă. Pe drum întrebă de traistă, un pumn i se abătu greu în ceafă, și el nu mai pricepu nimic. Se uita la pereții goi și, cum se lăsase noapte adîncă, nu mai avu noțiunea timpului.

Tîrziu, desigur mult după miezul nopții, un slujbaș, îmbrăcat civil, i-a chemat afară, unul cîte unul. Cînd s-a deschis ușa a doua și a treia oară, i s-a părut că aude țipete îndepărtate, înăbușite. Se gîndi însă că-i țiuiau urechile de foame și așteptă liniștit. Veni și rîndul lui, cel din urmă. Trecu prin săli înguste, abia luminate. Coborî o mulțime de trepte și intră într-o odaie largă, boltită, ca un fel de beci, tocmai cînd ultimul tovarăș de sus își încheia pantalonii. Atunci i se păru că înțelege și i se zbîrli părul de groază. Un domn, la o masă, întrebă scurt :

— Mai sînt ?

— Nu mai sînt ; ăsta-i cel din urmă.

— Cum te cheamă, mă ?

— Toană Ispas, să trăiți ! și adăogă repede : Da n-am făcut nimic... mi-am pierdut traista și căutam...

— Ce traistă, mă !... Dați-i 25... Eu mă duc pe sus. Dacă întreabă de mine domnu inspector...

Mai vorbi ceva urcînd scările, dar lui Ispas îi vîjîiau urechile. Întoarse o privire sfîrșită, de cîine bătut, spre cei rămași înăuntru. Unul îi dădu un brînci :

— Hai... dă-ți jos nădragii... ce mai aștepți ? !

Cum sta înlemnit, doi inși îl înșfăcară de cap și de picioare, pe cînd Ispas urla, fără să se zbată, un urlet gros, nesfîrșit, de vită înjunghiată.

A doua zi de dimineață, trecînd pragul închisoarei și văzînd cerul albastru, adînc, printre copacii sonori de cîntece matinale, i se păru că vede natura pentru întîiași dată. O filozofie blîndă, împăciuitoare, licări în mintea lui obscură, dezlegînd problema nedreptății ce i se făcuse. Boala sluțește pe om, dar bătaia îl vindecă de toate relele. Desigur, în săptămîna dintîi, cînd Ispas se pipăia cu mînile pe spate, își simțea pielea aspră și vărgată ca o rogojină, dar zîmbea el singur cu bunătate și-și spunea : „Ce să-i faci ?... Așa e politica." Era însă bucuros că de-atunci parcă-i luase cineva cu mîna durerile din josul pîntecelui. Putea să muncească și să alerge ca mai înainte, și, într-un oraș mare, cînd omul e săritor la treabă și cumpătat din fire, nu moare nimeni de foame. Toată iarna Ispas n-a avut brațe să prididească tot ce avea de lucru. Muncile grele la hală sau la abator el le făcea. După ce cădea zăpada pe străzi pînă la genunchi, își arunca vesel lopata pe umeri și o pornea cu noaptea în cap spre centrul capitalei. La Bobotează și în zilele mari de sărbători, cînd vodă trecea pe Calea Victoriei, înconjurat de ostași călări, el arunca nisip pe asfaltul lunecos, din cărուțele primăriei. Dacă nu era nici zăpadă, nici polei, nici zor prea mare de lucru în piață, atunci lua bocceaua cu unelte într-o mînă, securea și ferăstrăul în cealaltă, și tăia lemne la curțile boierești. Tăind azi așa, mîini așa, se învățase mahalaua cu dînsul, și pentru că era întotdeauna gata să dea o mînă de ajutor la nevoie, și argații îl țineau în seamă și-l ocroteau. Toate îi mergeau în plin, și-ar fi făcut păcat să se plîngă de soartă, dar fericirea nu-i niciodată întreagă, și Ispas se surprindea

adeseori ştergîndu-şi pe furiş o lacrimă răsărită cine ştie cum în colţul genelor. Îi vedea pe toţi cu rostul lor, la casa lor, numai el alerga de colo-colo, ca un cîine, fără adăpost, fără stăpîn. Într-o seară, cum înmugureau copacii, în setea aceea de spovedanie pe care-o trezeşte primăvara, şi-a spus focul cucoanei Profira, care tocmai atunci se coborîse în curte să vază cum aşezase stînjenul şi să-i plătească. Cucoana era mîndră la privit ca o cadră şi vorbea cu el omeneşte.

— Bine, Ispase, o să mă gîndesc... şi dacă o vrea şi bărbatu-meu, ţi-oi trimite vorbă.

I-a mulţumit Ispas, i-a sărutat mîinile, şi numai ca la zece zile, se pomeneşte, într-o dimineaţă, cu rîndaşul din curte că-l cheamă cucoana în grabă.

— Uite, Ispas, ce-i. O să te pricepi tu la grădină ?

— Dă, duducă, cît nu m-oi pricepe, oi mai învăţa. Cît trăieşte, tot învaţă omul. Căci, învîrtind cu stîngăcie căciula în mînă, şi-aducea aminte de cîte învăţase numai el de cînd se liberase din armată.

Iată-l deci pe Ispas grădinar, răsturnînd pămîntul de dimineaţă şi pînă seara, întinzînd sfori şi uitîndu-se cu dragoste la florile în fel şi fel de feţe, plivind buruienile cu grije şi avînd şi el somnul, somn, şi masa, masă. Sculat o dată cu găinile, se spăla pe ochi la cişmea, se întorcea cu faţa spre răsărit, şi făcea cruci mari pe tăcutele. N-avea darul vorbirii, dar toată făptura lui smerită mulţumea lui Dumnezeu, în graiul sufletului, în revărsatul zilei noi care-l găsea tot grădinar. Cînd servitorii îl îndemnau duminecа să meargă cu ei la baluri, el se gîndea la străzile îmbulzite de politică şi-i aştepta mai bine pe treptele din faţa casei, cîntînd din fluier. Cînd fetele de prin vecini îi dădeau tîrcoale şi-l ispiteau cu dulceaţa ochilor, el şi-aducea aminte de Zulnia, şi-ar fi intrat în pămînt mai degrabă decît să le-asculte. Fetele îşi dădeau cu coatele, chihotind în stradă.

— Spăsit mai e, surato !

Dar el nu le-auzea, şi de aceea zilele lui treceau una după alta, liniştite ca somnul şi răpezi ca visul. Cucoana era mulţumită de el, şi însuşi boierul, om iute şi temut la mînie, îi vorbea cu blîndeţe. Simbria o strîngea întreagă şi înnoda cu zece noduri bani albi pentru zile negre. Socotindu-l prost printre ei, slugile nu-l pizmuiau. Nimeni nu se împiedica de dînsul, numai diavolul îi păştea norocul.

Într-o dimineaţă, boierul fiind dus din oraş, Ispas se sculase de cu noapte şi-şi căta de treabă prin ogradă. Văzuse de cu seară nişte coarde uscate pe butucii de lîngă poartă şi-şi luase la el cosorul să le taie. Aproape isprăvise de curăţit viţa, cînd auzi uşa de la antretul din faţă scîrţîind uşor şi un zgomot înăbuşit de glasuri. Părul lui Ispas se făcu măciucă. Într-o clipă o mie de gînduri îi trecură prin cap, care de care mai înfricoşătoare. Hoţii ; poate ucigaşi ; cucoana moartă în aşternut ; nici ţipenie de om pe stradă ; să ţîşnească pe poartă şi să strige : „Săriţi ! Hoţii !". Dar atunci două umbre negre coborîră treptele, şi Ispas nu-şi crezu ochilor. Una era cucoana, cealaltă, îmbrăcată ofiţereşte. Amîndoi se ţineau de mijloc şi veneau spre el oprindu-se cînd şi cînd şi sărutîndu-se lung. Cînd au fost ca la trei paşi, Ispas a scăpat cosorul din mîni, cucoana a dat un ţipăt, şi ofiţerul a scos sabia.

Însă cucoana, recunoscîndu-l, a pus mîna pe braţul ofiţerului şi l-a întrebat pe el cu glasul sfîrşit :

— Tu eşti, Ispase ?

— Eu, cuconiţă, sărut mîinile...

— Pe cine aşteptai aici ?

— Am curăţat viţa de uscături... şi arătă cu un gest pierdut grămada de crengi tăiate.

— Bine, bine, nu-i nimic !

Ofiţerul îi strecură un bacşiş în mînă, şi cucoana îl chemă pe urmă lîngă scară.

— Ascultă, Ispase, tu cunoşti pe domnul de adinioarea ?

— De unde să-l cunosc, cuconiţă, păcatele mele...

— Ascultă bine, Ispase, e fratele meu ; dar n-ai să spui nimănui o vorbă, m-ai auzit ? nici o vorbă ! Boierul e certat cu dînsul ; te omoară dacă o afla că l-ai văzut în curte.

Îl dăscăli un ceas, îl făcu pe bietul Ispas să creadă ce nu văzuse, şi de atunci nu era om mai cocoloşit în ogradă decît Ispas. Să fi fost un tîrgoveţ şmecher, ar fi putut să se pricopsească. Dar el era sărac de duh şi curat la suflet. Muncea cu spor, ca şi mai înainte, răsturna brazdele, aşeza răsadurile noi cu rînduială, curăţa pomii de omizi şi în toiul verii nu era grădină în tot oraşul mai strălucitoare de verdeaţă sănătoasă ca a lui. Cînd boierul găsea

umbra copacilor deasă și răcoroasă și respira adînc mireasma florilor, el îl privea dindărătul tufișurilor de iasomie și i se umezeau ochii de fericirea stăpînilor. Uitase întîmplarea cu ofițerul, uitase trecutul și nu se gîndea la viitor. Dar într-o zi cucoana îl chemă în iatac să-i plătească luna și, după ce-i numără banii în palmă, îl întrebă deodată :

— Ești tu mulțumit la noi, Ispase ?

Ispas făcu o mișcare, ca și cum ar fi vrut să se arunce la pămînt, la picioarele ei. Cucoana îl opri cu un gest.

— Nu, nu-i nevoie să mi-o spui, te cred.

Scoase din sîn o scrisoare și-i citi adresa.

— Ai s-o duci diseară la frate-meu. Strînge-o bine, să nu ți-o vadă nimeni. N-ai să vorbești nimănui de dînsa... să nu scoți o vorbă... m-ai înțeles ?... o vorbă...

Mult timp îi dădu toate lămuririle, și seara, urcînd Dealul Spirii, Ispas parcă avea aripi la picioare. A găsit pe fratele cucoanei, i-a dat scrisoarea, a luat răspunsul, și de atunci, mai în fiecare săptămînă, cum se pregătea boierul să plece la țară, el intra tiptil în iatacul cucoanei după scrisoare. În diminețile acelea avea grijă să se scoale cel dintîi și bătea ușor la fereastra odăii de dormit. Ispas nu cunoștea păcatul, și cugetul lui era liniștit. Dar ulciorul nu merge de multe ori la apă. Așa, într-o seară, bătu vesel, ca de obicei, cu scrisoarea în mînă, la ușa iatacului. Cînd s-a deschis ușa, s-a pomenit nas în nas cu boierul.

— Ce-i Ispase ?

Galben, tremurînd, Ispas se încerca să îngăime un răspuns.

— Ce-i hîrtia aia ? Ad-o încoa !

Cucoana se repezi despletită la dînsul, Ispas vru să fugă, boierul bănui o taină și-i smuci scrisoarea. Cîtăva vreme n-a auzit nimic, îi vîjîiau urechile ca apa în scocul morii. Apoi auzi urlete în casă. Ar fi vrut să fugă și nu putu. Ușa pocni de părete, boierul se năpusti asupra lui, îl strîngea de gît, îl lovea cu pumnul în față.

— Cine ți-a dat scrisoarea, hoțule ?

Amețit de lovituri, Ispas nu răspundea nimic, și cu cît se încăpățîna să nu răspundă, cu atît furia boierului creștea. Îl izbea cu capul de păreți, îl trînti la pămînt, îl călca cu picioarele, și cînd ostenea, îi urla la ureche :

— Cine ți-a dat scrisoarea ?

Dar Ispas simțea cum i se împăinjenesc vederile și, fără să se vaiete măcar o dată, tăcea, parcă ar fi avut gura încleștată. După o lovitură în obraji, sîngele îi gîlgîi pe nas și pe gură. Atunci cucoana țipă de groază și, la țipetele ei, alergară slugile. Fu o învălmășală și o larmă de nedescris. Izbindu-l cu piciorul, boierul porunci argaților să-l dea afară, să-l scoată în brînci pe poartă. Vizitiul îl ajută să se scoale, fata din casă îi ștergea sîngele cu șorțul. În ogradă toți îl întrebau ce este, ce s-a întîmplat, de ce l-a bătut. Glasul boierului se auzi în cerdac, și slugile îl îndemnară să iasă în stradă. Acolo, rămas singur, se răzimă cu capul de gard și putu să plîngă. În liniștea uliței, lacrimile și picăturile de sînge cădeau rar pe asfalt, cu un zgomot ușor, ca apa de pe streșini, după ce a stat ploaia. Nu-l durea trupul, dar în suflet îl ardea ca o rană netămăduită. Îl bătuseră, și Ispas nu înțelegea de ce. Sprijinindu-se de zăbrelele gardului, să nu cadă, trecu pe lîngă grădină și se gîndi la răsadurile nestropite, la un altoi uscat, la omizile din măr, pe care le zărise tocmai cînd l-a chemat cucoana să ducă scrisoarea. Auzea zgomot în curte, vroia să plece, și se tîra, lăsînd la fiecare pas o fîșie din sufletul lui zdrențuit. Ca un nemernic, rătăci toată noaptea, și cum se lumina de ziuă, văzu că mîinile îi erau roșii de sînge. Nu era țipenie de om pe strade și nici urmă de apă. Păși mai repede, și la o răspîntie găsi un avuz. Se spălă pe mîini și pe ochi și, răcorindu-și mintea, se dumeri că era în apropierea abatorului. Acolo, măcelarii care îl cunoșteau i-au dat în ziua aceea o coajă de pîine și l-au lăsat să doarmă pe-o piele de bou. Peste o săptămînă, Ispas muncea ca dintru început, lega vitele, ducea butucii de carne caldă la căruțe, freca instrumentele de tăiat și căra măruntaiele la fabrica de îngrășăminte. Un an și jumătate a fost de toate, a fost sătul și flămînd, trudit și odihnit, la adăpost sau zgrebulit de ger în fundul șoproanelor. Zilele de trudă treceau repezi, fără amintiri ; dar nopțile avea visuri stranii. Tramvaie, judecători, băieți de prăvălie, slujnice, vardiști, crîșmari, boieri, toți îl alungau, fugeau după dînsul prin locuri pustii cu pămînturi cleioase. Îi aruncau cu pietre, ridicau ciomege deasupra lui, îl izbeau cu pumnii, se înghesuiau într-însul, pe cînd el făcea sfor-

țări deznădăjduite să-și scoată picioarele din nămolul pămîntului. În mijlocul nopților geroase Ispas se deștepta ud de sudoare, clănțănind de frică, cu ochii holbați în întuneric. O liniște grea, ca de plumb, apăsa peste orașul adormit. Cu urechile uindu-i de zgomotul tăcerii, Ispas sta nemișcat ceasuri întregi, ținîndu-și răsuflarea.

Alteori se trezea în țipete de groază. Glasul lui sfîșia umbrele nopții ca vaietul unei cucuvele. Vecinii, tulburați din somn, mormăiau printre dinți, înjurîndu-l; și un cîine undeva, departe, îi răspundea urlînd a pustiu. Din ochii deschiși mari, Ispas nu izbutea s-alunge vedeniile spăimîntătoare. Cînd un tovarăș de așternut îl dezmeticea cu un ghiont în coastă, el se ridica în șezut și veghea pînă în zorii zilei. Oboseala și somnul îl doborau, și ochii i se făceau grunțuroși și uscați ca de friguri. Ziua, la muncă, trecea pe străzi și printre oameni ca un lunatic. Din pricina visurilor lui agitate, nimeni nu-l mai găzduia bucuros. În mahalale umblau din gură în gură o mulțime de vorbe asupra lui. Unii spuneau că pătimește de boala copiilor, alții că e apucat de ducă-se-pe-pustii, și cumetrele dădeau din cap, cu neîncredere, bănuind că trebuie să fie o crimă la mijloc. Gospodarii se fereau de dînsul, iar copiii, cînd îl vedeau trecînd pe lîngă maidanuri, își întrerupeau jocul și alergau după el, făcînd schime, scoțînd limba, bătînd din palme și cîntînd :

Toa-nă, Toa-nă,
E-ntr-o toa-nă.

De obicei, Ispas își vedea de drum, grăbind pasul, abia simțind cum apasă ceva mai greu peste inima lui răutatea lumii. Dar într-o zi, ca să-i sperie, ori ca să-l lese odată în pace, s-a prefăcut că fuge după dînșii. Atîta a fost de ajuns. Copiii au umplut aerul de țipete sfîșietoare ; într-o clipă toată mahalaua era în picioare și numai cu chiu, cu vai un jandarm, care se afla întîmplător într-o crîșmă din apropiere, a putut să-l scoată din mîinile mulțimii. Cu Ispas înhățat de guler, cu mahalagiii în urma lui, cu copii pe de lături, ca în zilele de paradă, cînd trece muzica militară, jandarmul a pătruns în curtea comisariatului. Plîngerile oamenilor au pus pe comisar în mare încurcătură. Femeile strigau că a vrut să le omoare copiii ; bărbații, mai cu scaun la cap, depuneau că-i lipsește o doagă. Nepărtinitor și drept ca Solomon, după o săptămînă de prevenție, comisarul a înaintat un proces-verbal pe patru coale, și pe Ispas pe deasupra, medicului alienist. Acesta, deși era funcționar, nimerindu-se om bun și savant în meseria lui, l-a cercetat cu interes, l-a pus să-i povestească viața și, bănuind că are de-a face mai mult cu un bolnav decît cu un nebun, nu numai că l-a sfătuit să-și caute o slujbă de noapte, dar a și stăruit pentru dînsul pe lîngă puternicii zilei. Bucurîndu-se de protecția unui om cu trecere, Ispas a intrat curînd în corpul respectat al vardiștilor de oraș. Și iată-l astfel pe Toană Ispas vardist la marginea capitalei, purtînd cu simplicitate și fără nici un fel de mîndrie lăuntrică haina statului. Frînt de oboseală, dormea acum din cînd în cînd, de dimineață și pînă la prînz, somn liniștit și fără visuri. După-amiaza făcea de serviciu la cucoana domnului comisar, iar seara își lua postul în primire. Străbătea ulițele tăcute, bătînd rar și apăsat pămîntul cu potcoavele cizmelor și fluierînd lung din țignal. Sub ochii lui nebănuitori și limpezi înfloreau vagabonzii și se înmulțeau operațiile făcătorilor de rele. Numai cînd comandirii și subcomisarii, îngrijorați de împuținarea arestaților, se abăteau în raionul lui, se organizau goane înverșunate prin crîșmele de la răspîntii și prin pustietatea locurilor virane. Atunci, ca în nopțile de visuri urîte, Ispas alerga prin întuneric, își trăgea cu greu cizmele din noroaiele vîscoase, scaieții de pe marginea drumurilor i se agățau de pulpanele mantalei și umbre neașteptate se ridicau și fugeau în toate părțile. Țignalele șuierau și glasuri necunoscute se încrucișau în noapte. Întîlniri primejdioase îl pîndeau la tot pasul. Vagabonzi sau bandiți se aruncau cu curaj asupra lui și-și făceau drum peste dînsul. Apoi o bandă întreagă de oameni, cu fețe negre și încruntate, l-au încolțit la o strîmtoare și l-au înconjurat fără de veste. Cît ai clipi din ochi, unii l-au trîntit la pămînt și alții s-au pus cu genunchii pe pieptul lui. Zbătîndu-se și smucindu-se în mîinile lor ca în clește de fier, Ispas încerca cu deznădejde să șuiere din țignal. Tot zbătîndu-se și pămîntul fiind noroios, simți cu groază cum intră, cum se cufundă în nămol. Înțelegînd că nu mai e nici o scăpare pentru dînsul, ridică ochii spre cer și nu-și crezu ochilor.

Zulnia, despletită, cu părul vîlvoi, se pleca peste capetele tîlharilor. Abia putu să îngăime într-o chemare supremă : „Zulnio !“ și deodată boierul coanei Profira apăru în locul ei, îl pironi cu privirea, îi îngheță sîngele în vine și ridică o palmă uriașă asupra lui. Lui Ispas i se păru că se prăbușește lumea. Palma căzu cu zgomotul unui trăsnet. O lumină orbitoare îi luă vederile. Tîlharii dispărură. Și, dezmeticit, cu ochii holbați, Ispas văzu în fața lui pe comisarul de serviciu, turbat de mînie și urlînd cît îl ținea gura :

— Hai !... Dormi în post, vra să zică !...

Un „Dumnezeu“ se înălță pînă la ceruri, și cîțiva pumni în fălci suspendară ca un șir de puncte visul lui Toană Ispas.

Viața socială, an. I (1910), nr. 3 (aprilie), p. 226—242.

SPRE ROMA

PLECAREA

— Predeal !... cincizeci de minute !...

După hîrșîitul roților frecate de frîne, după strigătele călătorilor, răspunsurile hamalilor, după chemările și larma care se ridică într-o gară invadată de tren și de oameni, o surpriză ! E-adevărat, două rînduri de funcționari, români și maghiari, îmi purică încă pașaportul cu de-amănuntul parcă ar descifra cine știe ce secrete de stat, dar slujbașul însărcinat să controleze geamantanele se uită încrezător la mine, aruncă o privire prietenoasă celor două valize care mă urmează și, fără să le mai deschidă, îmi face semn că pot să trec.

Ungaria care nu mai deschide și nu mai răscolește înfrigurată geamantanele călătorilor ! Ungaria civilizată ! Ungaria în rînd cu popoarele din Apus nu numai în clădiri cu șase caturi, în bulevarde și în tramvaie electrice, dar și în moravuri. Dacă n-ar fi un rest de șovinism și teama cuminte de-o dezamăgire apropiată sau, la întoarcere, de revanșa slujbașilor români, m-aș sui în vagon cu iluzia că sînt la o mie de leghe departe de Predeal. Mi-am adus însă aminte că prevederea la drum, ca și răbdarea în viață e mama înțelepciunii. M-am ferit prin urmare de generalizarea unui entuziasm pripit și m-am culcat liniștit cu gîndul să aștept impresiile de-a doua zi.

Prima impresie ? Vai, aceeași pe care-am avut-o de cîte ori am trecut granița. Un sentiment confuz de tristeță și de mulțumire, de amărăciune și de revoltă. Nu e tristeța că

părăsesc țara, o nu! Felul ăsta de patriotism fățarnic l-am lăsat totdeauna pe seama altora. Dar și-acum ca și-n atîtea rînduri cînd, cu mintea limpede și cu ochii parcă răcoriți de aerul rece al dimineții, am văzut întinzîndu-se pînă în zare cîmpiile bogate, în care strălucesc ca mănunchiuri de flori satele unui popor de țărani cuprinși și fericiți, am evocat satele noastre pătînd covorul verde al primăverii cu murdăria, cu sărăcia și cu mizeria lor.

Lîngă mine, un mare proprietar din Ialomița, în drum spre Abbazia, fumează liniștit o țigară și face, cu conștiința împăcată, aceeași observație :

— Ce sate frumoase pe-aici, domnule !

Instinctiv, în fața liniștii acesteia, simt nevoia să fiu agresiv, să răzbun ceva, să-i spun adevărul în forma cea mai crudă și mai impertinentă cu putință. Caut o frază jignitoare și ca să-l prind mai bine, îl întreb :

— Și de ce crezi d-ta că satele ungurești sînt mai frumoase ca ale noastre ?

Placid, sigur, convins că proclamă un adevăr irefutabil, îmi răspunde :

— Din cauza jandarmului !

Sînt dezarmat. Prostia, inconștiența sau cinismul adversarului te dezarmează totdeauna. Ce să mai vorbim ? Cum să ne mai înțelegem ? E ca și cum aș vorbi cu un hotentot de frumusețea unei pînze de Rafael. Las mai bine trenul s-alunece în liniște, să se încovoaie ca un șarpe, să treacă vag ca o fantomă de-a lungul pustei ungurești. Pusta se întinde imensă, nesfîrșită. De ceasuri întregi aceleași decor monoton de cer și de arături. Cu tot gîfîitul mașinii, cu tot uruitul roților, aud parcă tăcerea infinitului. Ici și colo numai, ca puncte mirate de exclamație, vin, se înalță și trec, coșuri răzlețe de fabrică.

Dar iată, pe la miezul zilei, punctele de exclamație se înmulțesc. În zarea depărtată o dungă subțire întunecă cerul. Trenul aleargă acum grăbit, trece cu zgomot ca o vijelie prin gări, pe sub poduri, pe lîngă firme și ziduri înalte, trosnește din încheieturi, spintecă văzduhul cu șuierături stridente, apleacă, smulge ca un salut frunzișul copacilor spre dînsul, flutură mîndru o flamură neagră de fum în urma lui și pătrunde ca un uragan printre

uzine, de-a lungul bulevardelor populate, pînă în inima capitalei moderne.

Budapesta ! Am recunoscut-o parcă aș fi părăsit-o ieri. Nu s-a schimbat nimic într-însa. Aceleași străzi rigide, înghețate, posomorîte. Aceleași clădiri monumentale, ridicate de orgoliul unei generații fără gust. Ah, gustul, sentimentul acela fin, nedefinit, al artei și al proporțiilor juste. Prietenii noștri, ungurii, sînt tot așa de străini de dînsul ca și cetățenii de pe malurile Dîmboviței. Privesc cu atenție palatele lor și fără să vreau mi-aduc aminte de Palatul Poștelor, inform, monstruos, greoi, turtit ca o broască țestoasă în mijlocul Bucureștilor, sau de palatul d-lui Cantacuzino, așa de ridicol înzorzonat și-atît de admirabil în vulgaritatea lui aurită și pretențioasă. Cei care n-au văzut Budapesta să-și închipuiască un oraș cu sute și sute de palate clădite în stilul masiv, inform, baroc, al arhitecturii noastre oficiale și vor avea noțiunea exactă a gustului maghiar.

Colind totuși străzile, privesc clădirile cu luare aminte, deși aș cîștiga mai mult dacă aș răsfoi o carte pe-o bancă singuratică de grădină sau dacă m-aș întîrzia furat de visuri și de gînduri pe malurile încă poetice ale Dunării. M-am hotărît însă să văd totul, să-mi umplu ochii de urît ca și de frumos, să culeg toate impresiile care-mi vor înlesni putința unei comparații sau unui învățămînt. Și apoi, în definitiv, din punct de vedere practic, liniile imperfecte ale unei arhitecturi sălbatice pot fi tot atît de utile, ca și siluetele armonioase ale Acropolei sau ale Panteonului. Ele te învață să faci deosebirea subtilă dar profundă între artă și între meșteșug, între ceea ce e vulgar și ceea ce e nobil, între estetica primitivă și complicată care a ordonat de pildă colonadele Ateneului nostru și între estetica desăvîrșită care a ridicat coloanele elegante ale cutărui templu elin sau roman. Viața e făcută din contraste. Dacă n-ar exista boala nu ne-am da seama de binefacerile sănătății. Dacă n-ar fi femei urîte poate că n-am aprecia îndeajuns pe cele frumoase. Dacă d-nii Späthe și Kimon Loghi n-ar fabrica pînze și statui oribile, n-am gusta cum trebuie pictura și sculptura adevărată. Dacă, în sfîrșit, n-ar exista arhitectura Bucureștilor și-a Budapestii n-aș fi des-

tul de pregătit să privesc, să admir și să înțeleg armoniile fericite ale artei înflorite sub cerul prielnic al Italiei.

Ah, Italia. În vulgaritatea bulevardelor împodobite cu monumente, cu honvezi și cu femei îmbrăcate fără gust, o visez și o evoc așa cum voi vedea-o peste două zile. Retrăiesc istoria ei agitată, frămîntată, făcută din pasiuni imense, din iubire și din ură. Citesc pe hartă numele orașelor pe care le voi străbate în goana trenului : Treviso, Padova, Verona, Brescia, Novara, atîtea și atîtea nume atîtea orășele care în majoritatea lor nu sînt cunoscute, atîtea orășele care în majoritatea lor nu sînt nici mai mari nici mai populate ca Mizilul, dar care vorbesc sufletului nostru în numele unui trecut de poezie, de lupte, de artă și de glorie, legat de numele lor.

Nu pot spune că n-am văzut nimic la Budapesta.

Am visat drumul spre Roma.

TORINO

Aproape am ajuns. De la fereastra vagonului, printre colțuri de stînci și printre chiparoși, surprind Adriatica în vestmînt de dimineață. Sîntem încă pe teritoriul Austriei. Dar cum simți apropierea femeii iubite, după parfumul pe care-l degajează, după foșnetul rochiei, după acel ceva misterios și totuși cunoscut care plutește în jurul ei, așa se simte cerul și viața Italiei de departe, răsfrîngîndu-se în valurile Adriaticei și în natura mai darnică a Austriei meridionale. Ceasuri întregi stau nemișcat, fără să mă pot dezlipi de pervazul ferestrei. Pe dinaintea mea fug dealuri, văi, rîuri, cascade, orașe și sate prinse ca niște cuiburi de creștetele stîncilor. Marea se înconvoaie leneșă ca bra- țul unei marmure antice și trenul aleargă de-a lungul mării, șerpuind între munți și între țărmuri. Fiume, Abbazia rămîn în urmă. O clipă ne oprim la Miramare. Castelul se oglindește în valuri, elegant ca o copilă care ar încerca marea cu piciorul. La Triest abia avem timpul să respirăm de-a lungul portului un miros greu și dulce de gudron, de banane, de pește și de portocale, și iată-ne aproape de granița Italiei. Nimeni nu ne cere pașaportul. Dacă n-aș ceti numele gărilor n-aș ști că sîntem în preajma Veneției. Deodată în lumina becurilor aprinse citesc : Treviso.

E ridicol să fi emoționat și totuși mărturisesc că sînt. Încă o jumătate de ceas și în noaptea care s-a lăsat, de-a lungul trenului care fuge, tremură în mare luminile Veneției. Regina mărilor, cetatea moartă a lui Eminescu, mi-apare încununată cu diademă de stele. Cum o să mai dorm în noaptea asta ! Ghemuit în vagon în colțul meu, lîngă fereastră, mă silesc să străbat întunericul de afară și, deși nu reușesc să văd nimic, mi se pare că ar fi un sacrilegiu să dorm întîia noapte petrecută pe pămîntul Italiei. Veghez în așteptarea dimineții. Uit că sînt barbarul de la gurile Dunării, venit la izvoarele civilizației, și-mi pregătesc sufletul să simtă, să admire și să înțeleagă. Nici nu știu cum a trecut noaptea. M-am trezit ca dintr-un vis pe străzile Turinului. Soarele se ridicase de mult pe cer, un cer profund și albastru ca sineala.

Pe străzile drepte, înguste, fără trotuare, mișcarea febrilă a unei mici capitale. Totul pare vesel și plin de viață. În orașele de la nord oamenii se plimbă încet, se tîrăsc greoi, parcă ar străbate plictisiți curtea unei cazarme. În Turino e ceva sprinten, vioi, în mersul și în atitudinea trecătorilor. Vînzători ambulanți strigă cît îi ține gura la răspîntii, copiii îți ațin calea cu cărți poștale ilustrate, florăresele te-ndeamnă cu zîmbete și flori. Femeile nu sînt, în general, frumoase, dar au privirea ștrengărească, nasul ridicat în sus obraznic și cochetăria simplă a parizienelor. E tot ce pot să văd pînă la prînz. Muzeele, expozițiile, operele de artă, le las pentru a doua zi. Vreau să mă deprind mai întîi cu viața exterioară a orașului. Și apoi trebuie să mă întîlnesc cu Hubert Lagardelle, teoreticianul sindicalismului revoluționar, cu care voi face călătoria în Italia, și cu soră-mea, care vine din sudul Franței. Îi întîlnesc pe neașteptate în mijlocul Pieței Castelului, ceea ce îmi dovedește că orașul nu e extraordinar de mare.

Pe Lagardelle nu l-am văzut de patru ani, de la congresul socialist din Stuttgart. A rămas același : vesel, exuberant, plin de viață și de energie. Într-o jumătate de ceas îmi spune tot ce-a făcut în acești patru ani din urmă și tot ce are de gînd să facă pînă la sfîrșitul vieții. E mai dezgustat de politicianism ca totdeauna și e convins că

singura și marea noastră chemare e să contribuim la ridicarea nivelului educativ și cultural al mulțimii.

Pe străzile îmbulzite de lume și pline de soare ne oprim cînd și cînd în fața monumentelor trecutului, și, în armoniile de linii ale clădirilor înnegrite, avem parcă mai deplin intuiția lumii viitoare. Clădirile sînt într-adevăr frumoase. Cît de departe sîntem de Budapesta și de București. Cea din urmă casă spune ceva sufletului, îl înalță și-l odihnește. În fundul inimii mă roade regretul că nu sînt bogat sau măcar ministru. Aș încărca un tren cu toți arhitecții din țară și i-aș osîndi să trăiască cel puțin cîteva luni în Italia. Acolo, amintindu-și casele și crimele făcute în patrie, ori s-ar sinucide de remușcare, ori s-ar întoarce pocăiți.

Dar furați de artă, furați de gîndurile și de visurile noastre, cu toate că luaserăm hotărîrea să nu vizităm nimic pînă a doua zi, nu putem rezista ispitei și ne îndreptăm spre Mole Antonelliana.

Știm din auzite că e cea mai înaltă clădire din Europa, după turnul Eifel. Are 167 de metri înălțime, fusese destinată să servească drept sinagogă, și a fost prefăcută în urmă în muzeu.

Urcăm nu știu cîte sute de trepte. Din cînd în cînd, prin ochiuri înguste de ferestre, zărim colțuri de cer, frînturi din Alpi și orașul așternut la picioarele noastre.

Iată-ne, în sfîrșit, pe ultima treaptă. În lumina orbitoare a zilei, fluviul Po se încovoaie ca un șarpe de argint printre palatele albe, minunate, văzute de departe, ale expoziției. Ca un freamăt vag de pădure se ridică pînă la noi zgomotul cetății. Privim îndelung ghețurile eterne ale Alpilor, privim văile admirabile care se lasă ca un covor de verdeață pînă la porțile Turinului și așteptăm tăcuți, fără să banalizăm cu un cuvînt frumusețea ceasului acestuia unic, apusul soarelui. În zare soarele se lasă încet, descrește, parcă s-ar topi în pămîntul Italiei. Luceafărul serii apare palid.

Un fior ca de frig trece prin aer și prin noi. E vremea să ne coborîm pe pămînt. Ne așteaptă la masă Guillemo Ferrero.

O frunte, senină, largă, bombată ca o cupolă. Privirea inteligentă și vie. În atitudine multă noblețǎ și oarecare mîndrie. Aceasta e prima impresie pe care o face Guillemo Ferrero. În biblioteca tapetată cu cărți pînă la tavan și împodobită cu mobile și lucrări de artă, firește, vorbim mai întîi de istorie și de ultimele opere ale lui Ferrero. Celebrul istoric, autorul celor 7 volume asupra *Gloriei și decadenței Romei*, posedă perfect limba franceză. Fără falsă modestie ne spune, în cuvinte calde, colorate, cum a înțeles el evocarea antichității romane, ce crede că a adus nou în domeniul științei și cum opera lui nu poate fi pricepută dacă nu se ține seamă de îndrumarea generală a spiritului modern către o concepție mai largă și mai complexă a cercetărilor științifice, care nu trebuiesc să fie acumulări de fișe și de documente sterile, ci o oglindire și o interpretare a vieții. Instinctiv Lagardelle pomenește numele lui Bergson.

— Da, urmează Ferrero cu pasiune, ceea ce Bergson a făcut în domeniul filozofiei, eu am făcut paralel cu dînsul într-acel al istoriei. Opera noastră se completează, se explică una prin alta. Amîndoi ne-am ridicat împotriva sistemului fals și sterp al științei germane. Istoria nu este, nu poate să fie o înșirare goală de acte, de date și de cifre statistice. Orice bucher poate să compileze documente, oricine poate să descifreze o inscripție, dar istoric nu e decît acela care poate să simtă și să aibă intuiția trecutului.

Savanții germani s-au rătăcit în mormane de dosare și cu dînșii au făcut să rătăcească știința adevărată.

Ceea ce au făcut cu filozofia și cu istoria, au făcut și cu doctrina dumneavoastră socialistă. Lagardelle zîmbește.

— Da, da, au omorît cel mai înalt și mai frumos ideal al omenirii transformîndu-l într-un dogmatism strîmt, prozaic și lipsit de viață ca o controversă talmudică.

Discuția pe tema asta amenința să se eternizeze. Din fericire atunci a intrat în odaie un om între două vîrste, simplu îmbrăcat, cu privirea blîndă și parcă umbrită de ultima persistență a unui vis.

Era Bistolfi, sculptorul cel mai mare al Italiei de astăzi și prietenul regelui. Am trecut cu toții în sala de mîncare și, cum era de cuviință, în fața paharelor pline cu vin roș de Chianti, am vorbit de artă.

Să spun ce s-a vorbit ? O teorie științifică se poate rezuma, dar teoriile asupra artei sînt nestatornice ca argintul viu și fine ca pînza de paianjen. Cuvintele de spirit se întretăiau cu paradoxele cele mai îndrăznețe. Bistolfi amintea o marmoră de Canova, Ferrero lăuda viziunea dantescă a lui Rodin, Lagardelle cuprindea într-un gest larg tot geniul Italiei, și, la sfîrșitul mesei, soră-mea ne-a citit versuri din Baudelaire. Poezia a adus în chip firesc vorba despre D'Annunzio.

— O figură extraordinară, afirmă unul dintre meseni. În afară de comun ca poet, D'Annunzio e mai ales extraordinar ca om. Îl cunosc de ani de zile și n-aș putea spune dacă e un vizionar rătăcit în vremurile noastre sau dacă nu cumva e un realist care-și bate joc de epoca lui.

Ceea ce face e inadmisibil și admirabil în același timp ! Închipuiți-vă un om care a reușit să se puie mai presus de legi, de prejudecăți și de convenții sociale. În Italia noastră stăpînită de o mică burghezie mediocră și formalistă ca toate burgheziile din lume, D'Annunzio e aproape singurul privilegiat. Deși viața lui ajunsese în ultimii ani un scandal public, i se tolera totul și în fundul inimilor era admirat. Știți cum trăia D'Annunzio ? Într-o bună dimineață descindea la cel mai bun hotel din Veneția sau din Turino. O săptămînă, două, o lună în șir o ducea în petreceri, în excursii, în aventuri galante. La masa lui erau totdeauna flori, vinurile cele mai bune și cîțiva invitați. În ziua plecării cerea nota, abia catadicsea să-și arunce ochii pe dînsa și adăuga cu eleganța nepăsătoare a unui lord englez : veți pune-o la contul meu. Care cont ! Numai Dumnezeu știe. Hotelierul se pleca pînă la pămînt, îl conducea respectuos pînă la automobil și în urma lui își freca mîinile de bucurie.

Cît găzduise pe D'Annunzio afacerile merseseră strună. Toate englezoaicele bătrîne și americancele excentrice din oraș năvăliseră la hotelul la care locuia D'Annunzio. Admirați vă rog spiritul vremii. Ultima invenție a secolului : Poetul-reclamă.

Și conversația continuă ușoară, veselă, atingînd toate subiectele și neoprindu-se la nici unul. Italienii știu să povestească minunat. În limba lor muzicală frazele cele mai obicinuite par noi și frumoase. O educație seculară i-a învățat să aprecieze farmecul discuției și să înlăture asperitățile de limbaj și spiritul inoportun și inutil al contradicției hărțăgoase. La un moment dat venind vorba de țara noastră, Ferrero mă întreabă dacă e adevărat că acum cîțiva ani a avut loc o revoluție așa de sîngeroasă cum se spune. Îi arăt pe scurt cauzele răscoalelor, îi descriu starea groaznică de mizerie și de incultură în care sînt ținuți țăranii de o mînă de proprietari și de politiciani, și-i povestesc ororile represiunii săvîrșite de guvernul liberal al domnului Brătianu. Cînd afirm în tăcerea generală că s-au împușcat fără milă cîteva mii de muncitori numai în cîteva zile și cînd povestesc scena sălbatică a jandarmilor din Mehedinți, care au bătut văduvele și orfanii celor uciși pe mormintele lor, scenă descrisă pe larg în *Neamul românesc*, revista profesorului universitar N. Iorga, deși un murmur de groază trece de-a lungul sălii, simt totuși din privirile oamenilor acestora, trăiți într-o democrație civilizată, că nu pot să creadă, că nu pot să conceapă asemenea orori.

Pentru a nu știu cîta oară fac constatarea tristă că sîntem absolut necunoscuți în străinătate. România ? Un stat, undeva, în Balcani sau în Asia. Poporul român ? Un popor care trebuie să fie fericit ca toate popoarele fără istorie. Nimeni nu știe milioanele de suferințe înăbușite sub pumnul jandarmului, nimeni n-a auzit urletul de agonie al unui întreg popor în bubuitul victorios al tunurilor, atîtea suflete cinstite și drepte care se luptă pentru dezrobirea negrilor din Africa, habar n-au că aci, în Europa, la porțile lumii civilizate, trăiesc cinci milioane de robi albi.

Dar la ce să mă întristez și să mă revolt. Ferrero îmi spune că pentru popoarele care merită într-adevăr libertatea, opresiunea e un bine. Îmi dă ca exemplu Italia, unde guvernarea excesiv de democratică a actualului rege a ucis spiritul revoluționar. Lagardelle apără binefacerile democrației. Bistolfi vorbește de o statuă a Muncii.

Prin ferestrele deschise adie vîntul nopţii şi pătrund miresmele nelămurite, turburătoare, ale florilor şi ale pămîntului Italiei.

EXPOZIŢIA DIN TORINO

Deoparte şi de alta a fluviului Po se înalţă şi se prelungesc în apă siluetele palatelor efemere ale expoziţiei industriale. Priveliştea care aminteşte în mic pe acea a expoziţiei internaţionale din Paris, nu e lipsită de farmec. Fireşte, nu poate fi vorba de stil arhitectonic. Cu toată varietatea clădirilor şi cu toată bogăţia de imaginaţie a arhitecţilor, construcţiile acestea albe, sclipitoare, făcute în beton armat, au ceva uniform în ele, ceva care se întîlneşte la toate expoziţiile, ceva din aerul domnişoarelor de mahala, scoase duminicile la plimbare.

Dar la o expoziţie internaţională nu se duce nimeni s-admire arhitectura. Să fim mulţumiţi cînd haina nu e prea urîtă şi cînd adăposteşte rezultatele serioase ale muncii ş-ale inteligenţei omeneşti. Din punctul acesta de vedere expoziţia din Turino merită să fie văzută. Ea e ca un ultim bilanţ al activităţii şi-al spiritului inventiv, aşa cum se dezvoltă şi cum evoluează la popoarele cele mai deosebite. Într-un spaţiu restrîns de un milion şi ceva de metri pătraţi, mai toate statele civilizate şi-au concentrat rezultatele eforturilor şi geniului lor naţional. Iată în primul rînd Japonia. Palatul ei se-nalţă păzit de animale fantastice, cum intri în expoziţie, în dreapta porţii principale. O cunoşteam din statuetele ei de alabastru, de bronz, şi de ivoriu, din desemnurile ei admirabile pe paravane de mătase, din evantaiele, din umbrelele, din bibelourile acelea nenumărate care au invadat muzeele şi colecţiile particulare ale Europei. La Turino însă Japonia a ţinut să adaoge faimei ei artistice, reputaţia unei civilizaţii moderne şi industriale. Ca şi în palatele Germaniei, Angliei sau Americii, în pavilionul Japoniei strălucesc oţelurile maşinilor formidabile şi eleganţa rece a instrumentelor de precizie. Nefiind un specialist în materie, neputînd aprecia în sine valoarea şi întinderea progresului mecanicii mă mulţumesc să admir de-a lungul expoziţiei roţile

gigantice, motoarele de zeci de mii de cai putere, dinamurile monstruoase, angrenajurile complicate, toate aparatele acestea atît de delicate încît e de ajuns un pumn de nisip să le distrugă şi totuşi destul de puternice ca să însutească şi să înmiiască forţa de producere a omului. Mă întîrzii uimit în palatul electricităţii. Un salon vast şi curat parcă ar fi pregătit pentru bal. De-a lungul zidurilor, aşezate la distanţe egale, o duzină de maşini informe, negre, ghemuite ca nişte idoli asiatici. După căldura de afară ni se pare că înăuntru e răcoare ca într-un templu. Numai un zgomot înăduşit, surd, ca al unei cascade subterane, trădează forţa care geme sub pardoseala nemişcată. Conducătorul nostru, un inginer belgian, ne explică misterul şi puterea maşinilor.

S-ar părea că cei zece sau doisprezece monştri, înşiraţi de-a lungul păreţilor, sînt în stare să producă lumina şi forţa motrice necesară unui oraş de cinci-şase ori mai mare ca Turinul.

Totul se face în chip mecanic. Cărbunii sînt descărcaţi din vagoane, cîntăriţi, distribuiţi în depozite, aruncaţi în cuptoare, aproape automatic. Un singur lucrător veghează şi conduce toate operaţiile astea. E de ajuns să apese un buton electric sau să aplece o manivelă, ca braţele de oţel să ridice tone de cărbuni, să le poarte, să le arunce, să transforme forţa lor inutilă în mişcare, în căldură, în lumină. În toată uzina lucrează nouă muncitori.

Aud vorbele inginerului, dar nu-l mai ascult de mult. Dincolo de valoarea cifrelor, întrevăd putinţa de transformare a vieţii prin misterele naturii, în sfîrşit, dominate şi înlănţuite. În monştrii de fier, ghemuiţi lîngă ziduri, mai puternici şi mai de temut ca idolii de odinioară, văd chezăşia progresului indefinit al speciei omeneşti. Acelaşi progres care cîntă în vîrtejul roţilor, în vibrarea curelelor de transmisiune, în duduitul cazanelor, în pămîntul care tremură sub arhitectura bizară a celor cincizeci de pavilioane ale expoziţiei. Ici, pavilionul Americii de Nord. Dincolo, pavilioanele Angliei, ale Germaniei, ale Austriei, ale Franţei. Mai departe pavilioanele statelor confuze din America de Sud : Uruguai, Ecuador, Argentina şi Brazilia. Pretutindeni aceeaşi plenitudine de viaţă, dovada aceloraşi sforţări intense, de la palatul somptuos al automobilelor şi

al aeroplanului, pînă la pavilionul modest dar simpatic al poporului sîrbesc.

Şi Serbia e reprezintată la expoziţia din Turino. Toate popoarele sînt reprezintate. Numai noi strălucim printr-o absenţă discretă şi politicoasă. Lipsim, deşi poate că am fi avut şi noi ce expune. Dacă nu turbine şi dinamuri colosale, cel puţin cîteva din produsele neîntrecutei noastre industrii, din fabricatele costisitoarei şi rentabilei noastre industrii ca : hîrtia de la Letea, cuiele domnului Costinescu, sau postavul fabricilor regale.

Iar în lipsa acestora, măcar trofeele glorioase din vremea răscoalelor, uimitoarele noastre tunuri cu tir rapid, ca o simbolizare a României moderne şi ca o atenţie delicată la adresa regelui Carol, în îndoita sa calitate de suveran şi de mare acţionar al uzinelor Krupp.

VIAŢA SOCIALĂ. RINALDO RIGOLA

Abia acum după cîteva zile petrecute la Turin, după ce am văzut muzeele, bisericile, expoziţia şi străzile vecinic pline de lume, după cîteva convorbiri interesante cu intelectuali şi cu muncitori, pot să-mi fac o idee mai clară asupra vieţii sociale a oraşului.

Turinul e singurul şi ultimul centru aristocratic al Italiei. Pe cînd toate celelalte oraşe au fost cucerite de forţa crescîndă a burgheziei, pe cînd palatele cele mai renumite din Milano, din Veneţia, sau din oraşele meridionale au trecut, din mîinile nobilimii sărăcite, în proprietatea industriaşilor şi comercianţilor, în Turino există încă o restrînsă castă aristocratică, închisă, mîndră, geloasă de privilegiile şi de proprietăţile ei seculare, şi care trăieşte înconjurată de o vagă atmosferă de artă, străină de toate preocupările şi frămîntările vremii.

Existenţa acestei aristocraţii, lipsită de vlagă, momificată în prejudecăţi defuncte, departe de orice contact cu viaţa reală şi adevărată, pare că ar explica pînă la un punct sărăcia artistică a oraşului. Pinacoteca nu conţine decît foarte puţine opere de valoare. Bisericile, spre deosebire de celelalte biserici ale Italiei, nu cuprind nici una din operele mari ale picturii şi ale sculpturii.

Din fericire, alături de această aristocraţie mîndră, dar inutilă şi neputincioasă, puternica mişcare industrială, din ultimele decenii, a dat naştere unui proletariat numeros, activ, capabil de organizare şi însetat de viaţă. E interesant şi curios în acelaşi timp faptul că în acelaşi oraş, care adăposteşte ultimele rămăşiţe ale aristocraţiei, se află astăzi sediul principal al sindicalismului muncitoresc şi secretariatul Confederaţiei generale a muncii.

Casa poporului se înalţă aproape de centrul oraşului, pe unul din bulevardele cele mai frumoase şi mai moderne. E o clădire nouă, spaţioasă, construită în piatră. Conducătorul nostru, un bătrîn militant socialist, ne spune cu mîndrie că palatul lor a costat mai bine de şapte sute de mii de franci.

Cînd trecem prin dreptul porţii ne arată, cu un gest simplu, cîteva scrijelituri în lemn şi în zid făcute de gloanţe în timpul unei greve generale. O placă de marmoră aminteşte că acolo a fost asasinat de soldăţime unul dintre tovarăşii grevişti. Etajul întîi şi al doilea sînt ocupate de Camera muncii şi de secretariatele diferitelor sindicate. O activitate febrilă, ca într-un furnicar, domneşte de-a lungul culoarelor largi şi bine luminate. După ce vizităm sala de întrunire, sălile universităţii populare, biblioteca şi camera de lectură, ne urcăm în etajul al treilea unde ne aşteaptă Rinaldo Rigola.

Îndărătul unui birou, între vrafuri de dosare şi între două maşini de scris, stă nemişcat, cu ochii pironiţi în vid, cu barba pînă la brîu, bătrînul secretar al Confederaţiei generale. Un muncitor tînăr, aşezat lîngă dînsul, îi şopteşte ceva la ureche şi Rigola întinde peste birou o mînă cercetătoare şi nesigură. Ştiam de mai înainte că Rigola e orb.

Dar acum cînd îl am în faţa mea, cînd văd fruntea largă, puternică, pe care ochii lui stinşi n-au putut s-o întunece, cînd strîng între mîinile mele mîinile omului acestuia care a luptat, care a învins, şi care poartă în ochii lui orbi lumina unui ideal mai curat decît lumina zilei, simt cum mă străbate acelaşi fior ca în faţa unei forţe a naturii sau a unei opere de artă.

Rinaldo Rigola vorbeşte. Glasul lui e grav şi cumpătat. Obicinuit să-şi comunice gîndirea şi să judece în numele

marilor interese ale clasei muncitoare, vorbește în fraze scurte, sigure, concrete :

— Socialismul în Italia, ca și în multe alte țări, trece printr-o mare criză. Sîntem la o răspîntie. Ceea ce am cîștigat în forță numerică, am pierdut, poate, în avînt revoluționar. Cazul lui Bisolati, probabila lui intrare într-un viitor minister burghez, nu e un caz izolat. Ca și Bisolati mulți muncitori gîndesc la fel, anume că a sosit momentul să luăm asupra noastră o parte din răspunderea și din foloasele guvernării. Aceștia sînt convinși că marea problemă ce se va pune în curînd partidului socialist e să știe dacă își poate asuma puterea și conducerea statului, sau dacă se consideră menit să-și sleiască forțele într-o opoziție perpetuă, înălțătoare, dar sterilă. Nu pot spune care din amîndouă tendințele are cei mai mulți sorți de izbîndă. Nu scontez viitorul și nu pot să prevăd de partea cui va fi victoria și dreptatea. E posibil ca participarea socialiștilor la guvernămînt să contribuiască la democratizarea țării, tot așa cum e posibil ca opoziția lor implacabilă să grăbească înfrîngerea și ruina burgheziei.

Ceea ce știu însă și ceea ce pot să afirm e că oricare ar fi vicisitudinele partidului socialist, clasa muncitoare formează și va forma un singur bloc de aspirații și de revendicări sociale. Anumite tendințe politice pot triumfa sau pot fi înfrînte, partidul socialist poate fi azi oportunist și mîine revoluționar, toate fluctuațiile acestea vremelnice nu vor abate cu un singur pas clasa muncitoare din drumul ei. Calea revendicărilor muncitorești e calea economică.

Sindicatul, iată forța. În înmulțirea, în organizarea, în forța de rezistență și de cucerire a sindicalismului, văd singura posibilitate de dezrobire a muncitorului și singura pîrghie de civilizație și de progres a omenirii.

Bătrînul Rigola se oprește o clipă. Ochii lui ficși, pironiți, neclintiți în gol, parcă vor să străpungă viitorul.

Cînd va reîncepe să vorbească va avea ceva grav și dulce în glasul lui, ca și cum ar fi adus cu dînsul din ținuturi depărtate, nevăzute decît de ochii lui orbi, o făgăduință și o iluzie supremă.

MILANO

„Cina lui Leonardo da Vinci“. — Domul

Cîteva ceasuri de drum de fier de-a lungul cîmpiilor uniforme și fertile ale Lombardiei, brăzdate de canaluri și de plantații nesfîrșite de duzi. În fund, decorul Alpilor. Cum trecem de Magenta se simte apropierea Milanului. Linii ferate pornesc în toate direcțiunile, trenuri se încrucișează, coșuri de uzine apar și dispar în nori negri de fum care se tîrăsc pe pămînt.

Sîntem în centrul industrial al Italiei. Mișcarea febrilă de pe străzi denotă viața intensă a unei capitale. Vechea cetate a familiilor Visconti și Sforza, transformată în cetate industrială, amintește trecutul ei de glorie și de artă prin mulțimea palatelor, prin linia elegantă și simplă a clădirilor înnegrite, prin fîntînile și monumentele înălțate la toate răspîntiile.

Dar astăzi clădirile trecutului și viața cetății moderne nu ne spun nimic. Asemenea credincioșilor porniți spre Mecca, ne îndreptăm spre biserica Santa Maria delle Grazie, unde de mai bine de patru veacuri domină geniul lui Leonardo da Vinci. Am văzut minunea „Cinei“. În biserica pustie la ceasul acela, pentru a doua sau a treia oară în viață, am simțit nevoia sufletească să îngenunchez. Ce aș putea spune mai mult ?

Cînd am ieșit în stradă lumea se agita ca totdeauna, trăsurile uruiau, tramvaiele sunau din clopote, automobilele treceau cu zgomot, dar totul mi se părea factice, și aveam impresia lămurită că viața adevărată era închisă, trăia între cele patru ziduri ale bisericii pustii.

Ce-o să mai putem admira de acum ! Și sentimentul acesta are o limită. Luasem brațul soră-mii instinctiv, din nevoia să fim doi care să suportăm greutatea admirației. Treceam tăcuți și singuri prin străzile pline de oameni. Cînd iată, pe neașteptate, la ieșirea unui gang, apărură în fața noastră, ireale ca descripția unui basm, fine și capricioase ca marginile unei dantele aplicate pe cer, sutele de turle și săgețile de marmură ale Domului.

Ca orice om care se respectă, știam ce este Domul. Îl văzusem de zeci de ori în albumuri, pe cărți poștale ilus-

trate și la fotoplastic sau la cinematograf. Aveam în afară de asta și cîteva noțiuni istorice. Așa, știam că e una din cele mai vaste biserici din lume, că a fost început în 1386, că mai multe generații de arhitecți au lucrat neîntrerupt la dînsul și că n-a fost definitiv terminat decît în anul 1805. O biserică a cărei construcție durează aproape 500 de ani, firește că nu mi-o închipuiam nici urîtă, nici banală. Dar e scris că imaginația noastră nu va fi niciodată la înălțimea realității. Operele de artă au această superioritate asupra naturii că surprind vecinic închipuirea. Un munte celebru, o pădure, coasta unei mări, pot fi inferioare imaginei preconcepute. Dar ruinele Acropolei mi-au părut mai frumoase decît le visasem, dar Venera de Milo mi-a dat un fior pe care nu-l bănuisem, și în fața Domului din Milano am văzut nu blocurile de marmură încheiate în ogive, nu cele două mii de statui avîntate spre cer, ci veacuri întregi de credință, de așteptare a unei lumi mai bune, de speranță, de dorinți infinite, de extazuri divine, pietrificate parcă în liniile verticale, exasperate, întinse ca tuburile unei orgi imense, ale arhitecturii gotice. E ceva sumbru și nevinovat în același timp în arhitectura Domului. E toată naivitatea credinții primitive și toate torturile inchiziției.

Cînd pătrunzi în biserică, pe sub porțile mari ca niște arcuri de triumf, înțelegi puterea formidabilă a bisericii catolice și oricît ai fi de ateu îi ierți păcatele pentru că a știut să se îmbrace în haina eternă a artei.

Interiorul Domului e grandios. Dacă pe dinafară elanul turlelor și dantelăria complicată de marmoră îți predispun sufletul spre poezie, interiorul bisericii e făcut să doboare, să strivească, să arate nemicnicia și micimea omenească, pierdută sub imensitatea bolților.

Nimic nu e mai întins și mai vast ca cerul. Și cu toate astea sub cerul liber, omul poate să se simtă mare și puternic. Sub bolțile Domului, atît e de perfectă iluzia artei, [încît] nu poți să te simți decît mic.

Încovoiat la picioarele unei coloane, ca și cum mi-ar apăsa pe umeri toată greutatea Domului, mă întreb dacă, în definitiv, adevărul nu e aci în umilința prosternării, în cîntecele preoților, în resemnarea și disprețul vieții, iar nu

afară unde se luptă, unde se suferă, unde se izbesc toate pasiunile, toate năzuințele și toate contradicțiile lumii.

Fondul religios, care dormitează în fiecare dintre noi, mă agită și mă turbură. Pentru a doua oară în interval numai de cîteva ceasuri simt nevoia credinței.

Și trebuie să fac un efort deznădăjduit, trebuie să mă zmulg de lîngă coloana care mă apasă, care mă atrage ca un fund de mare, ca să ies în aer liber și să respir pînă în fundul plămînilor libertatea, zgomotul și viața orașului.

Au știut ei ce fac preoții catolici atunci cînd au așternut peste absurditatea credinței miragiul artei.

CASTELUL SFORZA. — BRERA. — CIMITIRUL

Nimic nu e mai nesigur și mai înșelător ca timpul. Sînt zile în care nu știu pentru ce ceasurile trec repezi ca visul, pe cînd alteori o singură zi îmi pare lungă ca eternitatea. În astfel de zile am impresia că lucrurile pe care le-am văzut dimineața, le-am văzut cîndva, foarte demult. Abia îmi mai amintesc de ele, abia mai țiu minte emoțiile nenumărate, priveliștile fugitive în fața cărora m-am oprit o clipă.

Așa, ziua de astăzi parcă ar fi durat o vecinicie. Dimineața am vizitat castelul Sforza, un castel medieval, cu ziduri și turnuri crenelate, înconjurat cu șanțuri adînci și cu punți care se ridică pe scripete, rămas în mijlocul Milanului ca o mărturie vie a feudalismului războinic. În zidurile groase de un stînjen circulă scări misterioase, se ascund camere strîmte și sumbre ca niște temnițe, coboară în subterane galerii închise cu uși masive de stejar. Interiorul castelului, cu tavane făcute din grinzi sculptate și pictate cu o artă primitivă, mi-aduce aminte palatele fantastice pe care le evocam odinioară ascultînd poveștile bătrînilor.

Din nenorocire, cultura modernă și mania colecțiunilor au făcut din castelul zidit pe la 1368 de Galeas Visconti și mărit mai tîrziu de urmașii familiei Sforza un muzeu. Și un muzeu nu tocmai interesant. Vase de majolică și de porțelan, armuri, mobile vechi, instrumente muzicale, bronzuri, ivorii, obiecte japoneze, cîteva sculpturi și pic-

turi antice și moderne se îngrămădesc de-a lungul sălilor, dînd castelului aspectul unei hale de vechituri. Trebuie să alergi un ceas ca să dai peste două-trei portrete de Luini sau peste un tavan pictat de da Vinci. Desigur, nimic în muzeul ăsta nu e de lepădat. Numai două din saloanele lui ar face bogăția Bucureștilor. Dar cele cîteva opere mari de artă, văzute ici și colo, ne-au făcut dificili. Ca să ne odihnim ochii, părăsim sălile muzeului și ne oprim mai mult în celebra Curte ducală, înconjurată de liniile pure ale arhitecturii medievale. Aci sîntem la largul nostru. Deschidem un volum din istoria Italiei și citim paginile privitoare la viața lui Ludovic Sforza, zis și Maurul. Ce viață au trăit oamenii aceștia ai Renașterii !

Senzuali, plini de patimi și de credință, știind să iubească și să ucidă, împăcau în castelele lor crenelate regimul de tabără cu înțelegerea artei și a poeziei. Cu privirile oprite pe ziduri, ca pe-o pînză de cinematograf, văd frămîntările, luptele, viața lor agitată, retrăiesc vremurile de acum cinci și șase veacuri și înțeleg pentru ce o zi în Italia pare mai lungă, este mai lungă, decît zilele mohorîte, ucise pe malurile Dîmboviței.

Și cum să nu fie lungă, cum să nu trăiești intens, cînd sînt de ajuns zece minute ca să treci prin stările sufletești cele mai opuse și să simți o altă viață în cadrul unui decor schimbat ! Așa, odinioară, eram în Curtea ducală, visam războaie sîngeroase, otrăvuri necunoscute și iubiri mai ucigătoare ca veninul și iată-mă acum, numai după zece minute, în galeriile liniștite, senine ale Palatului Brera. Aș putea să vă vorbesc de pînzele lui Tintoretto, ale lui Tiziano, ale lui Veronese sau ale lui Corregio, care abundă în aceste galerii. Nu vă voi vorbi însă decît de un singur tablou, de *Căsătoria fecioarei*, operă de tinerețe a lui Rafael. Nu mi-e rușine să mărturisesc că Rafael îmi era odios. Mă învățase să-l urăsc profesorul de istorie din clasa treia liceală, vorbindu-mi de el în același stil ditirambic în care ne lăuda faptele lui Țepeș-Vodă și vitejia marelui căpitan Carol I la luarea Plevnei. Mai tîrziu, la Paris, n-am văzut de Rafael decît pînzele lui cele mai slabe. Abia azi am văzut întîiul Rafael. O operă de tinerețe, dar ca însăși tinerețea de curată, de albastră, de senină. Am stat un ceas întreg în fața fecioarei care își profila o siluetă copilărească

și stîngace pe cel mai profund și mai albastru cer din lume, și cînd am ieșit în stradă purtam în ochi mai mult albastru decît poate cuprinde tot cerul Italiei.

N-aș fi putut atunci s-aleg un loc mai bun de reculegere, un loc mai solitar și mai străin zbuciumului vieții, ca cimitirul Milanului. Toți cîți mă întîlneau și mă întrebau ce-am văzut mai frumos în oraș mă sfătuiau cu o clătinare din cap semnificativă : n-ai văzut încă nimic ; du-te de vezi cimitirul. E cel mai frumos din Europa.

Am fost prin urmare la cel mai frumos cimitir din Europa și nu m-aș mai duce a doua oară. Sînt convins că un burghez ideal n-ar putea să viseze monumente mai frumoase ca monumentele din cimitirul Milanului. E drept că sînt cripte și capele și multe statui admirabile. Am văzut capele mari cît o biserică, în marmoră neagră, și statui reprezintînd femei goale pe morminte bogate ca niște trofee. Dar cetatea asta moartă, cu străzi largi și paralele ca bulevardele unui oraș american, are prea multă marmură și bronz scump într-însa, ca să mai găsești un colț singuratec pentru visare și ca să-ți poți înclina fruntea înspre pămîntul gol, așa cum ai pleca-o peste balustrada eternității.

Nu, n-aș vrea să mor la Milano. Lîngă criptele lui bogate nu se poate plînge și nu se poate cugeta. În dragostea mea de viață concep iarăși moartea, și mai presus de toate moartea ca un izvor de înălțare și de gîndire. Cei vechi, necunoscînd cimitirele noastre încărcate, greoaie, pline de lespezi de piatră și de cruci de fier, aveau înțălepciunea să-și sape mormîntul pe marginea drumurilor care plecau de la porțile cetății. Acolo sădeau copaci și așezau bănci de piatră pentru odihna călătorilor.

Astăzi, desigur, ar fi o nebunie să ne mai îngropăm morții lîngă șanțurile șoselelor străbătute de automobile. Dar dacă cimitirele moderne sînt oribile și dacă nu e cu putință să ne mai întoarcem la tradiția antichității romane, s-ar putea totuși găsi o soluție care să ne îngăduie un ceas de reculegere pe singurătatea unui mormînt. Ar trebui făcută o lege care să dea drept oricărui om să-și aleagă locul unde ține să fie îngropat. Varietatea înclinărilor ar fi o garanție îndestulătoare că nu s-ar bate nimeni pentru același locaș. Unul ar alege poalele unei păduri, altul ar preferi malul unei ape, un al treilea ar vrea să fie în-

gropat pe țărmul mării, alții ar alege cutare răspîntie, intrarea unei peșteri, o poiană neștiută, un piept de stîncă, un loc, undeva în lume, care le-amintește un ceas de fericire sau o viață de durere.

Eu ? Eu aș lăsa cu limbă de moarte să fiu îngropat pe vîrful Ceahlăului. Acolo cel puțin sînt sigur că drumeții rari, rătăciți pînă la mine și-ar înălța o clipă sufletul, prins ca într-un clește, dintre eternitatea morții și zarea infinită.

UMANITARIA. — COOPERATIVELE. VIAȚA SOCIALISTĂ

Am văzut Domul, am văzut operele lui Rafael și ale lui Leonardo da Vinci, și astăzi după ce-am văzut opera *Umanitariei*, nu știu într-adevăr ce este mai demn de admirat, arta trecutului sau viața și eforturile prezentului.

Așezămîntul *Umanitariei* ocupă un întreg cartier la marginea orașului. Cît vezi cu ochii în lungul străzii, se ridică una lîngă alta clădirile proletariatului organizat din Milano. Nu mai e vorba de un palat, oricît de somptuos ar fi el, dar stingher ; nu e vorba de cîteva case, legate între ele întîmplător, ci de un adevărat oraș clădit și rînduit pentru scopuri anumite, prin rîvna și inteligența muncitorimii. Ne-au trebuit șase ceasuri în șir ca să străbatem și să vedem aproape în fugă instituțiile *Umanitariei*. Un consilier comunal socialist și cîțiva militanți din partid ne poartă prin birouri, prin săli imense, prin grădini, prin ateliere, prin restaurante, prin biblioteci și pînă și pe sub arcadele unei vechi mănăstiri. Tot ce vedem, tot ce străbatem aparține organizațiilor socialiste. Camarazii ne explică pe larg, cu entuziasm și cu dragoste pentru opera lor, amănuntele și istoricul fiecărui așezămînt. Aici, în stînga porții principale, e sediul organizației celei mai vechi, aceea din care au izvorît toate, Camera muncii. Treizeci și opt de încăperi abia reușesc să adăpostească secretariatele celor mai importante sindicate. Alături e centrala cooperativelor de producție, iar ceva mai departe sala de întruniri publice, o sală vastă, luminoasă, construită după toate cerințele arhitecturii moderne, și care poate să cuprindă de la șapte pînă la nouă mii de muncitori

Lîngă sala de întruniri sînt restaurantele și cooperativele de consum, iar imediat după ele oficiul de plasare gratuit și una din cele mai însemnate și mai originale instituții ale *Umanitariei*, secția șomajului. Aceasta din urmă ocupă o clădire specială cu patru caturi. Scopul ei e să dea un mijloc de existență muncitorilor rămași fără lucru, sau străinilor aruncați de împrejurări pe străzile Milanului. În schimbul unei munci ușoare și pe care oricine o poate îndeplini, ca ambalajuri, împletituri de paie, fabricare de lăzi, confecțiuni etc., se plătește un salariu fix de 1 leu 40 de bani pe zi. Din suma aceasta se rețin 60 de bani pentru prînzul de dimineață și pentru cele două prînzuri de peste zi, iar restul se eliberează lucrătorului la sfîrșitul lunii sau în ziua cînd i se găsește un post prin intermediul oficiului de plasare.

În secția șomajului lucrează în permanență de la o sută pînă la două sute de oameni, bătrîni, femei și copii din toate clasele sociale. Am găsit acolo, muncind de-a valma cu ceilalți, doi studenți ruși, fugiți din Siberia, un medic austriac și un avocat din sudul Italiei. În registrele pe ultimii ani, la secția naționalităților, erau trecuți șase români, de diverse profesiuni, printre care unul cu indicația : student. I-am luat numele. Cum cunosc pe toți intelectualii socialiști din țară nu m-ar mira să găsesc pe fostul student naufragiat, ajutat într-un moment de grea cumpănă de tovarășii noștri din Italia, înscris în partidul boierilor sau servind ca slujbaș interesele celor de sus împotriva poporului.

După secția șomajului, se înșiră instituțiile culturale : școli primare, o școală de meserii, universitatea populară și o bibliotecă cu peste treizeci de mii de volume, așezată în încăperile unei vechi mănăstiri, cumpărată de partidul socialist.

În dreapta aleei care pleacă de la intrarea principală se află atelierele cooperativelor de producție. Nu cred să existe meserie cît de cît însemnată care să nu fie reprezintată. Atelierele sînt așezate pe categorii. Așa de pildă, în jurul tipografiei cooperative sînt cooperativele de cartonagiu, de legătorie, de înrămat, de poleit. În secția confecțiunilor sînt cooperativele de încălțăminte, de lenjerie, de croitorie, de împletit paie pentru pălării. În secția

mobilierului sînt atelierele de tîmplărie, de strungărie, de sculptură și de văpsit. Munca e sistematică și înlesnită prin întrebuințarea largă a mașinilor. Atelierele sînt spațioase, bine aerisite și igienice. Salariile mai urcate și participarea la beneficii au contribuit într-o mare măsură la ridicarea prețului muncii în toate industriile similare din oraș și din împrejurimi. Lucrătorii au înfățișarea sănătoasă, sînt robuști și veseli.

La prînz, cînd au părăsit atelierele și-au umplut aleea principală cu zgomot și cu cîntece, păreau mai mult grupuri de școlari în vacanță decît salahori înfometați și zdrobiți de oboseală ; i-am urmat pînă la restaurantul cooperativ. Acolo ne așteptau mesele întinse, cîteva mănunchiuri modeste de flori culese în grădina bibliotecii în cinstea noastră și o tovarășă cu șorț alb și părul negru, frumoasă ca idealul socialist și ca nopțile Italiei. Ca la masa lui Ferrero, am băut vin roș de Chianti, și dacă nu s-a vorbit cu eleganță sceptică de artă și de literatură, s-a vorbit în schimb cu entuziasmul tinereții de viață, de luptă, de speranțele care străluceau în ochii tuturora. Am prînzit de multe ori la mesele bogaților, ale fericiților sau ale acelora care se cred înțelepți, poeți ori artiști. Nici unul însă din prînzurile astea nu mi-au împărtășit acea fericire că trăiesc, acea mulțumire că te simți ceva în lume și că poți fi o forță bună și folositoare, ca prînzul acesta de oameni simpli, naivi poate și stîngaci adesea, dar înfrumusați de efortul muncii și de încrederea într-un ideal. Idealul ! Cine nu-și plătește în vremea noastră luxul prețios să zîmbească ironic în fața acestui ideal. Și totuși, oricare ar fi superioritatea deziluzionaților mei concetățeni de pe malurile înguste ale Dîmboviței, acest ideal, negat sau nesimțit de dînșii, trăiește ici și colo, în inimile cîtorva oameni. Ascultați mai curînd. Acum vreo douăzeci de ani trăia în Milano un bătrîn industriaș evreu pe care-l chema Prospero Moise Loria. Evreul era putred de bogat. Dacă ar fi trăit aiurea, de pildă în România, cum nu era habotnic și nici lacom de bani, s-ar fi încuscrit cu un deputat influent sau cu un viitor ministru și-ar fi cîștigat în schimbul banilor lui o situație socială și puțină glorie. Moise Loria însă se născuse sub cerul Italiei. În anul 1892, simțindu-se bătrîn și aproape de sfîrșitul vieții, a chemat într-o bună zi pe notarul casei

și i-a încredințat un testament prin care își lăsa toată averea lui, vreo zece milioane de lire, unei asociații muncitorești.

Asta-i toată povestea. Veți mai ști numai un singur lucru că Moise Loria a murit în același an și că societatea înzestrată de dînsul cu zece milioane e puternica asociație socialistă *Umanitaria* prin care v-am plimbat pînă acum.

VENEȚIA

Palatul Dogilor, San Marco

Ca printr-un vis sau prin fața unui peisaj de Rafael, am trecut pe lîngă lacul di Garda, așa de leneș întins în așternutul lui de munți, de grădini și de orașe, încît parcă îndulcește, parcă estompează lumina orbitoare a zilei. Ne-am oprit, între două trenuri, la Verona, trecînd pe lîngă palate, pe lîngă biserici și muzee, sătui de artă și de arhitectură, ca să ne odihnim o clipă pe mormîntul Julietei. Și cum scăpăta soarele, cum se oglindea[1] în mare ca o cupolă incendiată, am ajuns la Veneția.

Veneția ! Cîți n-au văzut-o, cîți n-au dorit-o, cîți n-au cîntat-o, cîți n-au visat o iubire imposibilă legănată în gondolele și pe canalurile ei. Ca un refren monoton îmi veneau în minte versuri stinghere, crîmpeie de fraze, din poemul universal, scris în toate limbile pămîntului, asupra Veneției. Mi-era teamă. Mă întrebam dacă nu cumva după tot ce citisem, după tot ce-mi închipuisem, nu voi avea o dezamăgire. Mi-era teamă de Veneția și de mine. Am coborît în gară cu sufletul strîns. În gară, nimic izbitor. Zgomot, larma călătorilor, duduitul mașinii. Cînd am trecut pe peronul care dă înspre Canalul mare, afară de siluetele elegante, negre, misterioase ale gondolelor, priveliștea obicinuită a unui oraș zidit pe țărmul mării. Două vapoare se încrucișau, un remorcher trăgea un șlep după dînsul, alte cîteva șlepuri așteptau mai la vale, barcagiii și hamalii încărcau mărfuri și strigau cît îi ținea gura.

Dar cînd gondola noastră a trecut din Canalul mare pe un canal lăturalnic, cînd ne-am găsit singuri lunecînd

[1] În orig. *rezolva.*

tăcuţi pe apă ca de păcură sleită între zidurile înnegrite, cînd numai zgomotul lopeţilor căzînd în cadenţă a întrerupt liniştea moartă, abia atunci am simţit ce este Veneţia şi-am auzit în mijlocul unui oraş plin de oameni, glasul tăcerii. Tăcerea cădea imensă, grea, neîntreruptă. Trecători lunecau pe arcurile punţilor ca umbre trase de-un fir invizibil. De streşini, de balcoane, de pervazul ferestrelor atîrnau fâşii de umbră ca pînze de doliu. La cotituri şi la răspîntii lopătarul striga lung, şi strigătul lui trecea pe canaluri ca un ţipăt de cucuvaie. În fundul gondolei ne simţeam purtaţi pe suprafaţa apei ca în fundul unui sicriu fantastic.

Şi deodată se făcu lumină. Mii de lumini tremurară în aer şi în valuri. Şi în jocul lor de raze, împletite cu lumina fosforescentă a lunii, ne apăru, minunat ca un palat din poveştile arabe, înflorit ca o reminiscenţă a Bizanţului, nu sprijinindu-se, dar înălţîndu-se, pe un şir zvelt de coloane, Palatul Dogilor.

Precum o fiolă cu ulei de roze închide într-însa esenţa unei grădini de trandafiri, tot astfel Palatul Dogilor şi Piaţa San Marco rezumă zece veacuri din istoria Veneţiei. Ne aşezăm pe treptele coloanei care poartă leul înaripat al lui San Marco, şi evocăm trecutul. Glorios şi frămîntat trecut. Popor de piraţi şi de negustori, de războinici şi de artişti, îndrăzneţi în lupte şi vicleni în timp de pace au făcut din cetatea lor, clădită pe ape, stăpîna mărilor, centrul traficului comercial din lumea întreagă şi refugiul iubirii şi al pasiunilor. Totul respiră în Veneţia triumful pasiunii. Singură pasiunea supravieţuieşte comerciului decăzut şi gloriei moarte. Totul o renaşte şi-o exasperează. Fastul amintirilor şi aerul sărat al mării. Luxul palatelor şi miasmele exalate de canaluri. Crimele trecutului şi însăşi misterul Veneţiei răsărită ca Venera din valuri. Iată colo locul de unde pleca spre larg bucentaurul cu noul doge. Iată cele două coloane în marmoră roşie de unde se proclamau sentinţele de moarte. Iată îndărătul palatului puntea suspinelor pe care treceau cei ce n-aveau să se mai întoarcă niciodată.

În mijlocul nopţii trec singur pe sub colonadele şi pe cheiurile pustii. Mă opresc în faţa bisericii San Marco cu mozaicurile de aur sclipind tainic în bătaia lunii.

Mă pierd într-un labirint de străzi înguste, întortocheate, chinuite parcă de spasmul iubirii. Ascult picurînd de undeva notele unei mandoline. Şi-aud cum în tăcerea imensă îmi bat tîmplele şi se zvîcneşte apa în canaluri cu şoapte şi cu chemări pierdute.

Nu, n-o să dorm în noaptea asta. Strig un gondolier şi-i spun : spre Lido. Lunecăm alene de-a lungul Canalului mare. Cînd şi cînd, întrerupînd căderea ritmică a lopeţii, se apleacă spre mine şi-mi spune numele palatului pe lîngă care trecem. Nume sonore, făcute pentru poezie. Palatul Dandolo, al dogelui care la 1204 a cucerit Constantinopolul, Palatul Loredan, Palatul Contarini, Palatul Tiepolo şi în faţă cele trei palate Mocenigo din care unul a fost locuit de lord Byron. Sub lumina albă a lunii toate par inventate de fantezia unui basm oriental.

Canalul mare se încovoaie, se îndoaie, ca un braţ care cheamă şi care strînge. Ca dorinţi infinite răsar dintr-însul, cresc, se înalţă coloane rigide, palide, înnebunite de alintarea eternă a valurilor. Dar braţul se destinde. Un ultim palat, Palatul Dogilor, un ultim canal, Canalul della Grazia, şi în faţa noastră, săltată din mijloc ca trupul unei femei aiurînd de iubire, şoptind din valuri, văd marea cum se umflă sub razele lunii.

ACADEMIA DE BELE-ARTE, BISERICILE, VIAŢA SOCIALĂ ŞI ARTISTICĂ

În afară de San Marco şi de Palatul Dogilor, Veneţia e plină de amintirile trecutului şi de opere de artă. Palatele aristocraţiei de odinioară, azi transformate în clădiri oficiale sau în hoteluri exploatate aproape exclusiv de capitalişti germani, răsfrîng mai în toate canalurile faţadele lor de marmură împodobite cu ogive, cu mozaicuri şi cu colonade.

Academia de bele-arte, instalată în vechea mînăstire S-ta Marie della Carita, cuprinde în aproape şapte sute de pînze pe toţi reprezentanţii şcoalei veneţiene. Începînd cu primitivii Jacopo Bellini şi Carlo Crivelli, trecînd pe lîngă Giovani Bellini, adevăratul fondator al artei de compoziţie şi coloritului veneţian, ajungem la pictura desăvîrşită a lui

Giorgione, a lui Palma Vechio și a marelui Tiziano care închide în nudurile lui, pline de-o viață veselă și bogată, tot coloritul și trecutul somptuos al Veneției. Dacă vom mai adăuga la toate acestea pînzele numeroase ale lui Tintoretto, Ribera, Van Dyck și opera capitală a lui Paul Veronese, *Isus vorbind lui Levy*, vom înțelege că abia acum, lăsînd în urmă Turinul și Milanul, pătrundem pe poarta cea mare a picturii italiene. Vom înțelege adevărul acesta și mai ușor vizitînd mînăstirile și bisericile strălucitoare de mozaicuri în aur și împodobite cu pînzele celebre ale pictorilor Renașterii. Un adevărat desfrîu de bogăție și de culori. Nicăieri ca în Veneția pictura religioasă n-a atins culmi mai înalte, nicăieri preoțimea catolică n-a căutat să pătrundă mai adînc ca aici în sufletul oamenilor, prin risipa formelor perfecte și-a culorilor bogate, și nicăieri n-a fost răsplătită mai bine ca în Veneția prin credința statornică, tenace, inalterabilă, a poporului. Poporul venețian e înainte de toate religios. Nici contactul cu străinii, nici progresele civilizației, nici propaganda de toate zilele a socialismului n-au putut să-i scoată din suflet germenul credinței. Cei doi deputați socialiști ai Veneției ne vorbeau cu o adevărată deznădejde de mulțimea superstițiilor care, în ciuda culturii și înmulțirii universităților populare, continuă să întunece sufletul și mintea muncitorilor. La întrebarea noastră că în ce chip se explică atunci victoriile partidului socialist în alegeri, amîndoi deputații au ridicat din umeri și nu s-au sfiit să ne declare că alegerea lor se datorează mai puțin clasei muncitoare decît micii burghezii și burgheziei intelectuale.

Aceștia, în adevăr, urăsc clericalismul. Poporul însă trăiește și astăzi sub sutanele călugărilor și sub obrocul prejudecăților medievale. De altfel lucrul se explică și din punct de vedere economic. Veneția n-are mare industrie și nu va avea niciodată. Ultima bucată de teren e ocupată de palate și de case de locuit. Cel mai întreprinzător capitalist din lume n-ar avea unde să întemeieze o fabrică. Partidul socialist e silit să-și recruteze membrii numai dintre salariații statului, arsenal, căi ferate, vapoare maritime, și din cele cîteva meserii exclusiv locale, ca fabricile de oglinzi, de mozaicuri, de obiecte de artă și din transport.

Întreb mirat : care transport, căci n-aveți nici trăsuri, nici tramvaie. Deputatul socialist îmi răspunde zîmbind : „avem gondolele". — Cum, gondolierii sînt socialiști? — „Da, pînă la unul. Avem șase sute și ceva de gondolieri sindicaliști".

Nu-mi pot opri o exclamație de bucurie. Cum ! gondolierii aceștia, care poartă pe bogătașii pămîntului de-a lungul canalurilor poetice, sînt socialiști. Lordul englez, iuncherul prusac, seniorul rus și boierul român își plimbă lenea, plictiseala, iubirile lor plătite și sărmana lor inteligență, pe gondolele revoluționarilor. Fără să vreau evoc silueta hazlie a domnului Brătianu legănată în gondola unui sindicalist.

Ah, simt că o să încep să admir și Veneția modernă. Veneția asta care fără industrie, fără trenuri, fără tramvaie, fără nebunia de circulație a cetăților de astăzi, închină un ultim prinos de admirație artei trecute, trăind din operele ei. Niciodată ca în Veneția n-am simțit mai profund marea utilitate a artei. Iată un oraș care n-are decît palate, decît biserici și muzee. După logica dominantă, după eterna logică a mediocrității omenești, un asemenea oraș ar trebui să dispară. Unde e burghezul care în fața unei pînze să nu ridice disprețuitor din umeri și să nu socotească de-o mie de ori mai utilă cîrnățăria lui rentabilă, sau importanta lui slujbă în stat. Artistul ? Un visător, un împușcă-n lună, un om care-și pierde vremea zadarnic, mîzgălind pînze, stricînd bunătate de marmoră, sau trecînd prin lume ca un lunatic după himera unui vers. Oamenii folositori societății ? A, da ! D. X., deputat și viitor ministru. D. Y., bancher și om cu greutate. D. Z., slujbaș înalt la cutare departament.

Și, totuși, în România deputaților, bancherilor și slujbașilor înalți, nici picior de cîine nu s-abate în București, afară doar dacă e vorba de-o afacere de făcut, de-o exploatare grasă de realizat. În țara politicianilor nimeni nu vine s-audă gura de aur a domnului Take Ionescu, să vadă monoclul domnului Carp, sau să simtă pumnii masivi ai jandarmilor domnului Brătianu.

Pe cînd într-acolo, înspre țara lui Dante, a lui Petrarca și-a lui Rafael, sute de mii de călători se îndreaptă în fiecare an, străinii din toate colțurile pămîntului pornesc din țara lor chemați de gîndul să-și adoarmă o clipă mizeriile

vieții la izvorul curat al artei și al poeziei, sute și sute de milioane se revarsă de pretutindeni asupra unui popor care trăiește astăzi pentru că odinioară, pe canalurile Veneției, în grădinile Florenței sau la umbra ruinelor romane, a înflorit nebunia augustă a unui Leonardo da Vinci, a unui Michelangelo, sau a unui Veronez.

BOLOGNIA, REGGIO

Socialismul agrar

Un oraș rămas întocmit ca acum cîteva veacuri. Dacă n-ar fi tramvaiele electrice, vitrinele prăvăliilor și cafenelele moderne, te-ai crede pe vremea cînd Universitatea din Bolognia, cea dintîi în Europa, îndrăznea să facă anatomia corpului omenesc. Străzile umbrite de arcade dau orașului un caracter de tristeță și de reculegere. Desigur astăzi Bolognia nu mai este centrul universitar spre care se îndreptau privirile savanților de odinioară, dar din seculara lui tradiție orașul a păstrat liniștea aceea a străzilor, a clădirilor, a piețelor publice, prielnice gîndirii și plimbărilor solitare. Ceasuri întregi poți să lași pașii să te poarte, ferit de soare și de ploaie, sub șiruri nesfîrșite de arcade.

Monumentele artistice se pot număra pe degete. Dacă, vorba lui Beyle, „sabia e dușmana inteligenții", se pare că nici știința dreptului, așa de înfloritoare pe vremuri la Bolognia, nu e favorabilă dezvoltării artelor. Cele două turnuri aplecate — curiozitatea orașului — Torre Asinelli și Torre Garisenda, construite pe la 1110 și pe care Dante le compara cu gigantul Anteu plecat spre dînsul, nu sînt opere de artă propriu-zisă. În Academia de bele-arte, afară de minunata *S-ta Cecilia*, a lui Rafael, pereții pinacotecii sînt plini de pînze enorme, pretențioase, dar reci și lipsite de viață ca toate studiile academice. Școala boloneză n-a reușit să dea decît pictori de-a doua mînă, ca Francia și ca Anibal Carraccio, și cînd a încercat să se ridice pînă la geniu n-a putut să dea mai mult decît pe Guido.

Catedrala orașului, St. Petronio, începută la 1390, cu gîndul să întreacă în dimensiuni toate bisericile Italiei, a rămas pînă astăzi neterminată.

Poate că ceea ce e mai interesant în Bolognia e muzeul civic care cuprinde o bogată colecție de monumente, de vase, de sarcofagii etrusce. Aci se poate reconstitui viața religioasă și familiară a vechilor triburi cucerite mai tîrziu de romani. Vasele, în special, au o grație primitivă care încîntă și traduc în desemnuri puțin cam imorale o concepție de viață largă, sănătoasă și fecundă. La cel puțin zece vase veți găsi unul care reprezintă un satir oficiind cultul etern al lui Priap, în atitudini indecente și care ar face să roșească pe însăși mitropolitul nostru primat.

N-o să uit niciodată gestul senzual al faunului fecundînd pămîntul din care răsare, ca o recoltă mistică, o spuză adorabilă de copii.

Cu exemplarele astea însă, ale unei arte vechi de două mii de ani, se încheie aproape tot ce se poate spune asupra Bolognei. Dacă n-aș fi știut că există și-o altă Bolognie, o Bolognie muncitoare, întinsă peste cîmpiile Emiliei pînă la Reggio, poate că nici nu m-aș fi abătut printr-însa.

Dar pretutindeni, la Turino ca și la Milano, la Verona ca și la Veneția, mi se spusese : „Du-te la Reggio". Și m-am dus. În tovărășia secretarului general al organizațiilor Emiliane, care ne-a arătat mai întîi puternicele cooperative din Bolognia : brutării, librării, băcănii și-o farmacie uriașă, mare cît zece farmacii din București, am ajuns la Reggio într-o dimineață minunată vîrstată de neguri care se așterneau ca marame tivite cu aur peste lanurile verzi. Nimic în lume nu se poate compara cu opera pe care țăranii socialiști au realizat-o la Reggio. Acum cincisprezece ani, ținuturile bogate ale Emiliei erau prădate și secătuite de-o mînă de mari proprietari și arendași. Țăranii trăiau greu pe latifundiile lovite aci, ca și aiurea, de boala absenteismului. Mizeria, alcoolismul, mortalitatea infantilă făceau ravagiile lor obicinuite. Peste pămînturile sterpe, peste cătunele deznădăjduite se înălțau triumfătoare numai siluetele seniorului feudal și ale clericalismului atotputernic. O statistică afișată în localul

primăriei arată că între anii 1880—1890, mureau anual 63 la sută dintre[1] copiii mai mici de 5 ani, că media salariilor zilnice era de la 70 de bani la 1 leu și 20, că 86 la sută din locuitori se spovedeau la biserică și că se consumau anual 243 de litri de alcooluri de fiecare cap de familie.

În această regiune bîntuită de proprietari, de preoți și de alcoolism a pătruns într-o bună dimineață primejdia socialistă sub forma cîtorva propagandiști. Ani în șir toată regiunea a fost tulburată. Două greve agrare, organizate cu sacrificii infinite, au căzut sub gloanțele soldățimii. Pe ruinele celor dintîi speranțe ale țăranilor domneau preotul și soldatul.

Dar deznădejdea n-a intrat în inimi. După ani de luptă și de răbdare, s-a putut înfiripa prima obște țărănească, întîiul sindicat agrar. Era în anul 1894. De-atunci mișcarea a crescut cu-o repeziciune uimitoare. Fiecare primăvară aducea alte sate și alte comune, înregimentîndu-le la luptă sub steagul roș al socialismului desfășurat la Reggio. În fiecare primăvară comunele socialiste izbuteau, prin grevă sau prin bună înțelegere, să arendeze azi o fermă, mîine o moșie, poimîine un latifundiu. În același timp organizau nenumărate cooperative de producție, cooperative de lăptărie, de rizerie, de creștere de vite, de îngrășăminte artificială. An cu an hotarele proprietăților latifundiare se depărtau, se evaporau, o dată cu influența nefastă a preoțimei. Astăzi, după zece ani de luptă și zece ani de muncă, proprietățile de pe un întreg județ aproape sînt în stăpînirea sindicatelor; o cale ferată, făcută cu cheltuiala Federalei, unește comunele cele mai principale între ele, consiliile comunale sînt socialiste și primăria din Reggio poate să afișeze cu mîndrie că în anul 1910:

Bisericile au fost cercetate de 19 la sută din locuitori;

Salariile zilnice au fost de la 2 lei 60 pînă la 4 lei pe zi;

Mortalitatea infantilă, pînă la vîrsta de 5 ani, a scăzut la 27 la sută;

Și fiecare cap de familie n-a mai consumat decît 96 litri alcool pe an.

[1] În orig. *de*.

Iată roadele primejdiei socialiste. Mărind salariile, golind cîrciumile și bisericile, înlăturînd tributul copiilor morți, asigurînd tuturora un colț de pămînt și-un loc sub soare, firește că socialismul clatină din temelie actuala organizație socială. Statul are nevoie de robi, nu de oameni. Parcă văd zîmbetul compătimitor al politicianului român care privește din înălțimea conacurilor, ridicate prin jaf și impilare, decadența Franței și anarhia Italiei. Căci într-un stat bine organizat, într-un stat de ordine, cum ar spune domnul Take Ionescu, comune ca Reggio, care-și permit să ridice steagul socialist împotriva mizeriei, a foamei și a alcoolului, ar trebui desființate cu tunuri asemenea celor din 1907.

FLORENȚA

Pe malurile Arnoului. — Palatul oficiilor

Trecem Apeninii. În răcoarea dimineții, trenul coboară vertiginos panta muntelui, străbătînd tuneluri, alunecînd peste prăpastii, stropit de apa cascadelor. Din jgheaburile piscurilor se coboară pînă la noi pelince zdrențuite de zăpadă.

Și deodată, la o cotitură, după decorul ăsta nordic, în lumina unui soare de primăvară, se întinde, se așterne, se lasă prinsă de colțurile stîncilor valea înflorită a Florenței.

De-a lungul Arnoului se încovoaie orașul înconjurat de grădini. Pătrundem pe străzile înguste, trecem pe cheiurile înghesuite de case suspendate parcă deasupra apei, rătăcim la umbra palatelor medievale, și nu știm ce strînge, ce înalță, ce emoționează mai mult sufletul nostru: vederea Florenței, sau gîndul că aci, pe-aceleași cheiuri, la umbra acelorași străzi și palate, s-au întîlnit într-o zi, din anul 1506, Leonardo da Vinci, Michelangelo și Rafael.

După patru veacuri numele astea trei domină orașul artelor. Le întîlnești pe plăcile smălțuite ale străzilor, în vitrinele magazinelor, pe frontispiciile clădirilor, în mîinile vînzătorilor umili de cărți poștale ilustrate sau încrustate în marmoră și în bronz. Totul respiră, totul vestește călătorului grăbit, totul mărturisește gloria lor. Flo-

rența întreagă pare un mausoleu gigantic, închinat geniului și artei.

Am văzut orașele mari ale Apusului, am văzut muzeul din Londra și patru mii de ani de civilizație evocată îndărătul colonadelor Luvrului, am văzut minunile Bosforului și templele Atenei, dar nicăieri n-am văzut pe un colț mai restrîns de pămînt, nicăieri n-am simțit mai bine ca în Florența toată frumusețea sufletului omenesc înflorind în opere de artă. În Italia chiar, Turinul mi-a rămas cristalizat în minte ca orașul orgoliului și-al inteligenții aristocratice, Milanul ca imaginea orașului modern, înălțînd pădurea coșurilor de uzină alături de săgețile de marmură ale Domului, Veneția ca orașul tăcerii, al credinței și-al iubirii, singură Florența pare între toate orașele Italiei orașul închinat numai și numai artei supreme.

De cum treci de Ponte Vechio și te abați la stînga spre Palatul oficiilor, te surprinde preocuparea artei. Cele două aripi ale palatului sînt străjuite de statuile în marmură ale tuturor geniilor Italiei. Galileu se învecinează cu Petrarca, Machiavel surîde în stînga lui Boccaccio, Dante privește cu ochi întunecați de viziunea infernului, pe cînd, în față, Leopardi înclină o frunte grea peste toate zădărniciile vieții. Fără să vrei, în galeria asta mărginită cu cincizeci de statui și acoperită cu cer, te pregătești să simți fiorul artei.

Oh, l-am simțit cu tot sufletul, din toată inima, l-am simțit cum se simte întîia oară fiorul dragostei. O zi întreagă, fără să ne odihnim, fără să prînzim, uitînd lumea, uitînd viața, uitîndu-ne pe noi înșine, am colindat galeria oficiilor, trecînd din sală în sală, purtați ca de un vînt de nebunie, pe dinaintea statuilor, prin fața pînzelor, pe sub reînnoirea eternă a formelor desăvîrșite. Cum să spun ce-am văzut! Dacă voi spune că în sala școalei venețiene erau patruzeci, cincizeci de pînze de Tiziano, de Tintoretto, de Giorgione sau de Veronez, că alături de ele cîte-o sală întreagă era consacrată operelor lui Michelangelo, lui Leonardo da Vinci sau lui Botticelli, că în celebra sală, numită Tribuna, se îngrămădesc la un loc, în jurul Satirului care joacă, și-a Venerei de Medicis, capodopere de Rubens, de Perugino, de Ribera, de Van Dyck, de Correggio, de Tiziano, de Albert Dürer, de Velasquez sau de Rafael, cînd voi înșira toate sălile, de la Sala toscană, unde strălucește geniul lui Andrea del Sarto și pînă la sala care cuprinde cele douăsprezece statui din grupul Niobei; cînd voi repeta toate numele celebre din istoria artelor, ce voi putea face mai mult decît să înșir săli după săli și nume după nume, fără să pot reda nimic din frumusețea operelor văzute și din fiorul simțit în fața lor.

Natura poate fi descrisă. Toate sentimentele și pasiunile omenești pot fi descrise. Cum să descrii însă o Madonă de Rafael?

Nu, nu voi încerca munca asta zadarnică. O zi — o zi care e de ajuns să înfrumusețeze o viață întreagă — am trăit visul suprem și consolator al artei.

Nu pot împărtăși dintr-însul decît frînturi de fraze și iluzia că va veni o vreme cînd, pe ruinile lumii de astăzi, operele mari ale geniului omenesc vor străluci pentru toate mințile și vor înflori și-n calea acelora care azi nu cunosc decît drumul muncii și-al mizeriei.

E marea iluzie a artei și-a socialismului.

GIUSEPPE PREZZOLINI. — EXPOZIȚIA DE FLORI ȘI DE PORTRETE. — CATEDRALA

Un om în puterea vîrstei. Figura bronzată, energică, luminată de doi ochi scînteietori de inteligență. Giuseppe Prezzolini, directorul celei mai răspîndite și mai bătăioase reviste italiene *La Voce* a ținut să ne facă să vedem colțurile cele mai frumoase și mai puțin cunoscute ale Florenței. Străbatem împreună cu dînsul străzile strîmte, murdare adesea, dar poetice totdeauna, de la marginea orașului. Cînd și cînd, ne oprim în loc ca să ne arate casa în care a locuit Michel Angelo, atelierul lui Andrea del Sarto, o coloană rămasă de pe vremea romanilor, sau piața în care a fost ars pe rug, la 1498, Jerome Savonarola. Colindăm orașul și vorbim de artă, de politică și de literatură. Prezzolini vorbește frumos, cu o voce gravă care vibrează de pasiune concentrată. Ne povestește luptele lui și ale tineretului grupat în jurul revistei *La Voce* împotriva clericalilor, în contra oficialității literare, a naționaliștilor și a tuturor forțelor de reacțiune care se pun de-a

curmezişul progresului şi civilizaţiei. Îl întreb nedumerit dacă şi în Italia mai există plaga naţionalismului. Prezzolini ridică din umeri. După dînsul naţionalismul e o boală de care nu scapă nici popoarele cele mai înaintate. Dar cum se aprinde lesne, şi-i place să se aprindă, ridică glasul, perorează în mijlocul străzii, tună şi fulgeră în contra naţionaliştilor.

— Eu nu sînt socialist. N-am fost niciodată şi cred că n-o să fiu nici de-acum înainte. Socialismul presupune o nivelare intelectuală împotriva căreia mă revolt din toată puterea firii mele care cugetă şi care adoră cugetarea în sine. Şi dacă nu împărtăşesc socialismul nivelator de inteligenţe, înţelegi bine că nu o să mă împac cu naţionalismul care întunecă, care striveşte, care omoară inteligenţa. Din fericire în Italia nu mai sînt decît un pumn de naţionalişti, slabi, neorganizaţi, pitiţi după sutanele preoţilor, dar şi pe aceştia, aşa de puţini, cîţi sînt, îi urăsc din toată inima.

Îl întrerup zîmbind :

— Ura nu e un sentiment extrem de civilizat.

Prezzolini sare în mijlocul străzii.

— Ura ! dar ce e mai frumos, mai splendid, mai rodnic în rezultate bogate şi binefăcătoare ca ura. Mila sapă, adoarme, distruge. Ura agită, frămîntă, construieşte. O, nu vorbesc de ura mediocră, meschină a sufletelor de rînd, ura aceea care se aseamănă cu invidia şi cu neputinţa. Dar ura nobilă, puternică, a sufletelor mari, scîrbite de vulgaritatea vieţii, dezgustate de mediocritatea oamenilor, ura care nu izvorăşte din resentimente personale şi josnice, ci din dragostea imensă pe care o purtăm lumii, şi prin care am vrea să înălţăm, să liberăm, să însufleţim conştiinţa omenească.

Atunci, cum eram la o răspîntie, ne-a tăiat pe neaşteptate drumul o procesiune de seminarişti, galbeni, slabi, uscaţi, sub anteriele care fîlfîiau ca pe momîile aşezate în mijlocul cîmpului ca să sperie ciorile.

I-am lăsat să treacă. În urma lor Prezzolini a ridicat fruntea.

— Cum să nu urăşti pe oamenii ăştia ! Priveşte-i.

Şi în gestul, şi în ochii, şi în fruntea lui mîndră, am citit ura admirabilă a omului împotriva prostiei care se aseamănă cu sclavia şi cu moartea.

— Dar să nu mai vorbim de ură. Am închis-o toată în colecţia *Vocii*. Iată, am ajuns pe nesimţite lîngă Expoziţia de flori.

În adevăr, în faţa noastră, se ridica poarta monumentală, împletită cu nuduri şi cu ramuri a Expoziţiei. Am trecut printr-însa, tăcuţi, reculegîndu-ne parcă, sub valurile de parfum şi în simfonia neînchipuită de culori. Din vase smălţuite sau sculptate se ridicau potire albe de tuberoză, ramuri grele de nobleţa tristă a cameliilor, ghirlande de trandafiri agăţători, crini maiestoşi, ca îmbrăcaţi în hermină regală, mănunchiuri naive de liliac sau formele variate la infinit, chinuite, exasperate de nevroza unei civilizaţii înaintate şi decadente a orhideelor.

În patru sere, sub cupolele înăbuşitoare de sticlă, se întindeau partere de flori premature, rare, aduse din ţinuturi depărtate, de la poluri şi de la ecuator, ca să expire aci, sub ochii noştri, într-o agonie lentă de parfumuri şi de culori. Cînd am ieşit în stradă am răsuflat adînc ca şi cum aş fi scăpat din aşternutul unei curtezane.

De la expoziţia de flori, am trecut prin fosta stradă a arhiepiscopatului, astăzi strada Francesco Ferrer şi ne-am oprit în faţa catedralei. O catedrală bizară, lucrată toată în mozaic de marmură neagră şi albă. N-am putut să-i apreciem însă frumuseţa decît mai tîrziu, noaptea, la lumina lunii, cînd ne-am întors de la Palatul Pitti.

Cum Florenţa e podoaba artistică a Italiei, Palatul Pitti e podoaba Florenţei. Clădit în 1440 de bogatul negustor Luca Pitti, care vroia să întreacă printr-o operă eternă faima şi gustul artistic al Medicişilor, cuprinde în cele opt sau zece săli ale lui, numai cinci sute de tablouri, dar cinci sute de pînze, din care cel puţin patru sute sînt dintre capodoperele cele mai mari ale picturii. În sala lui Apolon, e celebra fecioară a lui Murillo, Magdalena de Tiziano, un portret de Rembrandt şi o pînză de Rafael. În sala lui Marte trei Rubenşi, un Van Dyck, minunata S-ta Familie a lui Andrea del Sarto, şi încă un Rafael.

În sala Venerei un Rubens, două pînze de Albert Dürer, Logodna S-tei Caterina de Tiziano, şi iarăşi un Rafael. În sala lui Saturn şapte pînze de Rafael. Treceam din sală în sală, abia ne opream o clipă în faţa unei minuni de artă şi zăream în dreapta, în stînga noastră alte şi alte minuni.

Dar dacă în muzeele mari ale Europei, după un ceas-două de admiraţie eşti silit să pleci zdrobit de oboseală, cu ochii păinjeniţi şi cu fruntea strînsă parcă într-un cerc de fier, din sălile Palatului Pitti am plecat cu ochii odihniţi, cu mintea limpede, cu sufletul înălţat, purificat de viziunea artei.

— Da — ne spunea Prezzolini, pe cînd treceam de-a lungul galeriilor Pitti, lungi aproape de un kilometru, ridicate peste case, peste grădini, şi peste fluviul Arno, unind astfel pe deasupra fluviului Palatul Pitti cu Palatul oficiilor — da, arta mare, adevărată, ca şi poezia şi ca şi cugetarea înaltă, nu oboseşte niciodată. Cînd citesc un tratat de filozofie mediocră, în care gîndirea obscură a filozofului se ascunde în fraze pedante şi încîlcite, dacă nu mă apucă durerea de cap înţeleg că cele mai înalte culmi ale gîndirii omeneşti trebuie să strălucească în lumină ca şi piscurile munţilor. Fraza clară e oglinda unei concepţii clare, tot aşa cum în pictură, de pildă, simplicitatea e dovada artei desăvîrşite. Priviţi portretele astea ale celor mai mari pictori ai omenirii şi spuneţi-mi dacă Velasquezii şi Rembranzii erau pedanţi sau încîlciţi.

Ajunseserăm în expoziţia de portrete. Priveam portretele făcute de ei înşişi ale marilor pictori ai omenirii, ne opream în dreptul frunţilor geniale abia îngălbenite de scurgerea veacurilor şi, în ochii aceia limpezi, vii, luminaţi de flacăra internă a inspiraţiei, ni se părea că citim ca într-o carte deschisă secretul şi eternitatea artei.

VIAŢA SOCIALĂ. MICHELANGELO. PRIMĂVARA LUI BOTTICELLI

Astăzi vizităm organizaţiile muncitoreşti. Întovărăşiţi de Prezzolini şi de Gerolamo, secretarul partidului socialist, ne oprim mai întîi undeva, într-o casă modestă, la periferia oraşului. E Casa Poporului. Cîţiva camarazi ne întîmpină, ne poartă prin odăile mici, întunecoase, neîngrijite. Dosarele sînt vrăfuite pe mese. Colbul se aşterne gros de două degete. În cîteva unghere observ pînze respectabile de păinjeniş.

Camarazii ascund aspectul sărăcăcios al încăperilor sub un torent de fraze pompoase şi de entuziasm. Unul mai ales ne atrage atenţia. Slab, palid, cu ochii extraordinar de mari, focoşi şi blînzi în acelaşi timp, ne vorbeşte cu o pasiune sălbatică de cauza proletariatului, de exploatarea capitaliştilor, de revoluţia socială inevitabilă. Zadarnic îl întrebăm de numărul muncitorilor înscrişi în sindicate sau în partid, zadarnic îi cerem statistice cu mersul şi rezultatul grevelor, el nu ne aude, nu ne înţelege. Numărul muncitorilor înscrişi ? Dar ce importanţă are numărul ! Şi turmele au numărul cu ele. Cu ce cîştig s-alege revoluţia socială de pe urma sindicatelor din Turino, din Milano sau din Reggio, puternice, bogate, dar funeste clasei muncitoare, în sufletul căreia au ucis orice scînteie de spirit revoluţionar. La ce servesc statisticile. La ce slujesc toate formele astea de birocratism burghez care încătuşează iniţiativele, care atrofiază inteligenţele, care fac din muncitor o cifră fără viaţă într-un partid fără avînt.

În odăile scunde şi obscure, glasul profetic al revoluţionarului sună ca o fanfară de război iar ochii lui aruncă lumini de incendiu. Îl ascultăm, mişcaţi şi noi, zguduiţi, tîrîţi de entuziasm. Vedem aievea lumea de mîne, aşa cum ne-o descrie, în culori crude, roşii de aurore şi de sînge ; odăile ne par imense şi luminoase ; o clipă revoluţia socială e realizată.

Dar deodată glasul scade ca fîlfîirea unei aripi rănite, ochii se-ntunecă, braţele cad inerte de-a lungul corpului. Revoluţionarul sfîrşeşte :

— Dar ce folos ! N-am armată ! Predic în pustiu !

Şi în ultimile lui cuvinte, în odaia redevenită scundă şi întunecoasă, vedem, ca la lumina unui fulger, toată deosebirea, depărtarea, prăpastia care există între două concepţii, între două rase închegate la latitudini diferite.

În nordul Italiei evoluţia conştiinţei muncitoare se face încet, meticulos, cu greutăţi infinite, în organizaţii aproape burghezeşti, cu o disciplină ostăşească, dar o evoluţie există...

În Italia meridională partidul socialist e o ficţiune, sindicatele sînt sindicate-schelete, organizaţia e înlocuită prin momente admirabile de entuziasm şi prin dorinţi imense de sacrificiu, şi progresul social, atunci cînd se va face, va fi însemnat prin dîre de sînge.

Să aprobi pe unii, să învinuieşti pe alţii, e tot aşa cum ai lăuda dezghiocarea înceată a bobului de grîu aruncat în pămîntul rodnic, sau cum ai certa dezlănţuirea furtunii şi furia valurilor. Totul e chestie de clipă, de latitudine, sau de temperament. Călătoriile au acest avantagiu nepreţuit, că demonstrează vanitatea teoriilor şi inanitatea sistemelor. E un grăunte de înţelepciune pe care-l culegi, alături de impresia unei privelişti şi de amintirea unei opere de artă.

Iarăşi opera de artă.

În destrămarea sufletească a ceasului aceluia, în amărăciunea care se lăsa peste suflet ca noroiul după ce-a trecut puhoiul entuziasmului, mă gîndeam la artă ca la un refugiu.

Aproape nu ştiu cum am ajuns în faţa celor unsprezece statui ale lui Michelangelo, adăpostite în sala mare a Academiei de bele-arte, şi în faţa *Primăverii* lui Botticelli.

Dacă aţi fost vreodată bolnavi de friguri şi aţi simţit renaşterea dulce a convalescenţei, veţi înţelege ce-am simţit trecînd printre torsurile gigantice ale lui Michelangelo şi oprindu-mă în faţa *Primăverii*. Michelangelo e forţa, forţa constrînsă, chinuită, exasperată a unui geniu care se naşte în dureri şi care izbucneşte în muşchiulaturi torturate, în gesturi convulsive, în exploziuni de patimă supraomenească. Michelangelo e în acelaşi timp forţa sigură de ea însăşi, forţa elegantă care a învins şi care se odihneşte. Priviţi torsul divinităţii fluviale, torturat ca însăşi faţa lui Michelangelo, şi priviţi în urmă cele două statui, ziua şi noaptea, de pe mausoleul Medicişilor, ridicat în biserica S.-Lorenzo, sau statuia lui David, în atitudinea liniştită a unui erou care nu-şi mai dă osteneala să învingă. Mai bine de un ceas am stat singur la picioarele lui David. Mi-nchipuiesc că astronomii, care măsoară distanţele pînă la stele şi au în faţa imensităţii spaţiului vertigiul infinitului, trebuie să simtă în clipa aceea aceeaşi senzaţie pe care o dă linia pură a unei statui. Sînt crîmpeie

de gîndire omenească, sînt versuri, sînt pînze şi marmore care deschid deodată, pe neaşteptate, ca într-o scăpărare de fulger în mijlocul nopţii, perspectivele infinitului. Aceasta e arta cea mare. Michelangelo a cunoscut-o şi-a modelat-o în statua gigantică a lui David, tot aşa cum a simţit-o şi ne-a lăsat-o Botticelli în *Primăvara* lui, colorată ca primăvara văzută de ochii unui adolescent.

Vă amintiţi primăverile copilăriei. V-aduceţi aminte cît de frumoasă părea natura şi în ce vestminte se îmbrăca pentru privirile uimite şi pentru simţurile noi ale tinereţii. Cerul era mai senin, copacii mai mari, iarba mai verde, vîntul şoptea misterios în frunzişuri, apele săltau cristaline, un fluture pîlpîia în aer, umbre tainice treceau şi se legănau sub poalele pădurii, un dor nelămurit, ca un cîntec, se înălţa în noi.

Iată *Primăvara* lui Botticelli. Am văzut-o şi plec din Florenţa cu inima strînsă, parcă mi-aş fi lăsat într-însa ceva din mine cu care nu mă voi mai întîlni niciodată.

NEAPOLE

Drumul de la Florenţa la Neapole e drumul pe care-l visam de-a lungul Italiei. În provinciile nordice, în Piemont, în Lombardia sau în Emilia, desigur se simte atmosfera şi geniul Italiei, dar viaţa modernă, cu caracterul ei mercantil şi industrial, a izbutit totuşi să dea oraşelor şi peisajelor nordice acel aspect comun, aproape internaţional, caracteristic marilor aglomeraţii şi cîmpiilor cultivate din Apusul Europei. Italia meridională, mai puţin industrială, a păstrat în bună parte înfăţişarea primitivă, semifeudală, de acum cîteva sute de ani. Satele nu sînt aşezate în cîmp, ci ca adevărate cetăţui întărite răsar, împrejmuite cu ziduri, ameninţătoare şi poetice, de pe toate culmile de dealuri şi de pe toate piscurile munţilor. Ici şi colo, un castel în ruină, un vechi apeduct roman, un zid acoperit cu iederă sau cu glicine înflorite dau priveliştii ceva din frumuseţea artificială a unui decor teatral. Numai în apropierea Neapolului, pădurile de măslini, de lămîi şi de portocali, încinse în brîul stîncos şi sălbatic al

Apeninilor, întinid peste aspectul artificial al naturii o atmosferă primăvăratică de poezie.

Sîntem în plină primăvară. Razele soarelui cad drepte, orbitoare, pe terasele albe ale caselor așezate în amfiteatru. În stînga noastră Vezuviul fumegă leneș, deseneazǎ pe cer o abureală ușoară, ca fumul care iese pe coșul unui vapor ancorat în port. În fund, în arena amfiteatrului, marea doarme albastră, lucie, strǎvezie, ca o boabă de safir. Dar toată liniștea asta aparentă dispare de cum pătrunzi în inima orașului. Fără îndoială că Neapolul e centrul cel mai agitat și mai zgomotos al Italiei. Mișcarea de pe străzi, uruitul asurzitor al trăsurilor, semnalele tramvaielor, mulțimea automobilelor, te fac să te gîndești la un Paris în miniatură.

Ceea ce-l deosebește de Paris e felul special de viață al locuitorilor. Napolitanii trăiesc, probabil, mai mult sub cerul liber decît închiși în case.

Familia lor e în stradă. Femeile lucrează sau stau de vorbă așezate în grupuri-grupuri pe marginea trotuarelor, pe cînd copiii, un număr incalculabil de copii, în bande, în cete, de toate vîrstele, de toate neamurile, aleargă, țipă, se bat, rîd, se joacă, se dau de-a tăvălugul în mijlocul străzii. Abia apuci să faci cîțiva pași pe stradă, și-o droaie de ștrengari, desculți, cu capul gol, nepieptănați, cu hainele făcute ferfeliță pe dînșii, te înconjoară cu mîinile întinse. Fiecare îți cere un ban pentru macaroane. Macaroanele și copiii, iată o bună parte, și nu dintre cele mai lipsite de originalitate ale Neapolului. Partea cealaltă o formează arta antică. Muzeul național din Neapole, care cuprinde mai toate obiectele găsite la Herculanum și la Pompeia, e unic în lume. Dacă n-ai vizitat nici una din marile colecții ale Europei, ai putea să-ți faci o idee justă de arta romană străbătînd cele cincisprezece-douăzeci de săli ale muzeului din Neapole. Toate epocile sînt reprezintate. Începînd cu primele opere ale sculpturii arhaice și pînă la sculpturile manierate și academice din vremea decadenței romane, fiecare epocă a lăsat ceva din idealul ei artistic sau din sărăcia ei de ideal. După sala care cuprinde aproape toate busturile împăraților romani, dintre care unele de dimensiuni colosale, e interesantă galeria rezervată busturilor

oamenilor de știință, scriitorilor și filozofilor. Capul lui Omer e cel mai ideal pe care l-am văzut vreodată, pe cînd bustul lui Socrate pare un faun senzual, care rîde ironic de înțelepciunea acestui areopag de artiști și de cugetători. În sala din mijloc e poate cel mai frumos nud de femeie pe care ni l-a lăsat antichitatea : corpul ciuntit, fără cap, fără brațe, fără picioare, al unei Venere. Venera e reprezintată aproape în fiecare sală. Venera din Capua, Venera drapată într-un văl transparent, Venera culcată, și Venera Callipige, cu corp de marmură care vibrează de dragoste și de pasiune, ca și cum umbrele vinete ale marmorii ar ascunde sau ar fi făcute din nervi. Dar nu numai Venera Callipige. În fiecare din nudurile astea, rămase după mii de ani ca singura mărturie a frumuseții antice, vibrează viața și iubirea. Elinii și romanii de odinioară știau să prețuiască bunurile lumii și nu pîngăreau ceea ce e firesc și admirabil în simțurile omului printr-o renunțare fricoasă și ipocrită. Avînd cultul frumosului, ei înțelegeau că nimic nu e mai frumos pe lume ca nudul bărbatului și al femeii. Lipsiți de morala fățarnică a vremii noastre, îndrăzneau să înalțe în mijlocul piețelor publice și pe altarele templelor corpurile goale ale zeilor lor. Lipsiți de pudicitatea senzuală a creștinismului, încununau cu frunze de viță fruntea lui Bachus, în loc s-ațîțe cu dînsa curiozitatea bolnavă a fecioarelor și a bătrînilor senili. Și cînd erau senzuali, erau cu-o îndrăzneală și-o ingeniozitate admirabilă. Dacă știau să înalțe spre cer candelabre gigantice în formă de phalus, cunoșteau în același timp toate formele unduioase, șerpuitoare, grațioase pe care le îmbracă pasiunea. Acum două mii de ani, probabil cu mult înainte de distrugerea Herculanului și Pompeii, știau tot ce știm și noi astăzi, după două mii de ani de civilizație, în domeniul iubirii.

Cunoșteau totul, și noi n-am inventat nimic. Ca să vă convingeți n-aveți decît să vizitați muzeul secret din Neapole. Veți vedea acolo, în umbra misterioasă a unei săli păzite fără prea mare rigurozitate de gardieni lesne coruptibili, că nu e mișcare, că nu e îmbrățișare, că nu e gest pe care să nu-l fi cunoscut și bunii noștri strămoși romanii.

POMPEI

Soarele se lăsa îndărătul Vezuviului cînd ne-am suit în barcă.

Între Neapoli şi Pompei circulă zeci de trenuri şi de tramvaie pe zi, dar, gîndul că vom petrece cîteva ceasuri în singurătatea ruinelor ne-a îndemnat să alegem un drum mai prielnic reculegerii şi visului.

Ne-am suit prin urmare în barcă numai noi amîndoi, soră-mea şi cu mine, fericiţi că sîntem singuri şi că vom putea să ne împărtăşim clipele de emoţie în tăcere, printr-o privire sau printr-un strîns de mîini, fără să mai auzim eternele exclamaţii admirative ale tovarăşilor de drum.

Barca alunecă lin de-a lungul golfului. Un vînt uşor de seară încreţeşte suprafaţa apei şi suflă în pînzele întinse. Pe dinaintea noastră trec masele enorme ale vapoarelor de comerţ, pădurea catargurilor din port, uzinele cartierului industrial şi siluetele albe, răzleţe ale vilelor semănate pe coasta mării. Vezuviul fumegă încet pe cerul înroşit de ultimele raze ale soarelui.

Barcagiul întrerupe cînd şi cînd tăcerea cu o întrebare, cu o glumă sau numindu-ne locurile pe lîngă care trecem. Ne crede însuraţi, plecaţi desigur în călătorie de nuntă şi faţa lui brăzdată de cute adînci, arsă de vînturi şi de soare, ne zîmbeşte prietenos şi îndemnător ca şi cum ne-ar spune : „Hai, nu vă mai sfiiţi, sărutaţi-vă. Am văzut eu şi de altele de cincizeci de ani de cînd sînt marinar.“ Zadarnic caut să-l conving că nu sîntem însuraţi şi că domnişoara de lîngă mine e sora mea. Bătrînul zîmbeşte, are aerul că ştie el ce ştie şi se întoarce şiret cu faţa spre ţărm.

De aci înainte numai pe şoptite, ca şi cum ar vrea să împace datoria lui de marinar cu ocrotirea îngăduitoare a bătrîneţii, pronunţă rar numele localităţilor care se mai deosebesc în umbra serii. Colo, în dreapta, Sorento, Vico, Castellmare ; în stînga noastră Herculanum, Torre del Greco, Torre Anunciata.

— Cum, am ajuns la Anunciata !

— Da, am ajuns.

O mişcare aproape imperceptibilă şi catargul se înclină, pe cînd luntrea face o curbă graţioasă spre ţărm.

Pe pămîntul negru de zgură şi de lavă se desenează, rotundă ca un sîn de femeie, pînza umflată. Descindem pe pămînt cu impresia că s-a sfîrşit un vis.

Cînd am ajuns la Pompei numai stelele şi luminile aprinse pe munţi, în jurul nostru, licăreau în noaptea nepătrunsă. La Albergo del Sole, un hotel modest dar frecventat de artişti şi de savanţi, ne întîmpină o napolitană brună ca noaptea.

Pe terasa hotelului, în jurul meselor încărcate de lămîi şi de portocale, cîteva frunţi pleşuve şi cîteva priviri gînditoare. Ne aşezăm într-un colţ, sub paza propice a unui amor mutilat. Aşteptăm să răsară luna. E trecut de miezul nopţii cînd stelele dindărătul munţilor încep să pălească. În preajma terasei, în valea care doarme sub ruine, totul tace. Nici un freamăt nu se ridică să salute răsăritul lunii. Şi luna se arată, creşte, se urcă, se anină în tăcere de ramurile unui chiparos solitar, rotundă şi rumenă ca o portocală uriaşă.

Soră-mea se apleacă pe balustrada terasei. Îmi face semn să mă apropii fără zgomot, ca şi cum i-ar fi teamă să nu trezească ruinele Pompeii, albind în depărtare, sub peteala de argint răsfirată în aer. Privim tăcuţi. Am vrea să vorbim, să spunem ceva, să întrerupem cu un cuvînt tăcerea nopţii şi emoţia care ne sugrumă, şi nu găsim nimic.

Tîrziu ne coborîm de pe terasă şi ne îndreptăm la întîmplare, trecînd peste văile scăldate în lumină, spre ruinele Pompeii. Oraşul mort doarme între zidurile cetăţii de odinioară, în linţoliu de marmoră şi de lavă. Pătrundem în oraş prin Porta di Stabia. Ştim că intrarea e oprită noaptea, dar simt că n-aş fi român dacă n-aş călca legile, şi-mi spun că deasupra tuturor legilor e dreptul pe care-l avem cu toţii să privim şi să admirăm frumosul, chiar împotriva măsurilor stăpînirii.

Ceasuri întregi am colindat străzile Pompeii. Nu ştiu pe unde am trecut, nu ştiu ce am văzut anume, n-am vrut să-mi însemn nici numele caselor, nici numele străzilor, nici numele templelor. Ne opream în pragul unui portic luminat de lună, ne rezimam de coloanele unui peristil, sau aşteptam pe treptele de marmoră ale atriului să se săvîrşească misterul nopţii, în fund, acolo unde altădată, se

înălţau zeii familiari. Şi ce tăcere domnea în jurul nostru. Ne-auzeam răsuflarea şi, deşi ne strecuram pe lîngă ziduri ca două umbre, ni se părea că paşii noştri aveau să deştepte pe toţi paznicii cetăţii.

Dar toţi dormeau. Am putut să rătăcim liniştiţi pînă aproape de revărsatul zilei. Numai umbrele coloanelor se întindeau pe lespezile de piatră, în urma noastră, parcă ar fi vrut să ne urmărească.

Şi-a doua zi, cînd le-am văzut în lumina strălucitoare a soarelui, le-am cunoscut şi am putut să descifrez numele lor cu uşurinţă, ca numele unor cunoştinţe vechi. Aproape nu mai aveam nimic nou de văzut printre ruinele Pompeii. În mijloc, în For, coloanele trunchiate ale templului lui Joe şi ale templului lui Apollo.

Mai la o parte eleganţa fragilă a templului Venerei. Şi mai pretutindeni un atrium cunoscut, o ruină deja văzută, casa poetului tragic sau casa chitaristei, termele[1] stabiane sau peristilul din casa Faunului, cele două amfiteatre sau casa lui Salust.

La umbra lor, fără să mai alergăm din loc în loc ca turiştii de profesiune, am putut să evoc antichitatea romană. Am retrăit zilele groaznice cînd, prin anii 79 după Christos, a doua erupţie a Vezuviului a îngropat Pompeia sub un strat gros de cinci metri de cenuşă fierbinte. Aci, prin străzile tăcute, ca aleile unui cimitir, în casele împodobite numai cu şiruri de coloane frînte, vibra tinereţa, viaţa şi iubirea. Lava Vezuviului a ucis totul, a îngropat totul şi cu preţul vieţii şi fericirii de odinioară ne-a păstrat şi ne-a dăruit un oraş răsărit din propria lui cenuşă.

Ca să înţelegeţi valoarea vremii, opriţi-vă la Pompeia. Treceţi pe lîngă clădirile somptuoase de acum două mii de ani, prin care filtrează acum tenacitatea muşchiului şi agilitatea şopîrlelor, odihniţi-vă pe treptele templelor distruse, priviţi forul în care clocoteau interesele, pasiunile, duşmăniile şi viaţa unui popor îndrăgostit de toate plăcerile vieţii şi coborîţi-vă în urmă în cele două încăperi ale muzeului de lîngă poarta marină, care, în loc de orice alte bogăţii, adăposteşte corpurile celor care au fost surprinşi

[1] *Terme* — edificiu public, în care erau instalate toate cele trebuincioase unei băi.

de erupţia vulcanului şi îngropaţi o dată cu cetatea, cu templele şi cu zeii ei.

Printre corpurile astea crispate de suferinţă şi de chinurile morţii, e corpul admirabil al unei tinere femei. În învelişul de cenuşă pietrificată, s-a păstrat toată armonia liniilor, eleganţa zveltă a braţelor şi-a pulpelor. Sculptori din toată lumea vin în fiecare an să vadă corpul acesta al unei rase dispărute, care a inspirat liniile neîntrecute ale sculpturii antice.

În faţa ei ne-am oprit şi noi. Cum vorbeam ceva mai tare, un domn scund şi grăsuliu a exclamat deodată îndărătul nostru :

— Ce plăcere !... Români la Pompei.

Am făcut, fireşte, cunoştinţa obligatorie. Domnul era de vreo două săptămîni în Italia, văzuse cîteva oraşe şi fusese deputat în trecutul parlament liberal. Ca să evităm o eventuală discuţie politică, l-am întrebat într-o doară ce impresie îi făcuse Italia.

Fostul deputat liberal a stat la îndoială o clipă. Apoi, acolo, în mijlocul ruinelor unei lumi pierite, în faţa formelor desăvîrşite ale frumuseţii romane, a spus aceste cuvinte lapidare :

— Italia... dă... are desigur multe lucruri interesante, dar restaurantele sînt deplorabile. Te-asigur eu, domnule Cocea, că se mănîncă de-o mie de ori mai bine în Bucureşti.

INSULA CAPRI

Grota de Azur.

— *Adio mia bella Napoli...*

Adio, adio...

Lăutarii lungesc cuvintele, le gargarisesc, fac gura rotundă şi dau ochii peste cap întocmai ca ţiganii noştri. În hainele lor de lustrină, în ţinuta lor care vrea să fie elegantă, sînt nespus de sentimentali şi de ridicoli. Dar cu tot cîntecul lor banal, cu tot tremolul din glas, alintat şi miorlăit, melodia asta veche şi arhicunoscută, aici, în faţa Neapolului care se depărtează, care se desface ca un rulou

de panoramă în urma vaporului, emoţionează şi strînge inimile.

Adio!

E destul s-auzi cuvîntul ăsta ca să simţi cum ţi se destramă sufletul, cum se rupe ceva dintr-însul, ceva care se duce şi nu se mai întoarce.

Peste capetele lăutarilor, cu un sentiment confuz de regret, de tristeţă şi de nostalgie, privim Neapolul subţiindu-se ca o lamă de sidef, între mare şi între cer. Ne stringem în tristeţa noastră şi o simţim parcă mai bună şi mai dulce, tîrziu, în largul mării, cînd călătorii de pe bord, adunaţi la un loc întîmplător pe vaporul acesta de excursiune, simt nevoia să se mişte şi să se cunoască. Ce amestec bizar de neamuri şi de limbi! Probabil că toate statele Europei şi ale Americii sînt reprezentate. Un turc, într-un colţ, priveşte zarea cu ochi neclintiţi şi vagi de fumător de opium. În faţa lui stă rigid, în picioare, un bătrîn spătos, bărbos şi înalt, desigur un boiernaş sau un mojic rus. Mai încolo un grup de domnişoare uscate şi bătrîne, învăluite în şaluri tarcate, consultă *Baedekerul*, admiră în acelaşi timp şi-şi împărtăşesc impresii stereotipe. Se vede de la o poştă că descind direct din Albion. O pereche de logodiţi, aşa de blonzi că par incolori, se privesc ochi în ochi, nemişcaţi, ca în faţa obiectivului unui aparat fotografic. Fără îndoială că domnul e un comis-voiajor german. Toţi sînt penibil de urîţi. O uriciune comună, mediocră, de acea mediocritate enormă care este ca un apanagiu al burgheziei mijlocii.

— *Adio, mia bella Napoli!...*

Ce ciudat sună cuvintele şi cîntecul ăsta, plin de idealismul romantic al unei rase meridionale, pe bordul acesta de vapor înţesat cu capete şi cu suflete de rînd. Îi examinez pe îndelete, unul cîte unul. Au lăsat de mult ocheanele, au întors spatele mării, cîţiva caută să intre în vorbă cu vecinii, pe cînd alţii stau posomorîţi, tăcuţi, cu figurile trase de spleen şi de plictiseală.

Îi privesc şi ceva deznădăjduitor îmi spune că aceştia sînt totuşi reprezentanţii omenirii.

Pentru aceştia sau pentru alţii ca şi dînşii, traşi în milioane şi în sute de milioane de exemplare, se străduiesc un pumn de vizionari, aleargă cu ochii ţintă către o stea absurdă cîteva mii de poeţi şi de artişti, îndură chinurile mizeriei şi batjocura lumii o duzină de rătăciţi pe căile aspre ale revoltei.

De cîte ori sînt în mijlocul oamenilor înţeleg, cu o amărăciune surîzătoare şi sceptică, vanitatea socialismului.

Dar azi nu vreau să mă las învins de tristeţa care se ridică în mine ca un vînt greu de miasme palustre. Dacă omenirea e tristă şi mediocră, marea e albastră, cerul e senin, Neapolul vibrează pe strunele chitarelor şi, în faţa noastră, spintecînd valurile, şi-avîntă colţurile de stînci în văzduh insula Capri. Din golful minuscul, peste care se etajează rîndurile albe de vile şi de case, pleacă spre noi în ritm de lopeţi, ca în bătăi de aripi, un stol vesel de bărci uşoare. În uruitul ancorei care cade şi-n larma luntraşilor, ne îndreptăm spre ţărm. Reflexele albastre ale mării joacă pe pereţii luntrelor şi pe feţele noastre. E aşa de albastră marea că parcă tot cerul s-ar fi scufundat într-însa. Ne lăsăm mîinile s-atîrne în apă şi ne împroşcăm cu stropi albaştri.

N-apucăm bine să sărim din barcă pe covorul moale de nisip, şi-o droaie de copii ne înconjoară, se prind de fustele soră-mii, oferindu-ne şiraguri roşii de mărgean. Prînzim pe malul mării, închinăm pahare cu vin galben de Capri, şi trecem printre casele agăţate de stînci, ca printr-un decor visat de fantezia unui Edgar Poe fericit. S-a nimerit să dăm peste un birjar vesel şi vorbăreţ. Ne spune numele vilelor şi, în două-trei fraze colorate, ne pune în curent cu viaţa intimă a orăşelului. Din spusele lui se pare că vila cea mai frumoasă e locuită de două englezoaice bătrîne şi urîte ca păcatul, pe cînd cea mai modestă dintre vile, atîrnată tocmai sus, de pieptul unei stînci, e locuită de scriitorul rus Maxim Gorki. Salutăm în treacăt vila şi numele lui.

Cînd ne-am coborît în vale, cu sufletul plin de cer şi de înălţimi, în ochi cu viziunea netă a ruinelor palatului lui Tiberiu, împăratul roman care de-acolo, de pe cel mai înalt colţ de stîncă, arunca în mare femeile pe care le avusese o noapte, ni se părea că e cu neputinţă să descoperim o senzaţie nouă sau ceva mai frumos.

Ne-am înşelat.

O luntre ne-a dus spre Grota de Azur, pe-o mare înroșită de bancuri de mărgean și stropită cu meduze. În dreptul grotei, o intrare joasă de patru palme, bătută de valuri. Cînd apa s-a retras o clipă, luntrașul a făcut vînt bărcii, și un val ne-a împins înăuntru.

Dacă aș scrie în versuri sonore ca muzica, sau colorate ca pînzele lui Botticelli, n-aș putea să spun ce-am văzut atunci. Dacă aș trăi o mie de ani, n-aș uita spectacolul care nu se poate asemui cu nimic în lume.

Să spun că apa din grotă e luminoasă și albastră. Că pereții peșterii sînt și ei albaștri. Că aerul e albastru. N-aș spune nimic. Un singur cuvînt poate că ar sugera o idee vagă asupra minunii din Grota de Azur : fosforescența. Peștera pare luminată cu fosfor.

Am plutit acolo un sfert de ceas, o jumătate de ceas, o vecinicie, nu mai țin minte, pe-o mare de azur, și sînt de-acum sigur că dacă undeva în lume există într-adevăr raiul, raiul acela nu poate fi nici mai albastru, nici mai frumos.

ARTURO LABRIOLA. — BENEDETTO CROCE. — MOARTEA SOCIALISMULUI

Trec prin ograda largă și tăcută ca interiorul unei adevărate mînăstiri și urc cele patru caturi ale casei cu scări largi, patriarhale, unde locuiește, la Neapole, Benedetto Croce. Pe ultima treaptă mă opresc ca să răsuflu și ca să-mi înfrînez bătăile inimii. Sînt emoționat. Nu mi-e rușine de emoția asta, pentru că am simțit-o totdeauna, cu un fel de plăcere și de fericire lăuntrică, de cîte ori am bătut la ușa unui om pe care-l știam un suflet mare sau o inteligență vie.

Pe Benedetto Croce îl cunoșteam puțin din opera lui și mult din faima unui caracter cinstit, drept, integru, pus în slujba unei judecăți superioare. Știam că refuzase pe vremuri titlul și sarcina de profesor universitar și că-și consacrase toată activitatea lui războinică și critică numai în căutarea adevărului și în demascarea idolilor falși ai prejudecăților filozofice sau sociale.

Am intrat în biblioteca lui bogată, simplă, fără pretenții de eleganță, ca într-un sanctuar. Mă aștepta la birou. Nu s-a sculat să mă primească de la ușă, să-mi strîngă mîna cu căldură sau să se coboare pînă la demonstrațiile acelea obicinuite de politeță, pe care le primim cu indiferență, ori cu plăcere, fără însă să credem vreodată într-însele.

Mă privea țintă prin ochelari și mi-a arătat scaunul din fața lui. O clipă ne-am examinat în tăcere.

Nu-i vedeam decît bustul. Un bust solid, viguros, cu trăsături pronunțate și aspre, sculptate parcă în granit. Mustățile tăiate scurt, fălcile puternice, și-o frunte admirabilă, masivă, dreaptă ca un turn. Doi ochi mici, vioi străluceau ca două lucarne la picioarele turnului.

Fără altă pregătire a intrat de-a dreptul în subiectul conversației.

— Labriola mi-a comunicat că sînteți socialist, și că vreți să cunoașteți părerile mele asupra socialismului italian. V-aș putea rezuma în cîteva cuvinte tendințele actuale ale partidului socialist și situația reală a proletariatului nostru. Nu voi face-o însă. Nu-mi place politica, am fugit totdeauna de politică, și în socialismul italian nu văd altceva decît politică. Îmi veți da voie prin urmare să lărgesc puțin cadrul convorbirii și dacă nu vă displace să vorbim asupra socialismului.

— Desigur, domnule Croce, asta a fost și intenția mea venind la dumneavoastră. Altfel m-aș fi adresat unui agitator sau deputat socialist.

Benedetto Croce își pironi o clipă privirea în gol, îmi păru că împarte pe capitole ce-avea să-mi spuie, și începu :

— Socialismul a murit. În afară de partid, străin luptelor mărunte de toate zilele, simplu spectator al dezlănțuirii evenimentelor, sînt, închis în cabinetul meu de lucru, poate mai în măsură decît alții să privesc lucrurile de departe, să le cîntăresc și să le judec fără prejudecăți și fără părtinire. Sînt douăzeci de ani de cînd urmăresc și studiez socialismul. Ca d-ta și ca atîția alți tineri, am cunoscut și eu momentele de entuziasm, ceasurile de abnegație superbă, credința în ceva și convingerea profundă că în visul și în religia socialistă descoperisem *calea regală* a omenirii. Ni se vorbea atunci și credeam cu toții într-un proletariat eroic, plin de calitățile și de virtuțile care lip-

seau cu totul burgheziei din sînul căreia făceam şi noi parte. Scriitorii socialişti se întreceau să descrie în culori admirabile sufletul şi însuşirile muncitorului. Se scria atîta, citeam atîta, încît ajunseserăm să credem că trebuie să existe undeva, în lume, proletariatul acela ideal pe care-l cîntau scriitorii, tot aşa cum cred copiii în existenţa lui Hamlet sau a lui Don Quişot.

Mi-aduc aminte cu ce emoţie am vizitat la Londra, împreună cu iniţiatorul meu în arcanele socialismului, Antonio Labriola, pe Eleonora Marx, şi cîte ceasuri neuitate am petrecut cu bătrînul şi teribilul Liebknecht, întovărăşindu-l pe străzile şi în faţa monumentelor Neapolului.

Credeam atunci în eroismul proletariatului şi în triumful socialismului.

De atunci au trecut însă aproape douăzeci de ani. Fireşte că, îmbătrînind, mi-a slăbit încetul cu încetul, entuziasmul neofitului, dar dacă socialismul ar fi în adevăr ceea ce mi se părea altădată, dacă ar fi credinţa nouă, forţa nouă de progres, calea regală a omenirii, aş vedea cel puţin în jurul meu un proletariat mai bun şi mai regenerat prin puterea lui.

Din păcate, nu ne mai poate fi îngăduită nici o iluzie. Muncitorimea a rămas pretutindeni aceeaşi, după patruzeci de ani de idealism socialist. Cei mai răsăriţi din clasa lor, au devenit conducătorii sindicatelor sau deputaţii partidului, tot aşa de mici la suflet şi de politiciani ca şi conducătorii burgheziei. Nici atît poate. Regimul capitalist, alături de dezastrele şi de suferinţele pe care le-a semănat în lume, a adus cel puţin cu dînsul o forţă enormă de prefacere, de producţie şi de progres. Ca o ironie a lucrurilor, a dat din sînul lui şi pe apostolii cei mai mari ai socialismului. Lassalle era din rîndurile burgheziei. Engels, Guesde, Jaurès, Adler, Sorel, la noi Antonio Labriola, Ferri sau Bistolfi, minunatul prinţ Kropotkine, şi însuşi marele Karl Marx, toţi cîţi au pus mai mult de cît o piatră la edificiul socialismului, au fost simpli burghezi. Proletariatul propriu-zis, n-a dat nici un nume, nici un om într-adevăr mare. Admiră te rog cu mine forţa aceasta a regimului capitalist care îşi permite să treacă pe generalii lui de partea adversarilor.

În momentul acesta l-am întrerupt cu un gest :

— Dă-mi voie domnule Croce. Ceea ce susţii dumneata poate să fie şi un adevăr, dar şi un paradox în acelaşi timp. În orice caz i-o frază care se poate întoarce, căci n-aş avea decît să-ţi spun : admiră, te rog, cu mine forţa aceasta a proletariatului care, în numele unui ideal, răpeşte pe cei mai buni generali ai capitalismului — cum i-ai numit dumneata — şi-i pune în serviciul cauzei lui.

Benedetto Croce zîmbi imperceptibil :

— Aşa ar fi, continuă el, dacă cei răpiţi din rîndurile burgheziei ar putea să contribuiască cît de cît la înălţarea nivelului intelectual şi sufletesc al poporului. Dar debarcat în tabăra proletariatului Karl Marx a rămas Karl Marx, şi muncitorul a rămas tot muncitorul incult de odinioară cînd nu s-a înrăutăţit prin mijloacele ieftine de parvenire ale democraţiilor moderne. Ori ce-am spune şi oricît ne-ar plăcea să ne ameţim şi să ne încîntăm cu fraze la întruniri publice, între noi e bine să recunoaştem că socialismul n-a adus în lume tot ce făgăduise, că printr-însul nu s-a schimbat şi nu se va schimba întru nimic inteligenţa şi sufletul oamenilor, că visul lui splendid de egalitate a rămas o ficţiune, că astfel fiind realitatea lucrurilor am avut dreptate cînd v-am spus de la început că socialismul a murit. Da, socialismul a murit. Ca toate idealurile mari ale cîtorva oameni de geniu, idealuri prea mari pentru micimea şi mediocritatea omenească, socialismul a murit din naştere. Tot ce a putut da, în locul lumii noi, sînt, ici şi colo, cîteva legi de ocrotire şi de apărare a muncii, o legislaţie socială înaintată, care, recunosc, nu s-ar fi putut obţine fără dînsul şi un număr respectabil de politiciani. Ai cunoscut pe Arturo Labriola. Mi-e prieten, va veni peste cîteva minute să ne ia cu dînsul la cafenea ; îl cunosc de mic şi nu vreau să-l vorbesc de rău. Se bucură de multe simpatii şi e idolatrizat de alegători. Ei bine, Arturo Labriola cu entuziasmul, cu energia, cu talentul lui oratoric, cu darul lui nepreţuit de a fi simpatic şi de a se insinua în sufletul mulţimilor, are tot ce-i trebuie ca să fie un luptător şi un conducător socialist. Labriola e floarea supremă a socialismului. Idealul politicianului. Dacă socialismul n-ar fi existat, ar fi trebuit să fie inventat pentru dînsul.

Atunci sună clopoțelul lung și zgomotos. Benedetto Croce de data asta zîmbi mai mult. Și Labriola, tînăr, impetuos, aruncîndu-și cu un gest larg părul de pe frunte, intră în odaie ca o furtună :

— Iertați-mă, prietenilor. Am fost la trei întruniri publice.

ROMA

Roma !

Cetatea eternă strălucește, culcată în mijlocul celor șapte coline, ca fundul unui potir de argint. Printre arcadele apeductelor în ruină se avîntă coșuri de fabrici și cupolele bisericilor. Strînși lîngă fereastra vagonului, ghemuiți, pierduți în mijlocul călătorilor indiferenți, mici și înălțați sufletește în același timp, simțim în fața Romei eterne ca un fel de prosternare lăuntrică și un fior ca în fața dezvăluirii unui mister.

Vom vedea Roma, în sfîrșit. De-o jumătate de ceas trenul face ocolul cetății, trosnește, șuieră, se încovoaie, rade zidurile învechite, bate ritmic pulsul de-a lungul șinelor de fier, ne apropie, ne depărtează, întîrzie parcă dinadins clipele de așteptare și, în goana lui vertiginoasă, pe lîngă arcadele apeductelor, ne pregătește să simțim ceea ce face farmecul unic al Romei de azi : împărecherea, împletirea vieții moderne cu ruinele admirabile ale vieții antice.

Nicăieri în lume trecutul nu trăiește atît de aproape, nu ia o parte mai vie la viața prezentului, ca în Roma. În centrele mari ale Apusului vestigiile antichității sînt accidentale și de cele mai multe ori un prilej de înfrumusețare a cetăților. În centrele civilizațiilor de odinioară ale Africii sau ale Asiei, dunele de nisip întind, pînă la poalele piramidelor gigantice și pînă la picioarele colonadelor nesfîrșite ale templelor asiriene, lințoliul lor de tăcere și de moarte.

În Roma ruinele trăiesc. Nu e numai priveliștea curioasă a liniilor de tramvai trecînd pe sub arcadele templelor de altădată, a atelierelor industriale rezemate de zidurile unei vechi monastiri. a firelor telegrafice întinse, încrucișate, peste singurătatea unui arc de triumf, a stațiunii centrale de drum de fier înălțîndu-și peronul ei de sticlă și de fontă în fața termelor lui Diocletian, nu, nu e numai atît. E ceva mai mult. E însăși viața și trecutul Romei. E lanțul lung de amintiri istorice care leagă trecutul ei cu trecutul nostru. E fiecare monument, e fiecare coloană, e fiecare inscripție, războinică sau funerară, care vorbește sufletului și inteligenții noastre în numele republicii și imperiului roman. Pe străzile strîmte ale Romei, la umbra palatelor de marmură simt cum două mii de ani apasă umerii mei. Două mii de ani cunoscuți, preciși, parcă ar fi făcut parte din viața mea, pe care i-am trăit, pe care i-am simțit, care-mi lungesc zilele pînă la epoca legendară cînd Romulus și cu Remus sugeau la sînul lupoaicei romane vigoarea simbolică a fondatorilor de religii și de cetăți.

Urc treptele Capitoliului și ca un refren îmi sună în urechi versurile lui Baudelaire :

J'ai plus de souvenirs que si j'avais mille ans[1]...

În fața lupoaicei, stîngace și modelată cu-o artă rudimentară, simțim totuși — atît e de puternic imperiul ideii asupra artei — fiorul lucrurilor mari.

Ne oprim apoi pe terasa care dă înspre For.

Am văzut cîteva din minunile pămîntului. De treizeci de zile, în lungul și în latul Italiei, am văzut lucruri admirabile și nervii noștri, biciuiți pînă la exasperare și pînă la sînge, abia mai sînt în stare să vibreze în fața frumosului. Și cu toate astea, aci, pe terasă, deasupra Forului închis cu piețele, cu templele, cu coloanele lui sfărîmate, ca o nestimată în colanul Romei moderne, deasupra Forului care etajează sub lumina crudă a soarelui rîndurile lui de statui, de grădini, de palate ruinate, deasupra Forului etern de toată frumusețea și de toată viața lumii antice, simțim o emoție supremă și aripa veciniciei care fîlfîie peste frunțile noastre. Fruntea soră-mei se înclină, pe cînd brațul ei se lasă greu, ca de plumb, pe brațul meu.

— Ce simți, Floarea ?

[1] Am atîtea amintiri ca și cînd aș fi trăit o mie de ani.

— Nimic. Numai ca o durere aci, în suflet.

În adevăr, nu știu anume ce, dar e ceva care ne doare. E lumina orbitoare a soarelui, e eleganța zveltă a coloanelor, e senzația infinitului din spațiu sau din noi, nu știu. La ce bun să mă întreb și să știu. Coborîm în For cum am coborî cu mii de ani îndărăt. Pașii noștri răsunători pe lespezile de marmură trezesc tăcerea și evocă procesiuni nesfîrșite, confuze, de senatori și de vestale, de cezari, de tribuni, de gladiatori, de auguri, de legionari plecați să cucerească lumea. Sub razele soarelui Forul vibrează, trăiește. Iată colo, în stînga, Senatul roman, în care se hotărăsc destinele republicii. Iată arcurile de triumf, porticurile, templele ridicate de credința poporului sau închinate unei victorii asupra barbarilor. Iată tribuna din piața publică de pe înălțimea căreia se anunțau cetățenilor romani hotărîrile Senatului și veștile de pe cîmpurile de război. Iată coloanele neîntrecute ale Templului lui Castor și ceva mai departe ruinele Templului lui Cezar, înălțat de August pe locul unde, la 19 martie din anul 44, poporul, înflăcărat de cuvîntarea lui Marcus-Antoniu, călcînd peste datinele și superstițiile religioase, a îndrăznit să ridice un rug și să ardă corpul Cezarului în fața celor mai sfinte sanctuare ale cetății.

Iată tot trecutul Romei în jurul, deasupra, la picioarele noastre. Iată credințele, gloriile, speranțele unui popor care știa deopotrivă să înțeleagă zîngănitul armelor, glasul oratorilor și iluzia mîngîietoare a artei. Douăzeci de veacuri au trecut peste dînsul fără să clatine blocurile de piatră înălțate în numele eroilor și zeilor lui. Douăzeci de veacuri înmărmurite la poalele Capitoliului, care vorbesc de eternitatea Romei. Douăzeci de veacuri printre care treci cum ai trece printre șirurile de coloane ale unui templu.

ROMA ANTICĂ. — ROMA PAPALĂ

Din mijlocul Forului, peste arcul de triumf al lui Titus, se văd ruinele enorme ale Coloseului.

Îndreptîndu-ne spre dînsul, trăim o parte din istoria Romei imperiale. Dacă Forul amintește epoca de glorie a republicii și a celor dintîi cezari, cînd Senatul și tribunii

poporului consultau înțelepciunea augurilor și hotărau pacea și războiul; ruinele Coloseului amintesc veacurile de decadență și fastul tiranilor care veneau și se mențineau pe tronul Romei cu ajutorul mercenarilor și prin serbările sîngeroase organizate, în amfiteatru, în cinstea plebei flămînde de pîine și de petreceri.

Cel mai grandios monument, pe care ni l-a lăsat antichitatea romană, se ridică la capătul căii sacre. Făcut în formă de elipsă, nalt de o sută cincizeci și șapte de picioare și cu o circonferință de o mie șase sute patruzeci și unu de picioare, putea să coprindă de la șaizeci pînă la optzeci de mii de spectatori. Împăratul Vespasian a început clădirea lui după victoria repurtată asupra iudeilor și douăsprezece mii de evrei, prizonieri de război, au lucrat și au murit ridicînd acest templu închinat cruzimii și fastului roman. La inaugurarea Coloseului, în anul 80 după Christos, sub domnia lui Titus, serbările au durat trei luni de zile în șir și sute de mii de spectatori au putut să vadă în aceste zile luptîndu-se și murind sub ochii lor cinci mii de lei, de tigri și alte fiare sălbatice și aproape trei mii de gladiatori.

Astăzi ne putem închipui cu greu orgia de sînge care se revărsa în arenele Coloseului și priveliștea groaznică a optzeci de mii de patricieni și de plebeieni plecați peste balustrade, urmărind măcelul din arenă și gestul de grație al cezarului.

Astăzi, în amfiteatrul zgomotos de altădată, e o liniște de moarte. Zidurile tăcute, sumbre, ca ale unui mausoleu imens, abia mai povestesc chinurile nesfîrșite, luptele deznădăjduite, urletele de agonie, care se ridicau și mureau în cuprinsul lor. Veacurile și mușchiul tenace au depărtat piatră de piatră, au făcut goluri oarbe în zidurile concepute să înfrunte vremea, au îngropat totul, au întins liniștea morții peste tot. Trecem pe sub gangurile în care răsună doar pașii noștri, ne coborîm în subteranele care adăposteau mizeria cruntă și speranțele infinite ale celor dintîi creștini, urcăm treptele galeriilor superioare, privim în fundul arenei și, prin zidul spart, perspectiva triumfătoare a Romei moderne. Nici un spectacol în lume nu se poate asemăna cu spectacolul Romei văzută de pe înălțimea Coloseului. De acolo se desfășoară, ca scris pe un

pergament de piatră, trecutul cetății eterne. Aci, în Coloseu, trăiești cu Vespasian, cu Titus, cu toți imperatorii și tiranii care-și muiau purpura în sîngele martirilor. Mai încolo, spre nord, se înalță îndărătul unei perdele de chiparoși, biserica San-Pietro in Vincoli, aceea care cuprinde, în statua lui Moise a lui Michelangelo, epoca strălucitoare a Renașterii italiene. Pe cînd în fund, în zare, ca un arc întins pe cerul care vibrează, se ridică cupola Sfîntului Petru, solitară și trufașă ca o mitră papală.

Numai aci, pe înălțimea Coloseului, în decorul care a văzut dezlănțuirea pasiunilor biciuite de orgoliul tiranilor și de soarele Italiei, se poate înțelege trecutul de patimă, de cruzime, de fanatism și de artă al bisericii catolice. Pe drumul care duce de la Coloseu la Sfîntul Petru, drum semănat cu ruine romane și cu biserici, sînt înscrise faptele admirabile de credință și opera papalității. Între Coloseu și Sfîntul Petru e o trăsătură de unire aruncată peste prăpastia vremii. Legătura aceasta e arta, în fața căreia au fost mișcate sufletele celor mai mari dintre papi, Nicolai al V-lea, Iulius al II-lea, Leon al X-lea. Se povestește că pe cînd lucra la cupola Sfîntului Petru, Michelangelo, bătrîn și simțind că mîinile lui debile nu mai ascultau de glasul intern al geniului, rătăcea deznădăjduit pe străzile Romei și s-a trezit deodată, fără să-și dea seama, între ruinele Coloseului. Acolo, în fața imensității artei antice, sub bolta cerului care se lăsa ca o cupolă peste zidurile amfiteatrului roman, a simțit încă o dată fiorul creării și a avut viziunea definitivă a cupolei Sfîntului Petru.

În adevăr, nimic nu e mai admirabil, nimic nu poate să înalțe și să odihnească mai mult sufletul, ca armonia de linii a catedralei papale. Domul din Milano te doboară, te strivește sub arcadele lui gotice. Cele mai vaste biserici din lume par sau neîncăpătoare pentru mărimea credinții, sau prea mari pentru umilința omului. Singură biserica Sfîntul Petru întinde peste vecinica noastră inchietudine sufletească, bolți armonioase și simple, parcă ar fi făcute din liniște împietrită.

Fără să vrei, aici te simți mai mult într-un lăcaș de reculegere și de cugetare decît în lăcașul rugăciunii. Nu simți nevoia să te prosternezi. Nu simți deasupra ta greutatea zidurilor și apăsarea unui Dumnezeu implacabil. În biserica Sfîntul Petru, însăși credința e ușoară, largă, îngăduitoare ca și moravurile papilor de altădată, îndrăgostiți de biserică, de artă și de femei. Lumea și viața romană răsfrîng o ultimă licărire de lumină de-a lungul coloanelor elegante ca ale unui templu închinat Venerei fecunde, și pe mausoleurile papale se lasă și se culcă, fără să jignească credința bănuitoare a credincioșilor, torsuri de femei abia acoperite pînă mai jos de sîni cu văluri ușoare, străvezii, aproape transparente.

Biserica Sfîntul Petru e urmașa legitimă a arhitecturii antice și floarea supremă a geniului lui Michelangelo, a bisericii catolice și a Renașterii italiene.

VATICANUL

În dreapta bisericii Sfîntul Petru se întind, cît cuprinzi cu ochii, grădinile și Palatul Vaticanului. Început prin anii 1370 de Grigorie al XI-lea la sfîrșitul marii schizme bisericești, care silise pe papi să-și strămute reședința la Avignon, Vaticanul a fost mărit în decursul veacurilor de generații nesfîrșite de papi, care țineau să facă din palatul lor cea mai vastă clădire din lume. Abia sub domnia lui Pius al IX-lea pe la 1860, s-a ridicat ultima aripă a Vaticanului și s-a terminat astfel, după cinci sute de ani de muncă și de cheltuieli, o clădire care cuprinde 20 de curți și peste o mie de încăperi. Cei mai renumiți arhitecți de pe vremuri, începînd cu Bramante, și sfîrșind cu Bernini, au pus talentul, eforturile și stilurile lor deosebite, în serviciul reședinții papale. Și pe cînd arhitecții, chemați din toate colțurile Italiei, desăvîrșeau opera începută de Grigorie al XI-lea, Michelangelo și Rafael Sanzio pictau, sub privirea atentă a papilor pasionați de artă și de viață, nuduri admirabile în Capela Sixtină și paginile cele mai glorioase din istoria creștinismului în logele, cunoscute de atunci sub numele de logele lui Rafael.

Desigur, sălile Vaticanului închid tezaure neprețuite de artă antică și operele cele mai mari ale Renașterii italiene. Ceasuri întregi poți să mergi printre procesiuni nesfîrșite

de statui, dintre care numai cîteva din ele ar face gloria unei țări. Tot ce au lăsat mai perfect geniul elin și sculptura romană, liniile desăvîrșite, toate armoniile de forme și de atitudini și-au dat întîlnire, ca într-un labirint de artă, în sutele de săli ale Vaticanului. La fiecare pas ești silit să te oprești pironit în loc de gestul tainic ale unei Venere, de rîsul nebun al unui faun, de privirea senzuală a unui satir, sau de toate corpurile acelea întinse, plecate, înlănțuite, avîntate, păstrînd în formele lor de marmură splendoarea zeilor de odinioară și vibrarea eternei pasiuni omenești. E o minune priveliștea aceasta a nudurilor glorioase de forță, de frumusețe sau de iubire, îngrămădite una peste alta, senine sau torturate ca într-o viziune de paradis sau de infern, revărsate de-a lungul sălilor Vaticanului papal, la umbra îngăduitoare a cupolei Sfîntului Petru. Dacă viața lumească a pontificilor bisericii ar fi rămas necunoscută, s-ar putea susține, cu o aparență de dreptate fatalistă, că e neînlăturabila răzbunare a forțelor naturii. Iubirea alungată din templele creștinismului, a reintrat triumfătoare prin porțile Vaticanului. Ce importă că un rest de piositate ipocrită a agățat naivitatea foilor de viță de corpul gol al unui Antinous, al unui Hercule sau al lui Apolon de Belvedere. Antichitatea splendidă, antichitatea care nu cunoștea rușinea mincinoasă în fața armoniilor de forme ale corpului omenesc, trăiește, supraviețuiește, triumfă după două mii de ani de ascetism și de renunțare creștină, în însăși centrul creștinătății.

Eram din întîmplare în fața Venerei lui Praxitel, cînd o procesiune de călugări capucini s-a oprit și a înconjurat nudul antic. Desigur nu eram în sufletul și în gîndul lor. Nu știu dacă vreunul dintr-înșii cunoscuse vreodată fiorul pasiunii și dacă simțise, adîncindu-și privirea în ochii unei femei, că se cufundă în însăși misterele infinite ale naturii, dar sînt sigur că dacă unul singur dintr-înșii era om și nu eunuc trist și inutil, acela a trebuit să plece din fața Venerei lui Praxitel, ducînd cu dînsul impresia că-l arde rasa și nostalgia unei fericiri necunoscute.

Dar, cu toată risipa de marmure antice, cu toate sălile nenumărate în care zeii de altădată dezvăluiesc vremii noastre rostul și singura menire a vieții, Vaticanul ar însemna puțin lucru, ar fi un muzeu ca atîtea altele în lume,

fără Capela Sixtină și fără stanțele lui Rafael. Călătorul care se oprește o zi la Roma, o lună sau ani întregi, poate uita Coloseul, poate uita templele Forului sau cupola Sfîntului Petru, nu va uita însă niciodată plafonul Capelei Sixtine, „Judecata din urmă“ a lui Michelangelo, și tinerețea eternă aruncată pe ziduri din pensula lui Rafael.

Capela Sixtină e vechea capelă de rugăciune a papilor. Astăzi aproape nimic nu mai amintește scopul pentru care a fost clădită. Nici cruci, nici icoane, nici altar. În capela goală de podoabe și odoare religioase se revarsă o omenire zbuciumată, frămîntată, cu musculaturi încordate, cu forme voluptoase sau chinuite, o omenire aruncată din tavan și pînă în podele de geniul prodigios și torturat al lui Michelangelo. Alături sînt stanțele și ceva mai încolo logele lui Rafael. Trecem dintr-o sală în alta, ne oprim în fața „Școalei din Atena“, recunoaștem frunțile gînditoare ale lui Platon și Aristot, figura de satir a lui Socrate, zîmbetul dezamăgit al lui Diogen, simțim suflul poeziei, în fața „Parnasului“, care întinde ceruri albastre peste ochii orbi ai lui Homer, ne întoarcem în Capela Sixtină, revenim în sala lui Heliodor, și așa, purtați, agitați, bătuți de colo-colo, cu sufletul ca frunzele bătute de vînt, nu știm dacă în noi se ridică uraganul admirației sau deznădejdea că niciodată nu ne va fi dat să suim culmile înalte ale artei.

Dar ce-mi pasă! Omul trăiește nu numai din ce creează, dar și din ceea ce știe să admire...

Am văzut Coloseul, Forul și biserica Sfîntului Petru. Am văzut Vaticanul, Capela Sixtină și stanțele lui Rafael. Nu pot să spun c-aș muri fericit. Dar am înțeles abia acum că toate cîte le-am văzut în Italia n-au fost decît etapele imperfecte ale drumului spre Roma.

ROMA MODERNĂ. — VIAȚA SOCIALĂ

Ca întindere Roma nu cred să fie mai mare ca Bucureștiul, poate chiar ceva mai mică. Populația ei de 500 000 locuitori trăiește pe un spațiu mai restrîns pentru că majoritatea clădirilor, atît în centru cît și la periferie, sînt cu cinci și șase caturi. Afară de cîteva artere largi, tăiate de curînd, străzile sînt strîmte, întortocheate și întunecoase.

Toată poezia lor stă în frumusețea palatelor numeroase, în ornamentația discretă a caselor și în mulțimea fîntînilor publice care se ridică aproape la fiece răspîntie și care dau Romei un caracter aparte, intim, patriarhal. La caracterul acesta special al Romei contribuiește și lipsa de mișcare pe străzi. Cu tot numărul mare de străini, veniți din toate colțurile lumii, să vadă expoziția, străzile sînt mai puțin animate ca la Neapole, ca la Milano și chiar ca la Turino. Automobilele trec rar, trăsurile huruiesc greoi în trapul ostenit al cailor, trecătorii se strecoară încet la umbra zidurilor.

În afară de predilecția probabilă a romanilor pentru căminul lor și pentru împrejurimile minunate ale orașului, desigur că și lipsa oricărei activități comerciale și industriale imprimă Romei moderne aspectul acesta liniștit și tăcut. Toți fruntașii socialiști cu care am vorbit mi-au afirmat același lucru : lipsa activității industriale. Cele cîteva fabrici, întemeiate în vremea din urmă, nu sînt uzine propriu-zise, ci turnătorii de obiecte de artă în bronz, ateliere de turnat în gips, sau cuptoare de teracotă. Mica industrie e singura înfloritoare și din sînul ei se recrutează, în afară de întreprinderile statului și de tramvaiele comunale, marea majoritate a sindicatelor și a membrilor partidului socialist.

Unul din visurile Romei e să devie port de mare. Lucrările ar fi relativ ușoare și n-ar cere prea mari sacrificii bănești. Tinerii militanți socialiști vorbesc cu entuziasm și cu încredere de vremea cînd în portul Romei vor debarca mărfurile din lumea întreagă, înlesnind astfel crearea unei mari industrii și a unui puternic proletariat. Singura nenorocire stă în faptul că napolitanii, care trăiesc astăzi numai și numai din portul lor, nici nu vor să audă de crearea unui port concurent. Din cauza asta visul romanilor întîrziază să se realizeze și Roma modernă e silită să-și concentreze aproape exclusiv activitatea pe tărîmurile artistice.

Nicăieri ca în Roma viața artistică nu e mai înfloritoare, mai zgomotoasă și mai intensă. Cele două feluri de temple ale artiștilor, atelierul și cafeneaua, sînt numeroase și bine populate. Viața atelierelor aduce întrucîtva aminte pe cea de la Paris, dar în mai frumos și cu o nuanță naivă de

poezie. În locul sistematicelor ateliere moderne, spațioase, luminoase, făcute în sticlă și fier ca halele gărilor centrale, atelierele romane sînt vechi mansarde prefăcute în sanctuare artistice, sau clădiri vechi, aproape ruinate, care n-ar putea găsi alți chiriași decît din boema artelor.

Am petrecut ceasuri admirabile vagabondînd în tovărășia sculptorilor și pictorilor tineri de la un atelier la altul. Cum regulele etichetei sînt cu totul necunoscute acestei lumi străine convențiilor sociale, porneam în bandă de la cafenea, băteam la toate porțile caselor mai dărăpănate, pătrundeam ca o ceată de vandali în curte, dacă artistul ne deschidea în halat, în papuci și cu paleta în mînă, sau lăsam pe zidurile din jurul porții inscripții puțin reverențioase, dacă prietenul de ieri tăcea chitic sau ne striga din fundul curții că e ocupat cu examinarea unui model.

Seara ne întîlneam cu toții la cel de-al doilea templu artistic, la Cafeneaua Aragno. Acolo, în jurul șvarțurilor tot așa de literare ca și acelea ale Kublerului tinereții noastre, începeau discuții furtunoase, se continuau controversele artistice rămase fără soluții în ajun, se amînau pentru a doua zi și se puneau la cale destinele artei, ale literaturii și ale tuturor problemelor care interesează universul. Societatea cea mai pestriță din lume era strînsă în jurul meselor adăogate mereu, una lîngă alta, pînă ce ocupau toată sala. Artiști, scriitori, socialiști, o studentă rusă, un revoluționar bulgar, francezi, în fiecare seară reprezentantul unei alte naționalități și patru români, printre care sora și cumnatul doctorului Racovski. După cinci minute eram cu toții prietini și, pentru că mai toți aveam pe inimă cam aceleași lucruri, ne înțelegeam repede în italieneasca noastră stîlcită și în franțuzeasca lor imperfectă. Pe cînd Fontana, șeful școalei noi în sculptură, discuta amănuntele cailor gigantici făcuți de el pentru monumentul unirii Italiei, la capătul celălalt al mesei comune, bătrînul Giovanni Lerda, liderul fracțiunii revoluționare intransigente a partidului socialist, întinerit de entuziasm, tuna și fulgera împotriva politicii oportuniste a lui Bissolati și agita în aer manuscrisele răzbunătoare ale noului ziar *La Soffitta* care trebuia să apară în ziua de 1 Mai. Camarada Balabanov, celebra revoluționară rusă, refugiată în Italia, îl aproba după fiecare perioadă agresivă. Un grup de tineri, în frunte cu

Arturo Vella, strînși în jurul ziarului *Avanguardia socialista*, discutau cu aprindere dacă proletariatul are mai multă nevoie de sindicat decît de politică, sau de partid decît de sindicat ; și cînd în mijlocul discuției înfierbîntate nu se mai auzea nimic, cînd fiecare își striga părerile și pasiunile, cînd însuși glasul tînărului profesor universitar Borgheze, un om numai nervi și numai ochi, temut pentru atacurile lui implacabile de toată burtăverzimea oficială din arte și din politică, nu mai reușea să domineze zgomotul discuțiilor, ne sculam în picioare și intonam *Internaționala*.

În cîntecul *Internaționalei* porneam pe străzi, într-o noapte, spre Piața Sfîntului Petru, în alte nopți spre Forul roman, spre Panteon sau spre Coloseu. Acolo, pe întuneric sau la lumina lunii, ascultam murind ultimele discuții și ultimele acorduri ale cîntecelor revoluționare și priveam tăcuți cum de pe ruinele fantastice se revărsa peste noi infinita armonie a artei și scurgerea veacurilor.

TEATRUL ITALIAN

Cum o istorie a vieții bucureștene și a instituțiilor naționale românești ar fi incompletă, dacă nu s-ar vorbi într-însa de nenumăratele cluburi și societăți, care, sub firmele cele mai deosebite, au o singură și permanentă menire : favorizarea jocului de cărți, tot astfel nu se poate vorbi de viața Romei și Italiei moderne fără să se consacre un capitol special Teatrului italian.

Fiecare țară se prezintă în concertul popoarelor civilizate cu însușiri și cu opere care sînt proprii geniului ei național.

Anglia se prezintă cu industria și sistemul ei constituțional de guvernămînt. Germania cu filozofia, cu lidurile și cu spiritul ei greoi de cazarmă. Franța cu poezia și cu experiențele celui mai înaintat regim democratic. România cu politicianii, cu represiunile și cu mesele ei verzi. Italia, în afară de rezultatele unui sentiment artistic, cultivat în decurs de douăzeci de veacuri, se prezintă, fără îndoială, cu cea mai înaltă și mai serioasă concepție tea-

trală a vremii noastre. Nu e cu putință să se vorbească de Italia fără să se vorbească de teatrul ei.

Pe cînd la alte popoare teatrul e o instituție întreținută cu sacrificii din partea statului sau o întreprindere comercială ca oricare alta, pe cînd mai pretutindeni spectatorul nu e decît un bun platnic, care nu cere altceva teatrului decît o emoție puternică sau o distracție trecătoare, în Italia teatrul se menține și înflorește, ferit de sprijinul binevoitor al guvernelor, ferit de amestecul interesat al capitalismului, numai și numai prin concursul direct al spectatorilor, adică al poporului întreg. În Italia nu există teatre subvenționate, nici companii dramatice învestite cu caracterul oficialității, nici trupe stabile, adormite în monotonia aceluiași public și aceluiași repertor. Un actor se impune prin talentul lui ; are norocul să interpreteze un rol, să facă o creație, să smulgă aplauzele unei săli de premieră, aplauze tot așa de zgomotoase și de sincere ca și fluierăturile, imediat își alcătuiește o trupă și iată-l pornind din oraș în oraș, colindînd toate scenele, stîrnind entuziasmul unui public ușor de cucerit cînd te prezinți în numele artei adevărate, culegînd laurii unei glorii pe care numai publicul italian știe s-o dăruiască. E ușor de înțeles că acest sistem nu permite triumful talentelor de-a doua și de-a treia mînă și ucide în fașă orișice alcătuire de trupe mediocre. Toate trupele pe care le-am văzut în Italia, la Turino, ca și la Veneția, la Milano ca și la Neapole sau la Roma, trupele cele mai renumite ca și cele mai modeste, sînt neasemănat superioare companiilor dramatice din restul Europei.

În teatrele din Franța, de pildă, fără să pomenim de teatrele subvenționate în care tradiția și spiritul academic au distrus avîntul, viața și putința de reînoire a concepției dramatice, toate companiile sînt formate dintr-un actor de talent sau de geniu și din treizeci de elemente mai prejos de orișice reputație artistică. Singur Antoine încercase să formeze o trupă de ansamblu. Încercarea lui abia acum începe să determine un curent mai larg de primenire a artei teatrale. Pe cînd în Italia publicul a silit de mult companiile dramatice să se îndrumeze pe calea indicată în Franța de Antoine.

În adevăr, teatrul italian, așa cum e astăzi, minunat ca ansamblu, realist în concepția înaltă a cuvîntului, însuflețit de-o artă care se inspiră nu din formulele rigide și moarte ale tradiției, ci din viața ambiantă, e mai puțin opera artiștilor decît opera unui public cunoscător și iubitor de teatru. Ceea ce te izbește întîia oară, de la prima scenă a unei reprezentații teatrale în Italia, e partea pe care o ia publicul la spectacolul de pe scenă.

La noi, onor. p. t. public se așează comod în staluri, își expune toaletele sau binoclează doamnele din loji, așteaptă în liniște ridicarea cortinei, asistă pasiv la jocul artiștilor, cască, moțăie, dormitează sau aplaudă, fără discernămînt sau cu o convingere totdeauna egală. Piesele cele mai proaste, ca și interpretările cele mai ridicole nu vor stîrni niciodată în România indignarea pacinicului cetățean care se duce la teatru cum se duce la panoramă, la defilare sau la cinematograf. Probabil că e chestie de temperament și de incultură artistică. Cum vreți să se revolte domnul din stal, care nu se revoltă nici cînd comisarul sau cel din urmă ipistat din mahala îi fac toate nedreptățile de pe lume ; cum vreți ca același om să se revolte cînd la teatrul din București i se dă să înghită macaronadele naționale ale domnului Delavrancea !

În Italia cetățeanul știe ceva mai mult. El știe că e dreptul lui să nu permită să i se calce drepturile în picioare și să-și spuie cinstit părerea și față de guverne și față de actori. Nimic nu e mai interesant ca felul cum și-o spune. Abia s-a ridicat cortina și asiști la două spectacole în același timp : la spectacolul de pe scenă și la spectacolul din sală. De la primele dialoguri simți că spectatorul a intrat în acțiunea piesei, că o urmărește cu pasiune, că trăiește viața și arta actorilor. Privirile sînt pironite asupra scenei, gîturile sînt întinse, s-ar spune că toată sala și-a oprit răsuflarea. Deodată un actor face un gest greșit, are o intonație falsă. Stalurile, lojile, galeria, ca la un semn, strigă, vociferează. Cîteva secunde nu se mai aude nimic. Fiecare ține să arunce o amenințare, să protesteze, și dacă n-are coji de portocală la îndemînă, măcar să ridice brațele în aer.

Două minute în urmă, același actor scoate o frază, un cuvînt, din profunzimea sufletului, și aceeași sală izbucnește în aplauze frenetice, strigă, recheamă, întinde spre artistul care a mișcat-o brațele agitate de avîntul admirației. Am văzut scene admirabile. La Roma, după o reprezentație a minunatei artiste care e Ema Gramatica, doamnele își smulgeau mănunchiurile de flori de la sîn și le-aruncau în ploaie de flori asupra artistei. La Neapole, un biet actor pentru că a spus prea rece nu știu ce cuvînt de dragoste, s-a pomenit cu o grindină de fructe, de coji, de sîmburi de curmale, peste dînsul...

Cum vreți ca avînd un asemenea public Italia să nu aibă teatrul pe care-l are. Cum vreți să nu triumfe viața și arta pe scenă, cînd cea mai neînsemnată slăbiciune e măturată de uraganul huiduielilor din sală. Cum vreți să nu fie conștiință artistică și conștiința datoriei cînd același public, care știe să răsplătească în delirul aplauzelor și cu ploaie de flori, știe în același timp să fluiere și să pedepsească.

Ah, dacă am avea noi publicul Italiei ! Nici una din trupele ambulante ale domnilor Brătianu, Marghiloman, Iorga sau Take Ionescu, n-ar scăpa nehuiduită și nepieptănată.

EXPOZIȚIILE DIN ROMA

Șase expoziții răspîndite în toate colțurile Romei și dintre care cel puțin patru vorbesc sufletului în numele trecutului sau în numele artei.

Ca bun român m-am dus să vizitez mai întîi expoziția retrospectivă la care auzisem că ia parte și țara noastră, prin reprezentantul ei, domnul Tzigara-Samurcaș. Vai, ce mizerie ! Tocmai în fund, pitită după cîteva rînduri de clădiri și monumente, o biată căsuță care-ar vrea să fie țărănească și care n-are nimic țărănesc într-însa afară doar de intenție. Lipsa de gust a arhitectului, e strigătoare la cer. Un pridvor meschin, ca un cap de broască țestoasă, înaintează din mijlocul colibei. Unde a găsit domnul Samurcaș pridvorul ăsta ? Unde a descoperit sărăcia asta de stil ? Să fi vrut cineva cu tot dinadinsul să facă de rîs arhitectura românească, și n-ar fi putut să inventeze ceva mai ridicol.

Doamna Bacaloglu, pe care am plăcerea să o întîlnesc pe ultima terasă a castelului Saint Angelo, îmi spune că guvernul român a acordat 60 000 de lei reprezentantului nostru la Roma. Șaizeci de mii de lei! Pentru ce, sfinte Dumnezeule? Ca să se construiască o poiată și ca să se expuie într-însa cîteva scoarțe naționale, printre două-trei duzini de oale smălțuite, de fote cusute cu fir și de tablouri frumos înrămate. E scris pesemne ca inteligența oficialității noastre să ne urmărească pretutindeni și să ne amărască sufletul pînă și în mijlocul Romei.

Dar azi nu vreau să fiu trist. Ar fi absurd să mă chinuiască umbra inestetică a domnului Samurcaș, cînd deasupra noastră cerul Italiei întinde albastrul lui odihnitor ca draperiile unui polog [1], cînd dinspre mare adie Sirocul încărcat de parfumul grădinilor, cînd la picioarele noastre, de pe înălțimea anticului mausoleu al împăratului Adrian, se desfășoară Roma culcată pe sînul celor șapte coline.

De altfel singur mausoleul ar fi în stare să ne alunge întristarea și vedeniile urîte. E unul din monumentele cele mai mari și mai interesante ale Romei. Început de împăratul Adrian și sfîrșit abia la 139 de Antoniu cel Pios, era îmbrăcat altădată în veșmînt de marmoră și adăpostea într-însul urnele funerare ale împăraților. Mai tîrziu, în timpul năvălirii goților, mausoleul a fost transformat în cetate întărită și apoi, pe vremea atotputerniciei papale sub numele de Castelul Saint Angelo preschimbat în loc de refugiu și în temniță pentru dușmanii papalității. Astăzi, mausoleul și cetatea întărită de odinioară, formează centrul expoziției retrospective. Sălile obscure, culoarele întortocheate, curțile etajate pe acoperișuri și încinse cu ziduri crenelate, cuprind amintirile civilizației medievale. Tunuri de bronz enorme și neputincioase, ghiulele de piatră, puști cu cremene, aparate de asediu sau de tortură, mobile vechi, laboratorul unui alhimist, o farmacie în care se vînd ierburi și dresuri primitive de negustori îmbrăcați în costumurile de pe vremuri. Totul e astfel aranjat ca să dea iluzia veacurilor în care misterele alhimiei stăpîneau și înfricoșau mintea oamenilor. Coborîm din castel și ne

[1] *Polog* — baldachin, acoperămînt, sprijinit pe coloane sau fixat de perete, alcătuit din stofe prețioase și pus ca podoabă deasupra unui pat etc.

găsim în parcul expoziției cu impresia că am fost o clipă contimporanii lui Carol Quintul și ai lui Benvenuto Cellini, minunatul argintar care, cu mîna lui obicinuită să cizeleze aurul și pietrele rare, a îndreptat greoaiele puști cu cremene împotriva dușmanilor Romei, de pe zidurile aceluiași castel.

În parc, celelalte palate ale expoziției retrospective nu pot să ne spuie nimic mai mult. Palatul armatei și al marinei de război e rigid și fără viață, ca un sergent-major. Palatul artelor fotografice n-aduce nimic necunoscut. Două clădiri în stil arhaic, care evocă viața familiară a evului mediu, cu odăile întunecoase, încheiate în ogive, cu balcoane romantice, atîrnate printre flori de glicină, cu jilțuri monumentale, ca niște strane episcopale, te îndeamnă să te întîrzii mai mult printre zidurile lor sumbre și triste ca zidurile unor mînăstiri.

Alături de ele însă, expoziția arheologică, organizată printre ruinele termelor romane ale lui Dioclețian, pare ca un uriaș lîngă un pitic. Evul mediu dispare în umbra ruinelor grandioase ale imperiului roman. Toate popoarele latine au trimis aci, au strîns la un loc cîteva din monumentele pe care legionarii romani le ridicau de-a lungul drumurilor lor cuceritoare. Din Spania și din ținuturile depărtate ale Pontului Euxin, din vechea Galie și din pădurile străbătute de hoardele barbare ale germanilor, din Iudeea, din Egipet și de pe țărmurile unde altădată înflorea cetatea Cartaginei, de pretutindeni unde colonul roman a stabilit legile, limba și inscripțiile lui pe granit, urmașii învinșilor de acum douăzeci de veacuri au ținut să trimeată la Roma ca trofee recunoscătoare, mărturia învingerii lor. Românii au trimes o copie după monumentul de la Adam Klisi și cîteva copii după inscripții romane; grecii, bulgarii, sîrbii, austriacii, germanii, francezii, spaniolii, au trimes și ei copii după mausoleuri, după apeducturi, după temple, după arene, după cetăți, după toate ruinele acelea nenumărate sămănate în toate colțurile lumii și care vorbesc de gloria celui mai puternic imperiu al antichității. Numai aci, la umbra termelor lui Dioclețian, în zgomotul depărtat al Romei moderne, care abia pătrunde încet și surd printre zidurile masive, am putut simți forța imensă a civilizației romane.

Desigur, în cei două mii de ani care au trecut de atunci multe s-au schimbat în lume și în sufletele noastre. Nu mai putem avea idealul legionarului plecat să se războiască la granițele imperiului și nici sentimentul de orgoliu al senatorului care descindea în For cu fruntea umbrită de viziunea barbarilor. Trăim într-o epocă de pace și de visuri internaționale.

Dar, fie îngăduit sufletelor noastre, anemiate de decadență și înălțate printr-o cultură seculară, să se întoarcă măcar în fața unei expoziții inofensive către un trecut mort pentru totdeauna, și, printre ultimele ruine ale imperiului roman, să viseze, în siguranța liniștită a zilelor de astăzi, la vremea eroică și legendară, cînd cel mai mare imperiu cunoscut istoriei clădea o civilizație nouă pe cîmpurile și în sîngele războaielor.

E tot ce-și poate îngădui patriotismul nostru debilitat.

EXPOZIȚIA ETNOGRAFICĂ ȘI REGIONALĂ — EXPOZIȚIA INTERNAȚIONALĂ DE BELE-ARTE

Pe malul drept al Tibrului, pe vechea piață a armelor, a răsărit ca din pămînt un oraș întreg. Cît vezi cu ochii, de-a lungul străzilor pline încă de activitatea febrilă a muncitorilor, de șanțuri neastupate încă, de grămezi de nisip și de piatră, de grinzi culcate de-a curmezișul străzii, de statui întinse pe marginea drumurilor, de unelte de lucru, de mașini și de schele, se înalță în mii și mii de forme variate, elegante, bizare și fantastice, acoperișurile, coloanele și turlele expoziției regionale. Aci, fiecare provincie italiană a construit palatul care reprezintă mai bine stilul și datinile artistice ale localității. Alături de ornamentația bogată a pavilionului venețian se ridică stilul sobru, jumătate monastiresc și jumătate de cetate întărită, al palatului Siciliei, sau gospodăria de o simplicitate rustică a pavilionului insulei Sardinia. Nu e o provincie italiană care să nu fi construit casa ei proprie și nu sînt două stiluri care să se asemene între dînsele. Nicăieri ca aci nu simți mai bine varietatea și bogăția de resurse a geniului italian, nicăieri nu poți cuprinde într-o sinteză mai desăvîrșită darurile minunate ale acestui popor care a știut

să adapteze arta nevoilor locale și să facă dintr-însa nu un prilej de împodobire zadarnică, ci o oglindire și un rezumat al vieții reale.

În fața palatului provinciei Abruzilor simți ceva din misterul și din sălbăticia patriarhală care planează asupra crestelor celor mai abrupte din lanțul Apeninilor, tot așa cum în fața palatului Campaniei întrevezi cerul profund și marea albastră a Neapolului, sau cum în fața porticului lui San Francesco, sprijinit pe coloane fine abia desenate pe fondul de umbră al pridvorului, ghicești sufletul simplu și religios al țăranului din ținuturile Umbriei. Vizitînd expoziția regională, călătorul grăbit poate să spună fără exagerare că cunoaște toată Italia. O cunoaște prin arhitectura ei și prin obiectele de artă sau industriile reprezentative, strînse în cele douăzeci sau treizeci de palate provinciale. După ce a vizitat Roma cu monumentele ei antice și papale, după ce a străbătut în cîteva ceasuri toată Italia, de la poalele Alpilor și pînă la ultimele țărmuri ale Siciliei, arsă de soare și de pămîntul ei vulcanic, poate în sfîrșit să treacă Tibrul și să se îndrepte spre palatele în care Roma modernă a ținut să alăture eforturile ei de astăzi cu eforturile popoarelor care pășesc în fruntea civilizației.

În expoziția internațională de bele-arte, călcăm pe pămîntul veacului al XX-lea. Cu ochii plini încă de operele antichității clasice, s-ar părea că e greu să ne punem sufletul de acord cu sentimentul artei moderne. Toți cei cu care vorbesc n-au decît cuvinte de dispreț pentru această artă care se tîrăște cu greu pe drumurile străbătute odinioară de un Phidias, de un Praxiteles sau de un Michelangelo. Trec prin fața pavilioanelor albe, palide, cu ceva în liniile lor care amintește neastîmpărul, nemulțumirea perpetuă, închietudinea sufletului modern și înțeleg că ar fi zadarnic să vorbesc de frumusețile prezentului acelora care din instinct își întorc totdeauna ochii și nu pot să vadă decît înspre trecut.

Nu e pentru întîia oară cînd mă conving că omul e un animal prin excelență reacționar. În toate domeniile, în literatură ca și în politică, în știință ca și în artă, oamenii sînt legați de principiile stabilite și primesc cu greu, cu o trăsărire neînlăturabilă de revoltă, tot ceea ce e nou,

tot ceea ce amenință liniștea și siguranța sentimentului lor de admirație.

Gîndiți-vă la socialism. Cîți nu-l dușmănesc, nu doar fiindcă ar primejdui interesele lor, nu pentru că sînt legați de soarta altor doctrine sociale și politice, ci dintr-un motiv mult mai simplu și mai banal, pentru că socialismul e singurul care aduce azi în lume ceva nou. Omul se teme de inovații.

Mi-aduc aminte cu ce priviri încruntate au fost primite la noi în țară, în țara noastră fără puternice tradiții artistice, primele lucrări ale sculptorului Brâncuși, pînzele lui Ressu, desemnurile lui Iser și versurile admirabile ale lui Tudor Arghezi. Instinctiv, admirația mulțimii se întorcea de la acești promotori, către domnii Oscar Späthe, Verona sau defunctul poet Alexandru Vlahuță.

Nu e de mirare prin urmare că și la Roma, mediocritatea universală a privit chiorîș înspre expoziția internațională a artei moderne. Vedeți că aci nici un Beadeker nu indica discret capodoperele, și vizitatorul sau cronicarul artistic avea greaua sarcină să le descopere singur. Descoperirile nu se fac în fiecare zi și de către toți oamenii. Și cei mai mulți au trecut și vor trece prin sălile încărcate de statui și de tablouri fără să vadă nimic din minunile artei moderne.

Și totuși sînt.

În primul rînd e palatul regatului sîrb. Mărturisesc spre rușinea mea că nu cunoșteam nici una din operele acestui popor care s-a relevat la Roma cu doi-trei pictori mari și cu un sculptor, Mestrovici, căruia nu-i găsesc un egal decît în personalitatea covîrșitoare a lui Rodin. Arta sîrbească aduce o notă nouă și originală. Țărișoara aceasta din dreapta Dunării, pe care Belgia orientului a privit-o întotdeauna cu un zîmbet condescendent pe buze, ne-a arătat, la Roma, că un popor poate să fie și pentru altceva mîndru, decît pentru șantanurile, cluburile politice și muscalii lui cu cauciuc. Printre motivele de recunoștință pe care le păstrez Italiei, cel mai mic nu va fi acela că mi-a dat prilejul să cunosc arta poporului sîrbesc.

În fața pavilionului sîrb se ridică palatul Ungariei. Vai, cu tot naționalismul meu, sînt silit să recunosc că și alături de „sălbăticia“ maghiarilor, civilizația românească

n-ar putea să expuie altceva decît vechile țesături artistice ale poporului, ale poporului care nu mai lucrează astăzi decît pe moșiile boierești. Și aceeași impresie mă urmărește necontenit de-a lungul pavilioanelor și sălilor nenumărate.

Bulgaria expune, Grecia expune, Rusia „barbară“ închide comori de pictură într-un palat întreg. Țările cele mai mari, ca Franța, cu pictură impresionistă, ca Spania, cu arta realistă și crudă a lui Zuloaga, ca Anglia, care în anii din urmă, inspirîndu-se din clasicism, a dat lumii o pictură reînoită, ca și țările cele mai mici, Danemarca, Belgia, Olanda, Elveția, Norvegia, Suedia, toate, toate expun.

Nu e popor care să nu fi trimes la Roma prinosul civilizației și idealului lui artistic. Un singur popor lipsește și acela sîntem noi.

Era fatal. În țara elitelor intelectuale, în țara care se mîndrește cu domnia glorioasă de patruzeci de ani de zile a regelui Carol, în țara în care se găsesc milioane și miliarde de aruncat pe toate ferestrele risipei ale politicianismului și ale desfrîului, în țara aceasta era fatal să nu se găsească o operă de expus și-un suflet de artist.

Poate că e un bine. Numai astfel cei mințiți vecinic, cei înșelați mereu că România pășește pe calea progresului și că se organizează represiuni ca să se salveze acest progres, vor putea înțelege, la lumina unei expoziții de arte la care strălucim prin absența noastră, că sîntem mai jos, că guvernele de jaf și de aventură ale regelui Carol ne-au împins mai jos și decît Grecia, și decît Serbia, și decît Bulgaria.

ZIUA REVOLUȚIONARĂ

Mîine e 1 Mai.

De azi-dimineață orașul e în fierbere. Placarde roșii, lipite pe zidurile Romei, cheamă proletariatul la datorie. Grupuri-grupuri de cetățeni citesc cu glas tare și comentează frazele revoluționare.

Bicicliști, oameni de încredere ai partidului, cu panglici roșii la mînă, străbat străzile populate, împărțind

manifeste, aducînd ştiri şi transmiţînd în cartierele mărginaşe cuvîntul de ordine dat la centru. La redacţia ziarului socialist *Avanti* s-a declarat permanenţa. Deputaţii partidului şi comitetelor organizaţiilor nu ies dintr-o consfătuire decît ca să intre în alta. Cînd o ştafetă aduce o veste îmbucurătoare, aplauzele izbucnesc ca un ropot de salve. Încă înainte de prînz încep să sosească telegramele din provincii. La Genua, unde a plecat Giovani Lerda, manifestaţia se anunţă grandioasă. La Turino au izbucnit două greve parţiale în fabricile de automobile. Din Milano, secretarul general al confederaţiei muncii, bătrînul Rigola, telegrafiază că nici o fabrică, nici un atelier nu va lucra a doua zi. În atmosfera încălzită se ridică aclamări entuziaste : „Trăiască Rigola ! Trăiască socialismul !" Din Florenţa, din Veneţia, de la Bolognia, de la Reggio, din Neapoli, de la Piza, de pretutindeni sosesc telegrame care vestesc încetarea lucrului şi care îndeamnă la luptă. Deodată un hohot de rîs şi aplauze furtunoase se ridică şi trec din sală în sală. Un camarad a adus ştirea că se lipesc pe ziduri afişe enorme din ordinul Consiliului comunal, care vestesc populaţia că autorităţile capitalei au oprit circulaţia tramvaielor pentru ziua de 1 Mai.

E o simplă manevră. Consiliul comunal, ca să salveze aparenţele, împiedică ceea ce nu poate să oprească. În cîntecul *Internaţionalei* coborîm în stradă. La prima răspîntie am norocul să mă întîlnesc cu vechea noastră cunoştinţă, cu fostul deputat liberal. Onorabilul e scandalizat. Nu înţelege lipsa de autoritate a poliţiei. Îmi spune că vizitatorii străini sînt revoltaţi. Socialiştii au înnebunit. Nu se gîndesc că periclitează interesele oraşului. Ce-o să se facă expoziţia dacă toţi străinii vor pleca, cum are de gînd să facă şi domnia sa... Îi răspund împăciuitor că se alarmează degeaba, că liniştea nu va fi turburată, că n-are să se teamă de nimic.

Fostul deputat liberal ridică două braţe scurte şi groase în aer :

— Dar bine, domnule, asta-i destul ? Ce-o să ne facem toată ziua ? Aud că nici un tramvai n-o să circule. E adevărat ?

Cu cea mai dulce amabilitate din lume îi satisfac curiozitatea.

— Nici un tramvai, nici o trăsură, nici măcar un camion. Prăvăliile vor fi închise. Cafenelele idem. Ultimele ştafete ne-au adus ştirea că şi chelnerii de la hoteluri vor părăsi lucrul.

— Cum, şi chelnerii !

— Da, scumpul meu domn, veţi avea o dată rara plăcere să vă faceţi ghetele singur.

Fostul deputat liberal se uită lung la mine şi pare că nu înţelege ceea ce-i spun. Apoi, îndîrjit, exasperat, îmi declară apăsat ca şi cum ar declara război omenirii întregi :

— Atunci plec.

Nu-mi pot opri un zîmbet.

— Unde ? dacă îmi daţi voie să vă întreb. Căci mîine, oriunde vă veţi duce, veţi găsi greva generală. La Neapoli ca şi la Florenţa, la Veneţia ca şi la Milano veţi fi silit, probabil, să vă plimbaţi tot pe jos şi să vă faceţi ghetele singur — afară numai... adaug eu.

— Afară numai ?...

— Afară numai dacă veţi putea pleca din Roma. Căci e posibil să se oprească şi circulaţia trenurilor.

Dacă n-aţi văzut capul unui fost deputat român în asemenea momente, n-aţi văzut nimic. Eu îl văd şi acum, furios şi neputincios, infinit de ridicol, cu privirile aprinse de ură, întorcîndu-mi spatele şi pierzîndu-se în mulţime, ca un balot agitat de valuri.

La prînz am petrecut cu toţii povestind camarazilor scena de adineaoarea, şi toată după-amiaza am trecut-o vizitînd organizaţiile muncitoreşti, aşteptînd sosirea telegramelor şi simţind că trăiesc în Roma antică şi papală viaţa intensă a vremii de mîine.

Seara a fost unică.

Eram înştiinţaţi că preoţii catolici vor profita de nu ştiu ce sărbătoare religioasă din ziua aceea ca să ţie predici împotriva socialismului. De pe la orele cinci, militanţii socialişti umplură bisericile. Spectacolul făcea într-adevăr să fie văzut. Cei mai renumiţi oratori ai bisericii ocupaseră amvoanele. Să spun că vorba lor caldă, că logica lor strînsă, că talentul lor oratoric mi-au clătinat convingerile, ar fi să exagerez. Dar am admirat sincer forţa atît de vie încă a catolicismului şi am înţeles ce adversar redutabil

aveau în fața lor socialiștii italieni. Am ascultat cinci-șase predicatori. Nici unul n-a vorbit contra socialismului.

Toți au vorbit pentru dînsul, afirmînd însă, în perioade admirabile de oratorie, de pasiune și de credință, că singurul și adevăratul socialism nu se găsește decît în sînul bisericii catolice. Vorbeau de Crist ca de un revoluționar. Arătau suferințele lui, dragostea lui pentru cei umili și slabi, ura neîmpăcată pe care o purta în suflet împotriva stăpînitorilor pămîntului. Cu viața lui a răscumpărat mizeriile și păcatele lumii. Unde e socialistul, se întreba unul dintre predicatori, care să-și jertfească viața cum și-a jertfit-o Isus ? Dar noi, noi, continuă el, care sîntem zilnic arătați cu degetul ca reacționari și ca dușmanii progresului și fericirii omenești, — ce facem noi ? În tabăra cui ne războim ? Pentru cine sînt făcute mînăstirile, dacă nu pentru învinșii vieții. Pentru cine bisericile astea imense, dacă nu pentru voi, pentru trecătorii de pretutindeni, care pot să găsească aci un ceas de reculegere, de odihnă și de mîngîiere. Pentru cine plecăm noi, pentru cine pleacă legiuni de misionari ca să sufere și să moară în pămînturi necunoscute, propovăduind cuvîntul milii, al adevărului și al iubirii între oameni.

Ah, și tot noi sîntem reacționarii ! Și tot noi sîntem biciuiți, și alungați și arătați ca dușmanii poporului.

Și biserica lui Crist, ca acum două mii de ani, din porunca lui Pilat, e amenințată să fie răstignită pentru a doua oară.

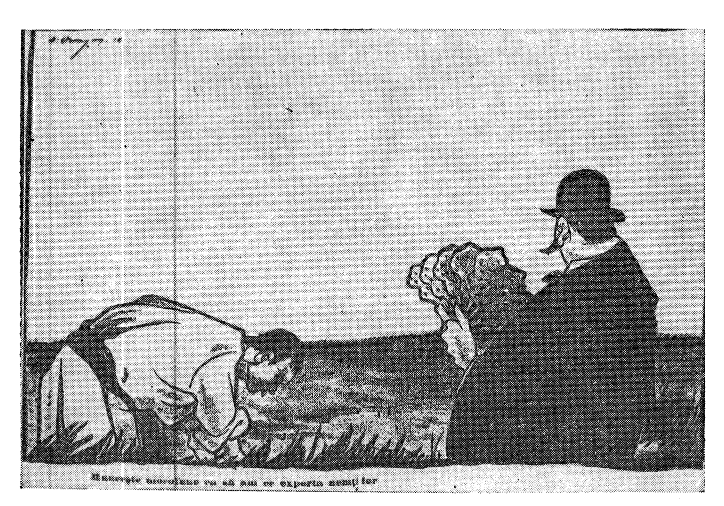
Cîteva femei bătrîne plîngeau în umbra ungherelor. Un vînt de credință trecea asupra mulțimii. Am plecat întrebîndu-ne ce forță colosală ar trebui să aibă socialismul ca să înfrîngă fățărnicia bisericii, nostalgia credinții din sufletul omului și cultura oratorică a predicatorilor creștini.

Am petrecut o noapte grea de gînduri și de îndoieli.

Dar a doua zi de dimineață, cînd m-am pogorît în stradă, deodată cu revărsatul zorilor, în loc de activitatea obicinuită a cetății am găsit orașul tăcut și mort, ca și cum s-ar fi ridicat atunci de pe dînsul lințoliul de cenușă și de lavă al unui vulcan. Prăvăliile erau închise, obloanele trase, terasele cafenelelor pustii, cîțiva trecători mirați că se găsesc singuri, doi-trei vardiști strecurîndu-se pe

Alteța Sa Serenissimă Cenzura! Caricatură apărută în ziarul *Chemarea*, an. II (1919), nr. 2 (23 martie—15 aprilie), p. 1.
(Biblioteca Academiei)

Muncește, mocofane, ca să am ce exporta nemților! Desen de A. Dragoș, apărut în *Facla*, an. VI (1916), nr. 28 (10 iulie), p. 24.
(Biblioteca Academiei)

Privighetoarea liberală. Caricatură apărută în ziarul *Chemarea*, an. III (1920), nr. 473 (25 sept.), p. 2.
(Biblioteca Academiei)

„De la Alexandru Ion Cuza la Ferdinand I de Hohenzolern". Desen apărut în *Chemarea*, an. III (1920), nr. 330 (3 aprilie), p. 1.
(Biblioteca Academiei)

lîngă ziduri ca niște umbre desperecheate, și nici urmă de sunet de tramvaie sau de uruit de trăsuri.

Cetatea eternă era moartă. Socialismul învinsese.

Două ceasuri am rătăcit ca în friguri pe străzile mărginite cu palate somptuoase și tăcute. M-am oprit în fața Panteonului, și-am evocat ironic trecutul populat de zeii învinși de creștinism. M-am oprit în fața Catedralei Sfîntului Petru și am întrebat-o unde îi era puterea de altădată. Și cum soarele se ridica de două sulițe pe cer, m-am întors spre centrul orașului triumfător ca și cum aș fi repurtat eu o izbîndă, mi-am luat pe soră-mea și în cea mai dulce și mai frumoasă dimineață din cîte-am trăit, ne-am îndreptat spre Coloseu.

Ruinele Coloseului, spre care avea să se îndrepte și procesiunea muncitorilor, întindeau umbrele lor cernite spre Forul roman. Cînd am ajuns pe ultima terasă, de-acolo de unde se domină cele șapte coline ale Romei, un preot catolic s-a sculat, stînjenit de prezența noastră, pe cînd din depărtare, în atmosfera tăcută și limpede, s-a ridicat un cîntec vag, ca un zgomot de ape.

Era procesiunea socialistă. Cu ochii ațintiți în lungul străzilor așteptam nemișcați, cu sufletul pe buze. Deodată, în piața din fața noastră se revărsă o mare de capete, cîntecul *Internaționalei* zbucni puternic, ca o fanfară războinică, în aerul limpede, și sute și sute de steaguri roșii fîlfîiră în vînt.

Înaintau încet spre noi. Un cordon de carabineri deschidea drumul, muzica militară intona o fanfară revoluționară, aleșii partidului veneau în frunte și-n urma lor, cît vedeai cu ochii, se desfășura, sub steagurile roșii ca flori de rodiu, armata socialistă. Sutana preotului fîlfîi în dreapta noastră, apoi dispăru în umbra unei arcade, răzînd zidurile.

Procesiunea se apropia, era acum la picioarele Coloseului. Ca un șarpe se încolăci în jurul amfiteatrului roman, se opri cîteva minute în loc, ca să dea timp steagurilor să se înfigă pe ruinele templului lui Claudiu, și ca o furtună se ridică d-asupra procesiunii, din mii de piepturi, cîntecul *Internaționalei*.

Vibra aerul, vibrau zidurile învechite, vibra parcă Roma eternă, reînviată din toropeala ruinelor romane spre o

nouă viață și spre alte destinuri. Însăși Coloseul, mort în sarcofagiul zidurilor lui de douăzeci de ori seculare, se umplu și tresări de viață.

Apoi, cînd steagurile fură așezate, cînd fîlfîiră deasupra templului în ruină simbolul lor de revoltă și de încredere în viitorul omenirii, cînd ultimele accente ale *Internaționalei* se stinseră încet și muriră ca un cîntec de leagăn peste capetele acestei mulțimi care se năștea la viață, în tăcerea imensă se ridică glasul cuvîntătorului socialist.

Acolo, pe ruinele unui templu, în fața Coloseului și-al Forului roman, în cîntecul depărtat al clopotelor, care începeau să sune chemarea lor zadarnică, se săvîrșea misterul de eternă prefacere a vieții.

Unde era redutabila forță papală ?

În ce inimi găsise ecou glasul predicatorilor creștini ? De ce nu veniseră aci dușmanii vieții să vadă cu ochii lor nesfîrșita armată proletară, care sub alte steaguri, cu altă credință, pe ruinele Romei antice și Romei creștine zămislea o Romă nouă.

Ah ! am văzut Roma eternă. De-acum pot să plec, pot să mă îndrept spre țărmurile barbare ale Dunării ! Îmi simt un alt suflet și-o altă putere.

Dacă socialismul a putut să învingă forțele reacționare ale lumii, închise în citadelele seculare ale Coloseului și-ale Sfîntului Petru ; dacă a putut să se ridice peste tradiții învechite și peste o civilizație grea de două mii de ani de cultură, cum nu vom putea noi să învingem și să risipim, cum risipește vîntul frunzele moarte ale pădurii, sărmana noastră reacțiune și fantoșele politice care se agită la umbra domnilor Carp, Brătianu, Iorga sau Take Ionescu.

LA UMBRA... [1]

Amintiri din pușcărie

Iată-mă așadar condamnat. Definitiv condamnat ! Respins apelul. Respins recursul. Optsprezece luni de pușcărie, pentru un articol de gazetă !

Sînt încă în biroul meu de la *Facla*. E liniște. E tîrziu. Toți s-au culcat. Deasupra capitalei cufundate în brațele somnului sau în brațele desfătărilor, sînt dintre puținii care mai veghează. Aș vrea să se prelungească la infinit noaptea asta de gînduri solitare. Probabil că peste cîteva zile voi fi arestat. Poate că e cea din urmă noapte petrecută printre cărțile mele. Le privesc. Dacă m-ar spiona cineva prin borta cheii, l-ar pufni rîsul. Simt că am în ochi expresia ridicolă și înduioșătoare a unui amant care-și părăsește iubita. Aici sînt clasicii. Colo, Anatole France. Dincolo, rușii. Și pe măsuța de lîngă divan — între vechi icoane, bucoavne bisericești și luminări de ceară — Verlaine și Baudelaire, inseparabili. Numai eu mă despart de dînșii. N-o să le mai mîngîi paginile edițiilor rare cu degete aproape senzuale. Pînă ce-oi ieși din pușcărie, cine știe unde or mai fi și versurile lor și operele celorlalți. Sînt doar Stan Pățitul. De patru ori mi-am pierdut biblioteca pînă acum. În două rînduri creditorii mi-au scos-o la mezat. O dată a căzut pradă de război. Ultima mi-a rămas la Petrograd. Asta e a cincea. Voi mai revedea-o ?

[1] Titlul întreg al amintirilor va fi publicat în vremuri mai bune, sub alt rege sau sub republică. (n.a.)

Ca să nu-mi simt o lacrimă caraghioasă în vîrful nasului, mă refugiez repede în severe reflecții juridico-politice.

Sînt, prin urmare, un osîndit. Mîine-poimîine voi fi un pușcăriaș. Cuvîntul nu mă sperie. Nici aventura. N-am ucis doar pe nimeni. N-am furat. N-am înșelat. N-am traficat cu permisuri. N-am operat cu rentă de stat sau cu vagoane. N-am falșificat pașapoarte. Nu fac parte din nici o administrație publică și nici din vreun consiliu bancar, industrial, economic sau de binefacere. N-am luat asupra mea nici măcar o părticică din opera fructuoasă de refacere, reorganizare și consolidare a României mari. Într-un cuvînt : nu sînt liberal. Nu pot, așadar, avea pe suflet nici banul de comînd al săracului, nici ultima îmbucătură de pîine de la gura văduvei și orfanului.

Vina mea e cu totul alta. Crima mea e neasemănat mai mare.

Am scris limpede, rîtos, pe șleau ce cred și ce gîndesc. Nu mi-am vîrît mîinile pînă la coate în visteria statului, e drept. În schimb, am strigat în gura mare : „Săriți ! Hoții ! Hoți de bani. Hoți de urne. Hoți de legi, de constituții și de conștiințe.“ Am sugerat, ireverențios, suveranului : „Sire, ia seama, de toate păcatele guvernanților, în cele din urmă, în fața mîniei populare și-a istoriei implacabile, regii au răspuns totdeauna cu coroana și, adeseori, cu viața lor“. În naivitatea mea, credeam că nimic nu poate să fie mai măgulitor pentru un om, fie el și cap încoronat, decît să-l recunoști și să-l declari responsabil. Nimic mai puțin injurios. Toți sîntem responsabili. E o cinste și o mîndrie să ai simțul răspunderii. Dimpotrivă, e o rușine și-o decădere să te recunoști singur sau să fii declarat de alții nerăspunzător. Numai copiii, tîmpiții și nebunii sînt iresponsabili. Ce gust pe un rege să fie trecut, chiar și numai la adăpostul unei ficțiuni constituționale, în rîndurile acestora. Oricît de vițios ar fi un monarh, nu-mi venea să cred, în ruptul capului, că ar putea să accepte cu seninătate să i se atribuie și depravarea asta.

Și apoi, chiar injurios de-ar fi cuvîntul, în definitiv, nu-i decît tot un cuvînt. Un gînd exprimat rău sau bine, pe drept sau pe nedrept, domol sau cu violență. Și un gînd exprimat, nu cîndva, odinioară, cu o sută, două sau cinci

sute de ani în urmă, ci azi, acum, în veacul nostru, după o sută și mai bine de ani de la marea revoluție franceză, care a întronat pe ruinele tronurilor răsturnate suveranitatea liberei gîndiri umane și cîțiva ani numai de la prăbușirea regimului țarist, care, și el, crezuse orbește și prostește că gîndirea liberă mai poate fi gîtuită. Istoria e doar recentă. Prinți, regi și împărați, altfel așezați pe tronuri seculare decît un suveran mahmur, au căzut, totuși, pe rudă, pe sămînță. Și însuși bunul nostru rege Ferdinand, în zilele lui, cu ochii lui, sub nasul lui, a putut să-i vază ducîndu-se de-a berbeleacul după coroanele lor, care, aidoma, se duceau de-a dura.

Se vede însă că învățămintele istoriei nu servesc nimănui și niciodată. Politicianii nu le aud. Guvernanții nu le înțeleg. Regii au orbul găinilor. Numai artiștii și vizionarii le presimt de departe. Dar glasul lor nu e ascultat. Sau, cînd străbate, pățesc ca mine. O parodie de justiție. Un simulacru de judecată. O sentință inflexibilă, și, dacă vechea ordine a lucrurilor nu e salvată, comedia e jucată. Curat comedie !

Mi se pare o bufonerie așa de absurdă condamnarea asta, cînd știu și cînd văd ceea ce o țară întreagă vede cu ochii ei, încît nu reușesc să iau lucrurile în tragic. Cu toată bunăvoința din lume, nu izbutesc să iau în serios nici sentința, nici efectele ei. Totul mi se pare o farsă. O farsă, judecata. O farsă, condamnarea. O farsă, lunile de închisoare.

Fără să am pretenții de profeție ca răposatul Take Ionescu, prevăd ceea ce o să se întîmple. Cunosc pușcăriile țării mele. Udul nu se teme de ploaie. Deși n-am mai fost osîndit niciodată cu sentință definitivă, am stat uneori săptămîni, alteori luni întregi în prevenție. Am petrecut nopți admirabile la siguranța din Brăila. La Buzău, în toiul răscoalelor țărănești din 1907, am stat aproape două luni la răcoare și în dulce reculegere, sub prima guvernare a lui Brătianu. Tot sub Brătianu, sub același Brătianu, în zilele de teroare și de blestem din refugiul Moldovei, am fost arestat la Iași și aruncat în închisoarea din Negrești, un fel de tîrgușor așezat la jumătatea drumului între Iași și Vaslui. Ce zile, Dumnezeule mare ! Vă rog să mă credeți că, în zilele acelea cumplite, bănuiții nu mergeau cu inima ușoară spre porțile pușcăriilor. Wechsler fusese asasinat.

Viaţa omului nu cîntărea mare lucru în mîinile Brătienilor. Teroarea albă domnea mai grea şi mai îngheţată decît zăpada aşternută peste cîmpuri. O să-mi aduc aminte cîte zile oi avea de dimineaţa aceea sinistră de decembrie, cînd comisarul regal Niculescu-Bolintin mi-a făcut loc, între el şi două sentinele armate pînă-n dinţi, într-un automobil al Marelui cartier. Cerul era de plumb. Gerul, cumplit. Iaşul se desfăşura în urma noastră, sub pelinci de zăpadă şi cu clopotniţele lui zvelte, încremenit şi mut ca un oraş din basme. La cotitura drumului l-am privit o ultimă dată, ca şi cum aş fi vrut să-mi întipăresc în suflet, viziune supremă, toate frumuseţile pămîntului.

Ceasuri întregi am mers fără să vorbim, fără să ştiu nici pe unde treceam, nici încotro eram dus. Săream dealuri. Ne coboram în văi. Străbăteam cu zgomot de lemnărie veche păduri obosite. Pătrundeam ca furtuna în păduri nesfîrşite. Nici sate. Nici cătunuri. Nici ţipenie de om.

Abia pe la prînz, de pe o muche de deal, am zărit în vale un tîrg necunoscut — Negreştii. Comisarul regal mi l-a arătat cu degetul :

— Aici o să rămîi...

Şi la întrebările mele precipitate, febrile, bravul Niculescu-Bolintin s-a mulţumit mai întîi să zîmbească sub mustăţi şi m-a asigurat apoi că nu trebuie să am nici un fel de teamă.

Teamă nu-mi era. Dar inima mi-era cît un purice.

Am descins, direct, la sediul comandamentului superior.

Comisarul regal m-a prezintat, scurt, milităreşte, generalului Sănătescu. Generalul m-a privit încruntat, sever, fără să-mi adreseze cuvîntul. La toate amănuntele pe care i le dădea, în şoapte, comisarul regal, se mulţumea să mormăiască :

— Bine... bine... Bolşevic primejdios !... Nici o grijă !... am soldaţi destui... Pază viguroasă... Nimeni nu scapă din mîinile mele... Fiţi liniştiţi... Puteţi să vă retrageţi... ofiţerii v-aşteaptă la popotă...

Un alt salut scurt, şi-am rămas singuri.

Cîteva momente, care mi s-au părut veacuri, generalul a rămas neclintit, în picioare. Apoi s-a îndreptat spre uşa din fund, a deschis-o şi a văzut că nu era nimeni în odaia de alături. Tot atît de posomorît şi de măsurat a străbătut

biroul pînă la uşa din stradă. A urmărit silueta comisarului regal dispărînd în fundul uliţei, a învîrtit cheia în broască şi, deodată, cu trăsăturile figurii destinse într-un zîmbet neaşteptat, m-a privit în faţă :

— D-ta eşti băiatul generalului Cocea ?

— Da, domnule general.

— Din ordinul Brătienilor eşti arestat ?

— Bănuiesc, domnule general.

— Eşti fiu de militar. Dă-mi cuvîntul d-tale de onoare că n-o să fugi de aici, şi eşti liber.

— Vă dau cuvîntul meu de onoare, domnule general.

— Bine... Dă-mi mîna... Cît priveşte pe Brătieni... dă-i în aia a mă-sii !

SÎNT ARESTAT !

M-am culcat la patru. M-am sculat la şapte. Cele trei ceasuri de somn nu mi-au fost nici ele tihnite. Tot felul de visuri urîte. Şi printre ele, persistent, exasperant, mutrele Brătienilor. Capetele lor, hirsute, ciufute apăreau, dispăreau, răbufneau iarăşi, cînd plutind la suprafaţă, cînd înfundîndu-se în coclaurile indicate de generalul Sănătescu.

Pe deasupra, zgomote bizare, uşoare ciocănituri în uşă, paşi tiptili, zvonuri şi şoapte înfundate, neîntrerupte, pe scări şi pe coridoarele redacţiei.

O bocănitură mai tare, insistentă, m-aruncă în sfîrşit din aşternut. Crap uşa. În faţa mea, un fel de namilă ţigănească încremenită, perplexă şi aiurită. Îndărătul ei, alte două umbre dispar pripit.

— Ce vrei, băiete ?

Ţiganul îşi învîrteşte, fîstîcit, pălăria în mînă :

— Săru' mîinile, conaşule... Vroiam... Nu ştiam că sînteţi acasă !...

— Şi de aia baţi la uşile oamenilor cu noaptea în cap ?

— Căutam *Facla*... aş vrea un număr din *Facla*.

Cît sînt de somnoros şi de plictisit, mă pufneşte rîsul. Îmi recunosc şi musafirul. E un nenorocit agent de siguranţă. De altfel, în tot cursul dimineţii o să-i tîrăsc după mine. Aceleaşi ipochimene. Sfrijite, zdrenţuroase, uluite, arogante

cu cei mici, slugarnice cu cei mari. Armata lui Romulus Voinescu. Sau armata lui Papuc. Dacă aş vrea să fug, n-aş avea decît să mă urc în prima trăsură întîlnită. În urma ei toţi rămîn înfipţi în mijlocul străzii, cu braţele atîrnate, cu gurile căscate, cu buzele umflate. Probabil că aşa au fugit, fără altă bătaie de cap, şi cei paisprezece comunişti urmăriţi cu străşnicie de o leoată de agenţi. Dar eu de ce să fug ? Ce rost, ce înţeles ar mai avea condamnarea mea dacă, în faţa pedepsei, aş da bir cu fugiţii ? Chiar dacă n-aş mai fi în toate minţile, chiar dacă aş avea pe umeri capul lui Voinescu în loc de capul unui om în toată firea, şi tot mi se pare că n-aş face o asemenea neghiobie. Fără să vreau, îi păstrez pică şefului siguranţei că nici măcar atîta lucru n-a putut să înţeleagă în lunga lui carieră de poliţist.

Dar ce să mai întîrzii printre oameni hîzi şi lucruri slute? Viaţa e vecinic frumoasă. Ultimele zile de libertate trebuie să fie delicioase. Şi speţa umană, în ansamblul ei, nu e nici ea atît de haină pe cît apare. Am dovadă de cum cobor în stradă.

Nu sînt prezumţios. Nu am vanităţi idioate. În privirile trecătorilor, însă, ale cunoştinţelor şi necunoscuţilor, zăresc astăzi licăriri de lumină care nu înşală. Prin ziarele de dimineaţă s-a răspîndit vestea că voi fi arestat, şi multe miini, pe care le credeam ostile, mi se întind din toate părţile cu prietenie. Ştiu că entuziasmul nu va dura mult. Românul se aprinde şi se stinge lesne, ca focul de paie. Dar oricum, e o mîngîiere, e o mulţumire, o adîncă mulţumire să simţi la un moment dat toate inimile bătînd în acelaşi ritm.

Ceea ce mă impresionează mai ales e dragostea, e încrederea celor mici şi umili. Cîţiva muncitori şi-au părăsit lucrul, şi-au pierdut ziua şi bietul lor salariu numai ca să-mi stringă o clipă mîna. Nu-mi vorbesc, n-au cuvinte mari şi goale în gură. Dar în ochii lor e-o expresie de solidaritate atît de caldă, un legămînt mut, dar aşa de viu, că-mi vor fi tovarăşi pînă la urmă, încît ar trebui să fiu ultimul netrebnic ca să dezamăgesc vreodată inimile lor cinstite.

Cu totul altfel e sentimentul cafenelei. La „Capşa", unde apar în treacăt, la „Mircea", unde-mi iau aperitivul cu vechiul meu prieten Streitman, la „Maiorul Mura", unde îmi

iau prînzul în veselă companie, sînt privit mai cu atenţie ca de obicei, dar aproape numai cu curiozitate, ca un fel de animal bizar, original şi niţel cam ţicnit, deşi inteligent (asta o recunosc şi duşmanii), care-şi plăteşte luxul să vilegiatureze la puşcărie, aşa cum în lumea noastră e obicinuit să ne petrecem iernile pe Coasta de Azur.

Unii mi-o spun pe faţă. Alţii o strecoară în glumă. Eu rîd şi-i aprob pe toţi. Dacă le-aş spune că am o convingere, o credinţă, că ţiu să sufăr pentru dînsele, nu m-ar crede, sau m-ar compătimi. Prefer puşcăria sau cinismul.

Dar ceasurile trec. Am probabil numai cîteva zile înaintea mea de sfîntă libertate. Direcţia unui ziar nu-i o sinecură. Trebuie să-mi iau ultimele dispoziţii, ca un muribund, şi să-mi aranjez moştenirea.

Urc scările *Facle*i. E prea devreme însă. La ora asta nu-i nimeni la redacţie. Hai la „Capşa" !

Dar n-apuc să fac zece paşi, şi trei domni îmi aţin politicos calea. Cel mai simpatic dintre dînşii mi se adresează pe jumătate emoţionat, pe jumătate solemn :

— Domnule Cocea, în numele legii, sînteţi arestat !

E drept că nu m-aşteptam să fiu arestat aşa de repede. În mai puţin de 24 de ceasuri s-a redactat sentinţa, s-a iscălit, s-au făcut adresele, învestirile, toate formele care pentru pungaşii mărunţi cer cîteva zile şi pentru hoţii cei mari săptămîni sau luni întregi. Răspund, totuşi, cu zîmbetul cel mai curtenitor din lume :

— La dispoziţia dv., domnii mei.

— Am adresa Parchetului la mine.

— Inutil. Vă cred pe cuvînt. Putem pleca imediat la Văcăreşti.

Comisarul pare stînjenit. Îmi mărturiseşte în cele din urmă că nu voi fi deţinut la Văcăreşti, ci la Craiova. Luăm acceleratul de 8 seara. Ura ! Încă şase ceasuri de pseudolibertate.

De fapt, voi fi complect liber. Am destulă vreme să dau dispoziţiile necesare pentru bunul mers al ziarului, să-mi văd prietenii, să fac o ultimă plăcere adversarilor, trecînd, încadrat de doi poliţişti, pe Calea Victoriei.

O gustare frugală, cu vin din belşug, ne reuneşte pe toţi, colaboratori, tovarăşi, agenţi ai forţei publice, în jurul aceleiaşi mese. Închinăm zgomotos şi cîntăm *Internaţionala*.

Nici o plîngere. Nici o incriminare. Aerul vibrează de entuziasm. Odăile, coridorul, scările redacției sînt înțesate de cetățeni. Numai figuri necăjite, dar luminate de nu știu ce foc lăuntric ca de-o invincibilă speranță. Știu că, personal, nu le-am făcut nici un serviciu, nici un bine. Pe cei mai mulți nici nu-i cunosc. Nu le-am pus frați, veri, nepoți în slujbe grase. N-am fondat vaste societăți cointeresate. N-am distribuit jetoane de prezență și nici dividende fabuloase. N-am botezat măcar și n-am cununat pe nimeni.

Și totuși au venit. Din toate unghiurile și mahalalele capitalei au venit. Dacă am scos vreodată, pentru dînșii, un strigăt de răzbunare și de dreptate, din adîncul inimii, azi sînt răsplătit cu prisosință. Ce importă lunile de închisoare ! Mulțumită lor, plec la pușcărie ca la nuntă.

PRIMELE IMPRESII

Craiova e sinistră văzută la lumina zilei. Noaptea e indescriptibilă. Un nesfîrșit sat mort, îngropat în noroaie. Un fel de sat lacustru, luminat, în deridere, cu electricitate.

La o margine a acestei indefinitisabile aglomerații umane, între crîșme, cazărmi și grădini de zarzavaturi, se ridică, dărăpănată pe dinăuntru și arătoasă pe dinafară, Închisoarea Centrală.

Cînd trăsura noastră a cotit în trapul liniștit al cailor, fără nici o intenție agresivă, spre porțile de fier, o santinelă somnoroasă a apărut automatic din gheretă și, cu vîrful baionetei îndreptat spre noi, ca și cum pacea închisorii ar fi fost amenințată, ne-a strigat fioros și lugubru în tăcerea nopții :

— Ciiiine eeee ? !... Stai !

Ne-am explicat repede și simplu. Nefiind vorba nici de vreo evadare, nici, mai ales, de temutul rond de noapte, am fost lăsați să parlamentăm, printr-o poetică lucarnă cu gratii, cu portarul închisoarei. Parlamentarea a ținut vreo jumătate de ceas. Primul gardian dormea. Al doilea gardian dormea și el. Șeful postului de gardă dormea, la fel. Închisoarea întreagă dormea, greu, ca pămîntul, și profund, ca omul cu conștiința împăcată. Tîrziu, cînd unul dintre

cei enumerați mai sus s-a deșteptat în sfîrșit, am aflat că lipsesc cheile. Alergătură, tevatură, blesteme și înjurături extrem de originale. Noi așteptam, zgribuliți de frig, în vremea asta. Nu-mi închipuiam că-i așa de greu să pătrunzi între zidurile unei temnițe. Formalități, paraformalități, amînări, clenciuri, tergiversări, ca și cum ar fi să fii primit în audiență de Ionel Brătianu în persoană. Nu tocmai atît. Fiindcă, în cele din urmă, auzim un scîrțîit lung, amar, de cheie ruginită, în broasca ușii, și-o portiță laterală se deschide prudent, pe jumătate.

Pășesc pragul temniței cu inima strînsă.

Mă uit în jurul meu. Nu-mi vine să-mi cred ochilor. O priveliște ca din basme.

Sub lumina ireală a stelelor, două alei pornesc în dreapta și în stînga pe lîngă zidurile unei clădiri care pare lucrată din marmoră albastră. La mijloc, un portal imens. Dincolo de portal, un șir solemn de colonade și, îndărătul colonadelor, ceva inform, imprecis, dar maiestos și impunător, ca ruinele unui castel medieval.

Mă frec la ochi. Sînt jucăria unui vis sau mi s-a rezervat o surpriză agreabilă ? Te pomenești că, în loc să fiu dus la închisoarea din capitala Olteniei, m-au debarcat la vreunul din nenumăratele palate ale regelui. Știu că are unul undeva pe lîngă Craiova. Dacă mi s-o fi făcut farsa asta meritată ?

Iluzia, însă, ca mai toate iluziile omenești, n-a durat decît o clipă. Fiindcă nu era nici un pat liber pentru mine (se expediase o telegramă din București, dar, firește, nu sosise), am fost invitat să mă încălzesc și să-mi odihnesc oasele în propria cameră a șefului corpului de gardă. Favoare insignă. Dar deșteptare lamentabilă. Imaginați-vă închipuirea.

Patru pereți văruiți cîndva, odinioară, cu var cenușiu. Lîngă peretele din fund, un pat de fier, fără saltea, în trei picioare. Pe rogojina patului, un corp ghemuit sub o manta cazonă. Deasupra corpului, patru cromolitografii reprezentînd pe membrii familiei regale : m.-s. regele din profil, m.-s. regina ca acum 30 de ani, dar cu rumenii ei obraji plini de alunițe făcute de muște ireverențioase, a.-s.r. principele moștenitor Carol și a.-s.r. prințesa Elena. Iar între

cadrele regale și trupul ostașului căzut, pe fondul zidului vînăt, zece, douăzeci, o sută de ploșnițe, urcînd și coborînd în procesiune lentă, zglobii la coborîș, mai grele la suiș, ca și cum în pînticele lor umflate ar fi dus prinosul țării spre înălțimea suveranilor auguști.

Simbolic spectacol ! Dar descurajantă realitate !

Deși mai erau un ceas, două pînă la ziuă, și, deși mi se încleiau genele de somn, m-am trezit, parcă mi-ar fi aruncat cineva o cofă de apă rece în obraz. Pas de mai închide ochii de-acum, pușcăriașule ! Dacă toate celulele condamnaților ar fi la fel cu coliba șefului de gardă, viața în pușcărie trebuie să fie un rai adevărat.

Scris este însă ca dezamăgirile și temerile omului să nu fie de mai lungă durată decît iluziile lui. Trăind, întîmplările, senzațiile noastre sînt un zigzag permanent, un fulger. Aci jos ; aci sus ; în clipa asta, cu picioarele împotmolite în clisa vîscoasă a drumurilor de pe pămînt ; în clipa următoare, cu capul printre nouri și cu ochii luminați de stele.

Cînd mă socoteam mai nenorocit, deodată și-a făcut apariția pe ușe, tîrșiind papucii, cu un fel de pătură peste cămașa de noapte, cu zece fire de păr lungi, încîrlionțate și zburlite în jurul cheliei, directorul închisorii.

Vi-l recomand, dar, din toată inima : domnul Eugen Manolescu, fost grefier la Văcărești, fost elev de conservator și actor în ceasurile libere ale tinereții zvînturate, urît ca păcatul, cu nasul cît o pătlăgică, dar cu inima bună ca pîinea caldă.

Numai văzîndu-l, mi s-au înveselit și privirile, și sufletul. În tovărășia lui aș fi uitat și pișcăturile ploșnițelor. El a ținut însă să mă asigure de la început că nu trebuie să am nici o grije. Cîteva zile voi locui în propriul lui cabinet directorial. În vremea asta mi se va pregăti o cameră curată. Mi-a arătat canapeaua. Cam îngustă. Cam scurtă. Cu genunchii aduși la gură, aș încăpea tocmai bine. Dar, în schimb, nici purici, nici păduchi, nici ploșnițe. Și cafele și taifas pînă la ziuă, dacă-mi spune inima.

De fapt, aurora cu degete de roze [1] a poeților și cu degete de coșar a celei dintîi zile de pușcărie ne-a surprins, pe el

---

[1] În original : *raze*.

povestindu-mi amărăciunile vieții lui de slujbaș, și pe mine făcînd planuri mari și visuri calde de libertate.

LUMINI ȘI UMBRE

Iată, au trecut două săptămîni de cînd sînt închis. N-am scris nici un rînd în vremea asta. Am privit, am ascultat, am stat de vorbă cu paznicii, am vizitat localul închisorii cu de-amănuntul, am făcut zilnic cunoștințe noi, unele mai interesante decît altele, mi-am organizat viața simplu, firește, dar confortabil, în limitele posibilului. Nu sînt doar un oaspete vremelnic al domnului Eugen Manolescu. Un an și jumătate nu trece cît ai bate din palme o dată. Știu, din experiență, că nimic nu înseninează sufletul și nu asigură mai bine fericitul echilibru al facultăților mintale ca o viață egală, organizată cuminte, aproape mecanic. În privința asta, cel puțin, traiul pușcăriașilor se apropie de idealul vieții monahale.

Mă scol prin urmare la 6 dimineața, îmi fac singur focul și îmi pregătesc, cu un deliciu zilnic reînnoit, cafeaua divină la o vulgară dar practică mașină de spirt. Citesc apoi pe nerăsuflate pînă la prînz. Cu viața dezordonată și agitată din București nu e de mirare că am rămas în urmă cu cititul. Am adus teancuri de cărți, cu filele nici măcar tăiate. Le răsfoiesc pe îndelete.

Prima călătorie mai lungă o fac în Siberia orientală, pe urmele lui Osendovski. Străbat apoi, la întîmplare, după inspirația momentului, oceane, continente, sistemul planetar, universuri vizibile și invizibile. Spațiul nu-mi opune piedici. Nici timpul. Ieri trăiam în vremea noastră, respiram parcă frenezia și mirosul de praf de pușcă al veacului ; azi, printre semnele convenționale ale unei pagini, la umbra platanilor Academiei, aud, cu sufletul pe buze, cuvintele lui Platon. Miracolul cărților ! Ocolesc cu mintea cerul și pămîntul și uit în vremea asta că stau ghemuit în fundul patului, cu paltonul pe umeri și cu vreo două cergi pe picioare, de teama vîntului care trece și șuieră în chilia mea ca la el acasă.

Se pare, după cum mi-au spus unii și alții, că am odaia cea mai bună din toată temnița. Sînt un privilegiat. E adevărat că beneficiez de un spațiu formidabil.

Patru metri lungime, patru lățime și vreo șapte pînă la tavan. Un fel de turn. Dar turnul meu fastuos are trei pereți care dau afară, o ușe de trei metri, o fereastră cît peretele din față și podele mîncate de șoareci sau măcinate de umezeală. Poftim de încălzește hardughia asta! Focul arde zi și noapte în sobă, fără să usuce igrasia și fără să-mi încălzească oasele.

Noroc că după-amiezile nu le petrec acasă. Primesc vizite în cancelarie, sau hoinăresc prin vecini. Călătoriile astea zilnice sînt o mare binefacere. După fiecare nouă expediție, mă întorc pocăit. Văzînd cum trăiesc ceilalți, înțeleg că nu am dreptul să mă plîng de soartă.

Vai, cum trăiesc, sărmanii!

Închisoarea Centrală din Craiova a fost construită, după sistemul celular, pentru 200 de deținuți. Pe vremea nemților, clădirea principală rezervată deținuților a ars în întregime. Au scăpat de incendiu administrația și cîteva ateliere. Firește, cum în restul țării nu s-au reconstruit nici drumuri, nici poduri, nici case, nu s-a reconstruit nici închisoarea din Craiova. Ruinele ei sînt impresionante. M-au uimit, cînd le-am văzut, de departe, în prima noapte. Dar în cele cîteva ateliere scăpate de pîrjol locuiesc astăzi, unii peste alții, înghesuiți, trîntiți claie peste grămadă, nu 20, nu 50, nu cel mult 100 de deținuți, ci 500 de nenorociți. Pe scînduri, fără rogojini, dorm cîte doi și cîte trei într-un pat. Cînd pătrunzi dimineața în dormitoare de cîte 100 de inși, te trăsnește duhoarea de la ușe. Celula minorilor, printre altele, e spăimîntătoare. Am măsurat-o cu metrul. 2 metri și 80 în lugime; 2 metri și 63 în lățime; 3 metri și ceva în înălțime. O singură ușe. Nici o fereastră. Patru paturi. Și în cele patru paturi și în 20 de metri cubi de aer erau închiși, în ziua măsurătoarei, 17 (șaptesprezece) copii! Nici unul dintre ei condamnat pentru crime sau delicte grave. Cei mai mulți pentru delicte silvice. Parcă-l văd și acum pe unul dintre dînșii, mărunt, îndesat, numai de o

șchioapă, cu o căciulă de oaie pe cap, mai mare decît dînsul [1].

Într-o zi de vară și-a scăpat vitele în lăstarele statului. Judecat și condamnat în lipsă.

N-a primit nici un fel de citație și n-a avut de unde să plătească amenda. I s-a transformat amenda în șase zile de închisoare, și copilul acesta sănătos de țăran, vioi și rumen, după ce și-a lăsat în cei douăzeci de metri cubi de aer ciumat cîte ceva în fiecare noapte, căciula șterpelită, cojocul furat, restul boarfelor și al trupului în cele din urmă, dacă nu pentru cele dintîi, a plecat din pușcărie pîngărit pentru restul vieții.

Avem biserici cu nemiluita și cu carul. Avem popi, protopopi și-un patriarh care ne costă cît întreținerea a o sută de pușcării. Avem făpturi cu chip de om care ne amețesc cu morala lor creștină. Și asemenea crime se petrec zilnic sub ochii noștri, fără să stoarcă o lacrimă din ochii nimănui, fără să atragă o privire de lumină și de compătimire spre bezna închisorilor.

Omul n-o fi el cel mai abject dintre animale. Cu siguranță însă că românul e cel mai egoist dintre oameni. Nimic nu-l mișcă. Nimic nu-l entuziasmează. Nimic nu-l scoate din mediocritatea plăcerilor lui vulgare. Am vizitat și eu închisori în țări străine. Am citit și eu cărți despre viața deținuților de aiurea. Știu cîte eforturi s-au făcut si se fac pretutindeni de oameni milostivi, de societăți caritabile ca să se vie în ajutorul celor mai nenorociți dintre semenii noștri, ca să se îndrepte, măcar în parte, măcar uneori, cîte ceva din injustițiile vieții sau din erorile justiției.

La noi, nimic.

În Craiova, oraș de milionari, nu există o singură asociație de binefacere pentru acești dezmoșteniți. De cînd se ține minte, nici unul din plutocrații Craiovei, putrezi de bogăție și de trîndăvie, nu s-a coborît, la un Paști, sau la un Crăciun, între zidurile de la marginea orașului, ca s-aducă din prisosul fericirii lor, măcar copiilor, un simulacru de sărbătoare.

Sîntem probabil făcuți dintr-o plămadă inumană.

[1] În orig. *drumul*.

Mă întreb cu groază dacă nu sînt și eu făcut ca dînșii. Dacă am dreptul să mă bucur în tihnă, fără mustrare de cuget, de privilegiul odăii mele încăpătoare, prin care vîntul iernii suflă și șuieră ca o ironică imputare.

OBSERVAȚII DE ORDIN GENERAL

Au trecut alte zile, alte săptămîni.

Acum nu mai sînt un simplu neofit. M-am adaptat mediului. M-am aclimatizat. Mă plimb ca vodă prin lobodă de-a lungul și de-a latul pușcăriei. Mă simt ca la mine acasă. Spațiul restrîns dintre cele patru ziduri de cetate nu-mi mai prezintă nici o taină. Nici viața actualilor mei colegi. Îi cunosc mai pe toți. În nenumăratele ceasuri libere, care sînt, parcă, unicul rost și scop al închisorilor, stăm de vorbă pe îndelete. Între prietini vechi, există adeseori mistere nepătrunse. Între pușcăriași, mai niciodată. Mărturisirile cele mai stranii, spovedaniile cele mai cumplite se deapănă liniștit, ușor, în interminabile zile de plictiseală. Nu poate fi vorba de cinism. Criminalul își povestește isprăvile și loviturile fără orgoliu, ca și fără remușcare, numai așa, din înclinarea omului spre confidențe, sau ca să treacă vremea. S-ar spune că sentința definitivă, sentința iremediabilă, o dată căzută, și porțile temniței închise îndărătul lui, osînditul nu mai simte nevoia universalei ipocrizii omenești. La ce bun să pară mai milos sau mai drept decît ceilalți ? De ce să mintă ? De ce să înșale ? De ce să poarte o insuportabilă mască pe obraz, cînd ceasurile nesfîrșite, anoste, vecinic aceleași, sînt parcă anume făcute să destindă sufletele și trăsăturile feței ? Spovedania devine o necesitate.

Pînă și delictele cele mai vulgare, mici escrocherii, pungășii și găinării mărunte, sînt destăinuite cu ușurință. Or, e neasemănat mai plăcut să mărturisești o crimă oribilă, o crimă grandioasă, să bagi fiori în sufletele ascultătorilor, povestindu-le cum ai răsucit cuțitul în carnea însîngerată, decît să declari modest, umilit : „Am fost prins șterpelind o hîrtie de cinci lei !" Vanitoși nu sînt numai literații, oratorii și politicianii. Vanitoși sînt toți oamenii. Vanitoși sînt și pușcăriașii. Și, cu toate astea, nimic nu e

mai simplu decît să le îngenunchezi vanitatea și să le storci mărturisirile cele mai penibile.

Un ofițer de ață mi-a povestit din fir în păr cum proceda el însuși ca să subtilizeze zilnic cîte ceva din hrana și îmbrăcămintea trupelor, sistem la fel cu acela practicat de nouăzeci și nouă la sută din membrii corpului respectabil al ofițerilor de intendență. Cu ceea ce am aflat de la dînsul m-aș face forte, dacă Ministerul de Război mi-ar da pe mînă controlul general al gestiunii acestui departament, să scap în șase luni armata și de frig, și de foame, și de sărăcie, și de toate lipsurile ei actuale... dar și de intendenți.

Un alt brav ofițer, condamnat pentru spionaj, mi-a numit, confidențial, comparșii lui, inferiori și superiori ierarhici, ale cărora nume le-a tăgăduit cu nobil cavalerism în fața instanțelor. Dacă vicisitudinile vieții sau vitregia soartei m-ar sili vreodată să primesc postul lamentabil de comisar regal, aș putea să-i culeg ca din oală.

Tîlhari mai mărunței, modești deturnători de bani publici, falșificatori ordinari, borfași, pungași de buzunare, cartofori, bețivani, simpli nărăviți în rele îmi povesteau bietele lor isprăvi cu lux nesfîrșit de amănunte, mă învățau cum se face dintr-un leu doi, sau cum mergi la sigur, în afaceri și în politică, cu „uite popa, nu e popa".

Am notat, pe răboj, confidențele lor naive, în aerul viciat al închisoarei. Le voi presăra, pe ici, pe colo, în amintirile astea. Să nu se teamă însă nici unul. Nu le voi cita numele. Nu le voi denunța învîrtelile. Dacă m-am apropiat de dînșii și-i evoc pe ei înșiși cu infinită simpatie în paginile astea, n-o fac nici cu gînduri piezișe de judecător de instrucție, nici cu intenții fățarnice de moralizator. Am învățat doar și eu atîta lucru într-o viață de om, că puțini sînt răspunzători de propria lor viață. Și știu azi, din experiență, că mai multă bunătate, că mai multă dreptate chiar găsești în inima necăjită a celui mai ticălos dintre pușcăriași decît în inima împietrită a bogătașului.

Dacă mă voi folosi de destăinuirile unora și-ale altora e pentru cu totul alt motiv.

Aș vrea să învederez cititorilor cît de ușor e să pătrunzi viața intimă și sufletele clare ale condamnaților. Pentru un psiholog e terenul ideal. Pe dinafară temnița poate să pară ca un fel de cetate, cu bastioane masive, cu ziduri impene-

trabile ; pe dinăuntru e ca o clădire cu pereți de sticlă. Tot ce se [pe]trece e în văzul și în auzul tuturor. Condițiile de trai, promiscuitatea existenței zilnice, sinceritatea sau brutalitatea raporturilor comune fac cu neputință tăinuirea sentimentelor adevărate. Bun sau rău, milos sau vindicativ, lacom, egoist, trufaș, lubric, îndărătnic sau blînd, sau indiferent, omul se arată aci ceea ce este în realitate, același animal cu aceleași instincte primordiale și primitive, nu potolite, dar concentrate sub pojghița subțire a civilizațiilor, și exasperate îndărătul gratiilor de fier.

Închisoarea, ea însăși, e o societate în miniatură.

Un microcosm.

Așa precum într-o picătură de apă murdară se răsfrînge tot cerul, cu soarele, cu luna, cu toate stelele lui, tot astfel, între cele patru ziduri ale pușcăriei din Craiova, se oglindește întreaga societate românească, cu calitățile și cu defectele ei, astfel cum le-a statornicit, pînă la anul mîntuirii noastre al 1925-lea, înlănțuirea evenimentelor istorice și însușirile rasei.

Nicăieri, niciodată, n-am putut studia mai bine organismul haotic al României mari ca în această Românie mică, redusă la proporțiile unui stat liliputan de 500 de indivizi, dar un stat de sine stătător, durabil, perfect caracterizat, cu nevoile și cu aspirațiile lui multiple, cu idealurile lui contra[dic]torii, cu ierarhia lui rigidă, cu luptele lui intestine, cu legile, regulamentele, datinile și orînduirile lui proprii, cu viața lui complexă, copiată aidoma după tipicul României mari.

Constatarea să nu vi se pară jignitoare. Pe cenușa strămoșilor mei, neaoși români, ca și mine, vă jur că n-am nici un gînd ireverențios față de nimeni. În izolarea celulei mele n-am decît un unic îndreptar : sinceritatea. Ca un anatomist cu scalpelul în mînă, voi diseca trupul închisorii, voi urmări arterele vitale și corpurile parazitare pînă în profunzimile organismului național, voi controla ce-am văzut, voi spune ce-am constatat, nu voi îmbrobodi adevărul și nu voi înfrumuseța realitatea hidoasă decît în limitele îngăduite de ficțiunea formei literare.

Pe cît îi este omului iertat să se lepede de părtinire și de subiectivism, voi fi veridic.

Astfel că nu va fi decît într-o mică parte vina mea dacă, vorbindu-vă de-o pușcărie, veți avea impresia stranie că vă descriu România mare și dacă, vorbindu-vă de pușcăriași, veți avea halucinația că vă plimbați printre samsari, politiciani și alți factori responsabili.

FOOORMA

Descoperiți-vă și plecați-vă pînă la pămînt. Prin fața domniilor-voastre trece, rigidă și osoasă, în mantia ei hieratică, Maiestatea-sa Fooorma. O cunoșteam de multă vreme. I-am reînnoit cunoștința la Craiova. Ceasurile cele mai plăcute, de resemnată amărăciune și de dulce plictiseală, le-am petrecut în compania ei protocolară. De cîte ori o vedeam venind de departe, mi se descrețea fruntea. În celula mea prozaică și în incinta posomorîtă a închisorii, aveam impresia că iau permanent parte la o furtunoasă recepție a curții. Mai ales că nobila maiestate, ca și cealaltă, venea totdeauna urmată de-o întreagă leoată de șambelani, de curteni, de lingăi, de juisori și de profitori.

Am zărit-o pentru întîiași dată în odaia vecină, lipită zid în zid cu a mea. În această încăpere, de vreo opt metri pe patru, e instalat serviciul antropometric al închisorii. Dulapuri impresionante prin mărimea lor ; în fund : un aparat fotografic ; o masă ; un pupitru ; un aparat gradat și vertical ca o spînzurătoare pentru măsurat înălțimea delicventului ; un compas ; tampon ; cerneală și fișe nenumărate, teancuri, vrafuri, noiane de cartonașe albe, răvășite pe mese, înșirate pe pervazul ferestrei sau trîntite, claie peste grămadă, în fundul dulapurilor.

Instalația asta științifică a costat, pe vremuri, cîteva zeci de mii de lei aur. De atunci, de ani de zile, în fiecare dimineață, un respectabil funcționar, înscris în buget, primește, rînd pe rînd, pe musafirii temniței, îi dezbracă, îi măsoară, le ia impresiile digitale, numele, pronumele, anul nașterii, unghiul facial și alte unghiuri mai de minimă importanță, și toate observațiile lui savante le dictează, cu glas răgușit de tenor alcoolizat, unui subaltern plătit din fonduri precare sau inavuabile.

Un cercetător străin, care ar vizita închisoarea din Craiova, și-ar face o idee minunată de progresele noastre pe temeiul științei aplicate. Eu însumi — și, slavă Domnului, îmi cunosc țara — am rămas uimit în primele zile. Numai cîteva zile însă. Fiindcă din prima săptămînă am descoperit, ceea ce ar putea să vadă și un orb, că toate fișele astea, miile și miile astea de fișe, alcătuite cu migăleală și adunate cu mare cheltuială, după ce au fost scrise și după ce delincvenții și-au imprimat pe dînsele degetele murdare, sînt aruncate în dulapuri, înmormîntate sub straturi groase de praf și condamnate să nu mai vază lumina zilei niciodată. Nimeni nu le mai răsfoiește. Nimeni nu le mai cercetează. Același individ poate să intre, pentru crime sau delicte variate, de zece ori în închisoare. Dacă nu-l recunoaște personal directorul, sau dacă nu-și reamintesc de el portarul, gardianii, sau vreun slujbaș mai mărunt, i se va lua fișa, cu aceeași seriozitate, și a doua, și a treia, și a zecea oară !

La ce bun atunci serviciul acesta antropometric, cu risipa de bani pe care o implică ?

Să v-o spun eu la ureche. Cu fișele adunate în cursul verii se pot face două-trei focuri bune în zilele de iarnă, cînd lemnul lipsește. Cartonul fiind excelent, se poate face din el, după nevoi și împrejurări, aparate de alungat muștele, evantaliuri împotriva zădufului. Dar mai presus de toate, de pe urma acestui serviciu pot trăi, gras, cîțiva bravi cetățeni. Delincventul, așezat gol pușcă în fața aparatului de măsurat, cu tot felul de compasuri și instrumente strălucitoare în fața lui, e un material ideal de maleabil pentru toate sugestiunile, pentru toate exploatările. Șeful serviciului îl întreabă rînjind : „Cîți bani ai la tine ?“ Ajutorul, bine stilat, îi șoptește în grabă, cu accentul suav al unui înger salvator : „Dă-i o sută dacă vrei să scapi nebelit...“ Tîrgul se încheie instantaneu, sau după o scurtă tocmeală. Rezistențele sînt iluzorii. Prin zidul care ne desparte aud foșnetul hîrtiilor, ori mormăitul înjurăturilor surde, ori bufnitul pumnilor înfundați. Rezultatul, însă, în toate cazurile, e riguros același. Fooorma e salvată. Fooorma serviciului antropometric al închisorii din Craiova.

Alte forme, mai puțin brutale, sînt tot așa de dureroase.

Printre ele, fără greș, locul întîi îl ocupă grija părintească a direcției generale pentru felul cum e cheltuit banul public.

Nici o cumpărătură, oricît de necesară, oricît de urgentă, nu se poate face fără prealabila încuviințare a direcției generale. Am văzut în privința asta, cu ochii mei, lucruri inenarabile.

La un moment dat, închisoarea din Craiova avea nevoie de patru becuri electrice. Un raport amănunțit pornește la București, cerînd cuvenita autorizație pentru procurarea acestor patru becuri. Trece o săptămînă. Trec două. Nici un răspuns. Grefierul repetă adresa. Alte săptămîni de tăcere. În vremea asta, o bună parte din închisoare stă pe întuneric. Paza nu se mai poate face. Evadările sînt posibile. Un al cincilea bec s-a stricat. Directorul, alarmat, dă ordin să se repete adresa. Altă săptămînă de așteptare. În sfîrșit, un răspuns ! Direcția generală se arată extrem de mirată de insistențele astea echivoce, cere să i se facă un inventar al tuturor becurilor și somează imperios să i se răspundă ce s-a făcut cu becurile existente. „S-au ars !“ exclamă dureros bietul Manolescu, prinzîndu-și capul între mîni și ridicîndu-le apoi, lungi și deznădăjduite, spre tavan. Consternarea e generală.

Singur Simiceanu, grefierul, un mucalit, un papugiu și jumătate, tipul șmecherului grăbit de după război, bun de gură și lung de mînă, zîmbește sibilic. În aceeași seară, închisoarea e luminată a giorno. A doua zi, Simiceanu îmi mărturisește lovitura. A vizitat prefectura, primăria, poliția, pînă și localul siguranței, și a deșurubat toate becurile din latrine !

Exact la fel se petrec lucrurile cu toate celelalte cumpărături. S-a spart un geam ? E nevoie de trei, de patru, de șase luni de corespondență laborioasă, ca să obție, în sfîrșit, o autorizație tardivă. În vremea asta, prin geamurile sparte, crivățul iernii pătrunde în dormitoare și îngheață pînă la oase pe condamnați. Pot să degere, pot să se îmbolnăvească, pot să moară cu toții, nu importă. Fooorma, înainte de toate. Fooorma, care justifică existența tuturor paraziților din birocrația statului și care înlesnește, care

ascunde, sub cutele ei impecabile, hoţiile, învîrtelile, fraudele cele mari.

De-o pildă :

În preajma Craiovei mai sînt încă păduri seculare, şi de jur împrejurul ei sînt lanuri nesfîrşite de porumb. Nimic n-ar fi mai simplu, mai economicos şi mai practic decît să se aprovizioneze închisoarea cu lemne din pădurile apropiate şi să-şi procure mălaiul de la morile din mijlocul Craiovei.

N-aţi vrea una ca asta ! Ar fi prea simplu, prea prostesc. Onorabilii de la centru au găsit ceva mult mai ingenios. Au făcut contracte generale de aprovizionare pentru toate închisorile din ţară, probabil cu respectul fooormei de licitaţie. Un singur exploatator de păduri furnizează lemnele. Un altul, mălaiul. Graţie acestui cult al fooormei, lemnele de ars ne-au sosit la Craiova, de pe undeva, din creierul munţilor, la începutul lui martie, după o iarnă de ger cumplit şi după ce toţi condamnaţii au hibernat patru luni de zile cu dinţii la stele. Graţie aceleiaşi măsuri, vagoane întregi de mălai ne-au sosit de departe, din Vlaşca sau din Teleorman, gata aprinse, amare de nu le-ar fi mîncat nici porcii. Mulţumită însă aceleiaşi fooorme, fostul director general, Cernat, a prosperat, s-a îngrăşat, s-a îmbuibat cu multe milioane, s-a ales cu o vie, o moară şi-o fabrică de mezeluri, pe lîngă care mezelicul celor cîteva luni de prevenţie e floare la ureche.

V-am spus. V-o repet, descoperiţi-vă ! Salutaţi Fooorma pînă la pămînt.

Ea singură asigură regilor prestigiul şi celor mai devotaţi servitori ai tronurilor onoruri şi bogăţii.

FAŢADA

La prima aruncătură de ochi, închisoarea din Craiova, ca mai toate celelalte pe care le-am văzut pînă acum, îţi apare ca seniorala locuinţă a unui bogătaş de prost-gust. Ganguri înzorzonate, colonade fără stil, cornişe inutile, ferestre disproporţionate, saloane somptuoase şi privăţi rudimentare. Pereţii sînt bine văruiţi. O dată sau de două ori pe an directorul priveşte nemulţumit zidurile mohorîte şi dă ordine

severe în consecinţă. Primul gardian salută smirnă cu mîna la chipiu, transmite ordinul gardienilor de-a doua mînă, însoţindu-l de ameninţări şi sacramentalele înjurături de rigoare, şi-şi vede, liniştit, de alte treburi. El ştie bine că în toată închisoarea nu există o scară, nu există o bidinea. Subalternii lui ştiu tot aşa de bine că nu există nici găleţi, nici mistrii, nici netezitoare, nici feţuitoare, nici mai ales var. Dar ordinul e ordin. Varul trebuie scos din pămînt şi, în loc de mistrii, pot servi foarte bine palmele deţinuţilor, tot aşa cum, în toiul iernii, cu degetele lor în loc de tîrnăcoape, cu palmele lor în loc de lopeţi şi cu mantalele lor găurite în loc de roabe, s-au făcut pîrtii şi au fost rîniţi nămeţii de zăpadă.

Prin ce miracol, anual reînnoit, se scoate varul din neant şi se văruieşte închisoarea fără cheltuială, nu înţeleg, n-o să înţeleg niciodată şi nici nu prea caut să pricep. Sînt minuni care depăşesc slaba deşteptăciune a omului. În faţa misterelor naturii, ca şi în faţa tainelor închisorii, e prudent, e cuminte să ne ridicăm ochii smeriţi spre Domnul.

Destul numai că în vremea asta minunile se petrec, şi temniţa e cu rîvnă spoită pe dinafară şi pe dinăuntru. Albul imaculat al zidurilor îţi ia ochii. De-aci înainte controlorii pot să vină. Inspectori şi parainspectori pot să vină. La masa supraîncărcată a directorului vor ospăta din belşug ; şi prin genele lor obosite nu vor vedea decît alb înaintea ochilor.

Ceea ce nu pot vedea ei, ceea ce nu li-e dat să vadă e rezervat exclusiv cunoştinţei noastre. O floră şi o faună extravagantă. Numai un vechi puşcăriaş poate să vi le descrie. Voi încerca.

Cum e firesc, după timpi şi anotimpi, fauna închisorilor se poate împărţi în două categorii bine distincte. Vara : puricii, muştele, ţînţarii, urechelniţele, cloporţii [1], fel de fel de gîngănii, unele mai apocaliptice decît altele. Iarna : şoarecii, şobolanii şi o specie de gîndaci galbeni, vîscoşi, iuţi la picior şi cu antene ascuţite ca mustăţile ungureşti.

Iar călare peste ambele anotimpuri, stăpînitori incontestabili, autocraţi absoluţi : M.M.L.L. Ploşniţa şi Păduchele.

---

[1] *Cloport* (fr. *cloporte)* — molia zidurilor.

Sub guvernarea dinastiei acesteia autohtone și în tovărășia permanentă a rozătoarelor și paraziților acestora naționali, viața, în închisorile statului român, e o tortură indescriptibilă, un chin de tot ceasul, neprevăzut în coduri, dar aplicat cu vigilență de datinele și cutumele locale. Trebuie să recunosc însă, în același timp și cu aceeași sinceritate, că fără ei și fără ele viața de pușcărie ar fi și mai intolerabilă încă, prin monotonia ei exasperantă.

Omul e un animal bizar. Are nevoie musai de idealuri și, în lipsa lor, cel puțin de scopuri sau țeluri imediate. Un cîne poate să stea, foarte bine, întins pe prispă, ceasuri și zile întregi. Un porc poate să grohăiască mulțumit, cu burta la soare, după-amiezi nenumărate de somnolență fericită. O vacă, un bou își petrec existența cu capul în iesle și, împotriva dușmanilor invizibili, nu dau alt semn de viață decît legănîndu-și ritmic coada ca pendula unui ornic.

Singur omul e într-o vecinică mișcare. Agitat, neastîmpărat, preocupat de te miri ce și mai nimica, stă cu picioarele pe terenul solid al pușcăriei și cu capul vagabondează printre roiuri nestatornice de muște, sau o ia razna la vînătoare de păduchi.

Judec după mine.

Mi-am petrecut ceasuri delicioase urmărind neamurile pe atît de îndrăznețe, pe cît de circumspecte, ale coloniei de șoareci de sub pardoseala celulei mele, în jurul unei bucăți de slănină, agățată într-un cui. Știu că n-o să vă dau o idee prea mare de inteligența mea destăinuindu-vă amănuntul acesta derizoriu. Dar ce vreți ?! Sînt zile și nopți, chiar în pușcărie, cînd nu te trage inima nici să citești, nici să scrii, nici să cugeți în gol. Vanitatea universului și deșertăciunea lucrurilor umane îți pleacă fruntea obosită. Ca un abis te atrage neantul. Dacă moartea ți s-ar propti atunci în față, nu te-ai osteni să faci un singur gest ca s-o înlături.

În clipa aceea, însă, un chițcăit ascuțit de șoarec îți înveselește auzul, sau un purice ți-a sărit sprinten pe genunchi. Miracol ! Viața mai are încă țeluri. Sufletul ancestral al omului se trezește în ochii mei de vînător.

Am învățat să-i prind cu o artă, cu o îndemînare care-ar face marț pe cea mai abilă dintre matroane. Nu știu de unde vin și de unde răsar atîția. Sînt mulți ca stelele cerului și ca nisipul mării. Dar știu, ghicesc, presimt unde se duc, încotro se avîntă saltul lor în zigzag.

Cu egală artă, deși cu alte mijloace, urmărim ploșnițele. Cetatea domnului Manolescu e plină, foiește de ele. Ziua-n amiaza mare le vezi urcîndu-se în procesiuni ceremonioase și solemne de-a lungul zidurilor. Nici varul nu le arde. Nici focul nu le stinge. Hoții le masacrează în mod barbar. Au un aparat de topit plumbul, care varsă flăcări pe-o singură nare. Cînd limbile de foc se plimbă la încheietura pereților, printre scăpături, între gratiile ferestrelor, bietele insecte sar umflate, aprinse, adevărate jerbe luminoase, ca un foc de artificii. E adevărat că nici mijlocul acesta eroic nu le micșorează numărul. Numai un incendiu total le-ar face să dispară. Dar dacă ar trebui să dăm foc tuturor sălașelor de paraziți, ce-ar mai rămîne din toată România mare !

Cu muștele lupta e mai ușoară. Muștele n-au nici strategia dezorientată a puricilor, nici răbdarea evanghelică a ploșnițelor. Insectele astea stupide, după ce bîzîiesc de cîteva ori prin odaie, se izbesc de ferestre și de tavan și se învîrtesc în jurul omului, se duc glonț, prostește, orbește, spre panglica de hîrtie încleiată, atîrnată de țumburușul lămpii. În fiecare zi sînt silit să schimb panglica. Mor cu sutele și cu miile. Parcă nici nu s-ar cunoaște. E destul să crapi o clipă ușa, ca să năvălească roiuri noi.

Și cum să nu năvălească ? Cum să nu vie ? Sub fațada ei albă, castă și imaculată, închisoarea întreagă e un izvor nesecat de murdărie. Trăiesc 500 de deținuți într-însa. Și pentru 500 de deținuți există două unice privăți. Nici una nu e canalizată. Din trei în trei zile, un fel de saca hodorogită golește haznalele și pornește, în pasul liniștit al boilor, spre porțile temniței. În urma ei lasă o dîră umedă, aurie, de materii fecale. A doua zi de dimineață, deținuții astupă urmele cu nisip. Dar de ani și ani întregi de cînd se prelinge urina și se amestecă cu nisipul drumului, nu e de mirare că toată pușcăria, cu ziduri, cu mobile, cu bucătărie, cu infirmerie, cu baie, cu slujbași și cu gardieni, miroase a c..at.

E parfumul specific, e aroma sintetică a închisorii din Craiova. Aerul pe care-l respiri e impregnat de această odoare. Pîinea pe care o mănînci, apa pe care o bei, gura

pe care o săruţi amintesc aceeaşi mireasmă. Nimic nu-i scapă.

În curtea interioară a închisorii noastre se ridică un corcoduş prodigios. În cele dintîi zile ale primăverii a înflorit tot, ca un buchet de mireasă. Sătul de duhorile obicinuite şi însetat de aerul primăverii, mi-am făcut planul să mă scol dis-de-dimineaţă şi să-mi umplu o dată pieptul cu parfumul pur al florilor şi-al libertăţii. M-am sculat deci cu noaptea-n cap. Am străbătut ograda cu batista la nas. M-am suit, cum am putut, din cracă-n cracă. M-am aşezat bine între flori. Şi am respirat.

Am crezut că mă sufoc.

Toate florile, pînă şi florile, miroseau a ceea ce v-am spus.

ŞCOALA, BISERICA ETCETERA...

N-o să mă credeţi, sau o să credeţi că vreau să vă iau peste picior. După ce v-am descris închisoarea pe dinafară şi pe dinăuntru şi v-am arătat cum trăiesc, în ce vermină trăiesc cei cinci sute de deţinuţi, o să-mi spuneţi că asta le-ar pune capac la toate, că ar fi adevărat colac peste pupăză, că ţin cu orice preţ să vă mistific.

Şi, cu toate astea, pe viul Dumnezeu! cum ar spune eroul unui roman în fascicole, e purul adevăr, strictul adevăr, nimic altceva decît adevărul adevărat: închisoarea din Craiova are şcoala ei proprie, şcoala ei aparte, şi un învăţător salariat cu luna sau cu anul.

Grija stăpînirilor de pe vremuri s-a întins, cu părintească solicitudine, şi asupra celor mai umili dezmoşteniţi ai soartei. Oameni de stat cu teamă de Cel-de-sus şi cu dragoste pentru cei de jos s-au gîndit că nimic nu lipseşte puşcăriaşilor din România decît ştiinţa de carte, şi, cum au ridicat pretutindeni clădiri şcolare fără institutori şi au numit învăţători fără localuri de şcoală, au pus la cale şi învăţămîntul obligator[iu] în temniţele statului, lăsînd vremilor şi împrejurărilor să stabilească organizaţia lor practică.

Împrejurările sînt însă vitrege în ţara noastră şi vremurile sînt şugubeţe.

Iată ce ispravă au făcut la Craiova.

Şcoala fireşte, nu are localul ei special. Probabil, odată şi-odată, cîndva, peste o sută, două sau mai multe sute de ani, îl va avea. Progresul, pe malurile Dunării, nu face salturi dezordonate. Deocamdată, şcoala închisorii noastre e instalată în dormitorul nr. 1, situat poetic, igienic şi confortabil, între curtea interioară şi privata nr. 2. La orele 7 dimineaţa se deschid ambele uşi, cu intenţia lăudabilă de a se primeni aerul viciat de respiraţia celor o sută şi mai bine de condamnaţi. Un curent binefăcător se stabileşte imediat. Prin uşa din afară se strecoară, subtil, un aer filtrat de latrina vecină. Prin uşa dinspre curte năvăleşte, vioi, aerul încărcat de suavităţile sacalei care, peste noapte, a desfundat haznalele puşcăriei. O dată sau de două ori pe săptămînă, la efluviile acestea permanente, se mai adaogă un miros inedit. E vorba de zilele de carne. În zilele astea pestilenţiale, vreo şaptezeci de kilograme de oase, de coarne şi de copite vechi, de-a valma cu vreo alte douăzeci de kilograme de carne împuţită, aşteaptă ceasuri întregi pe terasă să fie cîntărită şi luată în primire de bucătar.

Cu mîinile la nas, în vremea asta, elevii şcoalei fac toaleta clasei. Împing paturile la perete sau le scot în curte, stropesc podelele, mătură prin colţuri, tîrăsc pupitrele, le aşează pe două rînduri şi se instalează în bănci. Ora cursurilor e fixată, pe hîrtie, la 8. Dar a bătut şi 8 şi jumătate, a bătut şi 9 şi jumătate, şi dascălul nu se arată. În jurul elevilor s-au strîns acum alte cîteva zeci de puşcăriaşi. Mă strecor şi eu printre dînşii. Vorbim vrute şi nevrute, povestim întîmplările de pe vremuri, ne gîndim la libertate şi socotim cîte zile mai sînt pînă la Crăciun, la Paşte sau la 10 mai, cînd se acordă, îndeobşte, graţiile regale. Vremea trece obositor de încet. E de-abia zece. Lăsînd liberă trecere unui căscat care-i strămută fălcile, un coleg scoate din sîn un pachet de cărţi soioase. Alţii îl imită. Ici şi colo, pe băncile şcoalei, încep partide înverşunate de babaroase. Se pare că e un joc extrem de pasionant. Ochii se aprind, feţele se îmbujorează, dinţii scrîşnesc, mîinile se întind, agresive sau hrăpăreţe. Certuri violente izbucnesc la tot momentul. Păruieli şi bătăi în toată regula, mai rar. Hoţii, ca şi membrii Jockey-Clubului, au codul lor de onoare spe-

cial. Mai au ceva în comun. Siguranța, precizia, delirul cu care izbutesc să-și ucidă vremea. În jurul curților murdare ca la pușcărie, aurite ca la cluburile din București, ceasurile trec, repezi, ca zborul rîndunelelor pe cer. La zece a început jocul, și nici unul nu știe cum s-a făcut de-i douăsprezece fără un sfert, cînd, deodată, pe neașteptate, un musafir neprevăzut își face apariția în cadrul ușii dinspre curte.

Apariția neauzită, neasemănată, indescriptibilă, inenarabilă.

E domnul profesor.

Un bătrîn ca de vreo șaptezeci de ani, dar țanțoș încă, cu mustățile în furculiță, cu două șuvițe năclăite de păr aduse de-a lungul cheliei pînă la ceafă, cu ghete de lac în picioare și cu jambiere de o culoare îndoielnică pe deasupra, cu bastonaș subțire la subțioară și cu aere joviale de berbant provincial.

Amical, binevoitor, ne dorește la toți „bună dimineața" și ne întreabă dacă am învățat lecția dată în ajun. Eu mă pitesc în ultima bancă. Colegii mei răspund în cor, și pentru mine :

— Daaa !... domnule profesor.

— Și lecția de aritmetică ?

— Și de art... de arm... de arat... de atrimetică... domnule profesor.

— Și de religie, păgînilor ?

— Șiii !... domnule profesor.

— Bine... bine... vă cred... sînt mulțumit de voi astăzi... Dar dacă mîine n-o să știți, vai de mama voastră. Să știți că vă putrezesc oasele la gherlă.

Din fericire pentru bravii mei colegi, acest „mîine" n-a venit și n-o să vie niciodată. De cînd există închisoarea din Craiova, nu s-au predat altfel de cursuri ; și din cîte mii de pușcăriași au trecut pe sub ochelarii domnului profesor, nici unul n-a învățat să silabisească măcar buchile alfabetului.

Babaroasele au altă importanță !

Ele țin loc și de mîncare, și de băutură, și de școală, și de rugăciune.

Mi se spune că altădată era altfel. Pe vremea aceea, închisoarea își avea biserica ei. Eu n-am apucat-o. A ars,

o dată cu clădirea principală, la plecarea nemților. Azi, sub privirile sfinților afumați, pîrliți, ieșiți de soare și de ploi, se bălăcesc în noroaie vreo duzină de porci care aparțin nu știu cui și sînt hrăniți cu mămăliga deținuților. Probabil că sînt singurii care se mai roagă, în limba lor și în tot cuprinsul temniței, celui atoatevăzător și atoateiertător. Fiindcă rugăciuni n-am auzit. Slujbe n-am văzut. Popi în carne și oase și în potcapuri și în anteree n-am zărit nici la Paști, nici la Crăciun, nici duminicile, nici sărbătorile și niciodată.

E singurul bine, poate, pe care l-a hărăzit Dumnezeu închisorilor. Cel puțin sîntem scutiți de minciuna religioasă și de fățărnicia popească. Nimeni nu ne bate capul. Nimeni nu-și bate joc de noi cu parabole brodate pe canavaua milei, a îndurării și-a dreptății. Vedem lumea cu ochii noștri. Știm că hoții pămîntului se lăfăiesc în palate și că, adesea, partea drepților și-a năpăstuiților e pușcăria. Nu sîntem siliți să blăstămăm în suflete și să iertăm cu buzele.

Singura mea grije e că odată și odată biserica tot va fi reclădită. Am însă o consolație și pentru eventualitatea asta. Probabil, sigur, că slujbele popilor vor fi atunci aidoma cu prelegerile domnului profesor în școala închisorii.

O parodie de slujbă, o parodie de școală, cum parodie e tot ce se face și se desface în țara asta, fie între zidurile temnițelor, fie dincolo de zidurile lor.

Avem, de pildă, în închisoarea noastră o brutărie model. S-ar putea face o mie de pîini, zilnic, într-însa. Nu s-a făcut una de cînd nu se mai ține minte. Mămăligă dimineața. Mămăligă seara. Mămăligă în toate zilele de peste an. Pîine niciodată. Numai mămăligă... din mălaiul aprins al maiorului Cernat.

Avem o instalație modernă de baie și de duș. Există țevi. Există robinete. Există rezervoare. Un singur articol nu există : apa. Sau priceperea. Sau bunăvoința. În orice caz, oricare din articolele astea va lipsi, sau tustrele la un loc, rezultatul e același. Așa cum nu v-ați îmbăiat voi, iubiți cititori, în închisoarea din Craiova — și nu vă doresc să vă îmbăiați niciodată — așa nu simt apa pe pielea lor colegii mei, cu lunile și cu anii.

Avem...
Dar despre ce mai avem și n-avem totuși, în capitolul viitor.

„HOTEL CENTRAL"

S-ar putea face ghicitori nenumărate cu tot ce e și totuși nu e în închisoare. De pildă : ce are cap și totuși n-are ? Răspuns : direcția generală. Ce are ochi, ca să nu vadă ? Răspuns : gardianul. Ce nu intră și totuși vine ? Răspuns : alcoolul. Ce nu e și totuși este ? Răspuns : orice vreți, la întîmplare, școala, biserica, baia, brutăria, infirmeria.

Fiindcă uitasem să vă spun, sau, mai exact, țineam să vă rezerv surpriza pentru la urmă : avem și o infirmerie. E adevărat, cum se și cuvine, lîngă latrina rezervată direcției. E destul de încăpătoare. Are vreo optsprezece paturi. Are chiar mindire de paie pe vreo trei sferturi din aceste paturi. Are pături. Are cearșafuri. Are perne. Are o farmacie lîngă dînsa. Are un doctor, un farmacist, un econom. Are și infirmieri, dacă nu cu știință de carte și pricepuți într-ale meseriei, în orice caz, aleși pe sprinceană dintre pușcăriașii mai cu trecere sau mai cu dare de mînă.

Cum vedeți, o organizație model. Statul a făcut lăudabile sacrificii ca să se îngrijească de sănătatea pensionarilor lui. Dacă vă veți gîndi bine, veți înțelege că nu e puțin lucru s-aduni la un loc o duzină de mindire de paie, într-o închisoare în care nu sînt nici rogojini pe celelalte scînduri. Și-a fost și mai greu, infinit mai greu, să inventezi cîteva pături durabile, cînd păturile, pe-atît de scumpe, pe cît de subtile, furnizate de clienții maiorului Cernat, au durat atîta cît durează rozele poetului : spațiul unei dimineți. Cinstit vorbind, sincer vorbind, în direcția asta s-au făcut eforturi uriașe. Domnul Eugen Manolescu a izbutit să înzestreze infirmeria ca pe o fată de gospodar cuprins. I-a dat de toate. Numai un lucru n-a putut să-i dea, ca să-și vadă opera încoronată pe deplin. N-a putut să-i dea bolnavi.

Nu că bolnavii ar lipsi în închisoarea din Craiova. Slavă Domnului, sînt destui. Și ologi, și ofticoși, și rîioși, și diaretici, și constipați, și scuturați de friguri, și apucați de

Ducă-se-pe-pustii. Dar clientela asta variată și bogată prin numărul ei nu numai că n-ar încăpea în patru infirmerii, dar e cercetată cu atîta scrupulozitate, e cernută cu atîta parcimoniozitate, încît nici unul din reprezentanții ei nu poate să guste din viața tihnită a infirmeriei. La ușile ei veghează tot felul de cerberi. Mai întîi, primul gardian, care nu vrea să se răspîndească sub autoritatea d-sale exemplul lenii și-al învîrtelilor. După aceea, gardianii mai mărunți, care nu înțeleg să păsuiască pe nimeni fără bacșișul de rigoare. În al treilea rînd, infirmierii, care s-ar socoti frustați în drepturile lor sfinte dacă ar renunța la o legitimă taxă de intrare. În al patrulea rînd, economul, care are o anumită cantitate de lapte și de pîine pe zi pentru nevoile infirmeriei și pe care ar fi stupid s-o împartă cu hoții de rînd. În sfîrșit, doctorul, care face act de prezență o dată pe săptămînă, vede numai pe cine a reușit să se strecoare printre cerberii de mai sus, prescrie sare amară pentru toate cazurile și toate maladiile și pleacă vesel, zglobiu, plesnind de sănătate — ca omul care și-a făcut cu prisosință datoria față de oamenii lui — fie ca să-și încaseze leafa lunară, fie ca să facă o țîră de politică în cabinetul directorial.

Dar ce se fac în vremea asta bolnavii pușcăriei, or să mă întrebe cititorii ? Cine-i are în paza lui ? Cine-i îngrijește ? Cine-i veghează ? Dumnezeu, dacă o fi existînd. În orice caz, mai practic și mai sigur, pușcăriașii. Sufletul unui condamnat e imens, ca tot spațiul care se întinde dincolo de zidurile închisorii. Am văzut cazuri care m-au împăcat definitiv cu specia umană. Printre altele, cazul unui biet țăran din Dolj. Fusese osîndit, încă de pe cînd era minor, la zece ani de temniță. Mai avea vreo două luni pînă la eliberare. Dar era greu bolnav. Avea ofticã la oase. Firește, cu toate stăruințele noastre, n-a fost trimes nici la vreun sanatoriu, nici primit măcar în infirmeria închisorii. Se stingea zi cu zi, văzînd cu ochii, într-o celulă oribilă, întunecoasă, prea mică pentru un singur suflet de creștin, dar în care mai locuiau trei deținuți pe deasupra. Duhoarea pe care o exala bolnavul era spăimîntătoare. Membrele îi erau numai o rană. Sîngele și puroiul îi supurau de pretutindeni.

Şi, cu toate astea, era îngrijit. Nici o mamă nu l-ar fi mîngîiat şi nu i-ar fi primenit mai des aşternutul şi pansamentele scîrboase ca puşcăriaşul care ocupa patul vecin.

Mă duceam din cînd în cînd să-l văd. Mă rugase să-i compun o cerere de graţie, care să mişte şi o inimă de piatră. I-am redactat-o. De atunci, de cîte ori veneam la dînsul, i se aprindeau ochii înfriguraţi. Credea mereu că-i aduc vestea cea mare a graţierii. Dar privirile i se stingeau repede. Nu puteam, ar fi fost inutil să-l mint.

Într-o zi, însă, mi s-a spus că intrase aproape în agonie. Recunoştea încă pe cei din jurul lui. Vorbea cu toţi. Dar ştia că moare. Cînd m-a văzut, n-a putut totuşi, încă o dată, să nu spere. Cu ochii enorm de mari, mă privea ţintă. S-ar fi spus că tot sufletul, că toată deznădejdea din sufletul lui i se concentraseră în ochi. Aştepta. Înţelegeam bine că aşteaptă un cuvînt, o făgăduială, un semn de libertate. Ca un vinovat, ca şi cum eu aş fi fost vinovat că nu puteam să-i obţin graţierea, am vrut să-mi plec capul în pămînt şi să-mi ridic braţele neputincioase. Dar atunci, două cleşte de fier mi-au pironit braţele în loc, şi-un glas grăbit, frenetic, absurd, mi-a suflat în urechi : „Spune-i... spune-i că ai primit scrisoarea din Bucureşti“.

Dacă aş trăi o sută de vieţi, n-aş putea să uit glasul acesta uman în inumanitatea puşcăriei ; cum n-o să uit nici zîmbetul sceptic al doctorului ei cînd mi-a motivat certificatul medical pe care-l eliberase cu vreo doi ani în urmă unui deţinut ucis în bătăi de fostul director, predecesorul directorului actual. Acesta era o bestie. Azi îşi exercită profesiunea la Chişinău. La Craiova, cu mîinile lui, în văzul tuturora, a ucis un om, un prizonier dezarmat. L-a bătut pînă la sînge, l-a călcat în picioare. L-a trimes pe targă la infirmerie. Ziarele din capitală au făcut oarecare vîlvă. Un simulacru de anchetă a urmat. Şi un certificat salvator. Mortul a fost găsit bolnav de friguri sau de tifos !

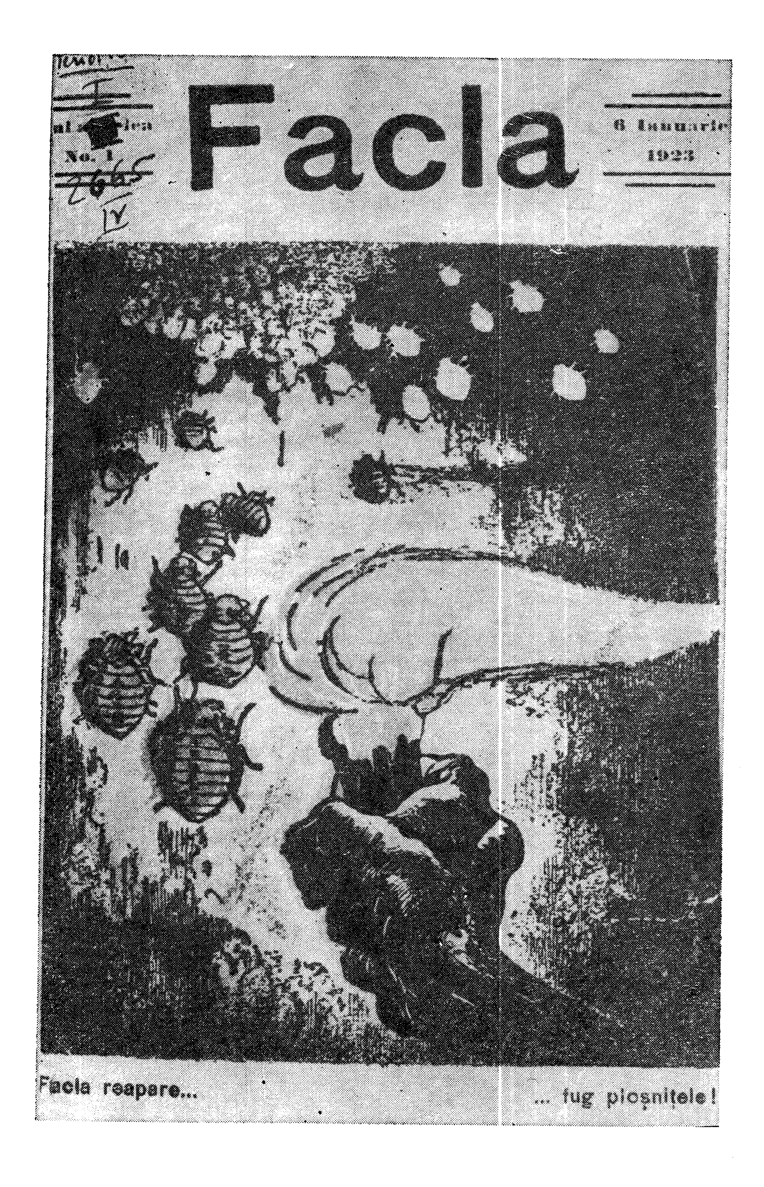
Vă întrebaţi la ce servesc doctorii închisorilor ? Iată la ce servesc.

Dar infirmeriile ? Să v-o spun tot eu.

Infirmeria din Craiova e numită, în glumă, de iniţiaţi : „Hotelul Central“. Fiind făcută pentru bolnavi, dar bolnavii nefiind primiţi într-însa niciodată, paznicii infir-

„*Morţii care nu pot fi uitaţi: I. C. Frimu*“. Desen apărut în ziarul *Chemarea*, an. III (1920), nr. 295 (23 februarie), p. 1.
(Biblioteca Academiei)

Facla reapare... fug ploșnițele! Coperta revistei *Facla*, an. VII (1923), nr. 1 (6 ianuarie), p. 1.
(Biblioteca Academiei)

meriei, în dragostea lor fierbinte pentru cele pămîntești, au găsit un mijloc ingenios ca să nu lase paturile neocupate. Le închiriază cu ceasul, cu noaptea sau cu săptămîna. Clientela nu lipsește. Oamenii cu stare nu umblă chiar toți liberi. Se mai rătăcesc și prin pușcărie. Ofițeri inferiori prinși cu ocaua mică la aprovizionare. Slujbași surprinși cu deturnări prea de oaie. Contrabandiști și falșificatori în stil mai mare. Toți aceștia, oameni subțiri, n-ar putea să suporte promiscuitatea dormitoarelor comune. Pentru ei au fost create infirmeriile. Pentru ei se fac așternuturile, refuzate țărănoilor în agonie. Pentru ei, în pușcărie ca și în libertate, toate privilegiile.

Celor eterni mici și oropsiți nu le rămîne, aici ca și în viață, decît arma dezesperată a sarcasmului.

De aceea, cînd trec în grupuri mici pe sub ferestrele infirmeriei, rîd între ei, întrebîndu-se amar sau vesel :

— Ce boier o mai fi descins astă-noapte la „Hotel Central“ ?

APĂRĂTORII PATRIEI

Mi-aduc aminte de un discurs al generalului Mărdărescu, pe atunci ministru de război, în Camera Deputaților. La întreruperea nu știu cui, bravul general, agitîndu-și pumnii spre toate granițele țării, a răspuns cam așa : „Românul n-are nevoie de puști și de baionete ! Românul are șapte vieți în pieptu-i de aramă ! Cu pieptul lui gol și cu brațele lui goale va doborî dușmanii !“

Naționaliștii integrali au aplaudat cu frenezie cuvintele generalului. Oamenii cu scaun la cap s-au uitat unul la altul, închietați sau alarmați. Eu am ridicat din umeri ; divagațiile unui Moș Teacă !

Ei bine, nu ! Generalul Mărdărescu știa ce spunea. Trebuie să fie un om cinstit fostul ministru de război. Vorbea cum îi era gîndul, și-i era gîndul cum știa că este trista realitate.

În adevăr, jalea pușcăriei poate fi descrisă cu o brumă de talent ; suferințele condamnaților pot fi evocate chiar și fără de talent, într-atît simpla înșiruire a faptelor ține loc de imaginație și de patetic. Ceea ce nu se poate spune însă, ceea ce nu se poate descrie, ceea ce nu se poate evoca și e

cu neputință de redat e starea ticăloasă, starea de mizerie fizică și morală în care trăiesc paznicii noștri, cei cincizeci de soldați preschimbați lunar și care alcătuiesc așa-zisul corp de gardă al închisorii.

Camera corpului de gardă, o vastă sală mai mult lungă decît largă, e așezată între două coridoare. Primul coridor, înghețat iarna, cuptor vara, are ușile sfărîmate, ferestrele sparte. Al doilea coridor, pestilențial iarna ca și vara, e ocupat în întregime de vreo patru găuri de latrină, la care ajungi, cu precauțiuni de echilibristică savantă, printre mormane de diaree, de toate mărimile, de toate vîrstele, de toate culorile.

Vă închipuiți acum ce proces se petrece între ușile fără clanțe, fără zăvoare, întredeschise permanent, ale celor două coridoare. Un curent vecinic de aer, ca pe Bărăgan. O duhoare indescriptibilă, insuportabilă. Nouri de muște, verzi, aurii, lăsîndu-se cu aceeași lăcomie pe movilele din latrine, ca și pe mămăligă, în supă, sau pe fețele soldaților. Cum nu mor ei înșiși ca muștele, de molimi sau de junghiuri, e pentru mine un adevărat miracol. Avea dreptate generalul Mărdărescu. Românul are șapte vieți în pieptu-i de aramă. Altfel, n-ar rezista. Curentele de aer înghețat îi taie respirația. Puricii îl urmăresc. Țînțarii îl alungă. Păduchii îl mănîncă. Ploșnițele îl sug. Și, totuși, trăiește.

Ziua, noaptea, pe ger, pe arșiță, pe ploaie și pe furtună, ceasuri interminabile, stă de strajă. Și cînd să se odihnească și el oleacă, să-și întindă oasele zdrelite, în loc de saltea, în loc de o rogojină barem, scîndurile goale. Două paturi numai în tot corpul de gardă. Unul se întinde cît ține peretele din dreapta ; celălalt, de-a lungul peretelui din stînga. Nici perini, nici cergi. Sărăcie lucie. Dacă deținuții, știind că or să steie cu lunile sau cu anii în închisoare, pot să-și încropească încet-încet un început de gospodărie, soldații, veniți numai pentru o lună, n-aduc nimic cu dînșii. Ei n-aduc nimic ; și statul nu le dă nimic. Dacă ar fi cîini în loc de oameni, și osîndiți la muncă silnică în loc să fie paznicii noștri, nu s-ar purta mai vitreg cu apărătorii lui. Și cînd sînt vii, și cînd sînt morți.

Cu două zile înainte de Crăciun, un soldat își curăța pușca încărcată. Din nebăgare de seamă, a atins trăgaciul. Glonțul a lovit în șira spinării pe un caporal, un flăcău

voinic și țeapăn care se juca la cîțiva pași de dînsul. Moartea i-a fost fulgerătoare.

Nenorocirea s-a întîmplat pe la zece dimineața. Peste o jumătate de ceas, comenduirea era înștiințată, medicul garnizoanei era înștiințat, toate autoritățile militare, într-un cuvînt, erau înștiințate. Credeți că s-a deranjat vreunul, din sutele de ofițeri inferiori și superiori ai Craiovei, să vie pînă la temniță ?

Într-o baltă de sînge, caporalul stătea întins, țeapăn, acolo unde căzuse. Cîțiva camarazi reînnoiau, din cînd în cînd, lumînările subțiri de ceară, lipite în podele, la căpătîiul mortului. Alții încercau s-alunge cu batiste murdare sau să strivească sub talpa cizmei gîndacii, gîngănii, jivine oribile care alunecau de pretutindeni, răsăreau ca din pămînt, se tîrau de pe sub paturi, atrase de mirosul morții.

Pe la miezul nopții a rămas singur. Camarazii, frînți de osteneală, horcăiau greu, ghemuiți sub mantale. Un miros înăbușitor, de cizme, de sudoare, de latrină și de cadavru, plutea în jurul meu și ținea loc de smirnă și de tămîie. Un șobolan, ridicat în două labe, vînăt ca și antereul unui popă, boscorodea ceva la urechea mortului.

Nu l-am alungat. Nu m-am rugat. M-am gîndit numai, cu sufletul mai greu și mai trist ca moartea.

Îmi spuneam : Sînt român. Nu știu să am în vinele mele o picătură de sînge străin. Neam din neamul meu a trăit pe pămîntul ăsta. Și, cu toate astea, nu-mi mai cunosc pămîntul. Nu-mi mai recunosc neamul. Ce s-a prefăcut, ce s-a schimbat într-însul, de zece ani încoace, de nu mai există de la om la om, de la stăpîn la slugă, de la ofițer la soldat, de la bogat la sărac nici milă, nici îndurare, nici omenie ? Sîntem români, ne fălim pe toate drumurile că sîntem români, și afară de invidie, afară de lăcomie, afară de-o nepăsare mai rea de mii de ori decît ura, nu dovedim prin nimic că sîntem măcar oameni.

Aș înțălege, la urma urmei, să fim uitați, așa cum sîntem uitați, noi, pușcăriașii. Noi sîntem scoși în afară de drepturi, în afară de lege. Într-un fel sau altul, am înfruntat societatea. A fost o luptă dreaptă. Am încercat s-o lovim. S-a apărat și ne-a lovit la rîndul ei.

Dar un soldat! Un apărător al patriei acesteia, cu care se gargarisesc la zile mari și la răspîntii toți patrioții. Un soldat care moare, din imprudența altuia, la postul lui.
Cum e cu putință ca dintr-o garnizoană de ofițeri să nu se găsească unul singur care să răspundă la chemarea supremă a unui camarad? Cum e cu putință ca toți ceilalți camarazi ai lui de arme, cincizeci pe lună numai la Craiova, să fie lăsați flămînzi, înghețați, desculți, culcați pe scînduri goale, între păduchi care colcăiesc și între latrine care put?
O spun cu exasperare.
Noi, pușcăriașii, trăim totuși mai bine ca apărătorii patriei, ca soldații care ne păzesc.

PAZNICII NOȘTRI

Localul temniței fiind așa cum vi l-am descris, viața deținuților și a soldaților care-i păzesc fiind așa cum v-am arătat-o, se pune întrebarea — și probabil că cititorii mei și-au pus-o de la primele capitole — cine este responsabil de incuria, de destrăbălarea, de haosul care domnește în închisori? Răspunsul e simplu: nimeni nu-i răspunzător. Sau, mai precis: răspunderea e anonimă. Sau, și mai exact încă: nici nu poate fi vorba măcar de răspundere într-un sistem identic cu acela al statului nostru, care păcătuiește prin concepția, prin organizarea, prin oamenii chemați să-l aplice.
Ca să fiu înțeles mai bine, mă explic.
Pivotul întregii vieți de închisoare e gardianul. Gardianul e un slujbaș inferior. Prin atribuțiile lui, însă, prin contactul lui zilnic cu deținuții, el e singurul care cunoaște și păsurile lor, și lipsurile sau necesitățile temniței.
Or, gardianul e plătit cu 1 800 lei lunar. O slugă boierească, în vremea noastră, e plătită cu 1 500 lei pe lună, plus întreținerea. Cum vreți să trăiască un om, însurat și cu copii, cu 60 de lei pe zi, cînd numai pîinea costă 20? Un om corect n-ar putea primi o asemenea slujbă. Rămîn prin urmare nu [...][1] De fapt, exclusiv dintre aceștia, din

[1] În ziarul *Chemarea* sînt sărite cîteva rînduri din textul lui N. D. Cocea.

vechi pușcăriași, din indivizi certați cu justiția, din scursori și epave ale societății se recrutează personalul inferior, dar esențial, al închisorilor. Ceea ce urmează se înțelege de la sine. Neputînd să trăiască cinstit din leafă, gardianul e condamnat să fure. Unii fură de la aprovizionare, alții de la încălzit, ceilalți din averea statului, și toți la un loc din bruma de cîștig a deținuților. Sistemul e complicat numai în aparență. În practică, e de o simplicitate ideală. Se bazează pe nenumăratele interdicții prevăzute în regulament.
N-ai voie să scrii, de pildă, fără știrea direcției. Ei aș! Dai cinci lei gardianului, și scrisoarea ajunge mai sigur la destinație decît dacă ai încredința-o poștei române. Nu e voie să bei! S-o creadă directorul. Dai un pol gardianului, și într-o jumătate de ceas îți vine căptușit pe sub haine cu vin, cu bere sau cu țuică. Nu e voie să joci, nu e voie să citești, nu e voie să primești ziare, nu e voie să-ți procuri instrumente tăioase, nu e voie să vorbești între patru ochi cu cei dinafară, nimic nu e voie în pușcărie. Și totul e voie în același timp. Un pol, strecurat oportun, realizează mai mari minuni decît iarba-fiarelor. Nimic nu-i rezistă. Bacșișul e Dumnezeul închisorilor. Și primul gardian — profetul lui.
Aidoma ca în toate primăriile, prefecturile, ministerele, administrațiile și autoritățile statului român. Profeții doar dacă se schimbă. Dumnezeul este același.
Singurul inconvenient al sistemului acestuia eminamente național e că nu se pot bucura de dînsul decît cei cu bani la chimir. Aceștia își pot îngădui orice. De ceilalți, vai de mama și de zilele lor. La început gardianul îi privește chiorîș. El însuși bînd în lege, pe înfundate, nu poate să conceapă măcar ideea că suflete de creștini pot să trăiască fără să bea. În mintea lui sumară se nasc tot felul de bănuieli. Fără îndoială că are de-a face cu recalcitranți, cu înrăiți, cu spirite nesupuse și primejdioase ordinei stabilite și lucrurilor, cu bolșevici, într-un cuvînt. Am auzit cu urechile mele pe-un gardian mormăind amenințător printre dinți: „Bolșevic!“ unui biet adventist, sărac lipit pămîntului, blînd ca un copil, incapabil să omoare o muscă, osîndit la doi ani de temniță pentru că refuzase să presteze jurămîntul militar. Cînd vorbeau de el sau de alți cîțiva ca dîn-

sul, gardienii vedeau roșu înaintea ochilor. Pe spinarea lor cădeau mai întîi toate corvezile, apoi sudalmele, gherlele, pumnii.

Împotriva nedreptăților acestora inerente închisorilor, ca și vieții sociale, orice apel e zadarnic.

Imediat deasupra gardienilor, în ierarhia pușcăriilor, stau grefierul, arhivarul, copiștii cancelariei.

Nici aceștia nu sînt mai bine retribuiți de stat ca cei dintîi. Resurse tot așa de modeste : nevoi mai mari. Ca să trăiască, de bine, de rău, de pe-o zi pe alta, sînt siliți să recurgă la mijloace lăturalnice. Pe unele le găsesc în înseși atribuțiunile meseriei lor. De pildă, arhivarul e însărcinat să controleze cuprinsul scrisorilor și pachetelor cu rufe sau merinde adresate deținuților. Bănuiți sistemul. S-a desfăcut un colet. Încet, tacticos, arhivarul înșiră pe masă doi cîrnați, un sfert de șuncă, o bucată mare de slănină, trei duzini de ouă răscoapte, o plăcintă sau alte cîteva dulciuri și bunătăți similare. Spectacolul merita să fie văzut. Ochii deținutului se fac mari ca răposatele piese de cinci lei. Dar nici ochii arhivarului nu sînt mai mici. Cu atenție de cunoscător, mîngîie salamul, miroase șunca, gustă din plăcintă. Pare satisfăcut. Ca și cum ar îndeplini un antic rit sacerdotal, își împlîntă briceagul, pe rînd, în toate bunătățile și-și oprește, natural, normal, parte dreaptă cîteodată, partea leului de cele mai multe ori. Nu vă închipuiți cumva că vreunul din deținuți ar îndrăzni să crîcnească. Al doilea colet ar sta cu lunile la arhivă. Nu l-ar mai vedea decît cu merindele făcute terci și putregai.

Sistemul cu scrisorile e incomparabil mai simplu. Ungi laba arhivarului din cînd în cînd ? Îți primești poșta la zi. N-o ungi ? Scrisorile pot să aștepte cu săptămînile. Domnul arhivar n-are vreme să le citească !

Nici el, nici grefierul. Grefierul are atîtea pe capul lui ! Bineînțeles, nu grijile administrației. Astea, mai asudînd, mai schiopătînd, își urmează cursul lor firesc în virtutea legilor minunate ale rutinei. Ceea ce nu-i dă pas să răsufle e traiul zilnic. Ca și pe vremea lui Caragiale, mai abitir încă decît pe vremea lui Caragiale, remunerația e mică, angaralele sînt mari. Grefierul are nevastă, are copii. Trebuie să-i îmbrace, să-i încalțe, să-i hrănească. De unde ? De unde dacă nu tot de pe spinarea deținuților ? Dacă

nu tot din zeciuiala hranei, a încălzitului, a întreținerii generale ? Atelierele temniței fabrică pînză, postav, mobile, ciorapi, lenjuri, rogojini ? O bună parte din articolele astea masive se evaporează, sub nasul deținuților, în folosul grefierului. Temnița are grădină de zarzavat ? Hoții o muncesc, hoții o seamănă. Cinstiții slujbași o recoltează. Măcelarul din piață procură temniței o sută de kilograme de oase și treizeci de carne stricată pe săptămînă ? În schimb, funcționarii închisorii își iau kilogramul lor de carne bună zilnic, gratuit sau pe un preț derizoriu. Pînă și lăptarul, pînă și brutarul, cărora li se dă autorizație să vîndă în temniță marfă proastă pe prețuri urcate, sînt obligați să dea gratuit lapte și pîine onorabililor slujbași, sau să împartă cu dînșii ceva din cîștig.

Firește, un sistem așa de vast, așa de complicat, cu ramificații așa de întinse de zeciuială, n-ar putea să subziste fără concursul expres sau tacit al întregii ierarhii funcționărești. De fapt, lucrurile se petrec în văzul și cu știința tuturor. Grefierul știe cum operează arhivarul. Arhivarul știe ce învîrtește primul gardian. Primul gardian știe cît ciupesc și cum ciupesc gardienii dumisale. Și aceștia, la rîndul lor, știu cu ce se ling pe degete superiorii lor ierarhici. Știu, oftează și tac.

Tăcerea e virtutea suverană a slujbașului român, ca și a domnului Ion I. C. Brătianu. Parcă idealul unui stat ar fi un popor de surdomuți !

Crime, jafuri, neomenii se petrec în întunericul închisorilor, ca și în umbra proprie a birourilor ministeriale, fără ca nimeni să vorbească, fără ca nimeni să ridice un colț măcar al vălului murdar care le ascunde.

Statul, primul vinovat, întîiul complice, n-are interes să vorbească.

Funcționarii, ghiftuiți pe căi piezișe, n-au de ce să vorbească.

Cetățenii, ori nu știu, ori nu îndrăznesc să vorbească.

Sau, cînd îndrăznesc, pățesc ca mine.

Dar directorul ? Ce face directorul ? Ce paște directorul ? Fiindcă există un director la fiecare închisoare ! El nu vede ? Nu știe ? Nu i se raportează ? La rîndul lui, nu e controlat de o direcție superioară ?

Ba da ! Ba da ! Dar cum se întîmplă cu toate lucrurile în dulcea ţară românească, şi situaţia lui e din cele mai bizare totdeauna şi din cele mai precare cîteodată.

Pe hîrtie are toate drepturile. Nici ţarul Rusiei, în vremurile lui de mărire, nu avea puteri mai discreţionare. E stăpîn absolut pe viaţa şi pe munca oamenilor. Poate să taie şi să spînzure. O simplă încruntătură din sprînceană, şi deţinutul e aruncat la gherlă, sau pus în lanţuri, sau întins gol sub vîna de bou, sau dus pe targă la infirmerie. În privinţa asta, nimeni nu-l controlează şi nimic nu poate să-i stea împotrivă.

Şi, cu toate astea, acelaşi director, acelaşi autocrat adesea sîngeros, cînd e vorba de subalternii lui direcţi sau de măririle de la centru, e complect dezarmat.

Să nu uităm că directorii nu se recrutează din oameni cu pregătire specială. Oricine, orice agent, orice slugă boierească poate fi numit director. Nu se cere pentru asta nici licenţă, nici bacalaureat, nici măcar patru clase primare. E destul să fii sprijinit, la un moment dat, de vreun politician cu trecere. Ţi-a pus Dumnezeu o dată mîna în cap, trăieşti ca bimpaşa. Şapte mii de lei leafă pe lună, casă gratis, masă, încălzit, luminat, spălat, servitori gratis, nici o cheltuială, şi totul pe veresie, bez Vlaşca şi Teleormanul. Cîţi titraţi de pe lîngă barouri sau din învăţămînt se pot lăuda cu-o asemenea viaţă ?

Natural însă că medalia îşi are şi reversul ei. Fiind scoşi din gunoaie şi recrutaţi din lepădăturile societăţii, directorii, aceştia, implacabili cu deţinuţii, tremură ca varga în faţa stăpînirii. Grija lor de căpetenie e să-şi mulţumească protectorii, să-şi dovedească recunoştinţa. Toţi slujbaşii direcţiei centrale sînt întreţinuţi cu mici atenţii şi cu mari cadouri. După localităţi şi anotimpuri, pornesc spre Bucureşti putini cu brînză, coşuri cu ouă, cu zarzavaturi şi cu fructe, mobile grele, curci, raţe, gîşte şi tot felul de orătănii îngrăşate, vînat de pe unde este, miei la Crăciun, pînzeturi, scoarţe, covoare, în toate epocile. Adăogaţi la pomelnicul acesta de daruri obligaţiile impuse de direcţia generală : recepţionarea mălaiului încins, a păturilor subţiri ca foaia de ceapă, a inspectorilor şi parainspectorilor care vin în provincie numai ca să mănînce bine şi să bea ţeapăn pe socoteala directorului, şi veţi înţelege că primul

slujbaş al temniţei n-are de ales decît între aceste două căi : ori teroarea, ca să închidă gura subalternilor şi deţinuţilor, ori resemnarea, care ridică braţe neputincioase spre cer şi tolerează totul pentru că nu poate împiedeca nimic.

Marea majoritate a directorilor şi-a ales prima cale. Ca să-i citez pe toţi sau ca să le povestesc isprăvile, mi-ar trebui cîteva volume. Într-un singur capitol nu pot da decît o pildă. Voi alege pe cel mai tipic dintre toţi, pe actualul director al Văcăreştilor, un oarecare Stănescu. Ca fizic nu-l mai descriu cu de-amănuntul. Marele nostru Arghezi l-a pironit în pagini răzbunătoare. Mă voi mulţumi să redau ceea ce mi-au povestit unii şi alţii şi într-atît cît mărturisirile concordau între ele. Iată o scenă, evocată de zeci de ori :

Deţinutul, cu lănţuri grele de fier la mîini şi la picioare, e introdus în cabinetul directorului. În odaie, nimeni. O namilă ţigănească e răsturnată îndărătul biroului. L-aţi ghicit. E Stănescu. Fumează şi priveşte multă vreme pe deţinut, ca şi cum nu l-ar vedea. Nenorocitul tremură. Ştie ce-l aşteaptă. Întru tîrziu, după ce a gustat, după ce a savurat, clipă cu clipă, spaima, groaza, deznădejdea, întipărite pe figura palidă ca moartea, Stănescu se face că abia atunci observă pe deţinut. Îl măsoară din cap pînă în picioare şi deodată urlă :

— Crucea şi Dumnezeu mă-tii ! Mi-ai intrat cu ghetele în birou. Ce-i aici ? ! Grajdul lui tată-tău ? Soldat, scoate-l afară şi scoate-i ghetele.

Porunca se execută. Deţinutul e introdus iarăşi, desculţ, în cabinetul directorial.

Dar de data asta Stănescu e în mijlocul odăii. Pare îmbunat. Vorbeşte blajin. Întreabă pe deţinut de ce a fost osîndit, la cîţi ani e condamnat, de unde e, dacă are părinţi, fraţi, surori. Vorbind prieteneşte, se apropie de dînsul. Tot atît de prieteneşte, îi dă sfaturi. Să fie ascultător. Să fie supus. Să nu crîcnească împotriva nimănui. Dacă n-o sufla nici pis, o să fie bine de dînsul.

— Mă-nţelegi tu, mă ? Uită-te în ochii mei. Cu pumnul strîns, îi ridică bărbia : Aici eu sînt stăpîn ! M-auzi, mă ? Eu fac tot ce vreau. Te bat, dacă vreau. Te ucid, dacă

vreau. Eu sînt Dumnezeul vostru. Să nu crîcneşti, mă ! Uită-te în ochii mei.

Nenorocitul holbează ochii. O durere cumplită îi străpunge carnea. Stănescu i-a prins degetele de la picioarele goale sub potcoava călcîiului, şi-apasă, răsuceşte potcoava, îi zdreleşte oasele, pe cînd în gura deschisă pentru urlet îi suflă duhoare de rachiu sau îi trimite un scuipat cleios. Dacă deţinutul a rezistat fără să ţipe, operaţia reîncepe. Dacă a gemut numai, bestia se întărîtă. Urlă şi cheamă gardienii. Cincizeci, o sută de trăgători sînt orînduiţi în pripă. Alteori, celula H.

În închisoarea din Craiova, deţinuţii care au trecut numai cîteva zile prin mîinile lui Stănescu mi-au arătat bietele lor picioare, betege pentru totdeauna. Alţii aveau pielea sfîşiată, carnea zdrobită. Pe cei mai grav loviţi nu i-am văzut, nu-i va mai vedea nimeni, niciodată. Îngropaţi de vii în faimoasele celule H, au fost strămutaţi de-acolo pe nesimţite în cimitirul puşcăriei.

Şi-acum, dacă ne întrebăm cum e cu putinţă existenţa şi menţinerea unei asemenea bestii în fruntea unei instituţii a statului, răspunsul e simplu şi uşor. Stănescu a avut un protector atotputernic, pe magistratul Davidoglu, cunoscutul magistrat din afacerea fraudelor săvîrşite în complicitate cu banca „Bercovici". Sute de deţinuţi au lucrat ani întregi haine, încălţăminte, mobile pentru familia şi acareturile numitului magistrat. Stănescu îşi plătea protectorul cum putea, din munca nenorociţilor. Şi ca să le închidă gura, întrebuinţa forţa.

Alţi directori, mai umani sau mai slabi de înger, aleg calea resemnării. Directorul nostru e dintre aceştia. Cult, drept, cinstit şi bun, îşi dă seama că dacă se poate asigura liniştea în temniţe şi fără violenţe, nu se pot stîrpi totuşi apucături şi abuzuri vechi de decenii. Vorbesc adeseori cu dînsul. Îi comunic toate observaţiile mele. Mă ascultă cu atenţie, îmi dă uneori dreptate, dar recunoaşte că nu poate îndrepta nimic. Dacă ar alunga pe gardienii incorecţi, cu 1 800 de lei pe lună n-ar găsi alţii mai breji în locul lor; dacă şi-ar vîrî nasul în scriptele închisoarei mai mult decît se cuvine, închisoarea ar rămîne fără slujbaşi. Dacă ar raporta, dacă s-ar plînge la centru...

La vîrsta lui, iluziile nu mai sînt îngăduite. S-a plîns de atîtea ori. A protestat de atîtea ori. Dacă ar persista, în capul lui s-ar sparge oalele celor stingheriţi în trebuşoarele lor. Şi e om sărac. Are copii.

Are răspundere. Singura cale care-i mai rămîne deschisă la bătrîneţe e resemnarea.

Umila, dureroasa, eterna resemnare a celor mai buni dintre funcţionarii români. Pe lîngă dînşii trece convoiul celor ce s-au pricopsit, în serii-serii, de la epoca mănoasă a neutralităţii pînă în zilele noastre. Văd răul. Simt cangrena. Dar nu se pot hotărî nici s-arunce cu barda în Dumnezeu, nici să intre în hora profitorilor. Sînt epavele vremurilor tulburi.

Fericiţi încă atunci cînd ca Eugen Manolescu, în imperiul lor restrîns, dacă nu pot lecui toate racilele, pot cel puţin, cu niţică inimă şi cu un pic de suflet, să răspîndească o umbră de dreptate şi de bucurie în jurul lor.

MARILE PROBLEME

Trăind cum trăiesc şi fiind ceea ce sînt, natural că viaţa intimă a deţinuţilor nu e de-o varietate extraordinară şi nu prezintă spectatorului dezinteresat un material prea mare de observaţie şi de reflecţie.

S-ar putea spune, fără nici un fel de exagerare, că traiul lor se apropie foarte mult de acela al obiceiurilor de la Capşa. Ca şi aceştia stau mai toată ziua închişi între patru pereţi. Munca nu-i atrage. Unii o dispreţuiesc, pentru că e mai plăcut lucru să trîndăveşti, să te mişti alene, în loc, de pe-o canapea pe alta, de pe-un scaun de lemn pe alt scaun, s-asculţi snoave, să înşiri palavre, să fumezi ţigară după ţigară, cu ochii pierduţi în rotocoalele molcome de fum şi cu gîndurile aiurea. Alţii, francamente, o urăsc, fie pentru că au muncit prea mult odinioară şi puterile le sînt sleite, fie pentru că munca în închisori e prost retribuită şi de cele mai adeseori furată, fie pentru că idealul oricărui bun român, dacă soarta nu l-a făcut ţăran sau muncitor de profesie, e să stea cu braţele încrucişate.

Nefiind liberi sau constrînşi să muncească, majoritatea deţinuţilor, ca şi a cluburilor şi cafenelelor bucureştene,

se plictisesc de moarte. În lectură nu pot găsi nici un fel de uşurare. Iată pentru ce mai toţi sînt cu desăvîrşire analfabeţi. Şi-n al doilea rînd, pentru că celor care ştiu să citească le e cu străşnicie interzis să-şi procure cărţi, reviste sau ziare.

Cred cinstit că nimic nu e mai simbolic, pentru stadiul nostru de civilizaţie, ca această goană insistentă, înverşunată, neobosită a directorilor de închisori pe urmele foilor tipărite. Ploşniţele se pot înmulţi în voie, ca binecuvîntate de Dumnezeu, seminţie a lui Avraam. Puricii, muştele, păduchii şi toate lighioanele pămîntului pot evolua nesupăraţi în aerul, la suprafaţa şi în subsolul închisorilor. Singură hîrtia tipărită e urmărită cu ochi de Argus. O carte pare primejdioasă paznicilor noştri ca o vadră de rachiu. O revistă e o calamitate îngrozitoare. Un ziar e cel mai perfid dintre duşmani.

În toate închisorile celor două emisfere există biblioteci anume alcătuite pentru deţinuţi. Pînă şi în Rusia ţaristă nu era ocnă, în fundul Siberiei, fără biblioteca ei. În România brătienilor nu numai că nici nu se poate imagina măcar o bibliotecă la puşcărie, dar însăşi cartea, cartea stingheră, proprietatea deţinutului e urmărită şi confiscată cu salutară energie. O adevărată operă de profilaxie sanitară pare organizată împotriva ei.

Principial, nimeni nu are voie să citească. În practică, cel care e prins citind înfundă gherla. În realitate, subţirea pătură intelectuală a închisorilor tot izbuteşte să citească.

Eu, cel puţin, îmi fac o savuroasă datorie să strecor, pe sub mînă, în dreapta şi-n stînga, tot ce primesc scris în româneşte. Grefierul a bănuit manevrele mele. N-ar vrea să se strice cu mine. Nu-mi interzice, formal, răspîndirea culturii. Dar deodată, cînd îl aştept mai puţin, deschide uşa ca o furtună, face pe exasperatul, îmi mărturiseşte că s-a săturat cu viaţa de slujbaş, îmi declară că o să-şi ia lumea în cap, şi sfîrşeşte cerîndu-mi tot ce am de citit, ca să-şi uite necazurile. Scena se repetă zilnic. La început m-am lăsat impresionat. Acum ştiu unde-l doare. Îi răspund şi eu zilnic cu aere de mironosiţă şi cu ochii candizi care ar înşela şi pe-un judecător de instrucţie, că mi-am aprins focul cu ziarele sau că m-am servit de ele în scopuri inavuabile. Văd bine, ştiu bine că grefierul nu mă crede. Dar

aparenţele sînt salvate. El şi-a făcut datoria. Eu voi putea să-mi continui opera subversivă. Ne despărţim încîntaţi unul de altul.

Din păcate nu pot să spun acelaşi lucru de toţi clienţii mei. Printre dînşii am avut multă vreme pe Gică. Îmi daţi voie să vi-l prezint.

Gică e un vechi şi constant recidivist. Primăvara vieţii lui şi-a petrecut-o, mai toată, la centrala din Craiova. Nu se eliberează din închisoare decît ca să reintre peste o săptămînă, cel mult două, pentru altă ispravă. Isprăvi mărunte. Fleacuri. Găinării. De cele mai multe ori absolut gratis. Cînd Gică e liber, e destul să [se] facă o spargere sau un furt de găini în oraş, ca toţi agenţii Siguranţei să-l bănuiască pe dînsul. Deprins cu arestul, ca ţiganul cu scînteiele, Gică opune soartei buclucaşe cel mai stoic dintre temperamente. Vecinic rîde. Vecinic cîntă. N-are ghete, n-are haine, în toiul iernii umblă prin curte în nişte zdrenţe prin care i se vede anatomia corpului, ca printr-o plasă, — Gică habar n-are, face haz şi toţi fac haz de el.

Într-o zi mi-a cerut nu mai ştiu ce serviciu de avocat, o contestaţie mi se pare. I-am făcut-o, l-am trimes la prietenul meu, avocatul Virgil Potîncă, să i-o susţie, şi-a scăpat astfel de alte cîteva luni de închisoare. Din ziua aceea ne-am făcut prieteni. Venea la mine să-mi ceară sfaturi. Şi eu, de, ca omul care n-are altă treabă, îi făceam morală :

— De ce nu te laşi de furturi, Gică ?

— Să-mi arză mîinile dacă le-oi mai pune pe lucru străin.

— Ar trebui să înveţi o meserie...

— Să ştii c-o să-nvăţ. Să-mi plesnească ochii dacă n-o să-nvăţ.

— Eşti tînăr, eşti inteligent. De ce nu deschizi şi tu o carte, un ziar ?

— Dacă n-am ! De ce nu-mi dai dumneata şi mie ca la alţii ?

I-am dat în ziua aceea un teanc de ziare. I le-am dat cu toată inima, cu pasiune, cu fericire. Îl vedeam acum pe Gică citind, deschizînd ochii mari în faţa minunilor descoperite în ziare, înţelegînd altfel viaţa, transformîndu-se, înălţîndu-se, făcîndu-se şi el om. Jucam micul meu

rol de apostol al culturii cu toată sinceritatea. E drept că eram și încurajat. N-aveam client mai statornic, mai ahtiat de cultură ca Gică. O zi nu lipsea de la apel. N-apucam bine să răsfoiesc foile primite, și-și făcea apariția în cadrul ușii. Venea tiptil, făcea să dispară, nici eu nu știu cum, teancurile de ziare în ferfenițele care îi țineau loc de pantaloni, și dispărea el însuși ca o umbră.

Săptămîni și săptămîni în șir i-am furnizat maldăre de imprimate. Pînă ce într-o bună dimineață, un tovarăș comunist mi-a comunicat că Gică făcea un adevărat negoț cu ziarele mele în închisoare. Le vindea cu cinci și cu zece lei bucata. Iar banii îi juca în babaroase. La început n-am vrut să-l cred. Prea cădeam din al nouălea cer. Tovarășul mi-a rîs încă în nas și mi-a adăugat că Gică nici nu știe să citească. Eram furios. Eram ridicol. Mi se părea că în ziua aceea n-o să se mai insereze niciodată.

Dar s-a înserat. Ca de obicei, cu aceeași privire smerită de discipol, Gică și-a făcut apariția. M-am uitat încruntat la dînsul, i-am întins un ziar și i-am spus să citească.

Liniștit, inocent, sigur de el ca și cum toată viața n-ar fi făcut altceva decît să citească ziare, și-a așezat foaia sub ochi și a început :

— Guvernul liberal este cel mai ticălos guvern care...

Aiurit, am sărit din pat ca să-l urmăresc peste umeri. Capul meu !

Gică ținea *Adevărul* cu titlul în jos !

Din fericire, ca Gică sînt mulți în temnițele statului român. Aș putea să spun : și în afară de temnițele statului român. Pentru dînșii slovele cărților sînt semne moarte și toată înțelepciunea adunată în ele căutare zadarnică și trudă de prisos. Limitele universului încep foarte bine, pentru ei, între zidurile unei pușcării, între beciurile unui sat, sau, cel mult, între hotarele unei țări. Nimic din ceea ce se petrece dincolo nu-i preocupă. Singurele mari probleme, pentru dînșii, sînt aceleași, vorba lui Anatole France, care mînau și pașii oamenilor din caverne : foamea și iubirea.

Dar despre foame și despre iubire, în capitolele viitoare.

În numele legii, omul este condamnat la amendă, la închisoare sau la ocnă.

Societatea îi răpește bunul suprem : libertatea. Îi ia toate drepturile, inclusiv cele civile și politice. Dintr-un osîndit face o entitate abstractă, un număr convențional. Voința lui, personalitatea lui, nevoile și năzuințele lui sînt ca și inexistente. În locul lor domină și dirijează totul, viața fiecărui individ în parte, ca viața comună a deținuților, hotărîrile neînduplecate ale unei forțe superioare și anonime.

E monstruos, dacă vreți, e absurd și inuman, dar e legal. În stadiul societății actuale, la noi ca și aiurea, nu s-ar putea concepe măcar un alt sistem de apărare al organismului social împotriva recalcitranților sau revoltaților. Legea e lege.

Ceea ce nu prevede însă legea, ceea ce nu veți găsi nici într-un articol din coduri și nici în regulamentele închisorilor, ceea ce nu cred posibil nicăiri decît la noi, și, poate, în alte două-trei satrapii balcanice, e regimul feroce al foamei, al înfometării lente, la care e supusă populația pușcăriilor.

Ca să fiu înțeles mai bine, vă rog să poftiți cu mine în bucătăria închisorii.

E o încăpere mare, de vreo opt metri pe zece, cu pereții afumați din vremi imemorabile, cu cimentul, care ține loc de podele, spart și găurit. Curățenie — relativă. Pe o plită imensă din fund, patru cazane enorme, pline cu apă. Două servesc pentru mămăligă, două, pentru supă.

Mămăliga v-am spus din ce e făcută : de cele mai multe ori din mălai muced sau încins. Tăiată în felii, cu noduri numeroase de pămînt sau de făină nefiartă într-însa, pare totuși, de departe, ispititoare. Are culoarea aurului de 18 carate și a pandișpanului. Cînd o pui în gură, în cazurile cele mai bune, e insipidă. Așa cum e, însă, poate constitui, de bine, de rău, un aliment. Singurul aliment, de altfel.

Fiindcă supa, eterna supă de la prînz și de la masa de seară, și de la toate mesele din cursul săptămînilor, a lunilor și a anilor, e ceva cu neputință de definit, ceva ino-

mabil[1], ceva echivoc între hîrdaiele de zoaie, hîrdaiele de lături și cazanele de apă chioară. În apa asta denumită pompos ciorbă sau supă, bucătarul a aruncat azi, ca și în toate zilele de peste an, aceleași două duzini de praz, același kilogram de cartofi înghețați, cîteva sfecle din an în Paște, coarne, copite și bojoci de vacă de două ori pe săptămînă și, regulat, un pumn de fasole, exact atît cît trebuie pentru „proba" servită domnului director, în cancelarie, la ora prînzului.

Natural, gustînd crema supei, aleasă pentru dînsul, directorul se declară mulțumit. El nu știe ce a mai rămas, dacă a mai rămas ceva substanțial, în restul cazanului; știe în schimb că la alte închisori hrana deținuților e și mai oribilă încă. Și are dreptate. Toți cei care vin din alte temnițe, și vin zilnic, se aruncă în toată puterea cuvîntului, ca hămesiții, asupra strachinelor noastre de supă. Li se pare, probabil, un adevărat nectar pe lîngă ce au fost obicinuiți și siliți să mănînce. Cei de la Doftana îmi povestesc că n-au pus în gură carne, măcar putredă, măcar împuțită, de cînd și-au început osînda. Aceleași coarne și-aceleași copite servesc luni de-a rîndul. De prajii și cartofii noștri înghețați, nici pomină. Și la Doftana, și la Ocnele-Mari, și în mai toate închisorile din vechiul regat, supa se face cu buruieni de pe cîmp. Numai în Ardeal mîncarea e mai ca lumea. Acolo s-a mai păstrat ceva din omenia și din cinstea dominației austriace. Cel puțin pe unde directorii n-au fost înlocuiți cu regățeni.

În restul țării, pîrjol și foamete. Directorii, grefierii, arhivarii, gardienii fură de sting pămîntul din hrana deținuților. Fără milă, fără remușcare, le iau îmbucătura de la gură. Ca să huzurească în belșug zece, douăzeci de inși, sînt lăsați flămînzi sute de nenorociți. Nicăieri egoismul bestiei umane nu se arată mai crîncen, mai aparent. Același om care s-ar înduioșa, poate, văzînd un cîine jigărit și lihnit de foame, trăiește printre semeni de-ai lui, vede zilnic obrajii lor supți și ochii lor arși ca de friguri, aude, nu se poate să nu audă, ca un cîntec tragic, chiorăitul mațelor lor goale și, fără să i se înmoaie inima, ba cu

[1] Care nu poate fi denumit.

inima parcă mai împietrită de spectacolul repetat al suferințelor, se îmbuibă cît zece, sub privirile flămînzilor.

Dacă toți cei care vorbesc de civilizația și de progresele României ar vedea, măcar o dată în viața lor, privirile pușcăriașilor cînd trece o pîine pe lîngă dînșii!

M-am obicinuit și eu acum cu privirile lor. Mănînc altfel decît ei, bucate bune, făcute de mîna mea, cu cheltuiala mea. Nu le iau nici supa, nici mămăliga. Nu le micșorez porția. Nu mă simt vinovat cu nimic față de dînșii. Și, cu toate astea, m-ascund ca să mănînc. Mă întreb dacă m-ascund din remușcare sau din egoism, ca un cîine care-și roade ciolanul, ghemuit, într-un colț. Mă tem că din egoism. Fără să vreau, văd prea mult stigmatele egoismului pe toate frunțile, în toate privirile, ca să pot rezista învăluirii lui insidioase. Știu că foamea nu raționează. Știu că omul înfometat nu mai e om... ci o biată brută. Și știu că toți sau mai toți cei din jurul meu sînt vecinic flămînzi.

Am vorbit cu ei. Am încercat să-i ridic, să le deschid orizonturile minții. M-am izbit de o singură piedică: foamea.

E preocuparea lor permanentă. Nu-ți vorbesc de dînsa. O ultimă rămășiță de orgoliu îi oprește să-ți vorbească. Dar o simți în ochii lor cercetători, în felul cum ocolesc punctul vulnerabil al temerilor lor de toată clipa, în grija migăloasă, aprigă, dureros de ridicolă pe care o pun ca să învelească o bucată de pîine uscată într-un colț de gazetă veche sau ca să împartă cu scumpătate boabele de zahăr tos în paharele cu ceai, rămas tot neîndulcit.

În fața foamei, mai vîrtos chiar decît sub pumnul și călcîiul paznicilor, toți sînt egali. Dispar cărți, dispar rudimentele de clase, dispar înseși pretențiile elitei.

Rămîn doar sărmanii oameni.

Exemplare ciudate de umanitate din alte vremuri, în veacul nostru de civilizație și în România mare, bogată și fericită, cu care ne mîndrim.

Chemarea, an. IV (1927), nr. 1—16 (1—18 iulie), p. 2.

VINUL DE VIAȚĂ LUNGĂ

Via lui conu Manole Arcașu, așezată pe cea mai înaltă culme a Cotnarilor, se lăsa în vale, pînă la Fîntîna Robilor, lungă, dreptunghiulară, vărgată, punctată și împestrițată cu toate nuanțele de verde, ca un covor basarabean. De la fereastra judecătoriei mele puteam să-i cuprind toate hotarele dintr-o sigură aruncătură de ochi. Cînd făceam scurtă la mînă iscălind hîrtii stereotipe, șapirografiate pe hîrtie vărgată, cu cerneală palidă, parcă, înainte de întrebuințare, ar fi fost ieșită de soare și spălată de ploi, sau cînd simțeam cum molcoma toropeală a vieții de provincie mi se întindea, încet, pe suflet, ca o pîclă, și-mi păîinjenea mintea pe nesimțite, repede mă sculam de la masă, măsuram de cîteva ori camera de chibzuire în lung și-n lat și mă opream în cele din urmă lîngă pervazul ferestrei, cu gîndurile risipite încă, dar cu privirile ațintite spre via lui conu Manole.

Firește, via, în ea însăși, n-avea nimic deosebit, nici cine știe ce farmece ascunse, nici vreun dar misterios care să trezească în inimile oamenilor : reminiscențe, nostalgii, evocări de peisagii familiare sau visate. Era o vie ca toate viile. Un zaplaz înalt din scînduri de brad văruite o împrejmuia din toate părțile. Ici și colo, printre scîndurile crăpate sau peste stîlpii putrezi, pe jumătate căzuți la pămînt, ramuri nebune de măcieș se înălțau, se încolăceau, împleteau ghirlănzi extravagante, în contradicție flagrantă cu șirurile paralele de butuci înșirați unul lîngă altul și

unul îndărătul celuilalt, ca un regiment în pas de defilare. Din fericire, monotonia rîndurilor de viță altoită era întreruptă, ca la mai toate viile noastre, în două sau trei locuri. Pe vîrful dealului, o duzină de nuci bătrîni stăteau vecinic de strajă, priveghind zarea printre genele lor leneșe și pe sub streașina sprincenelor stufoase. În vale, lîngă Fîntîna Robilor, așezați de o parte și de alta a porții, care altădată fusese acoperită cu olane și care acum cădea în ruine, cîțiva plopi enormi se înălțau drepți, rigizi, sumbri, fantomatici, ca și cum ar fi avut ei înșiși conștiința intimă că stau de veghe la căpătîiul unui mormînt. Iar spre mijlocul viei, într-o adîncitură de teren, ca într-o scorbură, se ridicau acareturile boierești, pe trei sferturi îngropate sub tot felul de plante agățătoare, și cu hogeagurile țîșnind ca vîrfuri albe de minarete din strînsoarea teilor și platanilor îmbrățișați. Mărturisesc, fără ocol, că spre acareturile acestea îmi fugeau mai ales ochii și-mi zburau gîndurile. Nu cunoșteam pe proprietarul lor. De cum debarcasem însă ajutor de judecător, abia ieșit de pe băncile școalei, cu tiuleie sub nas în loc de musteți, la judecătoria din Cotnari, n-auzisem vorbindu-se în jurul meu — și de grefier, și de arhivar, și de judecător, și de primar, și de ispravnic, și de medicul plășii, într-un cuvînt de toți fruntașii locali pe care îi regăseam regulat, de două ori pe zi, în odaia de din dos a crîșmii lui moș Anghel, poreclită pompos „restaurant“ — decît de conu Manole.

Mi-aduc bine aminte că, în prima seară, cînd am luat masa împreună, după ce-am fost prezintat amical tuturor celor de față și-am vorbit cîte ceva de dumnealor, de mine, de capitala din care veneam și de politica de la centru, deodată medicul plășii ne-a întrerupt plictisit, ca omul pe care nu pot să-l intereseze asemenea nimicuri, și, frecîndu-și mîinile, ne-a anunțat vesel :

— Ceva nou !... dragii mei.

Ca și cum ar fi știut despre ce putea să fie vorba și că nu se putea să fie vorba despre altceva, toți au tăcut, ciulind urechile. Medicul făcea însă pe misteriosul. Își micșora ochii, își lărgea gura într-un surîs pînă la ceafă și-și arăta, fără sfială, dinții, pe care îi avea galbeni ca degetele fumătorilor și negri, pe alocuri, ca lumînările de ceară murdărite de muște. Eu singur, nedeprins cu dînsa,

îi vedeam urîţenia. Ceilalţi nu vedeau decît vestea aşteptată. În sfîrşit, după ce mai făcu nazuri cîteva momente, le-o destăinui :

— Se petrec lucruri noi la conac ! Mi-aş pune gîtul că azi-mîine, peste o săptămînă cel mai tîrziu, o să-l am aici, în podul palmei, ca pe tipsie.

— Cum ? ! Ce ? De ce ?... au exclamat cu toţii în cor.

— Deocamdată vă spun numai atît. Aşteptaţi !... Răbdare şi tutun !... Tata Nae ştie el ce face...

Am aflat numai a doua zi că misteriosul „tata Nae“, de care ne vorbise doctorul, era chiar el, medicul plăşii, în persoană. Ceea ce am aflat în schimb imediat, cu toate că tot el ne spusese s-aşteptăm şi să avem răbdare, e că un cunoscut de-al dumnealor, unul conu Manole, cum îi ziceau, bătrîn de vreo nouăzeci şi ceva de ani, proprietar de vii prin partea locului, om putred de bogat, trăind singur cuc, hursuz, hapsîn, ciufut, becisnic, aproape într-o doagă, căzuse sau avea să cadă bolnav pe mîinile doctorului nostru.

Vestea, cum e şi firesc într-un cerc de oameni care îl cunoşteau cu toţii şi se cunoşteau bine între dînşii, a făcut o senzaţie enormă. Unii l-au prohodit creştineşte, cu anticipaţie ; alţii parcă au răsuflat straşnic de uşuraţi ; cei mai mulţi însă, deşi îi prevedeau, natural, obştescul sfîrşit, păreau totuşi extrem de increduli. Judele meu se făcu interpretul acestora din urmă, opinînd grav din cap, după o lungă deliberare cu el însuşi :

— Nu-mi prea vine să cred... Cum mi-a spus-o din prima zi în care l-am cunoscut, m-ar fi chemat din vreme să-i autentific testamentul.

— La vîrsta lui ! sări doctorul. Să fim serioşi, judecătorule ! În lunga d-tale carieră de magistrat, ai văzut mulţi bătrîni făcîndu-şi testamentul ? De la şaptezeci de ani în sus cine mai crede că poate să moară !

— Asta-i aşa ! bătu cu pumnul în masă tînărul locotenent de jandarmi. Eu n-am văzut nici unul. Cu conu Manole însă lucrurile se cam schimbă. Nu ştiu ce naiba fabrică !... Şi, plecîndu-se spre noi, ne înştiinţă confidenţial : Şi azi am primit un denunţ la companie că face nişte farmece, nişte vrăji, cum le mai zice, un fel de scamatorii drăceşti, ca să strîngă averi şi să-şi lungească viaţa. Ce-ar

fi, judecătorule, dacă i-am face o descindere şi l-am strînge şi noi, niţel, în chingi ?

Judecătorul se uită speriat în jurul lui.

— Bine că nu ne-a auzit cineva ! Te-ai gîndit mult ? !... O descindere la conu Manole !...

— Dimpotrivă, rînji doctorul. Lasă-l să fabrice... Lasă-l să beie... Eu mă pricep în meserie. Ascultaţi-mă pe mine : astea o să-i grăbească moartea.

La rîndul lui, grefierul, jignit şi el probabil în sentimentul lui de justiţie faţă de cei mari şi puternici de propunerea locotenentului şi, pe de altă parte, din condescendenţă faţă de jude, se crezu obligat să-i sprijine părerea :

— Eu l-am văzut săptămîna trecută. Trecea prin dreptul judecătoriei. Mi s-a părut mai sănătos ca totdeauna.

— Săptămîna trecută ! exclamă victorios doctorul. Dar într-o săptămînă şi un om sănătos tun, ca mine şi ca d-ta, poate să dea ortul popii, necum un hodorog bătrîn !

Perspectiva asta intempestivă, căzută printre meseni între două vîrste, le posomorî deodată frunţile. Vreun sfert de ceas, rînd pe rînd, pe întrecutele, au filozofat asupra vieţii şi asupra morţii.

— Ce este şi viaţa asta, domnule ? ! se întreba profund primarul.

— Nici nu ştii cînd te paşte moartea ! cugeta adînc subprefectul.

Un al treilea ilustră concret teoria cu un caz recent de moarte subită, în toiul unei nunţi :

— Cine-ar fi spus, cînd veneau chiuind la chef, c-or să plece bocind îndărătul unui dric !

Apoi, din filozofie în realitate, din amintiri în anecdote, reveniră iavaş-iavaş de unde plecaseră, adică la cazul conului Manole.

M-aşteptam la niscaiva confidenţe pasionante. Aluziile ofiţerului de jandarmi îmi aţîţaseră curiozitatea. De cînd eram copil, mă dădeam în vînt după poveştile cu comori, cu vraci, cu descîntece, cu babe slute ca muma-pădurii, care ascundeau în sipete lungi ca sicriile şi adînci ca iadul, printre capete de mort şi oase de lilieci, un firicel din iarba-fiarelor. Mai tîrziu, visasem cu alhimiştii, suferisem cu martirii inchiziţiei, sperasem şi deznădăjduisem în laboratoriul doctorului Faust.

„Ce-ar fi, îmi spuneam în mine, dacă acum, și tocmai aici, în casa unui bătrîn boier din fundul Moldovei, aș descoperi ceea ce căutasem zadarnic în basmele copilăriei și în cărțile poeților !"

Din nefericire, noii mei comeseni aveau alte motive, mai temeinice decît ale mele, ca să se intereseze de viața conului Manole. Pe ei îi preocupau lucruri mai practice. Vreme de vreo două ceasuri n-au făcut altceva decît să-i scotocească, să-i scormonească și să-i socotească bogățiile. Adunau, scădeau, înmulțeau, împărțeau, greșeau, o luau de-a capăt, și, pe măsură ce se adăugau viile, moșiile, pădurile, cirezile de vite și turmele de oi, livezile, prisăcile, iazurile și orătăniile de tot felul, ochii le ieșeau din cap și fețele li se aprindeau ca focul. Ridicînd brațele cu palmele deschise, judele se întreba cine o să moștenească atîta bănet, fiindcă n-avea nici copii, nici rude apropiate sau măcar depărtate ; primarul trăgea nădejde că partea cea mai frumoasă a averii o să revie comunei, sau statului, cum îl corectă imediat subprefectul ; medicul, arătîndu-și colții galbeni și negrul de sub unghii, se lăuda că atîtica o să rămîie obștei după ce l-o doftorici el în preajma agoniei ; arhivarul își arăta mefistofelic geanta, amenințîndu-i că de-acolo o să le vie surpriza testamentului ; grefierul bolborosea și el ceva în struna juecătorului ; iar toți laolaltă — deși împărțiți în două tabere, unii ridicîndu-i în slăvi avuțiile, ceilalți vorbindu-l de rău, așa cum se întîmplă totdeauna față de oamenii care lipsesc ori depășesc într-o măsură mai mare sau mai mică nivelul comun — cădeau totuși de acord asupra unui singur punct, exprimat într-o exclamație sonoră ca o înjurătură :

— Ce viață lungă, d-le ! Curat al doilea Matusalem...

— Și-a trăit-o, fraților ! ne destăinuia, în sfîrșit, la masa de-a doua zi, primarul, renumit în localitate pentru zgîrcenia și, deci, pentru sobrietatea lui. Nu s-a lipsit de nimic. Masă întinsă tot anul. Chefuri la toartă. Femei ! Le aducea cu poștalionul de la Viena și din Franția. Pînă mai anii trecuți avea țiitoare, ia ! o fetișcană dintr-un sat vecin. Nici prințese, nici împărătese nu erau întolite ca dînsa. Cînd ieșea pe poarta viei, pocneau harapnicele, chiuiau surugiii, scăpărau pietrele drumului. Boierul n-o pierdea din ochi. Iar ea holba ochii la noi, care o știam de cînd era

numai de-o șchioapă, flămîndă și desculță, parcă și-ar fi spus : „Fă-mă, Doamne, ce n-am gîndit, să mă mir ce m-a găsit !..." Dar s-a dus și ea, cum s-au dus toate, pe apa sîmbetei — fiindcă nici una n-a murit de moarte bună în casa conului Manole — și cum or să se ducă într-o bună zi și cele cîte-or mai fi la curtea boierească. Or fi ? N-or fi ? Eu nu mă iau după gura lumii. Gura lumii n-o astupă doar decît pămîntul. Dar iarăși nici mîna-n foc nu mi-aș pune-o că boierul nostru s-a făcut, la bătrînețe, ușă de biserică. E drept că nu le mai plimbă în caleașcă. Nu mai chiuiesc surugiii și nu mai clinchetesc zurgălăii. Conul Manole nu se mai arată nici el printre oameni. Porțile viei sînt zăvorite, obloanele ferestrelor sînt trase. Nici țipenie de om, nici sîmbure de lumină nu mai zărești prin preajma casei. Au amuțit și cîinii în ogradă. Pe înnoptate parcă ți-e și frică să treci singur pe lîngă garduri. Îți faci cruce și grăbești pasul. Dar nu poți să nu-ți aduci aminte că pe vremuri răsunau văile de pocnetul puștilor și de cîntecele lăutarilor. Pe-atunci vinul curgea gîrlă, chimirurile erau doldora de galbeni și, în toiul culesului, femei goale, așa cum le-a lăsat Dumnezeu — și nu numai fete de gospodari, dar și jupînițe de la Iași — călcau strugurii în zăcători mari cît heleștaiele. Ehei ! ce vremuri ! Ia-mi întrebați pe bătrînii tîrgului !...

— Ce să-i mai întrebăm ! interveni plictisit ispravnicul. Cum să-i cauți ? Unde să-i găsești ? Cine naiba a mai apucat tinerețile lui conu Manole ! Și la ce să-i întrebăm, mai la urma urmei. N-avem noi destule belele pe cap ? Destui hoți ? Destui stricați ? Destui asasini în județ ? Ne mai trebuiesc isprăvile unui bătrîn satir !

Un murmur lung de aprobare sublinie cuvintele ispravnicului. Fiecare părea acum înfipt mai țeapăn în scaun, și, laolaltă, plini pesemne de o vagă răspundere morală, țineau ochii în farfurii. Numai ai mei sclipeau înveseliți. Iscoditori și vioi, umblau forfota de colo-colo, lunecau peste fețele de mironosițe pocăite ale mesenilor și se opreau cu insistență, cu speranță, în ochii primarului. Ai primarului erau mici ca două găuri de sfredel, negri ca tăciunii, neastîmpărați ca de viezure, isteți, mucaliți și vicleni. Ochi de primar avar, care-ar mînca bucuros de la alții și-ar bea pe veresie. „Cu un mezelic și cu cîteva chile de vin,

îmi spuneam eu, o să-i scot tot ce are pe inimă și o să aflu mai multe decît ar vrea să spuie." Nu doar că aventurile unui „bătrîn satir", cum se exprimase ispravnicul, mă pasionau mai mult decît se cuvine. Eram prea tînăr pentru asta. Dar aveam curiozitatea misterelor, presentimentul că în viața de provincie evenimentele senzaționale nu dau ghes la ușa omului, o dorință nestăpînită de a iscodi ce ascund ipocriții și de a scandaliza pe semenii mei și un interes, de care nu m-am dezbărat nici astăzi, pentru trecutul obscur al țării, violent, brutal și savuros în același timp, cu datinele, obiceiurile, apucăturile, moravurile lui patriarhale și instinctele lui primitive, care, din vitregia împrejurărilor, au pierit fără martori și fără istoriografi.

Cum e lesne de ghicit și cum prevedeam și eu, nu mi-a fost de loc greu să ispitesc pe primar în cîteva după-amiezi de-a rîndul, cînd toată protipendada tîrgului dormea, așa cum se doarme în provincie, cu pumnii strînși. Aș minți, pe de altă parte, dacă aș afirma că am avut nevoie de abilități sau de cine știe ce strategie ca să-l determin să vorbească. Dimpotrivă, de la el însuși, fără mofturi, fără introducere, și-a dat drumul gurii. Parcă n-aștepta decît atît. E tot așa de drept însă, cum m-am convins ceva mai tîrziu, că despre altceva, afară de primărie și de via lui, și de conu Manole, nici n-ar fi prea știut ce să povestească.

Am aflat așadar din gura lui că boierul nostru se trăgea din moși-strămoși, în linie dreaptă, din faimosul căpitan de arcași al lui Ștefan cel Mare, Gavrilă Huru, pe care voievodul, după lupta cumplită de la Lipnic, l-a făcut hatman, schimbîndu-i în nume de faimă arma cu care zdrobise și risipise hoardele tătărești.

De-atunci, din neamul acesta al Arcașilor, au fost mereu unii vornici, alții pîrcălabi, medelniceri, stolnici sau boiernași mai mărunți, unii în Divanul domnesc, alții pe la casele și gospodăriile lor ; dar în toate vremurile și sub toate domniile, ori de cîte ori granițele Moldovei erau încălcate de dușmani, toți Arcașii, de la un capăt al țării la altul, își încordau arcurile și, într-un suflet, alergau la hotare.

Singurul care a dat de sminteală tradiția asta de mai multe ori seculară a fost ultimul lor urmaș, boierul nostru, conu Manole. Tătîne-său, răposatul vistiernic Toader, a

făcut pasămite greșeala să-l trimeată prea de timpuriu la Paris. Acolo, feciorul de bani gata s-a înhăitat cu tot felul de femei stricate și de haimanale de stradă. În loc să-și vază de carte, s-a apucat de revoluții. S-a întors în țară o dată cu cei dintîi pașoptiști, ridicîndu-se nu împotriva dușmanilor dinafară, ci împotriva stăpînirii dinăuntru ; a scăpat de ștreang ca prin urechile acului, ascunzîndu-se mai întîi multă vreme aci, într-o pîrloagă din mijlocul podgoriilor, apoi spălînd putina iarăși peste graniță. Dar și-n țară cît stetea nu era de vreun folos, ci numai ca să facă fapte de rușine și numele familiei de ocară. S-a îndrăgostit astfel de o țigancă roabă ; a luat-o ibovnică în casă, a făcut un copil cu dînsa, și, cînd s-a săturat și de copil și de dragostea țigăncii, unii spun că a pus argații s-o arunce cu copil cu tot în fîntîna părăsită de lîngă poarta viei, alții că boierul, el însuși, cu mîna lui, le-a făcut vînt în fîntînă, iar primarul, cuminte și prudent, își dădea cu părerea că mai curînd era de crezut că țiganca ea singură se aruncase, din greșeală sau de inimă rea. Gura tîrgului mai spunea că a trimis pe lumea cealaltă și alte fete, mai de soi și mai de viță, după ce-și bătuse joc de dînsele. Dar gura lumii ce nu hodorogește ! Și cine se încumetă să-i puie stavilă sau pripor ! Ceea ce era purul adevăr — și primarul ar fi jurat cu mîna pe cruce pentru asta — e că nimeni nu l-a văzut, cu ochii lui, făcînd moarte de om. Nici vecinii, nici argații, nici țiganii, care, după ce au fost sloboziți din robie, ar fi putut să vorbească. Ceea ce au văzut, în schimb, a fost tot așa de rău. Boierul adusese în adevăr de prin străinătățile pe unde umblase sumedenie de cărți. Umpluse pereții cu ele, pînă în bagdadie.

— Și ce cărți, d-le ! făcea primarul, rîzîndu-i ochii și lingîndu-și degetele. Nici tu *Viețile Sfinților !* Nici tu carte de gospodărie. Fiindcă are și el vie, ca noi toți, și moșii, și păduri, și livezi pe deasupra. Ar fi putut să îngrijească de ele, nu să le lase în paragină. Dar cum să-și vază de interese, cînd toată ziulica lui stă cu capul sprijinit în coate și cu nasul înfundat în cărți ? Mi-a căzut și mie una în palmă. Mi-a adus-o, într-o vară, Vlădică, țiganul, un fecior de la curte. Ce-am văzut într-însa oi spune și morților. Numai femei despuiate, domnule ajutor. Să le vezi, și să nu mai mori. Cum ești matale tînăr, ți-ar lăsa gura

apă după ele. Una mai arătoasă și mai mîndră decît alta. Și din față. Și din spate. Și cîte două și cîte trei la un loc. Unele pe brînci, altele răsturnate, făcînd tot felul de spurcăciuni între ele. Domnul subprefect mi-a spus că astea-s de prin case... cum le mai zice... un fel de case publice...

— Bordeluri ?...

— Nu, d-le ! protestă indignat primarul. Doar sînt și eu purtat prin lume. Nu mi-a albit părul degeaba. Știu și eu ce-s acelea... Altfel de case... Case libere... Unde muierile stau la vedere...

— Muzee atunci ?...

— Așa, d-le ! Muzee, bată-le vina ! Și că nu-i nici un păcat să le ții în casă, spunea tot domnul suprefect. Dar știu eu de ce mi-a spus el asta ! Mă crede prost. Dar am și eu un grăunte de judecată. E ca să tac din gură, să nu dau sfoară-n țară. Parcă de asta îmi arde mie, să mă pun rău cu stăpînirea ; și parcă nu știu eu, ca și dînsul, și mai bine decît dînsul, că limba slujbașului e mare, cît a boului, dar că nu-i e dat să vorbească. Ehei !... dacă aș putea eu să spun tot ce știu !

Ca să nu-i dau de bănuit, l-am întrerupt :

— Lasă, c-o să-mi spui altădată, cînd ne-om cunoaște mai bine...

— Da de ce ? mă întrebă mirat primarul. Doar și matale ești slujbaș, ca și mine. Între noi putem vorbi în lege. Spune mai bine să ne-aducă încă o oca din vinul ăsta, că-i tare bun — dare-ar benghiu-n el să dea de moș Anghel, că ce face, și ce drege, și pe unde-l dibuiește, numai la el mai e chip să bei un pahar cinstit de vin — și să-mi potolesc oleacă setea, că mi s-a uscat beregata de cînd tot pălăvrăgesc. Plătesc eu !

Am protestat cu energie. Am făcut pe ofensatul. L-am înduplecat.

Ca răsplată, în ziua aceea, între cîteva ocale de vin vechi, dar treaz la minte, parcă ar fi băut numai apă, primarul mi-a comunicat în mare taină că boierul avea și-acum cîteva fetișcane pe lîngă dînsul, numai codănace de cîte doisprezece și treisprezece ani, ba unele și mai mici chiar, alese însă pe sprinceană și hrănite de bună seamă ca gîștile la îndopat, fiindcă toate păreau fete mari, în toată puterea cuvîntului, chipeșe, dezghețate și durdulii. Cum știa el, primarul, de taina asta, știau, desigur, și judecătorul și ispravnicul, și se știa probabil și la centru, în capitala județului cel puțin, dacă nu și în capitala țării. Dar toți tăceau chitic. Nimeni nu sufla o vorbă. Pe nimeni nu-l țineau curelele să se puie în circă cu boierul. Putea conu Manole să le batjocurească, cum susțineau unii ; să le ia sîngele, ca să întinerească, cum afirmau alții ; să le trimeată cu picioarele înainte, cum or fi plecat atîtea altele din casa lui ; sau să le pîngărească sufletele, sau să le schingiuiască, sau să le omoare în bătăi, nimeni nu îndrăznea să cerceteze lucrurile mai de aproape și nimeni nu-i pătrundea sub acoperișul casei, zăvorită ca o temniță și izolată ca o cetate. Ce se petrecea îndărătul zidurilor ei ? Cu ce-și omora vremea conu Manole ? Ce făcea cu fetele lui de casă ? Numai unul Dumnezeu din cer poate că mai știa, sau Ucigă-l-toaca. Cît despre oameni !... De ani de zile boierul nu se mai ducea la nimeni, nu mai primea pe nimeni. Cînd se întîlnea cu fruntașii tîrgului în piață, pe ulițe, sau aici, în crîșmă, la cîte-un pahar de vin, băut de-a-npicioarele, ca la botul calului, conu Manole le vorbea de cîte-n lună și-n soare, le povestea vrute și nevrute de pe vremea lui, plătea vinul, plătea gustările, dar ca să-i cheme și pe ei o dată la el acasă, ca să le dea de băut din pivnițele lui, asta, ferească sfîntul !

— Și are vinuri, d-le, nu glumă, ofta amărît primarul. Poți să te plimbi în rădvan cu patru cai prin beciurile viei. Uite, mata, într-acolo. Cît vezi cu ochii, de la poalele și pînă-n muchea dealului, în dreapta, în stînga, de-a curmezișul, se întind pe sub pămînt numai beciurile boierești. Și ce poloboace, d-le ! Cît o casă cu două caturi. Și ce vechime, frățioare ! De pe vremea lui vodă Cuza, dacă n-or fi și mai de demult. Să nu spun vorbă cu păcat. Am gustat și noi dintr-însele. Ne trimete și nouă, la toți cîți sîntem, de Paști și la Crăciun : cozonaci, turte, dulcețuri, gărăfi înfundate. O să vezi. O să bei și-o să mănînci și mata. Dacă n-o da ochii peste cap, cum ține morțiș doctorul, cînd te-o întîlni întîiași dată, o să-ți făgăduiască marea cu sarea. Așa e firea lui. De cîte ori dă peste un om necunoscut, se îndrăgește de dînsul. Îi spune, îi vorbește,

îi merge gura ca melița, îl încîtă cu șoșeli și cu momeli, pînă ce-l descoase și află tot ce are într-însul. O zi, două, trei îl ține numai în plăcinte de la curte și în panere de vin înfundat. Apoi, deodată, așa, tam-nesam, nici bunătăți, nici vinișor, nici dragi mi-s ochii matale, d-le cutărică. Așa au pățit-o cu toții. Și domnul jude. Și domnul Craiu, care a fost ajutor la noi înaintea matale. Și ispravnicul, și doctorul, și alte fețe mai dihai decît ale lor. Conu Manole, după ce le-a întors capul, le-a întors spatele la toți. De aceea, ai văzut cum îi și poartă sîmbetele și se bat de ceasul morții, doar-doar i-or mai intra o dată pe sub piele. Domnul jude așteaptă testamentul. Doctorul i-așteaptă boala. Pot să aștepte mult și bine. Nu știu ei ce știe satul. Vlădică, țiganul, mi-a spus și aseară că boierul n-are nici pe dracu.

Cu toate astea, și-n ciuda asigurărilor primarului, nici în luna aceea, nici în lunile următoare nu mi-a fost dat să-l zăresc și eu, măcar de departe. Auzeam mereu vorbindu-se de dînsul, îmi țiuiau urechile de-atîta ce-auzisem rostindu-i-se numele, dar ca să-l văd și eu, în carne și-n oase, sau numai în oase, cum făceau haz cu toții, de asta nici pomină. Doctorul ne aducea în fiecare zi alte pronosticuri și alt buletin despre mersul boalei. Ceilalți, cu etern aceleași glume, își băteau joc de diagnosticele lui zilnic dezmințite, zilnic infirmate, cu jumătate de gură însă, neliniștiți în ei înșiși, nedumeriți și intrigați că boierul nu mai dădea, totuși, nici un semn de viață. Judele, de cum intra pe ușa sălii de ședințe, întreba din ochi pe grefier dacă nu cumva l-a chemat cineva, în lipsa lui, de la curte. Grefierul, sculat cu noaptea-n cap și legîndu-și de-a-ndoaselea cravata pe drum, se ducea glonț la arhivă, să controleze încă o dată corespondența. Arhivarul pîndea cu un ochi intrările, și cu celălalt, cînd ușa, cînd, prin fereastră cărăruia care urca la vie. Și tustrei, pentru mai multă siguranță, dăscăliseră, amețiseră, abrutizaseră pe aprod cu ordine strașnice ca să-i caute din pămînt, din iarbă verde, să-i scoale în miezul nopții, să-i aducă vii sau morți, de unde-o ști, cum o ști, dacă întîmplător cineva de la conacul boieresc ar căuta sau ar întreba măcar numai de domnul judecător.

La început, de ce-aș minți? toată colcăiala asta de viermi flămînzi în jurul unui cadavru prezumat mă interesase și mă înveselise. Mi se părea că citesc o pagină din Balzac. Apoi, cu vremea, mă săturasem și de asta. Mi-era silă numai cît presimțeam începutul discuțiilor lor interminabile și m-apucau stenahoriile[1] de la primul zîmbet premergător glumelor lor neschimbate. Și de-o pagină de Balzac ți-ar fi lehamite dacă ai reciti-o zilnic, și de mai multe ori pe zi. D-apoi de conu Manole! Pe nedrept, dar cu atît mai vîrtos, îl făceam pe el direct responsabil de zelul detractorilor lui. Nu voiam să-i mai știu de nume. Nu speram și nu țineam să-l mai întîlnesc. Prea îmi împuiaseră urechile cu dînsul. Aveam impresia că-l cunosc de cînd lumea. Dacă l-aș fi întîlnit acum, l-aș fi recunoscut cale de-o poștă. Slab, pipernicit, uscat ca o bucată de iască veche, tremurînd din cap și din mîini, bîțîind pe picioare, păstrînd doar cînd și cînd, în licoarea spălăcită a ochilor, reflexul focului de altădată: o scînteiere de vicleșug, o licărire de dorinți senile. Nu mi-l închipuiam altfel. Și dacă n-ar fi fost cărțile lui, blestematele lui de cărți, pricepeți bine că mi-ar fi păsat de conu Manole ca de papucii Maichii Domnului. Dar erau cărțile. Altele, să fi dat cu tunul, nu se mai găseau în tot tîrgul. E drept că nevasta ispravnicului avea și ea o bibliotecă. Era renumită cale de două ceasuri împrejur. Într-o zi m-a invitat la ea să-mi aleg după placul inimii. M-a primit într-un camizol bleu-ciel, decoltat pînă la brîu, împodobit cu dantele roze, prin care se vedeau sub trei rînduri de guși patru rînduri de sîni și cam tot atîtea straturi de pîntece. Cu ahturi și oftaturi languroase, cu lungi ocheade muribunde, plîngîndu-se amarnic de lipsa de înțelegere a societății provinciale și suspinînd din profunzimile corsajului după elita intelectuală a capitalei, alegea volumele din rafturi, unul cîte unul, cu propriile ei mîini, și mi le așeza, cu gesturi eterice, pe genunchi. După fiecare nume de autor sau titlu de carte, murmura în extaz: „Ah! Dumas! Ah! *Contele de Monte-Cristo!* Ah! Georges Ohnet: Ah! *Dama cu camelii!...*“ În vremea asta, mîna uitată sub tomul deschis

1 *Stenahorie* — neliniște adîncă, tulburare sufletească.

se închidea pe pulpele mele, și sînii, agitați de focul sacru al literaturii, îmi băteau coastele ca două geamandure.

Nici nu știu cum am scăpat din strînsoarea atîtor maldăre de cărnuri și cum am ajuns la judecătorie. Prin ferestrele deschise mi-au întins brațele cerul albastru și via boierească. Nu mi-a lipsit mult să strig cu entuziasm : „Trăiască conu Manole !“ Slăbiciunea, uscățimea mi se păreau de data asta virtuți cardinale. Dar n-am strigat. Dimpotrivă, m-am uitat cu jind, cu ciudă, cu parapon la conacul ascuns în cuibul lui de verdeață, ca un mausoleu de cărți, cu porțile zăvorite.

Ah ! dacă m-aș fi găsit eu printre ele. Dacă aș fi putut să le mîngîi, cu degete amoroase, scoarțele sfredelite de carii, paginile prăfuite. Dacă aș fi putut să le citesc...

Mai ales că, de la o bucată de vreme încoace, totul te îndemna la citit. Liniștea tîrgului. Mediocritatea oamenilor. Frumusețea naturii. Nopțile din ce în ce mai scurte și zilele mai lungi. Luna mai era pe sfîrșite. Aerul era încărcat de mirosul viilor în floare. Cînd da într-amurg, talangele de la gîtul vitelor sunau mistic în depărtare, ca și cum procesiuni invizibile de clopotnițe mănăstirești ar fi coborît în vale, printre dealurile Cotnarilor. Și de pretutindeni, pe toate potecile care duceau la Fîntîna Robilor, pîlcuri de fete, cu cobilițele pe umăr, treceau vesele și gureșe, ca stoluri de vrăbii.

Îmi spuneam cu necaz și cu deliciu : în parfumul, în poezia asta ambiantă, să citești o pagină necunoscută de Voltaire, un vers inedit din vreun poet al Pleiadei, o carte plină încă de misterul filelor netăiate ! Sau să visezi ! Sau să iubești !

Să iubesc ? N-aveam pe cine. Să citesc ? N-aveam ce. Eram constrîns prin urmare să visez.

Hoinăream după-amiezi întregi, fără altă țintă de cît a visului, pe cărări neumblate, prin vii neîngrădite, peste văi și peste dealuri. Ca toți magistrații din restul țării, lăsam redactarea sentințelor pe seama grefierului sau a șapirografului și mă îmbătam, ca un om nărăvit în rele, de soare, de cer, de aer, de efluviile subtile ale pămîntului, dar, în realitate, mai tari și mai de temut decît vinul. Alteori luam cu mine un volum de poezii. Era singurul meu volum de versuri. Un Baudelaire ros, soios, făcut ferfeniță. Atunci, profitînd de răbdarea naturii mute, declamam în gura mare cîmpurilor idilice poemele muiate în nectar și fiere ale poetului citadin.

Așa s-a făcut că într-o seară — revenind dintr-unul din vagabondajele astea nesfîrșite, ars de soare, colbăit, parcă m-aș fi tăvălit în pulberea drumurilor, și cu toți scaieții de pe garduri prinși de mine, dar cu inima plină de cîntece și de lumină — am găsit pe tovarășii mei de masă acri, parcă ar fi mîncat aguridă, și trăsniți, și bosumflați, parcă le-ar fi înviat din morți conu Manole. Judecătorul abia mi-a răspuns la salut. Iar domnii ceilalți s-au mulțumit să mormăiască printre buze un fel de „bună seara“, scurt ca un sictir.

Cum eram lihnit de foame și prea vesel ca să mă burzuluiesc de supărarea lor, i-am lăsat să-și rumege nemulțumirea în voie și mi-am văzut liniștit de ciorba mea. Am mîncat-o cu poftă. Am mîncat cu aceeași poftă și-al doilea fel de bucate. Și tocmai mă pregăteam să-ncep pe-al treilea, în aceeași tăcere, glacială din partea lor, încîntată din partea mea, cînd judecătorul, scandalizat probabil de calmul conștiinței mele sau nedorind, poate, să-mi tihnească mîncarea, a izbucnit deodată :

— Păi se poate, ajutorule, să-mi faci una ca asta ? !

Am căscat spre dînsul ochii cei mai inocenți din lume.

— Eu ? !... Ce să fac, d-le jude ?

— D-ta !... om de familie, om de societate, om de lume, om binecrescut, să te porți... adică să nu te porți... să nu știi să te porți... să... să...

Sîsîia și bolborosea fără să-și poată termina fraza. Îl treceau nădușelile. Vedeam bine că-i era teamă să nu mă jignească cu un cuvînt prea tare. În schimb, eu mă înroșisem de-a binelea. De la primul cuvînt asupra creșterii, mă gîndisem imediat la Anica, nepoata crîșmarului, pe care o înghesuisem cu cîteva seri mai înainte în bolta de viță din fundul grădinii. Fata nu spusese nici cîrc. Nu se împotrivise. Ba mi s-a părut chiar că, spre sfîrșite, gustase și ea, cu onestitate, partea ei de plăcere. O fi pus-o însă dracu să vorbească mai pe urmă. O fi luat-o gura pe dinainte. Cine știe cum i-o fi scăpat vreo vorbă. Și-au prins de veste părinții. Dar chiar așa să fi fost — îmi repetam eu — la ce se amesteca judecătorul în

daravera dintre mine și Anica? Ce-l privea pe el pățania fetei? La rigoare, crîșmarul ar fi fost în drept să-mi ceară socoteală. Deși și cu el m-aș fi descurcat eu într-un fel sau altul, chiar dacă nu i-aș fi spus pe șleau, de la obraz, că pe Anica lor n-o găsisem tocmai așa și pe dincolo. Dar judecătorul!

De aceea, mult mai liniștit și mai sigur de mine, i-am răspuns rece:

— Nu vă înțeleg, d-le jude. Nu înțeleg amestecul dumneavoastră în afacerile mele strict personale.

De data asta judele sări în aer ca o minge. Gesticula și exclama:

— Cum, domnule?!... Îl auziți, domnilor?! Eu primesc bobîrnace pentru dumnealui! Mie îmi crapă obrazul de rușine în lipsa dumisale! Eu încasez! Eu plătesc! Eu m-aleg cu ponosul! Și n-am nici măcar dreptul să protestez.

Tot așa de rece, dar mai tăios, i-am replicat:

— Nu vă cer nici să încasați, nici să plătiți în contul meu, d-le jude. Dacă are cineva să-mi ceară vreo socoteală, vă rog să-l trimeteți la mine.

Exasperat, judele ridică brațele în tavan:

— Dar unde să te găsească, domnule!... că toată ziua îmi umbli haihui.
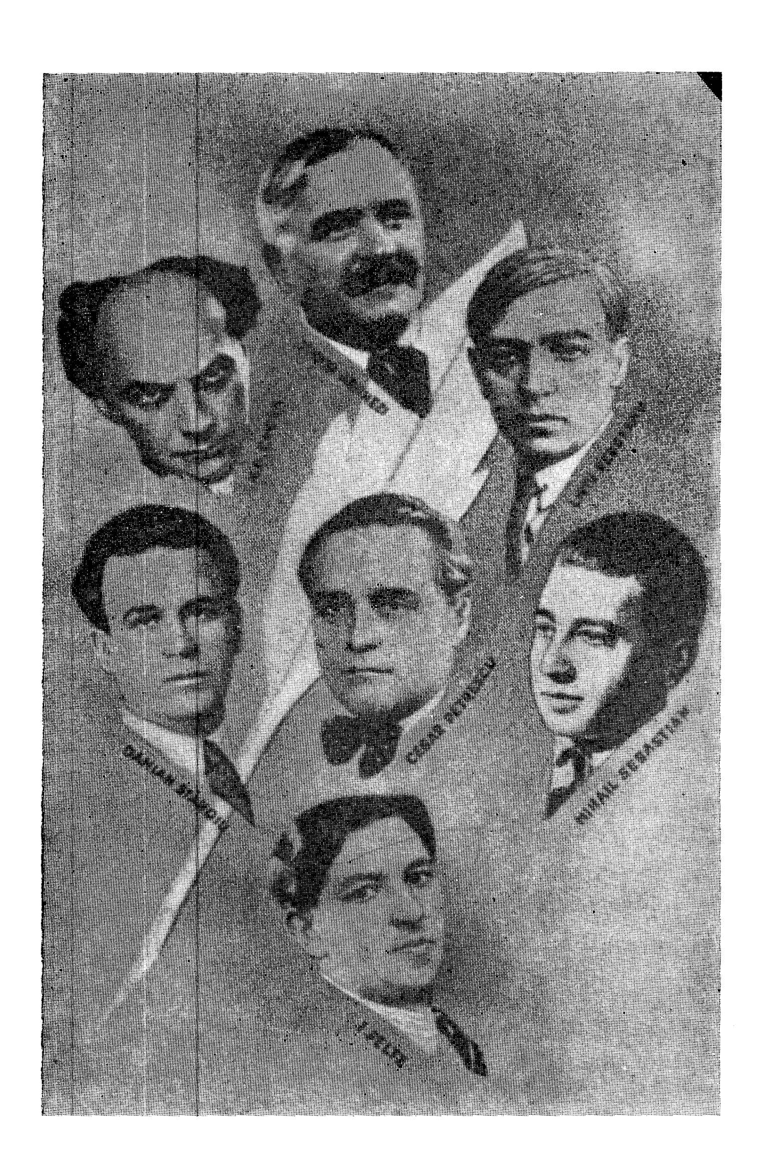
În momentul acela intră pe ușă, cu o farfurie într-o mînă, cu șervetul în cealaltă, săltăreț în mișcări și jovial la față, moș Anghel. Atîta mi-a trebuit. Crezînd că intrarea asta teatrală era pusă la cale de cu vreme, m-am sculat de la masă ca o furtună și, privind pe crîșmar în albul ochilor, am declarat răspicat și eroic:

— Unde să mă găsească? Aici! d-le jude. Oricine are să se plîngă de mine, să poftească acasă sau aici!

Moș Anghel se uita cu ochi speriați la mine și sînt sigur că, dacă n-ar fi avut ambele brațe ocupate, și-ar fi făcut cruce cu amîndouă mîinile. Judele își prinsese capul în palme.

— Îl auziți, domnilor? Vă spuneam eu c-a căpiat! Poftim! Alta acum! Să-i aduc pe conu Manole aici! Și încă la orele astea!

La rîndul meu, îl priveam crucindu-mă. Ce căta acum conu Manole între mine și Anica? Cum eram cu toții

Fotomontaj apărut în ziarul *Reporter*, an. II (1934), nr. 29 (4 iulie), p. 3.
(Biblioteca Academiei)

REPORTER

3 LEI

SAPTAMANAL ILUSTRAT, POLITIC, LITERAR ŞI ARTISTIC

Către cititori

N. D. COCEA

DUPĂ DOUĂZECI DE ANI

PROSPERITATEA DIN ALT PUNCT DE VEDERE

Mitologie contemporană

Apendicele coloniilor

„Cu începere de la acest număr, d.N.D. Cocea ia conducerea redacţională a săptămînalului « *Reporter* ». *Reporter*, an. V (1937), nr. 35 (7 noiembrie), p. 1.

(Biblioteca Academiei)

surescitaţi, nu ne-am putut explica repede confuzia. Abia după ce ne-am potolit puţin spiritele am putut să-mi dau seama de ceea ce se petrecuse în realitate. Ia! mai nimica toată.

Boierul ieşise în după-amiaza aceea după tîrguieli, se abătuse pe la judecătorie, unde aflase, dacă nu ştia cumva de mai înainte, că un nou ajutor era numit de cîteva luni la Cotnari şi-şi exprimase, în termeni destul de aspri pe cît se pare, mirarea că nu găsisem de cuviinţă să-i depun, din prima săptămînă, cartea de vizită. Netăgăduit, boierul avea dreptate. Judecătorul avea şi el partea lui de dreptate. Azi le-o recunosc bucuros. Nici nu-mi intră în cap cum am putut să dau proporţii enorme unei formalităţi fără pic de însemnătate. Dar eram tînăr şi iritat. În loc să fac haz de mutrele lor aiurite sau de propria mea păcăleală cu nepoata crîşmarului, m-am supărat ca văcarul pe sat. După ce-am invocat tot felul de scuze, unele mai absurde şi mai de rea-credinţă decît altele, am declarat că principiile mele (care principii ?! dragă Doamne !), că boala boierului, că moravurile lui binecunoscute nu mă autorizau să fac un gest inutil de politeţă. Ba am împins perfidia pînă acolo încît tot pe ei i-am făcut răspunzători de incorectitudinea mea, afirmînd sus şi tare că, în definitiv, de la ei ştiam că boierul e un „bătrîn satir“ şi că de cîteva luni în şir trage să moară. Perfidia asta, de altfel, cum se întîmplă adesea în relaţiile dintre oameni, mi-a şi uşurat situaţia. De teama indiscreţiilor mele posibile, sau a scandalului, m-au lăsat în plata lui Dumnezeu. Din seara aceea mi-am recîştigat complect libertatea. Nu mai aveam să dau seamă nimănui de felul cum îmi petreceam zilele şi nopţile. La judecătorie, în afară de minimum orelor de slujbă, dădeam cu praştia [1]. La faimoasele mese comune şi la aperitivele tot aşa de comune nu mă mai arătam decît din an în Paşte. Mîncam pe apucatele, unde se întîmpla şi ce găseam. Hoinăream în schimb cu frenezie. Descopeream în fiecare zi alte minuni de frumuseţă de-ale naturii şi, cîteodată, printre viţele nebune de vie sau, mai pe furiş, între două pîrleazuri, şi cîte-o solidă frumuseţă, în carne şi-n oase,

[1] În ediţiile din timpul vieţii autorului : *praiştea*.

de prin satele megieșe. Îmi plăcea să le încînt cu vorbe îndrăznețe, meșteșugite, culese de prin cărți; tot așa cum, la rîndul meu, mă lăsam sedus de vorba lungă, rară, potolită, sfătoasă a moșnegilor moldoveni. Îi vedeam venind de departe. 'Nalți sau scunzi, dar deopotrivă de dîrzi pe picioarele lor bine legate, abia aduși din spate și măsurînd larg pămîntul cu toiegele lor masive care ar fi cîntărit cîteva ocale drepte și-n miinile unui flăcău. De cum îi zăream, făceam așa ca să le ies în cale. Schimbam o vorbă-două la-nceput, de sănătate, de vreme, de biruri, de recoltă. Apoi, pe nesimțite, trăgîndu-i de limbă, lărgeam hotarele ideilor. Nu pot să spun că tot ce auzeam de la dînșii, de la toți, era literă de evanghelie. Dar de la unii dintre ei am aflat într-un ceas mai multă înțelepciune decît aleargă într-un an în automobilele Bucureștilor și mai multă omenie decît se poate găsi, într-un veac, în sufletele cîrmuitorilor.

O singură dată mi s-a întîmplat să nu observ pe un bătrîn care se apropia de mine. Aveam pe eternul meu Baudelaire pe genunchi. Dar nu-l citeam. Cu ochii pierduți în gol, rememoram probabil vreun vers uitat sau gustam în tihnă pacea înserării. Deodată, ca la doi pași în dreapta mea, am auzit un glas răstit, dar plin totuși de oarecare voie bună:

— Bună ziua, căciulă, că stăpîne-tău n-are gură...

M-am uitat în pripă la moșneag. Era un om ca de vreo șaizeci și cinci, șaptezeci de ani, dar voinic încă, spătos, îndesat și drept ca o lumînare. I-am răspuns cuviincios:

— Bună seara, moșule. Iartă și d-ta. Nu te-am văzut venind.

Și m-am sculat respectuos, scuturîndu-mi părul pe care-l purtam lung, și visurile care îmi împăinjeneau încă ochii.

Bătrînul s-a apropiat de mine. Nu mi-a întins mîna. Dar cu un deget, care era așa de străveziu încît părea de ceară, mi-a arătat cartea:

— Ce citeai acolo, mă rog matale ?

— Ia, o carte de poezii, moșule.

— Poezii ? !...

Bătrînul stătu pe gînduri un moment, parcă ar fi vrut să-și aducă aminte ce-s acelea poezii. Și-a amintit, desigur, în cele din urmă, fiindcă mi-a cerut:

— Ia citește-mi și mie una, rogu-te.

M-am scuzat, zîmbind:

— V-aș citi cu plăcere. Dar nu-s în românește. Sînt în altă limbă. Pe franțuzește.

— Or fi de Musset, atunci, bată-l norocul! E de vîrsta matale. Îl citeam și eu, ehei! pe vremuri, cînd îmi alergau ochii, ca telegarii, după cucoane.

Bătrînul rîdea înveselit. Dar se opri deodată. Făcu un pas îndărăt. Mă măsură, încruntat, din creștet pînă-n talpă. Și pe cînd eu îmi dădeam cu gîndul că trebuie să fie vreun proprietar de vii de prin partea locului, deoarece citise pe Musset, el, sărind de la o idee la alta, mă întrebă cu îndoială:

— Mă gîndesc... Să nu-ți fie cu bănat că te întreb... Dar nu-i fi oare cumva mata noul ajutor de judecător din Cotnari ?

— Ba chiar eu, moșule.

Bătrînul se bătu cu mîna peste frunte.

— Tiii!... domnule... ce bine-mi pare că te văd! De cînd te caut! E și drept că puteam să trec pe lîngă mata de zece ori fără să te recunosc. Mi-nchipuiam un om bățos, arțăgos, un fel de țărănoi ajuns. Și cînd colo!... Ia dă-te mai încoa, tinerelule, să te văd cum arăți.

Mă examină sumar, dar cu sprincenele încrețite, mă judecă, mă cîntări și, găsindu-mă, pesemne, pe placul lui, clătină din cap, adăugînd ca pentru el singur:

— Poftim!... să mai crezi în ce spune lumea!... Dacă nu-l vedeam citind pe Musset!...

Eu, fără să mă întreb ce credea lumea și fără să rectific opinia favorabilă ce și-o făcuse despre mine fiindcă mă găsise „citind pe Musset", am crezut că e de datoria mea să răspund la politeță cu politeță și l-am îmbiat:

— Dacă m-ați căutat pentru vreo petiție, puteți să mi-o dați. Știu că nu e tocmai legal s-o rezolv aici, în mijlocul cîmpului. Dar de hatîrul d-tale o să calc și eu, o dată, legea.

Bătrînul protestă, glumind:

— Lasă legile în pace, măi nepoate. Nu le mai călca și mata, că le calcă destule vite încălțate. Dă-mi mai bine mîna. Pe-a mea ți-o dau, cum o vezi, goală pușcă, fără petiții.

Și strîngîndu-mi mîna lung, cu vigoare, îmi declară :

— Îmi pare bine de cunoștință.

Strîngîndu-i-o și eu la rîndul meu, i-am spus însă glumind :

— Aș vrea să-mi pară și mie bine... dar nu mi-ați spus cu cine am onoarea.

— Așa-i ! Unde-mi era capul ! Vezi matale, bine-a zis cine-a zis că vanitatea e mare lucru la casa omului. Ridică nasul cînd nici nu gîndești. Eu mi-nchipuiam, de bună seamă, că toată lumea mă cunoaște. Așa-s bătrînii. Uite că mai sînt și tineri pe lumea asta. Iartă-i și mata. Îmi dai voie să mă recomand. Și se prezintă simplu, fără să accentueze cuvîntul „boier", rostit mai mult din obicinuință : Eu sînt boierul Manole Arcașu.

Va recunoaște oricine că la toate puteam să mă aștept, numai la asta, nu. Degetele mi s-au muiat în mîna lui solidă și i-am arătat, fără umbră de îndoială, o mutră așa de caraghioasă, așa de stupidă, de om căzut din lună, încît boierul m-a întrebat, pe jumătate mirat, pe jumătate posomorît :

— Matale-ți pare rău că m-ai cunoscut ?

Am bîiguit repede :

— Da... Ba nu... Se poate !... Cum puteți să credeți una ca asta ?... Dimpotrivă.

Dar conu Manole nu mă lăsă să mă încurc multă vreme în crîmpeie de fraze descusute. Bătîndu-mă ușor cu palma peste umăr, mă îndemnă prietenește :

— Haide !... Haide !... Să nu ne începem cunoștința cu o minciună. Spune mai bine cum e drept. Nu e vina d-tale. Îi fi auzit pe atîția vorbindu-mă de rău...

Am tăgăduit cu energie că aș fi auzit de așa ceva, deși mă ispitea grozav gîndul să pun o vorbă bună pentru amicii de la moș Anghel. Mai simplu, mi-am explicat surprinderea văzînd în fața mea un om în toată puterea vîrstei, pe cînd mi se vorbise de un om bolnav, de aproape nouăzeci de ani.

— Bolnav ?! se rățoi conu Manole. Asta nici gînd ! Dar că am nouăzeci de ani bătuți pe muche, asta-i adevărat, din păcate ! îmi confirmă el cu tristeță prefăcută în glas, pe cînd în ochi îi mijeau două scîntei de voioșie.

Nu m-am putut opri să nu exclam :

— Cum faceți atunci, ce faceți ca să fiți așa de tînăr ?

— Crezi că ești cel dintîi care mă întrebi ? mă întrebă la rîndul lui conu Manole, ferindu-se astfel să-mi dea un răspuns. Da de ce să mai vorbim de pacostea asta de vîrstă și de lucruri triste ! de ce să ne stricăm ziua de pomană ? Ce-ar fi dacă mi-ai citi mai bine din Musset ?

A trebuit să-i mărturisesc că n-aveam pe Musset la mine, ci pe un poet cu mult mai mare, care umplea acum lumea cu parfumul florilor lui de suavitate și de otravă, pe Baudelaire. Boierul n-auzise de numele lui. Mă privea făcînd un ochi mai mic și cu un surîs incredul în colțul gurii. Cu atît mai stăruitor însă insista să-i citesc din el. Și, fără să-mi dau eu singur seama de ce, poate fiindcă poezia asta e mai izbitoare și mai ușor de înțeles decît altele, poate fiindcă pe mine însumi mă subjugaseră în copilărie contrastele ei brutale, poate pentru că un gînd obscur îmi șoptise să pun la încercare rezistența bătrînului, am ales *Une charogne*[1]. O știam pe de rost. O recitam, desigur, fără știința declamației, dar cu toată căldura și avîntul tinereții. Nu-mi scăpa în vremea asta nici o tresărire de pe fața conului Manole.

La început a ascultat-o cu atenție încordată, dar fără prea mare interes. Mi s-a părut doar că strîmbă ușor din nas la prima evocare a hoitului. S-a obicinuit însă destul de repede cu mirosul pestilențial care transpiră din fiecare rînd, din fiecare cuvînt al descripției macabre. Instinctiv, dădea capul pe spate și-și închidea pleoapele, parc-ar fi vrut să se ferească de duhoarea morții. Nu i s-a deșteptat, un moment, interesul decît cînd am ajuns la pasagiul acela, aproape idilic, în care poetul compară formele indecise ale cadavrului în descompunere cu începutul unui vis. Apoi am tăcut. Am tăcut lung, ca și cum poezia s-ar fi terminat acolo. Și numai după ce boierul și-a înturnat spre mine o privire cercetătoare și nedumerită, aștep-

[1] *Un hoit.*

tînd totuși ceva, deși vedea că tăcusem, am reluat încet, în surdină, versul acela sumbru, patetic și grandios ca un marș funebru de Beethoven :

— *Et pourtant vous serez semblable à cette ordure...* [1]

Boierul și-a ridicat capul deodată. Soarele, apunînd, îi lumina fruntea. În jurul nostru natura întreagă, spectrală sub limbile de foc care lingeau cerul, părea complice cu fatalitatea morții, peste care planează, triumfătoare, eternitatea iubirii din poemul lui Baudelaire.

Și cînd am sfîrșit, cînd am invocat, larg, ca o rugăciune :

Alors, ô, ma beauté ! dites à la vermine
Que vous mangera de baisers,
Que j'ai gardé la forme et l'essence divine
De mes amours décomposés ! [2]

conul Manole, cu glasul surd, sugrumat de emoție, n-a putut să-mi spuie decît :

— Ai dreptate... E mare... E mai mare... Și nu știi... n-ai de unde să știi ce-au trezit, ce-au răscolit în mine stihurile astea.

În seara aceea nu i-am mai citit, nu ne-am mai vorbit aproape. Mi-a cerut să-l întovărășesc o bucată de drum. Mergea tăcut, preocupat. La urcușuri o lua înainte, parc-ar fi fugit de el însuși sau că cineva l-ar fi alungat din spate și, oricît eram de obicinuit cu mersul, mi se părea că abia puteam să mă țin de dînsul. Îl spionam cu coada ochiului. Vroiam să-i surprind o ezitare, un moment de slăbiciune. Ajungea însă pe muchea dealului fără să gîfîiască măcar. În dreptul unui podeț pe care-l știam șubred și cu o scîndură lipsă, am vrut să-l previu. Nici nu mi-a lăsat timp să schițez o mișcare. Dintr-o săritură era de partea cealaltă a podului. Nu s-a oprit decît la răspîntia care desparte șoseaua națională în două, cea din dreapta coborînd spre tîrg și judecătorie, cealaltă urcînd spre Fîntîna Robilor. Acolo mi-a întins mîna. Mă așteptam la un cuvînt de mulțumire, de amabilitate, cel puțin de formă. În loc de asta, mi-a cerut brusc cartea și mi-a spus nici pe mîine, nici la revedere, nici măcar pe cîndva, pe altă dată, ci pur și simplu : „Bună seara". Și-a dispărut în noapte.

M-am întors acasă destul de perplex. Fără voia mea, îmi jucau în minte cuvintele primarului : „Două-trei zile de vin, de plăcinte, de prietenie la toartă, și pe urmă, basta !" Cu mine nu durase nici măcar atît ! O poezie recitată, un schimb — și nici acela prea lung — de banalități convenționale, și despărțirea, scurtă ca o ruptură. Vinul nu mă ispitea. Nici plăcintele. Aș fi vrut însă o dovadă, cît de vagă, de interes. Mi-ar fi plăcut — de ce m-aș înșela singur ? — să-l văd preocupat de ceea ce sînt, de ce fac, ce visez, ce cred, ce rîvnesc, ce năzuiesc.

Nu sînt orgolios din fire. N-am nici vanități, nici susceptibilități puerile. Mi-e complect indiferent ce-ar putea să creadă despre mine o cireadă de boi sau anonimele turme omenești... Dar, pe vremea aceea, țineam încă la opinia egalilor. Și conu Manole, deși îl cunoșteam abia de un ceas, cu toate că mă jignise oarecum cu plecarea lui precipitată — oricît încercam eu să i-o pun pe seama poeziei lui Baudelaire — mi se părea, sincer, altfel decît cum mi-l închipuisem, cu totul altfel de cum îl vedeau ceilalți și ceva mai mult decît un egal. Îmi repetam cu stupoare : La nouăzeci de ani buchiți, simțea poezia modernă ! Și, la aceeași vîrstă, avea în ochi, în glas, în flexibilitatea trupului o tinerețe care făcea de rușine generația mea dezamăgită și sleită. Uitînd momentul penibil al despărțirii, nu mă mai gîndeam decît la misterul vitalității acesteia prodigioase. Ce-o fi făcînd ca să fie, sau ca să pară măcar așa de tînăr ? Cum și-a putut păstra judecata neatinsă ? Prin ce miracol, mai ales, și-a salvat frăgezimea sensibilității ? Bătuse de mult miezul nopții, și eu, întorcîndu-mă cînd pe-o parte, cînd pe alta în așternut, întorceam, în același timp, și pe-o față și pe alta, și pe toate fețele posibile, aceeași problemă. Căutam zadarnic cauze naturale, explicații plauzibile. Ipotezele cele mai absurde, antinaturale, antiștiin-

[1] Și totuși ai să semeni cu-această-ngrozitoare
Putreziciune cu duhoare grea...

[2] Cînd viermii te vor roade cu sărutări haine,
Atunci, frumoaso, să le spui și lor,
Că am păstrat esența și formele divine
Și duhul descompusului amor !
(Vezi Ch. Baudelaire, *Flori alese*, prefață și traducere de Al. Philippide, E.S.P.L.A., 1957, p. 44, 45.)

ţifice sau supranaturale mi se păreau singurele veridice. Nu mi-a lipsit mult să dau crezare bîrfelilor de mahala. Ba sînt sigur că în momentul cînd, în sfîrşit, mă fura somnul, în clipa cînd ultimele realităţi întrezărite printre gene se îngînă cu primele visuri, am văzut pe conu Manole, cu coarne pe cap şi cu coadă de diavol la spate, distilînd în alambicuri sticloase ca ochii Satanei elixiruri de viaţă lungă.

De aceea, să nu vi se pară straniu că, a doua zi de dimineaţă, buimăcit de somn, aiurit de vise şi părîndu-mi-se că tot visez încă, am sărit ca ars din aşternut şi m-am ghemuit în fundul patului cînd l-am văzut intrînd pe uşă ca la el acasă şi străbătînd odaia cu paşi mai siguri, dacă se putea, decît în ajun. Mi-au trebuit cîteva minute ca să mă reculeg. În vremea asta el îmi explica simplu că a venit să-şi repare impoliteţa din seara precedentă şi că mă ruga să primesc în dar un paner cu vinuri şi alte bunătăţi, pe care le aducea în spinare o namilă de om cît un munte, spîn, buzat, şi negru la faţă ca fundul ceaunului. Am recunoscut, din auzite, pe Vlădică, ţiganul; mi-am adus aminte de vinul şi plăcintele primarului; şi am refuzat, curtenitor, dar hotărît.

— Nici măcar oleacă de vinişor ? mă întreba surprins şi mîhnit boierul.

— Nimic ! nimic ! coane Manole. Vin nu beau. Mîncarea-i pentru mine floare la ureche. Trăiesc cu aer şi cu cărţi. Cărţi, dacă ai, primesc din toată inima.

— Tiii !... de ce nu mi-ai spus-o asta de aseară, măi copilule ? exclamă necăjit conu Manole. Îl încărcam pe Vlădică al meu cu bucoavne, ca pe un catîr mănăstiresc.

— Nu-i nimic... O să-l încarci d-ta altădată. Şi, mai ales, am adăugat glumind, nu uita să strecori printre ele şi vreuna cu învăţături de viaţă lungă.

— Iar îmi pizmuieşti bătrîneţele, măi mînzule ! mă ameninţă cu degetul conu Manole. Apoi ridicînd braţele în aer, ca şi cum ar fi invocat mărturia cerului : Păi bine, nătăfleaţă ce eşti ! Cum vrei să trăieşti mult dacă bei şi mănînci pe sponci ! Nu uita, măi băiete, vorba veche : mănîncă bucate de azi şi bea vin de anţărţ, dacă vrei să trăieşti cît lumea.

— Între noi doi, ochi în ochi, coane Manole, dumneata mănînci şi bei cum spui ?

— Asta-i altă poveste ! se apără boierul. Nu ştii matale cealaltă vorbă : fă ce spune popa, dar nu fă ce face el.

— Apoi vezi !

Şi uitîndu-ne unul la altul, ca doi cumetri care se prind cu ocaua mică, ne-a pufnit rîsul pe amîndoi.

De altfel, conu Manole rîdea mereu, rîdea pentru te miri ce şi mai nimica. Mi-am dat seama din primele zile — fiindcă acum ne vedeam zilnic, dacă nu de două şi de cîte trei ori pe zi — că una din laturile cele mai caracteristice ale naturii lui, bogată în tot felul de faţete şi aspecte, pe care nu le-am putut descoperi decît cu vremea şi una cîte una, era veselia. Ceea ce îndeobşte lasă indiferenţi pe alţii sau îi întristează, pe el îl înveselea. Spectacolele naturii îl făceau să zîmbească ; spectacolele vieţii îl făceau să rîdă ; însuşi spectacolul morţii nu izbutea să-i întrerupă voia bună.

Ni s-a întîmplat aşa, o dată, să ne-ajungă din urmă un modest cortegiu mortuar. Bura ca prin sită. Era ceaţă şi frig. Dealurile se pierdeau îndărătul fîşiilor negre de nouri, care atîrnau şi se tîrau pe pămînt ca draperii funerare. În atmosfera asta lugubră am văzut urcînd drumul cimitirului, opintindu-se din greu şi lunecînd la tot pasul, un popă, cu poalele anteriului prinse în brîu, patru vlăjgani care abia duceau pe umeri un coşciug din scînduri de brad negeluite şi-o femeie despletită care bocea, urla şi se văicărea în urma mortului. Pe mine m-a mişcat, m-a emoţionat tragedia asta simplă, aproape pierdută în tragedia imensă a naturii. Nu sînt credincios. Nu sînt superstiţios. Dar cînd coşciugul a trecut pe lîngă noi, mi-am scos pălăria şi, pentru întîiaşi dată de cînd nu mai ţineam minte, mi-am făcut cruce. Fireşte, nu mi-am făcut-o pentru mine, şi nici pentru mîntuirea mea. Am făcut-o mai ales de hatîrul femeii. Mi-am spus, probabil, că văzînd pe un străin rugîndu-se pentru răposatul ei, biata femeie se va simţi mai puţin singură, mai puţin părăsită.

Cînd mi-am întors însă ochii spre conul Manole, boierul rîdea sardonic. L-am întrebat, fără să-mi pot stăpîni cu totul o mirare vecină cu amărăciunea, ce găsea de rîs în spectacolul acesta lamentabil. Conul Manole a ridicat din umeri.

— Ia, vezi mata, că eu îi cunosc. Îi cunoşteam pe amîndoi mai bine, după cîte văd acum, decît te cunosc pe mata. Ea, lelea Catinca, o femeie !... bună s-o pui pe rană. El, badea... dar să nu-i mai pomenesc numele de ocară, un beţivan fără pereche. I-a mîncat averea nevestei-sei în crîşme. I-a mîncat sănătatea. De cîte ori se îmbăta, şi se îmbăta de cum se lumina de ziuă, o stîlcea în bătăi. Şi acum, ai văzut-o. Ea, în loc să zică bogdaprostului c-a scăpat de dînsul, îl jeleşte. Şi matale, om întreg, îţi faci cruce.

N-am vrut să recunosc, pe dată, că viaţa e plină, ca şi moartea, de ironii arareori subtile, de cele mai adeseori grosolane, şi că numai cine le înţelege poate să-şi păstreze, nealterate, seninătatea zîmbetului, egalitatea sufletului şi sănătatea trupului ; dar în inima mea şi aproape fără ştirea mea, cuvintele conului Manole lăsau pîrtie adîncă.

Acum, de cele mai multe ori fără motiv, eram vesel ca şi dînsul. Priveam natura cu mai multă încredere, şi existenţa, ca şi cum mi-aş fi încordat braţele în faţa ei. Rîzînd mai des, mi se părea că-s mai puternic ; şi descoperindu-mi o vigoare pe care nu mi-o bănuiam, aveam senzaţia vie că opresc timpul în loc. Ce-ar fi dacă...

Presimţeam un adevăr încă obscur. Ca orbul care simte pe piele căldura dulce a soarelui şi bîjbîieşte prin întuneric, după lumină, aşa simţeam şi eu că un adevăr imanent mă împresoară din toate părţile. Îl dibuiam. Îl pipăiam. Ştiam că există.

Îmi mai trebuia doar formula.

Într-o dimineaţă, sculîndu-mă mai bine dispus ca de obicei, cu toate simţurile îmbătate în acelaşi timp de mirosul aerului curat care năvălea pe ferestrele deschise, de cîntecul păsărilor, de transparenţa cerului albastru, de savoarea vieţii pe care o aveam parcă pe buze şi pe limbă, mi s-a părut c-o găsesc. Dacă n-am strigat „Evrika !“ ca unul din faimoşii mei predecesori, e probabil fiindcă-mi lipseşte candoarea sau curajul. În schimb, am alergat într-un suflet să dau de conu Manole. L-am găsit stînd turceşte, ca un înţelept, pe un purcoi de fîn, cu un muc de ţigară stinsă în colţul gurii. I-am strigat de departe :

— Am găsit, coane Manole, am găsit !

Conu Manole şi-a dat cu o sfîrlează pălăria de paie mai pe ceafă, s-a uitat cu un ochi mai mic la mine, cum se uita de cîte ori îi ardea de glume, şi m-a întrebat :

— Ce-ai găsit, nepoate ?

— Am găsit secretul eternei tinereţi !

— Nu mai spune ! Şi-ai găsit matale singur năzdrăvănia asta ?

Fără să mă las demontat de incredulitatea boierului, mi-am început cu entuziasm tirada filozofico-ştiinţifică. În termeni ditirambici, am făcut apologia rîsului sănătos, a rîsului care, rînd pe rînd, încordează şi destinde muşchii obrajilor, ai pieptului, ai pîntecelui, rîs fizic în aparenţă, dar care, prin mijloace necunoscute, pe căi misterioase, dă brînci sufletului şi exaltează forţele vitale ale omului. I-am demonstrat cum, printr-o disciplină inteligentă, printr-o gradaţie severă, printr-o riguroasă şi savantă reglementare a rîsului instinctiv — un fel de gimnastică suedeză a muşchilor faciali şi abdominali — s-ar putea întreţine, chiar în organismele cele mai debile, focul sacru şi salutar al vieţii. Şi am terminat, dîndu-l pe el însuşi ca exemplu, vrînd să ilustrez cu el practica şi teoria rîsului.

De data asta însă conu Manole, care îmi ascultase cu răbdare de înger toată poliloghia, m-a oprit scurt :

— Spui prostii !...

— Cum ? !

— Apoi bine, bre omule, dai o pildă şi uiţi două.

— Ce-am uitat, coane Manole ?

— Ai uitat că animalele nu rîd. Prin urmare, după teoria matale, ar trebui să se nască moarte. Şi ai uitat că muierile hlizesc şi chicotesc tot timpul. Prin urmare, tot după teoria matale, ar trebui să trăiască îndoit şi întreit cît bărbaţii. Or, trăiesc şi mai puţin, şi se zbîrcesc şi mai devreme, după cum am observat la cucoanele din generaţia mea. Ei ! ce ne facem atunci cu teoria, fiule ? Pe unde scoatem cămaşa, nepoate ?

Ochii conului Manole îi scăpărau în cap ca doi diavoli. N-am avut curajul să-i stric cheful. Şi n-am avut prostul gust să m-arăt mofluz. Am înghiţit în sec. Poate c-am înghiţit şi cu noduri. Dar făcînd haz de necaz, cum se spune, nu m-am lăsat doborît de o înfrîngere, în definitiv plă-

cută, fiindcă dădusem astfel prilej unui bătrîn prieten să se desfăteze puţin pe socoteala mea. Şi bine mi-a priit. Hazul s-a schimbat repede în rîs adevărat. Peste un ceas, habar nu mai aveam că în aceeaşi dimineaţă mă crezusem eroul unei descoperiri memorabile. Iar în zilele următoare umpleam din nou cerul şi pămîntul cu ecourile veseliei mele, fără să mă mai sinchisesc de sistematizări aride, ba uşurat mai curînd că scăpasem aşa de ieftin din pacostea şi beleaua teoriilor indigeste.

Rîdeam prin urmare. Şi aş fi continuat, desigur, să rîd pînă în vremurile de apoi dacă, din nefericire, tocmai atunci, un nour nu s-ar fi ivit în zarea prieteniei noastre, un nour la început nu mai mare ca o gămălie de ac, dar care, cît ai bate o dată din palme, a crescut, s-a umflat, s-a desfundat şi s-a revărsat, impetuos şi năvalnic, aşa cum se desfundă şi se revarsă, de-ai crede că Dunărea ea însăşi şi-a ieşit din matcă, diversele noastre cîcaine orăşeneşti. Ce se întîmplase, ce se petrecuse în adevăr aşa de groaznic ? Nimic în aparenţă. Totul în realitate ! Elita tîrgului aflase că eram în bunele graţii ale boierului.

Vestea — după cum am reconstituit scenele astea intime numai cu mult mai tîrziu — a căzut ca un trăsnet din cer senin peste capetele comesenilor mei de pînă mai ieri. Primul moment se pare că a fost un moment de stupoare universală. Doctorul, care mă zărise cel dintîi braţ la braţ cu conu Manole, nu-şi credea ochilor. Judecătorul şi toţi ai lui, cu şezuturile în aer şi cu scăfîrliile lipite una de alta, sub lampa atîrnată de mijlocul tavanului, ascultau destăinuirile medicului de plasă şi nu-şi credeau urechilor. Stupoarea n-a ţinut însă mult, cum nu pot avea lungă durată nici una din marile emoţii sau pasiuni omeneşti. Viaţa n-ar fi posibilă altfel. De a doua zi chiar, în larma şi zeflemelele generale, au început pronosticurile. Cîţiva mi-au dat o săptămînă de prietenie. Alţii, două. Nici unul, trei. Dar nimic nu e statornic pe lumea asta. Trec clipele. Trec ceasurile. Trec anii. A trecut şi sorocul stabilit de dînşii. Şi-a venit, lugubră şi lamentabilă ca toate dezamăgirile oamenilor, numărătoarea lunilor, care se încăpăţînau să mă găsească tot în tovărăşia conului Manole. Bieţii mofluzi nu mai înţelegeau nimic. Le pierise pofta de mîncare. Li se lungiseră nasurile. Li se pleoştiseră urechile. Singur medicul de plasă şi-a mai păstrat cîtăva vreme optimismul profesional. Rînjind cu buzele suflecate pînă la gingii, îşi arăta acum pe de-a-ntregul colţii galbeni, punctaţi cu negru, ca patru zaruri scoase din uz. Vrînd să tenteze sau să sfideze soarta, făcea rămăşaguri peste rămăşaguri pe-o ţuică, pe un pachet de tutun, pe-o halbă, pe-o litră de vin, pe tot ce-i cădea sub mînă, că mai am o zi sau săptămînă, o ultimă săptămînă de prietenie cu conu Manole. Dar şi rămăşagurile nu pot dura toată viaţa. Omul cel mai pătimaş din fire se plictiseşte de la o vreme să tot piardă într-una. Atunci se întoarce pocăit şi cuminţit la înţelepciunea strămoşilor, la cea care nu costă pe român nici un pitac de cinci : la bîrfeală. De la întrebarea inocentă a judelui : — „Ce naiba or fi făcînd vecinic împreună ?“ — pînă la răspunsul în doi peri al doctorului : — „Ei ! şi dumneata, judecătorule ! parcă eşti căzut din altă lume ! cu un bătrîn satir ca conu Manole ce-ai vrea să facă !...“ — nu e decît un pas. L-au făcut, plătindu-şi cu inima uşurată un rînd de şpriţuri. Şi cum numai primul pas se aude că ar costa ceva, pe ceilalţi i-au făcut fără să-şi mai dezlege băierile pungii. Şi-au comunicat astfel unul altuia, înflorind scenele la prînz şi făcîndu-le mai sărate şi mai pipărate la masa de seară, că duceam în tovărăşia boierului o viaţă de desfrînare şi de destrăbălare nemaiauzită ; că-mi petreceam nopţile în orgii şi după-amiezile în chiolhanuri ; că în conacul boieresc erau o puzderie de fete de casă, una mai durdulie decît alta, pe care le iubeam eu, în parte sau de-a valma, pe cînd boierul asista, tremurînd şi palpitînd, la supremul spectacol al plăcerilor ce nu-i mai erau altfel îngăduite ; că...

Dar n-aş mai isprăvi o carte întreagă dacă m-aş pune să povestesc tot ce auzeau de data asta cu urechile lor şi vedeau, aievea, cu ochii lor.

Cum e uşor de bănuit, nici unul din amănuntele astea picante nu le-am aflat de la dînşii. Pe unele mi le-a şoptit Anica, pe care am găsit-o într-o seară, alarmată, înfricoşată, pierdută, căinîndu-mă din toată inima ei pură şi lipindu-se în acelaşi timp de mine, mai felină şi mai voluptuoasă ca niciodată, de cînd ştia că sînt un stricat şi jumătate ; pe celelalte le-am aflat de la aprodul judecătoriei.

Observasem, în adevăr, de o bucată de vreme încoace, de cîte ori venea, ca de obicei, dimineaţa şi seara, cu corespondenţa, citaţiile, petiţiile şi alte hîrtii de rezolvat, că-i umblau ochii ca mărgelele, pieziş, pe furiş, scotocind printre scaune şi vrafurile de cărţi, cotrobăind pe sub mese, pe sub pat, pe după perdele şi prin toate colţurile odăii. Intr-o zi, mai curios, sau plictisit, sau enervat de inventarierea asta permanentă, l-am întrebat, cu destulă bunăvoinţă totuşi :

— Ai pierdut ceva, Ghiţă ?

Ghiţă, în loc să răspundă, zîmbi şiret şi-mi făcu cu coada ochiului.

— Nici azi nu v-a trimes nimic.

— Ce să trimeată ?... Cine să trimeată ?

Ghiţă, iarăşi, în loc să-mi răspundă, începu un pomelnic :

— Apoi, dă ! cum spune şi domnul judecător, şi domnul grefier, şi domnul arhivar, şi domnul subprefect...

Exasperat de ocolirile şi echivocurile lui, m-am răstit la el :

— Nu te întreb ce spun alţii ! Îţi vorbesc doar româneşte ! Ai înţeles ? Te-am întrebat : ce să-mi trimeată ? Cine să-mi trimeată...

— Boierul, de ! răsuflă necăjit Ghiţă. Nici vin... Nici...

— Ieşi afară !...

Am sărit din pat după dînsul şi i-aş fi dat cu ghetele în cap dacă n-apuca s-o tulească pe uşă. Bineînţeles, în clipa următoare mi-a părut rău de ce făcusem. Detest violenţa. Eram sincer hotărît să-i cer iertare. Ticălosul nu mi-a lăsat însă nici mulţumirea asta. Pe înserate, fără să-l văd venind, m-am pomenit cu el umilit ca un cîine bătut şi gudurîndu-se pe lîngă mine :

— Am mîniat tare astăzi pe domnul ajutor !...

Ce era să-i mai răspund ! I-am răspuns şi eu :

— Mi-a trecut, Ghiţă. Ţine ! Bea şi tu un pahar în sănătatea mea.

I-am strecurat stîngaci, bacşişul. El l-a făcut să dispară cu dexteritate. Dar în clipa aceea, pentru o vorbă bună, dacă i-am spus-o, şi pentru cîţiva lei daţi cu sfială, i-am arvunit sufletul. Mi-a destăinuit tot ce ştia, şi-mi raporta tot ce prindea de dindărătul uşilor. Majoritatea informaţiilor lui erau, ca ale tuturor agenţilor secreţi, prolixe şi insipide. Cuvinte reproduse anapoda, fapte înţelese pe dos, cancanuri văzute cu lupa. Arareori mă amuzau. De pildă, cînd îmi repeta, cuvînt cu cuvînt, cîte-o scenă mai cu coarne şi mai cu moţ din orgiile mele sardanapalice, povestită de doctor sau de judecător. Şi-o singură dată m-au interesat. În seara cînd Ghiţă mi-a comunicat, în mare taină, că nişte anonime, proiectate în comun şi scrise cu mîna ofiţerului de jandarmi, fuseseră sau aveau să fie trimise Ministerului de Justiţie.

De data asta mi s-a părut că gluma se îngroaşă. Am crezut că e momentul oportun să iau boul de coarne. M-am adresat deci, direct şi personal, judecătorului.

Am avut cu el cea mai extravagantă, mai neverosimilă, mai inenarabilă discuţie cu putinţă. Şi cea mai ilariantă concluzie imaginabilă.

După ce-a încălecat toate vorbele late şi toate principiile mari din lume, începînd cu morala şi sfîrşind cu diversele ei imperative categorice, mi-a cerut, fără tranziţie, dar cu reticenţe, cu abilităţi, cu întortocheli de fraze delicioase, să fiu, natural, în propriul meu interes, interpretul lor pe lîngă conu Manole, să-l determin, să-l conving că trebuie să ne reunim cu toţii, să ne vedem laolaltă, cum stă bine elitei unui oraş, din cînd în cînd, o dată pe săptămînă, pe lună, sau chiar mai rar, dacă nu se poate altfel ; măcar cu el, cu doctorul şi cu subprefectul, dacă cu ceilalţi i-ar veni peste mînă boierului ; sau cel puţin cu subprefectul şi cu el, dacă împotriva doctorului conu Manole ar avea ceva de obiectat ; sau, în sfîrşit, dacă la rigoare şi subprefectul îi displace, barem cu el, judecătorul.

Ce s-a petrecut în mine, ascultîndu-mi judele, e uşor de înţeles, dar greu de explicat. M-a impresionat umilinţa cererii ? M-a încîntat ridicolul eliminărilor succesive ? M-a ispitit rolul inedit de emisar diplomatic ? Nu mai ştiu. Destul numai că i-am făgăduit cu uşurinţă, luîndu-mi angajamentul formal că voi reuşi.

Abia a doua zi, zărind de departe pe conu Manole cum urca sprinten şi voios colnicul, am simţit că ar fi o faptă urîtă să-l întîmpin cu vorbe de clacă şi mi-am dat seama de greutatea întreprinderii. Am încercat totuşi. Spunîndu-mi că cel mai bun mijloc de convingere e să-i descre-

țesc mai întîi fruntea, am început să-i descriu cu vervă și cu cît puteam mai mult spirit mutrele paraponisiților[1] mei. De la primul portret, însă, conu Manole m-a întrerupt :

— Ești vesel, și-mi pare bine. Povestești cu haz, și mă bucur. Dar e degeaba să strici orzul pe gîște. Caraghioșii aceia nu mă interesează. Vorbește-mi de altceva. Ce-ai mai citit nou ?

Prudent, am trecut la altă ordine de idei. Începusem cu vervă și am continuat tot cu vervă să-i vorbesc de artă, de poezie, de ultimele descoperiri ale științei, de misterele cerului, de tot ceea ce știam că-l interesează și-l pasionează, cu speranța că, amețindu-l cu raportul cuvintelor, voi putea, spre sfîrșite, să reviu la ceea ce aveam pe inimă. Speranță zadarnică ! Am revenit și în ziua următoare, și-n alte patru sau cinci zile în șir, în momente bine alese, cu abile aduceri din condei, ticluite de mai înainte, dar cu același insucces. Pînă ce, într-o seară, cum începusem tocmai o timidă și supremă tentativă de învăluire, conu Manole mi-a făcut deodată semn cu mîna să închid pliscul și, privindu-mă atent, ascuțit, printre genele unui singur ochi, m-a întrebat mustrător :

— Măi spînzuratule, tu-mi ascunzi ceva ? Te cam văd de-un cîrd de vreme că-mi tot dai tîrcoale cu procopsiții ceia de la crîșma lui moș Anghel. Ce-i cu dînșii ? Te-au trimes la mine cu vreo jalbă în proțap ?

I-am mărturisit adevărul. Mi-am deșertat sacul. Conu Manole m-a ascultat pînă la capăt. Îi vorbeam cu căldură. Eram rînd pe rînd duhliu și patetic. Începusem să cred eu însumi în ce spuneam. Cu atît mai vîrtos speram să mă creadă el. Aș fi dat nu știu ce să-mi vadă fața. Cu siguranță că mi-ar fi citit sinceritatea inimii în trăsăturile ei.

Dar în vremea asta se înnoptase de-a binelea. Nu-mi mai vedeam nici vîrful nasului. Aș fi putut să-mi bag degetele în ochi, din greșeală. Cerul, surd sau indiferent argumentelor mele, își trăsese plapoma peste cap. În jurul nostru pămîntul luase forme haotice. Gardurile se ridicau ca ziduri de cetate. Văile se încovoiau ca valurile unei mări de smoală. Copacii păreau pînze umflate de corăbii.

[1] *Paraponisit* — supărat, nemulțumit.

Numai înspre apus, pe dunga străvezie a cerului, luceafărul strălucea viu între două dealuri înclinate leneș, ca un diamant enorm pe pieptul unei copile adormite.

În frumusețea, în liniștea, în misterul acesta al nopții care începea, conu Manole parcă ezita să-mi răspundă. Simțeam bine că se luptă cu el însuși și că făcea un dureros efort ca să rupă firul tăcerii. Primele cuvinte abia le-am auzit. Veneau ca de departe, de undeva de dincolo de dealuri sau din adîncul pămîntului.

— Copchilule... m-ai întrebat de multe ori ce fac și ce dreg ca să nu mă doboare mulțimea anilor pe care îi port în spinare. Îmi dau cu gîndul că ar fi poate păcat, măcar de hatîrul minunilor care plutesc acum asupra noastră, să nu-ți dau o părticică de răspuns.

Mi-am ridicat capul din iarbă. Îmi auzeam bătăile inimii. Bătrînul se oprise un moment. Apoi urmă, ceva mai tare :

— Știi tu, măi puștiule, de ce par mai tînăr decît alții de vîrsta mea ? Știi tu de ce mi-am păstrat judecata limpede și simțurile netocite ?

Conu Manole mă lăsă cîteva momente agățat de buzele lui. Nu le vedeam. Ghiceam însă că se destind într-un surîs amar și resemnat.

— Fiindcă m-am ferit, ca de foc, de proști, măi țîncule. Nu e vina mea. Mi-a fost dragă lumea. Mi-au fost dragi și oamenii. Îi căutam cu lumînarea. Aș fi vrut bucuros să împart cu ei tot ce aveam : bunuri, gînduri, emoții, năzuinți, și bunul cel mai de preț dintre toate : vremea. Îți închipui și tu că într-o viață lungă cît două, nici vremea, nici prilejurile nu mi-au lipsit. Am cunoscut și eu fel de fel de oameni. Și buni, și nărăviți, și răi, și nătărăi, și cinstiți, și bandiți, și escroci, și vițioși, și păcătoși, și ticăloși, și spînzurați feciori de lele. Nu i-am ocolit. Nu m-am ferit de nici unul. Am vorbit cu toți. De la mulți am învățat cîte ceva. Cine ți-o spune că din vorbele unui vînturălume sau într-un fund de pușcărie nu poți să înveți nimic, să știi că acela minte, ori că el însuși nu e în stare nimic să înțăleagă. Dar și cine ți-o spune că poți să înveți ceva de la prost, de-ar fi prostul cu tichie de mărgăritar pe cap, tobă de carte sau căptușit cu garboave pe dinăuntru, pe acela să-l stupești între ochi.

Conu Manole se odihni cîteva momente. Răsufla grăbit. Răsuflă apoi mai larg, o dată, și urmă :

— Lumea, măi băiete, e ca o carte. Fiecare pagină, fiecare făptură își are slovele ei. Numai ochi să ai să le citești. Singură pagina prostului e goală ca podul palmei. Poftim de citește într-însa ! Pas de găsește ceva în ea ! Se înturnă mustrător spre mine : Și tu ai vrea să mă înhăitez cu dînșii ?

Rîdea înăbușit. I-auzeam rîsul ca un gîlgîit de apă în fundul unei peșteri. Nu-i vedeam privirea. Dar, printre stelele care scăpărau deasupra mea, mi se părea că sclipesc și ochii lui. Se potoli cu încetul. Nu i-am întrerupt gîndurile. Nu i-am stînjenit rîsul. Aș fi vrut să-l mai aud. De la el singur, urmă într-un tîrziu, rar și trist :

— Tu, flăcăule, ești tînăr... Ai viața înaintea ta... Ca bogatul care nu se uită la o firfirică, poți să-ți risipești ceasurile la crîșma lui moș Anghel... Dar eu ?... Uită-te la mine : nu cum par, ci cum sînt... Sînt bătrîn... Zilele mi-s numărate... N-o să mai văd multe nopți ca noaptea asta... N-o să mai apuc de multe ori lumina stelelor de sus... Ca mîine... sapa și lopata... Cît sînt însă pe picioare, și glasul conului Manole vibră cald și sumbru în noapte, cît încă mai am o picătură de sînge în vine, iartă și tu egoismul bătrînesc, aș vrea să-mi umplu hîrbul ăsta de viață, așa cum se umple ulciorul de lut cu apă de izvor, cu tot ce-a mai rămas mare și bun în lume și cu tot ce mai e frumos pe pămînt...

Ultimele cuvinte le-a șoptit mai mult decît le-a spus. Dacă n-aș fi știut că nu se închină nici lui Dumnezeu, nici lui Dracu, aș fi putut să-mi închipui că se roagă. Își ridicase amîndouă brațele în aer. Le urmăream umbra subțire profilîndu-se pe licăririle cerului și descriind un larg arc de cerc, ca și cum ar fi vrut să cuprindă în ele tot văzduhul. Abia murmură :

— Privește, copchilule... Își lăsă apoi brațele să-i cadă ușor pe genunchi. Se înclină încet spre mine. Se propti aproape de umărul meu. Îmi suflă în urechi : Tst !... Ascultă, piciule !... Ascultă cum țîrîie un greier, de-ai zice că raza luceafărului sfîrîie intrînd în pămînt...

Am ascultat, încremenit. Parcă fusesem surd pînă atunci. Deodată, în jurul meu, în noaptea caldă și mută, sub pîlpîirea nenumărată a stelelor, alți greieri, sute și mii de greieri, de aproape, de departe, din fundul văilor, de pe coamele dealurilor, au început să cînte. Era un zvon, un ison ușor și vast ca un preludiu de orchestră. S-ar fi spus că pămîntul își umfla și dezumfla ritmic coastele ca foalele unei orgi uriașe și că respirația lui profundă umplea noaptea de vuiet, ca bolta unui templu.

— Mai vrei să te întorci la dînșii ? mă întrebă șugubăț bătrînul.

Nu mai vroiam nimic. Nici judecători. Nici ispravnici. Nici pulberea infimă a oamenilor pe care îi zăream acum ca de pe un pisc de munte, biet furnicar ridicol de pretenții și vanități. Ascultam glasul naturii. Mi se părea că-l auzeam pentru întîiași dată. Îmi spuneam cu entuziasm : iată sensul vieții adevărate. Și repetam de-a doua zi chiar, cu emfaza firească vîrstei : „Să trăiești în armonia sau dezarmoniile universului, față în față cu infinitul, cu eternitatea sau cu neantul, nu importă ! Dar în toate cazurile, departe de proști.“ Avea dreptate conu Manole. În lături prostia ! Cu aere umilite, smerite și cucernice, ea ne stinge luminile cerului, așa cum maicile la mănăstiri, pioase și cernite, sting cu mucarnițele lor lungi flăcările policandrelor. La gîndul că prostia împiedicase, veacuri și milenii de-a rîndul, progresele omului și că și-acuma se punea de-a curmezișul tuturor inițiativelor, tuturor înfăptuirilor, tuturor îndrăznelilor, o mînie surdă îmi încrunta sprincenele, pe cînd răbufniri de orgoliu exagerat îmi umflau pieptul.

Nemaiputînd să păstrez numai pentru mine sentimentele de dușmănie care mă agitau, am izbucnit într-o zi față de conu Manole :

— Ca și d-ta, îi disprețuiesc și eu și îi urăsc de moarte.

— Pe cine ? mă întrebă bătrînul, făcînd pe speriatul în fața atitudinii mele războinice.

— Pe proști...

Atunci o umbră de tristeță trecu pe fruntea lui.

— Ești nerod.

— Cum ?

— Ți-am spus că ești nerod.

— Da de ce ?

— Fiindcă, măi tîndală, pe un lepros nu-l disprețuiești. Fiindcă pe un rîios nu-l urăști. Și fiindcă un prost nu e

mai vinovat de prostia lui decît rîioșii și leproșii de boala lor...

L-am întrerupt sarcastic :

— Să-i plîngem atunci ?

— Și mai puțin încă ! mă sfătui, blajin și blînd, bătrînul. Plînsul, ca și ura, scurtează viața. Mă întrebi mereu de ce-am trăit așa de mult ? Fiindcă n-am plîns micimile lumii și n-am urît scăderile ei. Sînt destui ochi și inimi haine pentru asta. Noi ? Noi să privim mai sus, și de mai sus.

— Bine !... Bine !... am consimțit eu zîmbind. Dar cum ?

— Ocolindu-i, măi păcală ! ți-am mai spus-o. De ce te faci că nu înțelegi ? Să ne apărăm de palavrele prostului cum se apără vita cu coarnele și calul cu coada de bîzîitul muștelor. Să nu stăm în calea lor. Să ne ferim de dînșii. Nu de alta, dar, ca mai toate molimele, prostia se ia. De cîte ori mi s-a întîmplat să stau de vorbă cu vreun prost mai mult de cinci minute, mă simțeam și eu, de la o vreme, greu de cap, scîrbit de toate, preocupat de fleacuri și de mărunțișuri. Am încercat de multe ori. Poate-oi fi eu prea slab de îngeri. Încearcă și mata...

Ce să mai încerc ! Constatarea conului Manole o făcusem și o refăcusem în nenumărate rînduri. Numai că n-o pusesem în formule. Un singur lucru mă tulbura și mă intriga totuși. Cum se face că toți cei care, dintr-un motiv sau altul, trăiesc departe de lume, izolați, închiși în ei înșiși sau în peșteri, sau turnuri de ivoriu, dar deopotrivă la adăpost de mucegaiul prostiei omenești, nu sînt la fel de înțelepți și n-apucă nici pe departe bătrînețile conului Manole ? Cîți schimnici, cîți pustnici, cîți sihaștri, cîți anahoreți n-au murit în floarea vîrstei ! Un caz, mai ales, îmi sta pe inimă. Îmi aminteam de un călugăr pe care-l cunoscusem în copilărie la mănăstirea Sihla. Monahul Paisie, așa îl chema pe călugărul meu, se închisese într-un vechi cuptor de făcut pîine, așezat drept în mijlocul curții, dar ruinat pe jumătate, năpădit de bălării și despicat în două de rădăcinile unui mesteacăn zvelt și alb ca un fum de țigară. Paisie lipise crăpăturile cu mîinile lui, astupase cu moloz și băligar toate găurile și zidise gura cuptorului pe dinăuntru, lăsînd o deschizătură numai cît un lat de palmă, ca să i se treacă printr-însa coji de pîine sau de mămăligă și o troacă de apă. A stat așa, zidit și îngropat de viu ca într-un cosciug, neputînd să se ridice niciodată în picioare, nici măcar pe brînci, neschimbînd o vorbă cu nimeni, sufocat și înecat în propriile lui murdării, unsprezece ani în șir. Eram de față cînd jandarmii, din porunca stăpînirii, au spart zidurile cu tîrnăcoape și-au scos la lumina zilei un fel de arătare schilavă, albă ca un vierme, jigoasă ca o obială, cu plete năclăite care i se încleiaseră de-a lungul spinării pînă la buce și cu ochi goi, lăptoși, albi aproape, ca de orb. Mai tîrziu, după ce l-au îmbăiat și l-au culcat în infirmeria mănăstirii, am putut să schimb cîteva vorbe cu dînsul. Nu uitase toate cuvintele. Pe cîte le știa, le așeza în șir, fără articole, fără predicate, așa cum vorbesc copiii. Îl pricepeam cu greu, dar îl pricepeam. Nu era nebun. Nici înțelept însă nu pot să spun că era. Ia, un biet om ca atîția alții. Un creștin. Și a murit de tînăr încă, la vreun an sau doi după ce l-au dezgropat. Cu toate astea, dacă teoria conului Manole era cea adevărată, ar fi trebuit să moară la adînci bătrînețe. Nici un om, în adevăr, din cîți întîlnisem pînă la dînsul, și de la el încoace, nu trăise mai izolat de lume, de deșertăciunile și de prostia ei ca monahul Paisie.

I-am povestit întîmplarea asta conului Manole, într-o zi superbă de vară, cînd toate crengile copacilor erau pline ca de flori și de fructe sunătoare, de cîntecele păsărilor. Și-am mai adăugat, mi se pare, ca să-l necăjesc și eu oleacă :

— Ei ! Să te văd acum, cucoane, pe unde o să-mi scoți și mata cămașa !

— Cum mi-e portul. Prin nădragi ! mi-a ripostat ghiduș boierul. Dar tot el reveni : Să lăsăm însă gluma la o parte. Cazul e simbolic. Povestea, interesantă. Merită un pic de seriozitate. Cu atît mai vîrtos cu cît întărește tot ce ți-am spus.

M-am uitat chiorîș la dînsul.

— Nu te zgîi, mă rog matale, așa, la mine, că-mi iei piuitul. Zgîiește-ți mai bine ochii pe dinăuntru și gîndește-te că Paisie a trăit unsprezece ani în șir, zi și noapte, în tovărășia tîmpilor.

Crezînd că m-a înțeles de-a-ndoaselea sau că-mi răspunde anapoda, am exclamat :

— Singur, coane Manole, singur cuc.

Boierul făcu însă cu mîna, plictisit, ca și cînd ar fi alungat o muscă :

— Un om nu e niciodată singur. Nici treaz, nici în somn. Trăiește cu el, sau cu alții. Dacă monahul Paisie a trăit numai cu el însuși, vezi și mata ce imbecil și-a ales ca tovarăș de drum. Dacă a trăit cu alții, spune-mi rogu-te, cu cine ar putea să trăiască un călugăr ? De bună seamă că nu cu noi, păcătoșii. Ci cu cei de-o teapă cu el : cu sfinți, cu martiri, cu mucenici, cu Dumnezeu. Veselă societate ! mormăi conu Manole. Tot unul și unul ! După un moment de șovăială, îmi adăogă, confidențial : Îi cunosc pe toți. Din curiozitate, din vițiu, poate, am citit și eu *Viețile sfinților*. Nu te povățuiesc să-mi urmezi pilda. O să fii mai cîștigat citind viețile haiducilor, oricît de idiot ar fi scrise. Un Jianu, un Tunsu au ceva omenesc într-înșii, dacă nu mai multă omenie decît toți cei din vremea lor. Au nădăjduit, au luptat, au urît, au iubit, au făcut rău și bine, au trăit. Pe cînd sfinții !...

Conu Manole făcu un gest de scîrbă, ca și cum, din nebăgare de seamă, s-ar fi atins cu mîna de-o coropeșniță sau de-o broască rîioasă. Se potoli repede însă, văzînd că în fața lui nu erau legiunile de lighioane ale bisericii, ci numai dealuri smălțate cu toate florile pămîntului. Respiră adînc parfumul lor și, întorcîndu-se spre mine și privindu-mă glumeț, cu ochii înfipți ca doi licurici sub streașina sprincenelor, mă întrebă :

— Ce-ai spune, măi zvînturatule, dacă acum, cînd ne rîd dealurile sub arșița soarelui, m-aș apropia tiptil de tine și, cu mutră pocăită, cu priviri spășite și cu glas pe nas, ca al popii cînd iese cu toate odăjdiile pe el în ușa altarului, te-aș îndemna : Măi copile, nu mirosi florile cîmpului, că-i păcat...

Toate păsările cerului, bete de aer și de lumină, cîntau în preajma și deasupra noastră. Conul Manole le auzi. Mi le arătă, mustrător, cu degetul :

— Măi copilandre, nu asculta cîntecul privighetoarei, că ispitele Diavolului sălășluiesc sub limba ei...

La cîțiva pași de noi, un pom uriaș își culca ramurile încărcate de roade pînă la pămînt. Mere domnești, mari

cît luna plină, străluceau printre frunze. Conu Manole îmi urmări privirea și mă amenință cu spaimă prefăcută :

— Măi flăcăule, nu gusta din mărul cela rumen ca un obraz de fată mare, că viermele ascuns într-însul o să-ți pătrundă în carne și-o să te roadă pînă la ficați.

Deznădăjduit, nemaiștiind încotro să dau cu capul, cu nările închise, cu urechile astupate, cu toate simțurile betege, mi-am ridicat privirile spre cer. Dar conu Manole stătea la pîndă. Tună înfricoșat :

— Asta nu ! Mai ales asta, nu ! Om în puterea vîrstii, nu pipăi cerul cu ochi năimiți de frumusețea lui, și nici trupul copilelor cu gînd de desfătare, că se burzuluiește Dumnezeu și te-or pîrjoli flăcările iadului...

N-apucă însă bine să-și termine palinodia [1], și-l pufni rîsul. Mă scutură, amical, de braț :

— Ce-ai zice de mine, măi Michiduță, dacă apostolicește și duhovnicește, dar serios ca un țap logodit, ți-aș fi vorbit astfel ? Ce-ai spune dacă, cu glas fățarnic și pe nas, ca un dascăl într-o strană, te-aș povățui : „Întoarce-ți, omule, căutătura de la bunurile vremelnice și odihnește-ți-o, pentru veacul veacurilor, amin ! la sînul Celui-de-sus..." Nu-i așa că ți-ai spune, și pe sfîntă dreptate : „A căpiat moșneagul !" Fruntea conului Manole se posomorî : Cu toate astea, așa ne vorbesc sfinții, ceva mai prost, firește, dar cu același tîlc. Așa au trăit mucenicii. Așa au gîndit părinții bisericii. Așa l-au făcut neom, după chipul și asemănarea lor, pe Paisie. Așa au surghiunit, dintr-o lume făcută pentru simțurile omului și pe care, fără de ele, nici n-ar putea măcar să și-o închipuie, cîntece, culori, miresme, femei, gîndire ; și-au făcut să înflorească în locul lor, pentru nasul unui Dumnezeu sensibil numai la duhoarea lăturilor : bubele și puroaiele cărnii. Ah ! Dumnezeul lor !

Ajunseserăm în vremea asta, pe nesimțite, pe culmea unui deal înalt. La picioarele noastre, ca într-o strachină, se ghemuiau podgoriile. Iar în depărtare, spre cele două zări opuse, se întrezăreau, la răsărit, cotiturile Prutului, și

[1] *Palinodie* — retractarea unui lucru zis înainte.

înspre apus, profilîndu-se aproape transparent pe cerul ars de soare, zimţii Carpaţilor.

Ridicîndu-şi braţele la înălţimea orizontului, conu Manole îmbrăţişă tot cerul şi tot pămîntul, cît se vedea, şi dincolo de ce se vedea cu ochii, dintr-o singură privire. Apoi rosti larg, ca o binecuvîntare :

— Ce curat e aerul !... Ce dulce e viaţa !... Şi ce hîd e Dumnezeul lor !...

Stătu aşa, multă vreme, ca în extaz. O albină de aur i se rotea, ca un nimb, în jurul capului. O suflare de vînt i se juca în şuviţele albe ca sideful. S-ar fi spus că aripi nevăzute îi răcoreau fruntea. Întorcîndu-se împăcat şi liniştit spre mine, îmi mărturisi :

— Ţi-am spus că am trăit mult fiindcă m-am ferit de nătîngia oamenilor. Nu ţi-am spus tot adevărul. Mi-am trăit din plin viaţa, fiindcă am scos dintr-însa pe Dumnezeu.

N-aveam nevoie de prea multă trudă ca să-l cred pe cuvînt. Bănuisem de mult adevărul acesta. Ştiam şi eu că o clipă furată superstiţiilor, rugăciunii sau temerilor deşarte e o clipă cîştigată asupra morţii.

Dar mărturisirea bătrînului mă nedumerea totuşi. Îmi spuneam cu închietudine : „În trei sau patru feluri, pînă acum, mi-a explicat marea lui longevitate. Cînd s-a înşelat ? Cînd m-a înşelat ? Nu cunoaşte el însuşi taina pe care o poartă într-însul ? Sau, cunoscînd-o, mi-o ascunde ?"

M-am hotărît să-l urmăresc mai de-aproape. Nu mă gîndeam, fireşte, la ce se gîndea elita tîrgului : la vrăji misterioase, la retorte, fiole şi alambicuri întortocheate, la slujbe sinistre, în miez de noapte, cînd ies strigoii din morminte şi trec prin aer, valvîrtej, călări pe cozi de mături, ostaşii Satanii. Îl cunoşteam acum prea bine pe boier ca să mi-l mai închipui cu coarne în frunte şi cu coadă la şezut. Nu mă gîndeam, de asemeni, la copilele din satele megieşe, firave şi-abia involte, amintite de primar. E drept că boierul nu mă poftise niciodată să-i calc pragul casei şi puteam, prin urmare, să-mi imaginez conacul boieresc fastuos ca un serai, ascuns de ochii oamenilor ca un harem, şi străbătut — în efluvii parfumate şi acorduri imprecise,

pe lespezi de marmură sau profunde covoare orientale — de paşi mărunţi, uşori şi goi.

Dar de viziunile astea fugare şi lascive, dacă le-am avut, nu era de vină viaţa conului Manole ; nici gîndurile mele, răspunzătoare. De pricină erau îmbierile insinuante ale nopţilor care începeau să fie ceva-ceva mai lungi, fierbinţeala sîngelui şi zvîcnirile inimii, peste care creierul omului nu poate fi stăpîn. Cînd eram cu mintea limpede, ceea ce mi se întîmpla mai totdeauna, îmi spuneam : „Bătrînul tău prieten nu te-a invitat să-i vezi gospodăria ? O fi avînd motivele lui. E poate încă una din originalităţile lui. Oricum ar fi, însă, nu bănui, nu suspecta, ci mulţumeşte-te cu ce-ţi dăruieşte. Fiecare ins arată semenilor lui ce are el mai de preţ. Unii, palatele, moşiile, giuvaericalele, bogăţiile lor. Alţii, sufletul sau înţelepciunea. Ţie ţi-a căzut partea leului. Nu crîcni. Nu aiura. Profită. Scormoneşte. Adînceşte."

Am profitat, şi cu ce rîvnă încă ! Mai ales că de data asta, totul, oameni şi împrejurări îmi erau favorabile. Judecătorul nu mă mai sîcîia cu insistenţele lui. Se resemnase, probabil. Cei de la crîşma lui moş Anghel, învinşi sau plictisiţi, mă lăsaseră şi ei în plata Domnului. Arşiţa implacabilă a zilelor de vară se domolise. Natura, îngreuiată cu toate roadele toamnei, îşi odihnea trupul ostenit ca al mumei care-şi aşteaptă pruncul.

În calmul naturii şi-n indiferenţa creaturilor, m-am pus serios pe lucru. Mi-am alcătuit planul de luptă pe tăcutele, cu o lentă şi savantă încîntare. Procedînd prin eliminări sau adăugiri succesive, mi-am compus un fel de interogator, perfid ca al unui judecător de instrucţie. Întrebările alternau, grave sau uşoare. De cîte ori întîlneam pe boier, îi puneam cîte una :

— Fumezi mult, coane Manole. Nu crezi matale că tutunul întreţine sau lungeşte viaţa ?

— Mai e vorbă ! mă lua peste picior bătrînul. De aceea pesemne c-au trăit cu sutele de ani tata Noe şi toţi patriarhii *Bibliei*. Trăgeau straşnic din ciubuce. Fîn însă, paie sau pălămidă. Fiindcă tutunul nu-l născocise încă Dumnezeu pe vremea lor.

— Dar orgoliul, coane Manole ? l-am întrebat a doua zi. Nu crezi mata că orgoliul lungeşte cît de cît viaţa ?

— Care orgoliu ?... Ce fel de orgoliu ?
— Orgoliul puterii, de pildă... Orgoliul numelui.
Conu Manole pufni ca un curcan care-și rîcîie aripile de pămînt.
— Poftim ! Ce-ți mai trecu acum prin minte ! Să fii mîndru de putere, cînd nu poți să faci nimic cu dînsa, să-ndrepți un rău, să schimbi un suflet, ca miniștrii, bunăoară ; sau cînd orice hoț poate s-o aibă, tot ca miniștrii, bunăoară. Cît despre nume !... Conu Manole se propti țeapăn pe picioare și-și îndesă mîinile în șolduri : Mă cheamă Arcașu ! Și vrei să-mi țiu nasul bîrligat pentru atîta lucru ? De ce, mă rog ? Cînd se putea, tot așa de bine, să mă cheme Armașu, Abrașu sau Aldămașu...
Am încercat un protest timid :
— Cu toate astea, tradiția... sîngele... strămoșii...
— Ce sînge ?! Care strămoși ?! hohoti conu Manole. Cine se poate lăuda, fără să mintă, că e sigur de strămoși ? Eu, unul, ba ! Nu-i știu pe toți. Dar ajunge o măciucă la un car de oale. Bunică-mea, dinspre partea tatei — iertate-i fie păcatele — era frumoasă coz, dar rea de muscă, foc. Așa erau vremurile și muierile pe-atunci, că de-atunci s-au schimbat de le-a mers pomina !... zîmbi bătrînul. Dar chiar de-ar fi fost altfel. Chiar dacă m-aș trage direct din arcașii lui Ștefan. Ei și ? Care țigan nu se trage și el, din tată-n fiu, de la descălecătoare și mai-nainte de descălecătoare ? Cine se poate naște din pîntecele femeii, fără părinți, care la rîndul lor au avut și ei alți părinți ? Și de ce să te crezi căzut cu hîrzobul din cer pentru atîta lucru ? Și de ce să te glorifici cu o meteahnă sau cu o faptă de rușine pe care o împărtășim cu toate dobitoacele pămîntului ?
Edificat îndeajuns dinspre partea asta și ștergînd, cuminte, orgoliul de pe răbojul longevității, l-am întrebat altădată pe boier :
— Dar justiția ?... Sentimentul că ești drept și că poți împărți și altora dreptatea, nu crezi matale că poate prelungi viața ?
Conu Manole îmi făcu cu ochiul.
— Hai, bați șaua ca să priceapă iapa. Ți-ai spus așa, într-o doară : „Ce-ar fi dacă mi-aș trage un pic de spuză pe turtă cu mîinile lui moș Manole ?“ Fiindcă ești și matale o fărîmă de judecător, ai vrea să te asiguri, din vreme, și de pensie, și de adînci bătrîneți. Șterge-te pe bot, măi mînzule ! Paște, murgule, iarbă verde ! Justiția n-a lungit niciodată zilele nimănui. Le-a scurtat, dimpotrivă, pe ale altora. Vorbesc, cît mă taie capul, despre justiția oamenilor. Că nu te-i fi gîndit, de bună seamă, la celelalte justiții : la justiția naturii, la justiția lui Dumnezeu...
— Ba la toate m-am gîndit, coane Manole.
— Rău ai făcut, fiule, zîmbi mucalit bătrînul, fiindcă și cu ele, și fără ele, e tot un drac. Vezi și matale. Justiția lui Dumnezeu ? Haram de capul ei ! Dumnezeul *Bibliei* cere dinte pentru dinte. Al *Evangheliei,* să-ntorci dreapta dacă ți-a fost pălmuită stînga. Al *Coranului,* mai șmecher, vrea o lege pentru ai lui și o alta pentru ghiauri. Cum să te descurci, tu, biet om, din încurcătura asta de mațe, cînd nici Dumnezeii nu se înțeleg între ei ? Barem justiția naturii e mai simplă, dacă nu-i mai brează. Simplă și expeditivă. Ai puterea ? Ai dreptatea. N-ai puterea ? Te mănîncă lupul dacă ești oaie ; îmbuibatul, dacă ești flămînd ; și nemernicul, dacă ești cinstit la suflet. Taman ca justiția oamenilor !
— Atunci să fim sceptici ? l-am întrebat cu oarecare iritare nestăpînită în glas. Să fim impasibili ? Să fim cinici ?
Conu Manole mă privi cu nemărginită îngăduință. Îmi răspunse împăciuitor :
— Să nu fim mărginiți, mai ales. Să nu măsurăm lumea cu cotul, iar părerile noastre despre ea să nu le împărțim în felii. Să nu ne încurcăm în epitete. Să nu ne împiedicăm de doctrine. Să nu ne poticnim în teorii. Ele țărmuresc viața. N-o explică. Și n-o înțeleg.
„Cu toate astea — îmi spuneam eu cu exasperare și-n seara aceea, și-n zilele următoare — trebuie să existe în inima omului un resort, oricum s-ar numi el, convingere, doctrină, credință, care să-l susție în clipele de îndoială, să-l întovărășească în ceasurile de dezamăgire, să-i dea brînci în zilele de luptă. De pildă, idealul, gloria !“
Cu fața iluminată de strălucirea ei postumă, l-am întrebat a doua zi pe boier :
— Dar gloria ? coane Manole.
Conu Manole ridică din umeri morocănos.

— Nu știu. N-o cunosc. Eu nu vorbesc decît despre ceea ce știu.

N-avea dreptate... Știam și eu, știa și el că n-avea dreptate. Cum îmi spusese el singur altădată : „Dacă oamenii n-ar vorbi decît despre ceea ce știu, cine naiba ar mai deschide gura ?!“ Cu toate astea, n-a fost chip să-i mai dezleg băierile gîndirii. E exact că nici eu n-am insistat mai mult decît se cuvine. Ghiceam motivul tăcerii. Bănuiam adevărul. Înțeleptul meu prieten trăise prea mult și văzuse prea multe ca să mai creadă în cea mai vană dintre vanitățile omenești.

Altele, mai modeste chiar, ar fi putut să-l intereseze. Slavă Domnului, nu-mi lipseau. Cauzele care lungesc sau scurtează viața sînt nenumărate ca nisipul mării. N-aveam decît să mă plec și să iau din grămadă : lenea, munca, băutura, sportul, păcatul, remușcarea, averea, sărăcia, ambiția, umilința, resemnarea, trufia, vițiul, virtutea, cîte și mai cîte altele, să poți alcătui cu ele un dicționar cît degetul cel mare de la mîna dreaptă de gros. I le-am înșirat pe toate. Nu mi-a scăpat mai nici una, cred. După toane și împrejurări, conu Manole îmi răspundea cu o glumă, sau pe îndelete, sau nu-mi răspundea de loc. De cele mai adeseori însă îmi răspundea. Dacă n-aș fi un pios adorator al sfintei leni, și dacă n-aș prefera celei mai frumoase pagini scrise gîndul instabil care o inspiră, visurile și dulcile aiurări ale minții care o premerg, de mult aș fi compus un cogeamite volum cu răspunsurile boierului. Poate, totuși, că o să-l scriu odată și odată. Poate, iarăși, că n-o să-l scriu nicicînd. Și poate că mai bine e așa. Cenușa conului Manole va odihni mai liniștită.

Fiindcă el însuși mi-a spus odată, legănîndu-și capul ca un pom bătut de vînturi :

— La ce să scrii ?!

Vorbea astfel, trăgîndu-și alene pasul, într-o minunată zi de toamnă, tristă și încîntătoare, ca toate lucrurile care se sfîrșesc. Cerul era sur. Pe fondul verde al podgoriilor apăreau pe-alocuri, risipite și răzlețe, plăci de aramă ruginită. Frunze veștede foșneau, la cotituri, sub pașii noștri.

— La ce să scrii ?! repetă bătrînul. Ce-ți închipuiești tu, măi încurcă-lume, c-o să rămîie din toate vrafurile de hîrtie tipărită de-a lungul veacurilor ? Ce cuvinte noi ai putea s-aduci omenirii ? În ce tipare reînnoite să le torni ? Și cine să te asculte ? Și cui i-ar folosi ?

Fruntea conului Manole se lăsase încet, spre pămînt, ca o ramură prea încărcată de roade coapte. Se vedea că era trist. I se întîmpla și lui, ca orișicui, să aibă asemenea ceasuri de descurajare, cînd amara ironie a vieții sau vanitatea ei apar, deopotrivă, înțeleptului, ca și celui slab de duh.

Ca să-l necăjesc sau ca să-l ațîț, i-am spus :

— Cam așa vorbea și ecleziastul.

Dar atunci un cocor, vîslind lin din aripi, trecu deasupra noastră.

Conu Manole își ridică privirile.

Alți cocori, în cete, în unghiuri, în linii frînte, străbăteau văzduhul. Pe cerul vînăt desenau slove albe.

— Silabisește-le pe ele mai întîi, măi cărturarule, mă sfătui înseninat bătrînul, și dă-i pace ecleziastului. El căina deșertăciunea omului. I-o plîng și eu. Dar deasupra noastră stă deschisă cartea cerului. În jurul nostru se-ntinde cartea lumii. Deschide-le, măi papă-lapte. Răsfoiește-le, măi ne-aude, ne-a vede, ne-a greul-pămîntului. Și să-mi spui mîine ce-ai înțeles. Azi mă duc să-mi văd de treburi. Iartă și matale. Începem culesul.

Și cu vorbele astea ne-am despărțit. M-am uitat după bătrîn pînă ce-a dispărut, tanțoș și săltăreț, printre coardele de viță ; apoi am luat-o și eu razna peste dealuri. Nu-mi ardea să mă întorc, mai devreme ca de obicei, la judecătorie sau în tîrg. Mă ispitea de-o mie de ori mai bine gîndul s-ascult îndemnurile boierului și să studiez natura. Cu gravitatea învățăcelului, m-am pus pe lucru. M-am uitat lung la cer, pînă ce mi-a înțepenit ceafa. Am scrutat bine pămîntul, pînă ce-am văzut negru înaintea ochilor. Am măsurat arborii. Am cercetat zborul păsărilor. Am cotrobăit printre ierburi. M-am înțepat în urzici. Și mi-am sucit gîtul după cîrdurile de fete care veneau, cîntînd și hălăduind, din toate satele vecine, la culesul viilor. Dar altceva— de ce m-aș face mai cu moț decît nu sînt — nici n-am prea înțeles, nici n-am prea văzut.

Mai curînd l-am văzut, hăt ! de departe, pe Ghiță al meu, cînd mă întorceam spre casă, pe la toacă, cu desagii înțelepciunii deșerți pe umeri, dar vesel ca un cîntec hai-

ducesc și flămînd ca un lup. I-am strigat cît m-au ținut plămînii :

— Măi Ghiță, măi !... pune de gătit !

Dar Ghiță nu m-a auzit. Înfipt ca un par în mijlocul drumului, își făcuse palma cozoroc deasupra ochilor și măsura șoseaua de la apus la răsărit. Fără doar și poate că mă pîndea pe mine. De ce mă aștepta, însă ? Nu m-am întrebat. Și nici un presentiment misterios nu mi-a strîns inima.

L-am strigat a doua oară, și-a treia oară, și de cîteva ori în șir. Iar cînd m-a auzit sau m-a zărit, prostul de el, în loc să dea buzna-n casă, s-a repezit spre mine. Degeaba îi făceam semne disperate. Cu cît dădeam din mîini mai tare, cu atît grăbea galopul. Leoarcă de sudoare, gîfîind și bolborosind, m-a anunțat, spionînd împrejurimile cu priviri speriate :

— Domn... ajutor ! Domn... ajutor ! Două scrisori pentru dumneavoastră...

Oricît îi plîngeam de milă, m-a pufnit rîsul.

— Ei și ? Două scrisori !... Alergi de-ți iese sufletul din tine și faci atîtea marafeturi pentru două scrisori !... Dă-le-ncoa !

— Vedeți că... Și plecîndu-mi-se peste umeri, izbuti să mai adauge, pe cînd cu mîini înfrigurate desfăcea plicurile împăturite într-o batistă murdară : Vedeți că e mare zarvă-n tîrg... Boierii noștri-s la moș Anghel. Chefuiesc de la prînz... Scrisoarea-i de la domnul ministru !

Am strîmbat din nas. I-am smuls aproape scrisorile din mîini. Mi-am aruncat ochii pe ele. Ghiță avea dreptate. Primul plic, galben, oficial, purta ștampila Ministerului de Justiție. Celălalt era de la tata. Fără să vreau am făcut apropiere între sosirea lor simultană și cheful de la moș Anghel. De data asta aveam un presentiment. Nu ghiceam care. Nu bănuiam de ce. Dar îl aveam. Ca să întîrziu, măcar cu cîteva minute, surpriza neplăcută, am deschis mai întîi scrisoarea tatei. De la primele rînduri, însă, am holbat ochii, și tot sîngele mi-a năvălit în obraji. Reciteam de cîte patru și de cîte cinci ori aceeași frază, fără s-o pricep. Mi-a trebuit un ceas ca s-o termin. Opt pagini de scris mărunt, îndesat, pline de mustrări amare, de imputări severe, întretăiate ici și colo de cîte o dojană mai blîndă,

în care stăruia nădejdea că, în cele din urmă, tot o să mă îndrept. O scrisoare lamentabilă. Bietul tată-meu îmi spunea că a aflat — din însăși gura ministrului, cu care fusese coleg de școală în copilărie — de purtările mele rele în societatea bună din Cotnari și că-i crăpase obrazul de rușine la vîrsta lui ascultînd ce-i povestea fostul lui coleg despre isprăvile mele scandaloase în tovărășia unui bătrîn stricat pînă-n măduva oaselor. Și nu vorbe-n vînt ! exclama nenorocit tată-meu. Nu vorbe de clacă. Ci numai capete de acuzație sprijinite pe scrisori, pe rapoarte, pe documente autentice. În cuvinte duioase îmi amintea de sfaturile lui la plecare, de sacrificiile făcute pentru mine ca să-mi dea învățătură și creștere cuviincioasă, de făgăduielile mele solemne ; și mă întreba cum de m-a răbdat inima să calc tot trecutul acesta în picioare și să decad pînă-ntr-atîta încît să uit tot ce-mi datoresc mie însumi și numelui cinstit pe care-l port. Din fericire — și numai din considerație pentru dînsul — ministrul nu luase împotriva mea o măsură disciplinară gravă și ireparabilă. Cariera nu-mi era sfărmată. Aveam încă vreme să-mi revin în fire și posibilitatea să mă amendez. Eram mutat, deocamdată, la altă judecătorie, în celălalt capăt al țării, într-o comună din Dolj.

N-am mai avut nevoie să deschid plicul ministerial. L-am rupt. L-am mototolit. L-aș fi sfîșiat cu dinții ! Nu mai aveam nevoie de slujba lor ! Să și-o păstreze ! S-o dea altuia mai demn ca mine. Unei slugi de casă. Unui trîntor. Unui samsar. Știam acum ce-nseamnă magistratura lor, justiția lor. Mi-o spusese și conu Manole. O să le-o strig în față. O să le-arunc demisia în nas. Și ce demisie ! Eram tînăr încă. Nu cunoșteam viața. Îmi închipuiam că dreptatea trebuie să iasă de la sine, ca untdelemnul, la suprafață, și că minciuna, și bîrfeala, și calomnia pot fi demascate. Îmi juram să n-am astîmpăr și odihnă pînă ce nu voi da de gît pe ticăloși. De-aș fi știut că trebuie să umblu desculț, flămînd și gol, voi lupta. Două zile în șir, cu ușile zăvorîte, am scris, am șters, am adăugat, am rupt și-am copiat un memoriu pe nu mai știu cîte coale de hîrtie. Soarele îmi bătea cu degetul în geamuri. Nu-i răspundeam. Răsunau dealurile de cîntece. Nu le auzeam. Mîn-

cam acasă. Fumam țigară după țigară. Pluteam în nouri de fum și într-o pîclă sinistră de ură și de răzbunare.

Așa m-a găsit, într-a treia zi de dimineață, cu capul în palme, cu coatele pe masă, conu Manole. Mă gîndisem de multe ori la dînsul. Mă întrebam dacă să-i spun ceva înainte de plecare sau să duc cu mine scîrba învinuirilor nedrepte. Mă hotărîsem să tac. Mi-ar fi fost mai multă rușine de obrazul bătrînului decît de fuga mea.

De la primele cuvinte, însă, după ce mi-a mîngîiat ușor fruntea și s-a uitat întrebător, adînc, în ochii mei, mi-am dat seama că nu voi putea să-l mint. Pleoapele au început să-mi tremure. Capul mi-a căzut pe masă. Și-am plîns ca un copil.

Cuminte, conu Manole m-a lăsat să-mi plîng cu sughițuri tot năduful. Abia după ce m-am liniștit oleacă, m-a întrebat încet, trist, cu oarecare îndoială în glas și ridicîndu-mi fruntea spre dînsul :

— Mai ai încredere în mine, dragul moșului ?

— Am, coane Manole... Cum să n-am ?

— O să mă asculți atunci ce te-oi sfătui ?

— Te-ascult, coane Manole.

— Chiar dacă nu ți-oi fi la început pe plac ?

— Chiar...

— Ce-ai scris matale acolo ?

Nu i-am mai răspuns.

Fără să mă mai întrebe, fără să-mi ceară consimțămîntul, și-a pus tacticos ochelarii pe nas, a adunat el însuși coalele răvășite pe masă, pe scaune și pe pat, și le-a citit cu migăleală, cu atenție, rînd cu rînd, filă cu filă, pînă la urmă.

A rămas dus pe gînduri cîteva momente. Apoi a clătinat scurt, hotărît, din cap :

— Nu !... Așa nu merge... Nu e bine... Nu se poate.

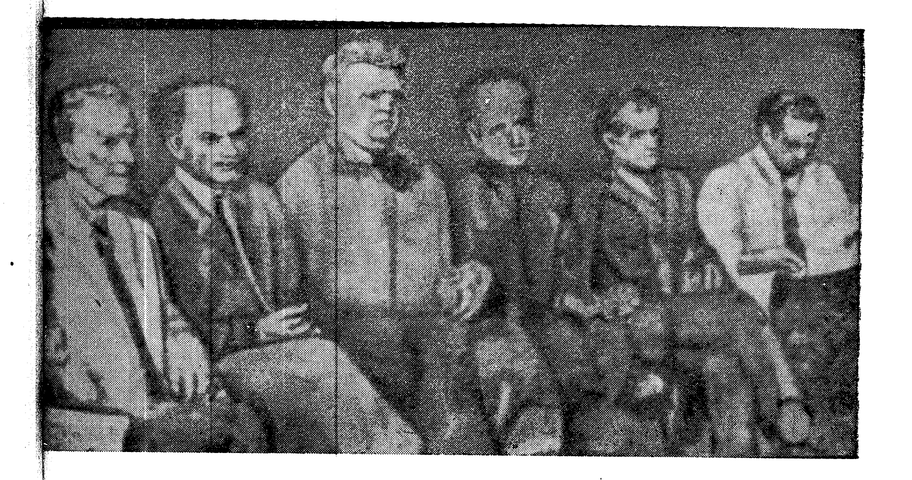
Îl întrebam numai din ochi : „De ce nu, coane Manole?"

— Apoi, măi băiete... E prea lung și n-o să-l citească nimeni. E prea sincer ca să-l creadă cineva. Și mă vorbești prea de bine într-însul ca să nu se gîndească alții la rău.

Începeam să zîmbesc.

— Știi ce-aș face eu, mă copchilule, să fiu în locul matale ?

— Fă cum crezi, coane Manole.

„Congresul sindicatelor de artiști, scriitori și ziariști." Din prezidiul de onoare: *A. Toma*, *N.D.Cocea*, *Mihai Sadoveanu*, *Cezar Petrescu*, *Mircea Bîrsan* și *Matei Socor*. Fotografie apărută în ziarul *Victoria*, an. II (1945), nr. 256 (31 august) p. 3.

(Biblioteca Academiei)

N.D.Cocea. Portret apărut în volumul *Vinul de viață lungă*. ed. a III-a, București, 1946.
(Biblioteca Academiei)

— Uite... aș lua memoriul ăsta de sus și l-aș rupe pînă jos. L-aș lua apoi de mijloc și l-aș rupe pe din două. Și-aș urma tot așa pînă ce nu s-ar mai alege nimic de dînsul.

Făcînd cum spunea, conu Manole rupea coalele una după alta și le așeza, grămadă, ca un pumn de confeti, în mijlocul mesei.

Fără să vreau, am glumit printre lacrimi :

— Munca mea de două zile !

— Dă-o focului, măi băiete. Ea te-a făcut să plîngi. Uite cum rîzi acuma. Așa te vreau ! Ascultă-mă pe mine : numai mișeii se bocesc. Omul tare rîde. Și cînd plînge, nu plînge durerile lui, ci pe-ale altora, pe-ale tuturora.

De data asta țineam să mă justific :

— Dar n-am plîns, coane Manole. Dimpotrivă, voiam să mă apăr, să-i înfund.

— Cu atît mai rău, măi netotule. S-o știi de la mine. Numai vinovații se apără. Numai ticăloșii se răzbună. Cînd o vită calcă mai apăsat cu copita în băltoacele drumurilor și te murdărește de sus și pînă jos, trebuie să fi de-o minte cu ea, sau smintit, ca să dai cu paru-ntr-însa. Ce mi-e vita ! Ce mi-s oamenii ! Dă-i păcatelor. Nu te mai gîndi la dînșii. Ia-ți mai bine haina în spinare și hai ! vino cu mine. Soarele trebuie să fie de trei sulițe pe cer. Și culesul a început.

Am ieșit pe ușă împreună. Mergeam înviorați alături unul de altul. Nu vorbeam însă nici unul. Eu respiram cu nesaț, pînă-n fundul plămînilor, aerul dimineții. Conu Manole, cu nasul în vînt, parcă respira zările. Cînd am ajuns în dreptul Fîntînii Robilor, în loc s-o ținem oblu sau s-o luăm la stînga, ca de obicei, el a cîrmit-o spre dreapta. O clipă am ezitat, crezînd că se înșală. Dar boierul urca sprinten, grăbit, spre via lui. L-am urmat, uitînd dintr-o dată toată amărăciunea zilelor din urmă. Îmi rîdeau ochii. Inima îmi bătea ușor. În pragul porții celei mari am rărit pasul și mi-am fixat privirile în pămînt. Nu vroiam să văd via în crîmpeie, bucată cu bucată. Țineam la prima impresie. Abia după ce-am trecut binișor de poartă, mi-am ridicat ochii. M-am uitat repede în lături, înainte, am îmbrățișat toată priveliștea dintr-o singură privire. Nu pot să spun că am avut o deziluzie. Dar nici o surpriză prea mare. Bănuiam eu. Era o vie ca toate viile. Nici mai frumoasă. Nici mai urîtă. Poate ceva-ceva mai bine îngrijită. Pămîntul

afînat. Cărările plivite. Coardele întinse pe garduri de haraci de-o parte a drumului, iar de partea cealaltă, pe garduri de sîrmă. Frunzele stropite din belşug cu piatră vînătă. Şi struguri mari, grei, atîrnînd de pretutindeni, ca ţîţele vacilor. Numai după ce am urcat pe jumătate pieptul dealului şi-am poposit pe un fel de platou, într-o ogradă imensă, umbrită de copaci groşi cît roata carului, printre care abia apăreau hambarele, grajdurile, cramele enorme şi, în fund, în fund de tot, cerdacul conacului boieresc, mi s-a părut că pătrund într-o altă lume, într-o altă viaţă, cunoscute din cărţi, aflate din spusele bătrînilor şi uitate de mult. Impresia era extrem de bizară. Aveam o simplă ogradă de vie în faţa mea, cu acaretele şi uneltele ei de muncă risipite la întîmplare, şi cu toate astea, ograda părea mai curînd un tablou stilizat, desprins dintr-o ramă, decît o ogradă ca oricare alta. Ceva ireal plutea în atmosferă. Lucrurile cele mai comune, cele mai obicinuite luau înfăţişarea inconsistentă a lucrurilor văzute în vis. Cîteva pluguri trîntite unele peste altele, o căruţă răsturnată lîngă un zid, două poloboace desfundate, uitate sub cumpăna fîntînii, păreau anume puse acolo, nu pentru că ar fi fost nevoie de ele, ci ca să dea peisajului farmecul pitorescului. Iar în lumina spectrală a zilei cernută printre ramuri, întocmai ca pe-o scenă de teatru, şiruri de fete şi flăcăi, cu panere încărcate pe umeri, coborau cîntînd spre clădirile din stînga noastră.

Conu Manole se îndreptă într-acolo. Mergea acum încet, oprindu-se la tot pasul. Pricepeam că nu era obosit. Vroia numai să-mi dea destul răgaz ca să admir în voie; şi el însuşi nu se mai sătura privind şi ascultînd. Un zgomot vast, continuu, domina cîntecele culegătorilor. S-ar fi spus că o moară de apă era prin apropiere, sau o prisacă în toiul roitului. Ascultam şi eu zgomotul, fără să bănuiesc de unde vine. Mi l-am explicat abia cînd am ajuns în dreptul cramei. Prin uşa cît zece din zilele noastre, adevărată poartă de cetate, cu două caturi masive de stejar, ferecate şi deschise larg în lături, am văzut un sat întreg la muncă. Copile, rîzătoare, treceau coşurile flăcăilor. Aceştia, la rîndul lor, urcaţi pe scări improvizate, le deşartau în trei călcătoare, de doi stînjeni în lungime fiecare, şi aşezate de-a curmezişul cramei. Panerele golite zburau prin aer,

însoţite de strigări şi glume piperate. Fetele le prindeau din zbor. Nici una nu se lăsa mai prejos. Răspundeau la fel, cu glume în doi peri sau cu pumni de struguri aruncaţi feciorilor în faţă. În acelaşi timp, în cele trei călcătoare uriaşe, alte fete şi neveste, cu poalele sumese în brîu de li se vedeau pulpele pînă la şolduri, zdrobeau poama în ritm cînd domol şi legănat de horă, cînd sacadat şi precipitat de bătută.

Ivirea boierului n-a speriat şi n-a stingherit pe nimeni. Munca nu s-a întrerupt. Nici jocurile. Nici glumele. Strugurii se prăvăleau sub picioare. Mustul gîlgîia din vrane. Cofe, doniţe, oale de lut plecau una după alta, pline ochi, neclintite, smirna, pe umerii argaţilor. Crama vuia şi duduia din temelie. În aer pluteau efluvii dulci şi acre, ameţitoare şi iritante, de poamă călcată, de năduşeală şi de femeie.

Conu Manole se mulţumi să întrebe :

— Merge treaba, măi diavolilor ?

— Strună, boierule !

O singură fetişcană ridică hazliu din umeri şi, rîzînd cu toată gura pîrguită între doi obraji ca două mere, bodogăni :

— Ar merge ea şi mai bine, boierule, dacă flăcăii ceia ne-ar mai lăsa oleacă în pace.

— Dar ce ţi-au făcut, Frăsina moşului ? se miră hîtru bătrînul.

— Ia ! Gavrilă al Cojocarului !... Îl ştii matale...

Fata ezită o clipă, uitîndu-se ameninţător şi ştrengăreşte la un drac de băiat, cu ochi ca mura, care tocmai îşi descărcase coşul în călcătoare. Fata îl preveni cu degetul :

— Să ştii că te spun, Gavrilă !

— Spune, fă ! că doar n-am omorît pe tată-meu.

— Ai spus să spun ? Ţine minte că tu ai spus !... Şi izbucnind deodată : M-a sărutat pe gură, boierule !

— Cum se poate ! exclamă scandalizat conu Manole. Ţi s-o fi părut, Frăsino ! Ai făcut tu una ca asta, măi Gavrilă ?

Gavrilă se scărpină în ceafă.

— De ce să mint, boierule ? Am făcut-o ! De ! ca omul de la ţară. Că nu-s purtat prin lume şi n-am învăţat cum se face la oraşe... Şi întorcîndu-se spre fată, cu ochii lui

ca mura măriţi de uimire prefăcută, o întrebă : Păi, unde era să te sărut ? fată hăi !

S-a pus pe rîs boierul. Rîdeau feciorii. Rîdeau muierile. Rîdeau cu toţii. Dezarmată, rîdea şi Frăsina. Se prefăcea ea că-i mînioasă foc şi-l împroşca pe Gavrilă al ei cu must şi cu ciorchini, dar rîdea pe înfundate. Cumetrele o ghionteau. Flăcăii o suceau şi-o învîrteau. Mîinile li se rătăceau prin vecini. Chiote izbucneau în învălmăşeală. Ţipete înăbuşite. Vorbe de mustrare :

— Astîmpără-te, bădiţă !

— Ţine-ţi mîinile acasă, măi Toadere !

— Te pîrăsc boierului, Ionică !

— Arză-te-ar focul, blestematule !

Cu alte vorbe şi alte tonuri, acelaşi „fugi încolo, vino-ncoace, lasă-mă şi nu-mi da pace" al femeilor dintotdeauna. În vremea asta, însă, treaba mergea strună. Mustul gîlgîia ca şuvoaiele umflate de ploi. Zăcătoarele se umpleau văzînd cu ochii. Crama zumzuia ca un stup de albine harnice. Cum îi stă bine vinului, culegătorii îl pregăteau în cîntece şi ştrengării. Nu mă miram de şotiile lor, de glumele lor sărate şi ardeiate. De cînd hoinăream prin sate, învăţasem doar atîta lucru că, în mijlocul naturii impudice, oamenii sînt mai slobozi la gură şi fetişcanele mai puţin năzuroase şi spăsite ca surorile lor de la oraşe. Nu mă miram iarăşi că în libertate şi veselie munca mergea mai cu spor. Cunoşteam în privinţa asta teoriile boierului. Ceea ce mă nedumerea, în schimb, era faptul că el, om al progresului şi în curent cu descoperirile ştiinţei, îşi mai călca strugurii cu picioarele, ca pe vremea lui Pasvante.

Îndreptîndu-ne încetişor spre casă pentru cina de seară, conul Manole mă lămuri înţelepţeşte :

— Viţa, dragul moşului, nu-i piatră, nu-i cărămidă. N-o fi avînd suflet, ca omul, dar are şi ea viaţa ei, simţirea ei. Trăieşte. Eu mi-am dat de multe ori cu gîndul că între toate vieţuitoarele pămîntului trebuie să fie, trebuie să dăinuiască un fel de legătură tainică. De la ultimul firicel de iarbă chircit în şanţurile drumurilor, pînă la fruntea *ta* şi-a *mea*, *treptele pot fi nenumărate*, dar *scara* e aceeaşi. Sîntem o apă cu tot ce vieţuieşte în univers. Ai auzit şi tu că giuvaergiii ca să redea strălucire mărgăritarelor aproape moarte, le pun la gîtul cucoanelor. Pielea muierilor le întinereşte. Apoi dacă un bob de scoică renaşte la sînul femeilor, cum ai vrea tu să se lese mai prejos rodul viei ? Stoarce un strugure printr-o rîşniţă sau pune-l sub un teasc. O să bei apă chioară, abia îndulcită. Zdrobeşte acelaşi strugure sub talpa omului, cu toate necurăţeniile ei, cu toată sudoarea ei, şi-o să bei ce n-ai băut tu de cînd eşti, vin ca apa vie, din podgoriile lui moş Manole.

Într-adevăr, de cum ne-am suit în cerdacul încăpător ca ograda unui gospodar cuprins, boierul a bătut din palme şi-a poruncit lui Vlădică, ţiganul, să-i aducă două sticle înfundate, una de Cotnar roş, din anii Eteriei, şi alta de Cotnar alb, din acela pe care-l ştiau numai ei amîndoi.

— Pînă atunci să luăm cîte o gustare, mă îndemnă bătrînul, să golim cîte-un pahar în cinstea oaspetelui şi, potrivit datinei, să ne spălăm mîinile şi faţa.

— Să bem, cucoane, şi să ne spălăm. Dar aş fi mai bucuros să-ţi văd mai întîi casa.

— Voia dumitale ca la banul Ghica, fiule. Numai că n-o să prea ai ce să vezi într-însa. Ia ! o hardughie de pe vremuri, hodorogită ca şi stăpînă-său.

O fi fost casa de pe vremuri, cu zidurile de-un metru în grosime, cu odăi să poţi învîrti carul cu boi prin ele, cu sobe cît altarele bisericilor de la ţară, dar ce-am văzut pe pereţii ei străvechi n-o să mai văd şi nu se mai vede azi în casele bogate şi moderne. Numai rafturi, din podele pînă-n bagdadie. Şi în rafturi, numai cărţi. Iar pe unde nu erau nici cărţi, nici rafturi, tablouri minunate, pînze din toate epocile şi din toate şcolile, adunate de el, alese de el, cum mi-a spus mai pe urmă, în cursul călătoriilor lui prin Apus şi într-o vreme cînd puteai să ai un Murillo, un Watteau, un Velasquez sau un Millet pe preţul cîtorva fălci de moşie.

Neştiind unde să-mi arunc ochii mai întîi şi ce să văd mai repede, întîrziam în dreptul in-foliilor masive, al incunabilelor respectabile, mă lăsam chemat de zece ori pînă să mă despart de un şir adorabil de elzeviruri[1], răsfoiam în grabă o ediţie princeps, căutam să descifrez pe apucate titlul unui volum cu scoarţa patinată de mîinile cine ştie cîtor cărturari şi de scurgerea anilor.

[1] *Elzevir* — caracter tipografic, după familia de tipografi olandezi, cu acelaşi nume (sec. al XVI-lea şi al XVII-lea).

Conul Manole clătina din cap în vremea asta și mormăia ca pentru el singur :

— Știam eu, măi șoarece de bibliotecă ce-mi ești, că fac bine ceea ce fac nepoftindu-te să-mi treci pragul casei. Nu te-ai mai fi despărțit de hîrțoagele astea. Aici te-ai fi îngropat. Aici ai fi mucezit.

Privindu-l cu o mustrare tristă în ochi, conu Manole se îmbună repede :

— Ei ! nu lua și mata în nume de rău tot ce-ți spun. Așa-s bătrînii ! Eu le-am citit și răscitit pe toate. Sînt sătul de bucoavne puse-n rafturi. Ca mîine o să-l vezi și pe moș Manole într-un raft de patru scînduri. Astăzi lasă-l să trăiască. Hai și-om bea !

— Să bem, cucoane, dacă altfel nu se poate.

Și l-am urmat, cu gîndurile aiurea, cu ochii pe pereți. Mergeam în silă. Tîrîiam pașii. Parcă m-ar fi tras cineva cu cangea. Conu Manole mă spiona pe sub gene. Zîmbea în barbă. Deodată s-a oprit locului.

— Tiii ! măi plodule, mi-a venit un gînd năstrușnic.

L-am întrebat politicos, dar fără prea mare interes :

— Ce gînd ? cucoane.

— Tot sîntem noi singuri în seara asta. Nu ne-aude nimeni. Cine știe cînd ne-om mai vedea ! Și stai pe ghimpi de atîta vreme să-mi afli taina.

Am tresărit. Am ciulit urechile :

— Cum ? Ce ? Care taină ?

— Ei ! care taină ? Doar n-am o sută ! Una singură pe care o am, vrei să ți-o spui ?

— Mi-o spui, cucoane ! Zău că mi-o spui ?

— Dar cărțile ? Măi șolticule...

— Dă-le focului !

— Te mai gîndești la ele ?

Ce să mă mai gîndesc ! Cum era să mă mai gîndesc la altceva. De cărți îmi mai ardea mie acum ? De rafturi ? De picturi ? Casa mi s-a părut dintr-o dată pustie. Nu-l mai vedeam decît pe conu Manole. M-am luat în trap după dînsul. L-aș fi urmat în pas de dans dacă nu mi-ar fi fost rușine. Exultam !

Ne-am spălat mîinile și ne-am răcorit obrajii cu apă rece. Am ciocnit cu el primul pahar de Cotnar roș, care

mi s-a prelins în vine ca argintul-viu. Ne-am așezat la masa strălucitoare de albeața pînzelor de in, sub flacăra lumînărilor din două grele candelabre de argint. Am mîncat bucate simple și frugale. Ochiuri. Un pui la frigare cu iz de usturoi. Brînză. Fructe. Și la cafea, din tabacherea boierului, mi-am răsucit o țigară. Lăsînd rotocoalele de fum leneș să se ridice, să se întindă, să se încovoaie și să se destrame în volbure cu margini dantelate, spre tavanul obscur, așteptam cu nerăbdare și cu sufletul pe buze destăinuirile boierului. Conu Manole nu se grăbea. Își sorbea liniștit cafeaua. La a doua țigară, bătu ușor din palme și porunci lui Vlădică să-i aducă garafa. Vlădică se înclină, dispăru și reapăru curînd în urmă, călcînd în vîrful picioarelor, abia îndrăznind să facă un pas după altul, cu ochii țintă la sticla culcată ca un prunc în brațele lui. Cu teamă, cu evlavie, ca și cum ar fi depus pe masă sfintele moaște, așeză în fața boierului, într-un paner înclinat, o sticlă ruginită pe dinăuntru, cu cămașă de nisip împietrit pe dinafară. Boierul cu mîna lui și cu atenție infinită o destupă. Un fum ușor pluti, cîteva secunde, deasupra mesei. Lăsîndu-și capul pe speteaza scaunului și cu ochii pe jumătate închiși, conu Manole respiră adînc. Mă întrebă în șoapte :

— Simți ceva ?

Simțeam în adevăr, prin mirosul obicinuit de livențică și de lucruri vechi al casei, strecurîndu-se un miros mai subtil, mai insinuant, iritant și lasciv. M-am uitat, mirat, în jurul meu. Mi se părea că undeva, îndărătul nostru, cineva uitase vreo cădelniță aprinsă. I-am răspuns simplu:

— Parc-ar mirosi a smirnă... a tămîie.

Conu Manole zîmbea :

— Uită-te acum și la culoarea lui.

Ridicînd un pahar pînă-n dreptul lumînărilor, mă întrebă :

— Cum ți se pare ?

Cum să mi se pară ! În pahar parcă nu era vin, ci chihlimbar. Ape ruginii, fosforescente, jucau cu irizări nesfîrșite în masa compactă a vinului untdelemnos. Nu era Cotnar roș. Era Cotnar alb. Și cu toate astea, în cupa de cleștar, la flacăra lumînărilor, Cotnarul acesta alb avea răsfrîngeri de purpură și sînge.

Fără să-mi mai aştepte răspunsul, conu Manole vorbi încet, rar, ca şi cum ar fi binecuvîntat vinul :

— E Cotnarul meu de viaţă lungă. O să-ţi spun povestea lui. Bea mai întîi dintr-însul.

Am dus paharul grăbit la gură, parc-aş fi vrut să-l dau de duşcă. Boierul ridică braţele în aer :

— Nu aşa, măi ageamiule ! Nu dintr-o dată. Moaie-ţi mai întîi buzele. Apoi limba. Soarbe-l picătură cu picătură.

I-am urmat povaţa. Am lăsat picăturile s-alunece una cîte una, pe jgheabul limbii, pînă-n gîtlej. Nu mă ardeau. Îmi răcoreau doar şi-mi parfumau răsuflarea. Uneori parcă aveam o grădină sub cerul gurii. Îi savuram aroma şi-mi spuneam : „Aşa vin mai înţeleg şi eu !“ Nici o acreală nu-mi venea pe gît. Şi nici o greutate nu-mi apăsa tîmplele. Dimpotrivă, mă simţeam lucid, vesel, uşor. Rîzînd aproape cu hohote, i-am spus conului Manole :

— Îţi baţi joc de mine, boierule ! Asta-i vin pentru cucoane, pentru copii. Nu pentru oameni în toată firea.

Conu Manole mă privea ţintă. Îi rîdeau şi lui ochii. Dar ochi mult mai aprinşi, mult mai tineri ca de obicei. Şi glasul mi s-a părut şi el mai sonor şi mai bărbătesc cînd mi-a răspuns :

— Păi, fireşte ! Nu ţi-am spus ? Nu te-am prevenit ? E vinul tinereţii !

— Să bem atunci, cucoane !

— Să bem, nepoate !

Şi mi-a umplut al doilea pahar. Avea aceeaşi culoare. Acelaşi parfum. Doar mai insinuant poate, mai pătrunzător. Cînd îl sorbeam, îl respiram cu nările deschise şi-l simţeam în acelaşi timp în nas şi pe vîrful limbii. Dacă n-aş fi ştiut că sînt în casa conului Manole, aş fi jurat că mă aflu într-un cîmp de flori, pe-o căpiţă de fîn sau într-o biserică. Parfumul vinului, nu vinul, îmi pătrundea pînă-n fundul sufletului. Îmi uşura trupul. Îmi deschidea mintea. Vedeam limpede, parcă n-aş fi văzut numai cu ochii, ci cu fruntea, cu urechile, cu vîrful degetelor. Nu eram beat. Nu m-am îmbătat niciodată. Dar nu e greu să-ţi închipui ce e beţia, care schimbă pe om în paiaţă sau în fiară şi-l trînteşte, ca pe-o brută, la pămînt. Eu nu mă scălîmbăiam. Nu urlam. Mi-era bine, aşa cum trebuie să-i fie pămîntului jilav stropit de soare... M-aş fi întins. Pluteam

într-un fel de beatitudine infinită. Şi cu toate astea, contrast admirabil, simţeam cum se ridică în mine valuri de sănătate, de exuberanţă, de tinereţă. I-am strigat vesel boierului :

— Vin ca ăsta aş putea să beau toată noaptea. Nu te îmbată. Te înviorează ! Te întinereşte !

— Păi nu ţi-am spus-o ?

— Aşa-i ! Mi-ai spus-o !

Şi-am izbit cu pumnu-n masă. Mă uitam cu ochi hilari la el :

— Dar nu mi-ai spus totul, boierule ! Mi-ai mai rămas dator cu un răspuns ! Ce-i cu povestea ?

— Ehei ! povestea-i lungă, măi băiete... E mult de-atunci... Aş putea să-ncep ca-n basme : a fost odată ca niciodată...

Vorbea încet şi rar. Tărăgănat, cu întreruperi, îşi desfăcea sulul amintirilor. Ciudat, însă. Mă uitam ţintă la el. Îi vedeam fruntea şi muşchii feţei contractîndu-se. Îi vedeam buzele mişcîndu-se. Dar buzele parcă erau de vată. Sunetele se îngropau în ele. Cuvintele se făceau tot mai depărtate, tot mai surde. Din cînd în cînd numai, înăbuşit, auzeam cîte-un crîmpei de frază :

— ... Era pe la patruzeci şi opt... baricade se ridicau la toate răspîntiile Parisului... Noi, un pumn de boiernaşi, eram beţi de entuziasm şi de libertate... m-am întors în Moldova noastră oropsită o dată cu cei dintîi „bonjurişti“... pe atunci nu erau trenuri... diligenţe, poştalioane, surugii, care chiuiau trecînd peste dealuri şi peste cîmpuri fără drumuri...

Apoi n-am mai auzit nimic. Nici un crîmpei de frază. Nici un cuvînt. Prea chiuiau surugiii. Iar harapnicele se învîrteau, plesnind din şfichiuri ca pocnete de pistoale. In larma lor, caleaşca boierească zbura, ca o nălucă, peste hopuri şi hîrtoape. Fugeau ţarinele în urma ei. Rămîneau satele mofluze, în nori de colb şi în schelălăiala cîinilor şi plozilor speriaţi. Sărea şanţuri. Trecea ape fără poduri. Trezea freamătul pădurilor. Scula mahalalele. Iat-o la Iaşi. Ca un vîrtej străbate patriarhalele uliţi desfundate. Şi scurt, dintr-o singură smucitură de hăţuri, caii albi de spumă înţepenesc locului în faţa casei din Sărărie. Porţile sînt încuiate. Slugile îşi aşteptau însă stăpînul. Ca din pă-

mînt, răsar oameni de curte, jupînese, fete de casă și de suflet, argați, rîndași și robi. Lanțurile cad. Junele boier, voios și sprinten, sare din caleașcă. În gheroc strîns pe talie și cu gîtul înfășurat de trei ori într-o cravată cît un brîu, pare mîndru la vedere ca un Făt-frumos. Fetele își dau cu coatele : „Frumos s-a mai făcut, surato !“ Babelor le lăcrămează ochii, crucindu-se și întrebîndu-l : „Matale ești, maică ?“ Dar un glas cald și plîns îl strigă din cerdac :

— Manole !... Manole !...

Rîzînd și smulgîndu-se fericit dintre dînșii, junele boier urcă treptele cîte două și cîte trei deodată și se aruncă în brațele maică-sei. Dulce îi mai mîngîie obrajii, zulufii bietei mame și cum îl înfășură și-l împresoară horbotele malacofului !

Cu capul culcat pe umerii ei, o întreabă :

— Sănătoși sînteți, mamă ?

Și ea-i răspunde :

— Te doream, Manole. Tată-tău se temea că n-o să te mai vadă. Te așteaptă în iatac.

Din fundul divanului, dintre psaltiri, ciubuce, ceasloave și narghilele, temutul vistiernic, cu barba albă pînă la brîu, înflorită totuși de un zîmbet, i-a întins mîna uscată să i-o sărute. Copilul a dus-o mai întîi la frunte, apoi la buze. O simțea tremurînd sub buzele lui. Fără gînd rău și-a spus : „Tata a slăbit foarte. N-o să mai poată fi mînia lui Dumnezeu, ca mai înainte. Cu știrea sau fără voia lui, o să pot face și eu țării un pic de bine“.

Curînd însă și-a dat seama că binele e mai ușor să-l rîvnești decît să-l faci. Cu moșneagul nu era de glumit. Oricît îl rosese și-l slăbise boala, între degetele lui noduroase, închircite ca rădăcinile copacilor, ținea încă solid strînse frînele treburilor obștești. Era și el un tip, în felul lui, bătrînul vistiernic. Ca mai toți boierii din protipendadă, de-o vîrstă cu el, mai că nu știa nici să scrie, nici să citească. Cu ochelarii încălecați pe buricul nasului, cu degetul urmărind rîndurile chirilice, silabisea slovă cu slovă, și cînd citea, parcă un bondar se învîrtea prin odaie. Era plin de îngîmfare, în schimb. Nimeni n-avea voie să cîrtească în fața lui. Tot ce spunea el era literă de evanghelie. Ca să-și puie o simplă iscălitură, cu trei caturi și cu cîrlionți la începutul și la sfîrșitul fiecărui cuvînt, în

josul unui zapis, chema pe nevastă-sa, pe Manole, pe toți cei mai de aproape ai casei și, privindu-i pe deasupra ochelarilor, le repeta, apăsat, zicala lui favorită : „Cine nu-și deschide ochii, deschide punga !“ Avan la suflet, nemilos cu datornicii, cîrcotaș cînd era vorba de drepturile altora, zgîrcit de-și mînca de sub unghii, nu trăia decît pentru liturghia de duminecă și ca să-și rotunjească, prin încălcări și procese la domnie, moșia părintească din Bivolari. Cînd a murit, i-a lăsat lui Manole o moșie de patru ori mai mare decît o moștenise el însuși, și pentru care nu cheltuise nici un irmilic. Iar cît a trăit, n-a lipsit o duminică sau o singură zi de sărbătoare de la biserică. Știa toate slujbele pe de rost. Era toată știința lui. Dar pentru asta se socotea mai învățat și mai îndreptățit să-și spuie cuvîntul în divanuri decît oricine altul. Dumnezeu îl lumina. Așezat în strana episcopală, urmărea vorbă cu vorbă citaniile preotului. La cea mai mică greșeală, sau abatere, sau scăpare din vedere, își ridica toiagul, un fel de măciucă de corn, cu cioc de pasăre în aur la un capăt, și urla de se cutremura catapiteasma : „Ai sărit pe *Doamne miluiește*, popo ! Ia-o de la început, că-ți crăp capul !...“ Popii îi știau de frică. Satele îi știau de frică. Slujbașii cîrmuirii tremurau de frica lui. Cui nu i se muiau genunchii numai văzîndu-l ?

Singur, fecioru-său, Manole, a îndrăznit să-i vorbească deschis și să-l înfrunte. Bătrînul îl asculta mulțumindu-se să mîrîiască printre gingii. O săptămînă buchită l-a ascultat. Ba că robia țiganilor e o rușine. Ba că țăranilor li se cuvine și lor slobozenie și pămînt. Ba că Moldova trebuie scăpată de turci. Ba că ei tinerii boieri, sosiți proaspăt de la Paris, vor schimba totul, din temelie. Bătrînul vulpoi îl lăsa să vorbească. Nu sufla un cuvînt. Dar într-o bună dimineață pahonții [1] stăpînirii l-au sculat din pat, l-au legat cobză, l-au umflat burduf și l-au trimis peșcheș cuvioșieisale starețul Mănăstirii Neamțului. Un an și mai bine junele Manole a dus-o numai în posturi și rugăciuni. Degeaba își frîngea mîinile maică-sa și bătea mătănii la toți sfinții, vistiernicul Toader rămînea neînduplecat. Iar cînd, în sfîrșit, i s-a muiat și lui cerbicia în ajunul marilor săr-

[1] *Pahonț* — soldat.

bători ale Paştelor, nu i-a dat voie să vină printre boieri, la Iaşi, ci l-a surghiunit aci, la Cotnari, ca să-i îngrijească de podgorii.

Pe vremea aceea viile boiereşti se întindeau pe trei dealuri cu văile lor. Opt crame, beciuri săpate pe sub pămînt cale de-o poştă, patru sute de călcători la cules nu pridideau să strîngă tot rodul unui an. O oştire de argaţi era sub ordinele lui, şi cinci sălaşe de ţigani. Printre acestea, cel mai numeros era aşezat la poalele dealului, lîngă fîntîna căreia i se mai zice şi astăzi a Robilor. Acolo junele boier cobora adesea. Neputînd să mai facă nici un bine ţării, se mulţumea să îndulcească zilele acelora pe care romantismul epocii îi socotea ca pe cei mai nefericiţi. Ducea zaharicale pruncilor, mărgele ieftine muierilor, cîte-o scutire de corvezi sau de bătăi bărbaţilor şi cuvinte bune tuturora. Fireşte, pentru atîta lucru nu era mai iubit decît alţi boieri sau stăpîni. Cînd nu faci oamenilor tot răul pe care îţi stă în putere să li-l faci, nimeni nu-ţi păstrează recunoştinţă pentru asta. Cîştigase, în schimb, încrederea lor. Dănciucii îl primeau cu alai de cum se arăta la marginea şatrei. Şi fetele nu mai dispăreau ca şopîrlele sub corturi cînd îl vedeau venind. Aşa se face că într-o seară, tot cam pe vremea asta, la lumina unui trunchi de salcie aprins în mijlocul drumului, a zărit pe Rada.

Văzuse el la Paris fel de fel de femei, şi unele mai frumoase decît altele. Pe cîteva le avusese, pe altele le dorise, de cele mai multe îşi amintea, cum ne-amintim, cu-o uşoară strîngere de inimă, de necunoscuta pe lîngă care, o clipă, am trecut şi cu care n-o să ne mai întîlnim niciodată. Dar în noaptea aceea, la lumina jarului care răsfrîngea flăcări de sînge pe feţele hoardei ţigăneşti, prinsă în joc sălbatic în jurul focului, a uitat de toate frumuseţile lumii şi n-a mai văzut-o decît pe Rada. O privea încremenit. Ce avea ea mai deosebit decît celelalte? Ce avea în port, în mişcări, în zîmbet, în priviri, în pielea ei radioasă sub zdrenţele cămăşii? Cine-ar putea să spună? E nebunie şi vană ambiţie literară să descrii frumuseţea. Nu se poate tălmăci în vorbe culoarea de bronz, de aur şi de aramă a lunii enorme cînd se ridică de după dealuri; şi nu se pot exprima în cuvinte mlădierile unui trup de femeie care se îndoaie, se încovoaie, saltă, alunecă şi dezmiardă tot ce-l înconjoară, ca şiroaiele de apă limpede cînd curg printre ierburi. E prea mult încă dacă poţi să le vezi şi să le simţi.

Manole o vedea.

Nu s-a apropiat de ea decît tîrziu, cu teamă, cu sfială, după ce şi-a făcut de vorbă lungă cu unii şi cu alţii. Fata nu era îndrăzneaţă. Dar nici sperioasă. În faţa boierului îi tremurau uşor genunchii, ca la căprioare, cînd în acelaşi timp sînt gata să se apropie sau să fugă; dar pe sub genele ei lungi şi grele îl privea cinstit în faţă. Manole a întrebat-o de unde e, fiindcă n-o mai văzuse pînă atunci prin partea locului. Ea i-a răspuns, arătîndu-i toţi dinţii umezi, printre buzele cărnoase şi răsfrînte:

— Apoi, pe mine mă cheamă Rada! Boierul nu-şi mai aduce aminte? A uitat boierul cînd îi aduceam cuiburi de păsări cu pui în ele şi el îmi dădea coji de pîine albă unsă cu povidlă?

Aşa-i! Unde-i fusese capul? Cum nu se gîndise el la Rada? Cum nu întrebase de ea? Cum n-o recunoscuse, barem? Dar şi cum s-o recunoască! Era numai de-o şchioapă cînd plecase la Paris. O zvîrlugă. Un drac împeliţat de fată, goală puşcă, fără sîni, fără şolduri, cu degete smolite de dezghiocatul nucilor, cu faţa mînjită pînă la urechi de zeama zmeurei şi a murelor, slabă ca o pisică leşinată şi agăţată ca o maimuţă de toate crengile copacilor. Şi-acum!

Numai privind-o, sîngele i se rărea în vine. Ar fi vrut să plece, şi nu se îndura. Ar fi vrut să stea, şi nu îndrăznea. A plecat, în sfîrşit, dar la spartul jocului. Şi cum a dormit în noaptea aceea, o spune-o şi morţilor. În crivatul larg şi alb se învîrtea ca pe jăratec. Îl ardea aşternutul. Pernele îl frigeau. Nu-şi găsea locul nicăieri. N-avea decît un gînd, bătut în minte ca un cui: să se facă mai repede ziuă, ca să-şi poată vedea iarăşi pe Rada. Fireşte însă că nici a doua zi, nici a treia, nici alte două sau trei săptămîni în şir n-a mai văzut-o. Rada intrase ca în pămînt. Şi el nu îndrăznea să întrebe unde e, sau ce-i cu ea. Umbla, ca un dezmetic, de colo-colo. Îşi căta de treabă, fără rost, prin preajma şatrei; şi fugea ruşinat, de cum zărea picior de om, ca şi cum toată ţigănimea s-ar fi luat după dînsul. Pe unde n-a căutat-o în zilele acelea nesfîrşite! La munci, la bucătărie, în grajduri, în beciuri, în crame, la hambare, pe drumurile

pe unde se întorceau cîrdurile de fete de la păscut. Se oprea în dreptul fiecărui trecător, cu întrebarea pe buze : „Nu-i fi întîlnit cumva pe Rada ?" Şi pleca brusc, cu moartea-n suflet, neizbutind să-i rostească numele. Cînd un bariz sau o pestelcă fluturau în zare, îi bătea inima ca ciocanul grăbit pe nicovală ; şi în fiecare polcă văzută de departe, în fiecare fustă, în fiecare umbră, o vedea pe ea.

Abia peste vreo două sau trei săptămîni de vană alergătură, într-o dimineaţă, cum se întorcea încă o dată dinspre Fîntîna Robilor, abătut şi obosit, parcă ar fi zăcut de lingoare, vătaful boieresc l-a ajuns din urmă şi, după ce s-a ploconit şi l-a hirotonisit în tot felul, a zîmbit cu înţăles şi a cutezat să-i facă semn cu coada ochiului :

—I s-au aprins rău călcîile boierului după Rada...

Un val de sînge aprins i-a năvălit junelui bonjurist în obraji şi-a simţit că se roşeşte pînă-n vîrful urechilor. Dar nu s-a putut stăpîni să nu-l întrebe :

— Ai văzut-o ?

— Dacă porunceşte boierul, o să i-o trimet mai pe seară... Vătaful zîmbea mereu : Boierul ar putea să-i dea ceva de muncă...

Întîiul lui gînd a fost să-i dea lui, codoşului, cu ceva în cap. Apoi să-i sară de gît şi să-l strîngă în braţe. În sfîrşit, să ia un aer nepăsător, plictisit. Ca şi cum i-ar fi fost absolut indiferent să vadă sau să nu vadă pe Rada, i-a spus :

— Bine... trimete-o... Azi, mîine... cînd s-o putea. Şi i-a întors spatele.

Dar în tot restul zilei, pînă seara, l-a mustrat amar cugetul. Nu putea să-şi ierte uşurinţa cu care se dase de gol şi ruşinea că primise serviciile vătafului. Deprins cu obiceiurile Apusului, tînăr încă şi necunoscînd datinele şi năravurile pămîntului, i se părea o crimă ceea ce făcuse. De-o sută de ori s-a ridicat să trimeată după dînsul, să-l certe cu vorbe aspre, să-l facă de rîs în faţa oamenilor. Dar tot de-o sută de ori s-a reaşezat locului cu laşitate. Ba spre seară, cînd a văzut venind din toate părţile pîlcuri voioase de fete şi feciori, şi numai pe Rada nu, a început să simtă un gol la inimă, gîndindu-se că vătaful poate luase de-a bună răceala lui prefăcută şi că-i va trimite pe Rada în altă seară.

Vătaful era însă mai pişicher decît el. Îl cîntărise şi-l judecase mai bine decît se cunoştea el singur. I-a trimes fata în aceeaşi seară.

Cînd a văzut-o în faţa lui, deşi o aştepta şi-i pîndea drumurile de la amiază, s-a simţit sleit de puteri şi s-a făcut galben ca turta de ceară. Lumea se învîrtea cu dînsul. Ar fi vrut să-i spuie o vorbă, o glumă, orice, numai să nu stea ca mutul. De-a surda ! Se uita, ca un lunatec, la dînsa şi nu putea să-şi descleşteze fălcile. La fel de tăcută, ea sta nemişcată — îndîrjită ? resemnată ? umilită ? cine-ar putea spune ! — dar cu sprîncenile încruntate, cu pleoapele lăsate în jos şi cu genele ei lungi măturînd pămîntul. Tîrziu, ea cea dintîi, l-a întrebat :

— M-a chemat boierul ?

— Nu.

— Pot să mă duc atunci ?

A fost cît pe ce să-i răspundă mecanic : da.

La gîndul însă că ar putea să se ducă, fără să-i spună nimic, fără să-i explice nimic, după ce tot el o chemase zadarnic, a întins deodată braţele spre dînsa şi, ca din fundul unei prăpăstii, a rugat-o, i-a strigat aproape :

— Mai stăi, Rada !

Rada s-a dat de data asta cu un pas îndărăt şi l-a privit speriată :

— I-o fi rău boierului ? !... Să chem argaţii ?

Teama ei l-a readus în fire. A încercat să glumească :

— Nu ! nu-i nimic, Rada... Nu chema pe nimeni... Mi-a trecut acum... A fost o simplă ameţeală... Am ameţit văzîndu-te... Nici nu-i de mirare... Te-ai făcut aşa de frumoasă, Rada !

— Pentru asta m-a chemat boierul ?

Era atîta dezamăgire, atîta resemnare şi tristeţă în întrebarea ei, încît Manole, văzîndu-i încrederea ştirbită, temîndu-se să n-o piardă, i-a răspuns cu prima minciună care i-a venit pe buze :

— Te-am chemat, Rada, să vezi de rufărie... şi apoi, cu un potop de cuvinte, a încercat s-o ameţească, s-o aiurească, să-i adoarmă bănuielile.

Cuvintele îi veneau acum buluc şi repezi ca apa pe scocul morii. Îi spunea ce-a făcut de-atîţia ani de cînd n-o mai văzuse, prin ce străinătăţi umblase, ce auzise, ce învăţase,

cu ce gînduri se întorsese iar în țară. Îi mărturisea, dezamăgit, că se simțea mai singur aci, în Cotnarii lui, printre ai lui, decît în mijlocul străinilor. Căta un suflet și nu-l vedea nicăiri. Ar fi vrut un prieten, și nu găsea decît slugi.

— Pricepi acum de ce te-am chemat, Rada ?

Fata se uita la el cu ochi adînci și mari ca gura fîntînelor. Simplu, cinstit, i-a răspuns :

— Nu.

— Aș vrea, Rada, să fim prieteni... Să fim iarăși prieteni ca altădată.

Rada a clătinat încet și lung din cap :

— Asta nu se poate... Știe și boierul că nu se poate.

— De ce nu se poate, Rada ?

— Boierul e boier mare... Eu sînt o biată lăieșiță.

Din vorbele astea, din convingerea asta absurdă și îndărătnică, n-a fost chip s-o scoată în ruptul capului. Degeaba a încercat, pe nesimțite, să-i schimbe gîndurile. Degeaba a încercat, zile și săptămîni de-a rîndul, să-i vorbească, s-o roage, s-o înduplece. La toate argumentele și stăruințele lui, avea același și vecinic același răspuns : boieru-i boier și Rada-i lăieșiță.

Cît timp nu-i vorbea de prietenie, era sprințară și guralivă. Făcea să răsune casa de cîntecele ei. N-avea o clipă de astîmpăr. Ca și cum ar fi știut că în ea totul era ritm și armonie, nu se ferea de gesturi îndrăznețe, de mișcări dezordonate. Se lăsa s-alunece, de-a bușelea, pe balustrada cerdacului, pînă în grădină. Se cățăra de pomi și sărea, ca o veveriță, din cracă în cracă. Alerga voioasă, cu pletele în vînt, după fluturi. Ațìnea calea flăcăilor cu cofa plină și, la cea dintîi glumă mai slobodă, îi scălda de sus și pînă jos, scăpîndu-le printre degete ca un țipar. Se legăna, făcută ghem, între coarnele boilor. Sărea în spinarea cailor și-i călărea pe deșălatele. Țipa. Chiuia. Umplea văzduhul de rîsetele ei ca trilurile ciocîrliei.

Din pridvor sau dindărătul ferestrelor, Manole o urmărea cu privirile încîntate și uimit că un singur trup de femeie poate să cuprindă într-însul toată poezia și toate frumusețile pămîntului. Încerca să i-o spuie uneori, seara, cînd ea însăși se mai potolea din jocuri. De cum se vedea însă singură cu dînsul, de la primele cuvinte, ochii ei speriați de căprioară cătau parcă o ieșire prin uși, prin ferestre, prin ziduri, prin podele, dacă s-ar fi putut, pe cînd fața i se făcea rînd pe rînd palidă ca moartea și roșie ca focul. Abia în șoapte, fără să se apropie prea mult de dînsa, Manole o întreba :

— Tot nu vrei să fim prieteni, Rada ?

— Dacă boierul poruncește !...

— Dar, pentru Dumnezeu, nu-ți poruncesc nimic, Rada. Ție nu pot să-ți poruncesc. Cum m-ar lăsa inima să-ți poruncesc ! Dimpotrivă, de la tine aștept un semn, un îndemn, o vorbă bună. Să-mi spui tu singură într-o zi, de pildă în seara asta : „Vreau să fim prieteni..." De ce nu-mi spui ? Ce rău ți-am făcut ? Ți-e silă, ți-e teamă de mine ?

Fata se uita în ochii lui, candidă, încrezătoare :

— Nu.

— Mă urăști atunci ?... Nu-ți place să stăm de vorbă împreună ?

Ea-i răspundea repede, cu ochii luminați :

— Ba da... îmi place... boierul vorbește ca din carte.

E singura mărturisire pe care putea să i-o smulgă. O dată, măcar o dată, n-a putut s-o înduplece la altfel de mărturisiri. Pălea sau tremura lîngă dînsul, mîinile îi erau de gheață sau picături de sudoare îi broboneau fruntea, la toate întrebările lui răspundea cuminte, înțeleptește, ca și cum i-ar fi dezlegat o ghicitoare. Nu-l mai ocolea, e drept. Nu mai căta cu priviri speriate în jurul ei cînd se găseau împreună. Era sigur că-i cîștigase încrederea. Dar tot ce-l lăsau să nădăjduiască ochii ei, tot ce-i făgăduiau răsuflarea grăbită a pieptului, văpaia obrajilor, tremurul buzelor, gura tăcea.

Cîte nopți, ah ! cîte nopți nedormite n-a visat, n-a dorit, n-a aiurat să-i dezlege gura cu-o sărutare.

Într-o seară a crezut că se apropie deznodămîntul. Se cărăbănise iarna. Munca începuse, și oamenii, trudiți, se culcaseră mai devreme. Focurile erau stinse. Nu se auzea un muget de vită. Nu se auzea un lătrat de cîine. Ca peste un țintirim, luna plină își vărsa lumina peste dealuri și ogrăzi. Singur, un vînt ușor și cald de miazănoapte cînta în ramuri și scutura florile zarzărului de lîngă cerdac.

Rada, cu pletele în vînt, cu spinarea lipită de trunchiul copacului, își închisese ochii și respira adînc printre buzele întredeschise. Respira aerul. Respira mirosul florilor. Res-

pira razele lunii. Manole i le vedea jucîndu-se, pe șiragul dinților, ca în prundișul pîraielor.

Plecîndu-se binișor spre dînsa, a chemat-o în șoapte :

— Rada.

Ea nu l-a auzit.

Tremurînd și zvîcnindu-i inima, și-a întins palma deschisă pînă deasupra părului ei și i-a mîngîiat, încet, fruntea.

Fata nu l-a simțit.

S-a aplecat atunci mai tare spre ea, s-a apropiat cu buzele pînă în dreptul buzelor ei și, într-un murmur mai ușor ca freamătul florilor clătinate de vînt, a rugat-o :

— Lasă-mă să te sărut o dată, Rada... numai o dată...

Și-a așteptat.

Rada nu s-a ferit. N-a întors capul. Nu și-a făcut pavăză cu mîinile. Nu l-a respins. Printre pleoapele închise numai, acolo unde genele se îmbină între ele, două lacrimi au izvorît la lumina lunii, au crescut, s-au umflat și s-au rostogolit peste obraji, ca două picături grele de ploaie.

Privindu-le pierdut, năuc, el o întrebă :

— Ce-i, Rada, cu tine ? Ce ai ? Ce s-a întîmplat ? Ce ți-am făcut ? De ce plîngi ?

Dar ea, nemișcată, rezemată de pom ca răstignită, abia a putut să îngîime :

— Boierul e stăpîn... boierul poate să facă ce vrea din mine... sînt roaba boierului...

Atît i-a spus ! Mai avea nevoie să adauge vreun cuvînt ? Manole a înțeles. Fiecare silabă i-a pătruns în inimă. Îi era silă și oroare de el însuși. Î se părea că, într-adevăr, încercase o siluire. Mărturisi sumbru :

— Ai dreptate, Rada... sînt vinovat.

Rada își ridică privirile spre dînsul. Ochii ei mari, gura ei mută spuneau deslușit : „Nu !..."

Dar el repetă îndîrjit :

— Ba da !... Ba da !... sînt vinovat !... E pentru ultima dată însă... Îți jur, Rada, că n-o să mai auzi nici un cuvînt urît din gura mea... Ți-o jur !

Era tînăr ! Și-a ținut jurămîntul. Sărutări nu i-a mai cerut. Cu priviri piezișe sau pătimașe n-a mai urmărit-o. Cuvinte de dragoste nu i-a mai șoptit. Că-i tremura sufletul ca frunza de plop lîngă dînsa, cine ar fi putut să bănuiască ? Sufletul nu se vede. Și tremurul nu se aude.

În schimb, din noaptea aceea, carne din carnea lui să fi fost, sînge din sîngele lui să fi fost, și n-ar fi avut o soră, o prietenă, o slugă, o roabă mai devotată și mai înțelegătoare ca Rada. N-avea nevoie să vorbească. Îi ghicea gîndurile. N-apuca să-și exprime o dorință. I-o prevenea de mai înainte. De departe sau de aproape, o simțea atentă, vigilentă, vecinic lîngă dînsul. Umbra ei îl învăluia. Glasul ei îl legăna. În cîntecele ei adormea seara. Și dimineața se deștepta în rîsetele ei. Nu e de mirare, astfel, că tot ce vedea în jurul lui respira sănătate și tinerețe. Toate frumusețile pămîntului i se păreau zilnic reînnoite, ca și cum în fiecare revărsat de zi le-ar fi scăldat apele altui botez. Cerul era mai limpede. Nourii mai repezi. Aerul mai ușor. Miresmele mai îmbătătoare. Viața făcea să fie trăită. Și natura, de pretutindeni, îi chema și-i îmbia. Frenetică și dulce, exuberantă, voluptoasă, și castă, le făcea semne din toate rîpele, din toate cîngurile, din toate pîraiele, florile și stelele ei, să vină spre dînsa. Rada îi cunoștea toate misterele. Nu era gînganie, cît de mică sau cît de ridicolă în armura ei medievală, pe care să n-o știe cum o cheamă, ce poveste are și ce versuri i se potrivesc. Nu era cărăruie, cît de pierdută printre tufișuri și mărăcini, despre care să nu știe de unde vine și încotro se duce. Mergînd unul după altul sau ținîndu-se de mîini, hoinăreau la voia întîmplării, trecînd apele din piatră în piatră, străbătînd pădurile în lung și-n curmeziș, hrănindu-se uneori zile întregi cu buruieni și poame sălbatice și culcîndu-se pe unde-i apuca noaptea, cu pologul cerului înstelat întins deasupra lor.

Așa a trecut vara, cum trec zilele și gîndurile bune.

Și-a venit toamna.

Anul fusese bun. Recolta îmbelșugată. Trei săptămîni de-a rîndul a trebuit să muncească și el, de-a valma cu țăranii. Ograda era un furnicar. Sute de oameni la cules. Alte sute la călcat. O forfoteală cît vedeai cu ochii, ca pe vremuri de bejănie. Din zorii zilei și pînă noaptea tîrziu, nu mai conteneau strigătele, chiotele, chemările, scîrțîitul carelor, tropotul cailor, grindina ciocanelor căzînd în doagele aduse în grabă la cercuit. Mustul gîlgîia din opt vrane deodată. Zăcătoarele fierbeau în clocot. De departe se auzea bolboroseala lor surdă ca vuietul mării. Aerul era în-

cărcat de efluviile alcoolului. N-aveai nevoie să bei. De cum scoteai nasul pe ușă, te împleticeai pe picioare.

În ajunul ultimei zile de cules, Manole s-a sculat mai vesel ca de obicei, parc-ar fi chefuit toată noaptea. Nu i-a păsat însă. Era ziua rezervată vinului pentru casă și pentru daruri la domnie. Se punea la o parte, de cu vreme, poama cea mai pîrguită. Fetele alegeau chiorchinii unul cîte unul. Înșiși călcătorii erau aleși pe sprinceană. Muncă migăloasă. Băutură pentru fețe domnești. Dar mai ales prilej de joc și de sărbătoare. N-apuca să se lase seara, și cîte opt și cîte zece rînduri de hori se întindeau în bătătură. Rachiul și drojdia de vin curgeau gîrlă. Maldăre de viță uscată, aruncate claie peste grămadă pînă la înălțimea casei, ardeau ca rugurile în cele patru colțuri ale ogrăzii. Vîlvătaia se vedea de pe malul Prutului. Lăutari din toată Moldova de sus veneau unii după alții, ca musculițele de noapte atrase de flacăra lumînărilor. În toamna aceea primul taraf și-a făcut apariția pe la prînz. Tocmai argații întindeau masa în cerdac. Manole era în toane bune. Se gîndea la Rada. N-o mai văzuse, la largul lui, în ultimele săptămîni, decît o dată sau de două ori. Ea avea treburile ei. El pe-ale lui. Își zîmbeau, grăbiți, din treacăt, și-și vedeau fiecare de griji. Dar acum munca era pe sfîrșite. Încă o zi. Și ziua aceea de toamnă tîrzie era caldă și dulce ca un început de primăvară. Rîdea soarele pe cer. Rîdea aerul beat de lumina soarelui. Să rîdă și strunele vioarelor!

Manole porunci lăutarilor să-i cînte cîntece de lume. Apoi de dor. Apoi de inimă albastră.

Dar orice cîntau lăutarii și oricum cîntau, dacă chihoteau țimbalele ca fetele între ele, sau plîngea naiul, sau gemea basul, sau plesneau coardele lăutelor bocind ori rîzînd cu hohote sălbatice, nimic nu-i scotea din gînd pe Rada, ci totul și toate i le-o reaminteau. Spre sfîrșitul mesii, neputînd să se gîndească la altceva și neputînd să vorbească decît despre dînsa, a întrebat așa, mai mult ca într-o doară:

— Pe unde-o mai fi Rada?

Argații au ridicat din umeri. Slujnica s-a uitat la unii și la alții. Singur, vătaful, și-a lăsat ochii în jos. Junelui boier i s-a părut ciudată privirea vătafului. Un ghimpe îi încerca inima. Neliniștit, iritat dintr-o dată, a repetat, mai răstit, întrebarea:

— M-auzi, sau nu? Te-am întrebat, unde e Rada?

Vătaful ridică și el din umeri.

— Păi de! boierule... de unde să știu, păcatele mele?... Cine poate să știe pe unde le umblă ochii muierilor, și după cine le sfîrîie călcîiele... Mormăi apoi, ca pentru el singur: Ia! o fi cu vreo baragladină de-ale ei... dacă n-o fi cumva tot cu Lae al Vădanei...

— Lae al Vădanei?!

Manole privea țintă în gol. Îl vedea pe Lae al Vădanei. Îl știa. Țiganul dezrobit cine știe cum și pripășit de cîteva luni pe lîngă curtea boierească. Nalt, spătos, alb la față, cu ochi ca păcura și cu buze ca rugina.

„Cu Lae, vra să zică!"

O perdea i se lua încet-încet de pe ochi. Își aducea bine aminte acum că-l zărise în cîteva rînduri, la grajduri și îndăratul casei, dînd tîrcoale fetei și hîrjonindu-se cu Rada. „Dar cu cine nu-și făcea Rada de joacă!" se gîndi, înviorat, Manole. Ar trebui să nu mai fie cineva în toate mințile ca să-și facă scîrbă pentru atîta lucru. Și nu era nebun. Îl durea inima, firește, pentru vorbele vătafului. Îl durea, parcă cineva ar fi tras cu dinții dintr-însa. Dar nu era nebun. Era lucid, calm, liniștit, de-o liniște de moarte. S-a sculat de la masă, hotărît. A făcut cîțiva pași ca un somnambul. Ca să se proptească mai bine pe picioare, și-a aruncat brațul pe după gîtul vătafului:

— Și zici c-ai văzut-o!... Ai văzut-o tu, cu ochii tăi, făcîndu-și vorbele cu Lae?

Zîmbea în același timp. Zîmbea ca să nu dea de bănuit vătafului și să nu-l sperie.

— Păi bine, cucoane... n-am văzut-o numai eu! Știe tot satul! Ne și miram noi între noi că boierul vede, știe și tace chitic. Ne spuneam că s-o fi săturat boierul de dînsa, că i-o fi pînă peste cap de țigancă, de-o lasă să-și facă mendrele cum vrea...

Manole mărturisi surd, crunt, printre dinți:

— Poate să-și facă... Eu n-am avut nimic cu ea.

Vătaful holbă ochii la el:

— Cum nimic?

— Ți-am spus: Nimic. N-a vrut. Nu m-a lăsat.

— Și n-ai luat-o de chică?

— Nu.

— N-ai tîrnîit-o de coade? N-ai măturat duşumelile cu dînsa?
— Nu.
— Atunci pentru ce mai eşti boier! sărac de maica mea...
Se întreba şi el, zîmbind amar. Vătaful nu-i dădu însă răgaz să se gîndească mai mult. Chibzui repede şi hotărî el pentru dînsul:
— Ascultă-mă, cucoane. Ce mai tura-vura! Una şi cu una fac două. Diseară, după ce s-o isprăvi culesul, ţi-o trimit în cramă. Nu-i nimeni pe acolo. Zăvoreşte uşa. Pune-i mîna în beregată. Şi dă-i poalele peste cap.
Boierul nu-i răspundea. Bănuind că se codeşte, că-i e teamă, se plecă la urechea lui:
— Să n-ai nici o grijă dinspre partea asta. Dacă vrei, o să mă fac şi eu pe acolo, aşa, ca din întîmplare. Îi pun o piedică... Îi dau un brînci...
Dar Manole s-a uitat atunci la el cu atîta scîrbă, cu atîta silă, încît vătaful s-a dat cu un pas în lături şi, nedumerit, s-a scărpinat la ceafă.
— Bine, cucoane... Fă cum te taie capul... Să nu spui însă nimic dacă-i afla în urmă că Lae al Vădanei i-a răscăcărat el picioarele...
Un cuţit să-i fi împlîntat atunci în carne, nu l-ar fi durut mai mult. Sare să-i fi presărat pe rană, nu l-ar fi usturat mai crîncen. Credea că ştie ce e iubirea. Credea că învăţase ce e iubirea. Nu învăţase nimic. Nu ştia nimic. Nu ştia ce înseamnă clipa cînd şarpele geloziei îţi împlîntă colţii în inimă. Cînd ţi-o morfoleşte între gingii, ţi-o rîcîie, ţi-o stoarce, ţi-o sfîşie, ţi-o suge, ţi-o destramă, ţi-o zdrobeşte. Cinci luni de vară i-au trebuit ca să guste, picătură cu picătură, fericirea. Cîteva ceasuri i-au fost de ajuns ca să-i soarbă drojdia pînă la fund. Cum a putut să trăiască cele cîteva ceasuri? Cum a putut să se arate printre oameni, să le vorbească, să-i asculte, să dea porunci, nu şi-a dat seama niciodată. Avea impresia bizară că e un mort printre vii, că un altul se agită şi vorbeşte în locul lui. Cînd, pe înserate Rada a apărut, zveltă ca o coardă de viţă, în pragul cramei pustii, s-a uitat liniştit la dînsa, nu ca şi cum ea i-ar fi fost străină, dar ca şi cum într-însul s-ar fi înstrăinat, s-ar fi năruit ceva. Simplu, i-a făcut semn să intre. S-a îndreptat spre uşă cu paşi de automat. A tras uşa fără grabă.

A împins zăvorul cu băgare de seamă. A întors cheia în broască şi-a băgat cheia în buzunar. În penumbra din interiorul cramei nu se vedeau decît ochii Radei, măriţi parcă de groază şi străbătînd înfriguraţi drumul de la zăvor la Manole şi de la Manole la zăvor. Cîteva minute el a simţit o bucurie oribilă, satanică, s-o vază chinuindu-se. Îi auzea bătăile inimii. Auzea în acelaşi timp, cu o acuitate inexplicabilă, toate zgomotele naturii: zborul unei păsări, scîncetul unui copil, acordurile tarafului de lăutari. S-a îndreptat încet spre ea, cu mişcări de reptilă. I-a pus pumnul sub bărbie.
— De unde-mi vii?
Neputînd să-şi plece capul în piept, Rada şi-a lăsat numai genele în jos, ca două mari şi negre aripi rănite.
Manole i-a repetat întrebarea, scrîşnind din dinţi:
— Hai?!... de unde-mi vii... scîrbo!
Sub plesnetul insultei, ea n-a tresărit, n-a crîcnit, n-a deschis gura. I s-a părut numai că un zîmbet îi flutură în colţul buzelor. Îndesîndu-i pumnul sub fălci, silind-o să-şi dea capul pe spate şi să-i vadă rînjetul, i-a suflat în obraji:
— Nu vrei să spui!... Să-ţi spun eu atunci de unde vii!... Vii din braţele lui Lae!... Spurcăciune! Otreapă! Tîrîtură!... Tîrfă!
Dar nici sudalmele, nici mîrîitul lui înăbuşit n-au înfricoşat-o. Nici un muşchi nu i-a tresărit pe faţă. Singure colţurile gurii i s-au îngropat mai adînc într-un zîmbet imposibil. Manole n-avea orbul găinilor. Nu erau de vină umbrele cramei. Rada zîmbea.
Exasperat, înnebunit, a prins-o de încheietura mîinilor şi i le-a răsucit peste umeri pînă ce, încolăcindu-se ca o scorpie, i-a căzut în genunchi. Strivită la picioarele lui, el nu mai avea decît un gînd: să-i scoată o vorbă, un geamăt, de-ar fi trebuit s-o jupoaie de vie, să-i smulgă o mărturisire, de-ar fi trebuit s-o ucidă. Îi repeta, ca un maniac, aceeaşi întrebare:
— Spune, tîrfo! de unde vii?
Dar ea nu răspundea. Îngenuncheată, ţeapănă, dîrză, nu sufla o vorbă, nu scotea un suspin. Nu se ruga. Nu implora. Nu plîngea. I se auzea gîfîitul grăbit, amestecat cu chiotele şi strigătele de afară. Coardele plesneau sub arcuşuri. Ţăranii învîrteau o bătută. Pămîntul tremura sub tropotul călcîilor. Un ţigan cînta în ritm sacadat, îndrăcit, patetic:

De mă-i pune
Pe-un cărbune,
Ibovnicul
Nu ţi-oi spune !
De mă-i pune
Într-o frigare,
Ibovnicul
Nume n-are !

Plecîndu-se asupra ei, înşfăcînd-o cu amîndouă mîinile de cozi, zgîlţîind-o şi tîrnăind-o cum îl învăţase vătaful, el îi striga îndîrjit în ureche :

— Auzi ?... îl auzi, fă !... Pe cărbuni o să te pun !... În frigare o să te pun !...

Atunci, pentru întîia oară, Rada şi-a ridicat spre el pleoapele grele de povara genelor. Zîmbea. Cu acelaşi zîmbet, exasperant ca un rictus, i-a spus :

— Pune-mă !...

În acelaşi timp îl privea ţintă, nemişcată, fără să clipească. Nu era un pic de durere în ochii ei. Nici teamă nu era. Nici ură, nici milă, nici ironie, nici răzbunare. Erau umezi. Fără să plîngă, pluteau ca în lacrimi. Şi erau scăldaţi de atîta fericire, înotau într-atîta voluptate, încît Manole, cu mîinile înfipte în cozile ei, bîjbîind printre ele ca omul orb, pipăindu-le cu înfrigurare şi cu groază, neştiind el însuşi dacă le mîngîie sau le smulge, i-a strigat cu glasul sugrumat :

— Culcă-te... culcă-te la pămînt !...

Cu ochii mereu în ochii lui, cu ochii ei cleioşi, lipiţi ca smoala topită de ochii lui, Rada s-a lăsat încet pe spate. Cozile desfăcute au atins mai întîi lutul bătut, apoi moalele capului, apoi umerii, apoi mijlocul, apoi coapsele, pînă ce tot trupul el mlădios de năpîrcă s-a făcut una cu pămîntul. Manole o privea, clătinîndu-se pe picioare. Urechile îi vîjîiau. Mîinile îi tremurau. Limba i se uscase. Ar fi vrut s-o zdrobească şi să-i cadă în genunchi, s-o strivească sub călcîie şi să-i ceară deznădăjduit iertare. O ultimă teamă, un suprem instinct de apărare sau de brutală violenţă în faţa zîmbetului ei indescifrabil i-au reamintit de sfatul vătafului. Răguşit, gîtuit, abia a mai putut să-i strige :

— Ridică-ţi poalele !...

N-a apucat însă bine să rostească ultima silabă a ultimului cuvînt. Ca ţandăra care sare din buturugă cînd cade pieziş muchea toporului, aşa a sărit Rada, dintr-o smucitură, pînă-n fundul cramei. O sudalmă cumplită s-a ridicat în urma ei. Apoi gemînd ca o fiară rănită, Manole s-a luat după dînsa. O urmărea printre butoaie, se izbea de grinzi, se împiedica în cozi de greble, de lopeţi, de tîrnăcoape, cădea, se scula, îi aţinea calea, aluneca în băltoace de must, se ridica iarăşi, şi surd, idiotizat, orbit de exasperare, de ruşine, de patimă şi de dorinţă, îşi jura printre buzele însîngerate : orice-ar fi, orice s-ar întîmpla în urmă, s-o prindă, s-o aibă, şi s-o ucidă.

Cum să prinzi însă vîntul în braţe şi apa între degete ! Oricît de voinic era el şi de tînăr, Rada era mai sprintenă. Trecea zbîrnîind ca o sfîrlează. Sărea ca o ciută. Aluneca printre unelte şi buţi desfundate ca o rîndunică. Ea singură, fără îndoială, şi-a dat seama de stîngăcia lui. Se juca acum cu primejdia. Îşi încerca norocul. Sfida soarta. De pe-o grindă s-a aruncat în mijlocul mormanului de struguri din călcătoare. Pe neaşteptate, s-a înfundat într-înşii pînă la brîu. A vrut să scape, dînd repede din mîini şi din picioare, ca omul care se îneacă. S-a împleticit însă. A alunecat şi-a dat în brînci. Cu un urlet de biruinţă, dintr-o săritură, el i-a căzut în spate. A apucat să-i puie mîna în ceafă. N-a apucat însă s-o prindă de umeri. Dintr-o zvîcnitură, Rada s-a răsucit sub dînsul. Erau acum faţă în faţă. Ea avea braţele libere, gura deschisă. Ar fi putut să-l zgîrie cu unghiile, să-l rupă şi să-l sfîşie cu dinţii. Nu l-a muşcat însă. Nu l-a zgîriat. Ochii i s-au tulburat. Trupul, ca un arc frînt din mijloc, s-a înmuiat sub trupul lui. Braţele au bătut o clipă aerul. Apoi, ca o sută de braţe, ca o mie de braţe încolăcite, l-au înlănţuit de pretutindeni, apăsîndu-l spasmodic, mîngîindu-l ca în delir. Pe cînd gura, lipită de gura lui ca o ventuză, îi sorbea ultima răsuflare şi tot sufletul, într-un sărut mai lung şi mai mistuitor ca moartea.

Afară lăutarii cîntau. Ţăranii băteau îndesat şi înăbuşit pămîntul. Pămîntul se cutremura. Ţipătul ei, ţipătul unic de durere şi de divină agonie al fecioarei rănite, nu s-a auzit. Iar în crama tăcută ca o criptă, tăinuită ca un alcov,

nu se mai auzea acum decît țîrîitul monoton al mustului care șiroia din călcătoare și un zvon neîntrerupt de vorbe fără noimă, de șoapte fără sens.

El o întreba :

— De ce m-ai chinuit atîta amar de vreme, Rada ?... De ce n-ai vrut ?...

— De ce n-ai încercat ?

Întrebări și răspunsuri expirau în sărutări.

— Te iubesc ca un nebun, Rada... Dar tu ?...

Ea îi lua capul în palme : cu furie îi apăsa gura pe dinții ei întredeschiși și-i cînta printre dînșii :

Pe-un cărbune
De mi-i pune...

O avea acum aproape goală lîngă dînsul. Zdrențele cămeșei sfîșiată în luptă nu-i mai acopereau nici sînii tari ca piatra, nici pîntecele abia rotunjit ca pîntecele vioarei, nici pulpele împreunate ca doi copaci tineri crescuți dintr-o tulpină. Putea s-o cuprindă, toată, dintr-o privire. Cu mîinile și cu gura putea să urzească în jurul ei un vesmînt diafan de sărutări. Îi săruta încet, tărăgănat, fruntea netedă, sprincenele îmbinate, tîmplele și obrajii catifelați ca piersica. Îi săruta apăsat ochii care distilau venin și miere printre pleoapele adormite. Îi săruta lung genele lăsate pudic în jos peste păcatul roșu al gurii. Îi săruta pătimaș gura cu vorbe șăgalnice pe buze și cu mirodenii sub limbă. Îi săruta trupul, tot trupul ei încins de văpaia dezmierdărilor și care mirosea, în ascunzișuri, a smirnă și-a tămîie, ca odoarele bisericilor. Cînd își culca capul între coapsele ei, ar fi vrut să nu se mai trezească, să ațipească, să moară așa, respirîndu-i aroma cărnii amestecată cu izul de busuioc al strugurilor zdrobiți. Și cînd, tîrziu, după miezul nopții, s-au găsit în pragul ușii, prinși unul de altul, înlănțuiți într-o supremă îmbrățișare, ar fi vrut să nu li se mai dezlipească gurile niciodată, încleiate ca și mîinile, ca și gleznele, ca și hainele, de mustul dulce zvîntat pe dînșii.

Dar rugurile de vreascuri ardeau trosnind și pîrîind. Limbi de flăcări lingeau cerul. Incendiul lumina noaptea ca ziua. Simțind-o că se zbate în brațele lui, o întrebă grăbit, precipitat :

— Mă iubești, Rada ?

Nici de data asta însă Rada nu i-a răspuns. Reflexe stranii se jucau pe fața ei, în ochii ei. Gura părea că zîmbește. Privirile păreau că-l cheamă. Cu degetul pe buze, se dezlipi, se depărtă, încet, de dînsul. În lumina jarului părea ea însăși o flacără vie. Pîlpîia de-a lungul zidurilor, creștea, tremura, se micșora, din ce în ce mai vagă, din ce în ce mai mică, un muc de candelă, o dîră de fosfor, pînă ce întreagă se pierdu în noapte.

Se făcuse de mult una cu întunericul, și Manole tot mai vedea locul pe unde dispăruse. Și muchea dealurilor nu se crăpase de ziuă încă, și cîntecele și jocurile erau în toi, și în iatacul lui singuratic somnul nu i se lipise încă de pleoape, cînd un țipăt sălbatic, un țipăt spăimîntător, un țipăt făcut dintr-o mie de țipete împreunate, a spart și a străpuns bolta cerului. Cu părul vîlvoi, Manole a sărit în mijlocul odăii. Afară, zgomotele, chiotele, cîntecele tăcuseră. Nu se mai auzea decît țipătul cumplit, care se urca și tremura necontenit în noapte ca șuierul de alarmă al unui vas care se îneacă. Repezindu-se la pistoalele încărcate, izbind ușa cu piciorul, Manole ieși în cerdac. Țăranii, muți, se uitau unul la altul. Nici unul nu se mișca. O muiere ridică din umeri :

— S-or fi bătînd țiganii între dînșii !... Bată-se !...

Ca într-o scăpărare de fulger, el văzu șatra de lîngă Fîntîna Robilor răsculată, încăierată, scăldată în sînge... Rada... Înnebunit, urlă să vie slugile, să se strîngă argații, să sară vătafii. Porunci oamenilor să ia topoare, securi, coase, tot ce le-o cădea mai repede în mîini. Și, puhoi, s-au rostogolit în vale.

Șatra era pustie. Nici țipenie de om. Nici urmă de bătaie. Singur țipătul ascuțit, amarnic, care se ridica spre stele. Abia după ce-au ajuns la fîntînă, au găsit toată țigănimea strînsă roată în jurul ghizdelelor. Căzuți pe brînci, bărbați, muieri, copii, de-a valma, urlau cum urlă haitele de lupi la lună. Un argat a zbierat, răstit :

— Ce este ? Ce v-a apucat ? Nu vă e rușine să vă bociți așa în fața boierului ?

Un freamăt a străbătut țigănimea. O bătrînă despletită, schilavă, a încercat să se ridice, s-a clătinat de cîteva ori

pe picioare și s-a prăbușit la pămînt. O alta a putut să bîiguiască :

— Rada !...

Manole a gemut :

— Rada !... Unde-i Rada ?

Toată țigănimea s-a văicărit după dînsul :

— Rada !... Rada !...

Dar nici unul nu i-a răspuns. Singură, o copilă a izbutit să mărturisească printre sughițuri :

— Rada... Rada a căzut în fîntînă.

A urmat o liniște de moarte. Se auzea, departe, lătratul unui cîine. Se auzea pîlpîirea stelelor. Apoi, mai aprige, mai deznădăjduite, țipete stridente, bocete sfîșietoare au spart tăria. Ca și cum mărturisirea neașteptată ar fi redeschis zăgazurile durerii, țiganii se tăvăleau în țărînă, își sfîșiau hainele de pe dînșii, băteau pămîntul cu fruntea și cu pumnii. Un vînt de nebunie trecea asupra mulțimii. Nebunia se întindea ca molima. Manole răcnea porunci pe care nu le auzea nimeni. Argații dădeau iureș printre robii îngenuncheați. Țăranii se agățau fără rost cînd de găleata, cînd de cumpăna fîntînii. Coase, seceri, securi sclipeau sinistru în întuneric. Biciurile se învîrteau și plesneau peste capetele îngrozite. Întrebări, vaiete, răspunsuri se încrucișau în larma și vociferările deșarte :

— Cum a căzut ? întrebau unii.

— Cine a văzut-o căzînd ? adăugau alții.

— Nimeni, boiarule !... nimeni n-a văzut-o !... se jeluiau țiganii, frîngîndu-și mîinile.

— Atunci cine a aruncat-o ?

— Cine a ucis-o ?

— Nimeni !... Nimeni !... răspundea înfricoșată țigănimea.

Glasul lui Manole răsună ca trîmbița de apoi :

— Dar Lae ?... Unde e Lae al Vădanei ?

Stupoarea i-a amuțit pe toți. Cîțiva, răzleți, au încercat să afirme :

— Aici... Acolo... Era... Trebuie să fie... Nu mai e !...

— Aaa !... Nu mai e ?... Pe el atunci !

Cu pumnii încleștați pe mînerele pistoalelor, cu ochii în sînge, cu spume la gură, Manole își chemă argații :

— Vasile !... ia-ți cîinii și cutreieră-mi pădurea... Nichifore !... ațîne-te cu ai tăi pe valea Prutului... Ioane !... Tănase !... Vintilă !... Stane !... voi bateți hotarele... Vătafe !... fii cu ochii în patru. Nici unul să nu-ți scape. Întinde-i la pămînt. Cincizeci... o sută de bice !... Bate-i !... Ucide-i ! Pînă ce-or mărturisi tot ce au în burtă și-or blăstăma și numele maicii care i-a fătat !...

Nemilostiv era stăpînul. Sălbatecă poruncă. Dar slugile nu crîcneau.

Doi cîte doi, argații înșfăcau pe țigani de cap și de picioare. Cămeșile în zdrențe zburau de pe dînșii. Pe umerii goi, pe spinările goale, cădeau șuierînd și miorlăind biciurile împletite. Trupurile se încolăceau, se încovrigau, ca slănina pusă pe jăratec. Ochii le ieșeau din orbite. Bale amestecate cu sînge și țărînă li se prelingeau printre gingii. Sîngele țîșnea. Cărnurile sfîrîiau...

Cu groază, cu oroare, am făcut un pas în lături. Am vrut să-mi acopăr fața cu mîinile. M-am izbit însă de speteaza scaunului. O durere vie m-a străpuns în coaste.

Buimăcit, uluit, ca omul care se trezește din beție și nu recunoaște nimic în jurul lui, m-am uitat în preajmă. Lumînările erau pe sfîrșite. O feștilă sfîrîia într-un sfeșnic. Conu Manole mă privea țintă. Urmă, amar :

— Ei vezi, măi băiete, ce ți-e și cu noi ! Eu, „bonjuristul“, eu, revoluționarul mi-am bătut robii. Ce vrei ! În omul cel mai bun dormitează o fiară. Darmite în noi, păcătoșii ! Toate au fost însă de prisos. Degeaba i-am bătut pe rudă, pe sămînță. N-a fost chip să le descleștez gura. N-a fost chip să le smulg o mărturisire. Rada și-a dus cu ea taina în mormînt. În trupul ei, cald încă de dezmierdările mele și făcut pentru marea bucurie a vieții, a duhnit moartea și-au colcăit viermii...

Boierul tăcu.

Lumînările sfîrîiau și se stingeau una cîte una în candelabre. Umbre mari și grele cădeau din grinzile bagdadiei. Se lăsau peste fruntea bătrînului și-o apăsau treptat, insistent, ca lespezile mormintelor. Credeam c-o să ațipească.

S-a scuturat, însă, brusc. Și-a îndreptat umerii. Și-a ridicat fruntea. Cu ochii în extaz a continuat :

— Numai trupul, însă, măi băiete! Fiindcă în urma ei, după șaptezeci de ani aproape, pot să spun și eu cu poetul pe care mi l-ai citit într-o seară:

„J'ai gardé la forme et l'essence divine,
De mes amours décomposés."

L-am lăsat să-și rumege în tăcere durerea și extazul. Nu l-am mai întrebat. Nu l-am mai întrerupt. De la el singur, tîrziu, mult mai tîrziu, a încheiat simplu, trăgănat, liniștit:

— N-am mai văzut-o... A doua zi, cum alții se duc la cimitiruri, eu m-am dus în cramă să revăd măcar urma locului unde am avut-o... Am găsit strugurii pe jumătate zdrobiți și o balercă pe trei sferturi plină. E tot ce-mi mai rămînea de la dînsa! Am pus să se strîngă, pînă la ultima picătură, tot mustul din călcătoare. Mi-au ieșit trei balerci de vin. Le-am îngrijit ca ochii din cap. Le-am păstrat cu sfințenie. E vinul meu de viață lungă. Bea-l, măi copchile... Uite, a mai rămas de-un lat de palmă pe fundul sticlei... N-o să te mai întîlnești cu vin ca ăsta. Miroase a smirnă și-a tămîie, ca trupul Radei. A fiert în lacrimile mele... În dragostea mea... În sîngele ei...

ANDREI VAIA

CARTEA I

...că miere pică din buzele muierii curve și mai dulce decît uleiul e cerul gurii ei.
(Pildele Solomon, Cap. V, verset 3)
BIBILIA DIN SIBIU

Singurătatea începea să-l apese. Zilele i se păreau din ce în ce mai interminabile; nopțile nesfîrșit de lungi. Nu-și mai găsea astîmpăr nicăiri. Trecea din odaie în odaie, căutîndu-și și făcîndu-și singur de treabă, cotrobăind prin dulapuri, scormonind prin sertare, schimbînd locul scaunelor și meselor altfel de cum le așezase în ajun, visînd prefaceri radicale și veșnic nemulțumit de tot ceea ce începea zilnic fără să ducă vreodată la bun sfîrșit.

Din pragul ușii examina atent odaia. Divanul era la locul lui. Ceștile de cafea, risipite într-o dezordine artistică pe măsuța joasă și rotundă de la picioarele divanului, erau și ele la locul lor. Un mănunchi de lalele, cele dintîi înflorite în seră, își arcuiau gîturile de lebădă cu grații obosite de curtezane somptuoase și stropeau cu pete mari de sînge fondul negru al covoarelor basarabene, înșirate pe pereți.

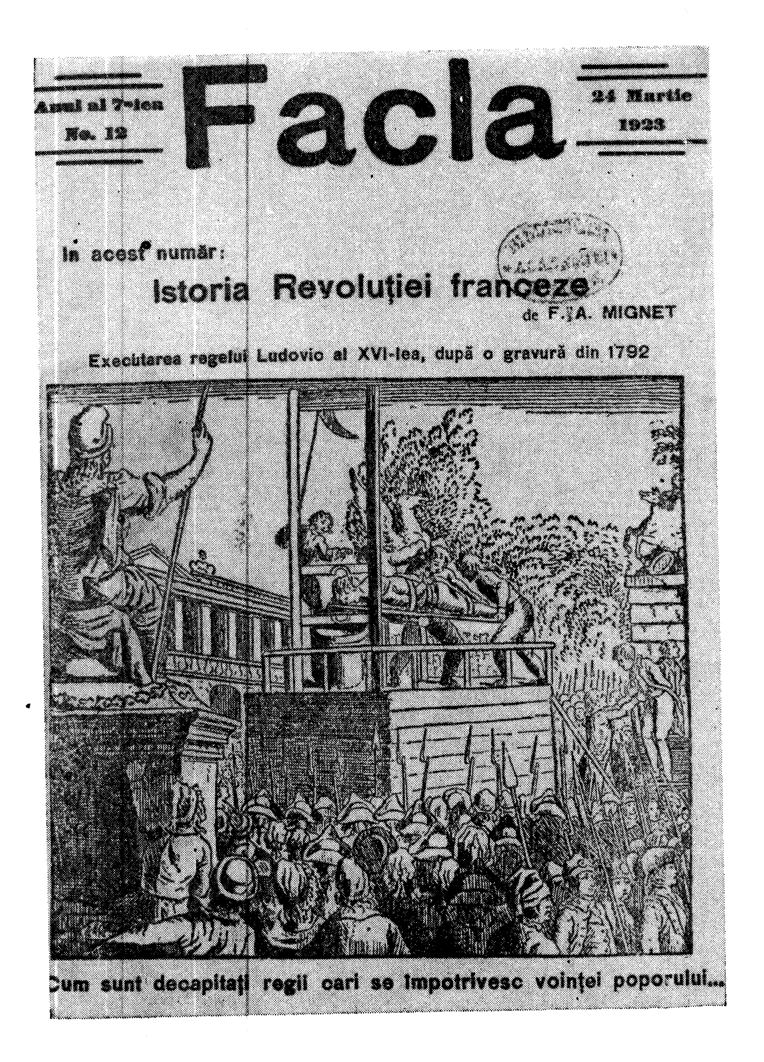
Un zîmbet de satisfacție estetică trecea ușor pe buzele lui Vaia. Putea să-și spuie, fără exagerare, că măcar unul din idealurile vieții lui era realizat. De cînd ținea minte visase un interior liniștit, încăpător, confortabil, luminat — în măsura mijloacelor lui modeste — de două-trei reflexe de artă și de poezie.

Copilăria nu-i fusese dintre cele mai calme și nici dintre cele mai fericite. Nu c-ar fi dus vreo lipsă oarecare. Casa părintească, așezată în mijlocul unei curți vaste, sub Dealul Mitropoliei, era îndestulată cu de toate și din belșug. Mai în toate zilele de peste an care, încărcate cu merinde, făceau ocolul acareturilor și, în zgomot asurzitor de hăis !... de cea !... de înjurături, de afurisenii, de opinteli, în mijlocul argaților care săreau din toate părțile și al fetelor de casă care țipau și chiuiau de huia mahalaua, țăranii de pe moșiile boierești dejugau boii și descărcau poloboace de vin și de țuică, saci cu fel și fel de grîne, poame de tot felul, putini cu brînză, butoaie cu murături sau cu slănină afumată, zarzavaturi, vînaturi, păsări de toată mîna sau porci aduși de la îngrășat. Grohăitul lor umplea văzduhul. Și zarva orătăniilor, scăpate din colivii, se ridica pînă la cer. În ogradă larma nu mai contenea, astfel, din faptul zilei pînă pe înoptate ; iar în casă liniștea și tihna nu erau mai mari.

Tată-său, bătrînul Alexandru Vaia, cu toată vîrsta lui înaintată, era neobosit. Înalt cît un munte, lat în spete, rotund la față, cu trei rînduri de gușì și de pîntece, ținea patru moșii în arendă, o duzină de vii și de livezi, cîteva țiitoare la mahala și-o spuză de copii în casă. În fiecare toamnă, după culesul viilor, turna neveste-sii cîte unul. Andrei nu-și mai cunoștea numărul fraților și surorilor. Îi țiuiau însă și acum urechile de certurile lor necurmate, de încăierările zilnice, care se terminau, nelipsit, într-o gălăgie infernală de bocete și văicăreli spăimîntătoare. Învingători și învinși urlau ca din gură de șarpe. Maică-sa, buna și blînda coana Sultana, Dumnezeu s-o ierte, se repezea din cînd în cînd cu măturoiul printre dînșii. Dar răposatul, rîzînd încîntat din fundul gușelor, intervenea înțelepțește :

— Lasă-i, bre Sultănico, în plata Domnului !... Dacă nu și-or face de cap la vîrsta lor, cînd vrei să-și mai facă ?... Ești doar femeie în toate mințile... N-o să-ți pui tu mintea cu niște ploduri !...

Bătrînul avea înțelepciunea lui, filozofia lui îngăduitoare de om teafăr la trup și cu capul așezat solid pe umeri. Activ și zgomotos el însuși, îi plăcea să simtă în

Anul al 7-lea
No. 12

Facla

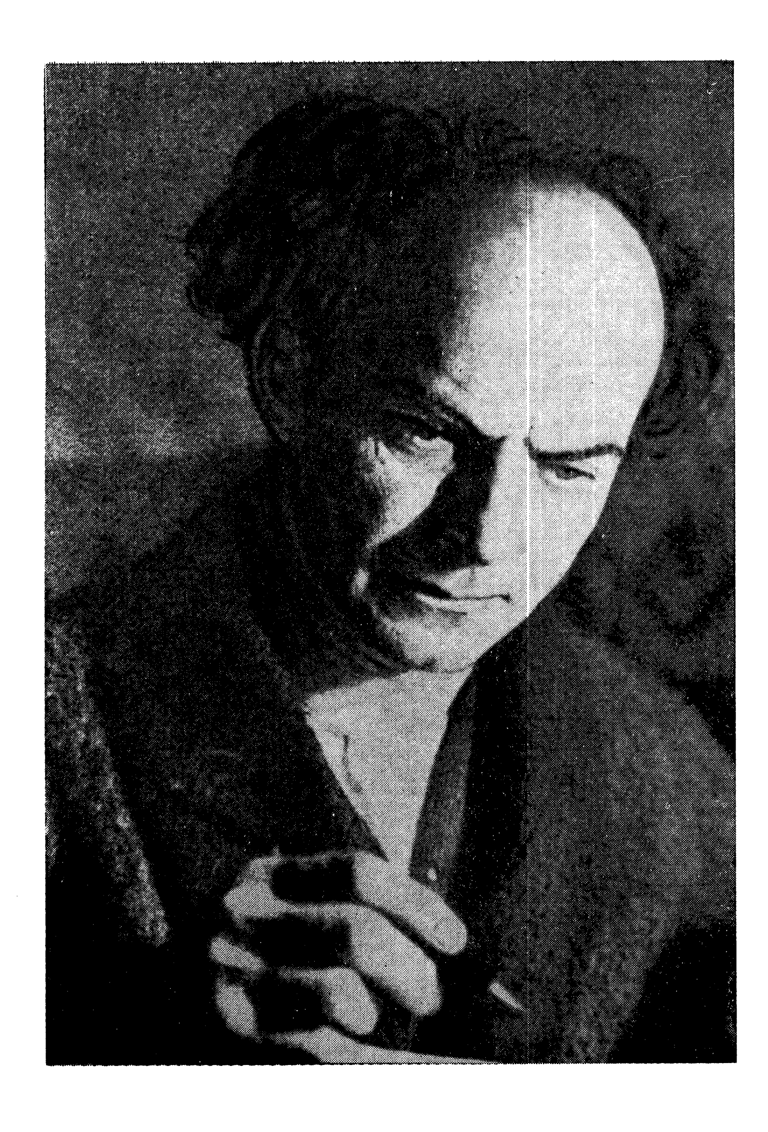
24 Martie
1923

In acest număr:
Istoria Revoluției franceze
de F. A. MIGNET

Executarea regelui Ludovic al XVI-lea, după o gravură din 1792

Cum sunt decapitați regii cari se împotrivesc voinței poporului...

Cum sînt decapitați regii care se împotrivesc voinței poporului...
Ilustrație apărută în *Facla*, an. VII (1923), nr. 12 (24 martie), p.1.
(Biblioteca Academiei)

N.D. Cocea. Fotografie apărută în ziarul *Excelsior*, an. I (1931), nr. 21 (25 aprilie), p. 3.
(Biblioteca Academiei)

jurul lui viață, mișcare, veselie. Muncea cît zece. Chefuia la toartă. Dormea buștean. Somnul de după prînz îi pria mai ales. Rupt de oboseală și cu burta plină, cînd apuca să puie odată capul pe pernă, ar fi putut să ia foc casa, să dea turcii și tătarii, ai fi putut să-i pui aprinzători între degetele picioarelor sau să tai lemne pe dînsul, nu s-ar fi deșteptat din somn. Numai uneori, arareori, cînd copiii nu se luau la hartă între dînșii sau cine știe ce ispravă puneau la cale pe tăcutele, tresărea deodată, se uita buimac din fundul patului și striga alarmat :

— Sultănico !... Sultănico, fă !... ia vezi ce poznă or fi făcînd dracii ceia de copii, de nu li se mai aude gura...

Liniștea îl speria. Tăcerea i se părea anormală. Credea că brațele i-au fost date omului ca să adune, și gura ca să-și amețească și să-și încînte prada.

Odraslele îi semănau leit.

Deși seceta cumplită din 1905 i-a lăsat pe drumuri, fără livezi, fără moșii, fără gospodăria îmbelșugată de pînă atunci, toți și-au făcut drum prin viață, dînd din gură și din coate, pînă la cele mai înalte situații sociale sau la cele mai sigure dregătorii în stat. — Unii — advocați ; alții — militari sau magistrați ; fetele — măritate bine și una din ele după un ministru ; toți s-au înțolit, toți s-au căpătuit. Singur Andrei, conceput pesemne într-o noapte de mahmureală, mai slab din fire, plăpînd la înfățișare, timid printre oameni, fugind de zgomot și de muncă, rămăsese de căruță. Stătea ceasuri întregi cu o carte pe genunchi ; își pierdea bunătate de vreme boscorodind și răstălmăcind aiurările poeților, cătînd să înțeleagă lucruri inutile, pe cînd alții își aranjau frumușel treburile, străduindu-se prostește să găsească un rost vieții, pe cînd toți cei de-o seamă cu el și din lumea lui se mulțumeau, cuminte, s-o trăiască. Îl ispiteau științele. Îl ademenea gîndirea adunată în volume compacte. Tot ce era artă și frumusețã îi încălzea inima. Citea mult ; dar examenele și le trecea cu greu. Avea o sumedenie de cunoștințe culese de prin cărți extra-școlare ; și tocmai ce-i cereau dascălii să știe, nu știa. Cu chiu cu vai și-a trecut bacalaureatul. Ani de-a rîndul a ezitat între facultăți și cariere deosebite. Într-o vreme, cînd majoritatea românilor de bună-condiție, dezghețați și pișicheri la minte, se înscriau la Drept,

care netezeşte aşa de lesne toate drumurile şi deschide, fără muncă, toate porţile, el părăsea medicina după ce-şi pierduse un an încercînd zadarnic să-şi surmonteze repulsia în faţa meselor de disecţie, pierdea alţi doi ani pe sălile facultăţii de ştiinţe-naturale, unde se învăţau papagaliceşte noţiuni elementare, bune cel mult ca să deschizi o dugheană de ierburi şi leacuri băbeşti sau să ajungi dascăl de liceu şi, strîns, în sfîrşit, cu uşa, silit de nevoi să privească realitatea în faţă, după o discuţie furtunoasă în sînul unui fel de sfat de familie, improvizat anume pentru dînsul, s-a înscris la Drept ca să facă voia fraţilor, surorilor şi cumnaţilor, şi la Litere şi filozofie, ca să-şi împace cît de cît propria lui conştiinţă.

Războiul l-a surprins cu două examene la Drept şi licenţiat în Litere. Ca atîtora altora diploma i-a servit, la început, ca să-şi puie pielea la adăpost de gloanţele duşmanului. Cîteva luni a servit ca interpret, în birourile unui comandament interaliat. Numai după ce înfrîngerea şi dezastrul s-au întins asupra a trei sferturi din ţară, numai după ce-a văzut, cu ochii lui, pilda camarazilor francezi, încrederea lor, entuziasmul lor, convingerea profundă şi gravă că luptă pentru o cauză dreaptă, un sentiment obscur de ruşine i-a urcat sîngele în obraji, s-a simţit umilit şi înjosit că e ofiţer român şi, într-o noapte de panică şi de revoltă sufletească, a cerut să fie trimis pe front.

În zece luni de tranşee a învăţat mai mult şi mai multe decît pe toate băncile şcoalelor. Rănit în două rînduri s-a întors din război cu tot sîngele vechi scurs dintr-însul, dar cu alt sînge nou, mai cald şi mai viu, clocotindu-i în vine.

Era epoca marilor prefaceri. Revoluţia rusească zguduise lumea din temelie. Un aer proaspăt, cu miros de brazde răsturnate, cu putere de uragan, sufla dinspre răsărit. Oamenii îşi umflau plămînii. Muncitorii revendicau drepturi. Ţăranii vroiau pămînt. Ca stafii becisnice ale trecutului, marii latifundiari, marii advocaţi, doctrinarii şi beneficiarii regimului cenzitar, surprinşi de îndrăzneala norodului, depăşiţi de evenimente, copleşiţi tot pe atît de tragica măreţie a unui popor care-şi sfărîmă lanţurile, cît şi de propria lor neputinţă forfoteau şi intrigau în culisele palatului, se refugiau unul cîte unul în partidele de curînd

create, se tîrguiau la tribuna parlamentului, milogindu-se pentru o sfoară de moşie sau falsificînd votul adunării, şi dădeau, în pline vremuri de epopee, spectacolul deprimant al unei societăţi descompuse care nu mai ştie nici măcar să moară în frumuseţă.

Andrei a înţeles, a simţit mai mult decît a înţeles, că o singură lovitură, de măciucă, numai să fie bine aplicată, în moalele capului, ar fi fost de ajuns ca să se isprăvească odată pentru totdeauna cu toate erorile, tîlhăriile şi momîile vechiului regat.

S-a adresat, prin urmare, social-democraţilor.

A nimerit într-o casă dărăpănată din Cîmpineanu. Dacă ar fi avut aripi la picioare n-ar fi urcat mai uşor treptele murdare, şubrede, care tremurau sub fiecare pas ca măselele găunoase în gura octogenarilor. Un ceas buchit a aşteptat, cu încredere, cu entuziasm, printre proletari care discutau aprins între dînşii, băteau cu pumnii în mese, ameninţau, cu pumnii strînşi, un duşman invizibil şi dădeau astfel modestei săli de întrunire aspectul viu şi colorat al unei uzine care vibrează sub loviturile precipitate de ciocan ale producţiei intensive.

— Aici clocoteşte viaţa... aici se plămădeşte viitorul... se gîndea Andrei, cătînd să-şi amăgească aşteptarea cu reflecţii optimiste.

În sfîrşit, cineva l-a chemat. Un ucenic, care făcea pe aprodul, i-a arătat o uşă. Andrei a deschis-o cu sfială.

Camera secretarului, mare de vreo trei metri pe pătru, avea un birou de stejar sculptat în dreptul ferestrei, o măsuţă lîngă sobă, două dulapuri deschise, două-trei scaune de paie, aşezate în unghere şi două steaguri roşii încrucişate, pe peretele din fund, sub trinitatea Lassalle-Engels-Karl Marx. La măsuţă bătea rar, dibuind cu greu literele maşinii de scris, o domnişoară ţeapănă, uscăţivă şi îndeajuns de trecută. La birou aştepta — Andrei l-a recunoscut după caricaturile din ziare — spaima burgheziei româneşti din zilele acelea, tăcutul, mutul, enigmaticul Ilie Moscovici.

Aşezat sub capul leonin al lui Karl Marx, fruntea lui lată se lua la întrecere cu fruntea profetului proletarian; iar barba lui roşie făcea să pălească steagurile stacojii.

„Frunte vastă de cugetător, şi-a spus Andrei. Barbă de apostol. O să mă înţeleagă."
Asigurat astfel, încrezător, uitîndu-şi timiditatea, a îndrăznit, în cuvinte calde şi pasionate, pe care nu le recunoştea ca ale lui şi nu ştia cum ţîşneau dintr-însul, să-şi spovedească trecutul, să-şi mărturisească speranţele, credinţele, revoltele care-i borboroseau în suflet fără să le fi putut găsi pînă atunci o supapă de ieşire sau mijloace de realizare, să-şi afirme cu tărie idealul, sumbrul şi totuşi luminosul ideal, care-l frămîntase zi cu zi de la război încoace şi care-l împingea, îl tîra acum, aproape fără voia lui, spre rîndurile proletariatului. Andrei se auzea vorbind. O dedublare stranie se făcuse într-însul. Vorbea ca şi cum altul ar fi vorbit pentru el, concretizînd în fraze limpezi ca lumina zilei, în idei de-o claritate orbitoare, tot ceea ce i se păruse confuz pînă atunci în cărţile cetite, în rostogolirea evenimentelor, în propriile lui gînduri şi închietudini şi, în acelaşi timp, urmărea cu sufletul pe buze reflexele procesului lui de conştiinţă pe faţa apostolului. Dar Ilie Moscovici tăcea. Nici o umbră, nici o tresărire, nici o licărire de lumină nu treceau pe faţa impenetrabilă ca de sfinx. Din cînd în cînd numai îşi apleca fruntea spre birou ca şi cum ar fi fost prea încărcată de greutatea gîndurilor şi, mai des, cu degetele resfirate, ca dinţii unei greble, îşi cobora mîna prin barbă, de sus, de la rădăcina părului, pînă jos, de-a lungul ultimului fir încîrlionţat pe care-l învîrtea, îl sucea şi-l răsucea între degete, cu minunata îndemînare a babelor care torc lîna din fuior sau cu înduioşătoarea atenţie a mamelor care scot lindinii din chica copiilor. A tăcut şi după ce Andrei şi-a terminat confesiunea. A tăcut îndelung. Apoi, ridicîndu-şi încet vasta frunte, ca pe scripete şi mai trecîndu-şi o dată mîna prin barbă, a cuvîntat :
— Fă dumneata o petiţie în scris. Eu o s-o supun comitetului. Şi dacă comitetul...
— O petiţie ?... Pentru ce ?
— O petiţie de înscriere în partid...
Un zîmbet fugar, dar dezamăgit şi amar, a trecut pe buzele lui Andrei. A fost cît pe ce să întrebe :

— Vă rog... trebuie să-mi fac cererea pe hîrtie timbrată ?
Dar s-a reţinut. Şi glumele i se păreau de prisos cu simulacrul de om, cu fruntea goală de hidrocefal, cu parodia de şef şi de apostol din faţa lui. S-a sculat, cerîndu-şi ceremonios iertare că-i răpise cîteva momente aşa de scumpe din preţiosul timp închinat cauzei revoluţionare. A făgăduit să mai revie. N-a mai revenit însă. Nici petiţia, fireşte, n-a înaintat-o. Şi dacă, în inima lui, se întreba cîte o dată cum e cu putinţă ca în fruntea unei mişcări tinere, vioaie, generoase, biciuită de toate adversităţile existenţei, dar şi de suflul aprig al marelor revolte, să se cuibărească capete sterpe de birocraţi ; în schimb n-a fost om mai puţin mirat în tot cuprinsul ţării cînd, ceva mai tîrziu, a aflat din ziare că partidul social-democrat, condus de Ilie Moscovici, după ce, mulţumită împrejurărilor, mersese vreo jumătate de an din victorie în victorie, se prăbuşise dintr-o dată, cu şef cu tot, în cursa grosolană întinsă de ministrul de Interne, cu binevoitorul concurs al cîtorva agenţi provocatori şi al unui boiernaş scăpătat şi cartofor. Deşi avea încă proaspătă în minte convorbirea umoristică cu şeful socialiştilor, nu s-a grăbit să-l condamne. Îl compătimea mai mult. I se părea mai curînd o victimă a nepregătirii, a stărilor înapoiate de la noi. Interpreta, în felul lui, doctrina determinismului sau materialismului istoric.
Credea sincer că o clasă, ca şi o naţiune, îşi au totdeauna în rezervoarele lor inepuizabile de energii cam acelaşi număr de conducători în gestaţie. Deosebirile începeau numai din clipa supremelor alegeri, a definitivelor manifestări de voinţă colectivă. Instinctul unui popor înaintat pe scara civilizaţiei i se părea că nu putea să fie acelaşi cu al popoarelor rămase în urmă. Proletariatul francez, de pildă, avînd să aleagă între teoriile înguste ale unui Guesde şi vastele concepţii sociale ale lui Jaurès, alesese pe Jaurès. Naţiunea franceză, pe marginea prăpastiei, silită să aleagă în pripă între cincizeci de generali imbecili şi cam tot atîţia politiciani timoraţi, şi între un Joffre, un Foch sau un Clemenceau, îşi încredinţase destinele pe mîinile şi geniul acestora din urmă. În vremea asta, Germania medievală, cu toată pojghiţa ei aparentă

de mașinism și de progres, rămînea la urmașul degenerat al lui Moltke, își ucidea pe cei mai buni și mai drepți dintre copiii ei și, trebuind să aleagă între bonzii social-democrației și sufletul lui Liebknecht, sfîrmase în țăndări fruntea lui Liebknecht, regreta imperiul care o dusese la dezastru și se tăvălea cu deliciu la picioarele iuncherilor care, nemaiputînd să vorbească ei înșiși, vorbeau prin gura apostaților lui Karl Marx. Ce mai însemnau experiențele sau avatarurile țării noastre alăturea de asemenea exemple ! Andrei ridica din umeri. Rîdea în el însuși. Toată șmecheria românului, tot geniul României nu fuseseră în stare să inventeze în vîltoarea războiului mondial decît figura de carnaval a generalului Iliescu-Turtucaia, iar în pragul războiului civil, decît barba lui Ilie Moscovici !

Andrei își deturna cu scîrbă privirile de la dînșii. Sufletul lui căta altceva. Ochii lui începeau să întrezărească prin pîcla viitorului, prin naturala instabilitate a lucrurilor în vremurile de tranziție, un punct de reazăm, o rază de lumină. În jurul lui se vorbea cu din ce în ce mai multă insistență de țărănism. Steaua generalului Averescu apunea. Plăpîndul nostru proletariat industrial expira în zulufii apostolului cu petiția de înscriere. Țărănimea se ridica. Asemenea unui balast, masele ei compacte și profunde atrăgeau irezistibil forțele șubrede ale neamului. Constantin Stere compunea decalogul noii orînduiri sociale. Profesorul Bujor anunța lumina care vine de la Răsărit. Doctorul Lupu aducea aerul înviorător al marii democrații americane. Doctorul Vulpe vînturа satele și mahalalele. Ion Mihalache își scotea cămașa din ițari ca un steag de rebeliune. Însuși apostolul de la Văleni își primenea vechea piele antisemită, schimbînd-o pe cojocul din piele de oaie. Glasul lor trezea conștiințele adormite și ațîța, tot pe atît, poftele nemărturisite. Adeziunile curgeau de pretutindeni. De la munte și de la mare, din adîncul codrilor nestrăbătuți ca și din hățișurile politicii, din bezna cătunelor, din noroaiele periferiei și, îndeosebi, cu vădită predilecție, din scursorile și descompunerea așazișelor noastre partide istorice, creșteau și se revărsau puhoaiele țărănismului. Nici o stavilă n-ar mai fi fost în

stare să le oprească. Tîrau totul în calea lor. L-au tîrît și pe Andrei.

El nu era țărănist. Ca atîția alții din vremea aceea : liberali dezamăgiți, conservatori depășiți de evenimente, nemțofili pocăiți, takiști inconsolabili care dădeau buzna sub steagul lui Mihalache, deși n-aveau nimic comun cu cămașa lui scoasă din izmene, nu credea nici el în posibilitatea unei ideologii specific țărăniste. Era incapabil să înțeleagă cum clasa cea mai înapoiată dintre toate, constituită în covîrșitoarea ei majoritate din analfabeți, ar putea să aibă pe mîinile ei nepregătite destinele unui stat. Dar ce poate să înțeleagă puțina minte a omului ! își spunea el. Cînd s-au adeverit vreodată prevederile cărturarilor ? Și cine ar fi putut să profetizeze că zece milioane de proletari germani vor lăsa să le treacă pe sub nas revoluția care dăduse totuși omenirii pe Lenin și reclădea o nouă lume, la granițele Reichului, din materia amorfă a unui stat de plugari. Se înșelaseră profeții. Karl Marx se înșelase. Materialismul nu era totul în lume. Mai era și omul, cu gîndurile lui, cu visurile și năzuințele lui, cu nebunia lui admirabilă care răstoarnă imperiile și face de rîs cumințenia înțelepților. Cine știe, se întreba Andrei, dacă și de sub cămașa lui Mihalache nu ne va fi dat să vedem răsărind un soare nou.

Într-o bună zi de duminecă, s-a dus și el prin urmare, împins tot pe atît de curiozitate, cît și de o vagă dar temeinică speranță, la Dacia. Sala gemea. Curtea era ințesată. Strada, pînă la poștă, vuia surd ca un fluviu rostogolindu-și apele între maluri prea strîmte. Pancarte uriașe cereau expropriere, imașuri, școli, biserici, reintrarea în Constituție și legalitate. Oratori afoni, urcați pe stîlpi de felinare sau pe umerii binevoitorilor cetățeni, tunau și fulgerau împotriva guvernului. Din cînd în cînd, în momentele de acalmie sau cînd entuziasmul începea să cam slăbească, rosteau mai tare, cu glas răgușit, nume scumpe norodului : Lupu !... Stere !... Mihalache !... Atunci aplauzele pîrîiau, zidurile se cutremurau de urlete și aclamări. Unii strigau : să trăiască !... Alții vociferau : s-auzim !... Și unii și alții însă erau tîrgoveți. Dintre miile de cetățeni înghesuiți ca sardelele, agățați de balcoane sau uluci, suiți

mai trepidantă, mai completă şi mai absurdă viaţă cu putinţă de imaginat. Retrăia pe veresie, şi cu dobîndă cămătărească, de zgomot de data asta, anii copilăriei. Din fumul redacţiei sărea în automobile; din căruţi hodorogite cădea în crîşme dosnice, puţind a sudoare, a obiele şi a rachiu; din hanuri îndoielnice, mai pline de ploşniţe decît de auditoriu, revenea spre periferia capitalei, înotînd pînă la glezne pe drumuri veşnic desfundate. Scria la gazetă; vorbea la modestele întruniri de suburbie; se silea să găsească imagini noi, idei reînnoite, la nenumăratele case de sfat şi de cetire sau băutură, răspîndite prin mahalale. Şi, cum se întîmplă cîteodată cu firile slabe de înger, vrînd să convingă pe alţii, începea el însuşi să creadă în ceea ce vorbea sau scria. Ţărănismul nu i se mai părea o farsă. Ba într-o seară, cînd se aştepta mai puţin la un asemenea miracol, a avut impresia puternică, zguduitoare ca o descărcare electrică sau dulce ca un moment de inspiraţie, că-l descoperă.

Fusese trimis în propagandă pe valea Argeşului, într-un cătun uitat de Dumnezeu şi de oameni, necunoscut de politicieni, tupilat între două dealuri, cam la vreo cincizeci de kilometri departe de Bucureşti.

Cincizeci de kilometri, pe hîrtie sau în orice altă ţară civilizată, sînt floare la ureche pentru călătorul obişnuit cu mijloacele moderne de locomoţie. Un automobil îi străbate într-o jumătate de oră. Cu trăsura sau cu teleaga să tot faci trei-patru ceasuri. Pe jos să umbli, dacă o porneşti din zorii zilei, nu te apucă seara pe o zi scurtă de primăvară. La noi însă nu e ca la toată lumea. La noi şoselele naţionale sînt ceva-ceva mai bune ca terenurile vulcanice după un cutremur de pămînt. Gropile aşteaptă deschise cu anii. Pe movilele de pietriş, înşirate ici şi colo, cresc şi mor generaţii numeroase de bălării. Iar cînd, din plictiseală, din inerţia disciplinelor de altădată sau din zel intempestiv, vreunui cantonier îi trece cumva prin cap să răspîndească pietrişul pe şosea, e şi mai rău. Atunci te afunzi în bolovanii din groapă, pînă la osii, şi mulţumeşti smerit lui Dumnezeu, dacă ai scăpat teafăr, fără să-ţi laşi şi oasele alături de fierăriile trăsurii.

Andrei n-apucase să facă nici o poştă pe larga şosea naţională, care duce de la Bucureşti spre valea Argeşului,

cînd, într-una din gropile astea acoperite cu moloz şi cu prundiş, i s-a poticnit maşina, rupîndu-i-se o roată din faţă şi strîmbîndu-i-se cîrma de direcţie. Plecase din faptul dimineţii. Accidentul l-a surprins pe la prînz. Şi noaptea l-a găsit tot acolo. Oamenii erau în toiul muncii. Căruţe nu prea treceau. Şi cîte treceau se îndreptau spre alte locuri, sau erau încărcate cu mărfuri. E drept că vreo duzină de boi înjugaţi la pluguri scurmau uşor ţarinele negre din apropiere; dar Andrei nu era om al stăpînirii ca să-i înhame cu sila la maşina lui, iar ţăranii se scărpinau lung în ceafă, măsurau din ochi lungimea drumului şi necazul boierului, dădeau din cap, ridicau din umeri, se tocmeau numai aşa, ca să nu-şi piardă obiceiul şi, în cele din urmă, se lipseau şi de bani şi de drum.

— O să înnoptăm şi noi aici! a declarat, în sfîrşit, Andrei şoferului, vesel ca şi cum i-ar fi adus o veste bună. Merinde avem. Vremea e frumoasă. N-o să pierim dacă om dormi şi noi o noapte sub cerul liber.

Cît se mai vedea încă au adunat în pripă coceni, ştiuleţi şi găteje de pe cîmp şi-au făcut un foc mare pe marginea şanţului. Un vînt uşor, cu miros cald de pămînt umed, sufla din foalele unei pădurici vecine. Învolbura flăcările şi ridica vîrtejuri de scîntei pînă în înaltul cerului, amestecîndu-le cu stelele. Urmînd jocul lor feeric, ascultînd tăcerea nopţii, Andrei uită să mai mănînce. Lîngă dînsul, frînt de oboseală sau orb în faţa frumuseţilor naturii, şoferul adormise. Era astfel singur. Nici ţipenie de om nu se mai zărea prin împrejurimi. De departe, ca un scîncet de copil, se auzea scîrţîitul unui car. Andrei putea să se gîndească. De multă vreme nu mai avusese nici liniştea, nici prilejul să-şi adune gîndurile. Acum îi veneau buluc. Risipite, fugare, strecurîndu-se uneori pe nesimţite ca umbrele nopţii, alteori luminoase ca para focului. Îl împresurau, îi atingeau din treacăt fruntea, i se înfigeau în minte ca un cui. Ar fi vrut să le prindă din zbor; ar fi vrut să aibă un petec de hîrtie ca să le noteze în grabă, sau pe cineva căruia să i le spuie; şi-ar fi vrut să stea aşa, nemişcat, cu capul roind de gînduri ca stupul de albine în luna lui cuptor, o veşnicie. Scîrţîitul carului se apropia. Andrei nu băga de seamă. Pacea şi liniştea după care rîvnise din anii copilăriei îi

umpleau sufletul, îi scăldau trupul ca o baie caldă. N-avea nevoie să facă nici un efort. Ideile îi veneau una după alta, în procesiune lentă, împletite cu murmurul vîntului, cu aroma ierburilor, cu scînteierea cerului înstelat. Respira pînă în adîncul plămînilor aerul curat, cernut din stele, și-și spunea :

„Ah ! de ce nu pot... De ce nu i-e dat omului să trăiască așa cum ar vrea !..."

Atunci, într-un scîrțîit mai lung de osii, o cotiugă, la care erau înhămate două gloabe deșălate, s-a oprit în mijlocul drumului, în roata de lumină a focului. Andrei a zîmbit resemnat. „Nicăiri nu e pace pe pămînt" și-a spus el ; și-a trebuit să răspundă moșneagului care sărise din căruță și venea spre dînsul, întrebîndu-l dacă nu i s-a întîmplat cumva ceva.

— Mai nimic, moșule. Am dat cu mașina într-o groapă. Atîta tot.

— Apoi n-au sărit oamenii de prin partea locului să vă scoată ?

— Aveau și ei treburi. Fiecare cu treburile lui, moșule.

— Treburi !... Treburi !... a mormăit moșneagul. Tot treaba e să dai și-o mînă de ajutor omului la nevoie... Dacă vă pot fi de vreun folos ?...

— Mulțumesc, moșule... Acum e tîrziu... N-avem nevoie de nimic.

Dar moșul stăruia. Îi era pesemne mai mult chef de vorbă decît de sprijin. S-a interesat dacă ducea niscaiva marfă la tîrg, dacă e negustor sau arendaș, sau în slujba stăpînirii, dacă fusese în război și ce se mai aude pe la oraș. Andrei răspundea rar și în silă. Măcar în noaptea asta s-ar fi lipsit bucuros de orice tovărășie. Ca să se cotorosească de bătrîn i-a venit un moment în gînd să-i spuie că e ofițer, sau jandarm, sau polițist. Nu s-a îndurat însă. Bătrînul își scosese luleaua din chimir și-i ceruse tocmai voie să și-o aprindă la un cărbune. Și-a aprins-o pe îndelete, s-a așezat turcește lîngă jăratic și pufăind cu atenție și cu scumpătate dintr-însa, scotea cînd și cînd cîte o vorbă. La început de vreme, de arătură, de jandarmi, de primar, de jidovul satului. Apoi de propriile lui trude și necazuri. Porumbul nu se făcuse și birurile erau grele. Domnii de la București erau mai avani la inimă decît nemții. Luau și cenușa din vatra creștinului. Dacă ar fi avut încaltea pe cineva să-l ajute la munca cîmpului. Avusese, ce-i drept, o droaie de copii : patru fete și doi băieți. Dar nevastă-sa închisese ochii : o fată se măritase și avea belelele ei ; celelalte se băgaseră la stăpîn. Nu mai știa nimic de ele. Auzea, din an în Paște, ba că una e la spital, ba că alta a făcut un copil cu feciorul boierului. Rușinea ca rușinea. Au mai pățit-o și alții. De ți-o fi fată, soră, ibovnică sau nevastă, muierea-i tot muiere. În ruptul capului nu se putea împăca însă cu gîndul că cea mai mică îi trimisese plodul să i-l crească, parcă n-ar fi avut și-așa destule angarale pe cap și parcă la oraș n-au mai mult bănet decît un nevolnic de sătean. Îi era și lui milă de copil. Dar i se rupea inima cînd se gîndea la flăcăii lui. Unul și unul ! Cel mai mare se prăpădise în război. Pe celălalt i l-au trimis acasă beteag de amîndouă picioarele. Abia dacă putea să se mai tîrască în cîrji. Îți era mai mare jalea să-l vezi cu pieptul plin de decorații întinzînd mîna să cerșească. La început crezuse în făgăduielile boierilor. Ba c-or să le dea pămînt ; ba c-or să-i facă pensie. Pămînt s-o fi dat — nu s-o fi dat, că proprietarul nu-l mai are ; dar nici ei, nevoiașii, nu-l aveau. A încăput, tot, pe mîna agronomului. Cît despre pensie ! Unde nu bătuse ? Pe unde nu alergase ? La cine nu se ploconise ? Rupsese trei rînduri de opinci umblînd cu petițiile de colo-colo. De-a surda ! Cînd erau bani, nu-și timbrase îndeajuns petiția ; și pînă să-și facă rost de timbru se isprăveau banii. Portarii îl cunoșteau acum ca pe un cal breaz. Nu-l mai lăsau să intre la boieri. De departe îi făceau semn să-și ia tălpășița. O săptămînă se milogise de dînșii. O săptămînă, de cum se crăpa de ziuă, dase tîrcoale ministerului. Alții intrau și ieșeau ca la moară. El sfîrșise merindele. Îi ieșeau degetele prin găurile opincilor. Și se întorcea acasă cu traista mai goală de cum plecase.

— E vai și amar de capul nostru, se tînguia încetișor moșneagul. Or fi cum or fi boierii ! Să te ferească însă Dumnezeu de inima slugilor.

Mișcat de plîngerile bătrînului și aducîndu-și aminte că venise în propagandă pentru partid, Andrei a încercat să-l mîngîie :

pînă pe acoperişuri, nici doi la sută nu erau ţărani. Numai surtucari. Mai înţoliţi sau mai desculţi, dar surtucari.

Asta l-a liniştit pe Andrei. L-a împăcat cu doctrina ţărănistă. Lăsînd altora grija s-o potrivească pe măsura şi nevoile plugarilor, monologa în el însuşi :

„Ţărănismul, după cît văd cu ochii mei, e o firmă, o ficţiune, o iluzie sau o mască. Îndărătul lui se ascund lucruri infinit mai grave. E mai întîi starea latentă şi incontestabilă de nemulţumire obştească. Mai sînt apoi atîtea : indignarea împotriva acelora care au dus războiul aşa cum l-au dus ; setea de răzbunare, amestecată cu dorinţa aşa de omenească de a vedea traşi la răspundere pe vinovaţii suspuşi ; visurile de prefacere, de parţială năruire, de prăbuşire prielnică oamenilor noi, ambiţiilor şi voinţii lor recente de parvenire sau, tot aşa de probabil, suprema încercare a cîtorva de a canaliza în beneficiul lor sau al statului valurile revoltei populare. Oricare ar fi însă cauza efectivă a surprinzătoarei manifestări de forţă a ţărănismului, conchidea Andrei, un lucru e de netăgăduit : aici e mişcare, e entuziasm, e tinereţă, aici se simte cum pulsează viu viaţa în vinele norodului."

La spartul întrunirii s-a lăsat şi el tîrît de puhoiul omenesc care se revărsa spre Calea Victoriei. Pancarte nenumărate dădeau un aer de sărbătoare străzilor capitalei. Steaguri fîlfîiau în vînt. Obloanele prăvăliilor se lăsau, huruind cu zgomot. De la balcoane şi ferestre fete nostime trimiteau bezele manifestanţilor. Glumele ţîşneau. Cerul era senin. Veselia, generală. Convoiul se îndrepta spre Palat, ca o procesiune de nuntaşi.

Abia în dreptul Cercului militar gluma s-a îngroşat. Două rînduri de jandarmi, îndărătul cărora erau înşirate sacalele pompierilor, baricadau drumul. Tulumbele, ridicate în aer ca ţevi de mitraliere, ameninţau naţiunea suverană. Ca totdeauna în asemenea ocazii, naţiunea suverană a oscilat. Cei din urmă împingeau şi strigau : Înainte !... Cei din capul coloanei : deputaţi, senatori, preşedinţi, secretari, membri importanţi în diverse comitete de studii sau de acţiune, protestau cu energie, luau martori cerul şi pămîntul că se încalcă drepturile sacre ale cetăţenilor, declarau ritos că nu se vor supune decît forţei brutale, dar nu aşteptau să vadă cum se va manifesta

această forţă, ci unul cîte unul se strecurau, se eclipsau, se evaporau, dispăreau, într-un cuvînt, ca şi cum i-ar fi înghiţit caldarîmul.

Fără să ştie cum şi de ce, Andrei s-a trezit din coadă, în primele rînduri. Un jandarm îi proptea baioneta în piept. El, personal, nu avea nici o intenţie belicoasă. Cu cel mai paşnic gest din lume a vrut să înlăture, cu mîna, baioneta jandarmului. Un alt jandarm însă a sărit ca ars în ajutorul celui dintîi. A ridicat patul puştii. Dar n-a apucat să lovească. Prin miracol Andrei avea în spatele lui un măcelar şi un parlagiu. Nici unul dintre ei nu era fruntaş politic. Erau doar oameni simpli şi de inimă. Cu braţele lor solide au oprit din zbor patul puştii şi au încercat, fără să izbutească, să-i facă vînt lui Andrei printre dînşii. Înghesuiala era mare. Andrei, vînăt de furie, rezista. Încăierarea ar fi devenit, poate, generală, dacă ofiţerul pus să vegheze asupra liniştei publice n-ar fi dat ordin pompierilor să intre în acţiune. Apa s-a revărsat din tulumbe, ca un potop. Ţîşnea sfîrîind, cădea gîlgîind, împroşca cu noroi pe combatanţi şi pe indiferenţii spectatori. Într-o clipă, răspîntia, bulevardul, trotuarele, au fost curăţite de manifestanţi. Murat ca un şoarece scăpat din cada de lături, Andrei a fost luat pe sus şi dus în triumf pînă la clubul partidului. Acolo şefii l-au primit ca pe un erou. Mihalache i-a scuturat de cîteva ori mîna. Lupu l-a strîns la piept cu efuziune. Doctorul Vulpe l-a sărutat pe amîndoi obrajii. Primit cu ovaţii, a fost adoptat cu încredere. Nimeni nu i-a cerut acte, antecedente sau vreo petiţie de înscriere. Un reporter i-a solicitat un interviu. Un altul i-a pus condeiul în mînă invitîndu-l să-şi aşeze impresiile pe hîrtie. Aşa, ud leoarcă, cum era Andrei le-a aşternut. N-a mai avut vreme să se primenească sau să se gîndească. Clubul clocotea în jurul lui. Sălile fierbeau. Viaţa pulsa. La fiece moment era nevoie de oameni de legătură, de agitatori, de propagandişti, de ştafete, de manifeste, de articole bătăioase. Deşi nu era ţărănist şi nu credea în ţărănism, Andrei scria. N-apuca bine să lese condeiul din mînă şi-l chemau telefonul, sau şeful de culoare, sau organizatorii mitingurilor, sau un scandal petrecut în toiul nopţii. Cîteva luni a dus, fără răgazul unui singur ceas de reculegere, cea mai vibrantă,

— Lasă moșule... O să treacă și asta. Or să se schimbe lucrurile. N-o să vă fie răbdarea de-a pagubă. Cînd or veni țărăniștii la putere...
— Țărăniștii ! ?
Fruntea moșneagului s-a ridicat o clipă. La lumina focului o scînteie i s-a aprins în ochi. Apoi s-a stins. A privit bănuitor în lături și-a clătinat din cap :
— Nici țărăniștii n-or să facă vreo ispravă... N-or să vie.
— Ba da, moșule...
Întărîtat de încăpățînarea moșneagului care dădea mereu din cap, Andrei a uitat de liniște, de singurătate, și în cuvinte calde, ca la întrunirile publice, s-a silit să-l convingă că laptele și mierea or să curgă cînd țărăniștii vor pune mîna pe cîrma statului. Îi descria viitorul în culori strălucitoare ; îi vorbea de dreptate, de bunăstare pentru toți, de pămînt care o să fie împărțit deopotrivă între oameni ; la un moment dat i-a pomenit de Mihalache.
— Am auzit și noi de Mihalache !... a tresărit moșneagul. Apoi, cu îndoială : ...Da o fi și el țăran de ai noștri ?
— Țăran, moșule... Îl cunosc... Sîntem prieteni... Țăran get-beget coada vacii.
— Cum se face atunci, domnișorule... Moșul se codea, se scărpina în cap. Să nu vă fie cu supărare... cum se face că e prieten, cum ați spus, cu dumneavoastră... om cu carte... înțolit... tîrgoveț după cît pot judeca și eu cu mintea asta proastă ?...
Întrebarea nu l-a surprins pe Andrei. I-o mai puseseră și alții. I-a răspuns, cum le răspunsese la toți, că într-un partid nu sînt numai oameni de aceeași stare ; că precum în partidele boierilor sînt și țărani chiaburi, tot astfel în partidul țărănesc sînt și surtucari săraci ; că tocmai de aceea poposise și înnoptase în cîmp fiindcă fusese trimis de Mihalache într-un cătun de pe malul Argeșului să se sfătuiască cu sătenii.
Moșneagul îl asculta cu amîndouă urechile, îi sorbea cuvintele de pe buze, dar de încrezut tot nu se încredea. Atunci Andrei, simțind unde-l strînge chinga pe bătrîn, a scos din buzunar un teanc de broșuri, de foi de propagandă, de ziare mototolite :

— Uite, știi să citești, moșule ?... Citește atunci. O să vezi numele meu la gazetă.
Moșneagul nu știa, firește, să citească. Ținea gazeta desfăcută în mîini, de-a-ndoasele. Dar atît e de mare prestigiul slovei tipărite asupra minții, asupra sufletului țăranului, încît privirea i s-a luminat, ochii i s-au umezit, mîinile îi tremurau ca zgîlțîite de friguri :
— De ce nu spuneai, dragul moșului ?... Și eu sînt tot de pe Argeș... Ioane !... Ioane, mă !... scoală, mă ! că ți-o fi destul de cînd dormi... Deshamă calul din dreapta, pe ăl murg, și dă o fugă pînă în sat...
Sărise el însuși, voinicește, ca un flăcău, de lîngă foc. Îi explică lui Andrei că Ion era nepotu-său, copilul pe care i-l trimisese fiică-sa să-l crească. Copilul, un plod de vreo nouă ani, cu căciula de oaie mai mare decît el, se freca somnoros la ochi. Bunică-său îl scutura de umeri, se repezea la dîrlogii cailor, se întorcea iarăși la copil, sprinten, voios, agitat ca și cum pămîntul l-ar fi dogorît sub talpă. Îl dăscălea în vremea asta :
— Să te duci la Gheorghe al Vădanei... Să-i spui că eu te-am trimis... Pe cîți o găsi pe la casele lor să-i trezească... Să vie călări... s-aducă și două perechi de boi cu dînșii pentru mașina asta... Vezi să nu prindă de veste jandarii... Să-i spui că Mihalache a grăit cu mine... M-auzi, mă ?... Mihalache !... Mihalache !...
Copilul se trezise de-a binelea. Auzise și el pesemne de numele lui Mihalache. Încălecat pe deșălate și dînd bici calului, a scos un chiot de-a răsunat noaptea. Pietrele scăpărau sub copitele murgului. Noaptea se lumina ca ziua. Și tăciunii mai scînteiau încă sub cenușă cînd copilul s-a întors în zgomot mare de călăreți.
Într-o clipă sătenii au încunjurat pe Andrei. Mesia să fi sosit printre dînșii, nu l-ar fi primit cu mai multă tragere de inimă. I-au dat calul cel mai bun.
L-au dus cu alai pînă îndărătul unui dîmb, la marginea satului. Ocolind casa primarului și postul de jandarmi s-au strecurat prin curțile gospodarilor, pînă la prispa lui Gheorghe al Vădanei. Bătrînii făceau streașină podul palmei, ca să-l vază. Și muierile țineau botul cîinilor în poală, ca să nu latre.

În pragul casei, o fetişcană de vreo zece ani, cu ochi ca mura şi cu părul galben, zburlit ca un snop de grîu, l-a întîmpinat ca pe vodă, cu pîine şi cu sare. Uşa s-a închis îndărătul lor. Un antreu şi două odăi făceau toată casa. Odăile erau scunde, mici ca două chilii mănăstireşti, cu lut bătut pe jos, dar proaspăt văruite şi mirosind frumos a busuioc şi-a untdelemn de la icoane. Înghesuiţi cum puteau, pe vine, în picioare, pe lăzi, după vatră, ţăranii aşteptau. Cu ochi arşi de nesomn, cu sufletul iluminat de o nemairesimţită bucurie lăuntrică, Andrei le-a vorbit. Nu le-a vorbit ca din cărţi şi nici ca la întrunirile publice. Le vorbea ca de la om la om, se sfătuia cu dînşii, îi întreba, încerca să le cunoască păsurile şi să le înţeleagă nevoile. I-a bătut inima mai repede în piept cînd i-a auzit cerîndu-i „literatură" şi rugîndu-l stăruitor să puie o vorbă bună la Bucureşti ca să li se facă şi lor o şcoală în sat.

— Facem noi cărămida...

— Aducem şi lemne...

— Dăm de toate !... Afirmau care mai de care.

Andrei le-a făgăduit tot ce-au vrut. Şi şcoală, şi drumuri, şi-un pod peste Argeş. Nu minţea. Nu făcea demagogie. Era sincer convins că nimic nu putea să fie mai simplu şi mai uşor pe lume de realizat. Dacă ţăranii dădeau de toate, dacă puneau şi munca lor, de ce s-ar fi împotrivit stăpînirea ? Un pic de stăruinţă numai. Avea destui cunoscuţi. Un vechi coleg de şcoală, Pavel Androne, feciorul popii din Flămînda, era funcţionar înalt la Ministerul de Instrucţie. De cum s-o întoarce în Bucureşti, o să-i vorbească.

După ce-au ospătat cu ce aveau gospodarii mai bun prin curţi şi coteneţe, ţăranii au ţinut morţiş să-i arăte frumuseţile satului. Andrei ezita. I-a întrebat, în glumă :

— Dacă ne-or vedea jandarmii ?

— Pot să ne vadă de acum ! i-au răspuns ei într-un glas. Ne-ai spus, ne-ai învăţat ce trebuie să facem. Nu ne mai temem. Să poftească ! Numai să se atingă vreunul de dumneata...

Urmat şi încunjurat de dînşii, Andrei a coborît în uliţă. O singură uliţă străbătea satul, de la un capăt la altul. Venea pieziş, strîmtă, întortocheată, de pe muchea dealului, şi se lărgea, ca o pîlnie, spre malul Argeşului. Casele, risipite în dezordine, sărăcăcioase şi părăginite, făcute din bîrne şi lut bătut, se plecau, toate, sub povara acoperişului. Ochiurile înguste de geam erau sparte. Hîrtia le înlocuia pe cele mai multe. Bătăturile erau goale. Mizeria n-avea nevoie să fie descoperită cu lupa. Sărea în ochi cale de o poştă.

Dar deasupra satului, peste culmile zarzărilor în floare, razele soarelui care scăpăta după dealuri împleteau şi întindeau o diafană năframă de azur, tivită cu aur. Argeşul rostogolea aur topit. Clopotniţa bisericii, scăpînd din strînsoarea pomilor, se înălţa zveltă ca o limbă de foc. Aerul tremura. Era atîta frumuseţă în aerul limpede, sub cerul albastru ca sineala, în molcoma procesiune a dealurilor, în murmurul apei, în belşugul pămîntului negru ca păcura, încît Andrei, cu inima strînsă ca în faţa a tot ce e prea mare şi prea frumos în lume pentru puterea noastră de simţire şi-a spus, covîrşit de admiraţie, scormonit de regrete.

— Ce minunată e ţara asta !... Ce-ar putea să fie, dacă oamenii ar fi altfel... Dacă n-ar fi atîta destrăbălare... atîta hoţie... atîtea nedreptăţi...

Pe cînd copiii zburdalnici şi zgomotoşi se agăţau de picioarele lui, jucîndu-se între ei de-a v-aţi ascunsele, el, în frînturi de imagini răzleţe, evoca anii copilăriei. O vară petrecută la moşia lor din Dobrogea. Altă vară pe Bărăgan. Alte vacanţe la Greaca, pe malul Dunării sau în podgorii, pe valea Prahovei. După cum tată-său ţinea cu arendă moşii într-o parte sau alta a ţării, văzuse de toate : stepe nesfîrşite, munţi, păduri, lacuri, fluvii, izvoare nesecate de bogăţii revărsîndu-se din piscurile Carpaţilor pînă în valurile mării ; alte bogăţii, înzecit mai mari, nesperate şi nemeritate, pe care le văzuse dincolo de Carpaţi, în primele săptămîni ale războiului ; şi în mijlocul risipei acesteia de comori care ar fi putut să hrănească din belşug, nu douăzeci, ci patruzeci şi cincizeci de milioane de oameni, un popor de muncitori flămînzi, de ţărani desculţi — şi-i amintea parcă i-ar fi avut aievea înaintea ochilor — supţi de pelagră, roşi de sifilis, înnebuniţi de vitriol, întunecaţi la minte, lipsiţi de cele mai elementare cunoştinţi de carte sau de igienă, ţinuţi departe, în epoca aburului şi-a electricităţii, de binefacerile

cele mai modeste ale civilizației, siliți să trăiască în bordeie subterane ca troglodiții și să nu aibă în fața ochilor lor, deschiși zadarnic asupra lumii, altă perspectivă decît consolația cîtorva idioate practici religioase, și altă călăuză decît legile superstiției. E drept că războiul le luminase întru cîtva judecata. Andrei observase că flăcăii vorbeau altfel decît bătrînii. Erau mai semeți. Bănuiau parcă ce vor. Ceva se petrecea în mintea lor obscură. Pregăteau ceva. Așteptau ceva. Poate că o scînteie, o singură scînteie, ar fi fost de ajuns. Ah, dacă țărănismul ar putea să fie scînteia aceasta.

Vroia acum să creadă în țărănism. Nu vedea altă scăpare, de nicăiri. Comunismul era prea departe. Era poate și prea străin de firea, de individualismul egoist și crîncen al țăranului nostru. Numai implacabila, dar lenta rigoare a legilor economice, sau teroarea, ar fi putut să-l implînte. Violență și suferinți cumplite într-un caz. Decenii, veacuri de așteptare în cazul celălalt. Andrei era grăbit. Era prea blînd ca să propovăduiască leacuri eroice. Era prea cinstit ca să se împace cu iepurii de două hotare ai social-democrației. Pentru puținul bine pe care îi e îngăduit omului timid să-l facă pe pămînt nu vedea altceva decît țărănismul. Începea să-i înțeleagă rostul. Îi descoperea justificări. Îl idealiza. Din adîncul inimii, din tot ce avea el mai bun și mai curat într-însul se ridica aprigă și dulce, caldă și impetuoasă, nevoia de luptă cot la cot cu țăranii din jurul lui, setea de jertfă, hotărîrea nestrămutată de a învinge, nu dintr-o dată și nici în totul, dar lîngă dînșii și pentru dînșii. Simțindu-i alături de el, își încleșta fălcile. Și ghicind în ochii lor aceeași speranță, aceeași hotărîre, își încorda brațele.

Cum își strîngea astfel pumnii, în vale, la capătul drumului, pe pînza de foc a Argeșului, s-au conturat umbrele a doi jandarmi. Urcau agale. Un flăcău i-a zărit cel dintîi :

— Uite, măăă !... găinarii !

Un altul, după dînsul, a cîntat cocoșește :

— Cucurigu !

Cîteva babe și-un moșneag l-au dojenit blajin :

— Lasă-i, Nichifore !... Oameni sînt și ei... Ce ai cu dînșii ?

Dar jandarmii ridicaseră capul. Văzînd gloata care cobora și auzind, probabil, și cîntecul cocoșesc, și-au strîns mai bine degetele pe cureaua armei și și-au înfipt, mai voinicește, cizmele în pămînt. La cîțiva pași de dînșii, unul dintre ei, cel care purta pe mîneca tunicii un galon galben de brigadir, s-a răstit :

— Ce-i cu voi, măăă !...

Sătenii i-au răspuns în același timp, cu toții. Glumeau. Rîdeau. Zeflemiseau. Nu se mai auzea nimic. Nu se mai înțelegea nimic. Un bătrîn a izbutit în cele din urmă să-i explice, privindu-l cu ochi șugubeți în care mijea o rază de vicleșug, că un domn din București își stricase mașina pe șosea și că, pînă ce-or aduce-o cu boii în sat, domnul le vorbise de multe și de toate.

Auzind de „domn“ și de mașină, brigadirul se îmbunase mai întîi ; apoi văzîndu-l mai de aproape pe Andrei, judecîndu-l după port și îmbrăcăminte că nu era boier din ăia mari, și trezindu-se pesemne într-însul și bănuiala profesională, l-a somat, scurt :

— Actele, mă rog.

— Ce acte ? a făcut Andrei pe miratul. Sînt cetățean român. Sînt liber să călătoresc cum îmi place și pe unde-mi place. Nici o lege nu mă oprește să vin în satul dumitale. Dacă ai vreo lege care mă oprește și pe care n-o cunosc eu, te rog să mi-o arăți.

Jandarmul asculta interlocat. Prea-i mergea gura ca morișca domnului ăstuia. Ceva îi spunea că nu era lucru curat la mijloc. Avea ordine strașnice. În mintea lui rudimentară se băteau cap în cap ordine, legi, regulamente. Ce lege îi cerea pripășitul ăsta ? De unde venea ? Ce căta în secția lui ? De ce erau mai colțoși mocofanii ca de obicei ? Ce li se năzărise ? Ce puneau la cale ? Datoria pe de o parte, prudența pe la alta, i-au inspirat ambele, o soluție intermediară.

— O să v-arăt eu legea : poftim la secție...

Și fiindcă Andrei i-a rîs în nas, a încercat să-i puie mîna în piept.

Dar atunci, ca un singur om, țăranii, care urmăriseră nemișcați și tăcuți tratativele dintre găinari și Andrei, au sărit și au făcut zid în jurul lui. Piepturile păroase despicau cămeșile. Brațele se ridicau amenințătoare în aer.

Pumnii solizi păreau măciuci ghintuite. Strigătele izbucneau, pîrîiau ca focurile de puşcă :

— Să nu pui mîna pe dînsul !

— E de-ai noştri...

— Am răbdat destul !

— Jos laba, găinarule !

— Trăiască Mihalache !

Gloata întreagă urla acum, sumbru, patetic :

— Mihalache !... Trăiască Mihalache !

Ca şi cum uraganul de urlete l-ar fi lovit în piept, brigadirul a făcut un pas îndărăt. Era mai galben la faţă decît galonul lat de o palmă, de pe mîneca mondirului. Înţelegea, în sfîrşit. Instinctiv a pus mîna pe patul puştii. Scrîşnind din dinţi, cu privirile înveninate, s-a uitat la dînşii. Erau prea mulţi. Din flancuri se încovoiau spre el. Îl împresurau aproape. Nici unul nu se trăgea îndărăt. Îi ţineau piept. Îl înfruntau. Exasperarea, neputinţa şi o ură surdă, sălbatică, animalică, îi clocoteau în suflet. Cum s-ar fi repezit într-înşii ! Cum şi-ar mai fi băgat baioneta în ei. Teama şi un vag sentiment de răspundere l-au reţinut. A rînjit sub musteţile ca vrabia şi răsucite din vîrfuri :

— Bine, musiu... Nu vrei să vii care va să zică ? Mă duc eu atunci. Mă duc eu să-ţi aduc legea. O să vezi 'mneata... Şi adresîndu-se celuilalt jandarm : Camarade, să-mi rămîi aici de pază... Să nu care cumva să-ţi scape !... Ne-am înţeles.

A plecat mîrîind. Ţăranii, în urma lui, răsuflînd uşuraţi, au încercat să rîdă, să glumească, să-şi bată joc de dînsul. Cîţiva au şi început, timid, să huiduiască. Dar sîsîitul celorlalţi a oprit repede glumele şi huiduielile. Moşnegii chibzuiau. Flăcăii se strîngeau, mai dîrji, în Andrei :

— Las' pe noi !... Să nu-ţi fie teamă, cucoane... Îi venim noi de hac, găinarului !

Gheorghe al Vădanei a adăugat, privind peste umăr :

— Degeaba n-am făcut noi războiul... Ştim şi noi cum se ţine o puşcă-n mînă... Fată hăi, ce-ar fi dacă mi-ai aduce puşca din cui ?

Andrei a trebuit, cu vorbe bune, cu sfaturi înţelepte, să-i liniştească şi să-i potolească pe toţi. Le vorbea de lege, de ordine, de drepturile cetăţeneşti care n-au nevoie de violenţă ca să triumfe ; încuraja pe moşnegi care, fiindcă văzuseră şi trecuseră printr-atîtea, îl îndemnau să se strecoare printre dînşii, să plece din sat pînă ce nu s-o întoarce brigadirul ; încerca să discute cu jandarmul rămas de pază şi să-l convingă că e şi el fecior de ţăran, că şi-ai lui pătimesc de pe urma stăpînirii, că e mare păcat faţă de Dumnezeu şi faţă de oameni să ridice arma împotriva alor lui.

Jandarmul asculta nehotărît şi-i lăsa să se depărteze încet-încet. Pricepea că n-o să le poată sta împotrivă. Dar îi urmărea.

În vremea asta brigadirul făcea scurtă la mînă învîrtind manivela telefonului. Chema comandamentul, subprefectura, posturile învecinate, alarma judeţul şi toate autorităţile, răspunzînd sus şi tare la întrebările plictisite ale şefilor ierarhici că un otomobil cu ţărănişti a descins în secţia lui şi că satul e în plină „rebeliune“. Unii răspundeau încurcat că nu puteau să-şi părăsească posturile ; alţii că n-aveau forţe suficiente la îndemînă sau mijloace repezi de transport ; singur subprefectul, după ce a luat ordine şi instrucţii de la centru, a făgăduit că soseşte la faţa locului.

Sub cerul tulbure, noaptea se îngîna cu ziua cînd telefonul a zbîrnîit anunţîndu-i sosirea apropiată. Oamenii nu mai erau strînşi în uliţă. Mulţi plecaseră pe la casele lor. Viaţa, cu nevoile ei zilnice, îi risipise. Din curţi, din hogege se ridicau trîmbe de fum, drepte, diafane, în aerul imobil. Pacea infinită a înserării se lăsa peste căminuri şi peste dealuri. Păsările nu mai ciripeau. Un viţel mugea plîngător la portiţa unei case vecine. Cumpăna fîntînii scîrţîia mereu. O stea scăpăra la orizont. Andrei o privea cu ochi măriţi de extaz. Ca şi cum, în simplicitatea lor, i-ar fi simţit nevoia de reculegere, flăcăii înşiraţi pe prispă se sfătuiau între ei rar, şi numai în şoapte. Vorbeau de ale lor. Andrei, stăpînit de frumuseţea amurgului, furat de farmecul amintirilor, se gîndea la ale lui. Aşa trăise, cîtva, odinioară. Aşa ar fi vrut să trăiască şi acum. Aici ar fi vrut să trăiască. Într-o căsuţă pe clinul unui deal, oglindindu-şi în apele Argeşului chenarele de la fereşti şi lăsînd să-i cadă din straşini pînă în treptele

pridvorului coardele înflorite de trandafiri agăţători. Să aibă doar cîteva pogoane în jurul casei. Două-trei vite în grajd. Păsări în bătătură. Să se trezească dimineaţa în murmurul apei şi în cîntecul sonor al cocoşilor. Să muncească de-a valma cu ţăranii. Să le dea sfaturi. Să-i înveţe. Să facă oameni dintr-înşii. Şi din viaţa lor chinuită şi din satul lor pierdut între noroaie, acoperit de bălării, îngropat sub movile de băligar, să facă, sub cerul pur, un colţ de rai.

Ah ! dacă ar fi avut bani... Pămîntul nu putea să coste prea scump prin partea locului. A întrebat aşa, într-o doară :

— N-o fi oare vreun petec de pămînt de vînzare, prin apropiere ?... Sau vreo casă ?...

— Cum de nu, cucoane... a sărit unul mai bun de gură. De cînd cu exproprierea, boierul nostru şi-a scos conacul în vînzare.

Atunci, ca o trombă, în schelălăiala asurzitoare de clacson şi de cîini, automobilul subprefectului a intrat în sat. Osiile au scîrţîit şi patru ţevi de puşcă s-au ciocnit între ele cînd maşina s-a oprit brusc în faţa porţii. Cel dintîi, brigadirul, care pîndise la intrarea satului, a sărit sprinten de pe scară. Ceilalţi găinari au încunjurat în pas gimnastic automobilul, cu armele la mînă. Un domn gras, burtos, cu batista făcută ciuciulete în jurul gîtului, s-a coborît, cu greu, din maşină. S-a uitat oarecum surprins în jurul lui, apoi la brigadir :

— Unde-s răsculaţii ?

Deşi oarecum stînjenit el însuşi, brigadirul a răspuns totuşi cu destulă hotărîre în glas :

— Aici, domnule subprefect... Aici... În casa lui Gheorghe al Vădanei... Aici e şi domnul ăla din Bucureşti.

Subprefectul, cu spatele la maşină, a privit scurt şi crunt înspre cocioaba cu acoperişul de stuf lăsat poetic pe-o ureche. Dintr-o aruncătură de ochi a judecat situaţia. Vulpoi bătrîn, cunoscînd pe degete viaţa oamenilor şi starea de spirit a satelor din plasa lui, cunoscînd şi apucăturile jandarmilor şi necesităţile de partid şi suverana autoritate a statului, exercitată prin reprezentanţii ei legitimi, după o sumară chibzuială cu el însuşi s-a îndreptat, cu paşi fermi, spre poartă. Jandarmii îl urmau.

Burta îl preceda. De departe a strigat flăcăilor care se sculaseră respectuos de pe prispă :

— Bună seara, băieţi !

— S-trăiţi ! i-au răspuns sătenii în cor.

Subprefectul s-a proptit în faţa lor, cu mîinile în şolduri, cu picioarele răscăcărate :

— Aşa care va să zică !... De ăştia îmi sînteţi ?... Lupi în piele de oaie... Vă vrea omul binele şi muşcaţi pe furiş mîna care v-ajută ?... Ce v-au făcut, mă jandarmii ?... Nu v-am făcut eu numai bine ?... V-am dat primar să îngrijească de voi... V-am dat popă să vă îngrijească de suflet... V-am dat jandarmi să vă păzească... Aşa îmi răsplătiţi voi binele ?... Hai ? V-aţi săturat pesemne de bine ?... Vă mănîncă spinarea !... Vi s-a făcut de chelfăneală !... Ţărănism, hai ?... V-arăt eu ţărănism !...

Şi schimbînd deodată tonul şi strigînd cît îi îngăduia volumul burţii, a întrebat :

— Care dintre voi, mă, a lovit pe domnul brigadir ?

— Lovit ?... N-a lovit... nimeni n-a lovit... Nimeni n-a dat... Nici unul... mormăiau surd ţăranii, uitîndu-se sperieţi unul la altul.

Cu toată timiditatea lui, Andrei şi-a dat seama că acum ori niciodată era momentul să intervie, să-şi afirme, hotărît, prestigiul faţă de oameni. Făcînd un pas înainte a răspuns el, cu glasul sugrumat de emoţie, în locul lor :

— Îmi daţi voie, domnule subprefect...

Subprefectul i-a retezat-o scurt :

— Nu te-am întrebat !... Cu dumneata o să discutăm noi în urmă...

Replica brutală l-a exasperat pe Andrei. Stăpînindu-şi emoţia, măsurîndu-şi cuvintele, a insistat :

— Nu fug nici eu de discuţie... Cu toate astea o să-mi daţi voie mai înainte de orice discuţie, să mă prezint : Andrei Vaia, advocat şi ziarist... Eu, domnule subprefect, am fost victima brutalităţilor domnului jandarm... dumnealui mi-a pus mîna în piept... Sătenii n-au făcut altceva decît să-mi ia apărarea...

— Da !... da !... Aşa e !... Domnul brigadir a sărit cu puşca la domnu advocat... domnul brigadir l-a ameninţat !... afirmau acum care mai de care ţăranii, prinzînd curaj, inimă şi cheag la limbă.

— Gura ! a răcnit subprefectul. Nici unul să nu crîcnească !... Nu v-am întrebat pe voi !... Vorbeam cu domnul advocat... Dumnealui o să-mi spuie cum s-au petrecut lucrurile... Vă rog... Vă rog continuaţi. domnule Vaia... Vă rog să-mi povestiţi din fir în păr cum s-au desfăşurat evenimentele.

Schimbase încă o dată tonul. În bătătura mocofanilor se adresa advocatului, mai ales ziaristului, politicos, ceremonios, ca într-un salon de oameni binecrescuţi. Pe faţa buhavă, buzele moi şi groase, ca două lipitori, se întindeau într-un surîs sleios, excesiv de amabil, pe cînd ochii, sub pleoapele umflate, aproape că nu mai aveau nevoie să-şi ascundă vicleşugul. Asculta atent. Moţăia din cap. Se silea să pară imparţial. O dată sau de două ori, brigadirul încercînd să întrerupă expunerea lui Andrei, subprefectul, drastic, l-a pus la locul lui. Ţăranii răsuflau. Îşi făceau cu cotul şi cu coada ochiului. Erau gata să-i cînte : cucurigu ! Numai o dată au rămas cu sufletul pe buze. Subprefectul întrebase :

— Dar dumneavoastră, domnule advocat, cu ce ocazie prin satul „nostru" ?

Cucerit de amabilitatea subprefectului, liniştit dinspre partea ţăranilor şi vrînd să răspundă la încredere cu aceeaşi încredere Andrei a zîmbit :

— Aş putea, domnule subprefect, să vă spun că am suferit un accident de automobil... Şoselele, în plasa dumneavoastră, nu sînt tocmai ideale... Aş putea tot aşa de bine să vă spun că am venit în interese strict profesionale... Gheorghe al Vădanii are un proces pe braţe de cînd i-a murit nevastă-sa... Ancheta unui ziarist poate fi oricînd îndreptăţită... Nu mi-aş ierta însă să vă induc în eroare... Noi, ţărăniştii, ţinem să vorbim deschis şi să fim loiali, chiar cu adversarii noştri... Am venit prin urmare, domnule subprefect, ca delegat al partidului ţărănesc să-mi exercit drepturile de cetăţean, în limitele stricte ale Constituţiei...

— Natural !... Bineînţeles !... E dreptul dumneavoastră... N-am nimic de zis... Constituţia !... Cine nu ştie că Constituţia ?... Fiindcă cînd nu e Constituţie...

Subprefectul cam bîiguia. Multiplica semnele de exclamaţie. Înmulţea cacofoniile. Se vedea bine că urmăreşte ceva şi nu ştia cum s-o aducă din condei. În sfîrşit şi-a dat drumul :

— Şi... şi... aţi adus cu dumneavoastră şi niscaiva ziare ?... Broşuri ?... Manifeste ?...

— Fireşte... Imprimatele obişnuite... trecute prin cenzură.

— Aş putea să le văd şi eu ?

— Mai încape vorbă ! Nu le-am distribuit pe toate... Trebuie să mai fie cîteva prin casă.

Au intrat în odaie, Andrei înainte, invitat stăruitor de subprefect, subprefectul, muşcîndu-şi buza de jos, în urma lui. Fetiţa lui Gheorghe al Vădanei a aprins în grabă lampa.

Sticla, spartă, era lipită cu hîrtie. Lampa dădea mai mult fum decît lumină. Cu ochelarii încălecaţi pe nas, subprefectul încerca zadarnic să citească. După ce a răsfoit distrat cîteva momente teancul de maculatură, l-a dat în lături cu mîna, o mînă grasă, moale, indolentă, de om deprins să-şi exercite autoritatea cu mîinile altora, s-a lăsat greu pe laviţa de lîngă vatră şi, înăbuşindu-şi un căscat, dînd drumul unui rîgîit, a întrebat :

— Pe la centru ce se mai aude ?

Rîgîitul a răspîndit în jurul subprefectului, ca butoaiele din care s-a deşertat varza murată, o duhoare grea de mortăciune amestecată cu acreală. În atmosfera astfel viciată au făcut, vreo jumătate de ceas, politică înaltă. Dacă vodă o să menţie pe averescani la putere sau o să cheme pe liberali. Dacă Maniu cu ardelenii lui înfometaţi erau pregătiţi să guverneze. Dacă regele, în înaltul lui patriotism, ar putea să aibă vreun pic de încredere în nişte oameni, trădători pur şi simplu, ca Stere, agitatori sterpi ca doctorul Vulpe sau neisprăviţi ca Mihalache. Andrei le lua partea din toată inima. Îi descria în culori strălucitoare, nu aşa cum îi cunoscuse, ci aşa cum vroia să-i vadă. Subprefectul se îndoia. Înţelepciunea lui, trecută şi prin ciur şi prin sită, îl învăţase să n-aştepte prea mult de la făgăduielile oamenilor. De treizeci de ani doar era în slujba statului. Văzuse el atîtea ! Atîtea alegeri făcuse şi măsluise. Nimic nu se schimbase în ţară. Doar stăpînitorii se schimbau.

— Or să se schimbe și țărăniștii sau or să-și frîngă gîtul, afirmă el cu sceptică certitudine. Dar pălăvrăgim și vremea trece. A trecut de șapte. M-așteaptă cu masa. Te-aș invita... la o adicătele de ce să nu te invit ?... O să mîncăm și noi ce-om găsi. Madam Lichianopol, nevastă-mea, o să cam strîmbe din nas că-i aduc oaspeți neanunțați... O să-i treacă... Așa-s cucoanele ! Ele se mînie, ele se-nbună. Fă-te și dumneata că nu bagi de seamă... să vezi la urmă ce plăcere o să-i faci...

— N-aș vrea să vă supăr... să vă incomodez.. se scuza Andrei.

— Ce supărare !... Cum să mă incomodezi !... Mașina tot e goală. Lăsăm pe jandarmi aici. Mîncăm pe îndeletele. La zece ai trenul pentru București. Cu țăranii aranjăm noi cum e mai bine... Nici totul pe-al lor, nici pe cheful jandarmilor... Cu un om cult ca dumneata e o adevărată plăcere să pui țara la cale... Eu îți rămîn îndatorat.

Din prag a făcut semn oamenilor să se apropie. Le-a spus binevoitor și de sus :

— M-am înțeles cu domnul advocat... O să faceți și voi cîte o declarație, cum mi-a făcut dumnealui și așa cum s-au petrecut lucrurile... M-auzi brigadir ?... Unul cîte unul, la secție, în ordine, fără gîlceavă... Să n-aud cumva !... M-ați înțeles ?

— 'Nțeles, s-trăiți !... i-au răspuns țăranii cu însuflețire.

Andrei și-a luat rămas bun, voios, de la dînșii. A luat masa, un adevărat praznic, între fata subprefectului, domnișoara Olguța, sentimentală, romantică, artistă pînă-n vîrful unghiilor, care cînta la clavir ultimile tangouri languroase și umpluse pereții casei cu picturi după cărți poștale ilustrate, și respectabila doamnă Lichianopol care tăcuse, îmbufnată, pînă la friptură și-și dase deodată drumul corsetului și recriminărilor împotriva soțului, bucătăresei, anotimpului, fetei care nu se hotăra odată să se mărite, guvernelor care nu recunoșteau meritele legitimului și, cu deosebită predilecție, cu iritată insistență, împotriva țăranilor care erau răi, bețivani, leneși, hoți, puturoși.

Încălzit de abundența mîncărilor suculente, încîntat că totul se isprăvise cu bine, amețit întrucîtva de exuberanța culorilor din cadre și de langorile tangourilor, Andrei abia a apucat să prindă trenul de zece.

Din deprindere, din exces de zel sau fiindcă nervii îi erau surescitați, s-a abătut pe la gazetă. Cădea la țanc. Șefii erau în păr. Redacția clocotea. Mihalache ținuse un discurs formidabil. Lupu plesnise obrazul majorității cu cîteva din întreruperile și înjurăturile lui faimoase. Doctorul Vulpe acordase unui corespondent englez un interviu răsunător. Opoziția triumfa. Zilele guvernului păreau numărate.

Degeaba a încercat Andrei, în cîteva rînduri, să le amintească și de dînsul, să le povestească cîte ceva și din cele văzute sau auzite în satul de pe malul Argeșului. Nimeni n-avea vreme să-l asculte. Evenimentele se precipitau. Îi cereau articole violente. Un manifest către țară. O șarjă acerbă împotriva ministrului de industrie. Cîteva vingalace, aduse cu îndemînare din peniță, imprecise dar semnificative, reverențioase încă în formă dar amenințătoare în fond, ca un avertisment respectuos greu însă de consecințele unui ultimatum, la adresa coroanei.

Andrei scria. Cunoștințele lui serioase, adunate în ceasurile de lecturi extrașcolare, îi serveau de data asta. Lui sau altora. Scria pe capete, scria zi și noapte : articole sociale, polemici politice, studii economice, considerații financiare sau literare, aspecte parlamentare, comunicate, programe, declarații, tot ceea ce, în sfîrșit, fruntașii partidului aveau în capete sau pe inimă, dar n-aveau nici darul, nici răgazul să exprime. Evenimentele depășeau puterea lor de muncă. Guvernul se clătina. Două săptămîni în șir s-a clătinat fără să cadă. Eforturile unite ale opoziției îl zdruncinau, îi știrbeau zilnic autoritatea, fără să-l doboare. Regele plecase la Sinaia. Mihalache se zbătea. Doctorul Vulpe făcea zîmbre. Doctorul Lupu făcea spume la gură. Andrei scria. Hîrșcîit, surmenat, tîrît el însuși de șuvoiul evenimentelor, aproape că uitase de prietenii lui de-o zi de pe valea Argeșului, pierduți în culcușul lor dintre dealuri, ca într-un adăpost inviolabil, departe de zbuciumul și aprigele lupte ale vieții.

Singură, școala lor, nu-i ieșea din minte. Amîna din zi în zi hotărîrea să se ducă pînă la Instrucție : dar n-o uita. Într-o după-amiază i-a dat lui Pavel un telefon.

— Cînd vrei tu, mă... i-a răspuns vesel acesta, la celălalt capăt al firului. Și acum, dacă vrei.

Pe vechiul lui coleg de clasă, feciorul popii din Flămînda, l-a găsit instalat într-un vast salon ministerial, cu preșuri pe jos, cu pînze de Grigorescu pe pereți, cu cafeluța dinainte și cu o dactilografă lîngă dînsul. Cafeaua aburea pe masă și domnișoara dactilografă, evaporată și alintată, se freca de el ca o pisică.

— Îmi dictați mai pe urmă, domnule director ? l-a întrebat ea, uitîndu-se din fugă, cu coada ochiului, la Andrei.

— Lasă, fă !... nu mă mai domni, că doar n-o să ne jenăm noi de-un vechi prieten, ca amicul Vaia. Tu aveai caș la gură cînd noi eram ca frați de cruce și prieteni la cataramă. Spune mai bine lui Axente să ne-aducă niște cafele, gingirlii, bine fierte, cu caimac și să spuie oricui o întreba de mine că nu vin azi la birou. Fumezi, mă ?

I-a oferit țigări speciale, luate pe gratis de la Regie ; l-a bătut voinicește pe umăr și, vreo cîteva minute, și-au împrospătat reciproc în minte scene năzdrăvane din copilărie.

Uitîndu-se mai atent la dînsul, Pavel i-a spus :

— Ai mai slăbit, mă... te-ai jigărit... se cunoaște că nu ești în slujba statului... sau e vreuna care te suge ?...

Rîdea el singur de presupunerile lui, mîngîia pulpele dactilografei, i-o arăta lui Andrei cu zîmbet larg pe dinți de lup împlîntați bine în gingiile sănătoase și-l întreba :

— Cum o găsești, verișcane ?... E a mai faină din ministerul meu. Le-am trecut pe toate în revizie pînă să dau de dînsa... Dar de acum, basta !... Pe asta n-o mai schimb... E dată dracului, pațachina... Pupă-mă, fă...

Dactilografa făcea fasoane. Directorul a apucat-o solid de mijloc și, încălzindu-se în simulacrul acesta de luptă, i-a poruncit :

— Pupă-l și pe el, fă...

Fata se apăra. Andrei nu vroia să pară prea ageamiu. Feciorul popii exulta :

— Cafea ți-am dat... cu sărutări și tutun bectimis te-am servit... Vizită armenească și ospitalitate ca la padișah... Cu ce să te mai servesc, vere ?

Andrei i-a spus, cinstit, ce-l aducea la dînsul.

— Bine, mă !... l-a întrerupt directorul, prinzînd din zbor ghelirul. Să le facem școală, țopîrlanilor, dacă zici tu. Fonduri avem. Nu mă dau în lături. Toate bune. Vorba aia însă : cît dau ?

— Lemne... cărămidă... muncă...

— Lasă lemnele... astea le poate da și statul... lasă munca... Ce-i costă pe ei munca ! Vorba e cît dau ? Bani gheață... Bani peșin... Ție cît ți-au făgăduit ?

— Mie ?

— Ție !... Mie !... niscaiva alifanți... cîteva miișoare... Că n-o să le facem doar școala pe gratis !... Tu cît le-ai cerut ?

— Nimic... a mărturisit stînjenit Andrei... oameni nevoiași... săraci lipiți pămîntului...

Feciorul popii se uita incredul la dînsul :

— Mă ăă ! Vrei să mă duci cu acadeaua ?...

Citind însă în privirile lui Andrei, cu profesională perspicacitate, că acesta n-avea asemenea intenții puțin camaraderești, a ridicat amuzat din umeri :

— Tot naiv, tot ageamiu ai rămas... așa cum te-am cunoscut pe băncile școalei. O să îmbătrînești coate-goale, măi Vaia. Eu ți-o spun. Noroc că mai sînt și eu pe aici. Degeaba nu sîntem noi prieteni. N-o să te las eu să-și bată mogîrlanii joc de tine. Ești advocat, ce naiba ! Știi și tu că intervențiile nu-s făcute de florile mărului. Ai și tu nevoi. Nu trăiești cu aer. Cere-le, mă. Dacă vor școală, s-o plătească... Nu te lua după dînșii. Ascultă-mă pe mine. Ii cunosc eu. I-am păscut. Cu funia de gît să-l vezi pe țăran, și să nu-l crezi. Cînd se vaietă și se bocesc mai tare că nu mai au un pitac de cinci în casă, atunci să știi că li-e plin chimirul de galbeni înnodați cu zece noduri. Ia-le, mă !... Ia-le cît poți... Împărțim frățește pe din două... Și-i tragem pe urmă un chef !... Să vezi tu. Luăm și pe marchiza asta cu noi... Luăm și pe soru-sa... S-o vezi pe soru-sa, Andrei ! Ce femeiușcă !... Ce tacîm !... O să-ți lingi buzele după ea... Mie să-mi spui că nu știu ce-s alea, damezele, dacă nu ți-or sfîrîi călcîiele după dînsa... Vino, zău !... Cunoști de acum drumul... Fii om și tu... Învîrtește-te.

Dactilografa își scurgea ochii după dînsul.

Andrei le-a făgăduit, la amîndoi, să revie.

S-a întors la redacție plouat și cu coada între picioare. Servitorul l-a anunțat că doi copii, două ploduri de țăran, întrebaseră de cîteva ori de dînsul și-l așteptau acum pe scara de din dos. La redacția ziarului țărănist veneau adeseori și copii. Aduceau știri fără prea mare importanță sau bilețele împăturite cu grijă. Deprins cu ei, Andrei le-a trimis vorbă să aștepte pînă ce și-o termina treburile. Treburile însă erau nenumărate. Miezul nopții l-a apucat tot la masa de scris. Nu și-a mai amintit de dînșii. Coborînd scările redacției în tovărășia zgomotoasă a cîtorva colegi, nimeni nu i-a ațînut calea. A mai întîrziat vreun ceas pe la Capșa și pe la cafenelele din centru. Și abia cînd, frînt de oboseală, a ajuns acasă și bîjbîia somnoros pereții coridorului care ducea la odaia lui, i s-a părut, la lumina turbure a felinarului din stradă, că o umbră voluminoasă tăia coridorul pe din două, ghemuită și lipită de pragul ușii. A scăpărat în grabă un chibrit. S-a plecat intrigat și-a împins cu vîrful ghetei vălătucul misterios de umbră. Două capete zburlite, speriate, au apărut de sub o blană lățoasă de oaie. La flacăra pîlpîitoare a chibritului Andrei nu le-a recunoscut mai întîi :

— Ce-i cu voi, măi ? !... Ce căutați aici ?

Apoi, deodată, pletele galbene ca paiul de grîu i-au fulgerat prin minte satul, ograda, casa lui Gheorghe al Vădanei.

— Voi sînteți ?... Tu ești, diavole ?... Cum îți zice... A ! da... Voica !... Voica lui Gheorghe !... Ce face tatu-tău ?... La ce-ați venit ?... Voi m-ați căutat pe la redacție ?... De ce nu mi-ați trimis vorbă că voi sînteți... De unde era eu să știu !... Intrați acum... Hai !... Nu stați așa înlemniți în pragul ușii... Îmi pare bine că vă văd.

Întorsese comutatorul. Sub orbitoarea lumină a becului electric, copiii cu ochii căscați, aiuriți și înfricoșați, nu îndrăzneau să facă un pas. A trebuit el să-i ia de umeri și să-i tîrască în casă. Îi pierise somnul. Îl înveselea, sincer, vizita asta neașteptată. „Ce să mă fac cu dînșii ?“ se întreba el încurcat și amuzat. „Unde să-i culc ?“ N-avea decît o singură odaie. Un pat și-o canapea. „Pe ea o s-o culc pe canapea. Pe el la picioarele patului. Dar să văd mai întîi dacă au vreo scrisoare la dînșii.“

— Îmi scrie ceva, tată-tău, Voico ?

Copila îi urmărea mișcările. Din cînd în cînd își arunca privirile în lături cu teamă, cu sfială, cu admirație, spre minunile din jurul ei și de pe pereți, și repede își întorcea ochii negri ca mura, adînci ca noaptea și și-i pironea în ochii lui Andrei. De răspuns însă nu răspundea. Parcă nu-i auzea întrebările. Parcă-i pierise glasul. Se lăsa mîngîiată de dînsul, ca și cum nu i-ar fi simțit degetele trecîndu-i de-a lungul obrajilor și prin plete. Își lăsa vîrful nasului în jos, fără să rîdă, de cîte ori Andrei i-l apuca în glumă între degete. Și numai cînd a luat-o pe genunchi, a săltat-o de cîteva ori și i-a culcat pe umăr capul bălai, numai atunci copila, în îmbrățișarea asta caldă care-i amintea pesemne de îmbrățișările părintești, s-a pornit deodată pe un plîns cu lacrimi cît pumnul, întretăiat și zgîlțîit de sughițuri.

— Ce ai ?... Ce este ?... Ce ți-am făcut ? o întreba alarmat Andrei, stîngaci și nedeprins cu toanele copiilor.

Ion, nepotul de pripas al moșneagului, i-a răspuns în locul ei, pe același ton, ca o lecție învățată pe de rost :

— Ia... pe Gheorghe al Vădanei l-a bătut domnu brigadir... De atunci zace la pat.

— Cum !?... Ce-ai spus ? a sărit Andrei în picioare, uitînd de fată și scuturînd de umăr pe copil.

— L-a bătut !... L-a bătut !... repeta Ion. I-a bătut pe toți... de-a rîndul.

La început n-a știut să spuie altceva. Repeta papagalicește aceeași afirmație. Andrei, exasperat, trebuia să-i scoată cu cleștele cuvintele din gură. Cu chiu cu vai, adunînd cuvintele, înlănțuind destăinuirile, a putut să reconstituiască scena oribilă, sălbatică, lamentabilă, încă una din miile și zecile de mii de scene ale interminabilei și monotonei noastre tragedii țărănești.

După plecarea boierilor jandarmii încunjuraseră pe săteni. Brigadirul răscolea în vremea asta casa lui Gheorghe al Vădanei și casele bănuiților. Răvășea sertarele, spărgea dulapurile și sipetele cu podoabele de zestre. Ridica tot ce i se părea subversiv : ziare, manifeste, broșuri, ștergare, țoale, ouă, slănină, găini. Nevasta lui Avram al Morăresei, vrînd să se împotrivească, brigadirul a lovit-o cu patul puștii în piept de s-a dus femeia de-a rostogolul pînă sub

vatră vărsînd sînge pe gură. Asta i-a potolit pe ceilalţi. N-a mai crîcnit nici unul. Pînă dimineaţa i-au bătut la secţie ca pe hoţii de cai. Pe unii îi legau cobză jandarmii de mîini şi de picioare şi-i spînzurau cu funiile de grinzile podului. Pe alţii îi întindeau la pămînt. Lui Gheorghe, după ce jandarmii l-au călcat cu cizmele, i-au pus ouă coapte la subţioară şi feştile de lumînări între degetele picioarelor. Urlau oamenii ca din gură de şarpe. Tălpile lui Gheorghe erau o rană. De două săptămîni nu mai putea să umble nici în cîrji. Afară de brigadir nimeni n-avea voie să-i intre în casă. Fata lui Stan Opincaru a fost apucată de durerile facerii pe cînd jandarmii o tîrau în ghionţi la post. Pruncul, în şapte luni, s-a născut mort. Brigadirul a dat de veste la centru că o boală molipsitoare bîntuia ţinutul. Alţi jandarmi au venit şi-au încunjurat satul din toate părţile. Nimeni nu mai avea voie să intre sau să iasă din sat. Oamenii nu îndrăzneau nici să se arăte pe la geamuri. De cum îi zărea de departe brigadirul le striga:

— Unde vi-i advocatul?... Am bătut telegramă după el la Bucureşti... De ce nu vine să vă apere?... V-a uitat, hai?... Ştie el ce-l aşteaptă... Pe nas o să-i scot ţărănismul!... Şi vouă, crucea şi Dumnezeii voştri de bonfaşi...

— Oamenii ştiu că nu i-aţi uitat... adăuga plîngînd copilul. Poate că n-aţi ştiut... Poate că n-aţi aflat... Ne-au trimis pe noi să vă spunem...

Vorbea acum cu şir. Prinsese inimă. Spunea tot ce ştia, tot ce văzuse, tot ce auzise. Andrei nu mai avea puterea nici măcar să asculte. Cu tîmplele prinse în pumnii încleştaţi, îşi strîngea, îşi strivea capul, ca şi cum ar fi vrut să extragă dintr-însul, o dată cu viziunea scenelor de oroare, o explicaţie, oricît de puţin plauzibilă, a bestialităţii, a ticăloşiei acesteia româneşti. I se părea că e jucăria unui vis urît. Nu izbutea să creadă. Nu putea să creadă că în mijlocul ţării, la lumina zilei, la două poşte de capitală, asemenea sălbătăcii mai erau totuşi cu putinţă. Andrei se întreba cu groază: ce-aveau jandarmii în loc de inimă? Nu erau şi ei oameni? Nu erau creştini? Nu erau români? Cum îi răbdase pămîntul să dea în fraţi de-ai lor, să-i schingiuiască, să lovească în femei? În toiul luptei, la mînie, omul nu se uită unde dă. Încăierările pot justifica orice violenţă. Loveşti, ca să nu fii lovit. Dar cu sînge

N.D.Cocea. Desen de Marcel Iancu, apărut în *Rampa*, an. XVI (1931), nr. 391 (23 martie), p 3.
(Biblioteca Academiei)

Ilustrație apărută în volumul N.D. Cocea *A hosszú elet bora* (*Vinul de viață lungă*), Budapesta, 1962.
(Biblioteca Academiei)

rece, pe tăcutele, cu adversarul legat în fața ta, fără teamă, fără rizic, să dai într-însul, trebuie să ai suflet de fiară sau de brută ca să-l lovești. Ce aveau jandarmii în loc de suflet. Din ce scursori ale populației erau recrutați ? Cine le întreținea pornirile criminale ? Cine-i dăscălise ? Cine le poruncise ? Subprefectul ? Ah, canalia ! Mișelul, cu burta plină de mîncare și de băutură, cu fața buhavă de trîndăvie. Duhnea a rachiu. Putea de te trăsnea a stîrv și-a tîrîtură levantină. Cum de nu-și dase el seama de atîta lucru ? Cum de nu-l ghicise ? Cum putuse să se lase mințit, înșelat, dus de nas ca un copil ? Beat fusese ? Să nu fii băut, să nu fi pus o picătură de vin pe limbă, și să nu vezi unde calci, să nu știi cu cine stai de vorbă, asta nu și-o ierta. Recunoștea cu umilință că el era vinovatul. Unicul vinovat. Nici jandarmii. Nici subprefectul. Ei nu-și făcuseră decît ticăloasa lor meserie. Pe cînd el ?

Ceva greu, ca o piatră de moară sau ca un munte, îi apăsa umerii. Își mărturisea, deznădăjduit :

— Eu am greșit... Eu am păcătuit...

Citea acum limpede într-însul. Nu se mai lăsa amăgit ca în seara de pe Argeș. Mintea îi era spăimîntător de lucidă. Slovele conștiinței, ca inflexibile degete arătătoare, îi arătau drumul :

— Tu ai greșit... Tu trebuie să-ți ispășești greșeala.

S-a sculat liniștit. A spus copiilor să nu-l aștepte, fiindcă o să se întoarcă tîrziu acasă. Cu mîna lui le-a făcut așternutul. Pe Ion l-a sărutat pe frunte. Pe Voica a oprit-o un moment lipită de dînsul, i-a cătat ochii mari și negri ca tăciunele și i-a șoptit, cu ochii în ochii ei :

— Fii cuminte... Nu mai plînge... Mă duc să vorbesc pentru taică-tău.

S-a dus mai întîi la Mihalache. Șeful țărăniștilor, fiind om sărac, stătea în palatul unui partizan bogat. Turcul de la poartă, cu toate stăruințele, cu toate amenințările lui, nu l-a lăsat să intre.

Fără să-și simtă picioarele rupte de oboseală, fără să-i treacă prin gînd să ia o trăsură, mergînd drept înaintea lui ca un automat, Andrei s-a îndreptat, de cealaltă parte a capitalei, spre casa secretarului general al partidului. Dar ca și partizanul lui Mihalache, și secretarul partidului era om cu stare. Poarta de fier era zăvorită. A bătut,

a sunat vreun sfert de ceas. În sfîrşit, a apărut un fecior desculţ, în izmene, cu un palton aruncat în repezeală pe umeri. Feciorul l-a recunoscut.

— Dumneata eşti, coane Andrei ?

— Da, eu sînt. Domnul secretar e acasă ?

— Acasă !... Unde să fie ?... Doarme.

— Deschide-mi atunci. Trebuie să-i vorbesc imediat.

— Vai ! cum se poate una ca asta, cucoane ! Mă omoară boierul. N-am nici cheia la mine. Mă dă afară dacă l-oi scula din somn... Lasă mata vorbă ce trebuie să-i spun... Sau treci mai bine mîine, pe la nouă...

A pierdut, în parlamentări zadarnice, alt sfert de ceas. Feciorul era neînduplecat. Nici un argument nu putea să-l convingă. Se făcea de ziuă. „Pînă la Dumnezeu te mănîncă sfinţii", s-a gîndit Andrei. Să nu pierd cel puţin ediţia de capitală. Şi s-a dus, direct, la tipografie.

Sub lumina blafardă a becurilor electrice, care se amesteca cu lumina lividă a dimineţii, străbătînd prin sita geamurilor înnegrite de funingine, un zeţar şi doi ucenici somnoroşi se învîrteau în jurul paginatorului. Ultima pagină era aproape încheiată. Stereotiparul aştepta.

— Nu închideţi încă ! le-a strigat Andrei de la uşă. Scoateţi un sfert de coloană. O să punem altceva în loc.

Paginatorul, cu genele roase, cu trăsăturile obosite, cu braţele atîrnînd în jos, a ridicat plictisit şi indignat din umeri :

— Ce vreţi să scot ? N-am doar ştiri sau telegrame. E un discurs !... Cum vreţi să-l tai ?... Vorbiţi cu domnul secretar de noapte.

Secretarul, prieten bun cu Andrei şi dorind să-l servească, a ridicat braţele neputincioase în tavan.

— Exclus, dragul meu... Cere-mi orice, dar asta nu !... Nu pot să tai un rînd... Nu pot să scot o virgulă... Pricepi şi tu... E discursul lui Madgearu !

— Un discurs !... N-o să piară ţara dac-or lipsi cîteva rînduri dintr-un discurs.

— Asta s-o crezi tu... Ia întreabă-l şi pe Madgearu... Ştii ce scandal mi-a făcut rîndul trecut pentru că i-am sărit o întrerupere...

— Dar atunci nu era vorba de ţărani bătuţi... Acum au fost bătuţi, bătuţi ca vitele, călcaţi în picioare, schingiuiţi la porţile capitalei...

Se adresa mai mult muncitorilor. Era convins că aceştia or să-l înţeleagă mai repede decît secretarul de noapte :

— Sînt fraţi de-ai voştri !... Muncitori ca şi voi !... Au fost rupţi în bătăi... Nu putem să-i lăsăm fără un cuvînt de solidaritate, de protest, din partea noastră... Măcar cîteva rînduri... în altă pagină... în orice pagină...

Secretarul l-a bătut amical pe umăr :

— Lasă, mă !... Ce atîta grabă... O să protestăm în numărul de mîine.

Ucenicii moţăiau de-a-npicioarele.

Stereotiparul a scuipat în lături.

Zeţarul a mormăit printre dinţi.

— Toate celelalte pagini sînt bătute... turnate... la rotativă...

Paginatorul, cu capul între umeri, potrivea tacticos ringla, întorcea cheia, aşeza clişeul, strîngea conştiincios şuruburile ultimei foi.

Andrei, cu gust de fiere, de neputinţă şi de deşertăciune pe limbă, a înţeles că nu mai era nimic de făcut.

„Tot eu sînt de vină", şi-a spus el. „Trebuia să viu direct aici. Să nu-mi pierd noaptea pe la uşile celor mari. Cel puţin să nu pierd acum şi şedinţa de dimineaţă. La cine să mă duc ?"

S-a gîndit la Lupu. Dar Lupu era la Arsura. S-a gîndit la Inculeţ şi la Pan-Halipa. Amîndoi erau basarabeni ; bolşevici basarabeni. Inspirau teamă. Inspirau oroare. Dar amîndoi aveau prune în gură şi buzunare în loc de suflet. A trecut în revizie pe ceilalţi. Nu se putea opri la nici unul. Toţi erau ori prea boieri, ori fonfi sau agramaţi. Nu-i rămînea decît doctorul Vulpe.

— Cum nu m-am gîndit mai întîi la dînsul ! a exclamat el. Doctorul Vulpe o să mă înţeleagă... O să simtă... El o să interpeleze guvernul.

S-a îndreptat în goană spre Athénée-Palace.

La marele hotel cosmopolit oricine putea să intre şi să iasă în voie, ca la moară. Nici paznici turci, nici feciori bine stilaţi. Un singur portar care dormita fiindcă n-aştepta noaptea bacşişuri. Învăţat totuşi de experienţele

nopții Andrei a trecut glonț pe lîngă dînsul, fără să întrebe de cineva, și-a bătut direct și discret la ușa doctorului. A bătut vreo cinci minute. Doctorul dormea greu. În sfîrșit, s-a auzit ceva mișcîndu-se în odaie și un glas surd, alarmat, speriat, a întrebat :

— Cine-i acolo ?

— Eu, domnule doctor... Eu, Andrei.

— Care Andrei ?

— Andrei !... Redactorul dumneavoastră, Andrei Vaia...

— Tu ești, mă ?... Îi fi altcineva... Parcă nu-ți cunosc glasul.

— Eu... eu sînt, domnule doctor.

Cheia s-a întors lung în broască și, prudent, ușa abia s-a crăpat. Un ochi bănuitor încerca să se strecoare prin deschizătura lărgită cu zgîrcenie. Ochiul s-a iluminat :

— A ! tu ești !... Ce-i mă ?... Ce s-a întîmplat ?... A izbucnit criza ?... A căzut guvernul ?

— Nu, domnule doctor... Iertați-mă, dar n-a căzut nici un guvern... Am venit pentru ceva mult mai grav... Vă rog să m-ascultați numai cîteva minute...

Sculat din somn, morocănos, bodogănind pe înfundate, încercînd s-ascundă între cutele cămășii revolverul pe care-l ținea în mîna dreaptă, doctorul l-a lăsat totuși să intre :

— Spune, mă !

După primele cuvinte însă, căscînd de-și strămuta fălcile, ghemuindu-se mai bine în așternut, l-a întrerupt nenorocit :

— Și pentru atîta lucru mă scoli cu noaptea-n cap ?... Nu puteai să mai aștepți ?... Dădea moartea-n țărani dacă mai așteptai cîteva ceasuri ?... Ce vrei să fac acum ?... Să mă duc în izmene la primul-ministru ?... Să-l iau de piept ?... Cum nu înțelegi atîta lucru !... Ce vreți de la mine ?... Ce sînt eu ?... Salahor ?... Hamal ?... Jălbar al tuturora ?... M-am săturat pînă în gît de politică !... Nu vreau să mai știu de nimic !... Vă poftesc să mă lăsați în pace... Să mai vedeți și de alții !... Să mă scutiți !...

Cum îi era obiceiul, se aprindea singur vorbind. Lua foc ca iasca. Mînca cuvintele. Se zvîrcolea în pat. Trăgea plapoma. O arunca. Sărea dintre perne ca o minge. Cu ochii înroșiți de somn, cu fața vînătă de furie, agita amenințător brațul gros, păros și stacojiu, scăpat ca o ghiulea din larga mînecă a cămășii de noapte țărănești.

Andrei îl asculta înmărmurit. Era deprins cu accesele de furie ale doctorului ; de data asta însă nu-l înțelegea. Într-un moment de amară și dezolantă ironie i-a trecut prin gînd să-l întrebe : „Dar, domnule doctor, dacă n-ai trăi din politică, dacă ai fi silit ca toți confrații dumitale să practici medicina, spune-mi, nu te-ai scula din somn cînd un client ți-ar bate noaptea în ușă, n-ai fi bucuros s-alergi prin ploaie și prin vînt ca să ușurezi suferințele unui bolnav ? L-ai primi tot așa cum mă primești pe mine ? De ce pentru un singur bolnav ai sări din pat, și pentru zece, pentru douăzeci de țărani, pe care ți-i aduc ca pe targă, maltratați, schilodiți, bătuți ca vai de mama lor, să nu-ți turburi un sfert de ceas liniștea și somnul ?"

Astfel se gîndea Andrei, dar n-a vorbit astfel. Doctorul se potolise în vremea asta. Se domolea tot așa de repede cum se aprindea. Inima nu-i era încă pe de-a întregul înrăită. Durerile țăranilor îl mai dureau încă poate și pe dînsul. Molima șefiei, care bîntuie ca și frigurile palustre, peste smîrcurile și mocirlele politicii românești, fumurile dictaturii, care aveau să se ridice mult mai tîrziu din mizeria țării în capetele politicianilor, nu-i învăluiau încă sufletul cu miazme pestilențiale și dreapta judecată nu i-o întunecau. A lăsat furia să i se astîmpere ca o furtună într-un pahar de apă, și tot morocănos, dar, îmblînzit, i-a arătat lui Andrei scaunul de lîngă pat :

— Stai jos... Acum că tot m-ai sculat, spune ce ai de spus. Spuneai că subprefectul a dat ordin jandarmilor ? Ești sigur de asta ? Jandarmii au bătut pe oameni ? I-au chinuit ? Le-au pus hîrtie aprinsă între degetele picioarelor ? Cîinii !... Bestiile !... Ai dovezi ?... Spui că și acum sînt răniți ?... Au urme ? Se văd ? Trebuie aduși aici... Să-i aducem la Cameră ! Să închiriem o vitrină pe Calea Victoriei !... Acolo să-i expunem !... Să-i vadă toată țara !... Aha !... Asta n-o să se petreacă așa, cu una, cu două... O să vadă dumnealor... Cu mine nu se joacă !... N-o să-mi închidă mie gura... Le-arăt eu !... Le pun eu mîna în beregată... O să-i învăț eu să mai bată, să mai schingiuiască !...

Cu aceeași ușurință, cu care luase foc împotriva lui Andrei, se ridica acum, cu caldă și generoasă mînie, împotriva jandarmilor, a subprefectului, a ministrului de Interne, a guvernului, a suveranului. Pe toți, de-a valma, îi făcea răspunzători. Nu uita pe nimeni. Nu cruța pe nimeni. Sărea din așternut strigînd că țara e lăsată pe mîinile borfașilor și tîlharilor de codru. Cu pumnii strînși amenința stăpînirea. Scrîșnind din dinți arăta înspre imobilul de peste drum : „Acolo e tartorul !... Acolo e capul tuturor relelor !..." Întorcînd perna pe o parte și pe alta, strivind-o sub coate, făcînd-o ghem ca o bombă sub șezutul regimului, cerea lui Andrei să-i aducă, pînă a doua zi la zece, lista celor bătuți, numele jandarmilor, antecedentele subprefectului, ziua, ora, minutul cînd s-au petrecut ororile de pe Argeș ; să nu uite pe nimeni, să nu-i ascundă nimic. Andrei nici nu mai avea timp să-și noteze însărcinările. Îl copleșea avalanșa cuvintelor. Entuziasmul îl ridica. A coborît scările hotelului sărind treptele cîte două și cîte trei. Soarele, care tivea cu aur cupola Ateneului, n-avea cum să-i mai lumineze fața. Păsările care ciripeau voios în arbori n-aveau ce veselie să-l mai învețe. Fericirea îi cînta în suflet. Și fața îi era scăldată de fericire. Rarii trecători matinali, cu care se încrucișa la ora aceea, se uitau zîmbind după dînsul :

— Ăsta vine de la vreo muiere, își spuneau ei.

Dar el nu vedea pe nimeni. În zbor, ca și cum ar fi avut aripi la subțiori, se ducea întins spre casă.

Acasă, în dimineața aceea făcută pentru toate surprizele, îl aștepta un alt spectacol încîntător.

Copiii, ca la țară, se sculaseră o dată cu zorile. La început buimăciți de somn, cu ochii turburi zgîiți la tot ceea ce vedeau necunoscut și minunat în jurul lor, nu și-au dat bine seama unde se găsesc. Odaia, destul de simplă a lui Andrei, dar aranjată cu gust, cu covoare pe jos, cu desenuri și caricaturi pe pereți, cu cîteva mobile aurite, vase și ornice scăpate din ghearele creditorilor de altădată, a părut de bunăseamă puilor de țărani un incomparabil colț de paradis. Au uitat de ce veniseră. Capetele strîmbe, mutrele caraghioase din cadre, îi atrăgeau. Se îndemnau unul pe altul să le privească mai de aproape. Puneau cu mare băgare de seamă degetele lor

destul de murdare pe poleiala scaunelor. Mîngîiau plușurile. Își lipeau obrajii de catifeaua pernelor brodate. În mijlocul crivatului Voica a descoperit, deodată, o păpușă aproape tot așa de mare cît și dînsa. A încremenit locului, cu brațele întinse, cu gura căscată, cu ochii ei mari și negri așa de măriți de admirație încît toată făptura ei minusculă părea o singură pereche de ochi, ca un portret de Tonița. I-a trebuit un sfert de ceas ca să se apropie de pat tiptil, în vîrful picioarelor, să întindă mîna spre păpușă, să-i vorbească, s-o alinte, să-i cîștige încrederea, s-o ia, în sfîrșit, în brațe și s-o strîngă, cu patimă, cu teamă la piept. Ornicul din perete a cîntat atunci de șase ori. O cucoană cu umbrela deschisă a ieșit dintr-o portiță. Un domn i-a ațînut calea, învîrtindu-se de două ori în loc. Și-o pasăre a apărut și-a bătut vesel din aripi, în scîrțîit de mașinărie veche, deasupra lor.

Ion privea și nu-și credea vederilor. Satul, orașul, lumea, pămîntul, odaia, au dispărut pentru dînsul. Putea să se prăbușească totul în jurul lui, nu și-ar fi luat ochii de la ornicul cu cuc din perete. Neclintit, împietrit la postul lui de observație, îi făcea semne repezi Voicăi să vie lîngă dînsul. Lipiți unul de altul, el cu toate degetele în gură, ea cu păpușa strînsă bine la piept, fără să schimbe o vorbă, striviți de aceeași admirație, atrași ca de un fir de ață invizibil spre miracolul păsării cu aripi de tinichea, s-au urcat mai întîi pe un scaun, apoi pe masă, așteptînd nemișcați, răbdători, cu milenara răbdare a țăranului, repetarea minunăției.

Așa i-a găsit Andrei.

Venea exultînd de fericire. Spectacolul neașteptat i-a sporit bucuria. I-a luat pe amîndoi în brațe. I-a învîrtit prin casă în dansuri absurde. De o sută de ori le-a pus cucul să le cînte. A trimis după cafea cu lapte cu cozonac și tot felul de cofeturi. Privindu-i mîncînd, pe el cu înceată dar solidă lăcomie, pe ea cu mofturi și deja cu strîmbături și grații de domnișoară, a avut un moment sentimentul confuz, binefăcător și întăritor după o noapte nedormită, că-și ospăta proprii lui copii. Dacă n-ar fi fost întîlnirea cu doctorul Vulpe, ar fi stat așa, cu ceasurile, să-i privească. Fiindcă nimic pe lume, nici felina elasticitate a puilor de pisică, cu coada bîrzoi și cu ghearele scoase din

manşon, cînd se joacă între dînşii ; nici salturile stîngace, aşa de umoristic dezechilibrate pe picioarele butucănoase ale căţeilor cînd se morfolesc şi se rostogolesc unii peste alţii ; nici dezarticulata zburdare a mînjilor pe cîmpul liber ; nici zvîcnelile mieilor şi viţeilor cu picioare de lemn ; nici lăcomia godacilor dolofani cu coada făcută sfredel şi cu rîturile în vînt ; nici primele bătăi stîngace din aripi ale păsărilor cerului nu se pot asemăna, oricare le-ar fi tinereţea sau sănătatea, cu graţia intimă, cu ritmul mlădios, cu armonia de linii şi de culori a copiilor omului. Trupul unui copil, în gracilitatea lui nedefinită, nedeterminată, dar perfectă, are ceva într-însul din prima viziune a artistului care-şi va strica opera, desăvîrşind-o.

I-a trebuit un real efort lui Andrei ca să-şi ia ochii de la dînşii. S-a pus pe lucru. E greu să scrii pagini de ură şi de revoltă cînd sufletul ţi-e plin de lumină. Dar tocmai în frumuseţea copiilor, în jocurile lor vii şi nevinovate, găsea motive de inspiraţie. Din cînd în cînd, îndrăzneţ, Ion i se uita peste umeri. Mai sfioasă, cu inseparabila păpuşă lipită bine de dînsa, Voica îşi luneca pe sub gene caldul ochilor ei negri, de la păpuşă la domnul grav care scria. Andrei le surprindea privirile. Îi rîdeau ochii. Inima i se strîngea.

— Ce-or să facă şi dintr-înşii, dacă or încăpea tot pe mîinile celor de astăzi ! se gîndea el.

Pe trei sferturi de coală şi-a vărsat durerea şi mînia. Amănuntele i le dădeau copiii. Accentele sumbre de răzvrătire le scotea din el. Recitindu-şi proza pasionată a fost sigur că doctorul, cu temperamentul lui de luptător, o să fie mulţumit. La zece fără cinci era la dînsul. N-a putut să-i vorbească imediat. Deputaţi, alegători, cetăţeni, postulanţi necăjiţi, reporteri ahtiaţi după ştiri umpleau odaia şi-o parte din coridor. Tîrziu, cînd i-a venit şi lui rîndul, doctorul părea extenuat :

— Las-o pe mîine...

— Domnule doctor... gîndiţi-vă !... Oamenii sînt bătuţi... chinuiţi... Numai de la dumneavoastră aşteaptă...

— Numai de la mine !... de la mine ! a izbucnit doctorul. Oricît era de extenuat se aprindea iarăşi. Dar ce sînt eu ? Maşină ? Automat ?... N-am şi eu dreptul să răsuflu?... Mie nu-mi crede nimeni !... Şi pe urmă, de ce nu mi-ai

spus exact, fără exagerări, cum stau lucrurile ? Ce credeţi că pe mine mă puteţi lega la gard aşa cu una, cu două ?... Credeţi că n-am ochi ?... Am şi eu informaţiile mele. Ştiu ce spun. Subprefectul nu-i aşa cum mi l-ai descris dumneata. Pe sub mînă e de-ai noştri. Frate-meu, Costache, mi-a dat cuvîntul lui de onoare că ne-a servit în alegerile trecute... Am întrebat şi pe alţii... Vorbeşte cu dînsul... Descurcă-te cu el cum îi şti... Ai scris interpelarea ?

Andrei a vrut să-i întindă hîrtia.

Doctorul a făcut un gest plictisit cu mîna :

— Bine... bine... O s-o citesc... Arată-i-o lui. Vezi dacă are vreo schimbare de făcut. Sfătuiţi-vă împreună. Şi spune-i să mi-o aducă la Cameră înainte de şedinţă.

Cu capul în pămînt, Andrei a părăsit odaia doctorului şi-a bătut la uşa lui Costache. Costache tocmai se îmbrăca. Alegea din garderobă, dintr-un maldăr impresionant de cravate, una care să se potrivească mai just la nuanţă cu cămaşa de mătasă desfăcută larg pe pat.

— Ce zici, Vaia, asta se potriveşte mai bine, sau asta ?

Cîntărea ambele cravate, le apropia, le depărta, şi uitînd că uşa garderobului era deschisă, bolborosea ca pentru el singur :

— N-am decît cravatele astea. Cum să aleg din două cravate ? Una merge cu hainele. Cealaltă cu cămaşa. Şi nici un ban ! Nu poţi să scoţi de nicăiri un ban de cinci !... Cum să cumperi ?... Numai cheltuieli !... La Club !... La gazetă !... Datorii la tipografie !... Hotelul neplătit !... Viaţă-i asta ?... M-am săturat de politică ca de mere acre.

Andrei a încercat să-i întrerupă monologul :

— Domnul doctor mi-a spus...

— Doctorul !... Doctorul !... Parcă ce ştie doctorul !... Dumnealui face politică înaltă !... de principii ! Nu vrea să ţie seamă de nimic... Nu menajează pe nimeni... Principiile n-aduc nici un ban... Politica nu se face fără bani... Partidul are nevoi... Oamenii au interese... Dumneata, la gazetă, vrei chenzina ?... Alţii vor şi ei !... De unde ?... O să fac... pentru dumneata...

Aducîndu-şi aminte că la gazetă nu-şi luase chenzina de vreo cinci luni de zile, Andrei l-a întrerupt, cu mai mult curaj :

— Coane Costache, n-am venit pentru chenzină. O să mi-o dai dumneata altădată, cînd îi putea... Acum am venit pentru interpelarea asta... Domnul doctor mi-a spus...

— Interpelarea ? !... Ce interpelare ?... A !... da... știu... a mormăit posomorît Costache. Mi-a vorbit ceva doctorul... O s-o văd... Pune-o și dumneata, colo, pe masă...

Văzînd pe masă vrafurile de hîrtii : telegrame, prospecte, petiții, scrisori nedeschise, afișe, cărți de vizită, manifeste electorale, teancuri de broșuri, aruncate, îngrămădite unele peste altele, pînă-n tavan, Andrei s-a rugat de el, îngrozit :

— Te rog, coane Costache... Te rog... s-o citim mai bine împreună.

— Bine... citește-o atunci, a oftat Costache, hotărîndu-se, în sfîrșit, să puie cravata cu picățel bleu-ciel.

La mijlocul paginei d-întîi însă, ușa s-a deschis fără să bată nimeni într-însa. Capul unui cunoscut samsar, ciacîr de un ochi și cu un neg pe nara stîngă, s-a strecurat prin crăpătura ușii. Costache s-a luminat la față. Întrerupînd lectura, s-a retras cu samsarul în closetul de-a lături, care-i servea drept cabinet de toaletă, de consultații, de audiențe. Andrei a avut vreme destulă să-și potolească nervii iritați. Și i s-a părut că repurtează un succes aproape nesperat cînd Costache, ieșind radios din closet, l-a bătut protector pe umeri și l-a asigurat :

— Lasă că aranjez eu lucrurile cum e mai bine... N-avea nici o grijă. Dă-mi interpelarea. O s-o citesc cu doctorul la masă. O s-o modificăm noi, pe ici pe colo, pe unde o fi nevoie... știi dumneata... Mă pricepi... Ai spirit politic... Te-am văzut eu din scris... Știi ce înseamnă politica... Cum e mai bine... Nici pe a țăranilor, nici pe a subprefectului... De Lichianopol o să mai avem nevoie... Trebuie să-l menajăm. O să-i trag mai întîi un zavrac zdravăn !... O să-i cer să retragă imediat jandarmii... Să vezi ce o să-i audă urechile !... Cere-l la telefon.

Convorbirea telefonică, obținută de urgență, a urmat inenarabilă, inimaginabilă, ca o scenă de comedie bufă. Era defect telefonul ? Striga subprefectul prea tare ? Destul că i se auzea, cuvînt cu cuvînt, de la trei metri, fiecare replică. Costache se burzuluia :

— Nu înțeleg, domnule subprefect !... Ce înseamnă asta !... Ce va să zică asta !...

Glasul lui Lichianopol răspundea :

— Dumneata ești, coane Costache ?... Săru' mîna, coane Costache... Tii ! ce bucurie ne-ai făcut. Ai primit purceii ?... Și țuica ?... Alo... alo... nu întrerupeți domnișoară.

Imperturbabil și grav, Costache continua :

— Mi-a spus Vaia... da, da... domnul Andrei Vaia, că jandarmii dumitale...

Telefonul țiriia :

— Dă-i dracului de ziariști, coane Costache... Nu-i știi cum sînt ?... Dintr-un țînțar fac harmăsar... Spune-mi mai bine ce să-ți trimit. Am pentru dumneata niște borangic și un vălătuc de șiiac... lînă-n lînă, nu altceva !... Țesut, știi dumneata, de mînușițele Veniaminei... Hai ? ți-o mai aduci aminte ?... De cînd ai fost la mănăstire numai după dumneata oftează și tînjește... Cînd mai vii ?... Ce zici ?... Să-ți trimit șiiacul și borangicul prin Veniamina ?

Solemn, Costache a tușit de vreo două ori în pîlnia telefonului :

— Hm !... da !... Hm !... Sîntem înțeleși... Fă cum e mai bine... Nu uita de jandarmi. Să ridici imediat jandarmii...

— Păi, coane Costache, cum să-i ridic !... E molimă-n sat...

— Lasă molima !...

— Bine, coane Costache... să-i ridic dacă zici dumneata... Cum să nu-i ridic !... Te-aș mai ruga însă, dacă treci cumva pe la Interne, să nu uiți de afacerea noastră...

— Bine... bine...

— Și știi... Pe din două... Cum ne-a fost vorba...

— Bine. O să trec chiar astăzi pe la Interne...

— Săru'mîna, coane Costache. S-auzim de bine... Amicíții de la nevastă. O să-ți trimeată și ea niște pastramă de gîscă, să-ți lingi buzele nu altceva.

Costache, grav ca un țap logodit, a închis telefonul. S-a întors, mulțumit de el însuși, către Andrei :

— Am aranjat... N-a fost tocmai ușor... Dar, în sfîrșit, s-a aranjat. Azi ridică jandarmii. Poți să trimiți vorbă oamenilor. I-am spus lui Lichianopol că o să trec chiar azi pe la Interne să văd dacă se execută ordinul... Crezi că mai e nevoie de interpelare ?

Copleşit de ridicolul situaţiei, umilit în carnea lui, în inima lui, de mascarada la care asistase fără voie, Andrei abia a avut curajul să-şi ridice privirile spre dînsul. O ultimă, o pîlpîitoare speranţă în doctor, îi mai licărea în suflet. A stăruit, cu deznădejde :

— Da... te rog... te rog mult... Insistă dumneata să interpeleze astăzi.

Costache, plictisit dar grăbit să plece, i-a făgăduit formal.

Pînă la trei după prînz Andrei a trecut prin stări sufleteşti oribile, prin alternări dureroase de încredere, de îndoială, de speranţă, de descurajare, de la deprimări excesive, care îl lăsau ca idiotizat în faţa copiilor, pînă la absurditatea iluziilor nebuneşti, nesăbuite, care îl făceau să sară de pe scaun şi să se joace cu ei prin casă, cum se juca Voica cu păpuşa. În momentele de acalmie încerca să raţioneze. Cunoştea de acum pe Costache. Cunoştea însă aproape tot pe atît şi temperamentul doctorului. Ştia că de la el te poţi aştepta la orice. Şi la rău şi la bine. De cîte ori nu-l văzuse, vînat de spaimă, tremurînd de frică, tăgăduind, retractînd, dînd bir cu fugiţii. Şi cu ce impetuozitate, aproape tot aşa de des, în toiul discuţiilor aprinse, nu-l luase gura pe dinainte. Chiar dacă frate-său i-o masacra interpelarea, îşi spunea Andrei, cine ştie, poate că o întrerupere, o vorbă în doi peri aruncată din rîndurile majorităţii, o să-l scoată din sărite. N-ar fi fost pentru întîiaşi dată. În zilele de şedinţe furtunoase, în tumultul pasiunilor învrăjbite, de cîte ori nu sărise de la locul lui, cu glasul strangulat de furie, aruncîndu-se în mijlocul adversarilor şi înjurînd suruguieşte. Numai prilej să aibă. Numai spiritele de ar fi agitate. Lucrul nu părea imposibil. Guvernul era pe ducă. Majorităţile descompuse, înăcrite, exasperate. Nimeni nu mai era în stare să le stăpînească. Incinta clocotea zilnic. Sertarele ministerelor se goleau de acte compromiţătoare. Deputaţii ştiau că-i pîndeşte dizolvarea. Răfuiala era pe toate buzele strînse diplomatic pînă atunci. Un gest, un cuvînt nenorocit, un incident de nimica toată, puteau să determine, să precipite prăbuşirea.

Andrei visa. Îşi spunea cu candoare : Ce-ar fi să cadă guvernul pe chestia sălbătăciilor şi ororilor de pe Argeş ! Ce revanşă ! Ce simbol ! Fruntaşii ţărănismului dezvăluind

în faţa lumii îngrozite spăimîntătoarea tragedie a satelor. Bestialitatea jandarmilor, duplicitatea levantinilor, împilarea norodului date în vileag de la tribuna Camerei, şuierînd în frazele răzbunătoare ale doctorului Vulpe, ca sfîrcul unui harapnic peste capetele majorităţii, plesnind feţele miniştrilor, spărgînd zidurile parlamentului, revărsîndu-se ca o nouă speranţă de dreptate, ca vestea cea bună a zilei de mîine, pînă în întunerecul celor din urmă cătune, pînă în ungherele cele mai depărtate ale ţării. Andrei vedea cu ochii lui spectacolul. Degeaba majorităţile cuprinse de panică urlau strigăte de moarte. Zadarnic se agăţau miniştrii, cu mîini înfrigurate de colţurile pupitrelor. Uraganul conştiinţei populare trecea măturînd totul în calea lui : oameni, regimuri, aşezăminte, nedreptăţi, nelegiuiri, toate păcatele, toate ruinele, toate ruşinile trecutului nostru blestemat. Cu ochii la copii, cu gîndurile la copii, Andrei credea.

Pe aproape de trei şi i-a luat cu dînsul. I-a instalat în primul rînd de bănci, în galeria goală. Ceva îi spunea că ochii lor abia deschişi asupra vieţii vor vedea un spectacol cum nu i-a mai fost dat ţării ăştia să vadă. Zgomotele surde din incintă păreau că-i dau dreptate. Ceva neobişnuit plutea în aer Efluvii electrice. Priviri agresive. Înjurături abia mîrîite. Miros de praf de puşcă.

Din cucurigul lor copiii nu vedeau decît partea frumoasă a lucrurilor. Ca şi cum palatele din basme s-ar fi coborît aievea pe pămînt, scăldate în aureola difuză, care se revărsa din vasta cupolă luminată ca ziua pe dinăuntru, vedeau lojile împodobite cu mîndreţe de cucoane, busturile de marmoră înşirate de-a lungul pereţilor şi jos, în fund de tot, ca în fundul unui puţ, forfoteala din incintă. Grupuri compacte de boieri, în haine negre, se formau, se dislocau risipindu-se printre bănci şi se adunau iarăşi. Un bătrîn înalt şi zdravăn a ocupat tribuna prezidenţială. Ca la o şcoală, a sunat dintr-un clopoţel. În liniştea relativă, stabilită cu greu, a dat cuvîntul domnului Ion Răducanu. Gras şi moale, masiv şi flasc, admirabil cap bovin, selecţionat în expoziţiile regionale de economie rurală, omul de casă şi de multe altele al lui Mihalache a rumegat ceva printre fălci cu privire la impozitele prea grele asupra cifrei de afaceri. Nu se auzea distinct ceea ce moşmonea

între buze. Ceea ce s-a auzit însă a fost destul ca să destindă nervii încordați și să înveselească adunarea. Glumele au pîrîit din toate părțile :

— Țăranii nu învîrtesc afaceri !

— Ce le pasă țăranilor de cifra de afaceri !

— Impozitul nu-i privește !...

— Privește pe negustori...

— Pe bancheri !

— Aferim țărănism !

— Plătit de bănci !

— În slujba băncilor !

Fără să audă, fără să înțeleagă, calm și impasibil, ca boul la păscut, cînd îi trece expresul pe dinainte, oratorul și-a citit comunicarea pînă la ultima linie. S-a coborît senin, sub aplauzele risipite și ironice ale majorității. Înțepat, agitat, mototolindu-și fustanela sub dînsul, dar stăpînindu-și indignarea, Mihalache i-a făcut loc, ostentativ, în dreapta lui. Capul de buldog al lui Vaida-Voievod, cu sprincenele stufoase, cu mustățile zbîrlite, s-a ridicat și-a plutit un moment deasupra băncilor. Domnul Iuliu Maniu i-a făcut semn să se reașeze și, sculîndu-se el însuși în picioare, după ce și-a potrivit manșetele de la mînecă și și-a netezit cu latul palmei gentilica, a privit lung înspre majoritate, cu ochi vineți de oțel, în care nu licărea nimic și s-a răsucit încet din călcîie către tribuna prezidențială :

— Onorate domnule președinte, am onoarea să cer cuvîntul la paragraful 3, articolul 66, aliniatul 8, din regulament.

Majoritatea nu s-a prea emoționat. Minoritatea șovăia. Deputații, cu gîturile strîmbe, se uitau înspre tribuna damelor. Miniștrii dormitau. Cu mîinile, cu barba, cu picioarele, Iorga scria. Singur doctorul Vulpe rămăsese cu pumnul ridicat amenințător în aer, cu o înjurătură înăbușită în fundul gîtului. Andrei l-a văzut repezindu-se de la locul lui, călcînd repede și apăsat ca peste leșurile dușmanului, îndreptîndu-se cu capul între umeri, cu fruntea înainte, spre tribună. A urcat treptele în fugă. A luat tribuna goală cu asalt. A bătut cu pumnul în masă. Și-a început, precipitat :

— Am onoarea să adresez domnului ministru de Interne următoarea comunicare, pe care, după răspunsul pe care

va binevoi să mi-l dea, voi vedea dacă trebuie sau nu s-o transform imediat în interpelare... Acum două săptămîni...

— Oho ! !... a exclamat majoritatea.

— De ce n-o iei de la pașopt, doctore ?

— De la potop ! a adăugat un altul, elegant, manierat, dichisit, sclivisit și monoclat.

— Dumneata să nu mă-nveți pe mine de unde s-o iau... chiorule !... i-a retezat-o scurt doctorul.

— Aaa !... Aaaa !... a exclamat scandalizată majoritatea.

Andrei își freca mîinile.

— Mă rog !... Vă rog !... a intervenit împăciuitor ministrul de Interne, desprinzîndu-și cu greu șezutul voluminos din căldura confortabilă a profundului fotoliu ministerial. Vă rog, domnilor deputați, să ascultați cu atenție comunicarea domnului doctor Vulpe... Și a adăugat, mai în surdină, cu un surîs plin de multiple subînțelesuri la adresa minorității : Domnia-sa, cel puțin, n-o să ia în fața domniilor-voastre apărarea bancherilor...

— Ha ! Ha ! Ha !

— Ho ! Ho ! Ho !

au subliniat zgomotos guvernamentalii subtilul spirit ministerial. Erau acum dispuși să asculte orice. Rîsul le ușurase digestia. Țărăniștii nu suflau nici cîrc. Stacojiu la față, doctorul Vulpe s-a întors răstit către banca ministerială :

— Pe mine nu mă interesează bancherii ! Nu vreau să știu de bancheri ! Ce-mi vorbiți mie de bancheri ! Eu am venit aici trimis de țărani, nu de bancheri. Ca reprezentant al țărănimii, ca mandatar al țărănimii...

— Al națiunii !... l-a rectificat amical ministrul de justiție.

Dar doctorul Vulpe i-a ripostat fulgerător :

— Țărănimea e cvasiunanimitatea țării... Țărănimea e națiunea !

— Ura ! ! !... Bravo ! !... Trăiască țărănimea !... au strigat într-un glas, furtunos, într-un adevărat delir de entuziasm, băncile țărăniste. Deputații, sculați în picioare, aplaudau să-și rupă mîinile. Picioarele tropăiau. Pupitrele ciocăneau. Mișcat pînă la lacrimi, bătrînul Cicio-Pop își ștergea nasul cu batista. Sensibilul Mihai Popovici își

ștergea ochelarii. Curente diverse agitau rîndurile ardelenilor. Domnul Iuliu Maniu s-a sculat, cu degetul arătător ieșit afară din manșetă. Uniunea sacră se pregătea. Însuși Nicolae Iorga s-a dezlipit din bancă și deșirîndu-se în aer, purtîndu-și brațul interminabil de la înălțimea tribunei prezidențiale pînă la extrema dreaptă a guvernamentalilor, i-a îmboldit glumeț :

— Să aplaude, domnule președinte... Ei... Ei... Să aplaude și dumnealor cei de colo...

Apoi, iritat că majoritatea nu-i dădea repede ascultare sau fiindcă începea să zîmbească, ridicînd treptat glasul, fîlfîindu-și barba ca o flamură războinică, a continuat, hărțăgos mai întîi, impetuos în cele din urmă :

— Să nu uite dumnealor care ar avea încă cîte ceva de învățat de la un umil dascăl care a pus cartea în mînă tuturor fruntașilor generației care a făcut România Mare, că țărănimea asta oropsită pe care dumnealor, ei... da... da... nu vor s-o aplaude, ne-a dat pe apărătorii patriei, pe dorobanții care au așezat coroana de oțel pe fruntea înțeleptului rege Carol și pe vitejii care, la Oituz și Mărășești, au apărat moșia noastră strămoșească în zilele gloriosului rege Ferdinand, cel care le-a dat pămînt, pe cînd dumneavoastră... ei... da... da... dumneavoastră cei de colo... le refuzați pînă și aplauzele !

Sub ironia apostrofei Camera, un moment, a ezitat. Cîteva aplauze timide, stinghere, au pîrîit pe sub pupitrele din dreapta. Dar la un discret semnal al primului-ministru, văzut de toți, fiindcă toate privirile erau ațintite asupra lui, ropotele au izbucnit vijelioase. Camera întreagă vocifera acum în picioare. Stînga urla : „Trăiască regele țăranilor !..." Dreapta răspundea : „Trăiască regele !" pur și simplu. Tribunele fremătau. Andrei și-a lăsat capul în pămînt. Micul Ion, pierdut în galeria lui, auzind cum boierii proslăvesc pe țărani, s-a uitat mai țanțoș spre Voica. Dar Voica, pe trei sferturi plecată peste balustradă, n-avea ochi și urechi decît pentru boierii din incintă.

După ce entuziasmul și vacarmul stîrnite de cuvîntarea apostolului neamului s-au potolit încetul cu încetul, așa cum se potolesc valurile mării răzvrătite cînd cade vîntul, doctorul Vulpe, în calda atmosferă de simpatie care-l înconjura pe neașteptate de pretutindeni, a declarat, vizibil emoționat, că nu el va fi acela care să aducă o notă discordantă în momentul acesta istoric de unitate în gînduri și simțiri al reprezentanților națiunii strînși uniți la picioarele tronului ; dar că solicită de la spiritul de echitate al ministrului de resort o cercetare mai amănunțită și o pedeapsă ceva mai exemplară a abuzurilor săvîrșite de cîțiva indivizi rătăciți, care în satele de pe valea Argeșului au necinstit uniforma de jandarm.

Ministrul de Interne, greoi și sceptic, obosit, plictisit, dar strîns cu ușa de apelul patetic la unire, a trebuit să răspundă. S-a sculat pe jumătate din jilț și lăsîndu-se mai întîi într-o rînă, apoi rezimîndu-se într-un cot, alegînd cuvintele, drămuind expresiile, a recunoscut de la început, cu emoționantă sinceritate, că într-adevăr i s-au semnalat și lui unele cazuri de regretabile și reprobabile acte de samavolnicie datorite în parte, firește, unui lung trecut de apucături nenorocite, înrădăcinate adînc în moravurile pămîntului și greu de extirpat, mai ales în cursul unei singure guvernări, dar și — de ce să nu recunoască și onorabila opoziție cu aceeași bună-credință ? — și excesului de zel, explicabil poate în esența lui, funest însă prin consecințele lui incalculabile, al propagandiștilor anonimi, care, cu criminală inconștiență, agită spiritele, exploatează nemulțumirile inerente vremii, turbură și periclitează liniștea sufletească a celui mai cuminte dintre popoare, bravul și răbdătorul popor român.

Glasul excelenței sale se umflase. Corpul i se redresase. Pumnul lui masiv domina Parlamentul. Îndreptîndu-l în direcția unui dușman cunoscut, deși invizibil, a încheiat :

— Împotriva acestora, domnilor deputați, ca și împotriva celor dintîi, să afirmăm hotărîrea noastră nestrămutată, în interesul superior al statului român și solidari cu permanentele idealuri ale țării și ale dinastiei, de a pune stavilă invincibilă curentelor anarhice, ori de unde ar veni ele, din dreapta sau din stînga !...

Pumnul omului de stat a căzut, cu bufnitură înăbușită, ca al unui balon de cauciuc, pe banca ministerială. Camera, încă o dată, a sărit în picioare. Unanim și frenetic i-a aclamat perorația. Andrei n-a mai auzit-o însă. Pe furiș, ca un vinovat, ca unicul și adevăratul instigator al schingiuirilor de pe Argeș, se strecurase din tribună. Răzînd zidu-

rile, ocolind privirile ușierilor, s-a dus să-și ia copiii. I-a dezlipit cu greu de balustradă. A ascultat, cu înțepături de ace la inimă, întrebările lor naive, reflecțiile lor inocente, exploziile lor de bucurie, pornite din tinerețea lor neînțelegătoare. Nu se îndura să-i dezamăgească. Și-i era peste mînă să le spuie adevărul sau să-i mintă. Nu știa ce să le explice. Nici el însuși nu-și mai explica nimic.

Ceva se sfărmase într-însul. O iluzie. O credință. Un resort. Fugea de oameni. Rătăcea ca o umbră printre dînșii.

În munca abrutizantă a gazetăriei, zile și săptămîni de-a rîndul s-a refugiat ca omul care nu-și mai alege apa în care e hotărît să se înece. Turbure sau liniștită, limpede sau murdară, ce-i pasă ! Numai să dispară. Numai să uite și să nu se mai gîndească.

Pe cît putea evita și el gîndurile.

Făcea scurtă la mînă scriind. Scria tot ce i se cerea. Indigeste articole de fond. Aiurări pe terenul nesigur și lunecos al politicii externe. Comentarii laborioase pe marginea discursurilor goale de la Dacia sau din Parlament. Studii aride asupra economiei rurale din Banat sau fantezii asupra democrației țărănești din Basarabia, pe care nu le citea nimeni dar care, de bine de rău, umpleau coloanele gazetei. Scriind ca o mașină, fără patimă, fără convingere, scria mult mai ușor ca înainte. N-avea nevoie să cugete. Și-i rămînea destulă vreme ca să privească în jurul lui. Începea să deschidă ochii.

Cu oarecare amărăciune în primele săptămîni, cu indiferență mai tîrziu, a putut să observe mecanismul simplist, motivele ascunse sau nemărturisite dar veșnic aceleași ale acțiunilor omenești, ruajele grosolane : foame, iubire, vanitate, egoism, care i se păruseră așa de misterioase pînă atunci și care se reduceau la cîteva mediocre necesități fiziologice, în aceeași măsură comune omului ca și animalelor.

Ca să vezi viața așa cum e, în prozaica ei realitate, nu e nevoie de cine știe ce transcedentalism filozofic. E de ajuns să ai ochi. Colegii lui de redacție aveau și pentru dînsul. Nu se fereau de el. Nu-i ascundeau nimic. Vorbeau deschis. Erau oameni normali, dintr-o bucată. Profesioniști, lipsiți de fumurile idealului. Ucenici într-ale meseriei, dar

dezamăgiți înainte de victorie, deziluzionați de toate, dezabuzați, sceptici, cinici.

Strînși în jurul unei halbe de bere, în fum opac de țigări proaste, discutau pînă la ziuă cum să puie o pilă unui ministru, cum să scoată bani buni din piatra seacă a unui interviu, ce să ceară și cum să se asigure din vreme de un post lucrativ pentru anii grași cînd partidul le-o veni la putere. În șefi, în cinstea lor, în priceperea lor, în recunoștința lor, n-aveau nici un fel de încredere. Îi cunoșteau pe degete. Știau ce vînează Madgearu, ce pescuiește Răducanu, ce pune la cale Mihai Popovici, cum se învîrtește doctorul, cu cine trăiește Mihalache și ce de mai excelențe o să-i toarne din legitimii metreselor lui. Îi cunoșteau, mai bine decît își cunosc stăpînii slugile de casă.

Uneori, simțind cum stăruiau încă într-însul, îndărătnic, iluziile de altădată, Andrei risca, evaziv :

— Prea vedeți lucrurile în negru... Or fi avînd și ei, totuși, ceva în suflet...

— Ba bine că nu ! exclama jovial Ionescu-Găină, faimosul Ionescu, zis și Găină, fiindcă scurma ca nimeni altul, pentru marea satisfacție a opiniei publice, ahtiată de scandaluri și cu ceva profit personal și pentru dînsul, în băligarurile vieții noastre publice. Cum să n-aibă ! Vezi bine că au !... O foame aproape tot așa de milenară ca și a fraților de dincolo !... Asta-i tot ce au într-înșii ! Asta-i desparte. Asta-i unește. Dacă mă mir de ceva e că trocarii nu s-au înțeles pînă acum cu ai noștri, asupra pradei. Li s-o fi părînd locmaua [1] prea mică pentru doi. Or să-și mai reteze din unghii !... Or să pertracteze !... Mare-i Dumnezeu și meșter e dracul. I-am mai văzut noi odată încîrligați pe vremea consiliului dirighinte... N-o să mor, fraților, fără să-i văd mîncînd hămesiți din aceeași oală și încăierîndu-se la praznicul aceluiași buget.

— Cu Iorga-n frunte !

— Ba pe la coadă...

— Și cu ciurucurile lui Marghiloman în cîrcă !... profetizau care mai de care, golind halbele, trăgînd cu furie din mucuri pînă ce scrumul fierbinte le ardea buzele, încîntați în profetica lor dezesperare că încă un ideal se ducea

[1] *Locma* — cîștig, chilipir.

pe apa sîmbetei, că și țărănismul se împotmolea, ca atîtea și atîtea altele, ca tot ce-a fost cîndva mișcare, energie, speranță în țara asta, în mocirla politicianismului.

Într-o noapte, Tiberiu Oană Retevei, născut în țara moților dar crescut pe meleagurile Dîmboviței și de două ori, prin urmare, înfometat în această a lui îndoită calitate, de țărănist regățean și de naționalist ardelean, le-a spus cu amar parapon :

— Fraților, am o veste rea.

— Ce veste ?... au ciulit urechi profesionale toți confrații laolaltă.

— Fraților, mă tem că s-a făcut...

— Ce s-a făcut ?

— Spurcata împreunare !

— Cum ?

— Cînd ?

— Cu cine ?

Tiberiu Oană Retevei, cunoscînd curiozitatea confraților, și-a făcut o sadică plăcere să-i lese cîteva momente agățați de buzele lui ; apoi a rostit :

— Cu takiștii...

— Asta nu !... În ruptul capului v-o spun eu că nu !... a tunat Găină, bătînd cu pumnul în masă și făcînd să zîngănească paharele goale.

Colegii l-au privit uimiți. Găină nu prea avea obiceiul să-și iasă din sărite. Văzuse prea multe în scurta dar intensa lui existență de gazetar, ca să se mai mire sau să se revolte. Certurile dintre politicieni, împăcările lor, intrigile, bîrfelile, disputele, încăierările, pupăturile oriunde și cu orice prilej, nu izbuteau nici să-l intereseze, nici să-l emoționeze din cale-afară. Era încredințat că, în politică, întocmai ca în melodramele proaste, totul trebuie să se termine în cele din urmă cu bine, spre ușurarea spectatorului de îngrijorare și de bani. Cel care scuipă azi, o să lingă mîine. Cei care se înjurau ieri, or să se pupe azi. Pentru el toți erau o apă, destul de murdară. Îi cuprindea pe toți, cu amuzant dezgust, cu o nostimă și hazlie schimă a buzei de jos, în vechea zicală populară :

Albii hoți, roșii hoți,
Fu . . . . . . la toți.

De aceea, cunoscîndu-i firea, sentimentele și aforismele, colegii nedumeriți așteptau o explicație. Găină nu i-a lăsat prea mult să aștepte. Le-a dat-o, simplu :

— Mă !... eu nu știu de unde și-a cules Oană informațiile. O fi știind el ce știe. Știu și eu însă ce știu. Nu mă iau după spusele altora. Judec cu capul meu. Judec cu capul alor noștri. Cum vreți voi să ne încuscrim vreodată cu takiștii ? Aia-s mai hoți, mă ! decît ai noștri. De-om apuca o dată să-i scăpăm în visterie, s-alege praf de noi și rămîne și Mihalache fără nădragi...

Rîsete voioase, ca la un pahar de bere dat de dușcă între două clevetiri, au înflorit pe fețele colegilor. Inimile le-au venit la loc. Andrei a răsuflat și el ușurat. O geană de nădejde, subțire cît un fir de ață, i-a mijit în ochi.

Pentru cu totul alte motive, decît ale confraților, se temea și el de pecingenea takistă. Se temea de altfel nu numai de takism, dar de toate forțele lăturalnice sau obscure, de toate ispitele și imixtiunile care ar fi putut să știrbească unitatea sau puritatea partidului. Față de partid avea sentimente bizare de susceptibilitate, de intoleranță, aproape de gelozie. Ar fi vrut să-l ferească de orice contact cu lumea din afară, să-l izoleze ca într-un fel de turn de ivoriu, rezervat numai țăranilor și intelectualilor cinstiți. Prietenii glumeau pe seama lui spunîndu-i că e ca o nobilă damă amorezată de un țopîrlan. Anticipau astfel asupra caracterului doamnei Chaterlay. El îi lăsa să rîdă și-și spunea :

— Nu văd altă scăpare pentru partid și pentru țară. Țărănismul, asemenea tuturor marilor mișcări care au zguduit societatea, e și el în funcție de oameni. Statele, așezămintele, partidele, bisericile, sînt ceea ce fac oamenii dintr-însele. Din aceeași biserică a lui Crist, catolicii au făcut, măcar pe alocuri, o minunată broderie de artă, pe cînd ortodoxismul, cu popii lui ignari, muieratici, arghirofili, tîrîndu-se din crîșme la biserici și slujind în casa Domnului cu sughițuri, ca la tejgheaua crîșmarului din sat, a făcut rușinea pe care o vedem cu ochii. Din același socialism, nemții au făcut o armată, francezii o victorie a umanității, rușii forța care va domina mîine pămîntul, românii încă un prilej de căpătuială, de învîrteli, de lefuri grase și de diurne tot așa de grase. La fel va fi și cu țărănismul. Vom ști să-l ferim de rîia takistă, de scursorile

marghilomaniştilor, de ghiveciul zvîcnelilor şi ţîcnelilor lui Iorga, de fripturiştii tuturor partidelor ? Va fi, şi va lăsa dîră în urma lui. De nu ?

Dar Andrei nici nu vroia măcar să se gîndească la posibilitatea abdicării. Prea ar fi fost crudă dezamăgirea. Era încă tînăr. Putea să creadă. Vroia să spere. Lupta din răsputeri. Ca la mai toate ziarele de opoziţie, avînd posibilitatea să scrie fără control exagerat, arunca săgeţi înveninate partidelor din dreapta, strecura printre rînduri anodine răutăţi ucigătoare la adresa fruntaşilor pe care îi socotea copţi să treacă cu arme şi bagaje în tabăra ţărănistă. Descuraja bunăvoinţele adverse. Călca în străchini şi tăia punţile pertractărilor. Recunoştea sincer : „Nu fac politică : fac operă de profilaxie preventivă." Ai lui începeau să mîrîie. Cei cărora le strica socotelile încercau să-l înlăture sau să-l îmbrobodească cu vorbe meşteşugite. Răducanu turba, Madgearu urla. Fratele Costache îi suprima chenzinele. El nu se dădea bătut.

Găsise, din trei părţi deosebite, depărtate ca cerul şi pămîntul sau ca polurile între ele, trei puncte solide de încredere şi de reazăm.

Ţăranii de pe Argeş nu-l uitaseră. Bătuţi măr, jăcmăniţi, schilodiţi, în ciuda aparenţelor potrivnice şi-a obiceiului pămîntului, nu-l făcuseră pe el răspunzător de sălbătăcia jandarmilor. Se sfătuiseră şi cu oameni de prin alte sate. Într-o zi au venit în delegaţie la dînsul, din toată plasa, în frunte cu Gheorghe al Vădanei. Văzîndu-l pe Gheorghe, ajuns neom, adus din şale, rupt în două, din vlăjganul cît un munte care-i strînsese zdravăn mîna în pridvorul casei lui, i s-au umezit ochii şi un nod i s-a pus în gît. Abia a avut puterea să le răspundă la urările de bun găsit. I-a fost însă repede ruşine de slăbiciunea lui de muiere cînd Gheorghe, bătutul, schilavul Gheorghe, i-a vorbit cu glas surd de aprigă şi neîmpăcată hotărîre. În numele obştei i-a spus că aveau încredere într-însul. Pe toată faţa pămîntului numai în el mai aveau încredere. I-au cerut sfaturi, îndrumări, programul partidului. I-au făgăduit că nu vor avea tihnă şi astîmpăr pînă ce nu vor porni lucrurile din loc aşa cum trebuie să fie într-o ţară de oameni, nu de vite. Au revenit adesea. Cînd unul, cînd altul, cînd copiii trimişi după „literatură". Pe copii îi încărca cu coşeturi şi manifeste. Cu Gheorghe se pomenea stînd de vorbă cu ceasurile. Nu fiindcă ar fi avut cine ştie ce lucruri noi sau adînci să-şi spună unul altuia. Gheorghe era un biet nevoiaş de ţăran, cu ştiinţă de carte atît cît se învaţă în patru clase primare, uitată şi aceea. Dar preţuia vorba ieşită din gura omului. Ştia s-o treacă prin ciurul judecăţii. Nu se trezea îndrugînd vrute şi nevrute. Cuvîntul lui era apăsat şi greu ca marfa vîndută cinstit la cîntar. N-avea prejudecăţile comune şi nici îngustimea de vederi a mahalalei. Privea viaţa cu un fel de înţelepciune largă, binevoitoare faţă de toţi şi tolerantă cu răutăţile sau ticăloşiile omeneşti. Andrei asculta de multe ori cu adevărată uimire sfaturile lui cuminţi, condensate în proverbe scurte şi luminoase. I se părea atunci că, prin Gheorghe al lui, lua contact direct cu seva dătătoare de viaţă a pămîntului. Se simţea întinerit, cu puteri înzecite. Îşi spunea : „De bună seamă nu toţi ţăranii sînt la fel croiţi ca Gheorghe al Vădanei. Unii or fi răi, alţii lacomi, invidioşi, bănuitori, avari, borfaşi sau pur şi simplu tîmpi, cum sînt mai toţi semenii noştri. Nici mărinimia, nici înţelepciunea nu pot fi privilegiul unei singure clase. Dar ce condamnare fără apel a unei societăţi e faptul că lasă elementele ei cele mai bune în prada ignoranţei. Ce-ar fi putut să fie un Gheorghe al Vădanei, dacă o alcătuire socială mai chibzuită i-ar fi pus din vreme cartea în mînă. Cîţi n-or fi ca dînsul în negura satelor ! Cîte talente ! Cîte inteligenţe scăpărătoare ! Ce izvoare necunoscute de energie, avortate în umbră, pierdute fără urmă şi fără folos. Dacă n-ar fi decît acesta rostul ţărănismului, să vînture şi să trezească forţele adormite de-a lungul ţarinelor, şi încă existenţa lui ar fi cu prisos îndreptăţită.

După fiecare întrevedere cu sătenii de pe Argeş, întărit şi iluminat parcă pe dinăuntru, Andrei revenea la redacţie călcînd mai ţeapăn, cu fruntea sus, cu braţele încordate, gata de noi lupte. Avea acum un reazăm în tovarăşii lui de credinţă şi, în el însuşi, un imbold. [...]

O ZI CÎT UN VEAC[1]

Stau de vorbă cu mine însumi. În celula mea lungă de trei metri și lată de doi, ar fi și greu să încapă alt musafir. Condamnat la nu mai știu cîte luni de pușcărie și la o izolare delicioasă, pe cei șase metri de pămînt cimentat sînt suveran absolut. Nimeni nu mă tulbură. Nici o grijă nu m-apasă. Sînt liber să izbesc în lături porțile imaginației, să dau aripi fanteziei, să cobor universul pînă la mine sau să evadez înspre stele ; o libertate încîntătoare, desăvîrșită, mai deplină de cît printre oamenii care îți ațin mereu calea cu legile, necazurile, moravurile, convențiile și sărmanele lor conveniențe sociale.

Azi-dimineață m-am sculat cu noaptea-n cap. Prin micul hîrb de fereastră, înfipt în fruntea ușii ca ochiul unui ciclop, străbătea pînă la așternutul meu o punte de argint făcută din razele lunii. Socotind salutarea asta matinală și pură de bun augur pentru restul zilei, m-am cuibărit la căpătîiul patului, mi-am așezat bine halatul în spinare, mi-am adunat gîndurile risipite de-a lungul somnului și, numai ochi și urechi, am așteptat evenimentele.

N-au întîrziat să se perinde.

Mai întîi liniștea. O tăcere profundă, infinită, ușoară ca un fulg și grea așa cum trebuie să fie în fundul oceanelor. Orășenii n-o cunosc. Nici n-ar avea de altfel de unde să știe din ce efluvii rare și subtile e făcută tăcerea cimi-

[1] Aceste pagini nu au fost publicate în timpul vieții scriitorului. Ele se tipăresc acum pentru prima oară.

tirurilor și pușcăriilor. În casele lor zguduite mereu de trepidarea mașinilor, de hurducăitul camioanelor, de prăvălirea tramvaielor în zgomot asurzitor de geamuri sparte și de fierărie veche, îndărătul zidurilor străpunse de țignalele vardiștilor, de țipetele precupeților, de glasurile și zvonurile nenumărate ale străzii, cum ați vrea să-și găsească loc o clipă de repaos și să-și toarcă pe neauzite firul caierul vremii ?

Pe cînd aici ? Nici țipenie de om în vasta ogradă înghețată. Biserica din mijlocul curții e adormită zi și noapte. În turlele ei cucuvaiele, care-și făceau de cap aseară, au ațipit și ele, probabil. Arcadele cerdacului par orbite, stinse. Clădirea întreagă a temniței pare un mausoleu uriaș — masiv, părăginit și ireal — sub ninsoarea spectrală a lunii care stă inutil de strajă. Nimic nu trăiește. Nimic nu respiră. Aud bine saltul unui purice. Și, cu ochii pe jumătate închiși, disting suveica ușoară a minții, care lunecă, trece, aleargă, țese și destramă gînduri imprecise.

M-am gîndit un ceas sau un minut ? Nu știu. Deodată un suspin depărtat, înăbușit, venit ca din măruntaiele pămîntului, mi-a ciulit urechile. Să fie oare oftatul unui pușcăriaș ca și mine, sătul de somn și însetat de veghe ? Să fie scîncetul unui copil ? Să fie geamătul unui bolnav ? Să fie însăși căscatul ușurat al naturii care, în faptul zilei, își descleștează fălcile amorțite ? Nu ! Fiindcă din partea cealaltă a temniței, cu nerăbdătoare întîrziere, cu modulări alintate, i-a răspuns un suspin complice. Zîmbesc în barbă. Încep să înțăleg tîlcul concertului. Ascult cu atenția încordată. Suspinele, mai grave acum și languroase, cu gîlgîituri stranii în ele, ca hohotul de rîs al unui copil sau ca rînjetul diavolului, se prelungesc, se precipită. Un pas catifelat trece prin dreptul ușii mele, nu știu bine pe unde, pe balustrada cerdacului, pe casă sau pe sub streașină. Ghicesc în sfîrșit. Pricep. Motanul negru care-și freca aseară blana voluptuoasă de picioarele mele, făcînd să pîrîiască scîntei dintr-însa, el sau vreun altul, salută în felul lui, după firea lui, miracolul etern reînnoit al dimineții. Nu-l văd. Îl aud însă. Și-l urmăresc ca și cum l-aș vedea aievea. Cu pași tiptili se apropie de dînsa. Coama îi e răzvrătită. Spinarea ca peria. Coada bîrzoi. Pupilele dilatate ard și strălucesc ca jăratecul. Suspinele lui,

din ce în ce mai prelungite, gem ca toate durerile pușcăriei și exultă de fericire ca toate speranțele ei. Acorduri barbare și suave îi modulează miorlăitul. Rînd pe rînd, insinuant și agresiv, sentimental și patetic, aprig, romantic, feroce și dulce ca susurul unui pîrău, miorlăitul lui se înalță, cînd sobru, cînd frenetic, și se înfrățește cu miorlăitul pisicii, felin ca îmbierea unei curtezane și înfricoșat ca țipătul unei fecioare amenințată de viol.

Dar el n-a amenințat-o numai. Cu un salt pe resorturi de oțel i-a sărit în spate. Și-a înfipt adînc ghearele în carnea ei. O mușcă cu dinții, o strivește cu coapsele, o face să urle de groază, de durere și de voluptate. Înnebunită de spaimă, într-un efort suprem, ea îi scapă, o clipă, din încleștarea gleznelor. Un ghem păros și zburlit se rostogolește de-a lungul cerdacului. Scîndurile vechi trosnesc, cu gemete reumatice, sub puterea izbiturilor. O luptă sălbatecă, o luptă pe viață și pe moarte se încinge pe treptele scărilor. Se aude răsuflarea lor înfrigurată. Li se aud bocetele, scrîșnirile stridente, vaietele de chin sau de plăcere, mîrîitul sumbru al masculului gata să-și desăvîrșească opera, apoi, deodată, strigătul, urletul, miorlăitul lor, în același timp, de divină înfrîngere și de... [1]

Bolțile trezite le repercutează cu o mie de ecouri cumplite superba împreunare. Temnița întreagă pare o sonoră orchestră nupțială. Luna palidă le așterne peste trupuri un imaterial văl de cununie. Pe cînd candelabrul aprins al cerului își stinge treptat luminile, o dată cu ultimele svîcniri și horcăieli de agonie ale pasiunii satisfăcute.

Binecuvîntată revărsare de zi!

Fericite dobitoace ale pămîntului! Între cele patru zări libere ale lumii, ele pot în voie să se caute și să se întovărășească. Nimic nu le stă împotrivă. Nici legile naturii. Nici ipocrita lor orînduire socială. La spatele fiecărei pisici nubile nu stă de pază familia, cu autorizația într-o labă, cu zestrea în cealaltă. Lubrici judecători de instrucție nu-și vîră nasul, ca o obscenă foaie de viță, sub coada ei. Procurori bîlbîiți și polițiști slugarnici nu pîndesc, din hățișurile codului penal, atributele bărbătești ale cotoiului. În lumea

[1] Fraza este incompletă în mss.

lor totul se petrece simplu, natural, cinstit, potrivit legilor de perpetuare ale speciei și la lumina mare a zilei.

Fiindcă în vremea asta, iată, și ziua a venit. Undeva, îndărătul pușcăriei, o geană de soare trebuie să fi mijit printre nouri. Turlele bisericii sînt de purpură. În geamuri parcă se răsfrînge un incendiu lăuntric. Pe fondul vînăt al cerului de plumb, crucile se înalță turnate în aur. E o frenezie de lumini și de culori ca în basmele orientale. Toate nuanțele curcubeului trec și încap într-un ochi de sticlă cît o palmă. Corbi negri dau molcome tîrcoale zidurilor albe. Aripile lor întinse fîlfîiesc hieratic ca pînzele bărcilor funerare. Un stol de vrăbii dă iureș printre dînsele. Au țîșnit ca alicele dintr-o țeavă de pușcă și improșcate în aer trezesc pușcăria cu larma lor voioasă. Fireturile primului gardian au și apărut în depărtare. Strălucesc ca galoanele unui general. Îndărătul lor, alte licăriri, alte sclipiri : cheile de la porți și de la ușile celulelor. Două tinichele pe umerii unui condamnat. O sticlă spartă în drum. O căruță încărcată cu olane și bucăți de teracotă. Fîntîna cu țurțuri lungi de gheață, somptuoasă în vestmîntul ei de cleștar ca palatele dintr-o mie și una de nopți. Arbori. Pietre. Gunoaie. Oameni. Toate farmele și toate culorile universului strînse laolaltă pe-un pogon de loc. Cum să nu iubești natura ? Și cum să nu te împaci cu încercările vieții ?

E subiectul meu permanent de dispută cu semenii mei de-aici și de pe-aiurea.

Ieri, pe înserate, un coleg de pușcărie, om între două vîrste, sănătos, zdravăn la trup și teafăr la minte, care mă cunoștea din auzite, a venit să-mi facă o vizită de curtoazie. Ca oamenii care se văd pentru întîiași dată, am vorbit despre lucruri vagi și indiferente. Ca pușcăriașii îndeobște, am vorbit despre haine, lemne, merinde și de toate lipsurile noastre. Abia la plecare, privind lung un drug de fier înfipt sub tavan, în peretele din stînga ușii, mi-a mărturisit cu o amărăciune grea de regrete în glas :

— Dacă aș fi avut în celula mea drugul ăsta, de mult m-aș fi spînzurat de dînsul...

L-am întrebat, uimit :

— Ai ucis ?

— Nu.

— Ai furat din averea obştei, din puţinul săracului, al văduvei, sau al orfanului ?

— Ferească Dumnezeu ! Sînt condamnat pentru ultraj.

— Atunci de ce să te spînzuri ! Ce mustrări de cuget poţi să ai ? Ce remuşcări pot să-ţi tortureze nopţile ? Ai ultragiat, ai înjurat pe vreunul din mai marii ţării. Nu-l cunosc personal. Îi cunosc însă pe toţi la un loc. Şi nu e unul singur dintre ei care n-ar merita, nu o dată, dar de-o sută de ori pe zi, şi nu sudalmele şi blestemele, dar ştreangul, ţeapa şi jupuiala de viu. De ce să te spînzuri prin urmare, pentru o faptă modestă, desigur, dar lăudabilă, în definitiv. Şi de ce să-ţi curmi prosteşte zilele, cînd priveşte...

Am deschis uşa în lături şi i-am arătat petecul de natură, încadrat ca un tablou, între zidurile puşcăriei. Ningea. O ninsoare calmă, mută, împăciuitoare. Parcă o femeie iubită şi-ar fi scuturat pudra din pămătuf în faţa noastră. Fulgi leneşi se învîrteau de cîteva ori în aer şi se lăsau agale la pămînt. Un strat subţire de zăpadă, ca o năframă, acoperea ograda. Salcîmii erau în floare. Prin pînza diafană a fulguielii, zidurile temniţei se estompau, se depărtau, se topeau aproape. Un pic de imaginaţie să fi avut numai şi ţi-ai fi putut lesne închipui că, din cerdacul boieresc al unui conac de altădată, priveai în libertate odihnitorul spectacol al celei dintîi ninsori. L-am întrebat pe oaspetele meu : Ai vrea să mai mori acum ?

Dar străinul se uita buimac la mine şi nu mă înţălegea. A plecat ridicînd din umeri, cu capul în piept. E poate vina mea că nu m-a priceput. M-am mulţumit să-i arăt o părticică din frumuseţea lumii, fără să i-o explic. Nu toate făpturile sînt croite la fel. Nu toate privirile sînt făcute să simtă ceea ce văd. Ar fi trebuit să-i ridic pleoapele între degete şi să-i spun : „Iată !“ Ar fi trebuit să-l readuc cu sila în chilia mea şi să-i vorbesc aşa cum, în dulcea beţie a dimineţii, cînd toate simţurile sînt ascuţite, îmi vorbesc şi mie însumi ca acum :

Ce-ţi pasă ţie, omule, că picioarele îţi sînt încătuşate şi porţile casei zăvorite, dacă ochii îţi sînt liberi. Şi liberi chiar dacă n-ar fi ! Dacă aş fi aruncat în lanţuri la zece metri sub pămînt şi n-aş mai vedea cu lunile şi cu anii lumina zilei, cine ar putea să răpească ochilor mei treji evocarea tuturor frumuseţilor văzute sau visate, întrezărite sau închipuite, posedate sau dorite ? Sînt singur în chilia mea. Pereţii groşi mă strîng ca zidurile unei cripte. Dar ce mă împiedică să brodez pe dînşii siluete ideale sau scene tumultuoase, lupte, serbări, festinuri, alcovuri de desfătare sau baricade de revoltă pe pieţile publice ?

E de ajuns să deschid un robinet al minţii ca să curgă amintirile, să se reverse din zăgazuri torentele trecutului.

N-am trăit doar o singură viaţă. Am trăit mii şi sute de mii de vieţi. Tot ce-am cunoscut. Tot ce-am visat. Tot ce-am iubit. N-am o jumătate de veac de existenţă ; şi sînt bătrîn ca lumea. Am fost martorul genezei. Am străbătut lenta şi laborioasa evoluţie a epocilor desfăcîndu-se unele din altele ca sulurile de pergamente heraldice. Mi-am ridicat privirile încîntate spre cerul nou al Caldeenilor şi mi-am lăsat capul în pămînt, greu de toată deşertăciunea Ecleziastului. Întinerit în pragul bătrîneţii, am descifrat legile naturii în tovărăşia lui Lucreţiu, am supt mierea înţălepciunii de pe buzele lui Epicur, am simţit pentru întîia oară orgoliul că sînt om, ascultînd desfăşurarea ideilor lui Platon sub platanii Academiei.

HILARIE SFÎNTUL [1]

1

Drept ca o lumînare în rasa aspră de șiac care-i cădea pînă-n călcîie, părintele Hilarie se oprise, surprins și atent, încruntat la față și cu priviri iscoditoare, cam la jumătatea drumului care urcă în zigzaguri leneșe dealul din spatele patriarhiei.

Asculta nedumerit.

I se păruse numai, sau, în adevăr, auzise aievea un glas ascuțit răzbind prin furtună și strigîndu-l pe nume ?

Furtuna, dezlănțuită încă de cu noapte, urla și-i vîjîia în urechi. Îi răscolea barba stufoasă ; îi scutura și-i flutura camilavca pe umeri, ridica trîmbe de colb pînă-n înaltul clopotniței ; rostogolea pe cerul livid clăbuci de nori negri ca fumul de păcură și, prăbușindu-se iarăși pe pămînt, se repezea, icnind în pomii bătrîni, ca și cum ar fi vrut să-i smulgă din rădăcină. Ramurile despletite se văicăreau în jurul lui. Văzduhul gemea. Trunchii copacilor trosneau și pîrîiau. Cu greu s-ar fi putut desluși, în urgia aceasta a naturii, lămurit și limpede, un strigăt distinct. Deprins însă, din anii vieții lui monahale, trăită mai toată în creierul munților, să înfrunte mîniile pămîntului și să facă deosebire, cu oarecare discernămînt, între glasurile cerului și zvonurile deșarte ale lumii, înfipt solid ca un par în

[1] Aceste pagini nu au fost publicate în timpul vieții scriitorului. Ele se tipăresc acum pentru prima dată.

mijlocul drumului, părintele Hilarie, răbdător și atent, aștepta. Glasul nu l-a mai chemat însă.

„De bună seamă — și-a spus el, descrețindu-și ușurat fruntea și strîngîndu-se mai bine la piept în aspra rasă de șiac mînăstiresc care-l înfășura pînă-n călcîie, dar nu-i ținea nici de frig, nici de căldură — am luat apriga suflare a vîntului drept numele meu".

Și a dat să plece.

Dar atunci, în dreapta lui, la înălțimea caldarîmului, pe treapta cea mai de sus a scărilor care coboară vertiginos în vale spre chiliile cuvioșilor monahi, a apărut un cap adorabil de copilandru, cu plete zburlite ieșind dintr-un potcap mare cît toate zilele, cu obraji îmbujorați de alergătură, cu ochi vioi alergînd de colo-colo, în toate părțile, ca ochii de viezure și, sub nasul ridicat hazliu în sus, cu două buze pîrguite, umflate, sumese pe gingii roșii ca mărgeanul și cu dinți albi și mici ca un șirag de mărgăritărele.

Părintele Hilarie l-a privit mirat și înveselit :

— Tu ?... Tu erai, frate Silvane ? Tu m-ai strigat prin furtună ?

— Eu... Eu... a încercat să răspundă fratele Silvan, răsuflînd greu, gîfîind și luptînd din răsputeri împotriva vîntului și cu poalele rasei, prea largi și prea lungă pentru dînsul, și în care, se împleticea la tot pasul ca într-o haină de împrumut. Eu am strigat... părinte !... părințele !... părinte Hilarie !... Dar sfinția-ta nu m-a auzit.

— Am auzit... Te-am auzit, frate Silvane... Nu știam însă că ești tu.

— Eu eram ! — a declarat țanțoș și mîndru copilandrul, putînd, în sfîrșit, să vorbească și să răsufle ca lumea — am suit scările într-o fugă. Mă temeam că nu te-ajung de pe urmă. Dacă apucai, ferească Dumnezeu, să intri la înaltpreasfîntul !... Ce m-aș fi făcut ?... Cum aș fi putut să dau sfinției-tale ceea ce uitași pe masa de lîngă pat, îndărătul icoanelor ?

— Am uitat ceva ? l-a întrebat mirat și neîncrezător, părintele Hilarie.

— Firește c-ai uitat ! Altfel aș fi alergat într-un suflet ?

Ochii copilului rîdeau. Gura îi rîdea pînă la ceafă. Capul întreg de pui șmecher și isteț de oltean îi rîdea din toate gropițele, sub potcapul căzut și el vesel pe o ureche. Se

vedea bine că-i era de-a joacă. Era încîntat de isprava lui. Nu-i păsa de frig. Nici de furtună. Nici de privirile iritate de nerăbdare ale călugărului. În cele două săptămîni de cînd îl avea pe lîngă dînsul, părintele Hilarie nu izbutise să-i scoată diavolii neastîmpăraţi care mişunau într-însul; pe cînd el izbutise, în cîteva rînduri să-i descreţească fruntea. S-ar fi jucat şi-acum. Sub apriga suflare a vîntului, cu pletele răvăşite, cu ochii înlăcrimaţi de rîs şi de împunsăturile aerului îngheţat, i se părea că se joacă de-a v-aţi ascunselea. Se făcea că-şi caută şi-şi cotrobăieşte în buzunarele adînci. Se prefăcea, uimit, că nu le dă de fund. În sfîrşit, cu un strigăt de izbîndă, înşfăcă ceva în mînă şi ridică braţul triumfător :

— Mătăniile ! ! ... Sfinţia-ta a uitat îndărătul icoanelor mătăniile de chihlimbar !

O uşoară paloare se aşternu pe faţa părintelui Hilarie. Îşi încreţi sprîncenele. I se întunecă privirea. O rugă dureroasă, asemănătoare cu o mohorîtă imputare, i se ridică din suflet şi-i tremură pe buze : Cum de nu se milostivise Dumnezeu de dînsul ? Cum de-l lăsase pe el, nevrednicul, să se înfăţişeze şi să cadă la picioarele înalt-preasfîntului, fără mătănii la mîinile lui ?

În ochii copilandrului însă era atîta bucurie, pe faţa lui rîzătoare se putea lesne citi atîta cinstită şi curată mulţumire că-i putuse fi de folos, încît şi privirea lui aspră i se îndulci în cele din urmă şi faţa severă i se îmblînzi.

— Îţi mulţumesc, frate Silvane.

Apoi, abia cu vîrful degetelor de la mîna dreaptă, netezindu-i părul şi mîngîindu-i obrajii, a adăugat în el însuşi.

„Necunoscute sînt căile Domnului... Pînă şi puii de diavol care ispitesc inima copilului acestuia nevinovat, fără voie şi fără ştirea lor, slujesc astăzi lui Dumnezeu..."

2

În dimineaţa aceea rece de februarie, nu se zărea ţipenie de om în ograda catedralei. Nici cîinii, pe-o asemenea vreme, nu şi-ar fi părăsit bucuros culcuşul lor cald. Crivăţul schelălăia. Fîşii de nori negri lingeau turlele bisericii. O lumină tulbure, cernută ca prin sită, învăluia pămîntul. Îndărătul geamurilor aburite nu se ghicea o licărire de opaiţ sau de candelă. Perdelele erau trase. Şi uşile zăvorîte pe dinăuntru.

În dreptul scărilor de la economat, părintele Hilarie s-a oprit, a urcat treptele şi, binişor, pe nesimţite, cu sfială, a încercat de cîteva ori clanţa uşii. Uşa nu s-a deschis însă. Şi nici un zgomot de paşi sau de vorbe nu i-a dat de ştire că fusese auzit. Spunîndu-şi în inima lui că el era, poate, de vină, că se sculase prea de cu noaptea-n cap, sau că altele erau datinile la sfînta patriarhie decît acolo, în creierul munţilor, de unde venise, n-a mai încercat de clanţă, şi nici n-a bătut în uşă. Deprins să aştepte, a aşteptat. Viforul îl bătea din spate. Frigul îl strîngea de umeri. Dar el nu simţea nimic. Ar fi putut să crape pietrele de ger şi sloi de gheaţă să se facă pămîntul sub dînsul, că tot n-ar fi simţit nimic. Avea un singur gînd în minte care-i înfricoşa sufletul şi-i [strecura] în trup valuri-valuri de frig şi de călduri : avea să dea ochii cu faţa preacurată a înaltului ierarh. Nu-şi închipuise niciodată că ar fi putut s-o vadă altfel decît cu inimă smerită, strînsă de spaimă, printre mugetele şi urletele naturii ; aşa cum temuta faţă a Domnului Dumnezeului nostru nu poate fi întrezărită decît printre fulgerele arbitrare şi trăznetele cerului.

Viaţa lui de pînă atunci îl pregătise pentru asta.

Şi-o trăise, toată, în sumbra mînăstire a *Răstignirii*, ridicată de Ioan Vodă cel Cumplit pe un pisc de munte, ca o cetate sau ca un cuib de vulturi, între văi prăpăstioase, şuvoaie care se rostogoleau din stîncă în stîncă, fierbînd de mînie, şi nesfîrşite păduri sălbatice. Sate nu erau prin împrejurimi. Drumuri nu erau. Cîteva poteci neumblate, tăiate pe vremuri în inima codrilor, nu mai duceau acum nicăiri. Din an în Paşte urcau sau coborau coastele munţilor aceiaşi ciobani cu turmele lor de oi, care aduceau celor cinci călugări, cîţi alcătuiau laolaltă soborul monastiresc, rupţi din lumea largă, merinde pentru restul anului : o roată de caş, brînză în burdufuri şi făină de păpuşoi. O umbră de viaţă începea o dată cu sosirea lor, întrerupea douătrei zile pacea sufletelor şi sfîntului lăcaş, şi se pierdea apoi, şi murea o dată cu lătratul cîinilor, cu behăitul oilor, cu ultimele sunete, din ce în ce mai slabe, ale talangii de la gîtul catîrului. Solitară şi mohorîtă, mînăstirea rămînea iarăşi singură de pază în mijlocul naturii duşmănoase.

Zidurile îi cădeau în ruină. Prin bolţile surpate şuierau şi miorlăiau ca furii despletite vînturile iernii. Torentele umflate şi galbene ca [huma] se prăbuşeau în vale cu hohote sinistre, de cum dădea în primăvară. Vara, bîrnele şi grinzile vechiului locaş, înfierbîntate de arşiţa soarelui, pocneau şi trozneau din încheieturi. Şi cît ţinea toamna, săptămîni şi săptămîni de-a rîndul, ploi nesfîrşite repezeau în acoperişuri picăturile lor grele care pîrîiau de-a lungul ţiglelor ca alicele de plumb slobozite din puşca vînătorului. Mai toate zilele de peste an treceau astfel fără odihnă în liniştea aparentă a mînăstirii. Şi puţinele ceasuri de odihnă erau şi acelea străbătute de duhurile necurate ale nopţii.

În chilia lui strîmtă, umedă, întunecoasă, părintele Hilarie îşi petrecuse anii cei mai senini ai copilăriei şi-ai tinereţii, cu trupul scuturat de spaima tuturor celor văzute şi nevăzute. Nedeprins încă să facă deosebire între ele, tremura deopotrivă, în carnea şi în inima lui, de fîlfîitul unei aripi de liliac, de vaietul aproape omenesc al unui brad care se prăbuşeşte, de ţipătul cucuvaelor, de toate zgomotele mari sau mici, tainice, nemăsurate, inexplicabile, care vin de pretutindeni la urechea omului, din pămînt, din aer, din ape, din adîncul pădurilor, ca şi de bubuitul prelung al norilor cînd duhul Domnului trecea peste dînşii. Murmurul suav al [rugăciunilor] îi expira adesea pe buze cînd auzea în inima zidurilor, ca [1]... unor mîini misterioase, sfredelitul uşor al carilor, sau, în tăria nopţilor de-afară, urletele fiarelor înfometate. Pielea i se încreţea atunci de spaimă. Părul i se zburlea pe cap. Lumea i se părea un iad de vaiere, de bocete, de scrîşniri de dinţi, în care mişunau legiuni monstruoase de lighioane cu neputinţă măcar de imaginat. Ca să-şi potolească bătăile inimii, ca să-şi adune gîndurile, risipite ca oile cînd lupul flămînd se aruncă între ele, se refugia în citania sfintelor scripturi. Deschidea Biblia. Cu degetul arătător urmărea rîndurile încîlcite, cu două şi trei caturi de slove chirilice, încălecate unele peste altele. Dar nici paginile Bibliei nu-i aduceau vreo alinare. Între scoarţele ei, ca şi în scoarţa pămîntului, ard cetăţile, foc şi pucioasă mistuiesc aşezările oamenilor, se războiesc armatele regilor, curge sîngele noroadelor. Unele pe altele se biruiesc şi seminţiile se tîrăsc în robie.

[1] Cuvînt indescifrabil.

Rînd pe rînd îşi doboară altarele, îşi ridică noi idoli, se închină Satanei. Ura şi răzbunarea încolţesc în inimi. Pisma, avariţia, curvia sălăşluiesc în sufletul mulţimilor şi se lăfăiesc în palatele regilor. Crima nu mai sperie pe nimeni. Fratele îşi înjunghie fratele. Păcatul şi fărădelegea stăpînesc pămîntul. Iară apele unui mare potop n-ar mai putea să le răscumpere. În zadar gem profeţii. În van plîng psalmiştii. De-a surda, pe toate paginile Bibliei, în faţa cerurilor mute, tremură şi strigă Israel.

La picioarele patului de scînduri, izbindu-se cu fruntea de lespezile podelelor, părintele Hilarie striga şi el :

— Luminează-mă, Doamne !... Ce este lumea aceasta ?... Ce crimă ispăşeşte ?... De ce-ai făcut-o, dacă numai teama şi ura trebuie să domnească într-una ?... Cu ce ţi-a greşit ?... Cum să împăcăm dreapta ta mînie ?... Cum să înduplecăm îndurarea ta nesfîrşită şi înţeleapta ta judecată ?... Spune-mi !... Răspunde-mi !... Luminează, Doamne, pe robul tău !...

Dumnezeu, fireşte, nu-i răspundea.

Abia cu vremea numai, după lungă trecere de ani, cînd puterile bărbăteşti au înlocuit într-însul pe cele plăpînde, ale tinereţii, şi cînd, mai deprins cu zvonurile deşarte ale vieţii, i s-a călit inima şi nu i-a mai tremurat de teama lor — şi-aşa cum toate se aşează pînă-n cele din urmă pe lumea asta, şi se domolesc, şi se astîmpără, şi avînturile adolescenţei, şi izbucnirile pasiunilor, şi trufaşele iscodiri ale minţii — aşa s-au liniştit şi gîndurile părintelui Hilarie, ca puhoaiele tulburi ajunse la larg, cînd apele limpezi rămîn deasupra şi noroaiele se scurg la fund. După pilda naturii, cu aceeaşi logică simplă şi, resemnat, a împărţit şi el lumea în două. De-o parte oamenii, cu toată răutatea şi bicisnicia lor. De partea cealaltă, albă şi pură, în vestmîntul ei de vecinică mireasă a Domnului, biserica lui Cristos.

N-a mai avut alt gînd, de-atunci. N-a mai avut altă nădejde, altă mîngîiere, altă bucurie, altă înţălepciune. Sămînţa tristă a îndoielii nu i-a mai încolţit în suflet. Paginile aride ale Bibliei, cu pomelnicul lor interminabil de jafuri, de viclenii, de patimi dezlănţuite, de masacre monstruoase nu i-au mai răvăşit cugetul. Peste toate se

înălța biserica. Sub temeliile ei de granit puteau să colcăiască și să se zvîrcolească în cazanul păcatelor viermii pămîntului; crucea ei mîntuitoare strălucea pe albastrul cerului. Strălucea în bătaia soarelui ca și printre turmele negre de nori mînate din urmă de biciul vijeliei. Arunca scăpărări de fulger din mitra episcopală, ca și din odăjdiile celui de pe urmă slujitor al altarului. Lumina fruntea patriarhilor. Aprindea rîvna și osîrdia în sufletele umiliților monahi. Întindea brațele ei ocrotitoare, ca două scuturi, ca însăși brațele celui răstignit pe dînsa, peste smerita oștire a Domnului. Ostaș al Domnului, și nimic altceva decît cel mai nevrednic ostaș al Domnului, se socotea părintele Hilarie.

De aceea coborîse, fără teamă, fără îngrijorare, din sihăstria munților lui sălbatici, dar ridicați pînă la cer, în Sodoma nelegiuirilor omenești. De aceea aștepta la ușa sfintei patriarhii, înfipt ca un stîlp, liniștit, răbdător, fără să simtă mușcăturile frigului.

Și tot de aceea n-a tresărit, cînd, după ce-a auzit în sfîrșit huruit de lanțuri grele îndărătul ușii și-un drug de fier căzînd cu zgomot, s-a găsit față în față cu o arătare ca de iad.

Un popă strîmb de umeri, ghebos în piept, cu cinci peri lungi în loc de barbă, cu nas coroiat ca un cioc de pasăre așezat între două[1]... de ochi bulbucați și deasupra unei guri cu buze late, vinete și crăpate, se chiora speriat la dînsul. De teamă pe semne, făcînd un pas îndărăt, șoldul drept i-a ieșit din loc și i-a cocoșat antereul, parcă ar fi avut sub sutană picioare de țap sau de Ucigă-l toaca. Mișcîndu-și repede fălcile și buzele, ca și cum i-ar fi rămas un rest de mîncare între buze s-a răstit la el:

— Ce vrei?... Ce cauți aici?... Cine te-a chemat?

Blînd și simplu, el i-a răspuns:

— Sînt călugărul Hilarie... am venit de două săptămîni de la sfînta mînăstire „Răstignirea“, din munții Moldovei, la chemarea înalt-preasfîntului patriarh... Cuvioșia sa părintele econom mi-a dat ieri de știre...

— Ți-a dat de știre!... Ți-a dat de știre... Eu sînt aici părintele portar... Mie trebuia să-mi dea de știre... Eu

[1] Cuvînt indescifrabil.

răspund... Aici nu-i ca la moară... Nu poate să intre ori și cine... chemați și nechemați. De unde să știu eu că ești chemat?...

Morfolea cuvintele între buze. Scuipa. Bolborosea. Țipa cu glas ascuțit de muiere. Perii din barbă i se zbîrleau ca țepii ariciului. Ochii bulbucați îi ieșeau din cap. Antereul îi flutura pe fluierele picioarelor, atîrnînd din ghebul pieptului ca dintr-un cuier. S-a potolit cu greu, după ce-a invocat în el însuși, cu jumătate de gură, nenumărați sfinți, grijanii și parastasuri. L-a întrebat tot răstit încă:

— Cum ai spus că te cheamă?

— Călugărul Hilarie.

— Bine... Bine... Așteaptă-mă aici... O să văd eu...

Șontîc-șontîc s-a îndreptat spre fundul sălii. N-a făcut însă decît trei-patru pași. S-a răzgîndit. Plictisit, îmbufnat, a dat de cîteva ori din umărul strîmb, a făcut o dată, în lături, cu mîna, ca și cum ar fi alungat un gînd sau o muscă supărătoare și, întorcîndu-se iarăși spre ușă, cu un fel de scîrbă în glasul pe jumătate îmbunat, s-a adresat călugărului:

— Acuma... c-ai venit!... N-o să scol eu, cu noaptea-n cap, pe părintele econom, pentru cuvioșia-ta... Dacă spui că ești chemat, intră atunci... o să-mi iau eu răspunderea... Și șterge-te mai întîi pe picioare... Apoi ia-o într-acolo... pe scara din dreapta... La capătul ei o să dai de-un coridor... Urmează-l și pe el pînă la capăt... De-acolo înainte...

Și printre împroșcături de scuipat și bolboroseli, părintele portar a mai adăugat, mormăind:

...descurcă-te cum îi ști...

3

Așa și-a făcut intrarea părintele Hilarie în sfîntul palat al patriarhiei. A urcat scările, ceva mai greu decît dacă ar fi avut aripi la picioare; a străbătut coridoare; și-a îngropat tălpile cizmelor în covoare moi și adînci ca mușchiul pădurilor; a trecut prin odăi căptușite cu mătăsuri, cu icoane bătute în aur și argint, cu nestemate care îți luau vederile. Pășea cu teamă. Mergea în neștire. Nimerea ușile la întîmplare. În săli și săli de-a rîndul n-a

întîlnit, printre chipuri cioplite în piatră sau turnate în bronz, chip de om adevărat. O singură dată a văzut venind spre dînsul un călugăr, un fel de namilă bărboasă și ciufulită. Bucurîndu-se la vederea fratelui întru Cristos și fără să se mire de înfățișarea lui apocaliptică, cînd a ajuns la un pas de el, a murmurat cu caldă evlavie: „Binecuvîntează, părinte"! și a vrut să se încline pînă la pămînt. Dar s-a izbit cu nasul de-o oglindă lată și înaltă, cît ținea peretele. Potcapul i-a sărit pe ceafă. Camilavca i-a căzut pe brațe. Brațele i-au căzut din umeri. Uimirea și uluiala i-au tăiat respirația. Se uita prostește la cel din oglindă. Nu mai pricepea nimic. Nu mai știa pe ce lume se găsește. Îi era teamă să mai facă vreo[1] mișcare. Cel din fața lui îl maimuțărea în toate chipurile. Dar asta i-a și grăbit înțelegerea. Adunîndu-și cu greu gîndurile, venindu-și treptat în fire, după ce-a rostit o dată, cu cucernică mirare: „Mari sînt și minunile tale, Doamne!..." și după ce și-a trecut cu șovăială, pe încercatele palma lui aspră pe luciul oglinzii, a simțit cum un rîs larg și șovăitor se ridica dintr-însul, îi căsca gura, îi înflorea în barba stufoasă. Numai fireasca sfială a călugărului, sau, chiar și-a moșneagului care se găsește printre lucruri necunoscute, l-a oprit să nu rîdă cu hohote. Și tot ea l-a sfătuit să nu cate mai departe, să se oprească acolo unde era, să aibă răbdare, să aștepte. Așteptarea nu i-ar mai fi fost de altfel grea și lungă ca în vifornița de afară. Dimpotrivă. Din tavanul zugrăvit pe cîmp albastru, cu nori imobili și cu îngeri care zburau pe loc bătînd din aripi diafane ca libelule[le] cînd sug din potirul unei flori, se lăsa un aer cald, parfumat și dulce, ca aerul din toiul verii cînd coboară în vii încărcat de miresmele fînului cosit. Încăperea nu era prea mare. Dintr-o singură rotire a ochilor, părintele Hilarie i-a străbătut toate ungherele. Cît putu să vadă în penumbra filtrată cu zgîrcenie prin horbota ferestrelor, n-a dat de nici un obiect necunoscut. Cîteva jilțuri adînci. O măsuță între ele. Și în fund, în fața oglinzii mari cît peretele, un divan imens, pe jumătate îngropat sub maldăre de perne. Deasupra divanului, o mică icoană. În cadrul ei strălucitor de aur, trupul sfintei,

[1] În mss. *și-o*.

mare cît al unei făpturi în carne și oase, și gol din creștet pînă-n talpă, strălucea mai cald și mai viu decît aurul poleielii. Părul negru, desfăcut, îi cădea de-o parte și de alta a capului, ca șerpi încolăciți sau ca două rîuri de smoală pornite din același izvor și revărsîndu-se peste rotunzimile umerilor albi. Într-o mînă, care ascundea îmbinarea pulpelor, ținea o scoică de mare. Cu mîna cealaltă își acoperea pudic sînii. Iar din plete, în dreptul inimii, îi atîrna un trandafir roș ca sîngele.

Obișnuit cu sfinții hieratici zugrăviți pe zidurile bisericii și paraclisului de la mînăstirea „Răstignirea", părintele Hilarie nu se dumerea și nu prea înțelegea tîlcul adînc al unei icoane nemaiîntîlnite pînă atunci. Deprins însă cu simbolurile bisericii, care a făcut atît de simplu din Salamita mireasa lui Isus, și din strigătele de dragoste pătimașă care gem și plîng și exaltă frumusețile trupului omenesc, în căutarea comorilor lui Solomon, un dialog divin, abia murmurat cu glas de înger între cer și pămînt, și-a spus și el, asemenea bisericii, în inima lui: „De bună seamă că trebuie să fie o sfîntă martiră. Nu i-am mai întîlnit chipul pînă acum. Dar se vede bine că zugravul a vrut să ne arate[1]... rușinile trupului în felul cum i-a așezat brațele și rănile inimii, din care sîngele preafericitei s-a scurs, pentru slava și mărirea lui Dumnezeu, în floarea roșie de trandafir."

Gîndindu-se astfel a simțit după tremurul genunchilor că sfînta îl auzise și că primea cu voie-bună să-l vadă îngenuncheat la picioarele ei. S-a prosternat dintr-o dată, ca și cum s-ar fi aruncat de pe un mal abrupt în fundul unei ape. Și-a proptit fruntea înfierbîntată de pernele țesute în fir și răcoroase ale divanului. Și, din adîncul inimii, în mutenia cugetului, s-a rugat de ea.

4

Cît s-a rugat, ar fi greu de spus. Vreun ornic nu era prin apropiere. După lumina posomorîtă de afară care străbătea cu țîrîita prin dantelăriile ferestrei, nu era chip să-ți dai seama. La bătăile precipitate ale inimii poți

[1] Cuvinte indescifrabile.

destăinui intensitatea sentimentelor, nu şi durata lor. Destul numai că părintele Hilarie, deprins să stea cu ceasurile şi cu zilele îngenuncheat în faţa icoanelor, i s-a părut că de-abia îşi începuse rugăciunea cînd un zgomot uşor, ca de paşi tiptili sau de lin fîlfîit din aripi, i-a atins auzul. O căldură dulce şi inefabilă i-a înfăşurat corpul. Prin deschizătură nevăzută sîngele i s-a scurs din vine. A crezut o clipă că sfînta se coborîse din rama ei de aur şi că plutea, purtată de valurile pletelor ei negre, în jurul lui. Şi-a apăsat mai adînc fruntea nevrednică în pernele divanului, ca şi cum ar fi vrut să strivească într-însa orice alte gînduri decît cele cereşti şi dumnezeieşti; apoi încet, cu teamă, cu suflet fervent, cu ochi măriţi şi luminaţi de extaz, s-a îndreptat din şale, şi-a înălţat în acelaşi timp braţele şi capul, a îndrăznit, ridicat el însuşi de la pămînt de elanul credinţei, să-şi ridice privirile spre dînsa.

Sfînta, goală şi pură, era tot în cadrul ei.

Dar în spatele lui, ceva a căzut cu zgomot surd şi-un glas înnăbuşit a strigat de spaimă. Tresărind şi el, dar fără uimire, fiindcă toate minunile i se păreau cu putinţă în locaşul preasfîntului, părintele Hilarie s-a uitat îndărătul lui. Ce-a văzut, deşi clipea des şi repede, nu şi-a crezut ochilor. Vedenie era? Sau făptură aievea?

Un flăcăiandru, în cămaşă de noapte ţărănească, deschisă pe pieptul mai alb decît cămaşa, cu pletele zbîrlite, cu ochii somnoroşi încă, dar frumos ca Feţii-Frumoşi din basme sau ca îngerii cerului, încremenise în mijlocul odăii. Scăpase ceva din mînă şi se uita cînd la arătarea din faţa lui, cînd în podele. Tîrziu, abia putînd să vorbească, cu glasul tremurat şi sugrumat de emoţie, s-a adresat aproape cu aceleaşi întrebări ca şi părintele portar:

— Ce vrei?... Cine eşti dumneata?... Ce cauţi aici?

Înţelegînd că de data asta avea de-a face cu o făptură omenească, părintele Hilarie s-a sculat în picioare şi, încrucişîndu-şi braţele pe piept, cu smerenia cuvenită călugărului în palatele patriarhilor, chiar cînd stă de vorbă cu un flăcăiandru, i-a răspuns:

— Sînt călugărul Hilarie...

— Bine... bine... oi fi călugărul Hilarie... Dar ce cauţi aici?

Flăcăul se dezmeticise. Îi trecuse teama. O umbră aspră şi severă îi întuneca faţa. Continuă cu mînie care sporea pe măsură ce cuvintele îi ieşeau mai repezi din gură:

— Cum ai venit?... Cum ai avut sfinţia-ta îndrăzneala să vie aici? Nu te-a oprit nimeni?... Dacă nu ştiai încotro s-apuci, n-aveai decît să întrebi!... De ce n-ai întrebat? De ce n-ai deschis ochii?... Cum ai îndrăznit să ne calci pragul?... Cine te-a lăsat să intri?

Mirat oarecum, dar liniştit totuşi, fiindcă se ştia fără de nici o vină, părintele Hilarie i-a mărturisit simplu:

— Părintele portar m-a lăsat să intru...

Flăcăul a izbucnit, exasperat de data asta:

— Părintele portar te-o fi lăsat să intri în palat, părinte, nu aici... Ştii dumneata ce-i aici?...

Şi umflîndu-şi gura de importanţa destăinuirii şi apăsînd asupra fiecărei silabe, i-a rostit răspicat:

— Aici sînt apartamentele private ale înalt-preasfinţiei-sale... Aici e camera de odihnă şi de reculegere a înalt-preasfîntului... Pricepi acum?

La auzul cuvintelor astea mari, părintele Hilarie îngălbenise. Mîinile îi tremurau. Încheieturile genunchilor i se tăiau sub dînsul. Abia avu putere să îngaime:

— Iartă, Doamne, păcătosului...

Era atîta înfricoşare zugrăvită pe faţa lui cinstită, încît faţa flăcăului se îmbună şi ea. Mînia tînărului se umflă repede, dar tot aşa de iute trecu, ca furtunile primăvara. Îl înveselea de altfel acum, şi spaima pe care şi-o făcuse singur. Uitîndu-se la ceaşca scăpată din mînă şi care căzuse fără să se spargă, mărturisi rîzînd:

— Pot să [spun], părinte, că mi-ai tras şi dumneata un pui de spaimă. Cînd te-am văzut ridicîndu-te, cît eşti de mare, am crezut că văd în faţa mea ridicîndu-se o stafie.

Cuvîntul încruntă sprîncenele călugărului. Flăcăiandrul se grăbi să-l împace:

— Iartă-mă, sfinţia-ta. Mi-a scăpat vorba din gură, ca şi ceaşca din mînă. Nu-s numai eu de vină. Şi sfinţia-ta poartă o parte de vină. Nu m-aşteptam să te găsesc aici... Cînd te-am văzut... Dar ce făceai acolo, ghemuit la picioarele divanului?

— Mă rugam...

Flăcăul căscă ochii înveseliţi:

— Aici ţi-ai găsit să-ţi faci rugăciunea?

Primind iarăşi pe nedrept o dojană, părintele Hilarie crezu de cuviinţă să se îndreptăţească :

— Nu ştiam unde sînt. Am rătăcit prin tot felul de săli şi coridoare. N-am întîlnit pe nimeni. Ajuns aici am dat cu ochii de sfînta icoana aceasta... N-o cunosc... N-am mai văzut-o. Nu ştiu care e cucernicul ei nume de martiră... Am [gîndit] însă că în lăcaşul înalt-preasfinţiei-sale trebuie să fie cea mai de preţ şi mai fără de prihană dintre însîngeratele mioare ale Domnului... M-am aruncat la picioarele ei... Şi m-am rugat de dînsa...

Cu fruntea în pămînt, călugărul nu vedea, n-avea cum să vadă ochii înlăcrimaţi de rîs înăbuşit şi faţa flăcăului, oricît de frumoasă era, îmbujorată şi schimonosită de pufnelile unui rîs cu neputinţă de stăpînit. A presimţit numai o veselie ciudată şi nelalocul ei. A întrebat mirat :

— Dar tu cine eşti, fiule?

— Iartă-mă, părinte... Tocmai de-aceea îmi venea să rîd... Abia trezit din somn... În cămaşa asta de noapte!... Cum era să spun sfinţiei-tale că sînt şi eu tot faţă bisericească?... şi că mă cheamă, pe numele meu călugăresc, dat din porunca şi cu însăşi binecuvîntarea înalt-preasfîntului : fratele Serafim...

Oricît de stranie era împrejurarea şi de sumară îmbrăcămintea fratelui, faţa părintelui Hilarie s-a bucurat şi s-a luminat.

— Atunci, frate Serafime, tu o să poţi să-mi spui numele sfintei martire de care m-am rugat.

Ocolind răspunsul, fratele Serafim s-a grăbit să-l întrebe :

— Sfinţia-ta nu e de pe-aici?

— Nu. Nu sînt de-aici. Vin de departe, din munţii Moldovei.

În cîteva fraze aşezate şi cumpătate, i-a povestit tot trecutul lui care se putea rezuma într-un cuvînt : biserica; i-a spus cum primise poruncă să vie în slujba patriarhiei şi cum din îndemnul lui făcuse drumul pe jos, săptămînă şi săptămînă de-a rîndul, ca prin osteneala mădularelor să-şi curețe păcatele sufletului ; i-a arătat cu cîtă aprinsă nerăbdare pregătise în inima lui şi aşteptase ziua asta mare cînd avea să dea ochi cu faţa preacurată a celui uns

de Dumnezeu ca să-i păstorească turmele şi să-i fie zid neclintit credinţei ; şi, sfîrşindu-şi spovedania cinstită, ca frate unui frate întru Domnul, i-a reînnoit întrebarea :

— Eu ţi-am spus, frate Serafim, cine sînt şi de unde vin. Spune-mi şi tu acum numele martirei.

Împingîndu-l binişor din spate şi sfătuindu-l cu îngrijorare să plece mai curînd, să-şi ia mai repede [în] primire postul de pază şi de veghe din anticamera palatului, ca nu cumva să-l găsească preasfîntul în camera lui de reculegere, fratele tot şovăia încă să-i răspundă ; abia cînd au ajuns în dreptul uşii şi cum călugărul stăruia în întrebarea lui cu îndărătnicia oamenilor care nu au decît un singur gînd în minte, fratele Serafim înţelegînd din cele grăite şi de cele ghicite în sufletul alb ca neaua al cuviosului monah că nu era nici o primejdie să-i încredinţeze o taină atît de mare, cu albul ochilor ridicaţi pravoslavnic spre cer şi cu un zîmbet mucalit şi fugar în colţul gurii lui rumene, i-a şoptit :

— Sfînta mucenică Veniamina.

5

Pe la nouă înaintea prînzului, părintele Hilarie şi-a luat în sfîrşit postul în primire. Călugărul Timotei, pe care-l înlocuia, i-a repetat ceea ce el învăţase pe de rost încă din ajun, şi anume : cum să se poarte, unde să stea, cui să deschidă în grabă uşile, pe cine să oprească, în ce fel şi chip să răspundă mai marilor pămîntului, sau celor mai de mijloc, sau celor de rînd, şi ce să facă cu teancurile de hîrtie scrisă, venite zilnic din toate colţurile ţării şi, mai ales, cu darurile şi plocoanele care soseau tot aşa de zilnic, la patriarhie. Apoi, frăţeşte, l-a poftit să ia loc pe scaun, ceea ce părintele Hilarie a refuzat cu umilinţă creştină, dar şi cu nobilă şi bărbătească hotărîre. I se părea că ar fi fost un mare păcat să stea el jos, să-şi odihnească oasele nevrednice, cînd pe umerii preasfîntului apăsau grijile oamenilor şi toate treburile bisericii. S-a lipit prin urmare de perete. Cu braţele puse cruciş pe piept şi vîrîte bine în mînecile rasei, cu aripile camilavcei căzute şi acoperindu-i pe jumătate faţa, cu fluviul bărbii, despicat de şiragul mătăniilor de chihlimbar, revărsîndu-i-se tu-

multuos pînă la brîu a rămas înfipt așa în stînga ușii, drept și rigid ca o piatră de hotar. Nu-și isprăvise rugăciunea, întreruptă de pățania fratelui Serafim. Reînnodîndu-i firul de-acolo de unde se rupsese, a continuat-o, mai întîi în gînd, apoi cu ardoare, cu fierbinți cuvinte de mulțumită, de recunoștință Celui de sus, fiindcă îl învrednicise pe el, păcătosul, să stea de veghe și de strajă la ușa celui preaînalt.

Tăcerea domnea în anticamera patriarhului, ca într-un mausoleu încăpător și cald. Prin canaturile căptușite nu răzbeau zgomotele vane ale lumii, și nici plînsul durerii omenești. Nu se auzeau, cînd și cînd, decît țăcănitul boabelor de chihlimbar scăpînd una cîte una din mînecile rasei călugărești și, uneori, ceva mai tare, pe buzele monahului, murmurul rugăciunii, suav și sonor ca zumzetul albinelor cînd, bete de soare și amețite de nectarul florilor, sosesc în jurul urdinișului.

Vreun ceas, un ceas și jumătate, părintelui Hilarie nu i-au fost tulburate în nici un fel pacea inimii și fervoarea rugăciunii. E drept, deschideau binișor ușile, alunecau de-a lungul zidurilor, se strecurau pe lîngă dînsul umbre negre, tăcute, cu pași asurziți de grosimea covoarelor sub papucii lor cu tălpi de pîslă ; dar erau tot fețe cunoscute, frați, călugări, slugile de casă ale preasfîntului. Unii aduceau pe brațe vestminte preoțești împăturite cu grijă, sau rufe albe de schimb, sau coșuri mari cu merinde, sau poame minunate, sau tot felul de alte bunătăți și de lucruri de mare preț, cu valuri de pînză și odoare bisericești bătute în argint : alții plecau cu brațele goale dar, i se părea părintelui Hilarie, cu privirile iluminate de lăuntrica fericire că văzuseră o clipă fața patriarhului. Rugăciunea i se ridica atunci mai vie din izvoarele sufletului, pînă la buze. Îi ardeau buzele. Îi sfîrîiau buzele repetînd :

„...dăruiește-i, Doamne... Dăruiește-i din mila îndurărilor tale, aurul lumii, și roadele și poamele pămîntului. Răsplătește-i toată osîrdia, cum ai răsplătit jertfele iudeilor rătăciți în deșerturi, adunînd cu puterea sufletului tău vînturile de la miazănoapte și de la miazăzi ca să curgă asupra lor ploaie și paseri zburătoare mai nenumărate decît pulberea drumurilor și decît nisipurile mării. Dă-i, Doamne, cum ai dat lui David, cum ai dat lui Solomon, și cum ai [dat] lor, oi paisprezece mii, cămile șase mii, asini și perechi de boi cîte o mie. Ia-ne, Doamne, ia-ne de la toți și dăruiește-l din harul tău numai pe el..."

Era cam pe la mijlocul uneia din invocările astea superbe în nealterata lor candoare cînd, pentru întîiași dată, ușa cea mare de la intrare s-a deschis izbindu-se de perete și trei prelați abia au încăput în cadrul ei, cu strălucitoare cruci pe piept, cu fețe și mai strălucitoare încă de sănătate și voie-bună, vorbind tare între dînșii și rîzînd zgomotos. Unul spunea, ca și cum ar fi enumerat pe degete bogățiile dăruite lui Iov de Dumnezeu :

— Optzeci și trei de mii de la Cernica ; șaptezeci și nouă de la Pasărea ; treizeci și șapte de la Ciorogîrla... fac la un loc...

— Ai uitat douăzeci și șase de la...[1] l-a complectat cel de-al doilea.

Și cel de-al treilea [bătînd] din buze, a ridicat voios din umeri :

— Nici o brînză, fraților ! Dar vorba ceea... calul de dar nu se caută la măsele...

Fără să priceapă rostul cuvintelor schimbate în gura mare între înaltele fețe bisericești, dar bănuind tîlcul lor evanghelic, părintele Hilarie, după ce s-a prosternat cu fruntea în pămînt și-a bătut, pe rînd, trei mătănii, a rămas în smerită așteptare, cu mîinile împreunate, cu barba în piept. Sfinții părinți nu păreau însă că-i observă prezența. Urmau între ei, ceva mai în șoaptă, discuția începută. Rîdeau pe înfundate. S-au întrerupt din sfat, tustrei deodată, numai cînd au văzut alunecînd spre dînșii un călugăraș gingaș ca o fată mare, svelt în antereul lui de mătasă neagră ca o domnișoară în domino de bal mascat, jucînd din șolduri, palpitînd din gene lungi și arcuite și întinzînd, către obrajii albi ca spermanțeta, o gură botoasă de copil răsfățat, rumenă și cărnoasă ca o cireașă pîrguită. Ajungînd în dreptul lor, unul dintre ierarhi, cel care socotise bogățiile lui Iov, l-a oprit din ochi și l-a întrebat în glumă :

— Un'te duci, diavole ?...

Și, fără să-i aștepte răspunsul, ridicîndu-și apostolicește brațul drept ca pentru binecuvîntare, i-a mîngîiat ușor

[1] În mss. este lăsat spațiu liber, pentru o completare ulterioară.

obrazul, şi-a coborît mîna pînă în dreptul gurii, i-a apucat între două degete buza de jos şi, întorcîndu-i-o şi răsucindu-i-o, i-a repetat întrebarea :

— N-auzi ?... Nu vrei să răspunzi ?... Un'te duci ? împieliţatule !...

Cu buza de jos strînsă ca într-un cleşte, călugăraşul rîdea silindu-se să răspundă :

— Sfinţia-sa... Mi-a spus... mi-a trimis vorbă... înalt-preasfinţia-sa...

— Cum ?... Ce ?... S-a şi sculat buhaiul ? !... a exclamat mirat prelatul.

— Sculat !... Cum de nu ?... S-a sculat de-un ceas şi mai bine...

— Asta-i bună !... Asta le întrece pe toate !... Du-te atunci, blestematule. Piei, Satană... şi spune-i că sîntem şi noi aici...

— O să-i spun, preasfinte.

Şi-a dat să-i sărute mîna.

Dar sfinţia-sa răsucindu-şi repede mîna, i-a prins toată faţa în palma lui grasă şi ia strîns-o cu putere, cu voluptate, aşa cum strîngem cu toţii şi scuturăm prieteneşte botul unui animal domestic. Ceilalţi doi, cu ochi aprinşi, îşi gîlgîiau rîsul în fundul guşilor. Îşi făceau semne din coate. Îşi şopteau lucruri cucernice la ureche. Sub privirile îmblînzite ale părintelui Hilarie aduceau astfel dovada voioşiei aceleia a inimilor care zîmbea odinioară pe buzele martirilor şi luminează şi astăzi feţele buncredincioşilor creştini ori de cîte ori, cu gînduri fără prihană, se găsesc împreună.

Sosirea unui alt prelat, mic de stat, rotund şi negricios ca o boabă de piper şi care venea repede spre dînşii, parcă fără să calce pe podele, ci rostogolindu-se ca o bilă de popice şi sfîrîind ca un titirez, le-a spart veselia. Era arhimandritul Sofronie, economul patriarhiei. Cei trei arhiepiscopi l-au salutat cu exclamări zgomotoase de bucurie. Doi îl scuturau de cîte-un braţ. Celălalt îi trecuse amîndouă braţele pe după gît. Plin şi îndesat ca o gulie, cuviosul Sofronie rîdea şi se zbătea între dînşii. Se văita, în glumă :

— Mă înăbuşiţi, fraţilor, cu dragostea voastră !

Fraţii, însă, nu-i ţineau vorbele în seamă. Îi mulţumeau fiecare în felul lui :

— Pentru duzina de claponi !...

— Pentru gîştele îndopate !

— Pentru scroafa cu purceii ei !

Părintele Hilarie se repezise şi el întru întîmpinarea părintelui econom. Bătuse mătania de cuviinţă şi aştepta, mai la o parte, cu ochii inlăcrămaţi de creştinească bucurie, văzînd dragostea dintre mai marii bisericii lui Cristos şi, cu barba lui stufoasă, vînzolită, răscolită, zbîrlită de mulţimea mătaniilor bătute. Abia atunci unul dintre prelaţi a dat cu ochii de dînsul. Căscîndu-i mari cît ceapa şi rîzînd din toată gura, l-a arătat cu degetul celorlalţi :

— Ia uitaţi-vă, mă, la ţapul ăsta !...

Apoi, mai încet, cu o umbră de bănuială, de îngrijorare pe faţă, a întrebat :

— Cine ne-a adus şi pe ţapul ăsta între noi ?

Economul Sofronie s-a grăbit să-i şoptească ceva la ureche. Ceilalţi doi au auzit şi ei explicaţia. Zîmbete le-au reînflorit pe buze. Inimile le-au revenit la loc. Dacă anume fusese adusă sălbăticiunea din creierul munţilor, din fundul unei sihăstrii, ca să nu vadă, şi să n-audă, să nu simtă, să nu priceapă nimic din ceea ce se petrecea în jurul ei, nu mai aveau nici pis de zis sfinţii prelaţi şi nici de ce să puie strajă gurii lor. De-aceea, cînd, prin crăpătura uşii, călugăraşul le-a făcut semn că înalt-preasfinţia-sa îi aşteaptă, nu s-a mai sfiit nici unul să mormăiască printre buze, pe nas, din guşă, pe glasuri diferite, dar în cor, cu toţii, ca şi cum din uşa altarului ar fi oficiat laolaltă dumnezeească liturghie :

— Buhaiul !...

— Buhaiul !...

— Ne-aşteaptă buhaiul !...

6

Rămas încă o dată singur, părintele Hilarie a rămas în acelaşi timp adînc tulburat, neliniştit foarte, sfîşiat pe dinăuntru, despicat sau rupt parcă în două, de gîndurile potrivnice care se ciocneau şi se încăierau într-însul.

Am spus : „singur". Termenul e impropriu ; sau numai pe jumătate adevărat. Fiindcă un călugăr nu-i niciodată singur. În jurul lui, ca și în el însuși, la orice oră din zi și din noapte, foiesc și forfotesc, se bat, se luptă de istov, se învălmășesc și se străpung cereștile oștiri ale heruvimilor cu spurcatele legiuni ale iadului. Considerată sub aspectul ei etern, inima călugărului e ca o cetate asediată de dușmani. Iar sufletul lui e ca un vast cîmp de bătălie. Grele care de asalt îl străbat fără preget. Hoarde despletite, încălecate pe cai sălbatici, trec ca vijelia. Duduie pămîntul. Scapără copitele. Șuieră săgețile. Peste ziduri cad cu cutremur colțuri de stîncă aruncate din catapulte. Valuri de smoală topită se rostogolesc de pretutindeni. Fum de pucioasă aprinsă întunecă cerul. Prin pîcle și neguri sticlesc furcile Satanei. Vaier e în aer. Plînset. Gemete. Și scrîșniri de dinți. Dar roată de fulgere fac la porțile cetății săbiile arhanghelilor. Și un glas cu bubuit de tunet răsună deodată peste toate : pace vouă !...

Auzindu-l și de data asta în inima lui plină de tumultul preocupărilor lumești, părintele Hilarie a îngenuncheat, s-a prăbușit mai curînd în genunchi, ca o vită lovită în moalele capului. Tînguindu-se și mustrîndu-se cu amară pocăință, se întreba în el însuși :

„De ce să iau în nume de rău cele auzite ? De ce m-am lăsat învins de păcătoasa fire omenească ? Mi-au spus mie țap. Au spus buhai și celui-preaînalt. Or fi cuvintele aste, după nevolnica judecată a lumii, cuvinte de rușine sau de ocară, dar în fața lui Dumnezeu, ce are omul mai mult decît asta ? Și întrucît e mai presus omul decît dobitoacele necuvîntătoare ?"

Vorbindu-și, și sfătuindu-se astfel cu el singur, și-a dat curînd seama că diavolul îl ispitise, că diavolul răscolise într-însul fumurile înecăcioase ale orgoliului. Ca un copil se lăsase ademenit și căzuse în lanțurile Necuratului. Crezînd că Dumnezeu îl părăsise, s-a jeluit cu glas aproape tare :

„De ce ți-ai înturnat privirea de la mine, Doamne ? De ce mi-ai întunecat dreapta judecată ? De ce m-ai lăsat să văd în sfîntul nume al fápturilor plămădite cu mîna ta cuvinte de dispreț și de necinste ? De ce ai îngăduit Dușmanului, care nu e numai al meu, ci și al tău, stăpîne, să-ți ducă robul în ispită ? Cu ce..."

O clipă, a vrut să spuie : „Cu ce ți-am greșit ? Cu ce ți-am păcătuit ?" Dar imputarea i-a încremenit pe buze. Ca la lumina orbitoare a unui fulger, și-a văzut păcatul, și-a adus aminte că plecase să se înfățișeze celui-preaînalt fără să-și ia mătăniile cu dînsul. Plecase ca soldatul la război, fără pușcă. O pornise teleleu prin lume, cu gîndurile aiurea.

Atunci durerea, și remușcarea, și recunoștința că milostivirea lui Dumnezeu îi deschisese totuși ochii, l-au trîntit de pămînt. Lovindu-se cu fruntea de podele, striga către Cel-de-sus :

— Pedepsește-mă, Doamne !... Am păcătuit, Dumnezeule mare ! Uitarea mi-a încurcat cărările inimii. Trufia mi-a rătăcit căile minții. Am îndrăznit să judec, eu, netrebnicul, pe cei aleși de tine să-ți păstorească turmele. M-am socotit în mîndria mea jignită mai presus decît țapii tăi. Lovește-mă, Doamne ! Pune-mi coarne pe frunte. Fă-mi brațele picioare, ca să alerg mai repede spre tine în patru labe. Dă-mi limbă și glas de țap ca să behăiesc și în graiul dobitoacelor numele tău sfînt, Dumnezeule atotputernic, Dumnezeule milostiv și îndurător.

7

În vremea asta, vestea că un călugăr venit din întunecimile codrilor fusese găsit în camera de odihnă și de reculegere a înalt-preasfîntului, rugîndu-se și închinîndu-se la picioarele sfintei mucenice Veniamina, făcuse ocolul palatului mitropolitan. Strîmbîndu-se de rîs, fratele Serafim povestise întîmplarea unui frate mai mare. Acesta, pufnind pe înfundate, o împărtășise părintelui duhovnic. Părintele duhovnic, găsind istoria minunată și deprins să-și înveselească șefii ierarhici cu năzdrăvanele spovedanii ale celor slabi de duh, n-a stat mult pe gînduri și, adăugînd de la dînsul cîteva bibiluri și multe înflorituri, a repetat-o unui arhiereu. Arhiereul, cum e și firesc, s-a grăbit s-o comunice, caldă-călduță, unui episcop. Și astfel, din gură cuvioasă în gură cuvioasă, știrea, exasperantă, înzorzonată,

umflată ca apa rîurilor a ajuns pînă la urechile înalt-prea-sfinției-sale.

Auzind-o, patriarhul și-a încruntat mai întîi sprîncenele, pe care le avea încîrlionțate și răzvrătite ca ale unui Dumnezeu iritat și sumbru. Apoi, mai domolit, și-a mîngîiat barba albă care-i cădea fir cu fir pînă la brîu, ca a unui Dumnezeu care și-ar fi pieptănat-o la tot ceasul. În sfîrșit, mirat de îndrăzneala călugărului, sau sedus de noutatea întîmplării, sau, fiindcă în vastele și tăcutele încăperi ale somptuosului palat evenimentele neașteptate nu prea dădeau ghes, iar ceasurile lungi ale zilei se scurgeau de cele mai adeseori în ritmul mohorît al plictisului, pe fața blîndă a patriarhului a înflorit un zîmbet incredul, care s-a schimbat repede într-un rîs puternic, de om sănătos, pe care nici posturile, nici rugăciunile, nici grijile bisericii, nici povara anilor, nu izbutiseră să-l slăbească. A exclamat, creștinește :

— Minunate mai sînt și făpturile tale, Doamne !

Apoi, după cîteva momente de profundă meditație, a adăugat :

— Aș vrea să văd și eu dihania asta...

Fratele Serafim și toți cei care înconjurau jilțul păstoricesc, n-au așteptat să li se repete a doua oară porunca preaînaltului. S-au repezit buluc spre uși. Au găsit pe părintele Hilarie în patru labe, pe pămînt, lovindu-se cu fruntea de podele și rugîndu-se în gura mare. Printre vorbele fără șir, rostite din buze înfrigurate, se auzea din cînd în cînd, distinct : „țapu... țapu... țapu."

Atingîndu-i ușor cu dreapta umărul stîng, fratele Serafim l-a îmbiat :

— Sfinția-ta...

Călugărul a tresărit. S-a îndreptat din șale. A privit un moment buimac în jurul lui. Nu înțelegea. Avea în ochi luminile cerului și vedea figuri necunoscute, dar oameni, în carne și în oase, în fața lui.

Fratele Serafim a reînnoit chemarea :

— Părinte Hilarie... Eu sînt... fratele Serafim... Nu-ți mai aduci aminte ?

— Ba da... ba da... a murmurat tîrziu călugărul, cu un zîmbet bun schițat umil în colțul gurii, dar cu luminile

cerului stingîndu-i-se treptat în ochi. Uitîndu-se însă și la toți ceilalți a întrebat, ferindu-se parcă :

— Ce este ?... Ce vreți ?...

Fratele Serafim i-a răspuns :

— Înalt-preasfîntul ne-a trimis să te chemăm la dînsul...

Părintele Hilarie n-a tresărit. O paloare numai, ca lințoliul care înfășoară morții, i s-a întins pe față. Cu o mișcare bruscă de automat, s-a ridicat în picioare, a făcut cîțiva pași, clătinîndu-se mai întîi, apoi, drept, rigid, stîlp de piatră pe care și aspra rasă de șiac călugăresc, care-i cădea pînă-n călcîie, părea împietrită. Prin ușa deschisă a văzut deodată, pe fondul de aur al jilțului, ca într-un nimb, fața preaînaltului. Barba i s-a părut că-i curge pînă la pămînt. De sub streașina sprincenelor stufoase ochii aruncau fulgere. Bolta frunții părea imensă ca însăși taina cerului nemărginit. Niciodată, în viața lui de sihastru, nu-și închipuise altfel fața lui Dumnezeu. A avut totuși puterea, încordîndu-și voința, înțepenindu-și oasele, să pășească spre domnul. A ajuns în mijlocul odăii. Acolo s-a prăbușit, cu brațele lungite pînă la picioarele preasfîntului, cu capul îngropat, ca în țărînă, în lîna moale a covorului turcesc.

Cu glas blajin și binevoitor patriarhul a încercat să-l întrebe cum îl cheamă, de unde e, cînd a venit ? La toate întrebările preasfîntului, călugărul răspundea cu un geamăt surd, înfundîndu-și mai adînc fața în lîna covorului. Au încercat și ceilalți ierarhi, mai cu binișorul, mai cu asprime, să-i scoată o vorbă din gură. La toate îndemnurile lor călugărul răspundea la fel, tăvălindu-se și zvîrcolindu-se ca bolnavii apucați de Ducă-se pe pustii. Privirile patriarhului începeau să se întunece. I le-a înseninat însă pe dată episcopul Dionisie al Țării de Jos care, ridicîndu-și ochii bulbucați de broască în slava tavanului aurit și plecîndu-se la urechea preasfîntului pe cît îi îngăduia volumul impunător al burții, a rostit cu mirare evanghelică pe buze :

— Îl înțeleg pe bietul om. Glasul temut al înalt-preasfinției-tale l-a înfricoșat și l-a silit să-și ascundă fața de la tine așa cum s-au ascuns Adam și muierea lui printre pomii răului cînd glasul Domnului Dumnezeului nostru a trecut peste dînșii.

Fratele Serafim a sărit și el :

— Drept ai grăit, preasfinte. Așa s-a îngrozit și azi-dimineață cînd l-am găsit rugîndu-se și i-am pomenit numai că înalt-preasfîntul ar putea să dea peste noi.

Patriarhul zîmbea mulțumit. Își mîngîia cu adîncă satisfacție barba apostolică. Gîndul că putea inspira altora nu într-atît iubire, cît respect, evlavie și mai ales sfînta taină, nu încîntă numai pe patriarh. A întrebat glumeț :

— Dar... e adevărat că se ruga la picioarele... mucenicei?

— Adevărat preasfinte... L-am găsit rugîndu-se. Mi-a mărturisit el însuși că se rugase... și a stăruit, s-a ținut scai de mine să-i spun numele martirei...

— Și i l-ai spus ? l-au întrebat cu toții. Înroșindu-i-se obrajii ca doi bujori, fîstîcindu-se și smerindu-se, părintele Serafim a mărturisit în cele din urmă :

— I-am spus... sfînta mucenică... Veniamina.

Un hohot formidabil de rîs era cît pe ce să zguduie palatul din temelii. Dar atunci, la auzul numelui acestui sfînt, ceea ce nu putuseră să facă încă întrebările patriarhului, nici îndemnurile mai marilor ierarhi ai bisericii, a făcut numele martirei. Călugărul, împins ca de-un resort, s-a ridicat în genunchi. Cu barba răvășită, cu mînecile rasei fîlfîind în aer, a strigat :

— M-a auzit !... M-a auzit !... A auzit rugăciunea mea, nevrednicul... Ea a dat ochilor mei să vadă strălucirea tronului tău și fața ta slăvită, mărite Doamne. Ea a privit cu îndurare fărădelegile păcătosului... La picioarele tale m-a aruncat înalt-preasfinte, strivit și cutremurat de spaimă, de înfricoșare, capră rîioasă și oaie rătăcită din turma ta. Milostivește-te, prealuminate. Nu căta la mulțimea păcatelor noastre. Nu căta la nemernicia noastră. Sîntem turma ta. Sîntem dobitoacele tale nevolnice. Sîntem gîștele tale îndopate cu toate bunurile pămîntului, și claponii, și scroafele cu purceii lor, și...

S-a întrerupt o clipă, ca și cum ar fi căutat într-însul supremul stigmat de înjosire și umilință creștină și, găsind ce căuta, a strigat ca o trîmbițare de izbîndă : „Sîntem țapii tăi, stăpîne !“

— O adevărată menajerie — a exclamat Chrisantie, episcopul Țării de Sus.

Înveselit și el, patriarhul a întrebat într-o doară :

— Dar eu ?... Eu ce-oi fi în toată menajeria asta ?

Cu urechile [ciulite] călugărul a auzit întrebarea. Ochii i s-au mărit de extazul adorației. Mîinile i-au tremurat. Cuvîntul auzit în anticamera palatului i s-a urcat pe buze. Cu glas sugrumat de strînsoarea emoției, de puterea copleșitoare a dragostei, a mărturisit :

— Tu !... Tu !... Preamărite... Tu ești buhaiul nostru...

Cuvîntul a căzut ca trăsnetul la picioarele sfinților părinți. Stană de piatră au încremenit cu toții în jurul jilțului păstoricesc. Nu mai îndrăznea nici unul să-și ridice capul din pămînt. Și nici măcar din coada ochilor să se spioneze între dînșii nu mai îndrăzneau.

Singur patriarhul, măgulit poate în amorul lui propriu de bătrîn robust și tare de vînă, sau, poate, fiindcă se socotea în el însuși mai presus de vanele...[1] ale lumii, fiindcă avea poate darul celor unși de Dumnezeu să citească inocența făpturilor și curățenia gîndurilor în inimile celor săraci cu duhul, după ce și-a trecut încet dreapta prin fluviul barbei, și-a cătat lung la cei din preajma lui, pe sub streașina sprincenelor, cu rîs surd în care parcă bubuiau tunetele amenințătoare ale minții, a întrebat :

— Carele, dintre frații mei întru Cristos, m-a vîndut ? Și cine e acela care a dat limbii nebunului să-mi spuie pe nume ?

— Nu eu !

— Nici eu !

— Nici unul dintre noi !...

— Nimeni ! înalt-preasfinte... se apărau, ca de împunsăturile taurului, cuvioșii părinți.

Spaima îi înlemnise. Teama le dezlega graiul. După grad, fire sau apucături, unii se gudurau, alții se arătau iritați foarte. Toți într-un glas cereau să fie pedepsit cu străşnicie îndrăznețul, să i se ia tainul, să fie bătut la tălpi, să-și petreacă toate zilele de peste an în posturi și canoane, să fie trimis în surghiun. Cu cît erau mai sus puși pe treptele ierarhiei bisericești și mai rotunzi în pîntec, cu atît se arătau mai neîndurați. Episcopul Dionisie își rotea ochii bulbucați de broscoi, care acum ieșeau din capul sfinției-sale ca două cepe roșii de iuțime. Chrisantie, episcopul Țării de Sus, bolborosea afurisenii și anateme printre buzele lui umede și cărnoase, făcute mai curînd pentru dulcele des-

[1] Cuvînt indescifrabil.

fătări ale trupului și simțurilor. Îndărătul lor, cît era el de mic și de negru la înfățișare, ca o boabă de piper, arhimandritul Sofronie, economul, simțindu-se cu musca pe potcap, tremura ca varga și se făcuse alb ca varul. Lîngă el, calm și pacinic, pierdut în gînduri sau în rugăciuni, singur, netulburat în mijlocul viesparului, starețul mînăstirei Ciolpan, cuviosul Galaction zîmbea, și zîmbetul lui îi înflorea barba albă ca o revărsare de ghiocei.

Zărindu-l și, obicinuit să-i ceară uneori sfaturi, pe care, de altfel, nu le urma niciodată, patriarhul l-a întrebat :

— Dar sfinția-ta, cuvioase Galactioane, ce mă îndemni să fac ?

Împăciuitor ca-ntotdeauna și atent că în toate treburile bisericești ca și în cele lumești e mai prudent să îmblînzești pe diavol decît să-l ațîți, i-a răspuns :

— Ai spus-o tu însuți, prea-înalte. Și vorba ta s-a împletit miraculos cu înțelepciunea sfintelor scripturi care ne învață că „inima nebunilor în casa veseliei iaste".

8

Înțelepciunea Ecleziastului, trecută ca vinul bun și întăritor din gura cuviosului stareț în pîlnia urechilor înfricoșate, a avut darul să potolească spiritele, să moaie mîniile, să înveselească inimile preasfinților. Patriarhul el însuși a rîs cu poftă, a rostit cu prilejul ăsta și-o vorbă mare care, spre uimirea noroadelor, avea să se adeverească ceva mai tîrziu, aidoma ca strigătele în pustiu ale prorocilor :

— Cine știe dacă nebunul ăsta n-o fi și el un sfînt în felul lui !

Apoi, întorcîndu-se cu fața spre cei care înconjurau jilțul, a adăugat, asigurător :

— Sfinții ne cunosc. Îi cunoaștem și noi pre dînșii. N-avem prin urmare de ce să ne fie grijă sau teamă de urechile lor.

Așa s-a făcut că, în loc să se aleagă cu strașnică pedeapsă de pe urma celor întîmplate, călugărul Hilarie a putut să revie la postul lui de pază și de veghe, întovărășit pînă la ușă de fratele Serafim și urmărit de privirile înduioșate ale cucernicilor părinți și să se reîntoarcă, fără să mai fie băgat în seamă de nimeni, ori de cîte ori avea plicuri mari

cu peceți roșii în colțuri sau plocoane de adus și nume cu titluri tot așa de mari în coadă, de anunțat.

Anticamera era plină de lume peste lume, la ora aceea. Rasele și anteriile aproape că nu se mai vedeau. Cucoane înfoiate sau despuiate pînă la buric se învîrteau de colo-colo, rîzînd cu unii, palavragind cu alții, aruncînd în nasul tuturora rotocoale de fum diafan din țigarete cu vîrful aurit. Oșteni în fel și fel de uniforme, albastre, verzi, pestrițe, stacojii, cu galoane cît latul palmei, cu fireturi cît odgoanele corăbiilor, cu stele brodate peste tot, cu canafuri și zorzoane spînzurînd de pretutindeni — așa cum le cerea gustul și priceperea stăpînirii de pe-atunci — zornăiau din pinteni, zăngăneau din săbii, își răsuceau cuceritor mustața sub privirile îndulcite ale nobilelor doamne. Înalți demnitari ai statului, în stranii vestminte de ciocli sau de lachei, treceau cu ifose din grup în grup și lăsau să cadă de pe buzele lor grase importante nimicuri politice sau discrete taine de alcov.

Străin de lumea lor agitată și tot pe-atît de vană pe cît de zgomotoasă, călugărul, cu spatele lipit de țîțîna ușii, o privea fără s-o vadă și-o auzea așa cum era deprins s-audă ropotul ascuțit al apelor, freamătul pădurilor și toate zvonurile deșarte ale vieții purtate pe aripile vîntului. Nu-i luau vederile strălucirea decorațiilor. Nu-l scandaliza goliciunea muierilor. Nu-l speriau pomelnicile de titluri răsunătoare strigate la ureche. Cînd un ministru, un rezident, sau vreun alt mare dregător al statului se apropia de dînsul și, spunîndu-i de sus cine e, îi cerea să fie introdus imediat la patriarh, el se înclina respectuos în aparență, cu brațele așezate cruciș pe piept, așa cum îl dăscălise din ajun părintele economic, dar în inima lui, exultînd de bucurie, striga în el însuși :

„Ca pulberea drumurilor răscolită și ridicată pînă-n înaltul cerului de vîrtejuri, i-ai înălțat și pre ei, Doamne, ca să-i tîrăști și să le frîngi cerbicia [1]... la picioarele preasfîntului !..."

Intra radios la patriarh. Și-ar fi sărutat urmele pașilor lui pe podele cînd, uneori, îl auzea rostind cu evanghelică nepărtinire :

[1] Cuvînt indescifrabil.

— Să mai aştepte... O să-l chem cînd i-o veni rîndul. Aducea răspunsurile preasfîntului fără să le îmbrobodească, ba mai curînd subliniindu-le cu severitatea glasului. O mirare mută i-a întîmpinat la început primele răspunsuri. Apoi mirarea s-a schimbat repede într-o rumoare surdă. Şi numai Dumnezeu ştie în ce s-ar fi prefăcut şi rumoarea, la rîndul ei, dacă, atunci, pe neaşteptate, ca un drac dintr-o cutie, n-ar fi răsărit lîngă dînsul, aprins la faţă şi cu nasul lui bîrligat, umblîndu-i încoace şi încolo, ca la iepuri, rîzînd din toată gura şi jucîndu-i ochii în cap ca mărgelele la gîtul fetelor, hazliu şi să-l mănînci de nostim ce era sub potcapul mai mare decît el, care-i cădea peste urechi, fratele Silvan.

Uitînd de[1]... pămîntului, părintele Hilarie s-a crucit, văzîndu-l, şi l-a întrebat cu glas care nu izbutea să fie aspru :

— Tu !... aici ?... frate Silvane. Cum ai venit ? Cine te-a lăsat să intri ?

Fără să-i spună că, alarmat de cele auzite, părintele econom îl trimisese pe lîngă dînsul, diavolul de copil şi-a dat ca o sfîrlează potcapul pe ceafă şi, înfigîndu-şi bine pumnii în şolduri, s-a mirat :

— Pe mine să nu mă lese ?!... Eu intru aici cînd vreau şi trec pe unde-mi place, ca vodă prin lobodă.

Şi-n adevăr, toţi aveau aerul că-l cunosc de aproape şi că-i preţuiesc prietenia. Miniştrii făceau mare haz de dînsul. Cucoanele îi mîngîiau obrajii sau, uşor, din glumă se făceau că-l scutură de chică. Unii îl strigau pe nume. Alţii îl apucau din fugă de mînecile sau poalele rasei. Îi strecurau biletele în mîini, sau cărţi de vizită, sau alte mărunţişuri. Îl chemau din toate părţile. Îl înghesuiau. Uneori, în învălmăşeală, nu i se mai zărea decît potcapul. Prins la strîmtoare, încolţit, strîns cu uşa, copilul rîdea din toată inima şi se sluţea cu voie-bună. Răspundea cu vorbe de duh, la toate glumele sau stăruinţele. Nu refuza nimic, şi pe nimeni. Făgăduia. Jura. Minţea.

9

Sub privirile rînd pe rînd uimite şi scandalizate ale părintelui Hilarie, care se repezise prea tîrziu ca să-i taie

[1] Cuvînt indescifrabil.

drumul, fratele Silvan, cu teancul de plicuri şi petiţii la subţioară şi zburdînd ca un ied cu potcap peste corniţe, a intrat ca la el acasă la patriarh.

Călugărul, rămas mofluz în dreptul uşii închise, s-a întors stingherit către cei de faţă, ca şi cum ar fi vrut să le ceară iertare şi să le implore păsuiala pentru cutezanţa copilandrului. Dar cei de faţă nu-l mai vedeau. Nimeni nu se sinchisea de dînsul. Vorbeau şi rîdeau vesel între ei. Îşi spuneau snoave, întîmplări, caraghioslîcuri. Pălăvrăgeau pe limbi străine. Muierile strigau mai tare decît bărbaţii. Zarva creştea. Nu ca într-un sfînt locaş al Domnului, ci ca într-o gară, la iarmaroace sau la răspîntiile tîrgurilor. Uneori se deschidea uşa. Călugărul se aştepta să vadă apărînd, în lumină de fulgere şi trăsnete faţa iritată a patriarhului. Nu era însă preaînaltul. Nici măcar fratele Silvan. Apărea capul fratelui Serafim. Rîdea şi el. Glumea. Distribuia petiţii rezolvate. Striga două-trei nume alese pe sprînceană. În foşnet de mătăsuri sau clinchet de decoraţii cei chemaţi pătrundeau înăuntru. Zarva creştea în urma lor. Părintele Hilarie, cu inima frîntă, dar înduioşat pînă la lacrimi de ceea ce vedea cu ochii lui, îşi împreuna mîinile şi, din adîncul inimii, cu vorbe fierbinţi care abureau şi se pierdeau ca apa clocotită din cazane mai înainte de a ajunge la buze, implora milostenia Celui-de-sus.

— Am păcătuit în faţa ta, Dumnezeule mare. În rătăcirea minţii mele altfel mi-am închipuit eu intrările şi ieşirile la temutul păstor al tău peste noroadele cele creştineşti. În sufletul meu, plin de strîmbătatea trufiei, am crezut că pleavă şi pulbere adusă de vînturi vor cădea mai marii lumii acesteia la picioarele preasfîntului. Am greşit ! Iartă-mă stă[pîne].

Dar atunci, tocmai cînd voia să făgăduiască Celui-atotputernic că şi nimicnicia lui va fi de-aci înainte asemenea bisericii în care fiecine intră şi iese cum vrea, ca la moară, o babă gîrbovită, oribilă, hidoasă, numai cu zdrenţe pe dînsa şi cu pielea feţii aşa de zbîrcită încît n-ai fi avut unde să pui degetul decît în găuri şi prăpăstii, s-a apropiat de dînsul şi, clefăind din gura fără dinţi sub vîrful nasului coroiat, din care picura o boabă limpede ca o lacrimă, l-a chemat :

— Părinte !... Părinţele !

— Ce vrea sora mea întru Cristos ? a întrebat-o călugărul, cu umilinţa abia făgăduită lui Dumnezeu.

— Aş vrea, taică, să spun o vorbă sfinţiei-sale, stareţului de la mînăstirea Călifar.

— Călifar ? Călifar ?... se întreba în gînd părintele Hilarie. Nu cunoştea numele ăsta. Nu-şi amintea să-l fi auzit.

Dar baba stăruia cu încăpăţînare. Afirma cu tărie că stareţul, aşa cum îi spusese părintele portar, era la patriarh. Bodogănea, boscorodea şi se jura că pe ea o cheamă Sevastiţa, Sevastiţa Pricop, şi că sfinţia-sa, cum i-o auzi de nume, o s-o cheme neîntîrziat la dînsul. Încurcat, călugărul nu prea ştia ce să facă. Din fericire, un străin pe care-l incomoda mai curînd duhoarea pestilenţială a babei decît ignoranţa monahului, s-a grăbit să-l scoată din încurcătură. Aflînd cine era stareţul, privirea părintelui Hilarie s-a luminat. Numele cuviosului Galaction i-a sfinţit buzele. S-a dus întins la dînsul, fără să vadă nimic şi pe nimeni din cei ce erau în jurul jilţului episcopal şi fără să bage de seamă că stareţul, prins între un popă grăsun şi un mirean sfrijit, era în aprinsă discuţie cu ei. Auzind despre ce este vorba, grăsunul a rîs cu hohote :

— Iar vreuna din nenumărate[le] tale cerşetoare, Galactioane, care sug din tine asemenea căpuşelor înfipte în carnea oilor lui Dumnezeu !

Iar mireanul a adăugat, cu vădită părere de rău în privirile întristate şi cu preţioase cuvinte pe buzele lui reci :

— Prevăd... încă un ceas pierdut dintre acelea pe care pana ta atică ar putea — ca-n zilele doritului Alcibiade, care-şi juca sub togă superbe rotunjimi — îţi mai aduci aminte Gala ? — să le consacre, spre desfătarea noastră, ultimi şi întîrziaţi slujitori ai artei pe vremurile astea de barbarie, nimfelor, faunilor şi zeilor nemuritori...

Alungînd din umeri şi din coate evocarea erorilor astea ale trecutului, răsucindu-şi degetele, frîngîndu-şi mîinile, încruntînd din sprincene, oţerindu-şi şi schimonosindu-şi faţa ca şi cum ar fi căutat o scuză, cu neputinţă de găsit, infirmităţilor inimii lui păcătoase, stareţul s-a apărat :

— Biata bătrînă !... Gîndiţi-vă şi voi... Cît o fi alergat şi s-o fi trudit, sărmana, ca să-mi dea de urmă pînă aici...

Şi, cu toate rugăminţile lor, după ce-a îndemnat pe părintele Hilarie să-l aştepte locului, s-a îndreptat repede spre uşă.

10

În urma lui, apele cerului, limpezi, au coborît lin şi s-au aşternut, rouă răcoritoare, peste sufletul călugărului. L-au izolat de lume. L-au închis în el însuşi. Cu toate că, vorbă cu vorbă, auzea tot ce se spunea în camera patriarhului, nu pricepea tîlcul cuvintelor, nu le cîntărea, nu le judeca. În mintea lui frazele se întipăreau una după alta, ca pe-o placă de gramofon. Unul din mai marii dregători ai ţării se jeluia :

— Cum ?... Şi de unde ?... preasfinte. Din bugetul secătuit al statului dăm două miliarde pe an pentru nevoile bisericii. Am redus lefurile slujbaşilor. Am tăiat de la şcoli, de la armată, de la justiţie. Două miliarde pe an nu se scot din pămînt, din piatră seacă. De unde să mai scoatem ? Cum să mai dăm ?

Mormăind pe nas şi ridicîndu-şi dreapta spre cer, înaltprea sfîntul a cuvîntat :

— Cel ce dă Domnului, tot sieşi îşi dăruieşte. Şi asemenea marelui apostol Pavel care, într-a noua către Corinteni, îi dojenea şi îi certa pre ei pentru că în zgîrcenia firii lor nu dădeau îndeajuns sfinţilor şi apostolilor, zic şi eu vouă, celor ce refuzaţi sămînţă rodnică ogoarelor bisericii : „Cel ce seamănă cu scumpătate cu nimic nu se va alege ; şi cel ce seamănă din belşug din belşug va culege !“...

— Dar întrebarea ? preasfinte — i-a sărit întru ajutor episcopul Dionisie al Ţării de Sus, rotindu-şi ochii, şi mai mult încă ieşiţi din cap de răbufnirile îndreptăţitei indignări — marea întrebare care, întărită şi printr-a cincisprezecea către romani, a răsunat de-a lungul veacurilor deschizînd inimile şi pungile creştinătăţii : „Dacă am semănat noi vouă bunurile duhului, ce mare lucru ieste de vom secera şi noi dintre ale voastre pe cele lumeşti?“

— Amin !... au rostit în cor sfinţii părinţi. Şi glasuri izolate, vibrînd de mînie că se precupeţeau astfel, ca la gura Oborului, drepturile bisericii, au adăugat ameninţător :

— Să ni se dea !

— Am răbdat destul !

— Flămîndă şi uitată e biserica lui Hristos.

— În zdrenţe o lasă vitregia cîrmuitorilor.

— Semănătura norodului numai ei o seceră, numai ei o culeg.

— Să secerăm şi noi, fraţilor, aşa cum pilduieşte şi ne îndeamnă marele apostol Pavel.

Cum însă, în ciuda ameninţărilor care curgeau din toate părţile, vistiernicul statului, ştiind pînă la o lăscaie cît de goală era vistieria şi că nici Dumnezeu din cer nu te mai scapă de sfinţii lui de pe pămînt dacă ai apucat odată să le făgăduieşti ceva, şovăia şi se codea să le dea zapis la mînă. Blînd şi împăciuitor, cu duhovnicească înţelepciune pe buze şi cu unsoarea insinuărilor picurată nevăzut sub limbă, ca veninul în mierea albinelor, a intervenit episcopul Chrisantie :

— De ce să ne certăm şi să ne ciorovăim între noi, fraţilor ? Au nu sîntem doară, cu toţii, fiii aceleiaşi biserici, smeriţi slujitori ai altarului, ai tronului şi-ai ţării ? Nu ştim, oare, cu toţii, că trăim în vremuri grele, de necazuri, de nevoi, de restrişte, de ananghie, de răzmeriţă ? La graniţă ne pîndesc duşmanii neamului. Înlăuntru se aţin uneltele Satanei : propovăduitorii de ură, sămănătorii de anarhie, vînturătorii bolşevismului şi-ai necredinţei în Dumnezeu. Să nu luăm în deşărt uneltirile lor, cele întunecate şi viclene. Mai iute prinde rădăcini neghina, decît bobul de grîu. Urechea flămîndului repede se deschide la făgăduielile cele nebuneşti. Grabnic se aprinde mînia în inima celui ce se socoteşte nedreptăţit. Vai şi amar e atunci pe lume. Furcile, coasele, topoarele se ridică ele singure. Ard conacurile. Pier boierii. Armatele îşi dau coatele cu răsculaţii, aşa precum de curînd s-au petrecut faptele în Spania catolică şi, nu de mult, în sfînta şi pravoslavnica Rosie. Ca puhoaiele umflate de ploi au trecut peste ele apele revoluţiei. Pînă la regi şi împăraţi s-au ridicat valurile lor tulburate. Cine s-ar mai fi încumetat să le stea în cale ? Cine să le readucă în matca lor ? Cine

ar mai fi putut să le puie stavilă, să le închidă între zăgazuri, să le lege ca pe taurul turbat, cu coarnele la pripor ? Au, nu, fraţilor, cuvîntul Domnului ? Au, nu, singură, biserica lui Cristos ?

Ea singură răspîndeşte în lume mireasma cea dulce mirositoare, a umilinţei evanghelice. Ea sădeşte în inimile înrăite de pizmă, în sufletele însetate de dreptate, în trupurile flămînde de bunuri lumeşti, ramura cea fragedă de măslin, dătătoare de pace şi roditoare în renunţări. Biserica a învăţat omului supunerea, smerenia, sfiala, resemnarea. Biserica a pus jugul credinţei pe grumazul celor îndărătnici şi juvăţul legilor ei morale de gîtul celor neastîmpăraţi. Biserica a stabilit cu înţeleaptă chivernisealǎ posturi lungi pentru cei mulţi, ca să aibă, din prisos, cei puţini. Cu chinurile iadului a înfricoşat pe cei slabi de înger. Cu răsplăţile raiului a momit nerăbdarea celor a toate poftitori. Cînd tot şi toate se răsculau în preajma ei, ea singură nu s-a răzvrătit niciodată. Ea singură, a fost, pururi, lîngă mînerul sabiei, scut şi pavăză, platoşe şi zale de oţel, cetate neînfrîntă şi temelie de granit sub picioarele stăpînitorilor. Şi iată, pe ea singură, mult respectate şi prea onorate domnule ministru — vă vorbesc din adîncul inimii mele rănite şi cu fierea amărăciunii pe buze — pe ea singură o nedreptăţiţi, vreţi s-o răstigniţi astăzi...

— Astăzi !... i-a luat cuvîntul de pe buze patriarhul, ridicîndu-se pe jumătate din jilţ şi întinzîndu-şi dreapta ameninţătoare către ministru — astăzi, cînd de pretutindeni în lume, de la Apus ca şi de la Răsărit, din întunecimile pămîntului ca şi din inima înăcrită a oamenilor, împotriva tronului ca şi a slujitorilor sfetnicilor lui, suflă aproape, creşte şi se umflă uraganul bolşevismului...

Ca şi cum ar fi simţit suflarea uraganului trecîndu-i peste frunte, capul ministrului i-a [1]... apărîndu-se :

— Dar n-am spus că nu dăm, preasfinte... O să dăm. Fireşte c-o să dăm. Nu vrem să nedreptăţim, să răstignim pe nimeni... O să dăm şi bisericii... În primul rînd bisericii... Dar şi biserica să fie îngăduitoare, să ţie şi ea seamă de celelalte nevoi ale statului... De şcoli... De armată...

[1] Cuvinte indescifrabile.

În măsura în care scăpăta capul ministrului, capul patriarhului se ridica :

— Armata ? !... V-a spus-o și preasfîntul. Oștirile au luat adesea armele împotriva stăpînirii. Biserica, niciodată !... Școala ? !... Duhurile cele rele au pătruns într-însa. Blestămățiile și nelegiuirile acolo se învață. La sînul ei ați încălzit șarpele care a mai ispitit odată pe om, îndemnîndu-l să mănînce din pomul cunoștinței și zicîndu-i că, de veți mînca dintr-însul, se vor deschide ochii voștri și veți fi ca niște Dumnezei, cunoscînd binele și răul. Blestemat a rămas de atunci șarpele printre toate dobitoacele și fiarele pămîntului. Blestemat să-i fie numele în veacul-veacurilor. Și celor care purtați de grijă școalei lui, vă zic vouă : „Striviți-i capul sub călcîi, cît n-au sosit încă vremurile de-apoi. Tăiați-i limba cea rău grăitoare. Luați-i tot ce are și tot ce n-are, și dați bisericii".

— Să dăm, preasfinte !... a oftat vistiernicul statului. Și cu inima îndoită, cu jumătate de gură, i-a îmbiat : să vă dăm o sută de milioane.

Dintr-o singură scăpărare a ochilor lui șireți, care s-au izbit de arginții ministrului ca piatra de cremenea ciocnită de amnar, patriarhul a refuzat. Dar ochii episcopului Dionisie, bulbucați peste măsură de data asta, înlăcrimați și îndulciți de frumusețea cifrei, s-au îndreptat rugători către dînsul :

— Să mai lăsăm și noi, preasfinte. Greu ne-o fi ? Știu! Mari ni-s nevoile ! Mari peste poate ! Oameni sîntem însă cu toții. Să credem și noi domnului ministru. Că, zic și eu cu mintea nevrednicului care nu se pricepe în mînuirea [1]... nici prea lesne n-o fi statului de scos, așa, dintr-odată, cu nepusa masă, trei sute de milioane, cît cere sfinția-ta. Să-l păsuim astăzi, să mai tăiem dintre ale noastre. Să mai dea și domnia-lui dintre ale altuia... că nu dă doar de la dînsul !... Să facem și noi, cum spune românul : „Mai dă jupîne... mai lasă creștine..."

Și făcînd cum spunea, și-a îndreptat bulbucătura ochilor, mari și apoși ca două cepe degerate, mai întîi spre ministru, apoi către înălțimea-sa. Tăcut dar fervent, se

[1] Text indescifrabil.

ruga de ei ca de Maica Precista. Și unuia, și altuia rugăciunea le-a mers la inimă. Mișcat, înduplecat, patriarhul a cedat cel dintîi :

— Fie !... De hatîrul sfinției-tale o să las la două sute cincizeci.

— O sută douăzeci ! a urcat ministrul, nevoind să rămîie nici el de căruța creștineștei generozități.

— Să lăsăm la două sute patruzeci... a rostit din vîrful buzelor strînse pungă episcopul Chrisantie.

— O sută treizeci !... i-a ispitit vistiernicul statului.

— Două sute douăzeci... a oftat din greu patriarhul, ca și cum i s-ar fi rupt ceva la băierele inimii...

— Ce mai tura-vura !... S-o rupem pe din două... Bani peșin. Cifră rotundă. Să spunem două sute !... a propus episcopul Dionisie.

— Nici un ban din două sute, a grăit, definitiv, patriarhul.

Cu toate însă că-și spusese astfel ultimul cuvînt, și, cu toate că ministrul, încolțit din toate părțile, strîns cu ușa, zbătîndu-se ca prada vie prinsă în lațurile vînătorului sau ca musca năclăită în dulceața [1]... bisericești, rezistă din răsputeri și se pare că de unde nu e, nici Dumnezeu n-are ce să ia, din tocmeală în tocmeală, din zeci de milioane în zeci de milioane, mai dînd de ici, mai ciupind de colea, au ajuns în cele din urmă, cu cinstită bună-învoire, nici pe-a statului în întregime, nici în totul pe-a bisericii, așa cum se și cuvine între creștini, la o sută șaizeci și cinci de milioane, patru sute optzeci și trei de mii.

11

— Greu și fără spor a fost, fraților !... s-a tînguit patriarhul, după ce ușa s-a deschis și s-a închis ceremonios în spatele ministrului.

— Greu, preasfinte... au răspuns în cor cu toții, ca în strană, în glasul cel mai de jos.

— Poate că altădată o să fie mai lesne și mai bine... a încercat să-i consoleze înalt-preasfîntul.

[1] În mss. este spațiu alb, lăsat intenționat în vederea unei completări.

— Mai lesne și mai bine... au repetat la fel, cu toții, ridicîndu-și ochii în slava tavanului și cu glas ceva mai urcat.

Singur Sofronie, economul, dîrz și înțepat, cît era de mic și de rotund, și mai negru la față ca piperul de exasperare abia reținută, punîndu-și strajă gurii lui, n-a vrut să mărturisească nici că fusese greu și fără spor, nici c-o să fie cîndva mai bine.

Văzîndu-l cu prefăcută mirare, că stătea tăcut și sumbru, patriarhul l-a întrebat :

— Dar ce-i cu tine, sfinția-ta ?... Au, nu ți-s boii acasă ?... Sau ți s-au înecat corăbiile ?

— Mă îneacă năduful !... i-a răspuns părintele econom, aruncîndu-se la picioarele jilțului și bătîndu-se cu fruntea de parchet. Apoi, îndreptîndu-se din șale și cu mînecile antereului fîlfîindu-i în aer, ca două aripi de liliac : Ce-ai făcut, înalt-preasfinte ?... Ai luat totul asupra ta. Mi-ai poruncit să nu mă amestec. Martor mi-e Dumnezeu. N-am suflat o vorbă. N-am zis nici pîs. Am tăcut chitic. Dar acum dă slobozenie robului tău să-și descarce sufletul. Ai greșit din prea marea ta bunătate înalt-preasfinte. Mare păcat ați făcut sfinților părinți. Ca bulgărul de ceară frămîntat în palme vi s-a muiat inima în mîinile Necuratului. Pe treizeci de arginți ați vîndut drepturile altarului. Ce-o să ne facem acuma ? De unde o să împlinim toate lipsurile ? Cum o să astupăm gura cea strigătoare la cer a bisericilor de peste tot cuprinsul țării, cînd numai singură sfînta patriarhie are nevoie, bani gheață, bob numărat, de o sută treizeci de milioane...

— O sută treizeci de milioane ! — a exclamat pe-același glas, incredul și scandalizat, tot soborul și, numai înalt-preasfîntul cu glasul pe jumătate.

Mare și minunat lucru e iuțimea cu care aleargă gîndurile omului, mai repede ca telegarii, ca păsările în zbor, ca săgeata scăpată din coardele arcului, ca vorba trimisă pe firele telegrafului și ca toate celelalte născociri diavolești ale veacului. În aceeași clipă în care soborul repeta într-un glas cifra enormă rostită de econom, prin capetele tuturor prelaților a fulgerat același gînd : „Ne-a fă-

Când mugurul dă în floare...

Am trăit ?
Am visat ?
Nu știu..
Când mă uit îndărătul meu,
de la anii depărtați ai copilăriei pâ-
nă la zilele de ieri, de alaltăieri,
viața mi se pare un basm nesfâr-
șit de lung, adeseori nespus de
frumos, pe care cineva mi l-a
povestit. Astăzi, când m-am
hotărât să-l aștern pe hârtie,
nu sunt sigur dacă tot ce-o să
spun s-a petrecut aevea, sau dacă
multe din ele n-au fost cumva
o simplă amăgire a minții. Cred
că nu e pe de-a-ntregul vina

Prima filă a manuscrisului *Cînd mugurul dă în floare...*
(Arhiva Ioana Cocea)

Prima pagină a manuscrisului *Hilarie Sfîntul.*
(Arhiva Ioana Cocea)

cut-o buhaiul ! S-a înțeles pe sub mînă cu [1]... de Sofronie ! Vor să tragă toată spuza pe turta lor. Or să ne ia tot caimacul. Ce-i de făcut ?... Cruci, parastase și evanghelii... Nu-i nimic de făcut. Ne au la mînă. Ne strîng în chingă. Oricum om suci-o, oricum om învîrti-o, tot pe-a lor o să iasă. De-a surda om striga. Degeaba om asuda. În mîna lor e pîinea și cuțitul. Ei taie. Ei spînzură. Ei împart. Pe-a lor o să rămînă. Că cine-mparte, parte-și face.

Spunîndu-și în sinea lor vorbele astea evanghelice, inspirate de lunga și amara experiență a vieții și izvorîte, probabil, din aceleași dumnezeiești izvoare ca și creștinescul : „că celui ce are i se va mai da, iar celui ce n-are și ceea ce are i se va lua“, sfinții părinți și-au stins în pripă nesăbuitele licăriri de revoltă sub greaua perdea a pleoapelor trase peste ochi, și-au încrucișat brațele pe piept, și-au lăsat potcapul în pămînt, și-au cuvîntat într-un glas evlavios, resemnat și mai vîrtos ca un oftat :

— Domnul a dat, Domnul a luat, fie numele Domnului binecuvîntat...

Pricepînd tîlcul tainic al rugăciunii, economul Sofronie a bătut o mătanie la picioarele jilțului și-a rămas cu fruntea lipită de podele ca să nu i se vadă sticlirile ochilor vicleni. Iar patriarhul, tălmăcind și el la rîndul lui mustrarea ascunsă sub marea dezinteresare a cuvintelor, s-a grăbit să făgăduiască cu tărie, cu încredere, ca să nu-și descurajeze frații, ci să-i înveselească pre dînșii :

— V-am mai spus-o. Și v-o repet vouă... Ascultați-mă pe mine, fraților ! Fiți fără grijă. Pînă la urmă o să fie bine. Pe-a noastră o să iasă. N-o să ne dăm noi bătuți cu una, cu două. Ce nu s-a putut isprăvi astăzi, o să izbutească mîine. Mîna în foc mi-o pun. Capul mi-l pun chezășie că pînă la un ban o să scoatem de la stat și restul de-o sută patruzeci de milioane. O să fie pentru toți atunci. Lapte și miere o să curgă. Răbdare s-aveți numai...

— Și tutun, înalt-preasfinte, a glăsuit episcopul.

— De tutun nu o să mă îngrijesc, a zîmbit binevoitor patriarhul, poruncind fratelui Serafim s-aducă din cămara sa particulară sipetul de chiparos cu [2]... plocon de la Sfîntul

[1] Text indescifrabil.
[2] Text indescifrabil.

Munte, și o duzină de cutii cu țigări primite în dar, unele de la vodă, și altele de la regie.

Vedeți ce simplu se descurcă și se dezleagă toate? i-a întrebat patriarhul. Numai voie bună să fie între noi. Încredere în cuvîntul meu! Nădejde în Cel-de-sus. Că mare-i Dumnezeu.

— Și [1]... înalt-preasfîntul!... a adăugat zîmbind episcopul Chrisantie, făcînd astfel aluzie tot pe-atît la nădejdiile viitorului, cît și la pățaniile trecutului.

Gluma, pe de-o parte, făgăduielile și speranțele, pe de alta, au descrețit frunțile posomorîte.

— Fie și-așa!... s-a resemnat episcopul Dionisie. Să ne mulțumim și cu treizeci, dacă altfel nu se poate. Să le așteptăm pe celelalte cu răbdare, cum ne povățuiește prea sfîntul, cînd or veni, de-or fi să vie vreodată, ca să nu se împlinească vorbele Scripturii: paște, murgule, iarbă verde. Pînă atunci, însă, pînă ce le-om primi și ne vom înfrupta din ele, cred că bine-ar fi și înțelept ar fi, fraților, să împărțim acum, între noi, cu creștinească dreptate, ceea ce bruma ne-a mai rămas din mila și... [2] înalt-preasfîntului. Eu, cum prea bine știți cu toții, am mai multe angarale pe cap decît oricine altul.

— Că sfinția-ta n-o fi avînd mai multe decît mine! l-a întrerupt, pe ton destul de înțepat, episcopul.

— Și nici decît mine! a adăugat episcopul Chrisantie.

— Eu?!... Eu?!... preasfinților, i-a întrebat Dionisie, cu descurajarea și amărăciunea aceluia ce se izbește de inexplicabila ingratitudine omenească. Dar întrebați pe oricine! Cercetați, trageți pe oameni de limbă. În eparhia mea știu și copiii că numai aziluri am vreo patru și orfelinate aproape șapte.

— Da-n eparhia mea n-am și eu nouă mînăstiri și tipografia cărților bisericești și două școli de ucenici?

— Și într-a mea n-am școala surorilor de caritate pe brațele mele, și-o grădină pentru copiii de pripas, bez Vlașca și Teleormanul?

— Știu!... Știu! preasfinților, s-a luat cu mîinile de cap episcopul Dionisie. Știu că toți aveți nevoile și necazurile voastre. Unii școli și tipografii. Alții mînăstiri și surori de caritate. Dar cărțile ieșite de sub teascuri se vînd. Valuri de pînză și șiac ies din mînăstiri pe bani grei. Surorile n-or fi muncind pe veresie. Sfințiile-voastre încasează. Pe cînd azilurile... orfelinatele...

— Ia mai lasă-ne odată în pace cu azilurile și orfelinatele dumitale, preasfinte! i-a ripostat exasperat episcopul... [1] că nimeni nu le-a văzut vreodată! Și cîți plozi îi fi avînd în ele, muncesc bieții pe moșiile sfinției-tale.

— Pe moșiile mele?!... a repetat ca un ecou exasperat episcopul Dionisie. Ochii bulbucați i se învîrteau ca morișca în cap. Buzele îi tremurau. Din ochi și din buze căuta ceva. Se făcea alergînd după ce căta. A grăit, în sfîrșit:

— C-o fi pe semne la mine ca-n viile și livezile sfinției-tale! Crezi că nu știe tot norodul? Știu și copiii de țîță că-n toate duminicile de peste an și-n sfintele zile de sărbători golești bisericile de bun-credincioși ca să-ți strîngă poamele, să-ți îngroape butucii...

— Cu plată! preasfinte.

— Și tot cu plată chemi fetele din sat, pe cele mai chipeșe și mai surîzătoare, ca să deretice prin cămările sfinției-tale?

— Că n-o să le-aduc doar din orfelinatele în care sfinția-ta le crește numai pentru el singur și pentru desfătările sale cele duhovnicești...

— La mine?... În orfelinatele mele?...

— Ia mai lasă-ne-n pace cu orfelinatele astea...

— C-au aflat și orbii; C-au auzit și surzii că-ți aduni într-însele toate plodurile sămănate de sfinția-ta prin casele nevoiașelor...

— Eu?... Eu!...

— Și că pe cele de trup femeiesc, abia vîrstnice, trup din trupul sfinției-tale, tot sfinția-ta le lasă apoi cu burta la gură.

— Eu?!... Mie?!... Mie îndrăzniți?...

— D-apoi cui altcuiva?

— Firește că sfinției-tale...

---

[1] Text indescifrabil.
[2] Spațiu lăsat de scriitor.

[1] Spațiu lăsat de scriitor.

— Voi, care...

Nu se mai auzea ce spuneau. Strigau unul la altul pe glasul al optulea. Cînd și cînd numai cîte un Paște, cîte un Dumnezeu, cîte vreun alt sfînt mai mare sau vreuna din odoarele bisericii se desprindeau, mai lămurit din zarva și vrajba obștească, împletite savuros cu aluzii grave de prea-curvie la surori de caritate rămase îmborțoșate, sau la frați și ucenici... În același timp, cu pași tiptili, cu spinările încovoiate, se apropiau unul de altul. Înaintau ca pe brînci. Nu-i mai despărțea acum decît rotunjimea burților. Se măsurau din ochi. Își suflecau încet mînecile antereelor, boabele de mătănii plesneau în pumnii încleștați. Treptat ridicau din coate. Cu bărbile și camilavcele zbîrlite, ca penele cocoșilor, stăteau așa nemișcați, împietriți, oțerindu-se și amenințîndu-se pe tăcute, și înfruntîndu-se din potcapuri, ca țapii bărboși cînd se ciocnesc cu coarnele între dînșii. Nu se știe, ferească unul Dumnezeu, dacă n-ar fi ajuns și la încăierare. Văzînd însă că se îngroașă treaba, ceilalți sfinți părinți au sărit cu toții, cu mic, cu mare și să-i împace și să-i despartă. Numai după lungă tevatură și amare imputări au izbutit să-i îmbuneze. Și, numai după ce s-au liniștit un pic lucrurile și, cu chiu, cu vai, au căzut tustrei la învoială în ce fel și chip să-și împartă frățește milioanele, glasul înalt-preasfîntului, trecînd peste capetele lor ca duhul unui Dumnezeu șugubăț, care umblă peste ape și potolește clocotul valurilor înfuriate, după ce el însuși și-a trimis vînturile să le răscoale și desfătîndu-și auzul cu mugetele lor, le-a domolit și sfinților episcopi ultimele agitații și vrăjmășii ale inimii, zicîndu-le lor și la toți cei de față trăgănat și pe nas :

— Pace vouă !...

12

Și starețul tot nu se mai întorcea !

Auzind și ne-auzind tot ce se vorbea, se striga și se petrecea în jurul lui, cu inima strînsă ghem, cu sufletul răvășit ca lîna oilor lăsată zălog scaieților și mărăcinilor de pe marginea drumurilor, părintele Hilarie, drept, rigid și trupește uscat ca iasca, își concentrase parcă ultimele

rămășițe de viață în privirile pironite ca două cuie în lemnul ușii.

Văzîndu-i și înțelegîndu-i așteptarea, mireanul cel sfrijit l-a întrebat :

— Tot îl mai aștepți, părinte ?

— Îl aștept... și-a auzit călugărul cuvintele pe buze fără să i se pară că le-ar fi rostit... Aș vrea mult să-i vorbesc.

— Ca și mine. Mă tem însă că amîndoi o să-l așteptăm de pomană. Îl știu. N-o să mai vie...

Apoi, după un moment de tăcere, a adăugat clătinînd din cap cu tristețe și suspinînd regrete literare printre buzele lui ofilite :

— Literelor eterne, cuvioase părinte, frumoaselor arte și caldelor lui prietenii de-odinioară, ni l-a furat biserica.

— Spune mai curînd, prietene — a rectificat popa cel grăsun, suspinînd și el de aleanul acelorași păreri de rău — că pravoslavnicei și mult slăvitei noastre biserici, ni l-au furat desculții și cerșetorii.

Un sîmbure de lumină, cît un grăunte de mac, a mijit în ochii călugărului.

— Spuneți-mi, fraților... Unde aș putea să-l găsesc acum ?

Cum însă amîndoi au ridicat în același timp din umeri, el și-a inturnat fața de la dînșii și, cu priviri rătăcite, a cătat în jurul lui. Atunci, pe neașteptate, dar fără uimire, a dat cu ochii de fratele Silvan. Potcapul îi căzuse pe parchet. Cu pletele vîlvoi, cu tăciunii ochilor aprinși, răzînd din toată gura deschisă ca o rană pe șiragul alb al dinților și frumos cum trebuie să fie îngerii infernului, diavolul de copil icnea și se zbătea, se încrunta și se opintea, strîns ca într-un clește între genunchii înalt-preasfîntului.

— Te-am prins, Necuratule, îl muștruluia patriarhul. Mai scapă-mi acum dacă te țin curelele !

Simțind din instinct ce-ar putea să încînte și să măgulească mai mult vanitatea unui bătrîn, fratele Silvan a mărturisit învins, pocăit și renunțînd la luptă :

— M-ai răpus, stăpîne... Mă dau bătut... Că nimeni doar n-ar putea să se ia la întrecere în puteri cu tăriile sfinției-tale.

În același timp, șăgalnic și alintat, cu sfială parcă și totuși cu îndrăzneală, spionînd din coada genelor fața stăpînului, păruiala și mustrarea i-au culcat capul pe-un obraz, în poalele prea-sfîntului. Acesta, în loc să se mînie, sau să-l dojenească, l-a privit cu blîndă îngăduință, i-a petrecut încet degetele răsfirate prin pletele încîlcite. L-a strîns ușor de ceafă. Apoi, descleștîndu-și strînsoarea genunchilor, ridicîndu-și dreapta și făcînd semnul crucii cu cele trei burice ale degetelor împreunate și oprite stăruitor pe fruntea, pe buzele și pe obrajii copilandrului, l-a binecuvîntat pre dînsul abia șoptindu-i, cu suflarea fierbinte și rău mirositoare a gurii :

— Huo !... piei acum din ochii mei, Satano !

Părintele Hilarie n-a auzit binecuvîntarea.

Dar a auzit aievea, surd, ca un cor de heruvimi și totuși tare, din ce în ce mai tare, acoperind tumultul și clamorile care strigau deznădăjduit într-una cu sunetele lor de strune, de psaltire și de alăute, de timpane și de chimbale, mai răsunătoare decît trîmbițele cerului cînd vor chema pe vii și pe morți la judecata de apoi, a auzit și a înțeles eternul îndemn al blîndului Mîntuitor :

— Lăsați copiii să vie la mine...

13

Cu inima oarecum împăcată și cu gîndurile mai înseninate, părintele Hilarie a reluat binișor drumul anticamerei. Din urmă, slobozit dintre genunchii patriarhului, l-a ajuns fratele Silvan. Călcînd voios și țanțoș în spatele lui și umflîndu-se ca-n pene în rasa prea largă pentru dînsul, parc-ar fi mers la nuntă sau ar fi făcut cine știe ce altă ispravă mare, de cum au intrat în anticamera goală pușcă la ora aceea, l-a tras pe călugăr de mînecă și, făcîndu-i semne cabalistice, l-a îmbiat :

— Părinte... părințele... Hai și-om îmbuca acum și noi ceva, în [1]... la botul calului.

— Cum ?... și de unde... l-a întrebat călugărul, simțindu-și în el însuși un suflet de copil sau vroind să fie asemenea copiilor.

[1] Text indescifrabil.

— De unde ? ! a pufnit de rîs fratele, arătîndu-și poalele umflate ale rasei. Uite... de aici ! Și cum ? Uite cum !

Și-n adevăr, după ce-a adus în galop o bancă și două scaune și după ce-a întins pe bancă o basma popească, lată și lungă cît o zi de post, vărîndu-și mîinile pînă la coate în adîncurile buzunarelor fără fund, a început să scoată din ele și să rînduiască grăbit pe masa improvizată felii mari de șuncă și felii de salam subțiri ca țipla, ficăței de pui fripți, piepți de gîscă sau de alte orătănii, fel de fel de trufandale și rare bunătăți, unele cam turtite, altele terciuite, și cele mai multe amestecate cu zeamă de poame, de dulciuri sau de brînzeturi, dar toate la un loc răspîndind în jurul lor un parfum cald și ațîțător, mai iritant decît fumul de smirnă și mai dulce decît fumul de tămîie. Ochii copilandrului i se măreau de poftă sănătoasă și nările i se rotunjeau ca buzunările rasei. Lingîndu-și degetele, sugîndu-și buzele, își îndemna în același timp părintele cu blagoslovita dărnicie a tinereții care nu știe să socotească :

— Ia, părințele... Mănîncă, părințele. Nu căta că nu-i de unde. Avem de toate. Să ne ghiftuim cît om putea astăzi... Că pînă ce-o veni iarăși rîndul sfinției-tale să facă de strajă la patriarhie — a adăugat el boțind din buze, așa cum un mirean ar fi fluierat a pagubă — tot în ciorbe și într-o fasole sleită o s-o ducem.

Vrînd mai curînd să-l încerce cu duhul blîndeții decît să-l certe cu asprime, părintele Hilarie l-a întrebat :

— N-o fi păcat, frate Silvane, să ne înfruptăm din bunurile astea pămîntești în lăcașul înalt-preasfîntului ?

— Păcat ? !... s-a mirat hazliu fratele Silvan. Ce păcat să fie ! Că nu-s doar de furat. Mi le-a dat fratele Serafim, de pe masa preasfîntului. Și el mănîncă acum din bunurile astea lumești. Dacă se ospătează el cu de toate, de ce ar fi păcat să ne înfruptăm și noi din ele ?

Vorbea cu gura plină. Mai tare decît respectul cuvenit vîrstei îi era foamea și sănătatea tinereții. Cu dinți de lup flămînd, rupea cărnurile fragede, zdrobea și reteza oasele tari. Un rîs satisfăcut îi gîlgîia în fundul gîtului. Din coate și din vicleana privire a ochilor nevinovați își îndemna mereu părintele :

— Zău, părinte... Ia, părinţele... Gustă şi sfinţia-ta din pulpa ori din pieptul ăsta... Uite ce alb e la vedere... Mai alb ca miezul de azimă.

Călugărul şovăia. Apa îi venea la gură. Maţele îi chiorăiau. Pîntecul şi cugetul îi spuneau că are dreptate copilul. Asemenea copiilor ar fi vrut şi el să fie. Să nu se mai întrebe. Să nu mai cerceteze. Să nu mai iscodească bunurile şi relele, dreptăţile şi strîmbătăţile, adevărurile şi minciuna. Ca pruncul care suge fără păcat, din gurguiul sînilor umflaţi, laptele oprit creştinului în zilele de post, să sugă şi el din roadele pămîntului. De ce ar fi oprit omului ceea ce Dumnezeu a îngăduit pruncilor ? N-au spus scripturile să fim asemenea lor ? N-a rîs, n-a glumit, nu s-a jucat oare patriarhul în [1]... lui de copil, cu el de-o [2]... şi de-o seamă cu dînsul ? Nu ospătează el acum în cămările sale, fără păcat şi fără teamă că Dumnezeu ar putea să-l pedepsească ?

De ce ? atunci...

Scurt, repede, pe neaşteptate, aproape pe negîndite, călugărul a întins mîna spre bunurile îngrămădite pe basmaua popească.

Dar braţul i-a rămas înţepenit în aer.

Mai tare decît bunul simţ, decît dreapta judecată, un glas năprasnic a strigat într-însul şi o putere nevăzută, lovindu-i mădularele trupului, i-a risipit îndoielile minţii. Trezindu-se ca omul din fumurile beţiei, şi uitîndu-se buimac în jurul lui, călugărul s-a întrebat :

— Ce era să fac ?... Cine mă ducea în ispită ?...

Şi-a oprit un moment privirile înfricoşate asupra fratelui Silvan.

Cum însă acesta, în inocenţa inimii lui, continua să mănînce cu poftă şi să-l îndemne stăruitor cu gura tot plină : „Ia şi dumneata părinte... mănîncă părinţele !..." călugărul a înţeles că răutatea nu-i venea de la dînsul. Şi-a lăsat braţul întins ca o binecuvîntare asupra mesei, apoi, cu blajină dojană în glas, i-a răspuns, zîmbind :

— N-o să mănînc, frate Silvane, fiindcă, din uşurinţa sufletului sau din zăpăceala gîndurilor, ai uitat să-ţi faci rugăciunea de la începutul mesei... Acum e prea tîrziu...

[1] Text indescifrabil.
[2] *Idem.*

O să mă rog eu pentru tine, pentru mine, pentru noi toţi păcătoşii...

Şi, împreunîndu-şi mîinile, adresîndu-se umil Născătoarei de Dumnezeu Fecioara, celeia ce e mai cinstită decît serafimii şi mai slăvită fără asemănare decît heruvimii, i-a murmurat în taină, ca la ureche, din vîrful buzelor, din adîncul inimii :

— „Făcutu-s-a pîntecele tău masă sfîntă... şi dat-ai veselie inimii mele din rodul grîului, al vinului şi al untului de lemn."

14

După cum e firea, candidă sau perversă, a celui care priveşte şi judecă lucrurile omeneşti după aparenţa lor înşelătoare, spectacolul putea să pară comic sau emoţionant. Călugărul se ruga. Fratele îmbuca. Şi unul şi altul şi-au continuat multă vreme îndeletnicirile lor proprii, fără să fie tulburaţi de nimeni. Arareori se deschidea uşa. Umbre şterse alunecau atunci pe podele sau se strecurau pe lîngă ziduri. Ora siestei, care se prelungeşte în palatul patriarhului ceasuri de-a rîndul, amuţeşte gurile, aţipeşte gîndurile, adoarme pînă şi în veci neobosita curiozitate care stă la pîndă şi de veghe, iscoditoare şi hoţeşte tupilată între genele cuvioşilor monahi. Stomacurile pline cer odihnă. Fasolea se mistuie cu greu în chiliile de sub deal. Şi vînaturile fezandate, icrele moi, stropite cu pelin, sosurile grase şi vînaturile de preţ din sufrageria preaînaltului impun digestii laborioase.

Fratele Silvan, deşi nu se ospătase decît din uscăturile şi fărămiturile mesei împărăteşti, le simţea stăruitor într-însul. Sătul, ghiftuit, îmbuibat cu de toate, pleoapele începeau să i se pară acum aproape tot aşa de grele ca şi burta. Le ridica cu anevoie. La cîţiva paşi de dînsul, radiatorul clocotea. Ceva mai încolo, îndărătul draperiilor de pluş căzînd pînă-n pămînt, vîntul zgîlţîia uşor cercevelele ferestrei. Afară viscolea. Lapoviţa amestecată cu fulgi rari de omăt se izbea de geamuri. Ca totdeauna cînd mînia lui Dumnezeu suflă în vijeliile de-afară, din adăpostul lui precar, la cald şi bine, omul strînge din umeri şi-şi ghemuieşte înfrigurat spinarea. La fel a strîns din spate şi

fratele Silvan. Și-a cătat un loc mai bun între brațele fotelului. S-a cuibărit ca într-un culcuș între brațe și spetează. Și, printre genele somnoroase, în tăcerea neîntreruptă, abia însoțită ca de-un ison de bombăneala rugăciunii pe buzele călugărului, și-a lăsat, cîtăva vreme încă, ochii să-i alerge și gîndurile, unele pioase, altele năzdrăvane, cele mai multe așa și pe dincolo, să le ție hangul. Gînduri absurde! Imagini puerile sau ștrengărești! Îi veneau fără să știe nici el de unde. Piereau fără să le mai dea de urmă. Dezlînate, descusute, se abăteau asupra lui ca stolurile de vrăbii, cînd împrăștiate, cînd adunate laolaltă, în sfîrșit, [cu fîlfîit] brusc de aripi și cu limbi gîlcevitoare. Îi spuneau tam-nisam de ce n-o fi mîncat?... „Bună a mai fost, Doamne, și plăcinta aia... cum i-o fi zicînd, că la masa preasfîntului toate au cîte-un nume..." Nici aseară nu s-a atins de ciorbă... abia dacă și-a muiat de două-trei ori lingura într-însa... „Păcat că nu m-am gîndit să șterpelesc și un pic de vin... E cald aici... M-aș încălzi și pe dinăuntru... Și-i zdravăn!... Cu ce naiba o fi trăind? Că n-o fi mîncînd, Doamne iartă-mă, pe furiș... într-ascunselea!... Nu-i ca ceilalți... Popa Sofronie mi-a spus-o și astăzi: «Sfînt o fi?... Frate cu dracu sau lovit cu leoca?...» Tare au început să mi se împăienjenească ochii... abia de-l mai văd... Tot se roagă... E cît un munte... Cui s-o fi rugînd atîta?... O fi avînd vrun păcat pe suflet... O fi făcut moarte de om... Mai știi... Cît e de vînjos!.... Mai voinic decît buhaiul... și frumos!... o fi știind că-i frumos?... I-am lăsat într-adins un ciob de oglindă în chilie... așa cum m-a învățat popa Sofronie. Nu s-a uitat într-însa... Nici la mine... Și cînd se uită la mine cîte o dată parc-ar fi cu gîndurile aiurea... Încotro i-or fi zburînd mereu gîndurile?... O fi lăsat pe cineva la monastire?... N-o fi avînd pe nimeni?... I-o fi teamă numai?... N-o fi știind ce-i aia?... Prea ar fi de oaie!... S-o fi făcînd atunci!... Să știi că se face... S-o fi făcînd?... Nu s-o fi făcînd?"

Repetîndu-și de cîteva ori în șir întrebarea și legănîndu-și capul cu îndoială, după ce-a mai rostit o ultimă dată: „s-o fi făcînd..." capul i-a rămas nemișcat, așa cum îl lăsase bănuiala gîndurilor, ușor înclinat pe umărul stîng. Lumina zilei îi mîngîia fruntea netedă. Căldura radiatorului îi rumenea obrajii. Respirația profundă, după o masă îmbelșugată, îi întredeschidea buzele umede și cărnoase pe albul dinților de lup.

Dormea dus și de mult, cînd părintele Hilarie, sfîrșindu-și rugăciunea, și-a înturnat fața către dînsul. S-a uitat lung la el. Nu l-a văzut cum era. Nu i-a văzut nici obrajii îmbujorați și tari ca mărul în care parcă ai vrea să-ți înfigi dinții, nici nările care palpitau și-n somn, cătînd parcă să miroasă toate cele bune și lumești, nici gura ca o piersică zămoasă ruptă-n două, nici capul frumos ca al îngerilor, alunecat într-o parte, fără sprijin, fără reazăm, culcat ca și al îngerilor pe perne moi de nori.

N-a văzut decît un biet copil care dormea.

Fugar, milostiv, un zîmbet bun i-a înflorit atunci în barba aspră.

Apoi, fără să se clintească din loc, de teamă ca nu cumva să-l trezească, încet, larg, de departe, a făcut semnul crucii asupra lui.

15

Sub semnul crucii, fratele Silvan nu s-a risipit în aer, lăsînd în urmă fum de smoală și de pucioasă aprinsă, ca atîția dintre semenii lui, și nici somnul nu i s-a tulburat pentru asta.

Abia pe la toacă, aproape pe înnoptate, cînd clădirea întreagă a gemut din temelie și-a duduit clătinată ca de un cutremur de dangătul clopotului celui mare de la poarta patriarhiei și, cînd mișcarea și forfoteala au pătruns o dată cu lumina becurilor aprinse în încăperile palatului, a sărit și el din somn, zăpăcit, buimac la început, apoi revenindu-și repede în fire, rîzînd din toată gura:

— Am dormit buștean, părinte!...

Călugărul n-a avut răgaz să-i răspundă.

Prin toate ușile năvăleau în clipa aceea popi de toată mîna, de toată vîrsta, de toată starea, în fîșîit lung de anterie ca fîlfîitul aripilor de corbi. Se ploconeau unul în fața altuia. Se hirotoniseau. Ridicau dreapta sau băteau podelele cu ea. Înșirîndu-se în sfîrșit, ierarhic, pe două rînduri, de la ușa preasfîntului pînă la portalul care dă spre scara de onoare, după ce-au așteptat destulă vreme,

în religoasă tăcere, cu mutre spăsite, cu ochii în tavan, lăsatu-s-au deodată și căzut-au ca lanurile de grîu culcate la pămînt de ascuțișul secerei, cînd înalt-preasfîntul a apărut în cadrul ușii, maiestuos și mîndru, abia sprijinindu-și bătrînețea robustă de cîrja episcopală. De la ușa lui pînă-n pragul portalului nu se mai vedeau decît două șiruri de dolofene buci popești, săltate-n aer, unele conice, ca mușuroaiele de furnici, altele umflate și rotunde, ca baloanele captive. Binecuvîntîndu-le pre ele, patriarhul a trecut printre dînsele, ca omul sătul de toate, fără să le vadă. Numai după ce-a ajuns în dreptul scărilor, popimea s-a sculat în picioare și s-a luat mut după dînsul ca turma tăcută care-și urmează păstorul.

Căzut și el, lîngă fratele Silvan, cu fruntea în podele, părintele Hilarie l-a întrebat într-o suflare care n-ar fi făcut să se aplece nici flacăra unei lumînări :

— ...sfîntul merge să slujească ?

— Iese la plimbare... i-a răspuns fratele, într-o suflare aproape tot așa de imperceptibilă. Apoi, văzînd că sala începu să se golească a continuat mai tare, cu importanța hazlie a copilului care știe mai mult decît bătrînii : așa e rînduiala !... În fiecare zi, pe la toacă, preasfîntul pleacă să ia aer... Mașina îl așteaptă la scară. Auzi-o cum sforăie... Unde s-o fi ducînd ? Dumnezeu știe !... că nu ia niciodată pe nimeni cu dînsul... Unii spun una... alții spun alta...

Spunea și el vrute și nevrute. Nu-i mai tăcea acum gura. Mîncase bine. Dormise bine. Avea nevoie să-și dezghețe măcar limba, dacă nu putea, ca toți cei de seama lui, să se dea de-a tumba și de-a berbeleacul. Îi rîdeau ochii îndrugînd brașoave, pălăvrăgind de cîte-n lună și-n stele. Limbut ca o gaiță, zvîcnind ca un scatiu, sărea de colo-colo, de pe-un scaun pe altul, de la un gînd năstrușnic la o idee în doi peri. Se cocoța în vîrful picioarelor pînă la urechea călugărului ca să-i încredințeze, în mare taină, o snoavă, o născocire, o întîmplare, care făceau de luni și ani ocolul patriarhiei. Rîdea el singur de ce spunea. Făcea haz de tot ce vînase cu ochii lui de viezure, de tot ce mirosise cu nările lui răscroite, de tot ce trăsese pe la uși, pe sub ferestre, în chilii, în altare, cu urechea. N-avea, firește, cine știe ce lucruri mari de destăinuit. În mînăstiri, cu toată iscusința cea plină de vicleșug a diavolului, e greu să dai

peste evenimente excepționale. Nici în viața mirenilor, oricît de slobodă ai socoti-o spre pierzania noastră, firea înăcrită a reformatorilor sau a dictatorilor becisnici, crimele monstruoase, sau barem care să iasă din cursul mohorît al zilelor, nu se întîlnesc la tot pasul. Poftele și dorințele oamenilor sînt îndeobște limitate, vremelnice și departe de varietate, iar numărul păcatelor omenești e deplorabil de redus. Dumnezeu el însuși, în nemărginita lui bunătate, n-a putut să născocească și să ne dăruiască decît zece, cînd, de pe muntele Sinai, cu glas de tunet, cu fulgere în ochi, cu barba și sprîncenele zbîrlite de gravitatea actului, istoric cum se spune, a dictat lui Moise faimosul lui Decalog. Și dacă și din Decalogul ăsta sărăcăcios mai extragem, cu un pic de simț critic, ceea ce Moise a adăugat probabil de la el, sau ceea ce alții după dînsul ar fi adăugat ca să-și facă lor și altora singuri spaimă, asemenea calului care se sperie și de umbra lui, toate sărmanele păcate omenești, cîte-or mai fi, le putem larg număra pe degetele unei singure mîini. Nelegiuiri bisericești sau fărădelegi pămîntești e tot una ! Fiindcă ce-au zis sau ce-au făcut, în restrînsa lume monahală, cuvioșia-sa episcopul Chrisantie sau preasfîntul Dionisie e echivalent cu ce-a făptuit sau a făgăduit, în vasta lume a laicilor, excelența-sa domnul ministru Stan Păpușă ; și fiindcă ce-a dres și ce-a învîrtit fratele Cutare la caldul sîn al pravoslavnicei biserici își găsește replica exact în tot așa de caldele alcovuri ale doamnelor din lumea mare.

Vorbind încă de cîte se petreceau în felul ăsta, drămuind păcatele altora, privindu-le cu lupa, întorcîndu-le pe toate fețele, scormonindu-le, măsurîndu-le, mirosindu-le de la distanță, scandalizîndu-se cu deliciu, vremea trecea. Intriga, bîrfeala, clevetirea ne ajută s-o ucidem. Ce s-ar face bietul om fără ele ? Ziua-i lungă. Noaptea-i neagră. Lunile și anii se tîrîie ca melcii. Munca ne doboară. Odihna ne sleiește. Ori ce-am încerca, de toți și toate sîntem repede sătui. Ochi n-avem îndeajuns ca să ne încînte toate miracolele și frumusețile naturii. Și de i-am avea, n-am putea să stăm vecinic cu ei zgîiți la stele. Minte n-avem destulă ca să ne mulțumim cu propriile noastre gînduri și, de-am avea-o, ca pietrele morii care se macină singure

cînd nu mai au grăunțe între ele, am măcina și noi la fel vîntul, pleava și pulberea propriei noastre deșertăciuni. Ce să se facă bietul om atunci ? Nimic. Unde să-și găsească scăparea ? Nicăiri... Cît va fi omul, om, în societatea care de pretutindeni ne împresoară și ne gîtuie, în plictiseala care deschide în noi gura ei enormă, gata într-un căscat să înghită întreg pămîntul, numai două căi rămîn, celui care nu muncește cu brațele sau cu mintea, aceleași de cînd lumea : rugăciunea care adoarme sau amorțește gîndurile și curiozitatea care le ațîță.

Părintele Hilarie le avea pe amîndouă la îndemînă.

Se rugase îndestul.

Asculta acum palavrele copilului, fără prea mare interes la început, desigur, dar așa cum ascultăm cu toții, ceasuri de-a rîndul, fără să mai simțim scurgerea vremii, vuietul mării, refrenul unui cîntec idiot la radio, țîrîitul unui greiere la gura vetrei, inutila vorbărie a femeii, bîrfelile aproapelui...

16

Și ceasurile au trecut astfel. Unul ?... Două ?... Mai multe ?... Nici călugărul, nici fratele Silvan n-ar fi știut să spună. Fratele hodorogea încă. Părintele asculta și n-asculta, cu ochii la dînsul, cu mințile aiurea. Precis, nu se gîndea la ceva anumit. Dar mii și mii de imagini, de impresii care îmbrăcau haina gîndurilor, fugitive, răzlețe, unele abia conturate, altele mai vii decît însăși realitatea vieții, îi jucau pe dinaintea ochilor, se apropiau, se depărtau, dispăreau o vreme, reapăreau pe neașteptate, străluceau, fluturau, așa cum se perindă frînturile de vis în mintea celor ce zac de friguri, și-așa cum spun, la șezători, oamenii c-ar fi pîlpîind aripi de flăcări noaptea, în țintirimurile părăginite. Părintele Hilarie nu izbutea, nu încerca măcar să le prindă. Îi lunecau printre gene, îi mureau sub pleoape, amestecate, împletite cu vorbele copilului :

— Să vezi, părinte, cum a devenit cazul de-a fost dat de gol și de gît popa Dionisie... îi șoptea în ureche fratele Silvan.

Fără să mai audă restul povestirii, el vedea rotunjindu-se în zare burta episcopului, nu mai mare la început decît o gămălie de ac, dar crescînd vertiginos, umflîndu-se pînă ce-i acoperea tot [1]..., înaintînd gîfîind spre dînsul, ca botul unei locomotive, gata să-l răstoarne și să-l zdrobească, și, la un pas numai de el, plesnind deodată pe tăcutele și lăsînd să-i curgă dintr-însa, în loc de mațe, ca tărîțele din burta păpușilor sparte, aziluri, orfelinate, prunci, droaie de prunci înjugați ca vitele și bani, bani cu ghiotura, bani să-i aduni cu găleata, să-i zvîrli cu lopata.

Plecîndu-și capul întristat, sub ropotul lor ca de grindină, călugărul repeta :

— Doamne !..., Doamne !... Doamne, iartă-ne pe noi păcătoșii !

— Și dac-ai ști, părințele, ce-a pățit într-o bună dimineață popa Sofronie, și cum i-a ieșit pe nas fasolea pe care ni-o tot dă s-o mîncăm și pe care n-ar mînca-o nici porcii din ograda lui !... se strîmba și de rîs, și de scîrbă fratele Silvan.

Dar n-apuca bine rîsul copilului să-i clinchetească pe buze cu sunet argintiu de zurgălăi, și-o mie, zece mii, sute de mii, milioane de Sofroni, mărunți și negri ca sămînța de mac, sunînd de-a dura, revărsîndu-se de pretutindeni, curgînd gîrlă și potop prin uși, prin ferestre, prin hogeaguri, creșteau sub ochii lui, se rotunjeau și se făceau mai întîi cît grăuntele de neghină, apoi cît boaba de piper, cît fasolea, cît vechiul pitac de cinci parale, cît cogeamitele gologanul de zece bani.

Frîngîndu-și smerit genunchii și făcîndu-și cruci repezi sub șiacul rasei, ca s-alunge vedeniile sale, călugărul bolborosea :

— Sfinte mare !... Sfinte luminate !... Sfinte fără de moarte !... Miluește-ne pre noi !...

[1] Text indescifrabil.

— Dapoi buhaiul!... a exclamat fratele Silvan într-un hohot înăbuşit de rîs. Cît mi-e el de buhai, ce mi ţi l-a mai dat toată stăpînirea cînd finanţiul statului l-a prins şi pe el cu mîţa-n sac...

De data asta, însă, părintele Hilarie nici cruce de teama arătărilor nu şi-a mai făcut, şi nici n-a văzut statura patriarhului ridicîndu-se din depărtări şi venind ameninţător spre dînsul. O linişte de moarte, vătuită şi obscură ca pîclele toamnei, i se lăsase peste suflet. Auzea cuvintele copilului fără să le mai prindă înţelesul, ca şi cum vorbele n-ar mai fi avut vreo legătură între ele şi nici rost sau noimă în spusa lor.

PE DRUMUL NOULUI DAMASC[1]

CAPITOLUL VI

E în firea fiecărei generaţii să-şi imagineze, cu onestă candoare, că ea e buricul pămîntului şi că de la ea încolo începe viaţa universală. Omul e un animal egocentric. Cu cît e mai incult sau mai redus la minte, cu atît îşi închipuieşte mai lesne că soarele cu întregul lui cortegiu de aştri se învîrte respectuos în jurul globului nostru de ţărînă, că pentru stropul ăsta de noroi au fost făcute toate cîte se văd şi cîte nu se văd de la obîrşia veacurilor, în ilimitata împărăţie a spaţiului şi că pentru om anume, pentru infimele lui nevoi şi bîzdîcuri, un Dumnezeu haotic, aşezat cu şezutul undeva printre nebuloase şi cu capul pretutindeni şi, mai ales nicăieri, n-ar avea altă grijă mai mare în atotputernicia şi slava lui cerească decît să-i asculte rugăciunile, să-i slujească interesele, să-i răsplătească posturile, praznicile, acatistele, colivele, lumînările, şi să-i cresteze, cu seriozitatea unui ţap logodit, păcatele mediocre sau pocăinţele ipocrite, pe răbojul eternităţii.

Nu e deci de mirare că ultima generaţie, aşa-zisă intelectuală, întrucîtva la fel cu toate cele cîte au precedat-o, mai abitir însă decît ele, se considera pe ea însăşi, cu perfectă bunăcredinţă, ca aleasa lui Dumnezeu, chemată de El să vegheze asupra soartei românismului. Total lipsită de cele mai elementare cunoştinţe istorice şi sociale ; lipsită în aceeaşi măsură şi de pîinea de toate zilele, ca şi de

[1] Aceste pagini nu au fost publicate în timpul vieţii scriitorului.

cartea care te ridică măcar de-o șchioapă deasupra orizontului mărginit al zilelor, era pravoslavnică cu ardoare și naționalistă cu ferocitate. Nimic din ce se petrecea dincolo de granițele țării sau mai departe decît lungul nasului n-o interesa. Și formalistă ca toți becherii, n-ar fi putut să înceapă un curs, să asiste la o conferință, să pregătească un congres, să proiecteze un bal, o sindrofie, o excursie, o sărbătoare cîmpenească fără un popă și-o sfeștanie. Popi ignari sau arhangheli îi călăuzeau astfel conștiința. Iar politicienii abjecți, izgoniți din partide, ahtiați de putere, îi înfierbîntau șovinismul.

Sub îndoitul lor obroc, oarbă și surdă evenimentelor din afară, tînăra generație nu se mai vedea decît pe ea însăși. Își vedea nevoile. Își cunoștea durerile. Își auzea chiorăitul mațelor. Își închipuia că numai ea, aleasa lui Dumnezeu, era osîndită să sufere, să îndure, să renunțe. Și nu vedea în vremea asta că lipsuri la fel, dacă nu și mai mari, că nenorociri identice, dacă nu și mai cumplite, apăsau umerii istoviți ai norodului de pretutindeni. Și nu putea să vadă, și n-ar fi avut cum să vadă prin pîcla deasă a prejudecăților întreținută cu grijă, sporită cu îndemînare, de regimul permanent al cenzurii și al stărilor de asediu, că de la un capăt la altul al lumii gemeau națiunile, se clătinau statele, clocotea mînia surdă și revolta abia înăbușită, că de la Marea Revoluție Franceză încoace, istoria fatidică nu durase sub pașii popoarelor o altă răspîntie mai decisivă, că o nouă și vastă, o sumbră și totuși înălțătoare tragedie se anunța încă o dată omenirii însetată de pace și împinsă spre măcel.

În adevăr, pentru cine avea ochi să vadă și urechi să audă ca un freamăt depărtat de pădure bătută de furtună, venea zvonul neîntrerupt al veștilor alarmante de peste hotare.

Prin ziare, prin cărți, prin călători, prin radio, prin avioane, printre degetele vameșilor, printre foarfecele cenzurii, printre înseși accesele de panică și de represiune ale cîrmuitorilor, scăpau fragmente de adevăr, străbăteau așchii de lumină.

Era ca un tulbure revărsat de zi. O auroră lividă și indecisă. Răsfrîngeri și fulgerări din aceeași auroră, care, cu cincisprezece ani în urmă incendiase Răsăritul și care, acum,

treptat și sigur, se revărsa asupra lumii. Occidentul tresărea. Pămîntul nu mai părea solid și ferm sub picioarele posedanților. Din furnalele uzinelor, din gurile ca de ocnă ale minelor, duhneau suflări aprige de revoltă, în ritmul de asalt al *Internaționalei* și într-un uragan de convingeri, de credință, de speranță, ca jocul forțelor naturale și inflexibile, ca destinul. Veneau ca fluxul mării. Creștea ca seva primăverii care crapă bobul de grîu și rodește scoarța pămîntului. Se umfla ca începutul unei simfonii de Beethoven. În drumul ei se năruiau principii, destine, convingeri, sisteme, se cutremurau imperii, regimuri se prăbușeau. Tot ce trecutul acumulase în mintea cărturarilor ca și în rafturile bibliotecilor era readus în discuție. Valori consacrate din vremuri imemorabile erau scoase din dulapurile cu naftalină ale istoriei oficiale. Știința era revizuită. Prejudecățile scuturate în văzul tuturora, temple și idoli, legi și așezăminte, tot ce secole de capitalism feudal sau burghez așezaseră pe temelii solide, menite să înfrunte eternitatea, cădea în paragină. Haosul domnea. Ca în toate marile epoci de tranziție, răul se confunda cu binele, viciul cu virtutea, idealismul cu patimile și juisările mediocre. Nimeni nu mai știa ce-i îngăduit omului și ce nu. Viața altora nu mai avea preț. Frenezia plăcerilor era unica religie a existenței. Amețiți tot pe atît de șampania falsificată cît și de oroarea revoluției, posedanții dansau pe un vulcan. Artele și literatura oglindeau admirabil starea aceasta de fapt și de spirit. Poeți futuriști, suprarealiști, ultraidealiști, hiperaiuriți bîiguiau versuri fără ritm, fără rimă și, mai ales, fără sens. Tineri prozatori, cu mucii celor șapte ani de experiență școlară încă la nas, se lansau în interminabile romane, fără cap și fără coadă.

În pereți colorați altădată de îndelungile, migăloasele, cinstitele cercetări ale Renașterii, de știința suverană a unui Da Vinci, de sobrul idealism al unui Rembrandt sau al unui Velasquez, pictorii improvizați încrustau cioburi de sticlă, șuvițe de păr, labe de broaște, dinți de pieptene, coji de nuci, măsele găunoase, ca și societatea în mijlocul căreia trăiau. Sculptorii modelau în bronzul sfințit de geniul lui Michelangelo capete țuguiate cît o tărtăcuță cu picioare de hipopotam. Compozitorii schelălăiau jazuri. Arhitecții ridicau pînă la ceruri cutii de chibrituri puse unele

peste altele, pupe și prore de corabie, cabine luxoase de transatlantice turnate în beton armat. Criticii aplaudau. Esteții cădeau în transe de extaz. Bătrîna societate burgheză, decrepită și halucinantă, se admira pe ea însăși în operele burlești ale interpreților ei. Ca în sîngeroasa epocă de decadență a Romei imperiale, nu mai avea ochi decît pentru saltimbanci și pentru histrioni. Frumusețea putea să dispară din lume. Adevărul putea să piară. Rămîneau materialele de sport, violențele facțiunilor, urletele antisemiților, contorsiunile și scălămbăielile clovnilor politici. Ceasul socotelilor și ispășirii se apropia. Era ora cea mare a răsturnării tuturor valorilor. Acum tinerii triumfau; de la generația spontanee de lupi flămînzi, răsăreau șefi, subșefi, generali, colonei, simili-duci, simili-führeri. Prea mirosea pe semne a stîrv scoarța pămîntului ca să nu se adune hienele și șacalii. Veneau din cele patru unghiuri ale lumii, aduși de cele patru vînturi. Și în măreția tragică a unei epoci care pîrîia și trosnea din toate încheieturile, prăbușindu-se sub pasul masiv, calm, invincibil al proletariatului, nu găseau să aducă altceva mai bun în dar omenirii, în loc de noi stindarde și noi idealuri, decît cămeși nou-nouțe, de toate culorile, de toate nuanțele, bătînd în verde, în galben, în para focului, în negru, în vînăt sau în albastru.

VIN BARBARII... [1]

[1]

Expres-Orientul era în întîrziere.

De-o jumătate de ceas aproape, membrii Consiliului de administrație al Marii Societăți Metalurgice Hultan-Bondar & Comp., se perpeleau și se topeau de căldură pe peronul încins de soare al Gării de Nord. Veniseră cu toții, întrerupîndu-și vacanțele, chemați telegrafic de la munte sau de la mare, ca să ia parte la o ședință extraordinară a Consiliului, convocată, tot telegrafic, de administratorul-delegat care-și anunțase sosirea neașteptată în țară în toiul lunii lui cuptor.

— Ce-o mai fi și asta!

— Ce-a putut să se întîmple?

— De ce să ne cheme stăruitor pe toți, tocmai acum?

Se întrebau nedumeriți și plictisiți domnii consilieri, deprinși să-și încaseze grasele tantieme în plic închis la domiciliu și să se prezinte din an în Paște la convocări. Afară de onorabilul lor președinte, generalul Gavrilă Cojoc, care era mai în curent cu mersul societății, nici unul din ei nu știa ce fac, ce dreg și ce învirtesc numeroasele mine și uzine pe care, chipurile, le gospodăreau. Pentru liniștea lor personală era de-ajuns să-și spună că nu era om în toată țara românească mai priceput în afaceri și mai culant în raporturile cu oamenii ca faimosul lor administrator-delegat, iar pe de altă parte, că la orice

[1] Aceste pagini nu au fost publicate în timpul vieții scriitorului. Ele se tipăresc acum pentru prima dată.

nevoie, în orice moment de neliniște sau de îngrijorare, găseau în generalul Cojoc pe omul care știa, cu calm și demnitate, să-și asume răspunderea cuvenită. Către el se îndreptau toate cererile și privirile consilierilor; și tot lui i se adresau acum întrebările oarecum alarmante sau deprimate de căldură :

— Ce crezi, generale, o fi de-a bună convocarea asta intempestivă ?

— N-o fi vrînd cumva să modifice consiliul ?

— După greva din primăvară n-ar fi de mirare s-avem oarecari pagube greu de ascuns.

— De n-am avea vreun bucluc cu Ministerul de Război. Parcă vorbeau ziarele de-o fraudă la niște materiale. Îți aduci aminte, generale ?

Înconjurat de consilierii lui și, mai scund cu un cap decît ei toți, generalul Cojoc se silea să-și păstreze aparența autorității, umflîndu-și burta, înălțîndu-se din călcîie și dînd grav din capul pe care-l avea chel pînă la ceafă. Un zîmbet condescendent, de om care nu poate să încredințeze oricui tot ce știe, deși e în secretele zeilor, îi flutura pe buzele cărnoase. Se pregătea totuși să rotunjească o frază evazivă, care să-i satisfacă pe toți, fără să le spuie nimic, cînd o rumoare trecu printre hamalii și lumea adunată pe peron și cineva anunță :

— Expresul !

Enormă și crescînd din clipă în clipă, locomotiva se apropie fără zgomot, lunecînd ca pe șine unse cu seu. Ca o namilă monstruoasă și totuși fantomatică trecu prin dreptul consilierilor, și se opri aproape brusc, în pufăit scurt de aburi și huruit prelung de frîne. La fereastra din mijlocul celui de-al doilea vagon de dormit apăru capul domnului administrator-delegat. Cap sobru, sever, cu păr abia cărunțit pe la tîmple, cu două cute adînci tăiate parcă în lemn, cu cuțitul, din dreptul nărilor pînă la colțurile gurii, cu sprîncene groase și îmbinate, trase ca o unică streașină pentru licărirea ochilor tupilați în fundul capului. Priveau de sus forfoteala de pe peron, parcă fără să caute, fără să vadă pe nimeni. Numai cînd generalul îl salută :

— Bine-ați venit, domnule administrator-delegat ! cuvinte urmate de urările de bun-sosit ale celorlalți membri

ai consiliului, privirea păru un moment surprinsă, apoi se îndulci o clipă, și domnul administrator-delegat catadixi să glumească :

— V-am convocat, domnilor, la o ședință, dar nu pe peronul Gării de Nord !

În [1]... tot pe atît de amicale pe cît de respectuoase ale celorlalți, domnul administrator-delegat coboară sprinten din vagon, urmat de secretarul său particular, de domnișoara dactilografă și de cîteva duzini de geamantane în piele de porc, de crocodil, de tot felul de alte viețuitoare poate nu într-atît de frumoase, pe cît de rare și prețioase. Cinci hamali abia au izbutit să le ducă pînă la Rolls-ul și Hispanu-Suizele care așteptau îndărătul gării. Acolo, domnul administrator-delegat, fără să fi scos o vorbă de încredere, de încurajare, de lămurire a intențiilor lui, întinse fiecăruia o mînă rece, dar extrem de politicoasă, mulțumindu-se doar să le reamintească la toți, în momentul cînd punea piciorul pe scara mașinii :

— Așadar, pe mîine, domnii mei, la 10 fix.

2

Somptuosul palat din parcul Jianu, așezat cu fațada spre lacuri și cu cele două aripi laterale pierdute printre ramurile copacilor bătrîni și ale vegetației luxuriante a plantelor agățătoare, era luminat a giorno. Una din rarele plăceri personale ale stăpînului casei era risipa de lumină. „Destul că o noapte eternă ne așteaptă după moarte ; cel puțin cît sîntem în viață să nu orbăcăim prin întuneric..." mărturisea el uneori, cu un ușor accent de filozofie în glas, oaspeților care se bucurau de prietenia lui trecătoare. Le arăta tablourile înșirate pe pereți, originale de valoare îndoielnică sau copii după opere celebre, se oprea în fața marmorelor, reproduceri după antice, și suspina : „Arta !... frumusețea !... unicele consolații în viața de muncă a unui industriaș."

Oamenii îl credeau. Trecea în țară drept un mare iubitor de arte. Ar fi crezut, s-ar fi socotit poate el însuși, de bună credință, un cunoscător într-ale artei, sau cel puțin un ama-

[1] **Text indescifrabil.**

tor, dacă unicul prieten real pe care-l avea, unicul om în care credea, pe care-l detesta și-l iubea în același timp, de care se ferea și nu se putea lipsi de el, nu i-ar fi rîs mereu în nas și nu și-ar fi bătut joc de dînsul de cîte ori îi pomenea de artă și poezie. Prietenia dintre Hultan și scriitorul Cireșar — pseudonim îndărătul căruia se ascundea un prozaic nume de mahala cu escu în coadă — era într-adevăr paradoxală. Se cunoscuseră amîndoi pe vremea cînd și unul și altul dădeau viguros din mîini ca să iasă : Cireșar la limanul notorietății, Hultan la limanul bogăției. Nimic, nici calitatea inteligenței, nici însușirile sufletești, nici țelurile vieții, nu-i apropiau ; și totuși, cu sau fără voie, în zile liniștite ca și în momente de impas și unul și altul simțeau că trebuie să se vadă, să-și vorbească, să-și deschidă reciproc inimile.

În seara aceea toridă de iulie, ca în atîtea alte rînduri în trecut, de cum coborîse din automobil, de cum se răcorise în apa rece a băii de marmoră cu nenumărate robinete și nichelajuri de tot felul în jurul ei, primul om la care se gîndise Hultan, pe care-l căutase cu răbdare în zece, în douăzeci de locuri la telefon, după care trimisese două automobile și limuzina lui personală, fusese Cireșar. Îl găsise, în sfîrșit. Și-acum, în palatul luminat a giorno, îndărătul saloanelor pustii, în liniștea infinită străbătută doar cînd și cînd de orăcăitul broaștelor de pe lacuri și de pașii tiptili ai lacheilor care serveau pe tăvi mari de argint mîncări rare, dar frugale, cei doi prieteni așteptau, față în față, la capătul mesei, momentul de destindere al cafelei și-al confidențelor.

3

Pe două măsuțe rulante, feciorii aduceau cafeaua, cutii mari de havane și o armată de sticle de toată mîna, de toate formele și culorile.

— Ce-ar fi să trecem pe terasă ? întrebă Cireșar.

— Cum vrei tu. Ai dreptate. S-o fi răcorit acum, și lacul...

Vrea să spuie ceva în legătură cu frumusețea lacului, cu probabila poezie a apei întinsă sub tremurătoarea licărire a stelelor, dar se opri. Zărise o licărire de lumină, ca un

sîmbure de ironie, în ochii lui Cireșar și, renunțînd la lirism, își apucă prietenul de braț :

— Haide ! Haide !... să lăsăm glumele și ironiile. Nu e momentul să ne pierdem vremea cu nimicuri. Ne așteaptă zile grele. Pentru asta am ținut să-ți vorbesc ție cel dintîi și să mă sfătuiesc cu tine.

Cireșar se opri locului :

— Industriașule, mă sperii ! Ți-ai pierdut singurul tău bun : capitalul ?

— Dimpotrivă, îl sporesc. Dar despre asta o să vorbim mai tîrziu. Deocamdată să savurăm cafeaua și havana asta autentică.

Se lăsară în fotoliile largi de pe terasă, cu întunericul nepătruns din fața lor. Cerul era acoperit. Nici o stea nu scăpăra în văzduh, nici o adiere nu însuflețea suprafața lacului. Pămîntul părea mort și închis ca într-o etuvă. Nici broaștele nu mai orăcăiau. Lui Hultan i se păru că însăși natura era propice misterului și mărturisirilor. Întrebă încet :

— Ce s-a mai petrecut, deosebit, în lipsa mea ?

Aprinzîndu-și havana, Cireșar dădu plictisit din umeri :

— Ce vrei să se petreacă ? Nimic. Ce poate să se petreacă nou într-o țară ca a noastră ! Aceleași bîrfeli, intrigi, mărunțișuri. Aceiași oameni. O adunătură de crabi care se mănîncă între dînșii.

— Pe Duduia ai mai văzut-o ?

— Da. Ca de obicei. O dată, de două ori pe săptămînă. M-a întrebat de cîteva ori și de tine — adăugă zîmbind — cînd îi lipsea un al patrulea la pocher.

— Dar pe El ?

— Tot așa de rar, sau prea des, cum vrei s-o iei. Și maiestatea-sa a început să mă cam plictisească. Ce vrei ? Mă conving tot mai mult că e un biet nevolnic. Un degenerat inferior. Bea. Mănîncă. Bea mai ales. Înainte mai avea cîte-un sfert de ceas de luciditate. Acum, nimic.

— Da, știu. E rege totuși. Are încă puterea în mînă. Treaz sau beat, poate să facă tot ce vrea. Asta-i primejdia... sau norocul.

Stătu un moment pe gînduri. Apoi, aplecîndu-se ușor pe brațul fotoliului înspre Cireșar, îl întrebă în șoaptă :

— Cine crezi tu că-i cunoaște azi mai bine gîndurile, intențiile, planurile politice... dacă are vreunul ; și cine ar putea să-l înrîurească într-un fel sau altul ?

Cireșar vru să deschidă gura, dar Hultan îl opri :

— Gîndește-te bine ! Să nu-mi vorbești de Urdăreanu sau de alții de teapa lui. Îi cunosc. Îi știu. De data asta am nevoie pe lîngă rege de-un om, nu de-o slugă, nici de-o cîrpă. Nu e vorba, ca de obicei, de tranzacții, de afaceri, de ghișefturi. E vorba de ceva cu mult mai mare. Mult mai grav, Cireșar. Ție pot să-ți spun. Îmi ești ca frate. Ascultă-mă bine. Nu ne-aude nimeni.

Se opri o clipă. Adăugă rar, răspicat, despărțind și accentuînd fiecare silabă :

— *E vorba de război !...*

— *Hai ?! Cum ?!* căscă ochii mari și exclamă uluit scriitorul.

Oricît era el de sceptic și de deprins cu poantele grandioase ale industriașului, care i se păreau mai curînd exagerări profesionale decît visuri grotești sau aiuristice, de data asta, cu toată gravitatea destăinuirii, simți c-o să-l pufnească rîsul. Izbuti să zîmbească numai :

— Război ? ! Cine să-l facă ? Contra cui ? Și de ce ?

— Asta-i altă poveste. Nu ne privește. N-o să descurcăm noi cauzele războiului și misterele cancelariilor, nici tu, nici eu. Nu-ți vorbesc decît despre ceea ce știu ! Fapte pozitive, precise, controlate. Mă cunoști. Sînt un realist. Nu mă îmbăt cu apă chioară. Și ca om al realităților îți repet : Cireșar, trăim ultimele zile de pace. Cireșar, războiul bate la ușă !

Cireșar făcu cu brațele un gest resemnat de neputință :

— Poate... dacă spui tu. Să zicem c-o să vie. Fie ce-o fi ! Dar eu ?... Ce vrei să fac eu ?

— Tu, nimic, sau, deocamdată aproape nimic. Nu uita însă că eu port pe umeri răspunderea unei uriașe industrii naționale. Sînt proprietarul de fapt, e adevărat. Dar proprietatea mea, interesele mele, sînt și-ale țării. Trei sferturi din muniții, o bună parte din armament : tunuri, puști, mitraliere, ies din uzinele mele. Crezi tu că e patriotic să lăsăm această enormă avuție obștească în voia soartei ? Să ne lăsăm surprinși de evenimente ? Să nu

știm, din vreme, ce vrea statul, ce vrea regele ? Cine-l influențează ? Cu care vom merge ? În cele două luni cît am lipsit din țară tu ai păstrat contact permanent cu Palatul. Ai recunoscut-o singur. Mă întrebai ce poți că faci. Iată ce poți să faci. Să-mi spui ce știi. Am nevoie de cît mai multe și mai amănunțite informații. Cine e azi în grațiile regelui ? Cu cine vorbește, cu cine se sfătuiește mai des ? Dacă a transpirat ceva din ultimele lui convorbiri ? De partea cui...

Nu-și termină însă ultima întrebare ! O avea pe vîrful limbii, dar socoti că-i mai prudent, oricîtă încredere avea în Cireșar, să n-o rostească. Adăugă zîmbind :

— Ți-am pus și-așa destule întrebări. *Nu vreau să te copleșesc. Răspunde-mi măcar la cîteva din ele, la care* vrei tu.

Cireșar îl privea pe sub sprincene. Nu se gîndea la ce-o să-i răspundă, ci încerca să ghicească ce se ascundea îndărătul întrebărilor lui. Povestea cu războiul i se păruse la început copilărească. Ca toți oamenii cu scaun la cap își spusese, nu numai atunci, dar de o mie de ori pînă atunci, că oricît de dement era Hitler, era cu neputință să nu se găsească, într-o țară de înaltă civilizație ca Germania, cîțiva oameni cel puțin care să riște totul, un glonte sau o cămașă de forță pentru führerul lor, decît să se facă părtașii unei nebunii colective și groparii propriei lor patrii. Vorbise cu cîteva zile numai înainte, cu un cunoscut profesor francez, savant cu renume mondial, care ne vizitase țara. Îl întrebase dacă crede în posibilitatea unui nou război. Și francezul îi răspunsese liniștit :

— Voyons, mon ami, oricîte motive de ură am avea împotriva Germaniei, trebuie să recunoaștem că nemții nu sînt barbarii de care vorbește mereu propaganda oficială. Sînt și ei îndefinitiv oameni civilizați. Au văzut ce înseamnă tragedia războiului, cu toate durerile și ororile lui. Știu și ei că armamentele de astăzi fac războaiele deopotrivă de dezastruoase și pentru învingători și pentru învinși. Ce-ar putea să aștepte Germania nazistă de la un nou conflict, chiar victorios, decît ruine sau bolșevism. Crezi dumneata că nemții nu bănuiesc ce soartă le-ar pregăti și lor și lumii întregii dezlănțuirea unui nou măcel

mondial ? De ce să-i socotim mai sălbateci sau mai stupizi decît sînt ?

— Atunci, cum se explică atîtea din discursurile lui Hitler și clamorile mulțimilor ?

— Intimidare... Șantaj... Eternele mijloace ale diplomațiilor învechite. Nimeni nu mai crede azi în ele. Judecă și dumneata : cine uneltește cu adevărat o crimă, n-o trîmbițează de pe acoperișuri.

„Așa-i" și-a spus atunci Cireșar, ascultînd cuvintele înțelepte ale profesorului francez, și reîmprospătîndu-și-le acum în minte. „Așa-i, e o copilărie să ne gîndim la război."

Cu toate astea ceva nesigur stăruia în afirmația lui. Se simțea cuprins de-un fel de neliniște interioară. Nu-l impresiona într-atît perspectiva războiului, cît altceva, tulbure, șovăielnic, indecis. Ce vroia Hultan de la dînsul ? Ce urmărea ? Ce-i ascundea ? Prin pînza diafană a fumului de țigară îi vedea ochii duri, negri, ațintiți asupra lui. Două săgeți, țîșnind de sub streașina sprincenelor. De-altfel, privirea lui din totdeauna. Și tot ca întotdeauna, ca în atîtea alte rînduri pînă atunci, Cireșar încercă s-o înlăture sau s-o domine, cu-o ușoară ridicare a umerilor și cu un zîmbet evaziv fluturîndu-i pe buze :

— Îmi ceri un răspuns precis, dragul meu. Cum aș putea să ți-l dau ? Știi doar ce fel de legătură păstrez cu Palatul. Glumesc cu Duduia. Rîd, în dosul lor, de gravii noștri oameni politici. Îmi bat joc de Urdăreni. Spun snoave regelui și-i întrețin așa-zisul amor sacru pentru biata noastră literatură. Sînt așadar, cum vezi, într-un cuvînt ca și într-o mie, un exemplar, modernizat dacă vrei, dar antic bufon regal. Ce poate să afle un bufon ?

— Multe. Numai să vrea.

— De pildă ?

— Ți-am spus-o. Îți repet. Cine are azi încrederea regelui ?

Cireșar era să răspundă : „Nu știu, habar n-am — cum era și-adevărat. Ezită însă. Natura prieteniei lui cu Hultan, făcută tot pe-atît din încredere cît și din permanentă luptă, din dușmănie aproape uneori, îl făcu să se răzgîndească. O bănuială îi ținea trează conștiința. Un nume îi trecu prin minte. Îl rosti, cu precauțiunile necesare :

— Cunosc un singur om care ar putea să-ți dea lămuririle cele mai precise. Nu știu, nu cred c-ai putea să te înțelegi cu dînsul. Ți-l spun totuși. E fostul secretar particular al regelui.

— Care ?

— Mircea.

— Jidanul ?

— „Jidanul", cum spui tu. Dar scăpărător de inteligență, și bun român pe de-asupra, mai bun decît o mie de români neaoși la un loc.

— Îl știu. Nu se poate face nimic cu dînsul. E la Paris de altfel.

— E în țară.

— De cînd ?

— A venit acuma cîteva zile. Alaltăieri am luat masa împreună.

Urmară cîteva lungi momente de tăcere. Sub masca rigidă și impenetrabilă a lui Hultan se simțea o surdă frămîntare lăuntrică. Își dădu drumul în sfîrșit :

— Poți să mi-l aduci aici ?

— Nu te sfătuiesc. Te-ar costa prea scump.

— Plătesc oricît. Sau nu. Ai dreptate. Să găsim mai bine altceva.

— O întîlnire, ca din întîmplare.

— Unde ?

— Oriunde. La mine... La Nae... La Dora...

Ceva aprig, dar cald și dulce în același timp, străluci în ochii lui Hultan. Respiră lung. Rosti încet :

— Bine... Fie... Cît poți mai curînd... La Dora.

4

Vasta sală de consiliu a Societății anonime pe acțiuni Hultan Bondar & Comp. avea în dimineața aceea aspectul zilelor ei mari. Secretari cu teancuri de dosare la subțioară intrau pe-o ușă, ieșeau pe alta, străbătînd sala cu pași tiptili și figuri înfrigurate. Feciori bine stilați aranjau pentru a zecea oară aceleași blocuri, creioane și coale de hîrtie cu ordinea de zi a ședinței, pe mese de stejar masiv, în dreptul fiecărui fotoliu sculptat pe dinafară și îmbrăcat în piele pe dinăuntru. Două domnișoare steno-dac-

tilografe își împărtășeau discret impresiile ascuțindu-și plaivasurile. Un expert-contabil răsfoia cîteva registre mari cît ușile de biserici. Sub tricolorul românesc care înfășura portretul în picioare al regelui Carol al II-lea, pictat semeț cu chivăr pe cap, cu o mînă în șold și cu cealaltă sprijinindu-se pe sceptrul regal, buchete mari de flori în vase de preț își armonizau culorile și-și expirau parfumul, ca la picioarele unui altar.

Cu cîteva minute înainte de ora 10, în sala astfel pregătită pentru înaltele manifestări ale sufletului, au pătruns în grup compact domnii consilieri ; și la ora 10 fix în aplauzele călduroase ale tuturor celor prezenți și-a făcut apariția domnul administrator-delegat Isidor Hultan, urmat de respectabilul său cuscru și asociat, domnul Nică Bondar.

După invitațiile și politețele de rigoare la ocuparea locurilor din capul mesei ; după ce în fotoliul prezidențial s-a așezat, surîzător și solemn în același timp, generalul Cojoc, și după îndeplinirea formalităților obicinuite : lectura procesului verbal al ședinței precedente, citirea ordinei de zi, constatarea că toți domnii consilieri erau prezenți în jilțurile lor, domnul Hultan a cerut cuvîntul și domnul președinte i l-a acordat imediat.

— Domnilor, a declarat de la început, prietenos administratorul-delegat : vorba lungă, sărăcia omului. Voi fi prin urmare scurt.

Și într-adevăr, în mai puțin de trei sferturi de ceas, domnul Hultan găsi mijlocul să facă o profundă reverență la adresa suveranului, însoțind-o de cîteva fraze patriotice bine simțite ; să aducă omagiul său vibrant de recunoștință asociatului Bondar care nu-și precupețise milioanele ori de cîte ori interesele întreprinderii și-ale patriei cerau mari sacrificii bănești ; să mulțumească fiecărui consilier în parte pentru jertfa timpului lor atît de prețios în serviciul cauzei comune ; să pomenească în treacăt de efectele supărătoare ale grevei trecute, ca și de necesitatea imperioasă a disciplinei și-a unei supravegheri mai vigilente a spiritului muncitoresc, bun în fond, cum e și firea românului, dar să anunțe, în sfîrșit, triumfător, în ultimele minute ale cuvîntării, că anumite grave evenimente politice, asupra cărora nu era încă autorizat să vorbească deschis, impuneau o triplare a capitalului social.

Societatea noastră, cea dintîi în România-Mare, va avea două miliarde capital ! Gîndiți-vă, domnii mei, două miliarde !... își termină el discursul, pe cînd în jurul lui, de la un capăt al mesei la altul, ochii se măreau, inimile băteau, respirațiile se opreau.

— Cine se subscrie ? !... Unde-o să găsim atîta bănet ? îndrăzni să exclame cu jumătate de glas bătrînul consilier Topan, profesor de economie-politică la Universitatea din Cluj și autorul unui unic volum, în 64 de pagini, asupra societăților anonime pe acțiuni, dar reputat pentru seriozitatea teoriilor lui clasice.

Aceeași îndoială au exprimat imediat mai toate privirile îndreptate întrebător către administratorul-delegat. Acesta tăcu mai întîi. Apoi ceva indefinit, ca un zîmbet sau o licărire de lumină îi miji sub streașina sprincenelor :

— Fiți fără nici un fel de grijă, domnii mei. Capitalul e ca și acoperit. Înseși domniile-voastre ați binevoit să luați parte la sporirea capitalului. Cu vie plăcere am aflat azi-dimineață că societatea noastră, din beneficiile ei anterioare, a subscris cîte una mie acțiuni pentru fiecare din consilierii noștri.

Cuvintele exaltare, excultare sau altele de același fel, care exprimă o stare de spirit excesivă, sînt totuși neputincioase să traducă sentimentele onorabililor noștri consilieri cînd au luat cunoștință de surpriza ce li se rezervase. Emoția lor era cu atît mai impresionantă, cu cît, ca oameni bine crescuți, nu și-o puteau manifesta zburdînd, chiuind și aruncîndu-și pălăriile în tavane. Una din dureroasele tragedii ale oamenilor din lumea bună e că nu pot oricînd și oricum să-și dea arama pe față. Educația îi obligă să schițeze abia un surîs, cînd inima le-ar cere să rîdă cu hohote ; și să-și puie pe mutre caraghioase măști convenționale, cînd ar fi așa de simplu, de omenesc, să sai de gîtul aceluia care din cer senin îți dăruiește pleașca unui milion. Așa au fost siliți să procedeze și consilierii noștri. S-au grupat în jurul lui Hultan. I-au strîns afectuos mîinele. L-au felicitat pentru măreața operă națională pe care o ducea la bun sfîrșit. I-au făgăduit concursul lor ilimitat, și-au luat angajamentul să supravegheze manevrele tenebroase ale ațîțătorilor muncitorimii. Și s-au depărtat

unul cîte unul, strecurîndu-se tiptil pe ușă, cu aripi la picioare și cu fețele parcă iluminate de strălucirea cuvintelor: patrie... tantieme... națiune... acțiuni...

5

Scăpați de grija formalităților și de contactul cu „simpaticii noștri imbecili“, cum spunea Hultan, cu „paraziții noștri“, cum mormăia morocănos Bondar, cei doi stîlpi ai întreprinderii s-au retras în birourile lor respective. După felul cum erau mobilate ambele birouri s-ar fi putut ghici, măcar în parte, firea fiecăruia dintre ei. Biroul lui Bondar, cu tot luxul aparent, cu toată soliditatea mobilierului și seriozitatea celor trei-patru tablouri atîrnate de pereți, părea sărăcăcios, rece, prin nimic deosebit de atîtea alte zeci și sute de cabinete directoriale ale societăților anonime de pretutindeni. O casă enormă de bani într-un colț. O bibliotecă înaltă pînă în tavan, lungă cît ținea peretele din fund, goală de cărți, și cu rafturile încărcate de nenumărate obiecte în metal, specimene variate ale tuturor fabricatelor proprii, de la sîrmă, cuie, șuruburi de toată mărimea, pînă la șine de fier, părți întregi de motoare, paturi de armă și ghiulele de tun. Un singur obiect, poate, denota oarecare personalitate: călimara monumentală de pe birou, turnată în oțel și compusă artistic, după indicațiile domnului Bondar, dintr-un amalgam neverosimil de cartușe, de pinteni, de puști, baionete și săbii în miniatură, peste care domnea, marțial, capacul călimării, un coif de pompier sau de jandarm, în mărime naturală. Îndărătul biroului acestuia astfel armat, nu puteai să-ți închipui un alt cap directorial mai potrivit pentru o întreprindere metalurgică înfloritoare, ca al domnului Bondar. Doi ochi negri și mici ca două gămălii de ac sub o frunte teșită. Fălci puternice. Un neg păros în mijlocul obrazului stîng. Și o pereche de mustăți țepoase care abia ascundeau șiragul dinților strălucitori, ieșiți puțin în afară spre colțurile gurii, ca la porcii mistreți. Cine avea de-a face cît de cît cu direcția fabricii își dădea repede seama că în biroul acestuia se poticneau, se măcinau sau se striveau toate operațiile puse larg și generos la cale în biroul domnului Hultan.

Actul I

3

Un hall mare, boieresc, mobilat cu piese autentice de pe la începutul veacului trecut, aduse de la Viena și păstrate cu mare îngrijire. Covoare orientale și scoarțe românești întinse pretutindeni, pe jos, pe divanuri, pe pereți.

Ușa din fund, deschisă, lasă să se vază grinzile masive ale sufrageriei și un colț de masă, pregătită pentru ceai. Ușele din dreapta, închise, dau înspre odaie turcească și antret.

În stînga, vechea zidărie a unui turn, cu tavanul scul[illegible] sprijinit pe o singură colo[illegible]

nceputul actului I al piesei *Sub coasa morții.*

(Biblioteca Academiei)

1) Pămîntul Romîniei aparține poporului romîn. Nimeni nu poate stăpîni din el o întindere mai mare de cît aceea pe care o poate munci cu brațele lui și ale familiei lui.—

2) Toți locuitorii Romîniei, de la 21 de ani în sus, fără deosebire de religie, naționalitate și sex, se bucură de drepturi politice civile egale—

3) Comunele, județele și provinciile sunt pe deplin

„Tablele legii revoluționare." Din carnetul de note al lui N.D.Cocea, din anul 1917, aflat în posesia Ioanei Cocea.

Acolo, peste exact același mobilier, domnea un aer permanent de primăvară. Flori în vase. Cărți rare, în legături prețioase, distribuite cu o căutată neglijență în rafturile bibliotecii. Cîteva portrete de actrițe sau de prietene din lumea bună, în rame artistic stilizate. Un Degas, un Manet și doi Luchieni deasupra canapelei pierdută aproape sub maldăre de perne moi. Pe birou, un minunat sfeșnic ebraic, un crucifix de fildeș și două icoane bizantine. Iar îndărătul lor, răsturnat în fotoliul pe care nu mai șezuse de două luni de zile, cu priviri enigmatice sub bara preocupată a sprîncenelor, domnul Isidor Hultan.

Ezita de cîteva momente. Apoi, cu un gest oarecum în silă, apăsă unul dintre cele cîteva zeci de butoane ale soneriei. Se înfățișă, destul de tîrziu, un funcționar adus din spate, cu figura gălbuie și lunguiață, cu umeri și priviri piezișe, care se înclină pînă la pămînt :

— Am onoarea să vă salut respectuos, domnule administrator.

— Bună-ziua, Efraim. Vino mai încoa. Ai închis bine ușa ?

Deși era sigur că o închisese cu toată grija, Efraim controlă încă o dată clanța și se îndreptă de data asta mai liniștit spre birou.

— Spune-mi acum, pe scurt, ce s-a petrecut în lipsa mea.

— Nimic de seamă, domnule administrator. Funcționarii, cum îi știți, vecinic nemulțumiți, dar destul de fricoși ca să nu sufle nici cîrc. Cîțiva au vrut să plece în concediu. Domnul Bondar le-a tăiat pofta. Tot domnul Bondar a tăiat și-o bună parte din subvențiile acordate de dumneata.

— Cari ? a strîmbat din nas, Hultan.

— Cele acordate „Pumnului de fier" și studenților naționaliști.

— Mai departe.

— Cu Ministerul de Război, știți, probabil, ce s-a întîmplat !

— Nu tocmai. Spune !

— Direcția recepțiilor a refuzat să primească toate cartușele comandate în vara trecută, sub cuvînt că încărcătoarele nu corespund caietului de sarcini. Domnul Bondar

se încăpățînase să le considere ca bune. Dumneavoastră știți că aliajul nu era cel mai potrivit. Cîteva ziare de șantaj au prins de veste. Era să intrăm într-o mare încurcătură. Din fericire m-am înțeles cu Domnul general Cojoc, i-am avansat din fondul secret trei milioane și jumătate, atît cît s-a înțăles domnia-sa după tocmeală, cu cei de la direcția Recepției și lucrurile s-au potolit. Am uitat să vă spun că am dat și șantagiștilor optzeci de mii de lei. Mă iertați. Altfel n-aveam încotro.

— Bine... bine... și-un zîmbet fin trecu pe buzele lui Hultan. Dar din cele trei milioane și jumătate Cojoc nu s-a lins pe bot cu nimic?

— Dă, ce să vă spun, domnule administrator. N-am asistat la împărțirea prăzii. Nu cred c-a luat. Dar nici nu mi-aș pune mîna-n foc că nu.

Zîmbeau acum amîndoi.

— Dar muncitorii? întrebă Hultan.

— Greu, domnule administrator, din ce în ce mai greu. Nu văd cum o s-o scoatem la capăt cu brutele astea. Pe zi ce trece se înrăiesc. Nimeni nu le mai poate intra în voie. Azi cer una. Mîine alta. O fi viața scumpă, nu zic. Dar nici n-ar fi așa de scumpă dacă nu și-ar da tot cîștigul pe băutură. Noroc numai că de la ultima grevă încoa a intrat dihania într-înșii. Se învinuise unii pe alții de trădare, de vînzări. S-au bătut ca chiorii săptămîna trecută. Pricepeți prin urmare: am dormi pe amîndouă urechile, dacă niște desculți, niște nemernici, cei cîțiva comuniști pe care îi bănuiesc eu cine sînt, nu și-ar băga coada între ei. Am pus să-i spioneze. Fiți fără grijă. O să-i aflu. Le frîng eu gîtul.

— Crezi că sînt mulți?

— Puțini, domnule administrator; dar ticăloși și răi ca dracul.

Hultan se îndreptă din mijloc. Bara sprîncenelor păru mai severă:

— Fii atent, Efraim. Urmărește-i pas cu pas. Zilele astea o să se petreacă un eveniment important. Te voi preveni din vreme. N-aș vrea să întîmpinăm dificultăți din pricina lor.

— N-aveți nici o teamă, domnule administrator.

— Bine. Îți mulțumesc. Dă mîna. Și trimite-mi acum te rog pe domnișoara Voican.

6

Plinuță și neastîmpărată ca o vrabie, veselă ca un cîntec de lume, curviștină pînă în fundul sufletului, curată trupește și păzindu-și fecioria ca o comoară, domnișoara Muca Voican era unica rază de soare în atmosfera severă a marii întreprinderi metalurgice. De la directori generali pînă la aprozi și portari, toți erau îndrăgostiți de dînsa. Însuși Bondar, în zilele lui bune, spiona cu priviri furișe sînii ei involți și coapsele și pulpele ei rotunjite ca la strung.

„Unde dracu o fi găsit-o Hultan" — mormăia el printre buze care începeau să-i tremure — și de ce naiba o fi adus-o aici ca să scoată din minți pe bieții oameni!

Se răstea atunci la dînsa, vrînd s-o înfricoșeze cel puțin, dacă nu mai spera s-o atragă cu vorbe dulci. Dar fata făcea ochi așa de mirați uitîndu-se la dînsul, și în ochii ei albaștri bătînd în verde luceau atîtea înțelesuri cu tîlc și șugubețe, încît bătrînul crai îi întorcea brutal spatele pufnind și bombănind.

Hultan păruse la început că n-o bagă în seamă. Croit din altă stofă, trecut prin ciurul și prin sita tuturor experiențelor sexuale, lăsa timpul să lucreze pentru el și adeseori căuta el însuși să întîrzie deznodămîntul. Unul din principiile lui favorite, în amor ca și-n afaceri, era că graba strică treaba. Mare amator de vînătoare, considera prinderea în laț a femeilor ca o simplă ramură a vînatului. Cu cît animalul e mai rar, cu atît trebuie s-aștepți mai mult la pîndă. Și fetișcana i se părea un rar exemplar de animalitate. De hatîrul ei, pentru întîia oară în viața lui, era dispus să-și calce consemnul care-l călăuzise pînă atunci: să nu te culci cu slujnica din casă și cu subalternele de la birou. De altfel avea și cea mai legitimă dintre scuze. Era hotărît, după ce fata i-o ceda, și dacă o fi cuminte, să-i facă o situație de invidiat. Afacerile mergeau strună. Lovitura pregătită în străinătate putea să-i asigure independența definitivă. Încă două-trei obstacole

cel mult. O să le treacă el ! Pe Bondar o să-l învingă. Pe rege o să-l convingă. Și apoi...

Cu privirile pierdute prin fereastra larg deschisă spre arborii și casele vecine pe care nu le vedea, întrezărea viitorul apropiat, îl mîngîia, îl modela, cînd i s-a părut că ceva se mișcă îndărătul lui. Întoarse capul. Numai zîmbet și lumină, domnișoara Muca își îndoi ușor genunchii.

— Am venit, domnule administrator.

— Cam tîrziu, domnișoară. Te aștept de-un ceas.

— Vai ! cum se poate una ca asta ! Nu-s nici două minute de cînd m-a prevenit domnul Efraim. Lasă... că mă răfuiesc eu cu dumnealui.

— Nu te mai răfui cu nimeni, duduie dulce. Poate că mă înșel eu. Să zicem că mi s-a părut mie vremea prea lungă de cînd te-aștept.

— Da ! și nouă, la toți, ni s-a părut vremea o vecinicie de cînd ați plecat.

— La toți, în general... Dar matale, în special ?

— Oh ! mie !... și duduia Muca își lăsă pleoapele ca două draperii discrete peste mărturisirile în doi peri ai ochilor verzui.

— Ce pui de diavol îmi ești, duduie Muca !... nu se putu opri să nu constate omul trecut prin toate mirajurile și înșelăciunile vieții. Și adăugă repede, temîndu-se să nu precipite lucrurile : Dar să lăsăm asta... Ia stai jos, aici, lîngă mine și să vorbim pe îndelete. Îți mai aduci aminte de ce te-am rugat la plecare ?

— Cum să nu-mi aduc aminte ! Mi-ați spus să urmăresc pas cu pas cum se poartă domnul Efraim. Am fost numai ochi. Deși mi-e tare ciudă pe el că v-a făcut să m-așteptați, trebuie să mărturisesc cinstit că nu și-a dat cu nimic în petec. Venea cel dintîi la slujbă, pleca cel din urmă. Ori unde-l cătai, sau nu-l cătai, acolo era. Nu se ținea mare cu nimeni. Vorbea cu toți. Numai lui domnul Bondar mi se pare că i-a stricat de cîteva ori socotelile. L-am auzit cum îl înjura... adăugă ea rîzînd.

— Dar cu domnul președinte ?

— Cu domnul general se avea ca frații. I-am văzut de vreo două ori șopotind prin colțuri. Or fi avînd pesemne ceva de împărțit împreună.

— Tot ce se poate... murmură Hultan, strălucindu-i ochii. Dar funcționarii ? Muncitorii ?

— Am fost și la fabrică, cum m-ați îndemnat dumneavoastră. Am intrat cu mulți în vorbă. De ! ca oamenii. Unii mai buni, alții mai răi. Cîțiva se arătau nemulțumiți. Vorbeau cu ciudă, cu năduf. Nu le ieșea greva din minte. Frate-meu, știți, cel pe care l-ați angajat la stăruința mea, căuta să-i liniștească. Parcă turna mai curînd gaz peste foc. Cu vorba bună e greu să potolești patimile oamenilor.

— De război i-ai auzit vorbind ?

— De război ?... Care război ?... Nici pomină !

— Nici de nemți ?

— Ba de nemți, da. Asta da. Cred că-i țiuie mereu urechile lui Hitler de cît îl înjură și-l blestemă ai noștri.

— Numai pe nemți ? Pe alții nu ?

— Ba pe toți. Și pe unguri, și pe ruși, și pe jidani, și pe bulgari. Nu știți dumneavoastră cum e românul ? La necaz își varsă focul pe vecin.

— Altceva nimic ?

— Nimic, domnule administrator.

— N-ai aflat cumva de niște iscoade, de niște ticăloși care ațîță pe muncitori ?

— Nu... nimic...

— N-ai auzit vorbindu-se de niște comuniști care s-ar fi strecurat pe ascuns în fabrică ?

— Ba de comuniști am auzit. Cum să n-aud. Cunosc și eu cîțiva. Niște draci de copii, prieteni cu frate-meu. Se țin de cărți în loc să-și vadă de muncă. Le-am spus-o de la obraz. Și frate-meu se laudă că e comunist. L-aș fi luat și pe el la trei parale, dacă n-ar fi săritor la nevoile oricui și bun ca pîinea caldă...

— Comunist care va să zică !... Comunist !... repetă de două ori Hultan, încruntîndu-și sprincenele. Nu mi-ai spus-o cînd l-am angajat.

— Nu m-ați întrebat, domnule administrator... Și adăugă grăbit, cu teamă : E ceva rău... așa de rău... să fii comunist ?

Hultan își descreți fruntea. Un gînd viclean îi trecu prin minte și-i îndulci privirea. Lucrurile se aranjau minunat, de la sine. Va vîna doi iepuri dintr-o dată. Ușor, părin-

teşte, bătu mîna fetei, reţinîndu-i-o şi mîngîindu-i-o într-ale lui :

— Nu... linişteşte-te... nu-i nimic prea grav să fii comunist cînd eşti fratele unei copile încîntătoare ca duduia Muca. Cît despre ceilalţi, o să mai vorbim noi. Spunea-i că-i cunoşti. Reţine-le numele ...dac-oi avea cumva nevoie...

7

Făcuse prin urmare ce avea mai uşor de făcut. Culesese informaţiile esenţiale. Ghicise ceea ce nu se ştia sau nu i se spusese pe de-a-ntregul. Dinspre partea asta nici o grijă. Simţea terenul solid sub picioare. Putea să înfrunte primul hop. N-o să fie nici prea simplu, nici tot aşa de bine, fireşte, dar... Se gîndea : „L-am pus în faţa faptului îndeplinit. Trebuie să fie furios. Cum să-l iau ? Să-l chem ? Sau să mă duc eu la dînsul ? Mai bine să mă duc. Şi să-i spun, limpede, pe şleau, tot ce-am făcut ? Sau numai pe sfert, pe jumătate ? Asta... văzînd şi făcînd... După cum s-o desfăşura discuţia..."

Se sculă, hotărît şi, fără să bată în uşă, trecu în biroul alăturat.

Ca şi cum nu l-ar fi auzit că intră, Bondar, cu amîndouă coatele pe masă, cu nasul vîrît în hîrţoage, citea, semna, ştergea, arunca hîrtiile cît colo, le relua şi le citea din nou.

„E mai furios decît mi-nchipuiam", zîmbi Hultan. Tacticos, îşi aprinse o ţigară şi se lăsă în fotoliul din faţa mesei. Aştepta liniştit. N-a aşteptat prea mult. Deodată, trîntind la pămînt toate dosarele şi hîrtiile din faţa lui, sculîndu-se pe jumătate, proptindu-se cu braţele groase şi scurte de marginea biroului, aplecîndu-se spre el cu fălcile încleştate, cu ochii injectaţi, bolborosi cu glasul sugrumat :

— Mai vrei ceva ?... Nici aici, la mine, nu pot să fiu lăsat în pace ? Te-am chemat eu ? Te-am rugat eu să vii ? Nu-i destul că tai şi spînzuri peste capul meu ! Mai vrei să-ţi şi baţi joc de mine ? Spune o dată ce vrei, ce aştepţi.

— Aşteptam să termini cu iscălitul. Şi aştept acum să te linişteşti, ca să-ţi explic.

— Ce să-mi explici ? urlă răguşit Bondar ridicîndu-şi amîndouă braţele în tavan, ca şi cum ar fi vrut să evoce mărturia tuturor celor văzute şi nevăzute ca să-i justifice exasperarea. Ce poţi să-mi explici ? Că-ţi faci de cap ? Că hotărăşti singur sporirea capitalului ? Aproape un miliard şi jumătate ! De unde-o să-l scoţi ? Cine-o să deie ? Tot eu ? Nu m-ai înglodat destul ? Peste cinci sute de milioane în trei ani ! O să subscrii dumneata ? Cu ce ? De unde ? Cu palatul pe care eşti dator vîndut ? Cu maşinile arvunite şi neplătite ? Cu luxul, voiajurile şi recepţiile făcute cu banii mei ? Cu ce, mă rog ? Poftim, vorbeşte !

Nu se potolise încă. Mîinile îi tremurau. Capul îi bîţîia. Furia care-l orbea, îi tăia respiraţia şi-i lua puterea să mai vorbească. Se lăsă, căzu mai curînd, zdrobit, în fundul jilţului.

Calm, şi doar cu obrajii ceva mai palizi, Hultan se ridică în faţa lui. Vorbea rar, măsurîndu-şi cuvintele :

— După gravele injurii pe care mi le-aţi adresat, domnule Bondar, dacă n-aş avea simţul răspunderii şi faţă de dumneavoastră şi faţă de instituţia pe care am consolidat-o împreună, recunosc, în bună parte cu banii dumitale, dar, într-o anumită măsură, şi cu inteligenţa, cu priceperea mea, ar trebui să-mi iau pălăria, şi să plec. N-o s-o fac însă, în primul rînd din recunoştinţă, din dragoste, dacă vrei să mă crezi, pentru dumneata, şi-n al doilea rînd, n-o să plec decît după ce vei cunoaşte tot adevărul şi vei recunoaşte, singur, că m-ai calomniat pe nedrept.

— Iată-mă, aşadar, şi calomniator ! exclamă Bondar apucîndu-se cu mîinile de cap.

— Da, calomniator, domnule Bondar pentru că trei sferturi din noul capital e ca şi subscris.

— Cum ? Ce ?

— Subscris aproape în întregime.

— Aproape !... Aproape !... De la aproape pînă la vărsămînt, mai va, băiete !

— Pentru vărsămînt, se aşteaptă numai consimţămîntul dumitale.

— Hai ! Cum ?

— O simplă telegramă : „Accept condiţiile stabilite între domnul Hultan şi dumneavoastră, semnată Bondar şi ni se varsă un miliard.

— Cine varsă ? În ce condiţii. Vorbeşti de miliarde parcă-ai vorbi de nuci. Şi nuci să fie, la preţul de azi ţi-ar da de gîndit. Dar încă bani ? Ce s-ascunde, cine s-ascunde îndărătul lor ? Mai ales ce condiţii ni se pun ?

— Numai două condiţii, domnule Bondar. Prima : să conlucrăm loial, frăţeşte, cu viitori noştri asociaţi. Cred că n-ai nimic de obiectat în privinţa asta.

— De sigur, asta-i la mintea omului.

— Şi-a doua : în loc de bani, cu care nu prea văd ce-am putea să facem în condiţiile economice de azi, să primim materiale.

— Aha ! izbucni Bondar, uitîndu-şi paraponul. Ştiam eu. Bănuiam eu unde-i învîrteala ! Fier vechi, hai, în loc de lei noi ? Mărfuri proaste la preţul zilei. Primeşte, Bondare, ca monedă bună tot ce nu pot să vîndă alţii ! Halal cap ! Straşnică socoteală ! Numai vezi, dumneata, că nici Bondar nu-i de ieri, de alaltăieri pe lume. S-a frecat şi el de oameni, a învăţat şi el cîte ceva. Chiar de n-ar fi decît atît că unii s-au ales cu banii şi el cu experienţa...

Rîdea de data asta Bondar, rîdea cu toată gura, cu necaz, cu furie şi ură aproape, dar rîdea în definitiv. Hultan îl lăsa să rîdă. Îşi scotea în vremea asta portofoliul. Fără să caute, extrase dintr-însul o hîrtie împăturită în patru şi-o flutură în faţa ochilor lui Bondar :

— Iată, negru pe alb, ce „fier vechi" ni se dă în valoare de un miliard.

Începu să citească, rar, răspicat :

1) O instalaţie nouă şi completă pentru turnat, ghintuit şi făţuit ţevi de tunuri.

Mai crezi că o asemenea instalaţie poate fi socotită ca „fier vechi" ?

2) O instalaţie, idem, pentru producţia în serie a 200 de mitraliere zilnic.

Şi asta e tot „fier vechi", dragă domnule Bondar ?

3) O instalaţie...

Pe măsură ce citea, ochii lui Bondar se măreau, se căscau, îi înghiţeau parcă toată faţa. Îşi credea şi nu-şi credea auzului. I se părea că visează. Vedea Întreprinderile metalurgice Hultan-Bondar & Comp. mărindu-se, întinzîndu-se, înălţînd furnale pînă la cer, de la un capăt al ţării la altul. Cuptoare noi se aprindeau. Fluvii de metal

topit curgeau din cazane. Cu sutele, cu miile, ţevi de puşti, ţevi de tunuri şi de mitraliere îşi deschideau gurile spre toate graniţele ţării. În acelaşi timp o teamă surdă îi strîngea inima. Prea era frumos visul. Hultan îşi făcea iluzii. Nici un guvern n-o să dea aprobarea cuvenită. Nici un capitalist.

Îşi concretiză teama într-o bolboroseală care vroia să fie şi îndoielnică şi ironică :

— Vorbe !... Vorbe !... Palavre !... Cunosc eu pe capitaliştii străini... Nici un francez nu şi-ar uita zgîrcenia ca să se arunce într-o asemenea aventură... Englezul e încă şi mai prevăzător, şi mai calculat, şi mai dur... Planuri ? proiecte ? făgăduieli ? Da, cu carul, cîte vrei. Realizări, însă, ioc !

În surdină, cu prefăcută ezitare, Hultan rosti evaziv :

— Nu sînt numai englezi şi francezi pe lume. Mai sînt şi alte naţii.

— Or fi ! Bineînţeles că sînt. Americanii de pildă. Din păcate, prea-s departe. Belgienii ?... zgîrie-brînză ca şi franţuzii... Dac-ai venit cu miliardul subscris de ei, poţi să-i pui cruce de pe acum. Ascultă-mă pe mine. Îi fi deştept, nu zic ba. Te pricepi în afaceri. Nu contest. De data asta însă ai nimerit-o cu oiştea-n gard. Dacă te-ai fi sfătuit cu mine înainte de plecare, sau la întoarcere, sau măcar azi-dimineaţă, nu te-aş fi lăsat să baţi cîmpii şi să ne aiureşti cu miliardele de peste graniţă. Ţi-aş fi spus liniştit, bătrîneşte : „Hultane, un singur neam pe lume e în stare să intre mereu într-o combinaţie de felul ăsta, şi acela e neamţul."

Hultan îşi lăsă pleoapele, ca două perdele, peste scăpărarea ochilor.

— Dacă te-ai fi dus în Germania — continuă Bondar — în loc să umbli după potcoave de cai morţi pe la Londra, pe la Paris sau pe unde naiba ai mai fost...

— N-ai fi încheiat dumneata afacerea, îl întrerupse Hultan. Te-ai fi împiedicat de mai ştiu eu ce, de politică.

— Eu ? de politică... se indignă Bondar, răsturnîndu-se pe spate şi înfigîndu-şi degetele în subţioara giletcii. Te-ai uitat la mine ? Politica m-a făcut pe mine sau eu învîrtesc politica cum îmi place ? Azi cu unii, mîine cu alţii. Bani

să iasă ! Ce-ţi pasă dumitale dacă-i înjur pe nemţi ? Am avut ceva de împărţit cu dînşii ? Nu, n-am avut. Altă chestie dacă-oi avea.

8

În aceeaşi seară, la portiţa casei ei din Colentina, bătrâna madam Voican, uitîndu-se din cînd în cînd pe sub streaşina palmei în lungul uliţei, îşi aştepta copiii să se întoarcă de la fabrică. În fiecare seară îi aştepta la fel. Era una din puţinele bucurii cîte-i mai rămăseseră în viaţă.

De multe ori aştepta cu ceasurile. Uneori singură, ca în seara aceea, alteori la sfat cu cîteva vecine. Ca de obicei îşi terminase treburile de cu vreme. Casa era scuturată, ograda măturată, găinele închise în coteţ, cele cîteva poame coapte culese cu grijă din copaci, şi aşezate frumos pe măsuţa din fundul grădiniţei, şi cele două feluri de bucate, pregătite cu aceeaşi grijă, puse la cald în cenuşa din vatră.

„Ce-o fi făcînd, Doamne, de-ntîrzie atîta ?“ se întreba bătrîna pentru a zecea oară, punîndu-şi încă o dată palma deasupra ochilor uitîndu-se în lungul uliţei. „De nu li s-o fi întîmplat ceva, Doamne fereşte ! Niciodată n-au întîrziat atîta.“

În fiecare seară i se părea că întîrzie mai mult ca deobicei. Îşi făcea singură spaimă. Fel de fel de închipuiri îi treceau prin cap. Ba c-o fi fost aglomerat tramvaiul. Ba c-or fi fost daţi afară din slujbă. De nu s-or fi luat cumva cu derbedeii din mahala ! De cînd cu greva aia blestemată parcă le-a luat Dumnezeu minţile la toţi ! Unde-or fi, ce-or fi făcînd, de nu se-ntorc acasă ?

Două umbre, în lumina tulbure a amurgului, se profilară în capătul uliţei. Bătrîna tresări :

„Ei să fie ? Parcă-ar fi, şi parcă nu !“

Umbrele se apropiau. Nu erau ei. Dar erau doi flăcăi, tot de la fabrică.

— Singură, mamă Leano ! o întrebă cel mai înalt dintre ei, un vlăjgan urît ca dracul, cu faţa ciupită de vărsat, dar voinic cît doi, vecinic cu gura căscată pînă la urechi de rîs, gata oricînd de glume şi de şotii. Nu ţi-a venit încă odorul?

— Cum vezi, n-a venit... îi răspunse ea cam morocănos la început ! apoi îmbunîndu-se, fiindcă, oricum, lucrau şi ei la aceeaşi fabrică : — N-aţi venit împreună, Vasile ?

— Cum vezi !... îi răspunse şi el, imitîndu-i glasul. Am venit singuri. Ştiam că-n noaptea asta odrasla dumitale n-o să vie acasă, şi-am venit noi să-ţi ţinem de urît.

— Lasă gluma, pocitule ! Şi spune mai bine unde l-ai lăsat.

— Unde să-l las, frumoaso !... Nu-ţi spun că el m-a trimis să te încînt cu vorbe dulci... Şi uite-mă, am venit.

Şi abia apucînd să-şi termine vorba, se repezi la bătrînă, o cuprinse în braţe, o ridică pe sus, uşoară ca un fulg, şi se învîrti de cîteva ori cu dînsa. Rîzînd şi afurisindu-l, ea se zbătea în braţele lui :

— Lasă-mă !... Piei, pocitanie !... Vezi că stau ca pe ghimpi şi ţie îţi arde de joacă... Zău, spune-mi unde sînt...

— Uite-i !... chiui Vasile, arătînd spre capătul uliţei. Uite-i cum vin ! Cinci în loc de doi. Ţi-au sporit feciorii în seara asta, mamă Leano. Cît sîntem de flămînzi o să-ţi mîncăm şi urechile.

Răsuflînd încă greu, parcă ea l-ar fi ridicat în braţe pe Vasile, şi bodogănind în glumă :

— Ba să vă mănînce Necuratul !... Ba dracu să vă dea de mîncare !... Ea o porni în josul uliţei. I se păruse numai, sau într-adevăr Muca nu era cu dînşii ? Cu inima cît un purice, îi întrebă : Dar Muca ?... Muca n-a venit cu voi ?

— Vine şi ea, mamă, o linişti fiu-său. Avem oaspeţi în seara asta. S-a oprit cu Vlad la crîşma din vale să cumpere ceva de-ale gurii. N-avea nici o grijă, n-o să ţi-o fure nimeni, deşi...

Nu-şi termină gîndul. Dar faţa îi era îngîndurată, şi maică-sa îşi dădea cu mintea că totuşi se întîmplase ceva. Prea erau veseli ceilalţi. Rîdeau tare, îşi dădeau ghionţi, îşi puneau piedici şi fiu-său nu le ţinea hangul. Ajunşi în dreptul portiţei, ea îndrăzni să-l mai întrebe :

— Intraţi în casă, mamă ?

Fiul său se sfătui din ochi cu ai lui :

— Nu. Mai bine în grădină. O să îmbucăm ceva în repezeală mai întîi, şi-apoi om vedea noi, cum or socoti şi tovarăşii.

Grădina să tot fi avut trei metri pe trei sau patru. Dar avea un măr la intrare, un prun, doi gutui și-un butuc de vie în dreapta, iar de-a lungul zaplazului din fund, printre mușcate și micșunele, un rînd de regini ale nopții, care începeau să se deschidă și te îmbătau cu mirosul lor. Florile te îmbătau, zăpușeala te moleșea. Flăcăii și-au aruncat hainele de pe dînșii și parte din ei s-au așezat, cum au putut, pe cele două frînturi de bancă din jurul mesei. Vasile strigă după bătrînă :

— Scaune, mamă Leano ! Adu-ne vreo două scaune. Sau lasă, că le-aducem noi. După mine, fraților !

Se îndreptă spre casă, urmat de alți flăcăi, tocmai cînd Vlad și Muca intrau pe portiță, cu brațele încărcate de cumpărături. Ca și cum nu s-ar fi văzut de-o veșnicie, s-au salutat cu urlete și chiote de bucurie de-au stîrnit toți cîinii mahalalei. Javrele lătrau, bătrîna se învîrtea, pierdută în mijlocul lor, apărîndu-se cu mîinile de ei, ca de muște, pe cînd Vlad anunța victorios :

— Am găsit și mititei ! Două duzini de mititei ! Pă ei, fraților !

Într-o zarvă și gălăgie infernală, de parcă o hoardă de barbari ar fi năvălit în ograda babei Leanca, cu Muca între ei, radioasă sub buclele părului ca de aur fluturînd pe umeri și ridicînd și agitînd peste capetele tuturor, ca niște trofee, o sticlă de vin și două sifoane, s-au repezit cu toții spre grădiniță, și-au făcut loc, cum au putut, unii peste alții, claie peste grămadă, în jurul mesei, și s-au pus pe îmbucate. Erau flămînzi flăcăii. Tăcere s-a făcut dintr-o dată. Nu se auzea decît clefăitul fălcilor puternice. Zîmbete abia schițate întîmpinau glumele lui Vasile :

— Gustă și tu, Muca, din mititeii ăștia. Nu te uita că trăsnesc a usturoi cale de-o poștă. Mai gustoasă-i sărutarea cu iz de usturoi sub limbă.

— Întreabă-i pe boierii din birouri dacă sînt și ei de aceeași părere, făcu Vlad într-o doară pe jumătate în glumă, pe jumătate cu ceva acru în glas, parc-ar fi avut pe limbă nu usturoi, ci sare de lămîie.

— Ce ne pasă nouă de boieri ! Jos cu boierii !... izbucniră în cor cu toții.

— Muca-i de-ale noastre !

— Nu-i așa, Muca ?

— A mea, mă, nu a voastră.

— Mai vezi de alta !

— Ba ștergeți-vă pe bot de dînsa ! le reteză scurt bătrîna, în hohotele lor de rîs. A mea e ! Și n-o dau la nimeni altul. Nu-i așa, fetița maichii ?

— Așa-i ! măicuță scumpă, se alinta fata, lăsîndu-se leneș pe spate în îmbrățișările maică-sii.

— Nici mie ? se ridică Vasile, cît era de lung, înfigîndu-și pumnul în piept.

— Nici ție. Mai ales ție, sluțenia pămîntului.

CUPRINS

Redactor : GHEORGHE ZARAFU
Tehnoredactor : MINA CANTEMIR

Dat la cules 30.10.1968. Bun de tipar 11.03.1969. Apărut 1969. Hîrtie tipar înalt tip A de 63 g/m². Format 540×840/16. Coli ed. 27,89. Coli tipar 29. Planşe tipo 11 A. nr. 14 014/1968. C.Z. pentru bibliotecile mari şi mici 859—0

Tiparul executat sub comanda nr. 80.893 la Combinatul Poligrafic „Casa Scînteii", Piaţa Scînteii nr. 1, Bucureşti — Republica Socialistă România